

Terdik Szilveszter

Görögkatolikus püspöki központok
Magyarországon a 18. században

Művészet és reprezentáció

COLLECTANEA ATHANASIANA
I. Studia
II. Textus/Fontes
III. Manualia
IV. Institutiones
V. Varia
VI. Ars Sacra Byzantino-Carpathiensis

Sorozatszerkesztők:
SZABÓ PÉTER–VÉGHSEŐ TAMÁS

Terdik Szilveszter

Görögkatolikus püspöki központok Magyarországon a 18. században

Művészet és reprezentáció

COLLECTANEA ATHANASIANA
VI. Ars Sacra Byzantino-Carpathiensis
Vol. 1.

Kiadja a

Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola

Felelős kiadó:
VÉGHSEŐ TAMÁS rektor

H-4400 Nyíregyháza, Bethlen G. u. 13–19.
Tel. +36/42/597–600
www.atanaz.hu
www.byzantinohungarica.hu
e-mail: atanaz@atanaz.hu

A kötet a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg.

© TERDIK SZILVESZTER, 2014

ISBN 978-615-5073-25-0

A borítón a máriapócsi kegytemplom mennyezeti falképe látható,
ÁMENT GELLÉRT felvétele.

Képszerkesztő: ÁMENT GELLÉRT

Nyelvi lektor: HRADECZKY MONI

Grafikai tervező, tördelő: FELDE CSILLA

A borítót PAMUK LÓRÁNT és FELDE CSILLA készítette.

Nyomdai kivitelezés: Kapitális Nyomdaipari Kft.
Felelős vezető: ifj. Kapusi József

Istenszerető püspökeinknek

TARTALOM

ELŐSZÓ	9
BEVEZETÉS	11
A történelmi szituáció	11
Identitás és művészet	12
A kutatás körvonalai térben és időben	12
A reprezentáció keretei	13
A MUNKÁCSI EGYHÁZMEGYE	
A CSERNEK-HEGYI SZENT MIKLÓS-MONOSTOR	17
A monostor alapítása	17
A munkácsi monostor mint ortodox püspöki székhely	18
Az első épületek	19
Kolostori épületek	25
PÜSPÖKI SZÉKHÁZ MUNKÁCSON	25
A MÁRIAPÓCSI KEGYTEMLOM	27
A pócsi templom jelentősége	27
A kegyhely eredete	29
<i>Az Istenszülő-ikon és a könnyezések. Az első könnyezés</i>	29
<i>A második könnyezés</i>	31
A kegytemplom építéstörténete	31
<i>Az építkezés első szakasza</i>	31
<i>Az építkezés második szakasza</i>	35
A kegytemplom építészeti jellemzői	37
A kegytemplom belső díszítése	43
<i>A barokk festés</i>	43
A kegytemplom berendezése	56
<i>A főoltár</i>	56
<i>Az ikonosztázion</i>	57
<i>Az ikonosztázion formarendszere</i>	61
<i>Konsztantinosz sculptor további működésének feltételezett helyszínei</i>	68
<i>Az ikonosztázion későbbi átalakításai</i>	70
<i>A kegykép eredeti elhelyezése</i>	71
<i>Mellékoltárok</i>	72
<i>Kripta</i>	75
AZ EGYHÁZMEGYE ÚJ SZÉKHELYE: UNGVÁR	76
Az első tervek, végleges megoldás	76
A székesegyház	87
<i>A jezsuita templom építése</i>	87
<i>A jezsuita templom berendezése</i>	89
<i>A jezsuita templom székesegyházzá alakítása</i>	91
<i>A szentély átalakítása</i>	94
<i>A falfestés</i>	106
<i>A hajó új berendezése</i>	109
<i>A templom külső átalakítása</i>	116
Összegzés	118
A püspöki palota	120
<i>A püspöki székház díszterme</i>	121

A FOGARASI EGYHÁZMEGYE

AZ ELSŐ PÜSPÖKI SZÉKHELY	132
A MÁSODIK SZÉKHELY: A BALÁZSFALVI URADALOM MEGSZERZÉSE	136
A balázsfalvi püspöki kápolna ikonosztázionja	137
Az új püspöki központ kiépítése Balázsfalván	142
Az építkezés menete	151
A templom berendezése	157
A falfestés	157
Az ikonosztázion	163
A faragás	163
A festők	171
Exkurzus: szimbólumok a balázsfalvi ikonosztázionon	176
Összegzés	182

A NAGYVÁRADI GÖRÖGKATOLIKUS PÜSPÖKSÉG

A TÖRTÉNELMI KONTEXTUS	187
A SZÉKESEGYHÁZ	189
Az első templom	189
A templom berendezése	194
Ikonosztázion	194
Az ikonosztázion ikonjai, festése, aranyozása	199
Szószék és püspöki trón	206
Új liturgikus tárgyak	208
Két kovácsoltvas állvány	209
AZ ÚJ SZÉKESEGYHÁZ	210
A templom építése	210
Az új templom berendezése	212
A PÜSPÖKI PALOTA	215

ÖSSZEGZÉS

A MŰVÉSZETI REPREZENTÁCIÓ KERETEI	221
A püspöki központok szervezeti/szerkezeti alakulása	221
A TRADÍCIÓHOZ VALÓ VISZONY	222
A hagyomány melletti kitartás indokai	222
Kísérlet a tradicionális formanyelv megőrzésére	222
AZ ÚJDONSÁG EREJE	223
A trienti formák részleges érvényesülése	223
Az uralkodó iránti lojalitás jelei: hatalmi szimbólumok, illetve portrék alkalmazása	223
A SZÉKESEGYHÁZAK MINT A GÖRÖGKATOLIKUS IDENTITÁSKERESÉS SZÍNTEREI	224

FÜGGELÉK

FORRÁSOK	227
RÖVIDÍTÉSEK	288
BIBLIOGRÁFIA	288
OVERVIEW	297
PE3IOME	302
REZUMAT	307
MUTATÓ	312

1. A díszterem mennyezeti falképe restaurálás után. Ungvár, püspöki palota

ELŐSZÓ

Éppen tíz évvel ezelőtt döntöttem úgy, hogy korábbi doktori témámat megváltoztatva, a hazai görögkatolikus püspöki központok művészeti emlékeinek földolgozására vállalkozom. A sokévi kutatómunka eredménye *Görögkatolikus püspöki központok művészeti reprezentációja Magyarországon a 18. században* című dolgozatom lett, amelyet a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem (ELTE) Bölcsészettudományi Karán, 2012 júniusában *summa cum laude* minősítéssel védtem meg. Jelen kötet a doktori disszertáció átdolgozott változata. Több fejezetének bizonyos részei már korábban is megjelentek különböző, gyakran nehezen hozzáférhető publikációk formájában. Köszönettel tartozom témavezetőmnek, Galavics Géza akadémikusnak, aki hasznos megjegyzéseivel, pontosításaival segítette a szöveg formálódását. Köszönet illeti opponenseimet, Kelényi Györgyöt és Puskás Bernadettet, hogy alapos bírálatukkal hozzájárultak a szöveg jobbá tételéhez.

A kutatómunka sikerének kulcsa, igazából elengedhetetlen feltétele volt, hogy hazai és külföldi levéltárakban dolgozhassak. A Magyar Ösztöndíj Bizottság támogatásával a bécsi Collegium Hungaricumban tölthettem két hónapot 2007-ben, ami lehetővé tette, hogy az ottani levéltárakban, könyvtárakban kutathassak. Jelentős támogatást jelentett az ELTE Művészettörténeti Intézetének egy évvel később elnyert Péter András-díja, amely további kutatóutak finansziális háttérét biztosította. A levéltári munka a helyi szakemberek és kollégák együttműködése nélkül nem lehetett volna eredményes. Önzetlen segítségéért köszönettel tartozom Mordovin Maximnak, Marosi Istvánnak, akik a beregszászi, Fazekas István levéltári delegátusnak, aki a bécsi, illetve Ghorun-Kovács Györgynek, aki a nagyváradi levéltárban nyújtott nélkülözhetetlen segítséget. Elmélyült kutatómunkát tett lehetővé a nyíregyházi Szent Atanáz Hit-

tudományi Főiskola elnyert OTKA pályázata (OTKA-NNF-78739) 2009 és 2011 között, amelynek keretében tovább dolgozhattam a hazai múzeumok és a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal gyűjteményeiben. Nem várt eredményeket hozott új munkahelyemen, az Iparművészeti Múzeum Adattárában végzett kutatás is. Köszönöm a kollégák türelmét és nem lankadó segítőkészségét.

Egy művészettörténettel foglalkozó kötetből nem hiányozhatnak az illusztrációk. A fotók összeállítása nem volt könnyű feladat, de ebben az esetben is megmutatkozott a kollégák segítőkészsége. Ana Dumitran gyulafehérvári művészettörténész a balázsfalvi székesegyházról készült fotósorozatát bocsátotta rendelkezésemre. Galambos Éva, Kovács Gábor, Mudrák Attila és Áment Gellért különböző helyszíneken készítettek felvételeket, amelyek nélkül a kötet sokkal szegényebb volna. Munkájukat hálásan köszönöm.

A könyv megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap, a Hajdúdorogi Egyházmegye, valamint a nyíregyházi Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola anyagi támogatása tette lehetővé. Hálával tartozom Végheő Tamásnak, a Szent Atanáz Hittudományi Főiskola rektorának, hogy a finansziális háttér előteremtéséhez szükséges pályázatírás és adminisztráció nem könnyű terhet az intézmény magára vállalta.

Végül, de nem utolsósorban megköszönöm minden, név szerint nem említett kollégának, barátnak, ismerősnek, családtagnak, hogy valamilyen formában – gyakran talán tudtukon kívül – hozzájárultak a munka sikeréhez és a kötet megszületéséhez.

2014. január 30-án, a Három Szent Főpap ünnepén

Terdik Szilveszter

2. Ikonosztázion. Máriapócs, kegytemplom – *Fotó: Áment Gellért*

BEVEZETÉS

A történelmi szituáció

A királyi Magyarország és Erdély ortodox közösségei papságuk vezetésével a 17. század közepétől kezdve léptek egységre a római katolikus egyházzal (1646 Ungvár,¹ 1697 Gyulafehérvár²). Az uniók alapját az 1439-es firenzei zsinat Hitvallásának elfogadása jelentette, négy katolikus teológiai tétel (a pápai primátus, a *Filioque*, a tisztítótűz léte, illetve a kovásztalan kenyér érvényes használata) hangsúlyozásával. Az uniót elfogadó közösségek garanciát kaptak arra, hogy a bizánci hagyományokban gyökerező szertartásuk és egyházi szokásaik változatlanul megmaradnak. A hitbéli egység mellett az unió fölkinált egy másik, az egységre lépő papság szempontjából egyértelműen fontos, a társadalmi helyzetük lényeges javulásával kecsegtető változást is: az uralkodó ugyanazokat a jogokat kívánta számukra biztosítani, mint amelyeket a katolikus klérus már évszázadok óta élvezett. Nem nehéz elképzelni, milyen jelentőséggel bírt ez az ígéret a másodrangúnak tekintett, jobbágy-sorban tartott ortodox papság számára.

Az uniók során létrejött görögkatolikus egyházak a nehéz kül- és belpolitikai helyzet miatt csak a 18. század utolsó évtizedeire tudtak igazán megerősödni. A 17. század végi belpolitikai nehézségek, még a 18. század elején is dúló háborúk nyilván nem kedveztek az új vallási formáció megerősödésének. A papság társadalmi helyzetének megváltoztatását célzó, az uniókban biztosított, a klérust érintő kiváltságok érvényesítésére irányuló törekvések miatt az ország rendjei, ősi jogaik elleni támadást látva az uralkodó intézkedéseiben, hosszú évtizedekig tudták gátolni az unió során megfogalmazott ígéretek megvalósulását. A helyzetet bonyolította, hogy az új klérus helye a katolikus egyházon belül is kicsit más-

képp alakult, mint ahogyan a kezdeti lendület alapján várható lett volna, mivel idővel az unió értelmezése is változott: a firenzei típusú egységmodellben a Tridentinum hatására hangsúlyeltolódások kezdtek érvényesülni, ami azt jelentette, hogy az egység megkötése után a „görög” partnert teljesen alárendelt helyzetűnek tekintették.³ Ez a szemlélet aztán oda vezetett, hogy a görögkatolikus püspökök valamilyen formában a helyi latin püspököktől kezdtek függni. Noha az erdélyi unitusok számára a pápa kánonilag is önálló egyházmegyét állított föl 1721-ben Fogaras székhellyel, amely az esztergomi érsek joghatósága alá tartozó, de mégiscsak önálló egyházmegye lett, és függetlenné vált az erdélyi latin püspöktől,⁴ az udvar mégis előírta az egyesült püspök számára az ún. teológus intézményének az elfogadását, ami kötelezővé tette az egyházmegyében egy, a püspök mellé rendelt, a hit tisztaságára felügyelő jezsuita jelenlétét és eltartását.⁵ A már évszázadok óta létező munkácsi püspökség helyzete még nehezebben alakult, mivel a 17. század végétől kezdve nem tekintették a katolikus kánonok szerint fölállított egyházmegyének, így püspöke a területileg illetékes latin ordinárius rítusvikáriusának minősült, a megyéspüspökhöz képest mindenképpen szűkebb jogkörrel. Ebben a struktúrában szerveződött meg a Nagyváradi Egyházmegye előzményének tekinthető rítusvikáriátus is, de hasonló rendszerben működtek a délvidéki egyesült hívek is Szvidnicen. Ez az állapot a 18. század közepére az egyes egyházmegyéken belül (különösen a munkácsiban és a váradiban) a két rítus közötti viszony megromlásához vezetett, a botránnyoktól sem mentes helyzet az uralkodó határozott közbelépését tette szükségessé. Mária Terézia a Szent-szék sokáig fönntartott ellentétes álláspontja ellenére is keresztül tudta vinni az egyházmegyék kánoni felállítá-

¹ Ennek története: NILLES 1885, 821–854., HODINKA 1909, 252–328., HODINKA 1911, 160–174., LACKO 1955, 91–113. Az itt részletesebben nem tárgyalt délvidéki, 1611-es unióról és annak körülményeiről: MOLNÁR 2008.

² NILLES 1885, 127–392., I. TÓTH 1998, 21–47., PÁCLIŞANU 2006, 81–154., MARTON 2003, 111–120. Az erdélyi örmények uniójával nem foglalkozunk, mivel nem a bizánci rítust követik. Az örmények uniójának történetét földolgozta: NAGY 2012.

³ VÉGHSEŐ 2011, 102–109.

⁴ Az egyházmegye felállítását elrendelő pápai bulla: NILLES 1885, 431–436.

⁵ A teológus elleni küzdelem meghatározó volt a fogarasi püspökök életében a 18. század folyamán. BUNEA 1900, 144–152., BUNEA 1902, 16–22., I. TÓTH 1998, 97–104., PÁCLIŞANU 2006, 249–253., 347–357.

sát (a munkácsi püspökségét 1771-ben, a nagyváradit és a kőrösit 1777-ben).⁶

Az egyházmegyék külső formákban is jól megmutató, önálló arculatának a megteremtése igazából felállításuk után tudott nagy lendületet venni. A püspöki központok (székesegyház, püspöki palota, szeminárium stb.) kiépítését az egyházmegye kánoni jogállásának hiánya késleltette, mivel igazi önállóság nélkül az egyes egyházmegyék fix jövedelmeinek megnyugtató rendezése is elhúzódott, így az építkezésekkel járó óriási terheket a püspökök alapvetően csak a kánoni helyzetük stabilizálása után tudták megkezdeni.

A 18. század közepén az egyesült papság társadalmi helyzete lényegesen javult, az unióellenes mozgalmak (jórészt hatékony állami segítséggel történő) felszámolásának,⁷ Mária Terézia és II. József egyházpolitikájának köszönhetően. A közösségek 17. század végén meginduló „felekezetszerveződése” terén,⁸ már amennyire ez a katolikus egyházon belül megvalósítható volt, lényeges előrelépések történtek. A század végére mindegyik görögkatolikus egyházmegyében megteremtették a katolikus gyakorlatnak megfelelő intézmények szervezeti keretét és anyagi hátterét, amely ekkor szerkezetileg már nem különbözött a latin egyházmegyékben megszokott, a Tridentinum hatására kikristályosodott formától.⁹

Identitás és művészet

Az egyesült püspökök nem voltak könnyű helyzetben, hiszen kettős elvárás nehezedett rájuk: a hívek részéről egyrészt alapvetően a keleti tradíciók tudatosítása és megőrzése, másrészt a Szentszék és az udvar igénye, hogy a Tridentinum által rögzített katolikus reformelvek megvalósuljanak. A kettős elvárásnak való megfelelés nem volt konfliktusmentes: a helyi latin klérus gyakran két-

ségbe vonta a püspökök igazi katolicitását a „szakadár” szokások továbbélését látva, míg saját híveik az ősi hit elárulásának tartották a nyugati formák, szokások bármilyen átvetelét.

Ebből a nézőpontból kíséreljük meg áttekinteni a 18. század folyamán kiépült püspöki központok művészeti produkcióját, azon belül is leginkább a székesegyházakra koncentrálva, arra keresve a választ, hogy az épületekben, a bennük található műalkotásokban hogyan mutatkozik meg az unió hatására kialakuló, megváltozó vallási közösség egyház- és önképe. Azt is megpróbáljuk földeíteni, hogy milyen szempontok határozták meg, milyen külső és belső körülmények befolyásolták az egyes püspökök minta- és mesterválasztásait. A székesegyházokban tükröződő művészeti program a történeti helyzeten túl azokat az ideálokat is nyilvánvalóvá teszi, amelyeket az adott püspök a jövőre nézve követendőnek szánt klérusa és hívei számára is.

A kutatás körvonalai térben és időben

Noha a cím többet sugall, alapvetően három magyarországi és erdélyi egyházmegye (a munkácsi, a fogarasi és a nagyváradai) központjaival foglalkozom. A Kőrösi Egyházmegyét egyrészt periferikus jellege, csekély mérete és jelentősége, másrészt a barokk kori emléktárhelyek töredékessége miatt mellőztem.¹⁰

Az eredetileg tágabbnak szánt időbeli határt a munka folyamán leszűkítettem. A 19. században alapított egyházmegyék emléktárhelyének részletes földolgozására már nem vállalkoztam, miután kiderült, hogy a korábbi püspöki központok művészettörténeti földolgozását is nagyon az elején, vagyis az alaputatásoknál

⁶ A munkácsi püspökök és az egri püspök közötti viszonyról: HODINKA 1909, 566–596. Az önálló munkácsi püspökségért vívott küzdelem részletei: NILLES 1885, 902–906., HODINKA 1909, 597–621., PEKÁR 1956, 93–127. Dokumentumai: *Monumenta Ucrainae* 1973. Magyar nyelvű ismertetésük: VANYÓ 1986, 107–113. A nagyváradai és a kőrösi püspökség felállításáról: JANKA 1996, 107–116.

⁷ Erről: BUNEA 1902, 171–240., I. TÓTH 1951, 117–120., I. TÓTH 1998, 186–210., PĂCLIȘANU 2006, 358–376.

⁸ Az egyháztörténeti irodalomban a 20. század második felében megjelenő felekezeti képződés (Konfessionsbildung) és a felekezeti jellemzők kialakulása (Konfessionalisierung) meghatározó. Erről: MOLNÁR 2005, 12., különösen 13. jegyzet. Hasonló szempontok alapján vizsgálta Ovidiu Ghitta a Munkácsi Egyházmegyéhez tartozó Szatmár vármegyei görögkatolikusok történetét. GHITTA 2001. A Fogarasi Egyházmegye szerveződésére alapvető: MIRON 2004. A Munkácsi Egyházmegye „felekezetszerveződésére”: VÉGHSEŐ 2011, 18–33.

⁹ A folyamatot elősegítette a jezsuita rend 1773-as feloszlatása, mert a rend ingatlanait Ungváron és Nagyváradon az egyesült egyházmegyéknek adták át. A szilárd anyagi háttér biztosításaként a Munkácsi Egyházmegye a tapolcai apátság birtokait, a Nagyváradai vizsont a belényesi uradalmat kapta meg.

¹⁰ A kőrösi püspökség székesegyháza az egykori ferences templom lett. A 19. század legvégén, Drohobeczky Gyula püspök (1891–1920) idejében a templomot teljesen átépítették neogótikus stílusban. A 18. század utolsó éveiből származó ikonosztázionját áthelyezték egy kisebb templomba, a stojdragai Szent György görögkatolikus kápolnába. A székesegyház leírása a rá vonatkozó bibliográfiával: IVANIŠEVIĆ 2000, 12–17. A barokk ikonosztázion jól tükrözte azt a koncepciót, amelyet Bubanovics Szilveszter püspök (1794–1810) jelzett a Helytartótanácsnak, ti. hogy az ikonosztázionnak az alapképeken túl a 12 apostol képét kell tartalmaznia, középtengelyébe pedig a Szűz Mária koronázása jelenetet várta el. A püspök beadványát közöltem: TERDIK 2009c, 142–144. Az egykori kőrösi ikonosztáziont Arszenije Markovics újvidéki mester faraghatta. Erre utal Bubanovics Szilveszter 1800-ban kelt, a mester feleségéhez szóló levele. Utal rá, illetve regesztáját közölte: КУЛИШ 2007, 108., 349.

kell kezdeni. Ennek részben történeti okai vannak: mind a három egyházmegye központja a jelenlegi országhatáron kívül fekszik, olyan utódállamokban, ahol a sztálinista berendezkedés következtében a görögkatolikus egyházakat 1948 után likvidálták, fizikai megsemmisítésüket is megkezdték. Ilyen történelmi helyzetben a püspöki székesegyházak visszaminősültek ortodox parókiákká, a püspöki székházakat, szemináriumokat teljesen más célra használták, elpusztításuk is többször fölmerült. Nem csoda, hogy a történetükkel „objektíven” nem lehetett foglalkozni, a kutatás csak 1990 után indulhatott meg, de az újjáéledő görögkatolikus egyház restitúciós törekvései miatt csak nagy nehézségek árán, mivel a főképp államilag begyűjtött levéltári anyagok kutatását különféle hatóságok tudatosan akadályozták a legutóbbi időkig. A kommunizmus idején megjelent publikációkban, még ha érintőlegesen be is mutatták a szóban forgó emlékeket, egykori felekezeti hovatartozásukat meg sem említették. Az egyes egyházmegyék művészetével foglalkozó szakirodalmat az adott fejezetben mutatom be. A rendszerváltozás után meginduló kutatások egyedül a Munkácsi Egyházmegye esetében hoztak alapos művészettörténeti módszerekkel alátámasztott új eredményeket, amelyek közül Puskás Bernadett munkáját külön ki kell emelnünk.¹¹ A Fogarasi Egyházmegye művészetével, köztük a Balázsfalván dolgozó mesterekkel kapcsolatban Ana Dumitran végzett alapvető kutatásokat.¹²

Az utóbbi években, részben ösztöndíj-támogatásokkal, lehetőségem nyílt, hogy a hazai állami és egyházi levéltárak mellett az ukrán és román állami levéltárakban, valamint a bécsi állami levéltárban kutathassak. Az itt elvégzett munka eredményeképp a szóban forgó egyházi központok építéstörténetéhez, a belső berendezés és díszítés keletkezéséhez sok új adatot sikerült föltárni, amelyek földolgozása és bemutatása a kötet jelentős hányadát teszi ki.

A reprezentáció keretei

A világi és az egyházi hatalomhoz kapcsolódó művészeti reprezentáció kérdése a művészettörténetet sem hagyta érintetlenül.¹³ A hazai főpapság barokk kori reprezentációjának közép-európai kontextusba ágyazott feldolgozására Petneki Áron tesz kísérletet.¹⁴ A püspöki reprezentáció egyes területei közül csak alig egyet-kettőt

3. Bacsinzky András munkácsi püspök portréja, 18. század vége, Ungvár, Vármúzeum
– Fotó: Mudrák Attila

tudunk a görögkatolikus püspökök tevékenységére is vonatkoztatni, hiszen társadalmi, egyházi helyzetük lényegesen különbözött a latin püspökökétől. Családi, társadalmi helyzetükre jellemző, hogy kisnemesi, szabados, vagy papcsaládból származtak, főnemeseket, arisztokratákat, de még polgári származásúakat sem találunk közöttük. Arisztokratára háttérrel, családi vagyonnal, a családok történeti szerepéből fakadó öntudattal, a személyes reprezentáció alapvető forrásaival nem rendelkeztek.

A latin püspökökkel ellentétben világi hatalom gyakorlásában sem kaptak szerepet, nem találunk közöttük ispánokat, állami hivatalnokokat. Mária Terézia uralkodásának végén kezdenek csak különféle titulusokat kapni az uralkodótól, és csak a 18. század végén – nem kis nehézségek árán – dőlt el az is, hogy milyen formában vehetnek részt az országgyűlés munkájában.¹⁵

A püspöki reprezentáció gyakorlására alapvetően csak a püspöki rang egyházi szerepeihez kapcsolódó területeken maradt lehetőségük: reprezentáció a liturgiában, liturgikus térben, illetve a püspöki palotában, az egyházmegyében. A korabeli forrásanyagban viszont

¹¹ PUSKÁS 2008a.

¹² DUMITRAN 2011, DUMITRAN 2012.

¹³ A reprezentációkutatás rövid összefoglalása: SERFŐZŐ 2010, 1182–1185.

¹⁴ A témába vágó korábbi irodalommal: PETNEKI 2010, 257–284.

¹⁵ Bacsinzky 1777-ben lett belső titkos tanácsos; 1790-tól vehettek részt a felsőházi munkákban. UDVARI 1992, 199.

4. Liczky Nikodémus (?): A máriapócsi kegytemplom tervrajza, 1740-es évek
 DAZO fond 151. opisz 1. no 525, f 8
 (412 × 326 mm)

ezekre is kevés adatot találunk. Görögkatolikus püspöki udvarokról kezdetben nem is beszélhetünk, hiszen a püspökök, szerzetesek lévén, alapvetően kolostorban laktak, vagy legalábbis arra törekedtek, hogy székhelyük bazilita rendházakban vagy azok közelében legyen. Csak a 18. század utolsó harmadában rögzül a kolostortól független, önálló püspöki lak szerepe. Ez a helyzet a reprezentáció számára is új területeket nyitott. Hogy a század végén már milyen reprezentációs lehetőségei adódhattak egy görögkatolikus püspöknek, azt Puskás Bernadett Bacsinszky András példáján bemutatta.¹⁶ A reprezentáció egyik kedvelt s már korábban is közismert területének számít a püspöki portrégalériák kialakítása. A munkácsi püspökök portréhasználatát, amely valóban az önreprezentáció kitüntetett területének számíthatott, szintén

Puskás Bernadett elemezte.¹⁷ A fogarasi és a nagyváradai püspökök portrégalériája csak töredékesen maradt fenn, a gyakran rossz minőségű archív fotók nem nyújtanak elég támpontot alaposabb elemzésekhez.¹⁸

A püspöki paloták reprezentatív szerepét is szinte csak érintettem, mivel ez utóbbiak esetében a további levéltári kutatások bővebb és gazdagabb forrásanyag előkerülésével kecsegtetnek.

Jelen kötetben alapvetően a székesegyházak művészeti kialakításában érezhető vagy érzékelhető reprezentációs formák értelmezésére koncentráltam, mivel ezeken keresztül mutatkozik meg leginkább, hogy a korszak püspökei milyen formák keretei között képzelték el egyházuk működését, és azon belül milyen szerepet is szántak önmaguknak.

¹⁶ PUSKÁS 2010a.

¹⁷ PUSKÁS 2008b, PUSKÁS 2009a.

¹⁸ 1785-ből ismert a balázsfalvi püspöki székház (veres vár) leltára, amelyben számos portrét (uralkodók, püspökök, más papok) említnek. DUMITRAN 2005, 377–381.

A MUNKÁCSI EGYHÁZMEGYE

A CSERNEK-HEGYI SZENT MIKLÓS-MONOSTOR

Munkács városától északkeletre, a Latorca jobb partján emelkedő Csernek-hegyen áll a középkori alapítású Szent Miklós-monostor, amely évszázadokon keresztül fontos szerepet töltött be az Északkelet-Magyarország vármegyéiben lakó különböző nemzetiségű, bizánci keresztény népesség vallási és kulturális életében. A 15. századtól biztosan a monostor falai között tartotta székhelyét a munkácsi ortodox püspök is, akinek a bizánci rítust követő hívek feletti joghatóságát a magyar király és a munkácsi uradalom későbbi birtokosai is elismerték, oklevelekkel rendszeresen megerősítették. Az ungvári uniót (1646) követő időkben, egészen 1751-ig, a Rómával egyesült püspökök is a kolostort tekintették székhelyüknek. A 18. század második felében a régi, egyszerű épületeket új, reprezentatív rendház és egy nagyszabású barokk templom váltotta föl.¹ A 18. század végétől a kolostor a rutén/ruszin nemzeti ébredés szellemi műhelyének számított, mivel az itt élő bazilita szerzetesek az egyházmegye történetének megírásában, a teológia oktatásában, ezen keresztül az egyházi elit képzésében fontos szerephez jutottak.²

A monostor alapítása

A Kárpát-medencét nagyobb tömegekben 895 körül megszálló magyarok biztosan találtak szláv népességet a területen, akiknek emlékét számos földrajzi név ma is őrzi. A szlávok között sok keresztény is lehetett, de hogy mi lett a sorsuk a következő száz évben, a keresztény magyar állam megteremtéséig, pontosan nem tudható, csak feltételezhető, hogy fokozatosan beolvadtak. A 11. században a fiatal Magyar Királyság és a Kijevi Rusz között fennálló élénk politikai kapcsolatok jele, hogy ebben az időben az ország belső területén jöttek létre olyan települések, ahol minden bizonnyal keleti szlávok – feltételezhetően a király szolgálatában álló katonák – éltek,

emléküket az „Oroszi” helységnevek őrzik. Ebben az időszakban az Árpád-házi királyok bizánci rítusú monostorokat is alapítottak, például Veszprémvölgyben, Tihanyban, Visegrádon, amelyek egészen a 13. század első feléig léteztek, utóbbi kettőt az az I. András király (1047–1061) hozta létre, akinek felesége, Anasztázia, Kijevből származott.³

Az országot körülölelő Kárpátok déli és nyugati lejtőinek erdős területein a keleti szláv rutének nagyobb tömegei a 13. századtól kezdve mutathatók ki. Halicsból, Galíciából történő betelepítésük a királyi erdőségek területére gyakorlatilag az egész középkor folyamán szervezeten zajlott, a pásztorkodással foglalkozó jövevényeknek a földesurak tizenkét évig adómentességet biztosítottak. Egyházi életükre, papjaikra vonatkozó adatok csak a 14. századtól kezdve, elsősorva maradtak fenn.⁴

Az első oklevelet, amelyben a munkácsi kolostor alapításáról, birtokairól, jövedelmeiről szó esik, Koriatovics Tódor, podóliai fejedelem, a munkácsi uradalom ura 1360-ban bocsátotta ki. Az adománylevél hitelességét már 1493-ban, Corvin János, Mátyás király fia kétségbe vonta, a dokumentum hitelessége körüli vita a 18. és a 19. században is folyt. A 20. század elején Hodinka Antal történész mutatta ki meggyőzően, hogy a levél tartalma nem lehet hiteles.⁵ Hodinka legfontosabb, az oklevél tartalmával kapcsolatos érvei a következők: Koriatovics Tódor ezekben az években még nem tartózkodott Magyarországon, csak 1393 után menekült át Litvániából, és kapta meg Zsigmond királytól (1387–1437) a munkácsi uradalmat, amelyet 1414-ben bekövetkezett haláláig bírt; a levélben szereplő birtokadományok oly mértékben sértik a munkácsi uradalom saját érdekeit és a munkácsi római katolikus plébános jogait, hogy arra királyi megerősítést Koriatovics nem is remélhetett volna; noha az oklevélben Koriatovics temetkezési helyét jelöli meg a kolostort, később senki sem beszél, és nem is tud a sírjáról, ráadásul ebben

¹ A barokk kori kolostor Rácz Demeter jelentős anyagi támogatásával épült meg, a templom csak a 19. század elejére készült el. Erről a korábbi irodalommal: TERDIK 2007, 370–372.

² A rutén történetírás alakulásáról: UDVARI 1992, 49–51.

³ A magyarság és az Árpád-kor bizánci keresztény kapcsolataira máig alapvető: MORAVCSIK 2003. Újabb eredmények, hipotézisek: BAÁN 1995a, BAÁN 1995b.

⁴ HODINKA 1909, 58–89., BONKÁLÓ 1996, 18–55.

⁵ HODINKA 1909, 90–175. Az oklevél hamis voltát meggyőzően bizonyította még: PETROV 1998, 180–182.

az időben a kolostor annyira jelentéktelen faépület lehetett, hogy nem volt méltó reprezentatív temetkezési helyként. Hodinka úgy vélte, hogy az adománylevelet nem sokkal Koriatovics feleségének halála (1418) után a kolostor szerzetesei állították össze, amelynek hamis volta már 1493-ban kiderült. Ennek ellenére 1458-ban Mátyás király két falu birtokadományát megerősítette, a teljes 1360-as oklevelet viszont I. Lipót király (1657–1705) 1693-ban erősítette meg, amit a sértett felek a következő században többször megtámadtak.

A kolostor pontos alapítási ideje tehát nem állapítható meg, valószínűleg a 15. század első évtizedeiben történt. Nem zárható ki, hogy valóban Koriatovics jött néhány szerzetes, akik itt telepedtek le. Koriatovics előtt ugyanis Munkács vára és uradalma királyi, majd királynéi birtok volt. Mivel Anjou Nagy Lajos király (1342–1382) oly ellenségesen viselkedett a nem katolikus keresztényekkel, uralkodásának idején nehezen képzelhető el egy ortodox kolostor alapítása.⁶

A 19. századi romantikus felekezeti, valamint a legújabb ukrán nemzeti történetírás igyekszik minél korábbi időre tenni a kolostor és a püspökség alapítását (lehetőleg I. András idejére vagy még korábbra), de ezek a feltételezések történetileg nem bizonyíthatóak.⁷

A munkácsi monostor mint ortodox püspöki székhely

1458. augusztus 14-én Mátyás király (1458–1490) a munkácsi Szent Miklós-parókiát és a hozzá tartozó Bobovicsce és Lauka falvakat Lukács presbiternek adományozta. Hodinka Antal feltételezése szerint ez a Lukács nemcsak pap volt, hanem valószínűleg püspök is, még ha a királyi oklevél nem is nevezte annak. Utódát, Jánost a II. Ulászló király (1490–1516) által 1491-ben kiadott két oklevélben már püspöknek nevezik. Az uralkodó az egyik levelében a rutén papokat, a másikban pedig a földesurakat szólítja föl, hogy a püspöknek régi szokás szerint járó jövedelmeket megadják, joghatóságát elismerjék. A királyi oklevelek alapján nem állapítható meg, hogy mikor telepedett le Munkácson püspök. Feltételezhető, hogy a 15. század második negyedében Lukács nyitja a püspöki joghatósággal is bíró parókusok sorát. Azt sem lehet tudni, hogy az első püspök egy külföldről érkező ún. vándorpüspök volt-e, vagy inkább

a szerzetesek maguk közül választottak valakit, hogy aztán valamelyik szomszédos, lengyel vagy moldvai területen élő püspökkel szenteltesék föl. 17. századi források alapján feltételezhető, hogy korábban a legközelebbi lengyelországi püspök, a p̄remysli gyakorolt a magyarországi rutének fölött joghatóságot.

A 16. század első felében a kolostor már elpusztult. Rövidesen újjáépült, I. Ferdinánd király (1526–1564), II. Ulászlóhoz hasonlóan, 1551-ben két oklevéllel erősítette meg a püspök jogait. A török hódítás következtében Magyarország három részre szakadt, a munkácsi püspök joghatósága alá tartozó vármegyék egy része a magyar királyok, másik része az erdélyi fejedelmek uralma alá került, a területek határai többször változtak. A püspöknek szóló első szabályszerű kinevezést, amelyben a joghatósága alatt álló vármegyéket is pontosan felsorolták, 1623-ban Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629) adta ki. A királyi Magyarország vármegyéire pedig a kassai várkapitányok adtak (1601-től) oltalomleveleket a püspököknek.⁸

A munkácsi vár 1573-tól kezdve ismét magánkézbe került. Ennek következtében a kolostorban lakó püspökök helyzete nehezzé vált, jogaikat a kegyurak gyakran nem tisztelték, a várkapitányok szerény jövedelmek beszédét is akadályozták, többször a kolostorból is elűzték őket. A helyzet odáig fajult, hogy Taraszovics Bazil püspököt 1640-ben a munkácsi várkapitány börtönbe is vetette. A súlyos büntetést a jövedelmek körül kialakult viták mellett az is kiválthatta, hogy a püspök lengyel mintára a római egyházzal való egyesülést fontolgatta, mivel a protestáns urakkal szemben csak az egyházi unió után remélhette a katolikus király pártfogását. Taraszovics szabadulása után Bécsben, 1642-ben le is tette a katolikus hitvallást, de 1648-ban visszatért a munkácsi székhelyére, valószínűleg annak árán, hogy visszavonta az uniót.⁹

Taraszovics halálos ágyán, 1648-ban Parthén Péter szerzetest jelölte utódának, akit a papság meg is választott, de mivel az uniót elfogadta, a protestáns kegyúr, Lorántffy Zsuzsanna az ortodox Zejkány Jánost nevezte ki helyette. Lorántffy halála után, 1660-ban fordult a kocka, mert menyé, Báthory Zsófia újra katolizált, aki később Zejkányt a kolostorból elűzte. 1646-tól kezdve 1652-ig a rutén papság nagy része elfogadta az egyházi uniót, a munkácsi uradalom papjai csak 1664-ben egyesültek, aminek következtében Parthén Péter is elfoglalhatta székhelyét.¹⁰ Valószínűleg ettől az időtől

⁶ HODINKA 1909, 80–81.

⁷ ПОПОВИЧ 2008.

⁸ HODINKA 1909, 176–252.

⁹ HODINKA 1909, 252–294., VÉGHSEŐ 2011, 38–53.

¹⁰ HODINKA 1909, 329–360.

kezdve tekinthetjük a kolostort mai értelemben vett bazilita kolostornak, ugyanis a Bazilita Rendet jezsuita mintára a 17. század elején Galíciában hozták létre a görögkatolikusok.

Parthén halála (1666) után a munkácsi püspök ki nevezésének jogát a király mellett Róma és a munkácsi kegyurak is maguknak kívánták fenntartani. A főképp külföldről hozott püspökök többsége nem sokáig tartózkodott székhelyén. Egyébként a kolostor elöljárója/igumenje és a püspök személye nem ugyanaz a személy volt, így a püspök hiánya nem akadályozta a közösség működését.¹¹

1689-ben Rómából érkezett új püspök az egyházmege élére De Camillis János József görög szerzetes személyében, aki megszilárdította az egyházi uniót, és nagy erővel látott a zavaros viszonyok rendbetételéhez. Királyi adományt nyert a Koriatovics-féle adománylevélre (1693), ami ellen a kolostor igumenje tiltakozott először, mondván, hogy ezek a javak a kolostort, és nem a püspököt illetik.¹²

De Camillisnek éppen a Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) idején bekövetkezett halála (1706) után II. Rákóczi Ferenc fejedelem (1704–1711), a magyar király és Róma is nevezett ki püspököt. A szabadságharc befejezése után évekig tartott még a különböző püspökök közül a megfelelő személy kiválasztása. A magyar király jelöltjét, Hodermárszky János Józsefet Róma nem fogadta el, püspöki tisztjéről 1716-ban csak úgy sikerült lemondani, hogy a munkácsi kolostort apátságként ismerték el, a jövedelmek pedig ettől kezdve a püspök helyett szinte teljes egészében a kolostort illették.¹³

Hodermárszky vetélytársa, Bizánczy György Gennadius, akit végül munkácsi püspöknek ismertek el, Hodermárszky haláláig (1729) nem lakott a kolostorban. Bizánczyt 1729-ben a szerzetesek csak akkor ismerték el elöljárójuknak, miután a püspöki jövedelmek nagy részéről lemondott a kolostor javára. Bizánczy (meghalt 1733-ban) utódai és a szerzetesek közötti viszony megromlott, 1744-ben a szerzetesek pert indítottak a püspök ellen, amelyet meg is nyertek: Olsavszky Mihály Mánuel püspöknek (1743–1767) 1751-ben, Mária Terézia királynő (1740–1780) döntése értelmében ki kellett költöztetnie a kolostorból Munkács városába, ahol rövidesen

új székház építésébe fogott.¹⁴ A monostor igazából eddig az időszakig számított püspöki székhelynek, bár, amint láttuk, Bizánczy évtizedekig nem lakhatott benne.

Az első épületek

A monostor korai épületeiről írott források, régészeti ásatások hiányában szinte semmit sem tudunk. Kezdetben nemcsak a szerzetesek házai, hanem az első templom is fából épülhetett. A 17. században sem nagyon változott a helyzet, bár ekkor biztosan új, kőtemplomot alapítottak, amelyről – a lebontása után éppen egy évtizeddel – Balajthy József 1836-ban így írt:

A' Klastrom [...] mellynek még méltóságosabb tekintete vólt addig, míg a' régi Templom Római Kúpjaja¹⁵ is a' Klastrom épületei közül felemelte tekintetre ösztönző fejét; de a' melly lerontatván, ennek 1826-tól ólta legkisebb nyoma sincs többé.

Másutt így folytatja:

Joannicus Zeikán Munkácsi XI-dik Püspök eszközlésére pedig, Havas Alföldi Vajda Multyánszky Koszta 1661-ben a' Klastrom romladozásait megföldoztatta, és a' megavúlt fa Templom helyett új kő Templomot építettett, de a' melly mint fellyebb említém 1826-ban egészen lebontatott, felépítettése idejétől fogva 165 évig állván fenn.¹⁶

Az építési adat forrása a templom falán olvasható szláv nyelvű felirat volt, amelyet latin betűs átíratban Duliskovics János közölt a ruténok történetét földolgozó művében.¹⁷ A felirat tartalmát Lehoczky Tivadar, Bereg vármegye görögkatolikuságának nagy ismerője így foglalta össze:

Az e templomon (ti. Munkács, Csernek-hegy) levő orosz felirattól, mely 1661. május 13-án kelt, a fentebbieken kívül az is kitűnik, hogy Zékán püspök alatt a Korjatovics által épített monostornál volt fa-templom helyén Multyánszky Szilárd vajvoda és neje Dominika által egy másik kőből építettett.¹⁸

¹¹ HODINKA 1909, 378–399.

¹² HODINKA 1909, 410–423. Működésével kapcsolatban alapvetően új eredményeket is közlő tanulmányok: VÉGHSEŐ 2008, VÉGHSEŐ 2011, 111–140.

¹³ HODINKA 1909, 424–428.

¹⁴ HODINKA 1909, 663–671.

¹⁵ Értsd: kupolája.

¹⁶ BALAJTHY 1836, 225., 230.

¹⁷ ДУЛИШКОВИЧЬ 1874, 122–123.

¹⁸ LEHOCZKY 1996, 232. Ezt az adatot veszi át Deschmann Alajos is: DESCHMANN 1990, 90.

Zejkány János nem egyesült püspök volt, akit – mint már említettük – Lorántffy Zsuzsanna helyezte ide az egyesült Taraszovics Bazil után.¹⁹ Zékány később átadta a kolostort egyesült ellenfelének, Parthén Péternek, állítólag a moldvai vajda közbenjárására, és miszticei birtokára vonult vissza.²⁰

A munkácsi kolostor templomát építtető Konstantin vajda 1654 és 1658 között viselte tisztségét,²¹ II. Rákóczi György fejedelemnek volt a szövetségese, mivel 1655-ben ő segítette a vajda hatalmát stabilizálni országában.²² 1658-ban Rákóczi Györgyhez menekült, amikor a törökök nagy erővel vonultak Erdély ellen. Konstantinnak patrónusa két évvel később bekövetkezett halála után nem sok reménye maradt, hogy visszatérjen hazájába, bár 1659-ben megpróbálták a moldvai trónra ültetni, ami 1661 januárjában sikerült is, de csak egy rövid időre, innen pedig Magyarországon keresztül Lengyelországba menekült.²³ Valószínűleg száműzetésében kerülhetett Munkácsra, ahol már Havasalföldön megkezdett, az egyházat támogató mecénatúráját is folytathatta. Úgy tűnik, hogy később is találkozott még Zékánnyal, legalábbis erre utalnak a jezsuiták 1664-es feljegyzései, miszerint Konstantin vajda 1664-ben Sárospatakon, a fejedelmi udvarban fogadta mind az egyesült, mind a nem egyesült munkácsi püspököket.²⁴

A kolostor templom formájáról a leírásnál egy rajz segítségével is fogalmat alkothatunk: a kerek hajóhoz, amelynek oldalfalán két félköríves ablak nyílt, keleten félköríves szentély, nyugaton magas homlokzati torony csatlakozott (5. kép). A torony és a szentélyen magas, lanternás, hagymaidomos sisakok emelkedtek, a hajón egy kisebb lanternás, hagymaidom nőtt ki a kupolából.²⁵ A torony és a sisakok akár később is készülhettek. Az épület tömegformálása nagyon szerény, amely semmiféle rokonságot sem mutat a havasalföldi vagy akár a moldvai kolostor templomokkal. Az ukrán kutatás véleménye szerint, amelyre Puskás Bernadett hívta föl a figyelmemet, a monostor templom építőmestere a lembergi Sztefan Piamens lenne. Ilyen nevű építész 1641 és 1666 között valóban szerepel a lembergi építőmesterek

céhes irataiban.²⁶ Tekintetbe véve a Magyar Királyság, Erdély és Lengyelország között a korszakra jellemző élénk politikai és kereskedelmi kapcsolatokat, az adat hitelessége elképzelhető. A munkácsi templom a korszak késő reneszánsz építészetében jól ismert egyszerű centrális formát alkalmazták, amely ebben az időben inkább kápolnák, mauzóleumok esetében számított elterjedtebb építészeti formának.

A munkácsi templom történetével kapcsolatban biztosan várható még további levéltári forrás fölbukkanása. Ezek hiányában egyelőre azt is nehéz eldönteni, hogy a rajz mikori állapotát mutatja a templomnak. Biztos,

5. A Csernek-hegyi Szent Miklós-monostor egykori temploma – *Syrokman 2011 után*

¹⁹ HODINKA 1909, 141., 549. Bár másutt Hodinka azt írja, hogy 1649–1650-ben lett püspök (HODINKA 1909, 384.), s egészen 1689-ig az egyházmegyének egy egyesült és egy nem egyesült püspöke volt (HODINKA 1909, 379.).

²⁰ HODINKA 1909, 549. Bár egy helyen Hodinka azt is írja Parthén Péter 1661-es levelére hivatkozva, hogy Zékány 1660 körül hagyta el a kolostort (HODINKA 1909, 358. Parthén levele: HODINKA 1911, 198–199.).

²¹ Apja, Serbán is vajda volt 1601–1609 között: HURMUZAKI–DENSUȘIANU–IORGA 1914, 308.

²² MAKKAJ–SZÁSZ 1986, II., 713–714.

²³ GEMIL 1979, 173., 177., 184–185.

²⁴ Itt Konstantint moldvai fejedelemnek írják (HODINKA 1911, 207–208.). A vajda havasalföldi uralma alatt is mecénáskodott, ugyanis ő alapította a bukaresti Metropolia, jelenleg pátriárkaszékhelynek számító monostort.

²⁵ Egy rajzot közöl az épületről forrásmegjelölés nélkül: СИРОХМАН/SYROKHMAN 2000, 159., 179. kép.

²⁶ ЛЮБЧЕНКО 1981, 26. Mivel az építész személyére vonatkozó adatot, illetve az egykori monostor templom ábrázolását elsőként közlő ukrán cikkhez nem tudtam hozzáférni, így az építőmester személyével kapcsolatos további kritikai észrevételekbe nem bocsátkozhatom. A Munkácsi Egyházmegye Beregszászon őrzött levéltárában végzett kutatásaim során abban bíztam, hogy előkerül a rajzot is tartalmazó eredeti forrás, de nem így történt, feltéve, ha egyáltalán onnan közölték még a két háború közötti időszakban.

6. Oratschek András: Az ungvári vár és környéke fölmérési rajza, 1780 körül – Fotó: Mudrák Attila

hogy a templomocská fennállása során kisebb-nagyobb átalakításon, felújításon is átesett. Források hiányában például azt is nehéz eldönteni, hogy az épület külsejének a méretéhez képest némi monumentalitást kölcsönző, hagymaidomos, lanternás sisakok mikor készülhettek. 1760-ban, Olsavszky Mihály Mánuel püspök idejében például harangokat és új, aranyozott toronykereszteket szenteltek egy, a levéltárban fennmaradt emlékirat szerint, ami a tetőszerkezet nagyobb mértékű átalakításával is járhatott.²⁷ Azt is nehéz megállapítani, hogy a templom tömegalakítása valóban ilyen egyszerű, minden műrészletet nélkülöző lett volna, mint ahogy azt a rajz sejtetni engedi. A kérdés árnyalásához talán nem hasznos talán egy másik, eddig még komolyabb figyelemre nem méltatott képi forrás bevonása sem. Az ungvári várban, a Munkácsi Egyházmegye egykori szemináriumában berendezett történelmi kiállításon, a kápolnában látható egy fölmérési rajz, amely az Ung folyó kanyarulatában elhelyezkedő ungvári vár, az egykori jezsuita épületek, valamint a közöttük elhelyezkedő telkek és házak pontos helyszínrajzát nyújtja (6. kép). Az akvarellal színezett rajhoz részletes, betűkkel, számokkal jelzett, német nyelvű magyarázatok tartoznak. A helyszínrajz érdekessége,

hogyan a rajzoló a magyarázatokot és a léptéket úgy ábrázolta, mintha külön kartonra készültek volna, és utólag lennének a hordozóra fölfüggesztve, szélük megtörök, illetve föltekeredik. A *trompe-l'œil* alkalmazásával izgalmasabbá tett mezőkben a szövegeken kívül egyéb képi elemek is láthatók. A jobb alsó sarokban a címfelirat két, összehajlító, csavart törzsű fa között szerepel, az egyik fa fölött baljával a magyarázatokra mutató puttó áll. A bal alsó sarokban bonyolultabb kompozíció tűnik föl: a középtengelyben kartussal díszített posztamensen vánkossra helyezett görög püspöki mitra nyugszik, mögötte pásztorbot áll. A posztamenstől jobbra a léptékek, balra Bacsinzky András (1772–1809) püspök portréja látható, aki karosszékekben ül, nem liturgikus öltözetben, tekintetét a püspöki jelvényekre irányítja, jobbát mintha ezek felé nyújtaná. Balján viszont egy kitekeredett testű, magát a püspök lába elé vető, torzonborz, kígyóhajú férfi látható, aki mögött egy kisméretű, oldalról ábrázolt templom is föltűnik. Az emberi alakokhoz viszonyítva aránytalanul kicsi épület a férfit részben takarja. A templom mögött lombos fa nő, az égen felhők között Mária Terézia és II. József monogramjával díszített címerpajzsokat tartó kétfejű sasok lebegnek. A felhők-

²⁷ DAZO fond 64. opisz 1. no 569.

7. Oratschek András: Az ungvári vár és környéke fölmérési rajza, részlet, 1780 körül – Fotó: Mudrák Attila

ből, a címerek alól villámok sújtanak le a férfira. A felmérési rajzot Oratschek András építőmester készítette 1777-ben, valószínűleg az ő munkája a figurális díszítés is (7. kép). Ez utóbbi feltételezést erősítheti, hogy ismerünk tőle nagyon igényes, aprólékosan kidolgozott, gazdagon modellált templomterveket az 1780-as évekből, amelyeket a Kamara megbízásából a kamarai birtokon építendő görögkatolikus templomok számára készített.²⁸ Visszatérve az ungvári helyszínrajzhoz, a Bacsinszky-portrét is tartalmazó, szimbolikus, allegorikus kompozíció megfejtése nem olyan egyszerű feladat. Az uralkodói címerből lesújtó istennyila minden bizonnyal a püspökség, az egyházmegye, az unió vagy éppen a korszellem minden ellenséges erejét, de akár mindezeket együttesen megjelenítő allegorikus alakot töri meg határozottan. A férfi kígyókból álló „hajkoronája”, a barokk allegóriákon az Irigységet szimbolizáló figurákra

jellemző.²⁹ A templom minden bizonnyal a görögkatolikus egyházra utal, amelyet a püspököknek kell vezetnie, az uralkodónak pedig oltalmaznia. A rajzon látható, centrális, homlokzati toronnyal, a szentély és a hajó fölöött hangsúlyos tornyocskákkal és sisakokkal bíró épület – jelenlegi ismereteink szerint – leginkább a munkácsi kolostor templomára emlékeztethet. Nem állítom, hogy minden részletében hiteles ábrázolásról lenne szó, de valószínűsíthető, hogy tartalmaz pontos részleteket is. Ha így van, Oratschek tudatosan kívánt utalni a püspökség egyik legősibb, sokáig székesegyházként is működő templomára, amelyet 1770-ben, Pünkösöd ünnepe II. József meg is látogatott.³⁰ Hogy a képi források milyen viszonyban állnak az egykori templommal, azt csak egy régészeti ásatás tudná pontosan kideríteni.

Hodermárszky 1720-ban saját költségén boltozott kriptát építtetett az apát, vagyis saját maga részére, ugyan-

²⁸ TERDIK 2011a, 10–11. kép.

²⁹ Megköszönöm Serfőző Szabolcsnak, hogy erre fölhívta a figyelmemet.

³⁰ KULCSÁR 2004, 280., BAÁN 2010, 28–19.

ekkor a föltárt lépcsőkkel vetette körül, majd a következő évben a templom zsindegyel fedett tetőzetét többször megújította.³¹

Balajthy József először 1828-ban írt a kolostorról.³² Megállapításaira a monostor igumenje is reagált, amelyben megindokolta, hogy miért is kellett ezt a kis templomot lebontani. Ismerteti a kolostor alapításának legendás változatát is, ami alapján úgy tűnik, hogy a templom falán nem egyszerűen csak alapítói-építési felirat volt, hanem egy dombormű is el volt helyezve:

Ezt írt Datumok fogyatkozásában, hagyományból községesen tudjuk: hogy Koriathovics H. egykor vadászatra ki menvén, egy nagy csörgő kígyótól (mellyet Sárkánynak nevez a' köz nép) Lavátska-hegy tavánál támadtatván meg, Sz. Miklósnak segítségül hívására, a' fenen vadon, lántsájával az át szegezvén, szerentsésen győzedelmeskedett, és hálaadásul ezen Szentnek tiszteletén szentelte fel a' Klastromot; Egy kő táblán, melly az ó Templom' falából ki van véve, ábrázoltatva van ezen viaskodása, metzzéssel és orosz fel írással.

A szövegrészt kommentáló jegyzetben a dombormű részletesebb leírását is megtaláljuk:

A' kőmetzés, melly járatalan kezét, 's kevés szorgalmat árul el Koriathovics Herczeget könnyű tábori öltözetbe tünteti előnkbe, az előtte düjjedt szemmel mérget habzó tátott szájjal agyarkodó helyzetbe álló, 's reá rohanni törekedő kígyótól meg rettent ágaskodó ménjén festült ülésbe, midőn izmos karjával hosszú lántsáját nyelig döfi a' vad' torkába derekáig.³³

A szóban forgó dombormű talán az alapítói felirattól függetlenül, akár annak közelében lehetett elhelyezve. A leírásából kibontakozó ikonográfia alapján a jól ismert, Szent György küzdelmét ábrázoló alkotásra következtetünk, amelyet inkább a későbbi hagyomány, az eredeti feliratok elmosódása okán – ami, hogyha eredetileg a templom külső falán volt, nagyon is feltételezhető – ruházott föl helyi vonatkozású értelmezéssel, s nehezen képzelhető el, hogy eredetileg is Koriatovicst ábrázolta volna. Hogy mikor alakult ki és terjedt el a

kolostor alapítására vonatkozó legendás, népies elbeszélés, egyelőre nem lehet megállapítani. A hagyomány barokk kori jelenlétére következtethetünk abból az alapító emléke előtti gesztusból is, hogy a nagyméretű, az ebédelőben elhelyezett Koriatovics Tódor álló, egész alakos portréja mellett egy lovas ábrázolása is létezett a „rutén hercegnek”.³⁴ Feltételezhetően ennek hatására, vagy éppen a festmény alapján Basilovits Joannicius a Munkácsi Egyházmegye történetét bemutató művének első kötetében szintén lovon ülve, teljes páncélzatban, kardját és kettős kereszttel díszített pajzsát magasra emelő Koriatovics-portrét publikált metszet alakban (8. kép).³⁵

8. Binder János Fülöp: Koriatovics Tódor lovas portréja. Rézmetszet, 19. század eleje – Basilovits 1808/1809 címlapelőzők-képe

³¹ CIUBOTĂ 2007, 185., 186., 190.

³² BALAJTHY 1828.

³³ SZTRÓMECZKY 1829, amire később az érintett újra reagált: BALAJTHY 1829. Az utóbbi két szöveg eredeti kézírata: OSZK Kézirattár Quart. Hung. 1221. ff. 21–24.

³⁴ Tabódy József Munkács város monográfiájában ír a képekről: a templomban „A falon szemlélhető az alapítónak Koriatovics hercegnek páncélzban s lóháton festett képe s Rácz Demeteré. Az előbbinek életnagyságú, ölnél magasabb hű képe korszerű díszöltönyben, a zárda téres étertermében látható.” Ez utóbbiról képet is közöl (TABÓDY 1860, 16–17. között). Tabódy két Koriatovics-képet ismer, valamint egy Rácz-portrét, amelyről nem tudunk többet (TABÓDY 1860, 111.). Később az irodalomban Rácz Demeter lovas portréjáról beszélnek, de valószínűleg a Koriatovics-portrét írták le tévesen. Erről: TERDIK 2007, 353. (74. jegyzet).

³⁵ A metszethez tartozó felirat alatt a jobb alsó sarokban „Binder” felirat olvasható, ami arra utal, hogy Binder János Fülöp (1736/1737–1811) munkája. RÓZSA 1998, 114.

A festett és metszett lovasportrék arra is utalhatnak, hogy a kő dombormű Koriatovics-interpretációja a portrék készítése idején ismert lehetett, és talán éppen ennek hatására rendelték meg ezeket. A leginkább legendás elem, a sárkány persze nem szerepel az ábrázolásokon, a metszeten biztosan nem (a vászonkép lappang).

A templom belső berendezéséről keveset tudunk. Eddig csak a 18. század végén keletkezett leltárakat állt módomban vizsgálni. Az 1783. július 12-én készített összeírás szerint a szilárd anyagból épített templomba körülbelül százan fértek be. Négy oltára volt, a főoltáron kívül egy a női templom kápolnájában (ez nem feltétlenül önálló tér, talán egy fülke lehetett), két másik pedig az ikonosztázion két alapképe előtt, amely 1751-ben készülhetett. A templom a szükséges terítőkkal, kelyhekkel, könyvekkel el volt látva.³⁶ Ezek alapján úgy tűnik, hogy a templomocska befogadóképessége nem sokkal haladta meg egy nagyobb fatemplom méretét. 1778-ból ismert a templom felszerelésének leltára, amelyben csak három oltárt említenek még. Érdekes, hogy antependium is tartozott hozzájuk, kettő festett vászon volt.³⁷ A régi terítők között különösen egy érdemel figyelmet, egy 1611-ből származó fehér selyemterítő, amelyet zöld és arany hímzés díszített körös-körül, a közepén pedig egy bárány képe volt látható.³⁸ A leírás alapján a protestáns úrasztali terítőkre emlékeztető textíliát képzelhetünk magunk elé, és az sem zárható ki, hogy éppen a protestáns kegyurak valamelyikétől származott.

A templomot már Hodermárszky is sok paramentummal látta el naplói tanúsága szerint. 1722-ben vörös, arany kerubokkal díszített püspöki mitrát készíttetett,³⁹ 1725 augusztusában ezüstmonstranciát csináltatott,⁴⁰ de több kelyhet és hozzájuk tartozó más felszerelési tárgyat is rendelt.⁴¹ Két évtized múlva Blazsovsky Gábor György püspök is készíttetett új monstranciát. Szám-

adáskönyvében 1741 áprilisában szerepel először erre vonatkozó adat. Pozsonyban rendelték meg az úrmutatót, az árát egy jezsuitával, Harrer Ferencsel küldték el, az utolsó részletet szeptemberben adta oda neki a püspök. A drágakövekkel díszített, réz-ón ötvözetből készített tárgyhoz a régi monstrancia ezüstjét is fölhasználták.⁴² A monstranciák készíttetése külön figyelmet érdemel, mivel egy teljesen a latin rítus igényeinek megfelelő liturgikus tárgyról van szó. 1669-ben és 1671-ben, az ungvári jezsuiták éves jelentésében szerepel, hogy a munkácsi egyesült püspök sok papjával és nagy pompával részt vett az úrnapi körmeneten,⁴³ ami nyilván a katolikus egyházzal kötött unió próbakövének is számított. Úgy tűnik, hogy nem volt ez másképpen még a következő század első felében sem, ha Hodermárszky és Blazsovsky érdemesnek tartották, hogy monstranciákat készíttessenek. Arra is volt példa ebben az időszakban, hogy a katolikus földesurak kötelezték a birtokukon élő egyesült papokat, hogy vegyenek részt az úrnapi körmeneten: így tett gróf Károlyi Sándor Nagykárolyban, ahol mindkét unitus papot elvárta, és az egyik evangéliumot románul kellett olvasniuk.⁴⁴ Elszórt adatok arra utalnak, hogy a görögök más egyházközösségekben is használtak monstranciát.⁴⁵

A munkácsi monostortemplom belső berendezéséről csak annyi sejthető, hogy az ikonosztázionjának két alapképe elé mellékoltárokat állítottak. Feltételezhető, hogy a diadalív szűkössége miatt nem a Krisztus- és az Istenszülő-, hanem Szent Miklós- és a negyedik alapképhez kapcsolódhattak. Hogy mit ábrázolhatott a negyedik alapkép, arról sincs tudomásunk, noha a helyi szokás szerint itt a templom patrónus ikonja szokott szerepelni; mivel a munkácsi templom Szent Miklósnak volt szentelve, nem valószínű, hogy az ikonosztázion mind a két szélső alapképe őt ábrázolta volna. Hason-

³⁶ „9. (pont) Ecclesia hujus monasterii structura est ex materialibus solidis de a. 1661 erat capacitas exigua, vix 100 animas capit; festum dedicationis est. S. Nicolai epsic. et confes. arae pro sacrificando sunt nro. 4, signanter autem ara principalis, item alia in praeclosure mulierum, ad instar capellae habetur, ac denique duae laterales, ante ipsas locales icones exiguae existunt; instructio quoque imagines comoda de a. 1751 erecta.” Gépelt átírat Hodinka Antal hagyatékában. MTA Kézirattár 4815/13. f. 66.

³⁷ DAZO fond 64. opisz 1. no 869. f 1–2.

³⁸ „Srofia – album serico viridi ac ceruleo auro mixtin (?), circa circum, et in medio figura Agni exornatum adhuc Anno 1611°” – régi, jó állapotban. DAZO fond 64. opisz 1. no 869. f 1v.

³⁹ Bár 1724-ben is csináltatott egy új mitrát. CIUBOTÁ 2007, 186., 190. 1778-ban ezek közül valamelyiket írhatták le így: „Corona Ep[iscop]alis aurea cum cruce argentea”. DAZO fond 64. opisz 1. no 869. f 1r.

⁴⁰ CIUBOTÁ 2007, 187. Ez is megvolt még 1778-ban: „Monstrantia inaurata” – régi, javításra szorul. DAZO fond 64. opisz 1. no 869. f 1r.

⁴¹ CIUBOTÁ 2007, 190.

⁴² CIUBOTÁ 2012, 114., 117–119. Ez a darab lehetett meg még 1778-ban is: „Monstrantia inaurata” – régi, javításra szorul. DAZO fond 64. opisz 1. no 869. f 1r.

⁴³ HODINKA 1911, 236., 239.

⁴⁴ 1737-ben egy piarista jelentette is a grófnak, hogy a két egyesült pap nem jelent meg processzióval az ünnepen. ÉBLE 1910, 34.

⁴⁵ 1751-ben a rakacai templomnak is volt monstranciája: „est tamen Monstrantia argentea inaurata ad normam Latinorium”. DAZO fond 151. opisz 1. no 1289. f 6r. Galíciában a 18. században erősen elterjedt a használatuk. A sanoki ikonmúzeum (Muzeum Historyczne, Sanok) kiállításán számos fa és fém, görög rítusban használt úrmutató van.

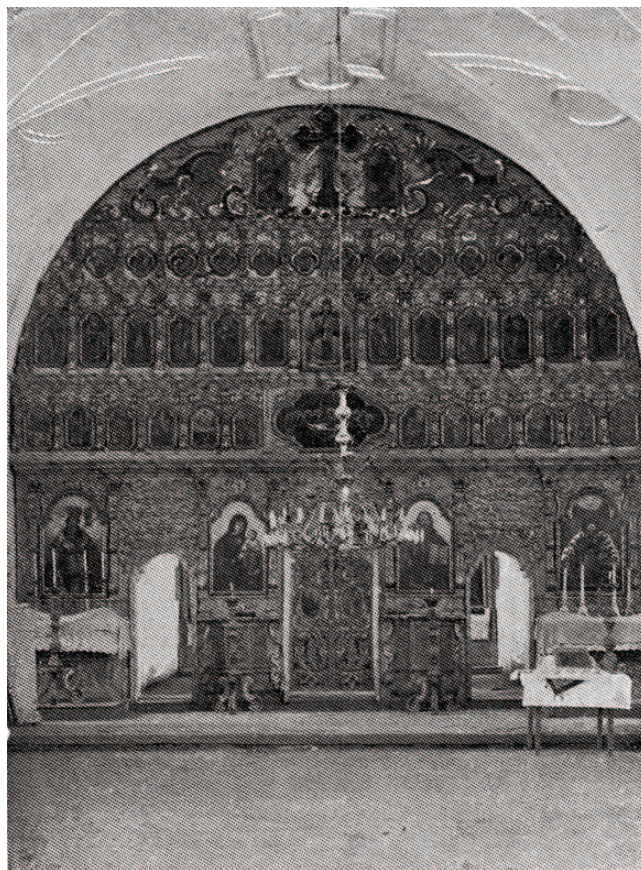
ló elrendezésű képfala volt egyébként a krasznibródi (Laborcrév) bazilita kolostornak is, amely a 18. század végéről származhatott. Csak a két szélső alapkép elé helyeztek asztalokat, amelyeket mellékoltárként is használhattak (9. kép).⁴⁶ Nagyon valószínű, hogy Krasznibródon éppen a Munkácson látható szerkezeti megoldást követték. Az egykori munkácsi monostortemplom ikonosztázionja Lutsckay Mihály szerint a Nagymihály melletti Topolyán falu templomába került,⁴⁷ ahol ma már nem lelhető föl.

Kolostori épületek

A püspöknek lakhelyül szolgáló, a munkácsi monostor területén álló, kis alapterületű, háromhelyiséges házat már De Camillis idejében emelték – naplója tanúsága szerint 1693-ban –, a többi épület viszont fából volt.⁴⁸

A monostor igumenje, aki nem mindig volt azonos a püspökkel, már ekkor sem nézte jó szemmel, hogy az egyházfő hosszú távon velük egy helyen kíván élni, mivel a szerzetesek úgy értelmezték az alapítólevelüket, hogy a kolostor jövedelmei csak az ő ellátásukra szolgálnak, a püspökre viszont nem. Ettől kezdve folyamatosan érezhető némi feszültség a szerzetesek és a püspök között, noha ez utóbbi, mint „túrt vendég” – ahogyan Hodinka fogalmaz –, még sokáig a kolostorban lakott.

A Rákóczi-szabadságharc befejezése után évekig tartott még a különböző püspökjelöltek közül a megfelelő személy kiválasztása. A magyar király jelöltjét, Hodermárszky János József bazilitát Róma nem fogadta el, a püspöki széktől 1716-ban csak úgy sikerült távol tartani, hogy a munkácsi kolostort apátságként ismerték el, a jövedelmek pedig ettől kezdve a püspök helyett szinte teljes egészében a kolostort illették. Hodermárszky egyébként sokat építkezett a kolostorban: 1712-ben palánkkal vetette körül, négy év múlva új cellákat, konyhát

9. A krasznibródi bazilita monostor templomának egykori ikonosztázionja
– Borovszky (Zemplén vármegye) után

építtetett fából és kőből, a munkákat egy Jakab nevű kassai kőműves irányította. Az építkezésekről 1726-ig egy latin nyelvű kimutatás is fönmaradt.⁴⁹ Bizánczy György Gennadius, Hodermárszky haláláig (1729), nem lakott a kolostorban, hanem Nagykállóban tartotta székhelyét. Bizánczyt 1729-ben a szerzetesek akkor ismerték csak el előljárójuknak, miután a püspöki jövedelmek nagy részéről lemondott a kolostor javára.

PÜSPÖKI SZÉKHÁZ MUNKÁCSON

Bizánczy (meghalt 1733-ban) utódai és a szerzetesek közötti viszony tovább romlott, 1744-ben a baziliták pert indítottak a püspök ellen, amelyet meg is nyertek: 1749-ben a szerzetesek kezdeményezték a helytartónácsnál, hogy a püspököt lakoltassák ki a kolostorból, mert az alapítólevelben püspök nem szerepel, nekik pe-

dig nem is kötelességük sem eltartani, sem eltérni. Bár az akkori püspök, Olsavszky Mihály Mánuel (1743–1767) maga is bazilita volt, szerzetestársai mégis úgy gondolták, hogy egyházkormányzati elfoglaltságai miatt csak zavarja őket.⁵⁰ 1751-ben Mária Terézia királynő döntése értelmében a püspöknek ki kellett költöznie a kolos-

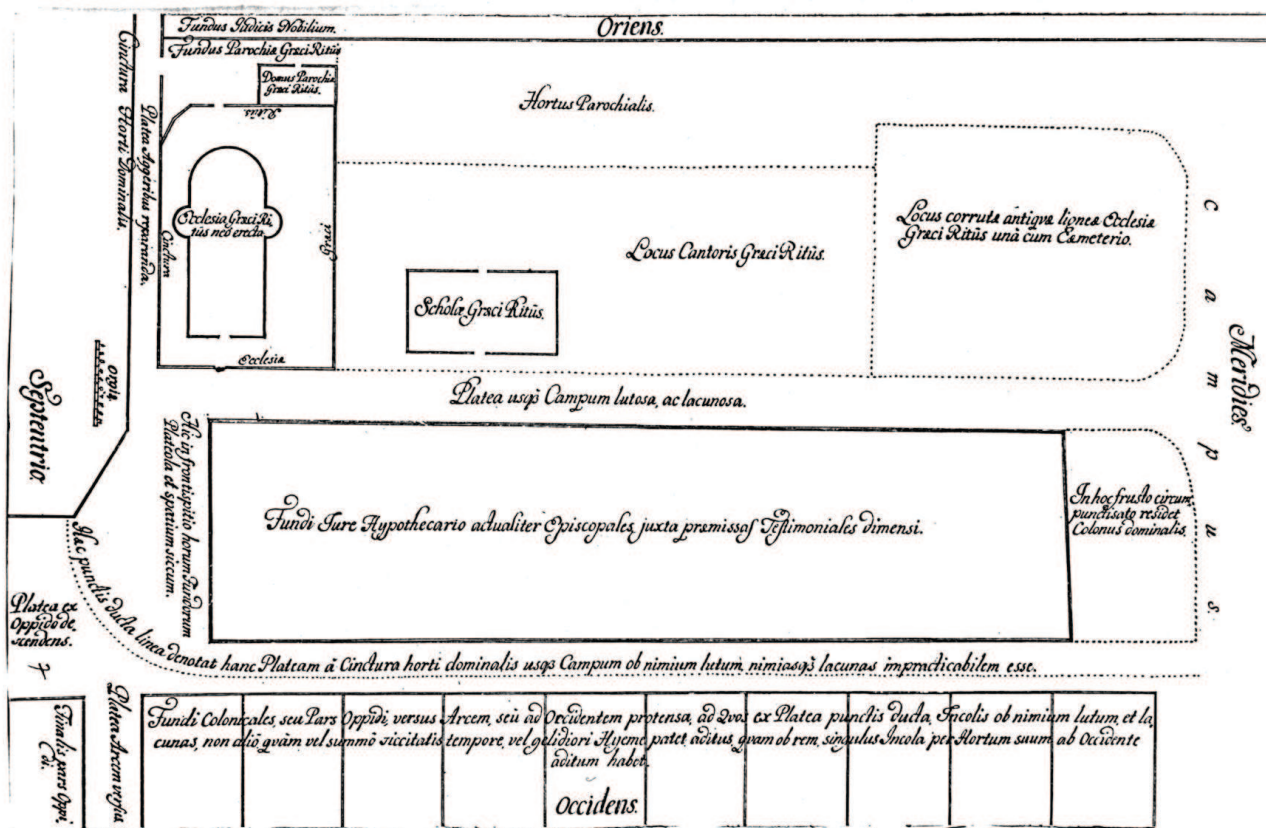
⁴⁶ BOROVSZKY 328. oldal után a fényképe. Az ikonosztázion az első világháború alatt elpusztult.

⁴⁷ ПРИЙМИЧ 2007, 52.

⁴⁸ TERDIK 2007, 370–372.

⁴⁹ СІУБОТЯ 2007, 184–200.

⁵⁰ HODINKA 1909, 667–671.

10. A munkácsi püspöki lak telke és környezete. Helyszínrajz, 1752. MNL OL C 38. 23. cs. 1752. No. 2.

torból, Munkács városában kellett lakást szereznie, a szinte semmi jövedelemmel nem rendelkező főpaprak kétezer forint segélyt is kiutaltak erre a célra. Olsavszky ekkor Munkácson telepedett le, és miután sikerült telket szereznie, hogy azon új székházat építhessen, hamarosan hozzá is fogtak a munkához. A püspöki épületnek a nem sokkal korábban épült városi görögkatolikus templom, az iskola és a régi fatemplom, illetve a temető előtti hosszanti telket jelölték ki. A területről készített helyszínrajzot (10. kép), a méreteket tartalmazó hitelesítő irattal együtt Bereg vármegye hatósága állította ki. Az új épület költségvetését Liczky Nikodémus kassai építőmester készítette, aki két évtizeddel korábban a máriapócsi kegytemplomot tervezte, ezekben az években pedig az ottani bazilita kolostor építésén dolgozott. Úgy tűnik, hogy Olsavszky nem gondolta végig az új épület költségeit, s hamarosan kiderült, hogy az elkezdett székház közel az ötszörösébe kerülne a kiutalt összegnek. A helytartótanács a túlköltekezés láttán úgy megmakacsolta magát, hogy csak évek múlva utalt ki némi

pénzt, hogy legalább az épület egy részét lakhatóvá lehessen tenni, ahová Olsavszky püspök végül be tudott költözni. Utóda, Bradács János (1768–1772) püspök is épített még valamit a székházon, de befejeznie nem sikerült.⁵¹ A soha el nem készült épület sorsa csak a 19. század első felében oldódott meg, amikor már álló falainak felhasználásával megépítették a parokiális templomot.⁵²

Az Olsavszky püspök és bazilita rendtársai közötti viszony a per és a királynő döntése ellenére sem romlott meg végzetesen.⁵³ A püspök tovább is támogatta a rend kezébe juttatott máriapócsi kegyhelyen folyó építkezéseket. Székesegyházként a néhány évvel korábban épített, az Istenszülő elszenderülése tiszteletére szentelt városi parokiális templomot kezdték el használni, amely viszont csak 1772. április 3-án nyerte el hivatalosan is ezt a rangot. A templom felszerelése hiányos volt, Bradács János püspök a főpapi szolgálathoz szükséges liturgikus ruhákat Máriapócsról kérte kölcsön.⁵⁴ Méreteit tekintve is elég szerény épület lehetett a parokiális

⁵¹ HODINKA 1909, 671–675. Az Olsavszky által kezdett építkezésre vonatkozó szövegek nagy része publikált: *Acta Cassae* 1973, 54–58. A helyszínrajz is itt található. MNL OL C 38. 23. cs. 1752. No 2.

⁵² LEHOCZKY 1904, 132., LEHOCZKY 1996, 232–233.

⁵³ LACKO 1961, 156.

⁵⁴ BAÁN 2010, 45.

templom, bár görögkatolikus viszonylatban a kőtemplomok között korainak számít. Eredetileg torony nélkül épült, harangjai (négy darab) a mellé álló fatoronyban függtek. Alaprajzi elrendezését több forrásból is ismerjük. Az ungvári vár állandó kiállításán látható Munkács város térképe, amelyen jól kivehető a görögkatolikus templom szerkezete is: keletelt, torony nélküli, félköríves szentéllyel és kliroszokkal bővített épület volt.⁵⁵ Ezt az állapotot mutatja a püspöki lak építésekör készített helyszínrajz is (10. kép). A templom szom-

szedságában állt a parókia és az a kisszeminárium, ahol az egyházmegyei papság jelentős hányadát képezték. Az iskolát Olsavszky Mánuel szervezte át szeminárium-má, bár az intézetben összesen három professzor tanított, mégis nagy szerepe volt abban, hogy a Munkácsi Egyházmegyében lassan kialakuljon a papképzés nyugati típusú rendszere. Az egyházmegyének összesen tizenkét növendéke tanult latin szemináriumokban, hat a nagyszombati, másik hat pedig az egriben, különböző ösztöndíjakból.⁵⁶

A MÁRIAPÓCSI KEGYTEMLOM

A pócsi templom jelentősége

A szerény munkácsi monostoron, majd a városban elkezdett nagyszabású, de be nem fejezett püspöki központon kívül az egyházmegye első reprezentatív épülete a máriapócsi kegytemplom lett, amely ugyan soha nem lett székesegyház, Olsavszky Mánuel püspök idejében szinte akként működött (11. kép).

A pócsi templom jelentőségét tovább növelte, hogy a zárandokok felekezeti hovatartozását tekintetbe véve, kezdettől fogva mind a két rítus, a görög és a latin, híveinek ellátására alkalmas épületet akartak létrehozni az építető püspökök. Ezt hangsúlyozta már az építés engedélyezését kérő Bizánczy György Gennadius 1731-ben az egri püspöknek szóló kérvényében, majd később Olsavszky Mihály Mánuel is, különösen a királynőnek 1751-ben címzett levelében, amikor Barkóczy Ferenc egri püspökkel (1744–1761) szemben a baziliták pócsi jelenlétének jogosultságát igyekezett bizonyítani.⁵⁷

Az építető püspökök nyilván tisztában voltak azzal a ténnyel, hogy az országnak ezen a felén szinte csak a latin rítusú nemesség és polgárság anyagi erejére támaszkodhatnak a munkálatok alatt, hiszen saját híveik szinte mindannyian parasztok voltak, elenyésző számú és jelentőségű kismemességgel, még kevesebb polgársággal. A környékbeli katolikus nemeseken túl, akik közül többen személyesen is megtapasztalták a kegyhelyen

történő csodákat,⁵⁸ a legközelebbi, katolikus többségű, és meghatározó gazdasági erővel bíró város Kassa volt, ahonnan a városi polgárság előszeretettel zárandokolt ide, még ha náluk is volt a kegyképnek több, nagyon korai másolata. Kassa kiemelt figyelmé részben az itt működő kamarai adminisztrációnak, illetve egyházi szempontból a városban élő jezsuitáknak volt köszönhető, akik már 1697-ben másolatokat készítettek a Bécs felé haladó kegyképről.

Máriapócscon a közös templomhasználat zavartalan-ságát, a két rítus békés egymás mellett élését nagyban elősegítette a mai kutatásban mellőzött történelmi tény, hogy 1916-ig, vagyis a naptáregyesítésig a latinok a Gergely-, a görögök a Julianus-naptárt használták, vagyis tizenhárom nappal később ülték meg egyházi ünnepeiket, aminek köszönhetően a két rítus párhuzamosan tudta használni ugyanazt az épületet.⁵⁹ A latin hívek lelki ellátását a búcsújárás során őket kísérő plébánosok végezték, gyakran a nyírbátori minoriták is besegítettek,⁶⁰ nyilván a gyóntatásban a bazilita szerzetesekre is lehetett számítani.

Így a pócsi templom a két rítus békés egymás mellett élésének kifejezője és próbája lehetett, még abban az időszakban is, amikor Barkóczy Ferenc és Eszterházy Károly egri püspökök mindent elkövettek annak érdekében, hogy az unitus hívek lehetőleg másodrangúnak érezzék magukat a katolikus egyházon belül.

⁵⁵ A színezett térképet 1746. július 18-án szignálta készítője, Arderr (?) mérnök. Címfelirata: „Geometrischer Grund Riß der Dochtürste Curiae”. A görögkatolikus templomot 18-as számmal jelzik. Magyarázó felirata a következő: „18 – Neuerbaute russinausche Kirch”.

⁵⁶ Olsavszky 1744-ben alapította ezt az iskolát. LACKO 1961, 157., UDVARI 1992, 180–186.

⁵⁷ URIEL 1907, 164–168.

⁵⁸ Károlyi Ferenc grófn kívül, akinek mankója állítólag még ma is megvan a templomban, 1751-ben Desseffy Veronika szeme, 1776-ban pedig Barkóczy János gróf, szabolcsi főispán egyik lányának lába gyógyult meg itt. Az utóbbi két csodáról: *Vera relatio*, 1776, [40].

⁵⁹ A naptárreformról: PIRIGYI 1990, 119–120. A latin rítusú Kisasszony napi búcsú a környék kismemességének volt a „lányvására” még a 20. század elején is. Erről emlékezik meg: ORMÓDY PÁL, A pócsi Mária, *Magyar Nemzet*, 1938. október 30., 16.

⁶⁰ A máriapócsi levéltár jegyzékében szerepelnek levelek a 18. század második feléből, amelyben a minoriták misézési engedélyt kértek. NBRML.

11. A máriapócsi kegytemplom nyugati homlokzata – Fotó: Áment Gellért

A kegyhely eredete

Pócs falu nevét a 13. században említik először írott források, a régi település központját is jelző, egykor temetővel körülvett középkori római katolikus temploma a többszöri átépítés ellenére még ma is sok részletet őriz gótikus formájából. Pócson először 1666-ban említik a görögkatolikusokat, akik a hitújítás korában reformátussá lett templomot kívánták birtokba venni, ami ellen a reformátusok – akkor még – sikerrel tiltakoztak.⁶¹ Minden bizonnyal a falu birtokosai telepítették be a Kárpátok vidékéről azokat a „görög hiten” lévő ruszin családokat még a 17. század folyamán, akik a következő századokban többségbe kerültek a településen. Hogy mikor építettek maguknak saját fatemplomot, nem tudni, mint ahogy a templom formája, méretei sem ismertek.

Az Istenszülő-ikon és a könnyezések. Az első könnyezés

1696. november 4-én vasárnap, a Szent Liturgia alatt, Eöry Mihály helyi földműves arra lett figyelmes, hogy a templom Istenszülő-ikonjának mindkét szeméből bőségesen folynak a könnyek. A rendkívüli esemény híre hamarosan elterjedt nemcsak a faluban, hanem a környéken is. A csoda kisebb megszakításokkal december 8-ig tartott (bár a helyi parókus szerint csak december 3-ig). Ezen a napon személyesen jött el Johannes Andreas von Corbelli tábornok, az Északkelet-Magyarországon táborozó császári csapatok kassai főkapitánya, számos nagykállói katona és hivatalnok kíséretében, hogy a csoda valódiságáról meggyőződhessen. 1697. január 1-jén, Tokajban kelt levele szerint Pócson a képet számos katolikus és nem katolikus jelenlétében leemeltette a helyéről, majd megvizsgáltatta. Mivel csalásnak semmi nyomát nem találták, a csodát hitelesnek tartotta. Korabeli feljegyzések szerint a könnyezés utolsó napján olyan hideg volt, hogy a kehelyben a bor és a víz megfagyott, de Mária könnye ekkor is bőségesen hullott. A hivatalos kivizsgálást Fenessy György egri római katolikus püspök (1687–1699) rendelte el, a tanúk kihallgatását Csethe József egri kanonok és szabolcsi főesperes, valamint Damján András tokaji plébános 1696. december 26-án és a következő napokban vezették le a helyszínen. A har-

12. A máriapócsi kegykép. Wien, Stephansdom

minchat tanú közül tizennégyen helybéliek voltak, közöttük protestáns nemesek is, a többiek főképp a Nagykállóban állomásozó német katonaság közül kerültek ki. A könnyezés tényét mindannyian állították, többen azt is tudni vélték, hogy azt a kendőt, amelyre a könnyeket fölfogták, egy katona vitte el magával. A jegyzőkönyv hitelességét 1698. január 2-án Pettes András egri prépost és választott ansariai püspök igazolta Kassán.⁶²

A nyolcadik tanú, a 45 éves Csigrí László bíró vallomásából kiderül, hogy a könnyező ikont huszonegy évvel ezelőtt (tehát 1675-ben) fogadalomból vagy egyszerű elhatározásból, nem árulja el pontosan, ő festette Papp Dániel helybéli parókus öccsével, Istvánnal 6 magyar forintért. Szülei nyomására a képet nem fizette ki, ezek után két hétre nagy betegségbe esett, amikor az iskola-mester emlékeztette fogadalmára, amelyet később teljesített, majd meg is gyógyult.⁶³

A fogadalmi kép a templomba került, állítólag Hurta Lőrinc vásárolta meg és ajándékozta az egyházközségnek.⁶⁴ Az ikont 50×70 cm méretű juharfa táblára, temperával festették (12. kép). A féllakosan ábrázolt Isten-

⁶¹ TERDIK 2010a, 119. Száz év múlva (1767) viszont a római katolikusoknak adták vissza a kis templomot. SOÓS 1985, 462–463.

⁶² Az első könnyezés története a korábbi irodalommal: MAGYAR 1996. A kivizsgálás jegyzőkönyveit a budapesti ELTE Egyetemi Könyvtárban őrzik: Hevenesi Gyűjtemény XLI. 401–414. Első kiadása és fordítása: URIEL 1907, 50–74. A latin szöveg kritikai kiadása: JANKA 1996, 138–147.

⁶³ JANKA 1996, 141.

⁶⁴ Hurta Lőrinc neve nem szerepel az első kivizsgálási jegyzőkönyvben, a kegykép történetét földolgozó, német nyelvű 18. századi munkából idézi: URIEL 1907, 43–44.

13. A második máriapócsi kegykép.
Kegytemplom, Máriapócs – Fotó: Gánicz Tamás

szülő jobbával a balján ülő Kisdedre mutat, aki jobbával áld, baljában vörös, rózsára vagy liliumra emlékeztető háromágú virágot tart, a Hodigitria-útmutató ikonok sorába tartozik. A Mária vagy Jézus kezében föltűnő virág a középkortól kezdve ismert a keleti és a nyugati művészetben egyaránt, a bizánci ikonográfiában valószínűleg az *Akathisztosz himnusz* szép költői képei ihlették, amelyekben Máriát „Hervadhatatlan virágnak” nevezik.⁶⁵ Mária köntöse a hagyományoknak megfelelően bíbor színű, amelyet homlokán és vállán az örök szüzességére utaló csillagok díszítenek, alsó ruhája zöld. Ikonokon ritka, de itt Mária két gyöngysort visel, akár csak a gyermek Jézus, aki okker öltözete fölött egy láncra függesztett görögkeresztet hord a nyakában. A festett ékszerek talán a nyugati művészet hatásaként értelmezhetők, de arra is utalhatnak, hogy a festő ismert olyan ikonokat, amelyeket a hívek valós ékszerekkel díszítettek. A Jézus nyakában látható kereszt szimbolikus jelentése sem zárható ki: az Isteni Gyermek elkövetkező szenvedéseire utalhat. Az Istenszülő és a gyermek Jézus

dicsfénye, és a kép kerete domborított díszítést kapott. Mária jobb válla fölött a görög „Isten anyja”, a gyermek válla fölött görög nevének „Jézus Krisztus” rövidített változatai olvashatók. A kép felső sarkaiban angyalfejek szerepelnek, az aljára pedig a következő szláv nyelvű szöveg került: „Ezt a képet Isten szolgálja állította a bűnei bocsánatára”.

A könnyező ikon nem sokáig maradhatott Pócson, 1697. március 1-jére már a központibb fekvésű Kálló (ma Nagykálló) római katolikus templomába szállították. A csodás esemény híre azonban gyorsan terjedt, a bécsi udvarba is eljutott. I. Lipót császár és magyar király felesége, Eleonóra császárné és a török háborúban szónoklataival nagy szerepet játszó kapucinus szerzetes, Avianói Márk hatására elrendelte, hogy a könnyező képet a császárvárosba szállítsák. Nagykállóból Tokajon keresztül Kassa irányába haladt az ikont szállító menet, útközben másolatok is készültek, kettő a hagyomány szerint a jezsuiták megrendelésére a Kassához közeli Bárcán. Ezek valószínűleg a kassai Szent Erzsébet-dómban (egykor a jezsuita templomban) és a közeli Kisfalu (Sároskisfalu) templomában található másolatokkal azonosak. A kép Pest, Buda és Győr érintésével 1697. július 4-én érkezett Bécsbe. Útközben minden helységben nagy tisztelettel fogadták, Bécsben is nagy hódolat és óriási pompa várta, körmenetekkel vitték egyik virágdíszbe öltözött templomból a másikba. Két hónap alatt 33 körmenetet, 103 ünnepi istentiszteletet, 126 szentbeszédet tartottak a hívek hatalmas részvételével. Közben Savoyai Jenő herceg vezetésével a keresztény hadak a török elleni ütközetre készültek, majd 1697. szeptember 11-én a túlerőben lévő muszlimokon Zentánál fényes győzelmet arattak. Európa keresztény népei a császári udvar és egész Bécs hatására azt vallották, hogy a pócsi Istenszülő közbenjárásának volt köszönhető ez a nagy győzelem.⁶⁶ Eleonóra császárnő egy pompázatos, ovális, sugarakkal, drágakövekkel díszített arany- és ezüst-rózsákból font koszorúval ékes keretbe helyezte a képet, amelynek tetejére egy ovális címerpajzsba a lorettói litánia egyik szép jelzőjét, a „Rosa Mysticát”, vagyis „Titkos értelmű rózsát” íratta. A címerpajzsot két sas tartja, és korona díszíti. A császárné nyilván a Kisded kezében tartott virág hatására választotta ezt a titulust.⁶⁷ A kegyképet a bécsi Szent István-dóm főoltárára, a szentségház fölé helyezték.

A pócsiak nem nyugodtak bele a kegykép elszállításába. Bár az eredeti kegykép soha nem került vissza Pócson, 1698-ban Budán nagy tisztelettel fogadták a kegy-

⁶⁵ Az ikon ikonográfiai hagyományával részletesen foglalkozott: PUSKÁS 1996a.

⁶⁶ Az átszállításról az ehhez kapcsolódó korábbi irodalommal: TERDIK 2001, 123–131. Csak a második világháború után került a déli oldalhajó gótikus kőbaldachinjában álló oltárra, ahol a hívek ma is élő tiszteletéről a folyamatosan égő gyertyák tanúskodnak.

⁶⁷ A keret színes reprodukciója és leírása: FENZL-WEIBENSTEINER-GUBER 1997, 235–237.

kép azon másolatát, amely állítólag Pócs felé tartott. Úgy tűnik, hogy végül ez sem érkezett meg, mert 1715 januárjában Telekessy István egri püspök (1699–1715) azt írja egyik levelében, hogy nyolc évvel ezelőtt (tehát 1707-ben) küldött egy Bécsben készített másolatot Pócsra, amelyről azt is megjegyzi, hogy nincs túl nagy tisztelete a faluban, ezért azt tervezi, hogy a központibb fekvésű Kállóba viteti át (13. kép). Rövidesen bekövetkező halála már nem tette lehetővé az újabb átszállítást.⁶⁸

A második könnyezés

1715. augusztus 1-jén, egy csütörtöki napon Molnár János kántor az első kegyképről készített másolaton könnyezést észlelt, miközben Papp Mihály fiatal parókus a reggeli istentiszteletet végezte. A csodáról először a Nagykállóban élő Bizánczy György Gennadius helynököt értesítették, aki éppen nem volt otthon. A csoda a következő napon, majd 5-én (amely az ónaptár szerint július 25., azaz Szent Anna napja volt) megismétlődött. A szemtanúk között a helyiek mellett a kállói helyőrség katonái, Paul Siess császári főbiztos és a kállói postamester is szerepel. A könnyezést követő napokban az egri püspök megbízásából Kiss János és Kiss János Antal kanonokok hivatalosan kivizsgálták az eseményt, egyszer tizenegy, másszor hat tanút hallgattak ki, akik között protestánsok is voltak. A képet levették a helyéről, és tüzetesen átvizsgálták. A jegyzőkönyvet 1715. augusztus 25-i keltezéssel zárták le, amelyhez csatolták a helyi parókus és kántor ruszin nyelven lejegyzett vallo-mását.⁶⁹ A második könnyezés hitelességét Erdődy Gábor Antal egri püspök (1715–1744) szeptember 19-én ismerte el, a Bizánczy helynökhöz írt levelében Pócsot Szűz Mária kegyhelyének nyilvánította.⁷⁰ A település ezek után vehette föl Mária nevét is.

A kegytemplom építéstörténete

Az építkezés első szakasza

1701-ben I. Lipót magyar király engedélyezte Mészáros Mátyás pócsi lakosnak, aki egyébként az első könnyezés kivizsgálási jegyzőkönyvében tanúként szerepel, hogy új templom építésére adományokat gyűjtsön.⁷¹ Nem tudjuk, hogy a gyűjtés milyen eredménnyel járt, a 18. század első évtizedének zűrzavaros történetét figyelembe véve nem nagyon lehetett sikeres vállalkozás. Az 1711-es szatmári béke után, a zarándokok nagy tömege miatt kicsinek bizonyuló pócsi fatemplomot fölváltó új kőtemplom és a hívek jobb ellátására idetelepítendő baziliták kolostorának építését Hodermárszky János József választott munkácsi püspök kezdeményezte a királyi udvarnál 1714-ben. A javaslatát tartalmazó levelet Bécsből az egri püspöknek küldték tovább véleményezésre, ahol el is akadt az ügy,⁷² pedig 1715-ben Telekessy István a kegyképmásolat elvitelét fontolgató levelében a fatemplom rossz állapotát is megemlíttette.⁷³ Az új templom építésének halogatásánál az is közrejátszhatott, hogy korábban az egri püspök inkább ferenceseket telepített volna ide.⁷⁴

Hodermárszky 1729-ben bekövetkezett halála után a püspöki székért folytatott küzdelemben egykori ellenfele és győztes vetélytársa, Bizánczy György Gennadius munkácsi püspök (1717–1733) elevenítette föl a templomépítésre buzdító kezdeményezést. Az építkezésről már 1730. december 28-án tárgyaltak Máriapócson. A megbeszélés eredményeit, amelyen a püspök mellett a Szepesi Kamara képviselője, valamint a Pócson is birtokos, a Rákóczi-örökséget átvevő Aspremont család *plenipotentiarius*a, és Liczky Nikodémus kassai építőmester is részt vettek, pontokba szedve írásban rögzít-

⁶⁸ URIEL 1907, 109., PUSKÁS 1995, 169.

⁶⁹ A jegyzőkönyvek az Egri Érseki Levéltárban, Archivum Vetus 124/a. 1715. A jegyzőkönyvek magyar fordítását közölték már itt: LUPIS 1899, 26–53. A latin eredetit kiadták: *Vera relatio*, 1776, 2–34. és a latin szöveget és magyar fordítását kiadta: URIEL 1907, 113–149. A parókus és kántor rutén nyelvű vallomásának szövegét kiadta, és magyar fordítását közölte: УДВАРИ 1990, 84., 15–19., UDVARI 1992, 136.

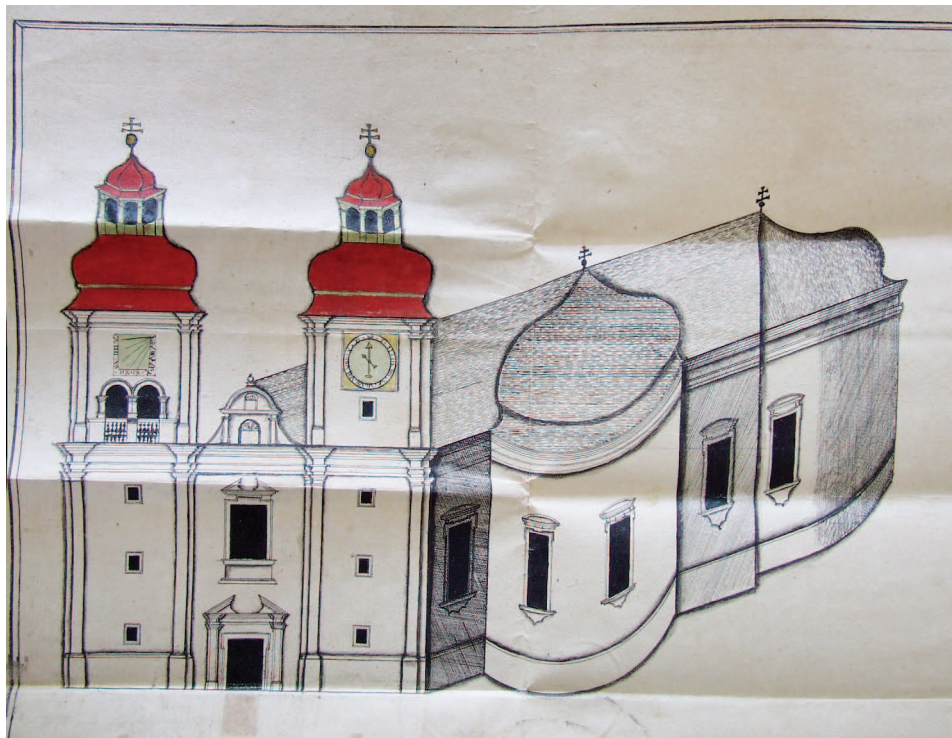
⁷⁰ A levél eredetije a munkácsi püspökség levéltárában volt, ennek hiteles másolatát 1775-ben nyomtatták ki, a hitelesítő tanúsítványt Ilkovich Elek egyházmegyei kancellár illesztette a végére. A levél szövege megjelent: *Vera relatio*, 1776, 34–35. Önállóan kinyomtatott latin változata a máriapócsi rendház levéltárában (NBRML), magyar nyelvű nyomtatott változata pedig a kegytemplom falán, beke-retezve olvasható. A két levél reprodukciója: GÁNICZ–LEGEZA–TERDIK 2009, 36–37.

⁷¹ Az okmány eredetije az NBRML-ben, reprodukciója: GÁNICZ–LEGEZA–TERDIK 2009, 46.

⁷² LUTSKAY 1990, 155., 218.

⁷³ URIEL 1907, 109.

⁷⁴ DUDÁS 1987, 104.

14. Liczky Nikodémus: A máriapócsi kegytemplom építési terve, 1730 (384 × 468 mm). Homlokzati rajz, részlet. Érseki Levéltár, Eger – Fotó: Terdik Szilveszter

tették. A dokumentumban kezdeményezték, hogy az új épületnek „*ad normam Ruthenicam*” kell megépülnie. A kifejezés figyelemre méltó, mivel minden bizonynyal a bizánci rítus igényeire való odafigyelést értették rajta. Arról is döntöttek, hogy a téглаégető kemencéket már tavasszal meg kell építeni.⁷⁵ Liczky Nikodémus az új zarándoktemplom tervét is elkészítette még abban az évben a rajzon található évszám és aláírás szerint (14–15. kép).⁷⁶ A következő év tavaszán Bizánczy püspök Erdődy Gábor Antal egri püspöknek is elküldte a rajzot egy levél kíséretében, amelyben a templomépítés támogatását kérte.⁷⁷ Bizánczy lépését az magyarázza, hogy ebben az időben a munkácsi püspökség kánonilag még nem volt fölállítva, az egri püspök a munkácsi társát csak saját rítusvikáriusának tekintette. Ebben a helyzetben a két püspök kapcsolatát kánonilag szabályozó alknak az is része volt, hogy az egri püspök tudta nélkül a görögkatolikusok új templomot nem építhetnek, parókiát nem alapíthatnak.⁷⁸

Az „*ad normam Ruthenicam*” kifejezés értelmezéséhez kevés fogódzónk van. Az építtető egyháziak részéről a bizánci rítushoz való igazodás igénye fogalmazódott

meg az építész felé ebben a jelzős szerkezetben, amelyet úgy fordíthatunk, hogy rutén szabály szerint. Ez a kifejezés esetünkben alapvetően a bizánci rítus szabályainak tiszteletben tartását jelenthette, a korabeli történeti forrásokban a görög és a rutén jelzők, ha hittell, felekezettel kapcsolatban szerepelnek, egymás szinonimáiként értelmezhetők. Hogy milyen konkrét építészeti megoldások lebeghettek a püspök és más egyháziak szeme előtt, amikor ezt a kikötést tették, nehéz megmondani, csak sejtéseink lehetnek. A munkácsi püspökség területén szorosabb értelemben vett bizánci stílusú épületek ugyanis nem álltak, hacsak a munkácsi kolostor templomát nem tekintjük annak. Bár azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a korszak templomállománya biztosan sokkal változatosabb képet mutatott, mint ahogyan azt ma elképzeljük az alig néhány fönmaradt emlék, főleg fatemplom alapján. A változatosabb emlékanyagra néhány elszórt adat is utal. 1701-ben vizitálták végig Szepes vármegye görögkatolikus egyházközségeit, ahol a závadkai templommal kapcsolatban a vizitátorok azt jegyezték föl, hogy „*Ecclesiam tamen, quoad aedificiasat pulchram, more Graecorum eadificata*”.⁷⁹ A szóban

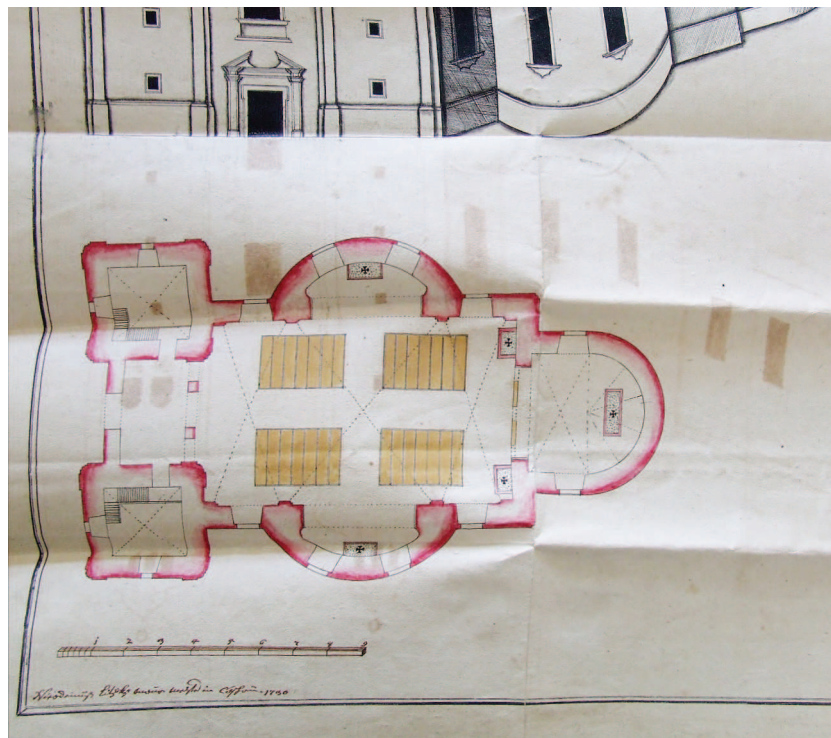
⁷⁵ CIUBOTĂ 2007, 255–256.

⁷⁶ TERDIK 2007, 365., 6–7. kép.

⁷⁷ TERDIK 2008, 541. (Források 1.1.)

⁷⁸ Erdődy és Bizánczy 1718. május 19-én írták alá ezt az alkut Egerben, amelyet Róma is jóváhagyott (HODINKA 1909, 588–590.).

⁷⁹ DAZO fond 151. opisz 1. no 1386. f 4r. LUTSKAY 1990, 95.

15. Liczky Nikodémus: A máriapócsi kegytemplom építési terve, 1730. Alaprajz, részlet. Érseki Levéltár, Eger – Fotó: Terdik Szilveszter

forgó épület 1674 körül készült el, sajnos szerkezetéről, formájáról nem szólnak bővebben, mindenesetre voltak olyan jellemzői, amelyek kapcsán külön ki tudták emelni, hogy a görögök szokása szerint épült. Az sem derül ki, hogy pontosan milyen anyagból volt. A megjegyzés jelentőségét talán az a történelmi helyzet magyarázza, hogy a közösség 1674 körül a lutheránus hitről tért át a katolikusra, bár a reformáció előtt is „rutének” (értsd ebben az esetben ortodoxok) voltak, s a vizsgálat során fontosnak érezték kiemelni, hogy az új templom a régi-új hit minden előírásának megfelel.

Hogy a máriapócsi templomot megrendelő Bizánczy püspök milyen épületeket tekinthetett konkrétan követendő előképnek, források hiányában csak feltételezésekre vagyunk utalva. Róla biztosan tudjuk, hogy járt a Kárpátok túloldalán, 1716-ban Lembergben szentelték püspökké. Ott láthatta már a hazai viszonyokhoz képest mindenképpen nagyszabású, még az előző században épített bizánci templomokat (Sztavropig, Szent Onufriosz, Szent Paraszkéva stb.). A centrális, főleg görög-kereszt alaprajzú, gyakran öt- vagy csak egy központi kupolás épületek jellemezték az ukrán területek bazilita kolostortemplomait, de a 17. században hangsúlyossá

váltak a harangtornyos, longitudinális alaprajzú épületek is, amelyekben a hajó keleti végén megjelennek a kántorokat befogadó mellékterek, az ún. *kliroszok*. A Lengyel Királyság posztbizánci építészettel foglalkozó kutató, Piotr Krasny az utóbbi épülettípust a moldvai kolostor-építészeti háromkaréjos templomformájából eredezteti.⁸⁰

Hogy Liczky számára mit jelenthetett az „*ad normam Ruthenicam*” kifejezés, és vajon az épület mely szerkezeti megoldásával kívánt a megrendelők igényeinek megfelelni, szintén nehezen állapítható meg. Valószínűleg az oldalapszisok által támasztott centralitásban lehetett ez a törekvést tetten érni, bár Liczky esetében a bizánci hagyományú építészet közvetlen ismeretével nem nagyon számolhatunk, a munkácsi Csernek-hegy kolostorának egykori körtemplomát leszámítva (5. kép), építészetére inkább a korabeli barokk centralizáló épületek lehettek nagyobb hatással. A pócsi templom sajátos karakterét nem csupán térszervezése, hanem inkább a tetőzetten föltűnő, az egyes jól elkülöníthető épületrészeket kihangsúlyozó tornyocskák adják. A motívum eredetét kutatva nem zárható ki, hogy a liturgikus könyvek metszeteiről jól ismert kijeji Barlangkolostornak, az Isten-szülő elszenderülése tiszteletére szentelt főtemploma⁸¹

⁸⁰ KRASNY 2003, 63–74.

⁸¹ Főképp a kijeji *Paterikon*-illusztráción találkozunk vele: például az 1678-as kiadásban: ГУСЕВА-КАМЕНЕВА-ПОЛОНСКАЯ 1981, 22–23., ill. 884. A század végétől kezdve már más liturgikus könyvek illusztrációjában is föltűnik a monostor főtemplomának képe: Uo. 1689, 1691, 1694. De később is, például az 1708-as kijeji kiadású *Liturgikon*-ban (ЗАПАСКО-ІСАЄВИЧ 1984, Kat. 837. ill. 35.), vagy az 1728-as kiadású *Zsoltároskönyv* címlapján (Uo. kat. 1097, ill. 54.).

16. A máriapócsi kegytemplom délkeletről – *Fotó: Áment Gellért*

lanternás toronyerdőjének hatását feltételezhetjük e mögött a forma mögött, amely a Kárpát-medencében, de aztán a Kárpátok túloldalán is nagyon népszerű lesz.⁸² Mivel a templom első tervein ezek a tornyok még nem szerepelnek, valószínűleg az Olsavszky püspök idejében bekövetkezett tervmódosítás eredményei lehetnek.

Az új pócsi templom építése 1731 tavaszán megkezdődhetett. Bizánczy püspök 1732. március 3-án, Kassán szerződött Johannes Grántzerer kováccsal, a pócsi templom építésénél szükséges kovácmunkák elvégzésére. A német nyelvű szerződés szövege után olvasható bizonylatok arról tanúskodnak, hogy a kovács még 1734-ben is vett

föl pénzt.⁸³ Az építkezés első két évének anyagi forrásairól és kiadásairól részletes számadások is fennmaradtak.⁸⁴ A pénzügyi kimutatások szerint a téglavetők Kassáról érkeztek, a napi kézi munkát végző segítők viszont a környékbeli falvakból. Az építőanyagokat Északkelet-Magyarországról szerezték be, a meszet például a Borsod megyei Rakacáról vásárolták. A faanyagok beszerzésében a Szepesi Kamara segített. A munkálatokat a püspök mellett Olsay Mihály, máriapócsi parókus irányította.⁸⁵ A téglát a pócsi határ Nagyszer nevű részén vetették ekkor és később is, amelynek hovatartozásáról 1777-ben per támadt a bazilita atyák és a falu nemesei között.⁸⁶

⁸² Erről részletesebben: TERDIK 2011a, 18–19.

⁸³ DAZO fond 151. opisz 1. no 495.

⁸⁴ DAZO fond 151. opisz 1. no 483, f 2–8r. Az itt dolgozó mesterek 1731. szeptemberi és októberi munkájának napi kimutatása: DAZO fond 151. opisz 1. no 483. f 8v–16r. (Források 1.2.)

⁸⁵ Lucskay Mihály közöl egy 1738. április 1-jén kelt dokumentumot, amelyben a püspökségre jelölt Blazsovsky Györgyről adnak véleményt, de megemlékeznek Olsay Mihályról is mint lehetséges püspökjelöltéről, akiről azt írják, hogy már tizenhét éve fáradozik a pócsi templom megépítésén (LUTSKAY 1990, 237.). Ez azt jelenti, hogy Olsay már 1721-től máriapócsi parókus volt. Erről ő maga is megemlékezik Erdődi Gábornak írt levelében, 1738-ban (Eger, Érseki Levéltár, Archivum vetus, Munkácsi püspökséggel kapcsolatos iratok, Olsay Mihály levele Erdődi Antal Gábornak, 1738. január 12.).

⁸⁶ Az ügy még 1783-ban is tartott. Dudás Bertalan OSBM regesztái az NBRML-ben.

A templom építése Bizánczy püspök halála után rövidesen leállt. Bár utóda, Olsavszky Simon István (1733–1737) alatt is történtek kísérletek a folytatásra, érdemi munka nem nagyon folyhatott. Olsay Mihály többször is panaszkodott az egri püspöknek a munkálatok megakadása miatt, és nehezményezte, hogy a félbemaradt épület elkészült részeit is pusztulás fenyegeti, arról nem is beszélve, hogy a régi fatemplom már nagyon nehezen áll ellen az időjárás viszontagságainak.⁸⁷ Liczky Nikodémus – mint vezető építőmester – 1738-ig az itt végzett munkájáért egy későbbi kimutatás szerint 1324 rajnai forintot vett föl.⁸⁸

Az építkezés második szakasza

Az építkezés a következő püspök, Blazsovszky Gábor György (1738–1742) idejében folytatódott. 1738-ban már írt is az egri püspöknek ez ügyben, megemlítve, hogy elődei hogyan gyűjtöttek erre a célra, végrendeletükben is hagytak különböző összegeket a munkálatokra. Blazsovszky azt is megírta, hogy tovább fognak gyűjteni, az adakozók család- és keresztnévét egy olyan könyvbe jegyzik be, amelynek belső oldalára a kegykép másolatát rajzolják.⁸⁹ A kezdeményezés megvalósulhatott, mert az 1742-től vezetett számadáskönyvben hivatkoznak is egy olyan kötetre, amely az adományozók nevét tartalmazta.

Blazsovszky újra szerződést kötött Liczkyvel, a munkálatok 1742-ben meg is indultak. A püspök ugyan sokallta a mester által kért 2800 forintot,⁹⁰ már a templom meszelése is megtörtént. Ennek árát Blazsovszky – valószínűleg halála miatt – már nem tudta kifizetni. A szerződés szövege alapján úgy tűnik, hogy a falak egy része már a párkányzatig állhatott, a boltozás és a két torony hiányzott. Az időjárás okozta károk miatt a párkányzat egy részét le kellett törni és újjáépíteni.⁹¹

17. A máriapócsi kegytemplom délnyugatról
– Fotó: Ament Gellért

Ha a templom első építési tervét (14–15. kép)⁹² összevetjük a megépült állapottal (16–17. kép), jól látszik, hogy az első koncepciót több ponton módosították. Hogy ez pontosan mikor történt, egyelőre nem dönthető el. Mindenesetre a templom jelenlegi állapothoz közel álló két másik tervtöredék maradt fenn a

⁸⁷ Eger, Érseki Levéltár, Archivum vetus, Munkácsai püspökséggel kapcsolatos iratok, Olsay Mihály levele Erdődi Gábornak, 1734. október 22. és 1738. január 12.

⁸⁸ DAZO fond 151. opisz 1. no 745. TERDIK 2008, 541–542. Újra kiadta: CIUBOTĂ 2012, 125–126. Egy másik nyugta szerint Blazsovszky az 1731. augusztus 27-e és 1742. július 21-e között végzett munkájáért, még a Bizánczyval kötött megállapodás szerint 300 rajnai forintot adott neki a vakolásért, meszelésért. DAZO fond 151. opisz 1. no 743. Kiadta: CIUBOTĂ 2012, 124–125.

⁸⁹ „Demum cum affuturo vere, auxiliante DEO, circa continuationem Ecclesiae Pocsensis denecesse mihi cum reliquis, quibus incumberet, cogitandum veniret secus magnum erit inhactenus positus muris detrimentum, nondum sub tectum deventis. Fundus vero in testamentali dispositione piae defuncti Episcopi Bizanczy relictus ad tam magnificum opus continuandum valde foret exiguus; multi autem ea de causa magnates, cum quibus hactenus mihi diversis in locis esse licuit, tamquam zelozissimi pugiles, culturesque mariani gratiose suaderent, submittendum esse libellum Excelso Consilio Regio, ut eatenus ex cassa clericorum, quantum gratia, et favor regius clementissime dictaverint, eidem ecclesiae in ruderibus etiamnum ob duorum jam episcoporum decessum gementi succurreretur; mittendos item duos exemplares de gremio reverendorum patrum religiosorum hujatum ad id munus exequendum idoneorum, cum literis mendicatrici, ex libro, ad cuius initium Thaumaturga Beatissima Mater Pocsensis depingenda veniret, in quo Domini Patroni, et benefactores, quantum quis in subsidium illius ecclesiae gratiose contulerit, sua nomina, et cognomina inscribere possint.” (Eger, Érseki Levéltár, Archivum vetus, Munkácsai püspökséggel kapcsolatos iratok, Blazsovszky György levele Erdődy Gábornak, Munkács, 1738. március 12.)

⁹⁰ DAZO fond 151. opisz 1. no 741. TERDIK 2008, 542–543. A f 1-t újra kiadta: CIUBOTĂ 2012, 129–130. (Források 1.3.)

⁹¹ DAZO fond 151. opisz 1. no 741. TERDIK 2008, 542–543. A f 3-at újra kiadta, a következő jelzet alatt, DAZO fond 151. opisz 1. no 749, f 1–2.: CIUBOTĂ 2012, 152–153.

⁹² TERDIK 2007, 365., 6–7. kép.

18. Építési terv a máriapócsi kegytemplomhoz, az északi homlokzat részlete. DAZO fond 151. opisz 1. no 525, f 9 (220 × 335 mm)

munkácsi püspökség levéltárában. Sajnos a rajzokon sem felirat, sem évszám nem szerepel, mint ahogyan a hozzájuk tartozó iratanyag sem található mellettük (4. és 18. kép).

Az egyik rajz a templom északi tornyát és oldalapszist ábrázolja, valószínűleg egy, a teljes épületet bemutató rajz töredéke lehet (18. kép).⁹³ A tornyon még ikerablak szerepel, a hajón viszont már kettős ablaksor látható, a torony sisakja és az oldalapszis fölötti tetőzet formája viszont különbözik mind az első terven látható, mind a megvalósult változattól.

A másik rajz a templom fő- és déli homlokzatát ábrázolja egyszerű megfogalmazásban, mivel a két homlokzat

főnézetét egymás mellé vetíti alaprajz nélkül. A részletformák kidolgozottsága viszont aprólékosabb, mint az előző rajzon (4. kép).⁹⁴ Az első tervvel összevetve megállapítható, hogy az alaprajzi elrendezés szinte változatlan maradt, de a templom felmenő falainak kialakításában több változás történt: valószínűleg az egész templomot megmagasították, és a legelső terven szereplő nagy, *aediculába* helyezett ablakok helyett egyszerű, szalagkeretekkel övezett, félkörívesen záródó kettős ablaksort terveztek. A főhomlokzat és a két torony ablakformáit is módosították, mivel az ikerablakok helyett csak szimpla, négy-szögletes vagy félkörívesen záródó ablakok szerepelnek az új rajzon. Az órák elhelyezését egységesítették, minden oldalra a főpárkányt megtörő órahelyeket terveztek. Fontos változtatás történt a templom tetőszerkezetében is: a tornyok kettős hagymaidombból és lanternából összeállított sisakokat, míg a hajó fölé, az oldalapszis ívesen kialakított tetőzetének és a szentély tetejének csúcsára hasonló kialakítású huszártornyokat helyeztek. Ez a rajz áll legközelebb a mai állapothoz, bár több eltérés is van, amelyek részben a tornyok 19. század második felében történt megmagasításának köszönhetők.

A rajzok készítése kora egyelőre nem határozható meg. Nem tudni, hogy melyik püspök kérte a tervmódosításokat. Nagy valószínűséggel Olsavszky Mánuel, mivel a Blazsovskyval kötött szerződésben nem esik szó változtatásokról.

Az építkezés 1744-től, Olsavszky Mihály Mánuel (1743–1767) idejében vett nagy lendületet. A munkálatokat továbbra is Liczky vezetése mellett a saját pallérjai, Dinczer Ferenc, majd halála (1749) után Strausz Tamás végezték.⁹⁵ Olsavszkyval az építési szerződést a későbbi nyugták szerint 1744. június 19-én írták alá,⁹⁶ de ennek szövegét egyelőre nem ismerjük. A templomon folyó valamennyi munkálatról viszont jó képet nyújt az 1742 és 1757 között vezetett számadáskönyv.⁹⁷

A két torony építésére vonatkozó, Kaiser Mátyás ács pallérral 1746 januárjában kötött szerződés fennmaradt,⁹⁸ a palléroknak adott kifizetéseket összesítő számadással egyetemben.⁹⁹ A templom és a tornyok fedésére 700 rajnai forintot fizettek, bár a tornyokon még 1757-ben is dolgoztak.¹⁰⁰ 1744-től egy nagyváradi ács a templom fedését készítette.¹⁰¹ 1746 októberében Liczky egyik levelében már arról írt, hogy a szentély ablakai

⁹³ DAZO fond 151. opisz 1. no 525. f 9r, TERDIK 2008, 527., 1. kép.

⁹⁴ DAZO fond 151. opisz 1. no 525, f 8r. TERDIK 2008, 528., 2. kép, GÁNICZ–LEGEZA–TERDIK 2009, 25.

⁹⁵ DAZO fond 151. opisz 1. no 1187. és DAZO fond 151. opisz 1. no 750. TERDIK 2008, 549–550., 553–567. (Források 1.7.)

⁹⁶ DAZO fond 151. opisz 1. no 1192. TERDIK 2008, 551–552.

⁹⁷ DAZO fond 151. opisz 1. no 750. TERDIK 2008, 553–567. (Források 1.7.)

⁹⁸ DAZO fond 151. opisz 1. no 927. TERDIK 2008, 544–545. (Források 1.4.)

⁹⁹ DAZO fond 151. opisz 1. no 929. TERDIK 2008, 546.

¹⁰⁰ DAZO fond 151. opisz 1. no 750, f 15r, f 17r. TERDIK 2008, 562–563. (Források 1.7.)

¹⁰¹ DAZO fond 151. opisz 1. no 750, f 16. TERDIK 2008, 562. (Források 1.7.)

készülnek, ami azt jelenti, hogy a munkálatok előrehaladott állapotban voltak.¹⁰²

A templom építésével 1749-re nagyrészt el is készültek, Olsavszky az év szeptember 8-án föl is szentelte az új épületet, annak ellenére, hogy a meghívott egyházi és világi előkelőségek egy része távol tartotta magát, mivel Olsavszky és Barkóczy között éppen különböző, jelentős horderejű kérdéseket érintő viták folytak.¹⁰³ Ebben az évben már a bazilita kolostor építéséhez is hozzáfogtak, szintén Liczky Nikodémus vezetésével,¹⁰⁴ az építési szerződést május 17-én kötötték meg Máriapócon.¹⁰⁵ Liczky az egyik nyugtája szerint 1749 és 1757 között 2078 rajnai forintot és 5 krajcárt vett föl a kolostor építésén végzett munkáért.¹⁰⁶ A templom építéséért az 1744-ben kötött szerződés értelmében neki összesen 2600 rajnai forint járt.¹⁰⁷ 1744 és 1750 között ebből 1572 rajnai forintot vett föl.¹⁰⁸ Az elszámolás nem volt mindig problémamentes, Liczky 1759-ben is még úgy ítélte meg, hogy 100 rajnai forinttal tartozik neki a püspök.¹⁰⁹ A kegytemplomot a főkapun található latin felirat chronosztichonja szerint 1756-ban fejezték be, bár amint már említettük, a tornyokon még 1757-ben is dolgoztak.¹¹⁰

A kegytemplom építési költségeit a 18. század közepén összesítették, ami szerint az anyagokra fordított és az építőmestereknek adott költségek 8941 rajnai forintra és 29 krajcárra rúgtak. Ebben nincsenek benne a rendezési és festési munkák költségei, amelyek még néhány ezer forintos tételt jelentettek.¹¹¹

Liczky a korszakban Kelet-Magyarország egyik legfoglalkoztatottabb mestere volt, akit nemcsak a Szepesi Kamara, hanem a környék nemesei, főpapjai is szívesen bíztak meg munkákkal, bár úgy tűnik, hogy formavilága gyakran korábbi előképeket követ, és kevés invencióról tanúskodik.¹¹² A megbízók választását minden bizonnyal befolyásolta, hogy ekkoriban még nehéz volt jobban képzett mestereket az országnak erre a nehéz gazdasági körülmények miatt fejletlenebb vidékére csábítani.

A kegytemplom építészeti jellemzői

A máriapócsi templom nyugati homlokzata háromtengelyes, a két torony teste a hajó nyugati falához képest előrébb ugrik. A díszes, kőkeretes főkapu fölött kosáríves, a tornyok alsó szintjén viszont egy-egy négyszögletes, fölöttük pedig egy-egy ovális ablak nyílik. A tornyok sarkai élszedettek (lekerekítettek), a szélek mentén dór fejezetes pilaszterek futnak, az első szintet hangsúlyos, gazdagon profilozott párkány zárja. A koronázópárkány fölé eredetileg csak egy szinttel magasodtak a tornyok, amelyek felső szintjét pilaszterek tagolják, szalagkeretekkel övezett, kőből faragott könyöklőkkel ellátott ablakaik kosárívvel záródnak (11. kép).

A hajó homlokzatán, a főpárkány fölötti falmezőbe szoborfülke mélyed, amely csak a legutóbbi helyreállítás folyamán vált újra láthatóvá. Nem tudni, hogy a barokk korban mi állt benne, a 19. század végétől talán lemezre festett, körbevágott Immaculata-kép kapott itt helyet.¹¹³ Ezt a falmezőt két dór fejezetű pilaszter keretezi, majd a csúcskeresztől induló, két tört volutákban végződő vonalú oromzatban záródik, amelynek közepén egy ovális ablak nyílik.

A hajó falai egyszerű kialakításúak, a falfületeket fejezet nélküli pilaszterek (lizénák) osztják mezőkre, amelyekben egymás fölött egy-egy félkörívesen záródó, szalagkeretekkel övezett ablak nyílik. Az alsó sor magasabb ablakai kőpárkányokat is kaptak. Az egész hajót gazdagon tagolt párkány koronázza, amely a torony párkányaihoz képest más profilt mutat, a torony alsó párkányánál pedig magasabban helyezkedik el. A hajó nyugati felében, az északi és déli oldalon egyszerű kialakítású, kőkeretes ajtók nyílnak.

A kegytemplom szinte az egyetlen hazai görögkatolikus templom, amelyről több, 18. századi ábrázolás is fennmaradt. A kész épület viszonylag pontosnak tekinthető alaprajza Olsavszky Mánuel püspök 1750-es

¹⁰² DAZO fond 151. opisz 1. no 928. TERDIK 2008, 545–546.

¹⁰³ Erről részletesebben: VÉGHSEŐ–NYIRÁN 2012, 13–19.

¹⁰⁴ Puskás 1995, 171., 187., 27. jegyzet, TERDIK 2007, 368–370.

¹⁰⁵ DAZO fond 151. opisz 1. no 1190. TERDIK 2008, 550.

¹⁰⁶ DAZO fond 151. opisz 1. no 1192. TERDIK 2008, 551–552.

¹⁰⁷ DAZO fond 151. opisz 1. no 1191. TERDIK 2008, 550–551.

¹⁰⁸ DAZO fond 151. opisz 1. no 1187. TERDIK 2008, 549–550.

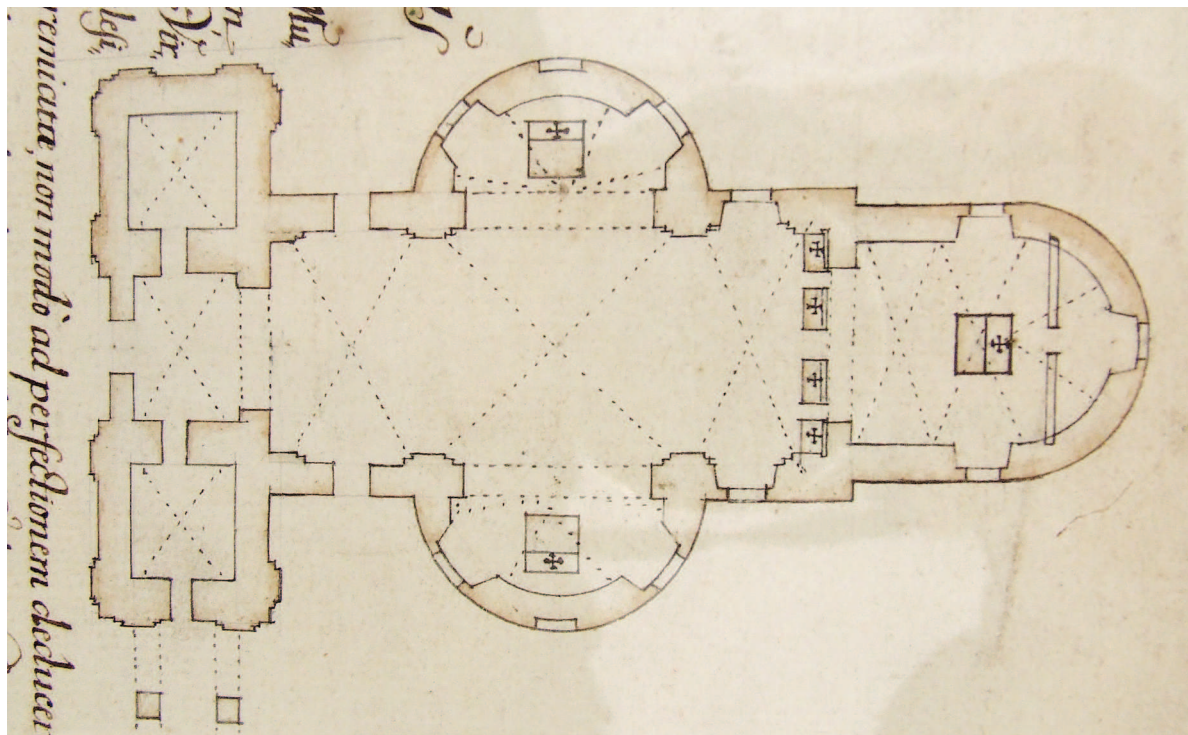
¹⁰⁹ DAZO fond 151. opisz 1. no 1622. TERDIK 2008, 552–553.

¹¹⁰ DAZO fond 151. opisz 1. no 750, f 15r, f 17r. TERDIK 2008, 562. (Források 1.7.)

¹¹¹ DAZO fond 151. opisz 1. no 1191. és Uo. no 750. TERDIK 2008, 550–551., 553–567. (Források 1.6. és 1.7.)

¹¹² TERDIK 2007, 364–366.

¹¹³ Az Oberbauer cégtől rendelték 1894-ben. Bevételi és kiadási napló 1882–1895, GKPL III-1-16.

19. A máriapócsi kegytemplom alaprajza Olsavszky püspök végrendeletén, 1750.
NBRML (jelzet nélkül) – Fotó: Terdik Szilveszter

végrendeletén látható (19. kép).¹¹⁴ Különös megoldásnak tűnik, hogy a nyújtott arányú szentély apszisát a főoltár mögött egy fallal választották le, amelyet a templom középtengelyében nyíló ajtón keresztül lehetett megközelíteni, s feltételezhetően sekrestyeként funkcionált.¹¹⁵ A hatalmas belmagasságot tekintetbe véve nem valószínű, hogy a rekesztő fal a főpárkányig ért volna. Hogy valamiféle térrekesztéssel mégis számolhatunk Pócson is, a többi hazai bazilita kolostortemplom térszerkezetét figyelembe véve biztosan kijelenthető.

Ungvártól északra, az Ung folyó völgyében épült föl Kisberezna monostora, amelynek temploma már 1742-ben, a pócsi templom befejezése előtt elkészült.¹¹⁶ A kisbereznai templom kliroszai sokkal szűkebbek, mint a pócsi oldalapszisok, a szentély négyzeti része és apszisa építézetileg jobban elkülönül a hajótól, előbbi önálló, térformáló kubusként hangsúlyosabb, a hajónál alacsonyabb térként jelenik meg, az apszis valószínűleg már eredetileg itt is sekrestyeként volt lerekesztve (20. kép).¹¹⁷ A templom tervezőjét nem ismerjük, a kettős tornyok súlyos tömege és tagolása emlékeztet a pócsi templom megoldásaira – ne feledjük, a tornyok eredetileg egy szinttel alacsonyabbak voltak ott is –, nem kizárt, hogy Liczky tervezői közreműködésével számolhatunk Kisberezán (21. kép).

tileg egy szinttel alacsonyabbak voltak ott is –, nem kizárt, hogy Liczky tervezői közreműködésével számolhatunk Kisberezán (21. kép).

Egy évtizeddel később fejezték be a 17. századtól kedvelt felső-zempléni zarándokhely, Krasznibród új monostortemplomának építését. Bizánczy püspök 1729-ben alapította újra a monostort, Munkácsról küldött szerzeteseket ide. A környék katolikus kegyurainak támogatásával hamarosan új kőtemplom épült, amelyet 1752-ben szenteltek föl (22. kép).¹¹⁸ Az építési felirat, amely ezt az évszámot megerősíti, elég szokatlan módon, a diadalív külső, déli oldalán kapott helyet, ahol az ikonosztázion miatt a templom pusztulásáig nem is volt látható. A hosszanti hajó keleti végén két klirosz épült, amelyek alacsonyabbak voltak a hajónál. A szentély a hajónál keskenyebb, négyszögletes alaprajzú, mivel az apszis belül fallal volt lerekesztve és sekrestyeként funkcionált, ajtaja a szentély keleti falának közepén nyílt (23. kép).

A sekrestyéknek ezt a szokatlan megoldását az indokolhatta, hogy a tervezők nem akarták megbontani az épületek külső tömegének szimmetriáját. A sekrestye

¹¹⁴ PUSKÁS 1995, 8. kép.

¹¹⁵ PUSKÁS 1995, 172.

¹¹⁶ СИРОХМАН/SYROKHMAN 2000, 101.

¹¹⁷ A templom belsejét ábrázoló, második világháború előtti fotókon jól látszik, hogy a szentély egyenesen záródott, tehát az apszis ekkor már biztosan le volt rekesztve. Mivel a templom 18. századi alaprajzát, tervrajzát nem ismerjük, csak feltételezzük, hogy a sekrestye elhelyezését eredetileg is így oldották meg.

¹¹⁸ SZTAVROVSZKY 1896, 28.

20. A kisbereznai bazilita monostor északkelet felől a 19. század végén, fotó.
DAZO fond 151. opisz 2. no 946. f 77.

ilyenforma kialakítására eddig nem találtam galíciai analógiát, úgy tűnik, a hazai bazilita építészet specifikumáról lehet szó.¹¹⁹ Liturgikus szempontból problematikus az oltárral egy tengelybe helyezett sekrestyeajtó, mivel az oltár mögötti ún. magas trón elhelyezését szinte lehetetlenné teszi. Nem tudni, hogy Máriapócsra, ha megvalósult, meddig maradt fenn ez a különös tér-elválasztás.

A máriapócsi templom és a kolostor alaprajza Olvaszky püspök 1763 előtt készült portréján is föltűnik, de közel sem olyan pontos, mint a végrendeleten látható verzió¹²⁰ (25. kép).

Az épület 18. századi külső állapotáról különböző kisgrafikai ábrázolások segítségével fogalmat alkothatunk. A kegyhelyet felkereső zarándokok számára készült metszeteken rendszerint a kegykép megjelenítésére esett nagyobb hangsúly, de a templom és néha a kolostor ábrázolása is föltűnik. 1750 körül készülhetett Franz Feninger metszete, amelyen a kegykép alatt a templom is látható, méghozzá az északi oldalról (ezért nem szerepel a kolostor). Az ábrázolás alapvetően hiteles, bár az épület arányait eltorzítja: a nyugati főkapu aránytalanul nagy, a szentély oldalán is jelölnek egy ajtót, az oldalapszison viszont nem szerepelnek az oltárok mögötti vakablakok. A tornyok sisakformája is közelít a valósághoz, és figyelemre méltó, hogy a csúcaikon hár-

21. A kisbereznai monostor főhomlokzata a 20. század elején, fotó. Máriapócs, Bazilita Gyűjtemény – Reprodukció: Legeza László

¹¹⁹ A 18. század végén hasonló megoldást alkalmaztak Bukóc, majd Bikszád bazilita monostora esetében is. Az előbbi kolostor temploma a 18. század második negyedében épülhetett, amelynek oltára, ikonosztáza 1746-ban készült. UNGHVÁRY 1898, 288., 322. Az 1770-es években vagy teljesen újat építettek, vagy a régi templomot kezdték el átépíteni, amely 1797-ben nem volt készen, tornya felső része is hiányzott. UNGHVÁRY 1899, 23–24., 56. Bukóc esetében csak a helyszínen lehetne eldönteni, hogy a lefalazott apszis sekrestye funkciója az eredeti koncepcióhoz tartozik-e. Bikszádon a szentélyhez épített sekrestye 19. századi toldás lehet. A kolostor történetéről: TERDIK 2011d, 394.

¹²⁰ Spalinszky Mihály festő munkája. Máriapócs, Nagy Szent Bazil Rend Gyűjteménye. PUSKÁS 1995, 22–23. kép, PUSKÁS 2008, 201., 187. kép, 247., 136. kép, GÁNICZ–LEGEZA–TERDIK 2009, 47.

22. A krasznabródi bazilita monostor a 20. század elején, fotó. Máriapócs, Bazilita Gyűjtemény
– Reprodukció: Legeza László

mas kereszt látható.¹²¹ A 18. század végén vagy a 19. század legelején Binder János Fülöp készítette azt a metszetet, amelynek nyomólemézét is Máriapócson őrzik, és amely a templomot és a kolostort együtt, már a déli oldalról ábrázolja. A főhomlokzat vonalai szétesőek, a toronyok sisakja csak tömegében idézhette az eredeti formákat.¹²² Ez utóbbi alapján készülhetett a 19. század

elején egy szentkép is. A főhomlokzaton különös motívum, és biztosan nem felelt meg a valóságnak, hogy a déli torony nyugati oldalán is jelöl egy bejáratot. A toronyokon itt is hármas keresztet ábrázoltak.¹²³

A 18. század folyamán a templomot kívülről valószínűleg csak fehérre meszelték, bár a színezés lehetősége sem zárható ki teljesen, mivel az egyik tervrajzon a zsindegyel

23. A krasznabródi monostor templomának romjai 1915 után, fotó. Máriapócs, Bazilita Gyűjtemény
– Reprodukció: Legeza László

¹²¹ SZILÁRDFY 1984, kat. 18., SZILÁRDFY–TÜSKÉS–KNAPP 1987, 178. kép, GÁNICZ–LEGEZA–TERDIK 2009, 53.

¹²² PUSKÁS 1995, 5. kép, PUSKÁS 2008, 212., 204. kép.

¹²³ SZILÁRDFY–TÜSKÉS–KNAPP 1987, 181. kép, GÁNICZ–LEGEZA–TERDIK 2009, 53.

24. A kegytemplom főkapuja
– Fotó: Áment Gellért

25. Olsavszky Mihály Mánuel munkácsi püspök portréja
a máriapócsi kegytemplomból. Máriaipócs, Bazilika
Gyűjtemény – Fotó: Legeza László

26. A főkapu timpanonja. Máriaipócs – Fotó: Áment Gellért

27. A máriapócsi kegytemplom tornyainak magasítási terve, 1855. NBRML (jelzet nélkül) – Fotó: Terdik Szilveszter

azonos (vörösesbarna) festést kaptak a pilaszterek és lizénák (4. kép). Az egész épületet zsindely borította, a tornyok befedéséhez Olsavszky még 1757-ben is kért zsindelyt Szabolcs vármegyétől.¹²⁴ A számadások szerint ebben az évben végül is Bereg vármegyéből hozott 12 000 és 11 600 darab zsindelyt.¹²⁵

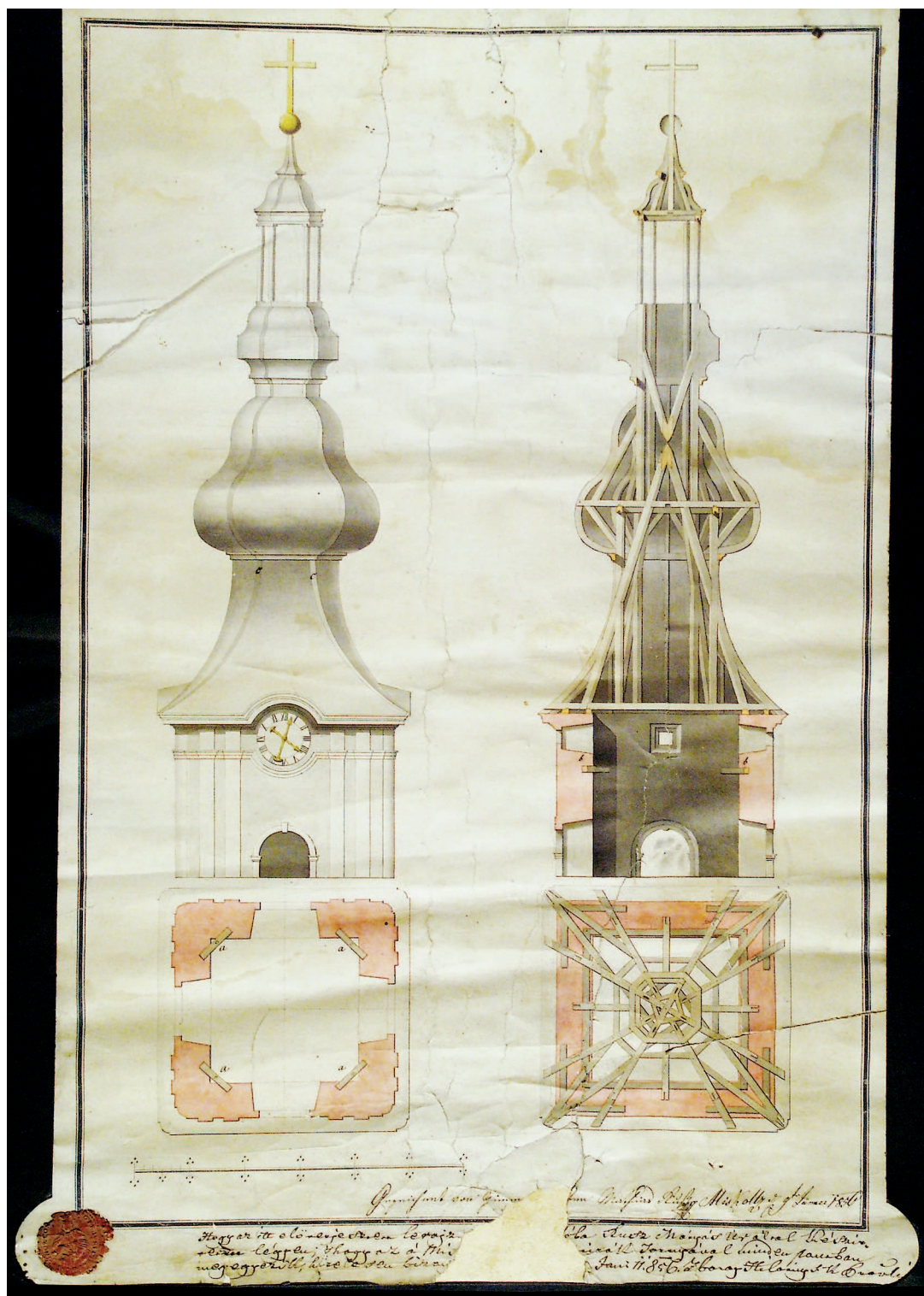
A kegytemplom külső megjelenésének legmonumentálisabb eleme a főkapu kőkerete. A szépen faragott kapu két oldalán, magas lábazaton, sudarasodó, kompozit fejezetű oszlopok állnak, amelyek párkánya fölött két félív indul, mögöttük vázák kaptak helyet. Az ajtó szem-

öldökkövének közepén egy görögkereszt látható, amelyből szimmetrikusan szőlőfürtökben végződő virágfűzér indul (24. és 26. kép). A kapu párkányzatának képszékeiben *chronosztichonos* felirat látható, amelynek kiemelt betűiből az 1756-os évszám olvasható ki. A felirat megemlékezik az építésben részt vevő mind a négy püspökről, kiemelve, hogy Bizánczy kezdte, Olsavszky folytatta, Blazsovsky majdnem a falak feléig jutott, a befejezés viszont Olsavszky Mánuelre maradt,¹²⁶ ezért nem is kell csodálkoznunk, hogy a főpárkány fölött ívesen záródó mezőbe Olsavszky püspök címere került, alatta az egyház-

¹²⁴ Dudás Bertalan OSBM regesztái az NBRML-ben.

¹²⁵ DAZO fond 151. opisz 1. no 750, f 19v. TERDIK 2008, 563. (Források 1.7.)

¹²⁶ ANTISTES PRIMVS BIZANTIVS IVIT HONORI VIRO IN EO TALES AEDIFICARE LARES OLSAVSZKI QVORUM SIMEON GABRIELQVE BLASOVSZKI VIX MVRIS MEDIIS APOSVERE MANVS / EXVRGVNT OLSAVSZKY SVB MANVELE FINITI GLORIA LAVSQVE DEO VITA PERENNIS EI

28. A miskolci minorita templom toronysisakjának fölmérési rajza, 1856.
Máriapócs, Bazilita Gyűjtemény – Reprodukció: Legeza László

fő hivatalos titulusait megadó felirat olvasható.¹²⁷ A címeres rész fölött angyalfej látható, amely jelenlegi formájában az 1991-es helyreállítás során készült, mert az eredeti faragványt már a felismerhetetlenségig lekoptatta az idő. A 18. századi görögkatolikus templomok közül

egynek sincs a pócsihoz fogható kapuja, ahol az építető püspök ilyen reprezentatív módon állított volna emléket a saját munkájának. A 2009-es helyreállítás során az is kiderült, hogy a kőelemek valószínűleg színezve voltak, a felirat aranyozását részlegesen helyreállították (26. kép).

¹²⁷ MICH MAN OLSAVSZKI EPP ROSSEN MUNK ET MAR VICAR APOST.

A kegytemplom összképe a 19. század közepén változott meg. A század első felében a zsindeletetők rendszeres karbantartása igényelt kisebb-nagyobb munkákat,¹²⁸ a templom befejezése után közel száz évvel a templom tornyainak magasztására gondoltak. 1853. május 2-án kelt az első árajánlat.¹²⁹ Két év múlva, 1855-ben az egyik tornyot felmérték, mellette a főhomlokzat rajza is szerepel, a tornyok tervezett magasztásával (27. kép).¹³⁰ A terv szerint a barokk tornyokra gótikus stíluselemek fölhasználásával, csúcsívekből kombinált párkányt építettek volna, a jelenleginél alacsonyabb, más arányú toronysisakokkal.

Úgy tűnik, ez a változat nem nyerte el a baziliták tetszését, mert 1856-ban készítették egy rajzot Rusz (?) Mátyás mérnökkel a miskolci minorita templom kettős tornyának bádogozott sisakjáról (28. kép). A rajz alatt hitelesítő aláírás és pecsét szerepel, miszerint valóban a szóban forgó templom sisakját ábrázolja.¹³¹ Ennek alapján készülhetett Major József nagykállói vállalkozó, építőmester dátum nélküli költségvetése, amelyben így ír a tornyok tetejéről:

[...] a mely a miskolci kettős bádogu torony mintázatyára leszen készülendő a fedél közepén felül nyolcz gömbölyű oszlopon álló filegóriás forma díszes alakzatu, melynek magassága a gombon kívül leszen kilencz és három láb.

A falakat négy öllel tervezte megmagasztítani, az egész építési és ácsmunka költségeit Major 7507 forintra becsülte. Minden bizonnyal el is fogadták a mester árajánlatát, mert a torony megmagasztott formája tényleg a felmérési rajzot követi (11. kép), bár a toronytest kettős pilaszterei helyett Pócscon csak egyet építettek, igazodva a tornyok alsóbb szintjeinek tagolásához.¹³² A munkálatok pontos befejezési dátuma egyelőre nem ismert, de ekkor nemcsak a két új nagytorony, hanem a hajó és a szentély fölötti három kisebb huszártorony

is pléhfedést kapott.¹³³ A tornyok megmagasztásával a baziliták minden bizonnyal a kegytemplom szentelési cenenáriumáról is méltóképpen kívántak megemlékezni.

1894-ben a templom összes nyílászáróját is kicserélték. Valószínűleg ezek azonosak azokkal a fémkeretes ablakokkal és ajtókkal, amelyek még ma is megvannak az épületen. 1896-ban „új” sekrestye is épült a szentély déli oldalához,¹³⁴ amelyet a 20. század közepén váltottak föl egy arányosabb építménnyel (17. kép).

A kegytemplom belső díszítése

A barokk festés

Puskás Bernadett már föltételezte, hogy a máriapócsi templom jelenlegi belső festése alapvetően a 18. századi előzményeket követi, és azt is megállapította, hogy az itt dolgozó festő jól ismerte az Andrea Pozzo (1642–1709) jezsuita munkásságára jellemző „látszatarchitektúrás” elemeket.¹³⁵

Levéltári források támasztják alá, hogy 1748 és 1749 folyamán a templomot valóban kifestették, méghozzá egy Kassáról származó mester: „Veres alias Izbéghy István” festő (29. kép).¹³⁶ A művészettörténeti kutatás egy időben őt tartotta a kassai domonkos templom mennyezetét borító, a 18. század közepén festett freskók készítőjének (30–31. és 33. kép), bár levéltári források hiányában ezt az elképzelést a kutatók egy része nem osztotta.¹³⁷ A máriapócsi és a kassai mennyezetfestést összevetve viszont jól látható, hogy a máriapócsi templom festése a 19. és a 20. században végbement átalakítások ellenére nagyobb részt megőrizte a 18. századi formarendszerét. Mind a két helyen, Pócscon és Kassán egyaránt, fontos szerepet kaptak a látszatarchitektúra elemei (kupola, áblakok stb.), amelyek hasonló kialakításúak, valamint ezen fölül néhány másodlagosnak

¹²⁸ 1815. július 5-én Kuluzskovszky János, a Károlyi grófok erdői uradalmának ácsmestere szerződött a bazilita atyákkal 420 forintért és négy icce pállinkáért a tornyok átészindelyezésére. 1832. szeptember 18-án pedig Csutkovits János kisvárdai ácsmester adott ajánlatot a kegytemplom és tornyai tetőzetének javítására 1313 rajnai forint és 12 krajcár értékben (NBRML, Gazdasági iratok, 1815–1900).

¹²⁹ Egy balmazújvárosi építő- és ácsmester írta alá, a munkát összesen 6648 forint és 48 krajcárra becsülte. NBRML (jelzet nélkül).

¹³⁰ A rajzot Janos Miklusiky (?) készítette. NBRML.

¹³¹ Képét közli: PUSKÁS 1995, 24. Ez igazából tehát nem tervrajz, hanem csak felmérési rajz. Az alsó felirat töredékes, a „miskolci minoriták” szavaknak csak az eleje és a vége van meg. NBRML, jelenleg kiállítva a Bazilita Gyűjteményben.

¹³² A miskolci minorita templom toronysisakjai az 1843-as tűzvész után két évvel kapták meg jelenlegi formájukat. DERCSÉNYI–HEGYI–MAROSI–TÖRÖK 1991, 282., 613. kép.

¹³³ LUPIS 1899, 60–61.

¹³⁴ LUPIS 1899, 61.

¹³⁵ PUSKÁS 2008, 156–157.

¹³⁶ DAZO fond 151. opisz 1. no 1086, f 1–2. Uo. no 750, f 22r. TERDIK 2008, 546–548., 565. (Források 1.5. és 1.7.)

¹³⁷ Erre már Garas Klára fölhívta a figyelmet összefoglaló munkájában (GARAS 1955, 70.), viszont Jávora Anna szerint ezek a képek nem lehetnek az alapvetően olajképeket festő Veres munkái (JÁVORA 2004, 305., JÁVORA 2006, 56.). A kassai freskók datálásával kapcsolatban újabbán fölmerült, hogy az 1740-es évek közepén, tehát még a pócsiak előtt elkészültek volna. TERDIK 2010b, 248., 8. jegyzet.

29. Mennyezeti falképek a máriapócsi kegytemplom hajójában
– Fotó: Kovács Gábor

30. Izbéghy Veres István: Aquinói Szent Tamás apoteózisa. Falkép a kassai domonkos templom szentélyében – Fotó: Terdik Szilveszter

tűnő részlet – mint például az ablakok vagy a boltívek belső oldalát díszítő sűrű gyümölcsfüzérék – nagyon hasonló, ami szintén tanúskodhat műhely-/mesterazonosságról (30–36. kép).

Veres István a pócsi festésért 1260 rajnai forintot kapott. Pócsi működése nem volt mindig zavartalan, egyik levelében az ottani munka során bekövetkező megpróbáltatásairól panaszodik a püspöknek (felesége megbetegedett, lovait ellopták, szobáját távollétében kifosztották stb.), anyagi támogatást kérve, mert a festékek ára miatt a háza felét is el kellett zálogosítania.¹³⁸

A pócsi templom festőjéről előkerült adatok jelentőségét növeli, hogy ezek fényében biztosan állítható: Veres István nemcsak olajképeket, hanem épületeket is festett. A kassai domonkos templom freskóiról egyértelműen kimutatható, hogy alkotójuk Pozzónak a római *San Ignazio* jezsuita templom hajójában készített, Loyolai Szent Ignác és a jezsuita rend megdicsőülését ábrázoló mennyezeti freskóját is ismerte, minden bizonnyal metszetről, hiszen a kassai templomban a hajó boltozatára ezt a nagyszabású kompozíciót követve fes-

31. Izbéghy Veres István: Látszatarchitektúra. Falképek a kassai domonkos templom szentélyében – Fotó: Terdik Szilveszter

tette meg a domonkos szentek apoteózisát.¹³⁹ Ugyancsak ismerte a San Ignazio el nem készült kupoláját helyettesítő illuzionisztikus látszatkupolát is, amelynek

¹³⁸ DAZO fond 151. opisz 1. no 1086, f 3. TERDIK 2008, 546–547.

¹³⁹ A San Ignazio mennyezetét ábrázoló metszetet Girolamo Frezza és Arnoldus van Westerhout készítette, ez csak Pozzo műve (*Perspectiva Pictorum et Architectorum*) 2. kiadásának első kötete végén, függelékként jelent meg 1702-ben: BÖSEL-SALVIUCCI INSOLERA 2010, 130–131.

32. Látszatkupola. Falkép a máriapócsi kegytemplom szentélyében – *Fotó: Kovács Gábor*

szerenyebb változata Pócson kétszer – a szentélyben és a hajó középső keresztboltozatán –, Kassán pedig a hajó keleti végében tűnik föl (32., 33., 34. és 38. kép).¹⁴⁰

A pócsi templom barokk freskóit az 1896-os felújítás során alaposan átfestették, valószínűleg Spisák Imre szobrász testvére, Gyula irányításával.¹⁴¹ A barokk struktúrát megőrizték, csak a figurális részeket fogalmazták újra. Beavatkozásuk mértékéről igazából az ötven évvel későbbi munkálatok során készült feljegyzések alapján alkothatunk fogalmat (41. kép).

Újabb, nagyobb mértékű átalakításra az 1940-es években került sor Dudás Bertalan bazilita tartományfőnöksége idején. A felújítási munkálatokat Boksay József festő, ungvári rajztanár és Szarnovszky Sámuel díszítőfestő végezte.¹⁴²

Szarnovszky a falfelületek lemosásával kezdte a munkát, amely során igyekezett a barokk felületekre vigyázni. Az 1896-os festés nagy részét szappanos vízzel el tud-

ta távolítani, ami arra utalhat, hogy azok valamilyen enyves festékekkel készülhettek. Boksaynak nagyon tetszett a barokk látszatarcitektúra, ennek köszönhetően nagyrészt megtartotta és újrafestette, több helyen viszont alaposan átalakította az eredeti formákat. Az egész munkához kazein tartalmú festékeket használtak.

A szentélyapszis boltozatának közepén található látszatkupola egészen pozzói előképeket követ,¹⁴³ ezt festették át 1943-ban (35. kép). Dudás Bertalan szerint Boksay a következő módosításokat hajtotta végre:

A szentélyben a kupolát¹⁴⁴ ugyancsak felújította, a közepén eltüntette az eredeti felírást: SZVJÁT SZVJÁT SZVJÁT, és helyébe írta: SZENT SZENT SZENT. – A felső párkány felett eredetileg a felső ablakos mintájára vakablakok voltak festve. Ezek helyett a négy egyházatyát festette. A két párkány közé pedig az addigi silány márványutánzat helyett a kerubokat

¹⁴⁰ GALAVICS–MAROSI–MIKÓ–WEHLI 2001, 362. Pozzo magyarországi recepciójával, a kassai freskók datálásával foglalkozott: SERFÖZŐ 2012, 119–120.

¹⁴¹ TERDIK 2011a, 135–137.

¹⁴² Munkamenetük leírása és az árajánlataik fönmaradtak a Bazilita Rend Levéltárában. NBRML, jelzet nélküli iratok.

¹⁴³ BÖSEL–SALVIUCCI INSOLERA 2010, 222–229, Fig. 147.

¹⁴⁴ Itt nem az előző mondatban említett kupoláról, hanem egy nyitott látszatarcitektúráról van szó, amely már a keresztboltozaton található.

33. Izbégthy Veres István: Látszatkupola evangélistákkal. Falkép a kassai domonkos templom hajójában
– Fotó: Terdik Szilveszter

ábrázoló, jellegzetes Boksay-stílusú angyalfejeket festette arany háttérrel.¹⁴⁵

A vakablakok is biztosan az eredeti barokk réteghez tartozhattak, mivel Kassán a domonkos templomban is szívesen alkalmazta ezeket Veres István. Egy 1900 körül készült fényképen jól látható (vö. 76. kép),¹⁴⁶ hogy Pócsan az apszis kupoláját körülvevő medalionokban az egyházatyák mellképei szerepeltek, sajnos nem dönthető el, hogy a barokk vagy az 1896-os festéshez tartoztak-e eredetileg. Helyettük Boksay játszadozó puttókat készített.

A hajóban, a diadalív előtti keresztboltozaton, a perspektíva szabályait követő rövidülésben ábrázolt építészeti elemek között az égbolt jelenik meg. Ez a struktúra is barokk kori, de az nem dönthető el, hogy eredetileg mely szent apoteózisa töltötte ki. Az 1896-os átfestés

után a mennyekbe fölvetett Szűz Máriát ábrázolták itt (37. kép), amelyről Dudás atya így ír:

A hajó mennyezetén az ikonosztáz előtt az architektúrába Murillo Mária mennybevitele másolata helyett festette (ti. Boksay) a maga stílusában Szűz Mária mennybemenetelét.¹⁴⁷

A kompozíciót keretező látszatarchitektúra szoros rokonságot mutat a kassai domonkos templom szentélyében látható, Aquinói Szent Tamás megdicsőülését ábrázoló mennyezeti freskóval (30. kép), ami azt mutatja, hogy ez az architektúrafestés formailag még az eredeti réteghez tartozhatott.¹⁴⁸

A következő boltszakaszban, a központi nagy látszatkupola (29. és 38. kép) ugyancsak az eredeti barokk réteghez tartozik, amely szoros kapcsolatot mutat a kas-

¹⁴⁵ DUDÁS 2007, 22.

¹⁴⁶ BOROVSZKY (Szabolcs vármegye) 349.

¹⁴⁷ DUDÁS 2007, 22.

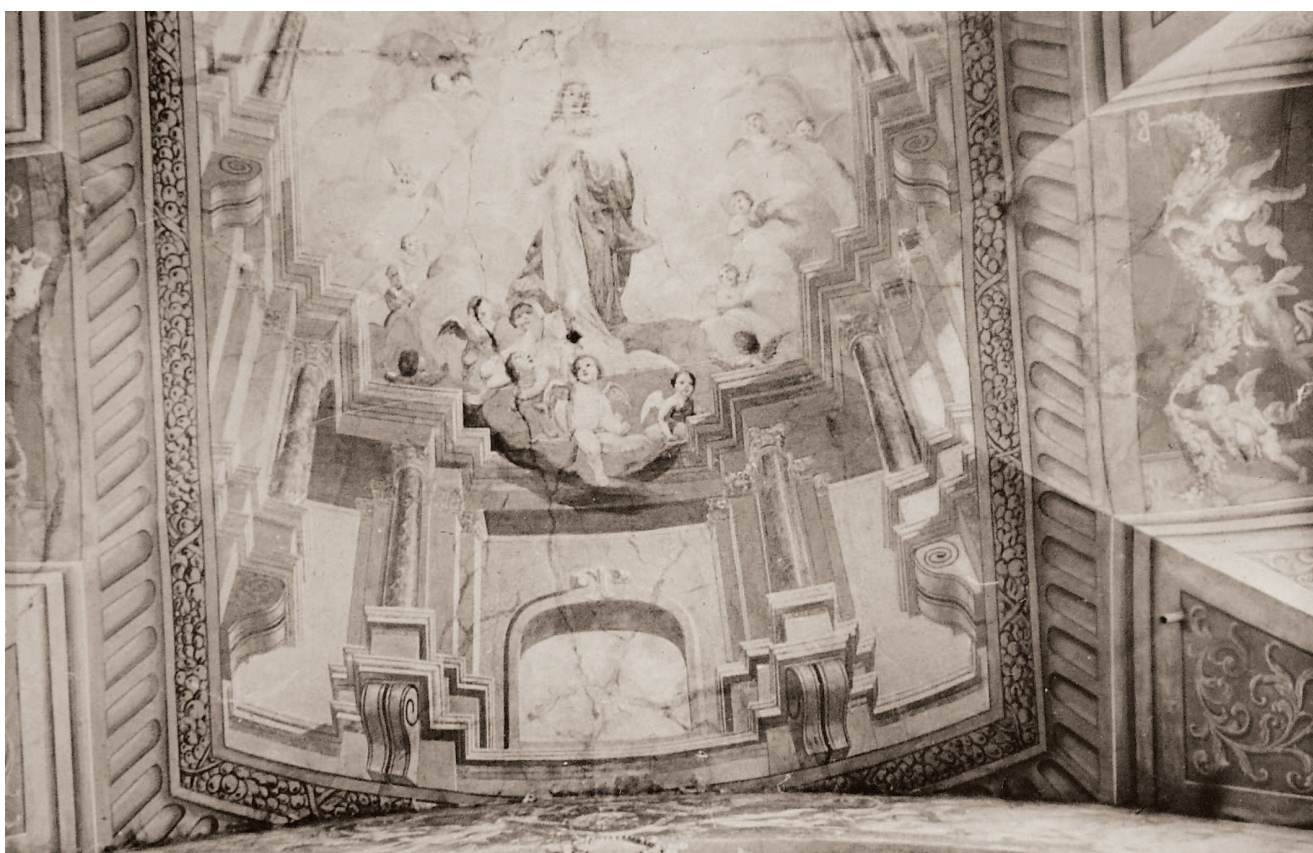
¹⁴⁸ TERDIK 2008, 529., 3. kép.

34. Falképek a máriapócsi kegytemplom szentélyében – *Fotó: Kovács Gábor*

35. Istenség angyalokkal. Falkép a máriapócsi kegytemplom szentélyében – *Fotó: Kovács Gábor*

36. A mennybe fölvetett Szűz Mária. Falkép a máriapócsi kegytemplom hajójában, 1943 előtti fotó.
Máriapócs, Bazilita Gyűjtemény – *Reprodukció: Legeza László*

37. Szűz Mária mennybevétele. Falkép a máriapócsi kegytemplom hajójában – *Fotó: Kovács Gábor*

38. Látszatkupola és evangélisták. Falkép a máriapócsi kegytemplom hajójában – *Fotó: Kovács Gábor*

39. Izbéghy Veres István: Evangélista. A máriapócsi kegytemplom freskója, tisztítás közben, 1943.
– Fotó: Szirtes Tivadar OSBM, Máriapócs, Bazilika Gyűjtemény

40. Izbéghy Veres István: Evangélista. A máriapócsi kegytemplom freskója, tisztítás közben, 1943.
– Fotó: Szirtes Tivadar OSBM, Máriapócs, Bazilika Gyűjtemény

sai domonkos templom hajójának keleti felét kitöltő látszatkupolával (33. kép), a szentély kupolafestéséhez hasonlóan. Boksay az átfestésen túl itt is eszközölt kisebb-nagyobb kompozicionális változtatásokat. Erről így ír Dudás atya:

A kereszthajó közepe feletti kupolába, az ablaknyílásba befestett, ha jól emlékszem, egy angyalt, mondván, hogy egy kis életet is vigyünk az architektúrába. – A kupola négy sarkában, a boltívek alján a múlt század végén odafestették négy ovális keretbe az evan-

gelistákat, de ezek is közismert másolatok voltak. Szappanos vízzel könnyen lemosódtak, és alattuk volt a négy evangélista eredeti, talán freskó képe, barokkos ruházatban, szinte a levegőben lebegve. Ezekről P. Szirtes felvételt készített. Egy gyenge minőségű képet most is őrzök ezekből. Boksay ezekre festette a mostaniakat saját elgondolása szerint.¹⁴⁹

Szerencsére az evangélistákról készült fotók fennmaradtak. Az egyik biztosan Lukácsot ábrázolta, a másik attribútuma nem látszik a felvételen (39–40. kép). A figurák arca és keze jó állapotban volt a „feltárás” után, de a ruházatukból úgy tűnik, már csak az alárajzolás, a színópiák maradtak meg. Kassán a nagy látszatkupola „csegelyein” szintén a négy evangélista ülő portróját festette meg Veres, de a pócsiakról fennmaradt reprodukciók alapján nem lehet alaposabb stílárís elemzést végezni. Mindenesetre a kompozicionális egyezések azt mutatják, hogy Boksay az evangélisták festése során nem vette figyelembe a barokk előzményeket.

A két oldalapszisban, a mellékoltárok fölötti fülkébe is új festett jeleneteket készített Boksay, azt azonban nem lehet tudni, hogy eredetileg is vakablakokkal vagy már a barokk korban is figurális festéssel lehetett-e számolni ezeken a felületeken.¹⁵⁰

A karzat és a hajó központi boltozata között található keresztboltozaton és talán a karzat boltozatán egy különleges, perspektivikus ábrázolás volt látható, amelyről csak Dudás Bertalan leírása alapján alkothatunk fogalmat:

A mennyezetten, a kórus felett és a két oldalbejárati ajtó fölött a két kupolával azonos perspektívájú kép volt látható. A kórus felett egy toronynak a belseje volt ferdén felfestve a torony bejárati nyílásával, mely képzeletben úgy folytatódott a kórus fölötti íven keresztül, hogy a hajó mennyezetén már kívülről látszott a torony barokkos sisakkal, s az ablakán keresztül kitént egy kis harang is. Úgy nézett ki, mintha a kórusból egyenesen az ég felé emelkednék a torony. Gróf Klébelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszterként járt Máriapócsra 1925 nyarán,

talán augusztusban, s a következőket mondta visszaemlékezésem szerint (mint végzett negyedgimnazista mindig a nyomában voltam): ezek a perspektív festmények hazánkban ilyen formában egyedülállók, a templomfestésnél meg ne semmisítsék. Nagyon szépnek találta azokat. Boksay mégis lefestette a tornyot, mivel semmi templom belsejéhez illőt nem talált benne. A kórusra Szent Mihály főangyalt, a pócsi templom védőszentjét festette meg a templommal, a hajóban pedig Szent Bazil apoteózisát.¹⁵¹

Sajnos ezt a különleges kompozíciót nem őrizték meg, Szarnovszky az ikonosztázion előtti boltozat látszarchitektúráját másolta át tükrözve a karzat előtti keresztboltozatra. Boksay pedig Nagy Szent Bazil apoteózisát festette meg az így nyert új keretbe (29. kép).

Egy évvel később a szentély oldalfalainak kifestésére is sor került, amelyekben valószínűleg nem volt barokk kori előzmény.¹⁵²

Olsavszky püspök a pócsi templom festésével teljesen a korabeli nyugati gyakorlathoz igazodott, amikor a templom illuzionista festését elfogadta. Magyarországon már a század első évtizedétől kezdve jelen volt ez a gyakorlat, először a jezsuita templomokban tűnt föl, de hasonló jellegű festést kapott néhány évtizeddel később a veszprémi székesegyház is, ahol a Galli Bibbiena család tagjai dolgoztak.¹⁵³ Ehhez a vonulathoz sorolható Izbéggy Veres István tevékenysége, bár kétségtelen, hogy különösen a figurális részek tekintetében nem érte el az ország nyugati felében dolgozó mesterek színvonalát.

Olsavszky a falfestéshez nem tudott vagy nem akart a bizánci hagyományokban jártas mestert hívni, pedig 1745–1746-os erdélyi útja alkalmával találhatott volna havasalföldi tanultságú, a falképfestészetben is jártas mestereket, mint ahogy Balázsfalva esetében Petru Pavel Aron meg is bízta őket. Persze Kassa sokkal közelebb volt, mint Erdély, és azt sem lehet kizárni, hogy a nagyszabású pócsi templomhoz talán illőbbnek is találta a kassai festő munkáját, aki a meg nem épült kupolák illúziójával akár még a „rutén norma” szerinti formákat is megidézhetette.

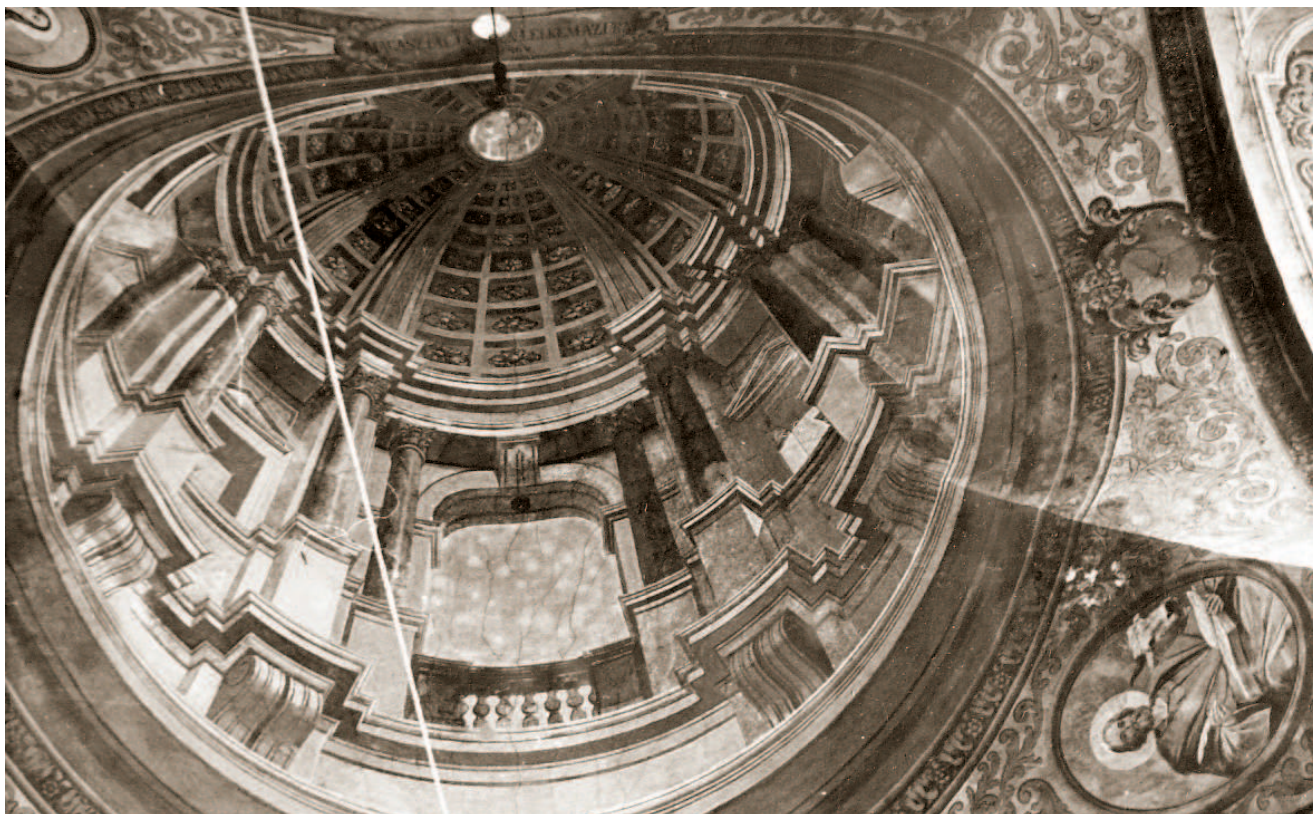
¹⁴⁹ DUDÁS 2007, 23.

¹⁵⁰ Dudás atyát idézve: „Ugyancsak ő festette a két kereszthajó párkány fölötti képét: a csodatévő Pócsi Máriához gyógyulását járuló betegekről, akiket egy bazilita atya irányít. A szemben lévő fülkébe Nagy Szent Bazil vagy Aranyszájú Szent János miséjét, a párkányok közé pedig a szentélyben említett kerubfejeket.” DUDÁS 2007, 23. Régi fényképeken jól látszik, hogy a két kép helyén különböző szentek ábrázolásai voltak, valószínűleg az 1896-os festésből.

¹⁵¹ DUDÁS 2007, 23.

¹⁵² Petrasovszky Manó sátoraljaújrhelyi festő kapott megbízást 1944-ben a munkára. Az apszisba kerülő nagy festmény miatt az apszis közepén lévő ablakot teljesen befalazták, sőt a falakat újra is vakolták. A szentélyapszist díszítő nagy képről: TERDIK 2013b, 195–197., 5–6. kép. A hajók oldalfalainak festése és a pilaszterek márványozása is Szarnovszky munkája. A pócsi falképeket utoljára 1986-ban restaurálták, illetve 2009–2010-ben a mennyezeti beázásokat javították.

¹⁵³ A veszprémi székesegyház egykori kifestéséről: GALAVICS 1984.

41. Látszatkupola. Falkép a máriapócsi kegytemplom hajójában, 1943 előtti fotó. Máriapócs, Bazilita Gyűjtemény
– Reprodukció: Legeza László

42. Máriapócs, a kegytemplom hajója nyugat felé, 20. század első fele, fotó. Máriapócs, Bazilita Gyűjtemény
– Reprodukció: Legeza László

43. A máriapócsi kegytemplom főoltára, 1750.
– Fotó: Áment Gellért

44. A máriapócsi kegytemplom főoltárának déli oldala
– Fotó: Áment Gellért

A kegytemplom berendezése

A főoltár

A nyújtott szentély központjában áll a koporsó alakú, fehér ezretes, fekete márványból faragott oltárasztal, amelynek talpzatát és asztallapját halvány rózsaszín márványból készítették. Az oltárt Forgách Pál, nagyváradi római katolikus püspök (1748–1757) ajándékozta a kegytemplomnak 1750-ben. Az adományozóról és az oltárépítés idejéről a rövidebb oldalakon olvasható *maiuscula* felirat tájékoztat: „PAULO FORGACH. E.[piscopus] V.[aradinensis]” – „ANNO MDCCL.” (43–45. kép). Az oltárasztal hosszanti oldalának élszedett sarkait kagyló-, illetve akantuszmotívumokból kombinált faragások díszítik. Olsavszky püspök 1750. május 30-án írt levelében emlékezik meg az oltár érkezéséről, és említi

45. A máriapócsi kegytemplom főoltárának részlete
– Fotó: Áment Gellért

46. A főoltár egykori baldachinja. Máriapócs, kegytemplom, 20. század első fele, fotó.
Máriapócs, Bazilika Gyűjtemény
– Reprodukció: Legeza László

felépítményét is, amely egy bizonyos Petika úr munkája volt. Egy év múlva már az oltárképet is megemlíti egyik levelében, de nem derül ki, hogy mit ábrázolhattott.¹⁵⁴ Az oltárasztal beállításával egy időben tabernákulum is készülhetett, amelynek formájáról nem tudunk semmi közelebbit. 1754-ben Drágossy Mózes nagyváradi görögkatolikus parókust Olsavszky püspök arról tájékoztatta, hogy a pócsi templom tabernákulum, amelyet márványból csináltattak, megérkezett.¹⁵⁵ Elképzelhető, hogy a tabernákulum költségeit is Forgách püspök állta, csak a szállítás lebonyolításában segédkezett Drágossy.

Úgy tűnik, hogy az oltárt a 18. század végén módosították, 1798-ban állítólag új tabernákulum, képkeret készült, majd festettek, aranyoztak.¹⁵⁶ A munkálatok a márványrészeket ekkoriban nem nagyon érinthették – bár, ha hihetünk a forrásnak, ekkor már nem márvány, hanem fa szentségházzal esik szó –, talán már ekkor építhettek fabaldachint is az oltár fölé.

¹⁵⁴ PUSKÁS 1995, 177.

¹⁵⁵ GORUN 2005, 92.

¹⁵⁶ „1798-ban készült el a főoltár (Kiszell György asztalos), a tabernákulum és képkeret (Koffler Márton nagyváradi szobrász), valamint az oltár kifestése, aranyozása (Hora János). (Egri érs. lt. Paroch. Pócspetri.)” ENTZ 1987, II, 65.

1896-ban új tabernákulumot, illetve baldachint is készítettek, formájáról régi fényképek és képeslapok segítségével alkothatunk fogalmat (46. kép). A Spisák testvérekkel kötött szerződés szerint az oltár körüli márványlépcsőzetet is kiszélesítették, magát az oltárasztalt is bővítették keleti irányba, hogy négyzetes legyen.¹⁵⁷ A lépcső bővítése jól követhető, mivel a toldásokhoz más árnyalatú köveket használtak, az asztal bővítése pedig téglából történt, az új részek felületét márványozták.

A baldachint az 1940-es években végzett fölújítás során kibontották, amely talán tartalmazott barokk kori elemeket is, jelenleg töredékeit sem ismerjük (46. kép).¹⁵⁸ A kegytemplom északi apszisában található, a kegyoltárhoz tartozó előkészítő asztal előlapján látható Izsák fölállója festmény és aranyozott kerete kétségkívül a 18. század végéről származó munka (47. kép).¹⁵⁹ Az asztal jelenlegi kialakítása vagy a 19. század végén vagy a 20. század közepén történhetett. 2010-es restaurálása során kiderült, hogy másodlagosan fölhasznál, kékre márványozott deszkákból van összerakva, a képet tartalmazó rész eredetileg egy önálló, hasáb alakú elem volt. A kép tematikája és formája alapján elképzelhető, hogy a főoltár barokk kori baldachinjának valamelyik oszlopához tartozott lábazati elemként, amelyet a kép eucharisztiaira vonatkoztatott, tipologikus értelmezése csak megerősíthet.

Régi fotók tanúsága szerint a szentélyapszis északi és déli oldalán is állt egy-egy előkészítő asztal (46. kép). Spisák Imrétől rendelték ezeket is,¹⁶⁰ az 1940-es években végzett felújítás során kerülhettek ki, jelenlegi helyük ismeretlen.

Az ikonosztázion

A bizánci templomok berendezésében az ikonosztázion (magyarosan képfal, képállvány) nem csupán térelválasztó elem, hanem sokrétű szimbolikus építmény, amely a szentélyt jelképező mennyet és a földi világot szimbolizáló hajót nem egyszerűen elválasztja egymástól, hanem az ikonok természetének köszönhetően misztikus módon összekapcsolja, mintegy megnyitja az eget a földi szemlélők előtt. Ez a fal nem elválaszt, hanem összeköt, amikor az üdvözültek seregét és az üdvörtörténet fontos eseményeit jeleníti meg a hívőknek, akik a szertar-

47. Izsák fölállója, 18. század második fele. Máriapócs, kegytemplom – Fotó: Áment Gellért

tások alatt alapvetően ezt a legtöbbször a templomok teljes diadalívét kitöltő konstrukciót szemlélik. A fal zártságát három ajtó oldja, a középsőt királyi, az oldalajtókat diakónusi ajtóknak nevezik. A királyi ajtón csak fölszentelt személyek léphetnek be, alapvetően a liturgia végzése folyamán. Az ikonosztázionon meghatározott rendben képek vannak elhelyezve. A Kárpát-vidékre jellemző, hogy az alsó, ún. alapképsor négy főképből áll (balról jobbra haladva Szent Miklós püspök, Istenszülő a Gyermekkel, Jézus Krisztus, valamint a templom védőszentjének vagy címünnepének ikonja), egy szinttel följebb a tizenkét ünnep, míg a következő sorban a tizenkét apostol ikonja kap helyet. A legfelső sorban a tizenkét próféta ikonja következik, az egész építményt

¹⁵⁷ TERDIK 2011a, 136.

¹⁵⁸ Oszlopaikat az 1946-ban tartott szeptemberi nagybúcsún a tábori oltár díszítésére használták, egy másik fotón jól látszik, hogy egyik alkalommal mind a négy oszlopot a külső tábori oltár készítésénél alkalmazták. A jelenlegi tabernákulum, amelynek a barokk hagyományoknak megfelelően forgatható, háromfülkés kialakítású belső magja van, az 1896-ban készült darabbal azonos, csak a tetején kialakított kis baldachint szerelték le róla. A főoltárhoz oltárkép is tartozott, amely Mária mennybevételét ábrázolta. Valószínűleg azonos a nagyméretű vászonképpel, amely jelenleg az érpataki görögkatolikus templom oltára fölött áll. A régi fényképek lelőhelye: NBRML.

¹⁵⁹ PUSKÁS 1995, 177., 16. kép.

¹⁶⁰ TERDIK 2011a, 136.

48. Ikonosztázion. Máriapócs, kegytemplom – Fotó: Áment Gellért

pedig a Keresztre feszítés csoportja zárja. A királyi ajtó és az oromzati kereszt által kijelölt középtengelyben, az egyes sorok középpontjában, alulról fölfelé haladva a következő kompozíciók szoktak szerepelni: Titkos vacsora, Krisztus, a Nagy Főpap, Istenszülő, a jel. Persze az egyes templomok sokszor mutatnak kisebb-nagyobb eltéréseket ettől a rendszertől, de alapvetően ez a forma tekinthető a régióban irányadónak.

A máriapócsi kegytemplom ikonosztázionjának elkészítésére (48. kép) a munkácsi püspök, Olsavszky Mihály Mánuel és a magát görög eredetűnek valló mester, Konsztantinosz szobrász 1748. december 17-én, Máriapócson szerződött.¹⁶¹ Rögtön az elején leszögezték, hogy a latinul „a szentélyt lezáró szerkezetként” körülírt ikonosztáz készítéséhez szükséges faanyagot, a munkában segítő asztalosokat és ácsokat a fent nevezett mester maga fogja beszerezni, illetve fölfogadni és fizetni. Abban

is megegyeztek, hogy az építmény méreteiben is a püspökkel közösen meghatározott formát fogja követni a faragó, ha mégis valami változás történne, azt egyeztetik egymással. A mester arra kötelezte magát, hogy a legjobb faanyagot fogja beszerezni, nehogy később valamilyen törés keletkezzen. Az egész munkáért 650 rajnai forint jár a szobrásznak, amelyet részletekben fog megkapni, ezenfölül különböző természeti juttatásokban (bor, búza, hús, tűzifa stb.) is részesül, igényeinek megfelelően. A szerződésben Konsztantinoszt csak „sculptor”-ként, szobrászként írják le, aláírásában ő maga *thaliodorosz*-nak, vagyis olasz eredetű újjörög szóval képfaragónak nevezi magát.¹⁶² Görög eredetére utal, hogy a pócsi templom számadáskönyveiben „*graecus*” mesternek nevezik, de szerepel a neve a bazilita kolostor 1749. május 28-án lerakott alapkőiratában is, amelyben „*Constantinus sculptor graecus constantinopolitanus*” néven tűnik föl.¹⁶³

¹⁶¹ DAZO fond 151. opisz 1. no 1086. f 3. TERDIK 2008, 547–548. (Források 1.5.)

¹⁶² A szó eredetével Nagy Márta foglalkozott, amikor az egri Jankovics Miklósról gyűjtött adatokat (NAGY 1990, 9.).

¹⁶³ Az alapkő feliratának szövege: DAZO fond 151. opisz 1. no 750, f 7v–8r. (itt csak Constantinus sculptor) (lásd TERDIK 2008, 557.) és DAZO fond 151. opisz 1. no 1191. f 1r., ahol az idézett, hosszabb megnevezése szerepel. Szövegét már Basilovits közölte, de a jelenlévők névsorát elhagyta (BASILOVITS 1799/1804, I. Pars III. 12–13.).

49. Keresztre feszítés és próféták a máriapócsi kegytemplom ikonosztázióján – Fotó: Kovács Gábor

A mester számára történt kifizetések menetét jól követhetjük a templomépítés számadásaiból.¹⁶⁴ A szerződés aláírásakor is kapott már egy kisebb összeget, majd a következő hónapokban általában kétszer vette föl járandóságait. 1749 januárjában és márciusában azt is megjegyzik, hogy deszkákra és anyagokra vette föl a pénzt. Az utolsó nagyobb kifizetés augusztus 8-án történt, valószínűleg eddigre el is készült a művel. A közel tizenhárom méter magas, hat méter széles, dúsan faragott együttes elkészítése ezek szerint megközelítőleg nyolc hónapot vett igénybe. Sajnos a számadásokból nem derül ki, hogy Konsztantinosz mester hány segédet fogadott, de feltételezhető, hogy nem egyedül dolgozott ezen a nagyszabású munkán.

Elképzelhető, hogy a faragott állványzat beállítása során adódtak problémák, ugyanis a templom építésének befejezését és a berendezés munkálatait irányító Olsavszky Mánuel munkácsi püspök 1750. május 30-án írt levelében arról rendelkezik, hogy figyeljenek a királyi kapu elhelyezésére, hogy az valóban a főoltárral szem-

ben legyen. 1752. március 31-én küldött levelében pedig azt kérte, hogy a festő fesse az ünnepikonokat, amíg a többi tábla megérkezik.¹⁶⁵ Az ikonok tehát az állványzatnál valamivel később készültek, 1756-ban pontosabban meg nem nevezett kassai festőknek fizettek az ikonosztázió festéséért.¹⁶⁶ Valószínűleg nem csak az állványzatot festették, mivel jókora összeg került kifizetésre, mintegy 925 forint (az állványzat anyaga és faragása csak 650 rajnai forintba került).¹⁶⁷ 1783-ban viszont Spalinszky Mihály festővel az ikonosztázió ikonjainak megfestésére kötöttek szerződést 131 német aranyért, ami két dolgot jelenthet: a képek egy része csak ekkor készült el, vagy az első képeket máris újakra cserélték.¹⁶⁸

A faragó eredetére csak görög aláírása és a számadásokban fennmaradt megjegyzés utal, miszerint Konstantinápolyból származott. Feltételezhető, hogy ha ilyen nagyszabású munkára alkalmasnak találták, már idősebb, komolyabb tapasztalattal rendelkező mester lehetett. Sajnos egyelőre azt sem tudni, hogy Olsavszky püspök hol és hogyan ismerkedett meg vele. Elképzel-

¹⁶⁴ DAZO fond 151. opisz 1. no 750, f 24r. TERDIK 2008, 566.

¹⁶⁵ PUSKÁS 1995, 175.

¹⁶⁶ DAZO fond 151. opisz 1. no 750, f 22r. TERDIK 2008, 565.

¹⁶⁷ DAZO fond 151. opisz 1. no 750, f 24r. TERDIK 2008, 566.

¹⁶⁸ PUSKÁS 1995, 175., PUSKÁS 2002, 155., PUSKÁS 2008, 187–188. Másolata Hodinkánál, ahol 1785. június 12. a dátum (MTA, Kézirattár, Ms 794/1.). Eredetije: jelenleg a Bazilita Gyűjtemény kiállításán, Máriapócscon. (Források 1.8.)

50. Az ikonosztázion faragott párkányának részlete. Máriapócs, kegytemplom – *Fotó: Áment Gellért*

51. Faragvány az északi diakónusi ajtó fölött. Máriapócs, kegytemplom – *Fotó: Áment Gellért*

hető, hogy a Balkánról származó „görög” kereskedők ajánlották neki, mivel ők folyamatos kapcsolatot tartottak Magyarország és a Török Birodalom között. Ráadásul, hogy az országban maradhassanak és kereskedhessenek, már I. Lipót kora óta hivatalosan unitusnak kellett lenniük, vagyis el kellett ismerniük a munkácsi püspök joghatóságát.¹⁶⁹ Az 1750-es évek elején többször összeírták a hazai görögöket, Konsztantinosz mesterre vonatkozó adat eddig azonban nem került elő.¹⁷⁰ Mindenesetre biztos, hogy az északkelet-magyarországi görögök egy része kapcsolatban állt a munkácsi püspökkel, időnként egyesültek vallották magukat, s nyugodtan ajánlhatták honfitársukat erre a nagyszabású munkára.

Az ikonosztázion formarendszere

A témával foglalkozó szakirodalomban már elfogadott tény, hogy a máriapócsi ikonosztázion az ún. balkáni típusba tartozik,¹⁷¹ amelyet leginkább az különböztet meg az ukrán és orosz területeken kialakult társaitól, hogy az egyes sorok horizontális jellege dominál, az építmény dús faragása ellenére síkszerű, ugyanis az architektonikus elemek használata visszafogott, az oromzaton viszont az egész szerkezet méreteihez képest nagy kereszt kap helyet (49. kép). A pócsi ikonosztáz mégsem egészen társtalan a magyarországi anyagban, ugyanis szerkezete és faragványainak stílusa szoros rokonságot mutat a korszak két másik görögkatolikus püspöki székesegyházának, a balázsfalvinak és a nagyváradinak az ikonosztázával (205. és 241. kép).

A monumentális máriapócsi képállvány a hagyományoknak megfelelően háromajtós, három nagy és több kisebb képsorral, de – a szobrász balkáni eredetének megfelelően –, néhány részletében a Kárpát-vidék művészetében alig ismert megoldásokat is mutat. Ilyenek a 17. századtól kezdve a balkáni ikonosztázionok sajátos szerkezeti elemei, mint például az alapképsor ikonja fölé helyezett, faragásokkal díszített lunetták (újjörögül *kemeria*), és az alattuk megjelenő, szintén faragott, téglány alakú mezők (*ketabedes*).¹⁷² Sajnos ezek a faragványok Máriapócon áldozatul estek a későbbi átalakításoknak.

Alapvetően a balkáni reprezentatív ikonosztázionokra jellemző megoldás az is, hogy az alapképek fölött dí-

szes, áttört faragású párkányt alakítottak ki, amelyen a dús burjánzó szőlőmotívumok között képzőművészek is föltűnnek (50. kép). A hasonló ikonosztázionokon ezen a párkányon Krisztus ősei/próféták szoktak szerepelni, középen az ősatya, Jessze ábrázolásával (250. kép).¹⁷³ Úgy tűnik, hogy Pócon a faragáshoz képest néhány évvel később dolgozó, az állványzat márványozását készítő festő már nem értette a párkányzat szimbolikus mondanivalóját, és egyszerűen bemárványozta az itt létrehozott képzőművészeket is.

Szintén a Meditteráneumban elterjedt formai megoldás, hogy a középtengelyben emelkedő oromzati kereszt az ikonosztázion arányaihoz képest is monumentális. A kereszt alatt föltűnő, pikkelyes testű, kitért pofájú, ellentétes irányba tekeredő sárkányok ábrázolása ismeretlen az északabbra eső régiókban (56. kép). A két szörny nem csupán öncélú díszítőelem, szimbolikus tartalmuk a bizánci teológiai hagyományból magyarázható: Krisztus a kereszthalálával és föltámadásával győzelmet aratott a föld alsó részeiben rejtőzködő, a gonoszt jelképező sárkányok felett is. Hatalomvesztettségükre hegyes fogaik között lekonyuló nyílhegycsúcsban végződő nyelvük utal. Az egyházatyák magyarázata szerint ugyanis a Hadesz (Alvilág) mintegy csaliként kapta be a keresztre feszített Krisztust, nem sejtve, hogy akit elnyel, nem csupán egy halott ember, hanem Isten is, aki képes megtörni az alvilág hatalmát.¹⁷⁴ A balkáni példákön viszont az oromzat nem szokta követni a diadalív ívét, mint ahogy Pócon teszi, hanem a proféták ikonjai is szabályos sorokban következnek, mint a lennebb lévő sorokban. Pócon ezzel a megoldással a fafaragó ügyesen harmonizálta az épület és az ikonosztázion kapcsolatát.

Az egész felépítmény arányrendszere, díszítő stílusa a Török Birodalomban élő ortodox népek 16. század végétől formálódó stílusának kiforrott példája, amelyben egyesben ötvöződik a késő bizánci, a nyugati késő reneszánsz és barokk, valamint a korabeli iszlám művészet ornamentikájának sokfélesége.¹⁷⁵

Az új képállvány ikonjait valószínűleg Olsavszky püspök irányításával már a faragás befejezése után elkezdték festeni. Az ikonosztázion szerkezetét borító díszítő festést és talán az első ikonokat, vagy legalább egy részüket, név szerint nem ismert kassai festő készítette 1756-ig, amint már említettük. A faragott részek ere-

¹⁶⁹ HODINKA 1912, PAPP 1987, 11–20.

¹⁷⁰ MNL OL C 42, fasc. 2 No. 8. 15. cs.

¹⁷¹ PUSKÁS 2008, 172.

¹⁷² Erről és görög elnevezéseikről: NIKOMANOS 1997, 293.

¹⁷³ Pl. arnotai monostor (1705–1706), vagy a surpatelei monostor (1706–1707) és a tîrgoviştei érseki templom (1707–1708) ikonosztázán. DUMITRESCU 1974, fig. 47., 54.

¹⁷⁴ TERDIK 2008, 537–540.

¹⁷⁵ A balkáni emléktárgyak szempontjából a 16–18. század elejéig terjedő emléktárgyak katalógusszerű feldolgozásai: ČOROVIĆ-LJUBINKOVIĆ 1965, DUMITRESCU 1974.

52. Az ünnepsor fölötti párkány részlete. Máriapócs, kegytemplom – Fotó: Áment Gellért

53. Hármás ív a királyi ajtó fölött. Máriapócs, kegytemplom ikonosztázionja, restaurálás után – Fotó: Áment Gellért

54. Menekülés Egyiptomba képet keretező faragványok. Máriapócs, kegytemplom – Fotó: Áment Gellért

55. Apostol-ikont (Szent Lukács) keretező faragványok. Máriapócs, kegytemplom – Fotó: Áment Gellért

56. Sírban nyugvó Krisztus az ikonosztázion oromzatán. Máriapócs, kegytemplom – Fotó: Áment Gellért

57. Ismeretlen festő: Áron főpap.
Máriapócs, kegytemplom ikonosztáziója,
restaurálás közben – *Fotó: Somogyi Márton*

58. Ismeretlen festő: Salamon.
Máriapócs, kegytemplom ikonosztáziója,
restaurálás közben – *Fotó: Somogyi Márton*

59. Ismeretlen festő: Dávid.
Máriapócs, kegytemplom ikonosztáziója,
restaurálás közben – *Fotó: Somogyi Márton*

60. Ismeretlen festő: Zakariás főpap.
Máriapócs, kegytemplom ikonosztáziója,
restaurálás közben – *Fotó: Somogyi Márton*

61. Ismeretlen festő: Illés próféta.
Máriapócs, kegytemplom ikonosztáziója,
restaurálás közben – *Fotó: Somogyi Márton*

62. Ismeretlen festő: Izajás (?) próféta.
Máriapócs, kegytemplom ikonosztáziója,
restaurálás közben – *Fotó: Somogyi Márton*

63. Ismeretlen festő: Mózes.
Máriapócs, kegytemplom ikonosztázionja,
restaurálás közben – *Fotó: Somogyi Márton*

64. Ismeretlen festő: Dániel próféta.
Máriapócs, kegytemplom ikonosztázionja,
restaurálás közben – *Fotó: Somogyi Márton*

deti kék, vörös, rózsaszín márványt imitáló festését a 2010-es restaurálás folyamán tárták fel, illetve állították helyre. A faragott növényi ornamentika fekete erezzel díszített zöld, valamint a virágok vörös és kék színezése is több helyen előkerült a 19. század végi aranyozás alatt, de a teljes föltárás és bemutatás esztétikai okok miatt nem történt meg (55. kép). Az oromzat növényi ornamentikáját díszítő, zöld, fekete erezzel, időnként arany hangsúlyokat alkalmazó festés részleges helyreállítására szorítkoztak (56. és 69–73. kép).¹⁷⁶

Az utóbbi restaurálás során meglepetést jelentett, hogy az oromzat prófétákat ábrázoló, 1896-os képei alatt az első festés idejére tehető képek kerültek elő: a felső sorban, balról jobbra haladva Áron (57. kép), Salamon (58. kép), Dávid (59. kép) és Zakariás (60. kép), alattuk Illés (61. kép), Izajás (?) (62. kép), Mózes (63. kép) és Dániel (64. kép). A két sárkány közötti kis képmezőben valószínűleg Gedeon (66. kép) kapott helyet, mivel a fején látható fémsisak általában a bibliai bíra ábrázolásain szokott föltűnni. Festőjüket egyelőre nem sikerült azonosítani, stílusáról annyi azért megállapítható,

hogy jól ismerte a korabeli ortodox ikonfestés vezető irányzatait, ikonográfiai előképei talán az ukrán területeken készült metszetek között keresendők. Erre utalhat, hogy például Salamon a jeruzsálemi templomra utaló épületként a kijevi Szent Szófia-templom formáit idéző, három hagymakupolás templommodellt tart a kezében. A próféták ikonográfiai párhuzama a moldvai Siret-Mănăstioara Szent Onufriosz monostortemplomának 18. századi ikonosztázionján lévő prófétaképek, amelyek közül több feltűnő formai hasonlóságot mutat a pócsiakkal, ami közös metszettelőképre meglehetősen enged következtetni. A román kutatás ezt a moldvai együttest az ukrán hatású művészet körében tárgyalja, mivel a prófétaképek rokonai a Bákó megyei Rădeana Szent Mihály-templom 1658-ban állított ikonosztázionján is megtalálhatóak (68. kép). E két templom prófétasorozataiban Dávid, Dániel és Mózes alakja mutat szoros ikonográfiai kapcsolatot a pócsi képekkel.¹⁷⁷

A máriapócsi ikonosztázion első képeit 1783-ban Spalinszky Mihály festő új ikonjaival váltották föl. Ezekből ma négy apostol (János, Márk, Bertalan, Máté) és a

¹⁷⁶ SZENTKIRÁLYI 2012, 203.

¹⁷⁷ A két ikonosztázionnal foglalkozott, és képeket közölte: SABADOS 2010, fig. 30., fig. 33.

65. Spalinszky Mihály: Krisztus, a Nagy Főpap.
Ikon a máriapócsi ikonosztájról
– Fotó: Hutóczki Vivien

66. Ismeretlen festő: Gedeon.
Máriapócs, kegytemplom ikonosztázionja,
restaurálás közben – Fotó: Somogyi Márton

67. Dávid. Máriapócs, kegytemplom ikonosztázionja,
tisztítás közben – Fotó: Terdik Szilveszter

Krisztus, a Nagy Főpap ikonja van meg a nyíregyházi Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjteményben (65. kép).¹⁷⁸ Ez utóbbi vászonra festett, aranyozott háttérű kompozíció, amelyen Jézus teljes főpapi ornátusban, barokk trónon ül. A trónszék lábain töredékes évszám olvasható, valószínűleg 1783. A vászon az évszázadok folyamán erősen elvált a hordozó fatáblától, ezért a restaurálás folyamán le kellett választani.¹⁷⁹ A fatáblán egy korábbi, szintén Krisztust, a Nagy Főpapot ábrázoló ikon nagyon halvány lenyomata vált láthatóvá a szürke alapozórétegen. Ennek a korábbi festménynek az eredeti rétegeiből szinte semmi nem maradt az arany háttér egy-két apró töredékétől eltekintve, viszont a kompozíció kontúrjai mégis kirajzolódtak a fatáblán. Forrai Kornélia festőrestaurátor művész figyelte meg, hogy az elveszett kép leginkább a szentendrei Urunk színeváltozása ortodox templom ikonosztázán, az apostolsor közepén található Krisztus főpap ikonnal mutat rokonságot, amelyet ismeretlen, 1745–1746-ban itt dolgozó ukrán ikonfestő munkájának tart a kutatás.¹⁸⁰ A levéltári adatok

¹⁷⁸ PUSKÁS 2008a, 187., 153. kép. PUSKÁS 2012, kat. 35–38., 27–28., 53–54.

¹⁷⁹ A vászonképet Görbe Katalin vezetésével Hutóczki Vivien negyedéves hallgató, a fatáblát Forrai Kornélia vezetésével Cseke Róbert végzős hallgató restaurálta a 2013/2014-es tanévben, a budapesti Képzőművészeti Egyetemen.

¹⁸⁰ A szentendrei ikonosztájról: NAGY 1994, 158–159. DAVIDOV 2005, 76–78.

68. Dávid és Zakariás. Rădeana, ortodox templom ikonosztázionja – Sabados 2010 nyomán

69. Fájdalmas Istenszülő.
Máriapócs, kegytemplom ikonosztázionja
– Fotó: Áment Gellért

70. Spisák Gyula: Keresztre feszítés, 1896.
Máriapócs, kegytemplom ikonosztázionja
– Fotó: Kovács Gábor

71. Zakariás, Mózes, Dániel.
Máriapócs, kegytemplom ikonosztázionja,
restaurálás után – Fotó: Somogyi Márton

72. Teológus Szent János.
Máriapócs, kegytemplom ikonosztázionja
– Fotó: Áment Gellért

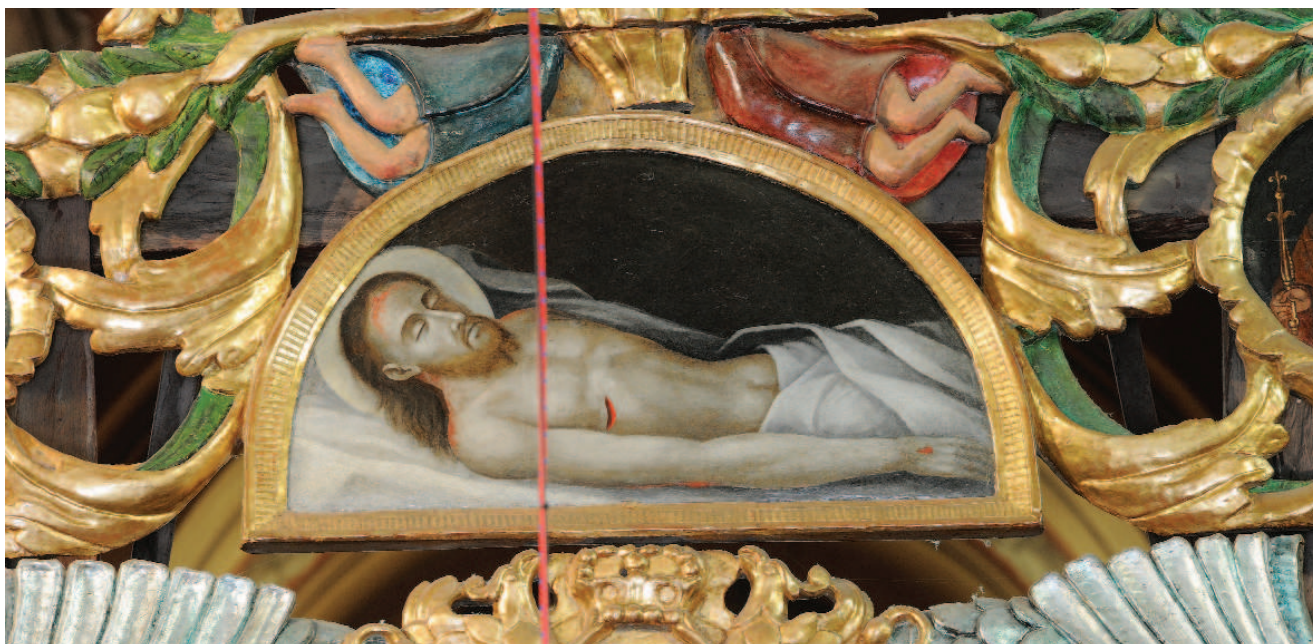
fényében a Spalinszky által eltüntetett előzmény nem sokkal később, az 1750-es években készülhetett. Úgy tűnik tehát, hogy Spalinszky a közel harminc évvel korábbi ikonok tábláit hasznosította újra.¹⁸¹

Valószínűsíthető, hogy ekkor Spalinszky a prófétaikonokat is átfestette, mivel Dávid király képén a restaurálás folyamán láthatóvá vált egy fehér alapra, fekete cirill betűkkel festett, az istenős nevét megadó, töredékes felirat is (67. kép). A két sárkány közötti képmezőben is több töredékes réteg nyomai voltak megfigyelhetők, amelyek közül egy monokróm férfiarc volt a legjobban kivehető, de a réteg kormeghatározása még várat magára (66. kép).¹⁸²

Ugyancsak a legutóbbi restaurálás folyamán került elő a két szomorkodó eredeti ikonja is, amelyek egy másik, Spalinszkyknál gyengébb képességű, szintén ismeretlen, valószínűleg a 18. század végén dolgozó mester munkái lehetnek, de az sem zárható ki, hogy még a század közepén készültek (69. és 72. kép).¹⁸³ Tisztázatlan még, hogy a próféták között, félköríves képmezőben, a sírban nyugvó Üdvözítőt ábrázoló ikon (73. kép), illetve a kereszt nagyon töredékesen föltárt, de be nem mutatott ábrázolása milyen viszonyban áll az oromzat többi ikonjával (70. kép).

Konsztantinosz sculptor további működésének feltételezett helyszínei

Történeti adatok hiányában nem tudni, hogy Konsztantinosz mester meddig maradt Magyarországon. A mária-

73. Sírban nyugvó Krisztus. Máriapócs, kegytemplom ikonosztázionja – Fotó: Kovács Gábor

¹⁸¹ Sajnos a restaurálás folyamán sem derült ki, hogy miért lehetett szükség ilyen nagymértékű beavatkozásra.

¹⁸² TERDIK 2011a, 40–42. A próféták képeinek feltárását ismerteti, a föltárás közbeni állapotról részletfotókat közölt: SZENTKIRÁLYI 2012, 204–211.

¹⁸³ SZENTKIRÁLYI 2012, 207.

pócsi szerződése alapján úgy tűnik, hogy segédeit a helyszínen toborozta, így lehet, hogy a műhely szó használata is túlzás. Nem zárható ki az sem, hogy Balázsfalván és Nagyváradon más mesterek is dolgoztak, mivel ezeken a példákön részletgazdagabb formanyelvet alkalmaztak, mint Máriapócon. Elképzelhető, hogy már nem is Konsztantinosz volt a vezető mester, de az sem zárható ki, hogy az itteni megrendelők igényei ösztönözték a gazdagabb formahasználatot. További kutatásokat igényel annak vizsgálata, hogy 1748 előtt Konsztantinosz hol dolgozott a Balkánon, és azt is jó lenne tudni, hogy a nagy görögkatolikus megrendelések után mikor hagyta el az országot.¹⁸⁴

Nem zárható ki, hogy ugyanez a műhely/mester dolgozott a brassói bolgárszegi ortodox templom Krisztus mennybemenetele tiszteletére szentelt oldalkápolnájában is. Az 1752-ben elkészült kápolna ikonosztáznak faragójára utaló forrás nem maradt fenn, csak a festőjét említik név szerint,¹⁸⁵ de a faragás stílusa alapján nagyon közeli kapcsolatot mutat a balászfalvi együttessel (74. kép).

A balkáni emlékműanyagban szoros stílári rokonságot mutat ezzel az emlékcsoporttal a Bukaresthez közeli Balamuci monostor templomának hasonló motívumkincséből építkező, bár jóval szerényebb formátumú ikonosztáza (1750-es évek).¹⁸⁶ Későbbi lehet, de motívumkincsében, mint például az oromzati sárkányok vagy az alap-

74. Ikonosztázion, 1752. Brassó, a bolgárszegi Szent Miklós-templom Örömhírvétel kápolnája. 20. század első fele. Budapest, Iparművészeti Múzeum, Adattár FLT 3313

75. A máriapócsi ikonosztázion hátoldala – *Fotó: Áment Gellért*

¹⁸⁴ A görög ffaragók adattárában található Konsztantinosz mesterek közül valószínűleg egyik sem azonos vele. A mesterek adatai: KOYTEAAKH 1996, 273–274.

¹⁸⁵ PORUMB 2003, 36., 78–79. kép.

¹⁸⁶ A templom 1752-re épült meg. (GHİKA-BUDEȘTI 1936, 49., PĂNOIU 1975, 32–33.), de itt 1732-re datálják, ami talán nyomdhiba lehet.

76. A máriapócsi kegytemplom belseje 1900 körül, fotó. Máriapócs, Bazilíta Gyűjtemény – Reprodukció: Legeza László

képek alatti dekoratív mezőkben szereplő griffpárok, rokonságot mutatnak még a bukaresti Leordeni templomban található ikonosztázzal is,¹⁸⁷ ezért nem zárható ki, hogy ennek a műhelynek késői kisugárzásáról van szó.

Az ikonosztázion későbbi átalakításai

A máriapócsi ikonosztázion a 19. század végén, illetve a 20. század közepén olyan változtatásokat szenvedett, amelyek – különösen az alapképsor esetében – az eredeti faragott felületek csonkításával jártak, aminek következtében az egész ikonosztázion eredeti, a képek és a faragott felületek egyensúlyán alapuló arányrendszere megbomlott.

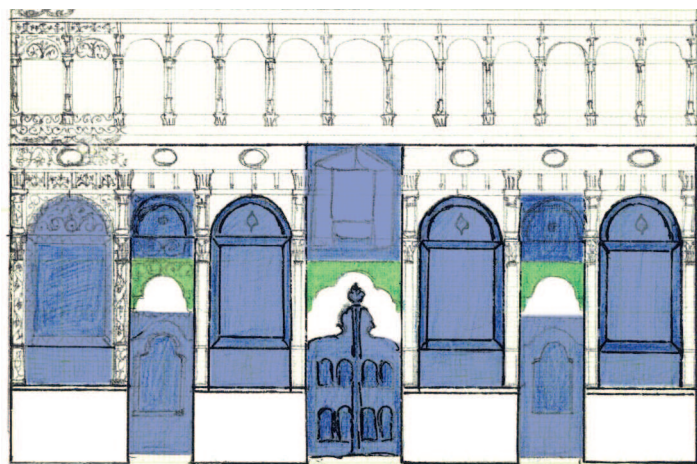
A Spisák Imrével 1896-ban kötött szerződés szerint az ikonosztázion összes, ekkor mozdítható képét újjakra cserélték, az állványzatot újralfestették, aranyozták.¹⁸⁸ Spisákék a képállvány három kapuja helyett is teljesen újakat készítettek. Az új alapképek az eredetieknél jóval nagyobbak lehetnek, ahogyan az a balázsfalvi és körösrévi analógiák alapján vélhető, mivel ezeknél az alapképek téglalap alakúak, a pócsi együttesen hiányzik a másik kettőn még meglévő, faragott díszítésű lunetta, és a képek alatti téglalap alakú mezők faragványai (77. kép). Az ikonosztázion új képeit Spisák Gyula festette, szignója a Szent Miklós-alapkép jobb alsó sarkában szerepel.

Nem sokkal később, az egyik apostolkép hátoldalán olvasható felirat szerint, 1906-ban márványozták az ikonosztázion hátoldalát, bár az alapképek mögé deszkaburkolat került, amelyet csak a 20. században magasi-

Jelmagyarázat:

Az elveszett darabok kék színnel jelöltek.

A zöld színű elemek áthelyezésre kerültek.

77. A máriapócsi ikonosztázion alapképsorának átalakításai – rajz, készítette: Terdik Szilveszter

¹⁸⁷ Az ikonosztáziont ismertető kutatók a 18. századra datálják az együttest, párhuzamként a Pantelimon monostor 1750 után készített ikonosztázát hozzák (DUMITRESCU–CREȚEANU 1964, 295–306.). Szerintem mindkét együttes azonos előképre nyúlik vissza.

¹⁸⁸ TERDIK 2011a, 136–137.

78. Az egykor Szent Kereszt-, jelenleg kegyoltár részlete. Máriaipócs, kegytemplom – Fotó: Áment Gellért

tottak meg egészen az oromzatig. Az ikonosztázion hátoldalát borító első márványozás, amelyet a legutóbbi restaurálás folyamán helyreállítottak a deszkaburkolat eltávolítását követően (75. kép), 1783 után készülhetett, mivel a Spalinszky-féle táblák hátoldalán is megvan, bár amint a Krisztus főpap ikon példája mutatta, Spalinszky korábbi táblákat is újrahasznosított. A balászfalvi ikonosztáz hátulján semmilyen festés és burkolás nincs, valószínűleg így lehetett ez Pócson is (220. kép). Az ünnepsor képei fölötti áttört faragványok is arra utalnak, hogy a faragó a díszek készítése során igenis számított a hátulról érkező fényre, amely a faragványokon átszűrődve a könnyedség érzését kelthette az együttes szemlélőjében. Nem volt burkolva a körösrévi ikonosztáz hátulja sem, csak az utóbbi években készítettek egy farostlemez-borítást.

A máriapócsi ikonosztázion képeit 1956 őszén Jencsik Béla sátoraljaújhelyi festő tisztította meg, illetve részben át is festette.¹⁸⁹ Egy év múlva a faragott állványzatot is átfesthették, aranyozhatták.¹⁹⁰ A bántó beavatkozásokat 2009–2010-ben távolították el.

A kegykép eredeti elhelyezése

Valószínűleg a kegykép 1896-os elhelyezése során csonkították meg az ikonosztázion királyi ajtaja feletti háromkaréjos ívet díszítő faragványokat, és ekkor vághatták ki az áttört faragású párkány középső szakaszát is (77. kép). 2010-ben a hiányzó részeket helyreállították, így vált láthatóvá ismét a kapu felett a Bizáncban is közkedvelt császári, majd egyházi hatalmi jelképnek számító, kezében jogart és kardot tartó kétfejű sas (53. kép).

Egyelőre nem tudni, hogy 1896 előtt a kegykép egészen pontosan hol volt elhelyezve. Nem zárható ki, hogy az ikonosztázion alapképsorában, az Istenszüllő-ikonok szokásos helyén. E mellett szólhatna az az érv, hogy amikor II. József rendeletének következtében Bacsinszky András (1772–1809) püspök utasította a bazilita házfőnököt 1784 májusában, hogy a templom votív tárgyait honnan és hogyan távolítsák el, külön megemlíti a falakon, illetve az oldalsó Szent Miklós- és Szent Mihályképen lévő votívat is. Ez a két kép nyilván az ikonosztázion alapképeivel lehetett azonos. A két ikon

¹⁸⁹ GKPL I-1-a. 136/1957.

¹⁹⁰ Faluhegyi Konrád budapesti aranyozó árajánlata, amelyet el is fogadtak. GKPL I-1-a. 1870/1957.

keretén lévő dolgokat le kellett szedni, viszont magán a kegyképen, illetve a körülötte lévő tárgyakat ekkor még érintetlenül kellett hagyni.¹⁹¹ Mivel külön Isten-szülő-alapképet nem említ a püspök, fölmerül annak a lehetősége, hogy talán éppen azért nem esik szó róla, mivel a kegyképpel volt azonos. Persze az is igaz, hogy a Krisztus-ikont sem említi, pedig annak is biztosan kellett lennie, s votív tárgyak valószínűleg jutottak rá is. Mivel az ikonosztáziont a 19. század végén csonkították meg, alapvetően a kegykép új keretének elhelyezése miatt, az sem zárható ki, hogy eredetileg is már a királyi ajtó fölött volt elhelyezve, egyszerűen csak fölakasztva, a faragványok elé, azok csonkítása nélkül, amelyeket viszont eltakarhatott a képet övező baldachinra emlékeztető keretezőfüggöny, már ha hinni lehet a fényképezés előtti metszetábrázolásoknak.¹⁹² Saj-

79. Egykor Szent Anna-, jelenleg Szent Kereszt-oltár. Máriaapócs, kegytemplom – Fotó: Kovács Gábor

nos az ikonosztázion 1896 előtti állapotáról sem képi, sem írott forrás nem került elő eddig, így e kérdésre sem lehet egyértelmű választ adni.

Mellékoltárok

Az északi oldalapsziszban kapott helyet a Szent Kereszt-oltár. Eredeti formájáról ma már csak régi képeslapok alapján lehet fogalmunk, mivel 1944–1945-ben a pécsi ferencesek faragóműhelye kegyoltárrá alakította (78. kép).¹⁹³ Barokk kori elemei csak a falra erősített felépítményben maradtak meg, amely háromtengelyes, a fal ívét követő szerkezet. Volutában végződő lizénák és gazdagon díszített törzsű pilaszterek osztják három szakaszra, amelyekben három, ívesen záródó kép kapott helyet: a középső, legnagyobb vászonra festett olajkép a kereszten függő Krisztust ábrázolta, a kereszt tövében a térdelő és a fát átölelő Mária Magdolnával (80. kép); két oldalán külön képben a fájdalmas Mária, illetve János apostol jelentek meg. A képek keretének függőleges elemei érintkeztek a felépítményt tagoló pilaszterekkel és lizénákkal, a keretek íves része föléd gazdagon faragott díszítőelemeket helyeztek. Az oltár oromzatában lévő ovális kép, amely a barokk eredeti után készült 19. század végi másolat,¹⁹⁴ az Atyát és a Szentlelket ábrázolja, akik a keresztre feszített Fiúval együtt a Szentháromságot jelenítették meg. A Keresztre feszítés kép helyére került a kegykép. A festmény 2009-ig a déli apszis pil-lérén, a Nagy Szent Bazil-oltárral szemben volt elhelyezve, ahonnan restaurálása után az egykori Szent Annamellékoltárra került, hogy az elkallódott barokk főképet helyettesítse (79. kép). A frissen restaurált kép a templom legkvalitásosabb barokk vászonfestménye. A megfeszített Krisztus elsötétedő teste erős kontrasztban van a nagy érzékenységgel megfestett, finom festői részleteket mutató, kibontott hajú, a keresztet átölelő, élénk színű ruházatban ábrázolt Mária Magdolnával. A vörösbarnás háttér csak még tovább fokozza a kép szereplőiből sugárzó drámaiságot. A kereszt felirata ószláv (IHII), amely a püspök igényeinek érvényesülését is mutathatja. A Kálvária-csoport másik két képe sajnos elkallódott. A Keresztre feszítés kép egykori barokk, át-tört rácsokkal díszített oromdíszé, amelynek közepén egy festett képmező is helyet kapott, jelenleg a szószék melletti, votív tárgyakat őrző szekrény oromzatát díszíti.

Az oltár állításának pontos dátuma nem ismert, Jámborszky János *provisor* 1747-ben azt írja Olsavszky püs-

¹⁹¹ FÖLDVÁRI 2010, 85–86.

¹⁹² GÁNICZ–LEGEZA–TERDIK 2009, 53.

¹⁹³ VÁNDOR 1985, 52–60., DUDÁS 2007, 16–17.

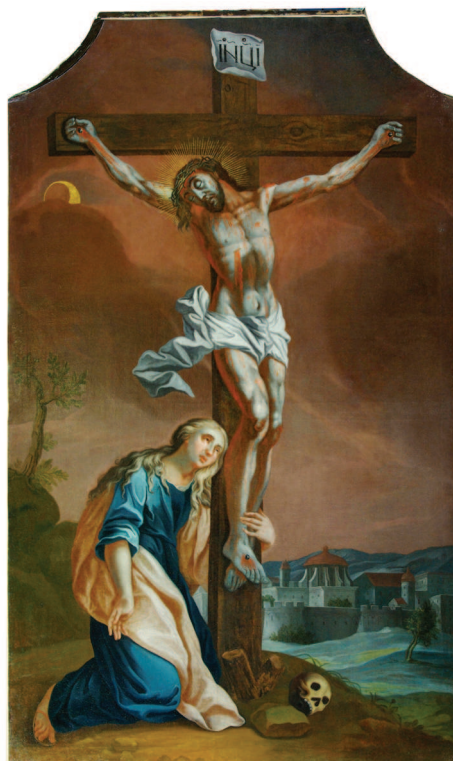
¹⁹⁴ A Spisák-féle felújítás során készült, mivel a 2009-es restaurálás során a következő feliratot találták a hátoldalán: „Egy óra alatt festettem. Spisák Gyula”. Szentkirályi Miklós közlése.

pöknek (július 25.), hogy a nemrégén Pócson járt báró Splényi Gábor arról érdeklődött, hogy a püspök eldöntötte-e már, vajon festett vagy faragott díszítést kap-e a Szent Kereszt-oltár. Azt is ajánlja, hogy akár Kassán, akár Egerben készül, szívesen segít a megvalósításban.¹⁹⁵ 1752. március 3-án már Splényi írt Olsavszkynak, hogy a Szent Kereszt-oltáron a kívánt változtatásokat nem teheti meg, mivel Eperjesen már dolgozik rajta az a mester, aki a Palocsay-oltárt is építette.¹⁹⁶ Ezek szerint az oltár állítását 1752-ben kezdték meg.

A levélben emlegetett Palocsay név özvegy Palocsay Zsigmondnéra, gróf Gersei Pethő Rozáliára utalhat, aki ebben az időben már a Póccsal szomszédos Ófehértón élt,¹⁹⁷ bár többször visszajárt a család ősi fészkének számító Zemplén megyei Sztropkóra is. A Gersei Pethő-címer két helyen is megjelenik a templomban: a szemközt álló, egykor Szent Annának szentelt mellékoltáron, illetve az északi apszis nyugati pilléréen függő votív tárgyakat tartalmazó vitrin neobarokk oromzati díszének közepén, egyetlen barokk elemeként. Úgy tűnik, hogy ez utóbbi címer eredetileg a Szent Kereszt-oltárhoz tartozott, ami arra utalhat, hogy Gersei Pethő Rozália ennek a finanszírozásában is aktív szerepet vállalt. Ha ez így volt, akkor báró Splényi szerepe az oltár állításának a gyakorlati megszervezésében merülhetett ki.

Splényi leveléből az is kiderül, hogy ha ott valóban a másik pócsi mellékoltárra utalt, akkor az hamarabb elkészült, mint a Szent Kereszt-oltár. A kegytemplom déli apszisában álló, egykori Szent Anna-oltár szerkezete nagyon hasonlít az egykori Szent Kereszt-oltárhoz, csak ezen a három kép kisebb méretű, a keretek széle és az osztó lizénák-pilaszterek között még más barokk faragványok is helyet kaptak (79. kép). Tabernákuluma díszesebb kialakítású, oldalai ívesek, homorú ajtaján gazdag ornamentális faragás kapott helyet.

A középső kép fölött szintén Gersei Pethő-címer szerepel, bár ez nem faragott, hanem festett. A címerpajzs felső részén GG és PR monogramok láthatók, ami egyértelművé teszi, hogy Gróf Gersei Pethő Rozália volt a fő mecénás. Ezt erősíti meg Olsavszky püspök levéltervezete 1750-ből, amelyben a kegytemplom déli kápolná-

80. Keresztre feszített Krisztus Mária Magdolnával. Szent Kereszt-oltár. Máriapócs, kegytemplom
– Fotó: Csík Ilona

ját, vagyis déli apszisát és az ott építendő oltárt Gersei Pethő Rozália támogatásával a nyírbátori minoriták használatára engedi át, akik majd az oltárhoz tartozó felszerelésekkel is szabadon rendelkezhetnek.¹⁹⁸ Ez, és az 1752-es Splényi-levél alapján feltételezhető, hogy a Szent Anna-oltár 1751 körül készült el.

Az oltár oromzati, ovális képe Szűz Mária koronázását ábrázolja. Szent Anna barokk oltárképe elveszett,¹⁹⁹ csak az oromzatát díszítő barokk keret maradt fenn, amelynek közepén egy kis képmezőben Palermói Szent Rozália és egy aranyozott kettős kereszt látható (81. kép). Azon túl, hogy Szent Rozália az alapító védőszentje, ez a képecske a barokk kori vallásosság pestist elhárítóknak hitt „eszközeit” sorakoztatta föl.²⁰⁰ Nem csoda, hisz Sza-

¹⁹⁵ DAZO fond 151, opisz 1. no 998.

¹⁹⁶ „Illustrissime ac Reverendissime Domine Episcopo mihi Colendissime / Sine dato emanatas Illustrissimae Dominationis Vestrae Literas in negotio Arae Crucifixi Salvatoris curandae a me in Ecclesia Potsensi grananter percepi, et iisque informationem Illustrissimae Dominationis Vestrae tum ratione Formae ejus, absque statutis lateralibus fiendae, tum ex intuitu Arcularii ibidem in loco existentis, ac extruendae per eum praementionatae Arae Crucifixi Salvatoris uberius intellexi: Cum vero tardius percipiens literas Dominationis Vestrae Illustrissimae eundem Arcularium Eperiesiensem, qui Aram Illustrissimae Palocsaianae extruxit jam conduxerim quin imo jam et actualiter in Labore esset. Doleo quod secundum voluntatem Illustrissimae Dominationis Vestrae aplius ibidem, per arcularium Illustrissimae Dominationis Vestrae confici non valeat. In reliquo me ultroneis praetiosid favoribus comendam. Maneo / Illmae ac Reverendissimae Dominationis Vestrea / Servus obligatissimus / B. Gab. Splény mp / Ternye 3a Marty 752.” Az NBRML-ben, jelzet nélkül.

¹⁹⁷ Ő építette 1750-ben az ófehértói római katolikus templom tornyát is. ENTZ 1987, II, 235–236.

¹⁹⁸ A dokumentumon pontos dátum, aláírás és pecsét nem szerepel. DAZO fond 151, opisz 1. no 1228.

¹⁹⁹ Helyette Meszlényi Gyula szatmári római katolikus püspök (1888–1905) festetett másikat (PUSKÁS 1995, 189., 80. jegyzet).

²⁰⁰ Szent Rozália és a kettős kereszt pestis elleni erejéről: SZILÁRDFY 2003, 205–219. A kettős kereszt pestis elleni szimbolikájáról lásd még SÓLYMOS 2000, 20–23.

81. Szent Rozália, oromzati dísz a Szent Kereszt-oltáron. Máriapócs, kegytemplom – Fotó: Terdik Szilveszter

bolcsban 1739-ben és néhány év múlva is pusztított még a pestis.

A jobb oldali kép Assisi Szent Ferencet ábrázolja, amint Jézustól és Máriától elnyeri a Portiuncula-búcsú kiváltságát. A bal oldali képen Pádúi Szent Antal látható a gyermek Jézussal. Mind a két szerzetes minorita ruhát visel, ami arra utal, hogy a minoriták élhettek is az Olsavszky püspöktől kapott kiváltsággal. Ez a két festmény 2009-ben került elő a 20. századi Petrasovszky-képek alól. Biztos, hogy az oromzati képével azonos mester festette őket, aki közel sem volt olyan tehetséges, mint a Kálvária-kép festője.

Úgy tűnik, hogy az oltárok festése, márványozása, aranyozása nem készült el egyből, mivel 1758. április 1-jén kelt levelében Olsavszky azt az utasítást küldi Pócsra, hogy ha az ottani festő befejezte az oltárok festését, akkor fogjon a falakéhoz.²⁰¹ A Szent Anna-oltár rétegeit megkutatva kiderült, hogy a tagozatok bordó, az alaprészek kék márványozással voltak színezve.²⁰²

Az idézett levelezésből sajnos az oltárt készítő mesternek neve nem derül ki, csak annyi látszik biztosnak, hogy Eperjesen dolgoztak rajta. Stíluskritikai alapon támpontot jelenthet még az, ha a Gersei Pethő és a Splényi család mecénatúrájához tartozó oltárokat nézzük meg.

A pócsi oltárok faragványainak stílusához közel áll a sztropkói plébániatemplom Kármelhegyi Szűz Mária-oltára, amelynek festése a rajta olvasható felirat szerint 1754-ben készült el. Ezen az oltáron a kassai Heinrich Schweitzer festő dolgozott, aki már évek óta együtt munkálkodott Joseph Hartmann kassai szobrásszal, aki min-

82. Szószék. Máriapócs, kegytemplom – Fotó: Áment Gellért

den bizonyosan az oltárt faragta.²⁰³ Hartmann az 1740-es évektől dolgozott Kassán, az északkelet-magyarországi nemesség gyakran foglalkoztatta, életművével G. Györffy Katalin foglalkozott. Munkásságával kapcsolatban egy igen érdekes forrás is fennmaradt, ugyanis 1757-ben Hartmann saját művei jegyzékét is összeállította, amelyben ugyan Pócs nem szerepel, de azt is kimutatta a kutatás, hogy a jegyzék nem volt teljes,²⁰⁴ tehát ez nem feltétlenül zárja ki, hogy a pócsi mellékoltárokat az ő műhelyéhez kössük, de a kérdés tisztázása még további kutatásokat igényel. Az 1750-es évek elején egyébként Joseph Hartman éppen az eperjesi minorita templom homlokzatára készített kőszobrokat,²⁰⁵ ami azt is jelentheti, hogy amikor Splényi eperjesi szobrászról beszél, akár rá is gondolhatott.

A Splényi család a Kassához közeli Szilvásújfaluban alakította ki birtokközpontját, ahol a 18. század köze-

²⁰¹ PUSKÁS 1995, 179.

²⁰² Jelenlegi márványozása a pécsi ferencesek munkája, 1948-ban készültek el az oltár alsó párkányán olvasható felirat szerint. A menza mögötti lábazatot teljesen kicserélték.

²⁰³ G. GYÖRFFY 2006, 291., 16. kép.

²⁰⁴ LUXOVÁ 1975–1976, 75., 24. jegyzet, G. GYÖRFFY 1984, 51–54.

²⁰⁵ DIVALD 1904, 195. A templom egykori oltárait Stöcherle Menyhért laikus fráter készítette ebben az évtizedben. AGGHÁZY 1959, II, 78.

83. Szent Mihály a szószék hangvetőjén.
Máriapócs, kegytemplom – Fotó: Áment Gellért

84. B. Laucsák (?): Szent Pál apostol, a szószék hátfalán.
Máriapócs, kegytemplom – Fotó: Áment Gellért

pén a plébániatemplomot gazdag szobrászati díszítéssel látták el, valószínűleg innen eredt Splényi Gábor segítőkészsége is.²⁰⁶ Az itteni berendezésen ugyancsak kassai műhely dolgozhatott, de alapos kutatása eddig nem történt meg.

A máriapócsi kegytemplomban a déli oldalapszis keleti pillérénél, kelet felé tájolva állították föl a Szent Bazil-oltárt, hogy pontosan mikor, és hogy kinek a jóvoltából, egyelőre nem ismert. Régi fotó alapján viszont úgy tűnik, hogy a Szent Bazil ábrázoló nagy képe Spalinszky Mihály stílusát idézte. Jelenlegi képeit Petrasovszky Manó festette 1948-ban.

A szószék állítási ideje sem ismert, talán későbbi, mint az oltárok (82. kép). Különös, hogy míg az oltárokon tudatosan kerültek a szobrok alkalmazását, ennek hangvetőjére a Sátánt eltipró Szent Mihály szobra került (83. kép).²⁰⁷ Spalinszky Mihály 1787. április 10-én költögetést nyújtott be egy szószék festéséhez szükséges

anyagokról, amelyre Keresztelő Szent János képe mellett a négy evangélistát tervezte megfesteni.²⁰⁸ A 2009-es restaurálás folyamán bebizonyosodott, hogy a szószék háttámláján lévő, Szent Pál apostol kép barokk munka, stílusában emlékeztet Spalinszky festői nyelvére, de nem feltétlenül az ő munkája, különösen az arc megformálása különbözik (84. kép). A szószék lépcsője eredetileg az északi apszisból indult, de az új kegyoltár miatt a lépcsőt és korlátját áthelyezték az ikonosztázion felőli oldalra, amikor a pécsi ferencesek restaurálták.

Kripta

A kegytemplom alatt kripta is épült, ahová – talán elsőként – az 1758. január 3-án elhunyt Gersei Pethő Rozáliát is eltemették, majd ide helyezték örök nyugalomra a templomot befejező Olsavszky püspököt is 1767-ben.

²⁰⁶ Kassai 1904, 531–535.

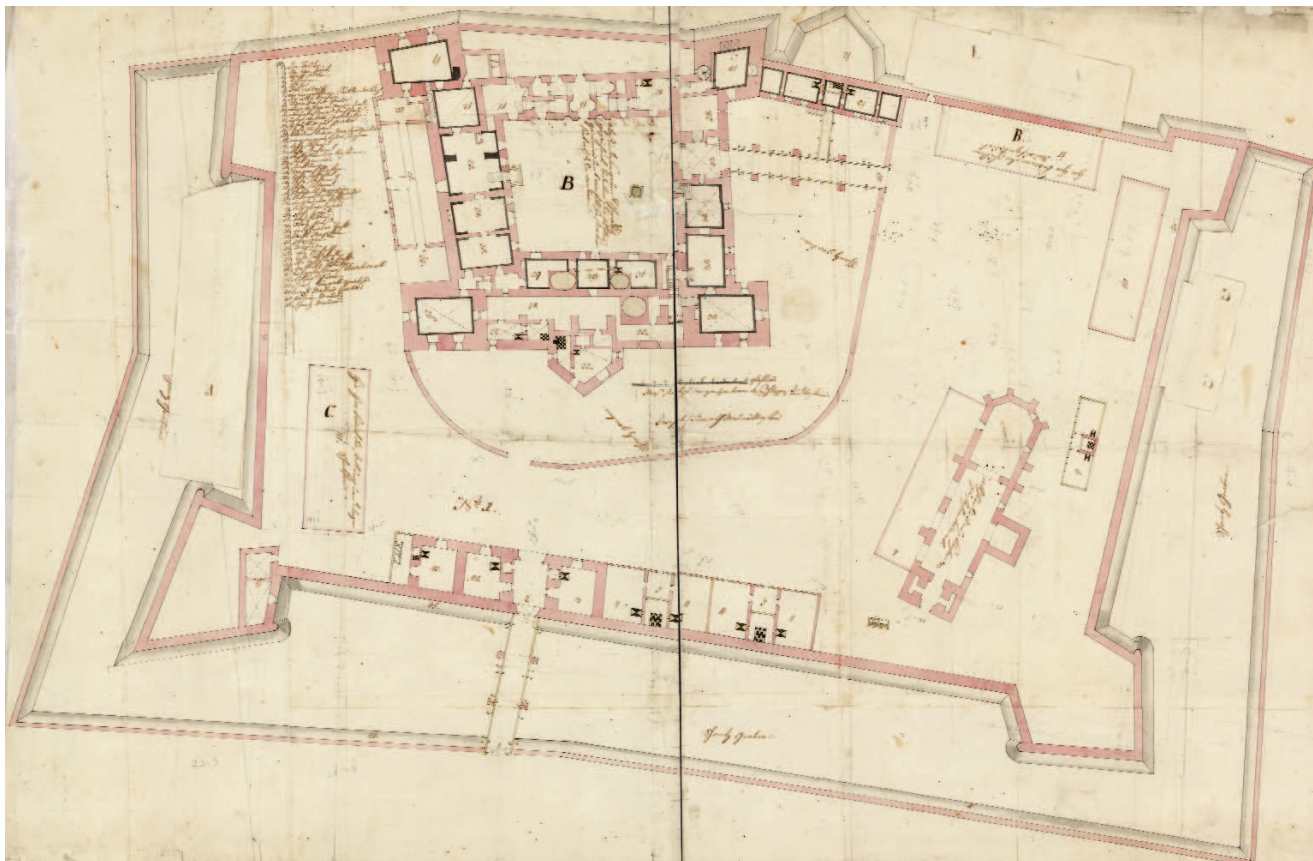
²⁰⁷ Hasonló Szent Mihály-szobor díszíti a leleszi prépostsági templom szószékét is. Mivel ezt nem állt módomban közelebről tanulmányozni, a közelebbi stíluskapcsolatról nem tudok nyilatkozni.

²⁰⁸ A szövegben nem szerepel Máriapócs neve, de mivel a baziliták levéltárában maradt fenn az irat, feltételezhető, hogy a kegytemplom szószékére vonatkozik. (Források 1.9.) Kiállítva Máriapócs, a Bazilita Gyűjteményben.

A kripta a templom közepén, a központi keresztboltozat alatt, észak-déli tájolásban helyezkedik el, egy dongaboltozatos helyiség, amelynek északi falán alakították ki a koporsók helyeit, és amelyhez délen egy kisebb előtér csatlakozott. Eredetileg a templom közepén, ké-

sőbb a déli oldalapsziszból lehetett lejutni, de 1948 előtt csak ritkán látogatták. A kriptát a 20. században átalakították, mind a két végén bejáratot alakítottak ki a jobb szellőzés érdekében, a benne nyugvó halottakat újratemették, jelenleg is ebben a formában látható.²⁰⁹

AZ EGYHÁZMEGYE ÚJ SZÉKHELYE: UNGVÁR

85. J. Simmet: Az ungvári vár átépítési terve. ÖStA HKA, Kartensammlungen Rb 159/1

Az első tervek, végleges megoldás

A Munkácsi Egyházmegye a 17. század végétől kezdve, katolikus szempontból, nem számított önálló egyházmegyének, az egri püspökök az egyesült püspököket egyszerűen rítusvikáriusuknak tekintették. Ezt az állapotot Bizánczy idejében rögzítették, de utódai nehezen fogadták el, a latin püspökökkel számos konfliktusuk volt. A helyzet gyakran annyira elmérgesedett, hogy végül Mária Terézia is jobbnak látta, ha kánonilag is fölállítják az önálló Munkácsi Egyházmegyét, ami több évig tartó, a Szentszékkal és az egri püspökkel vívott küzdelem után

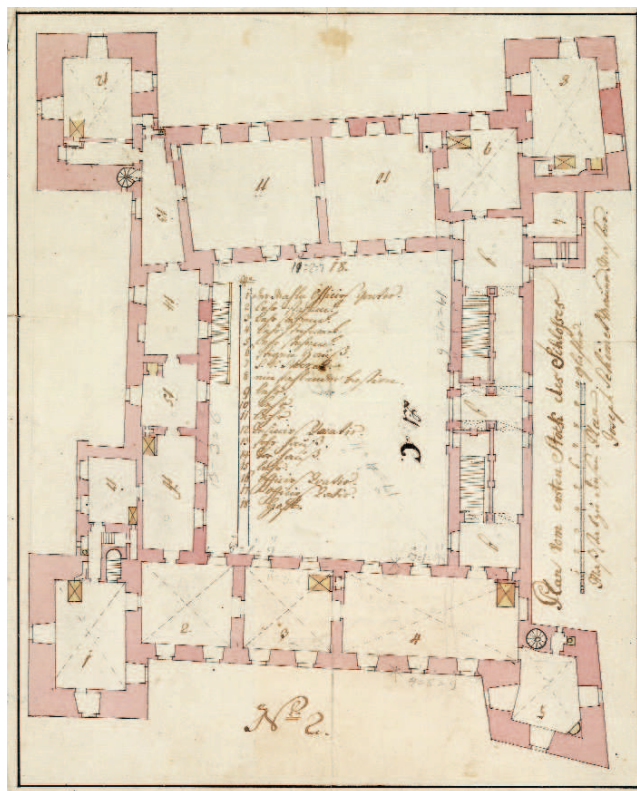
1771-ben történt meg. Ekkoriban fogalmazódott meg az a javaslat, hogy a püspöki székhelyet telepítsék át a közel fekvő Ungvárra, ahol a hadi funkcióját veszített vár kihasználatlanul állt, s úgy tűnt, hogy némi átalakítás után könnyen el lehetne helyezni benne a püspöki központ szükséges intézményeit (székesegyház, püspöki palota, szeminárium stb.), mivel az „új” egyházmegye Munkácson csak nagyon szerény kezdeményekkel rendelkezett.

Bacsinszky András, a későbbi püspök (1772–1809) kezdettől fogva támogatta a javaslatot – talán éppen ő sugalmazhatta –, ezért 1771-ben a királynő és József társkirály már a kamarák véleményét is kikérte az áthelyezéssel kapcsolatban. A Magyar Királyi Kamara ellenez-

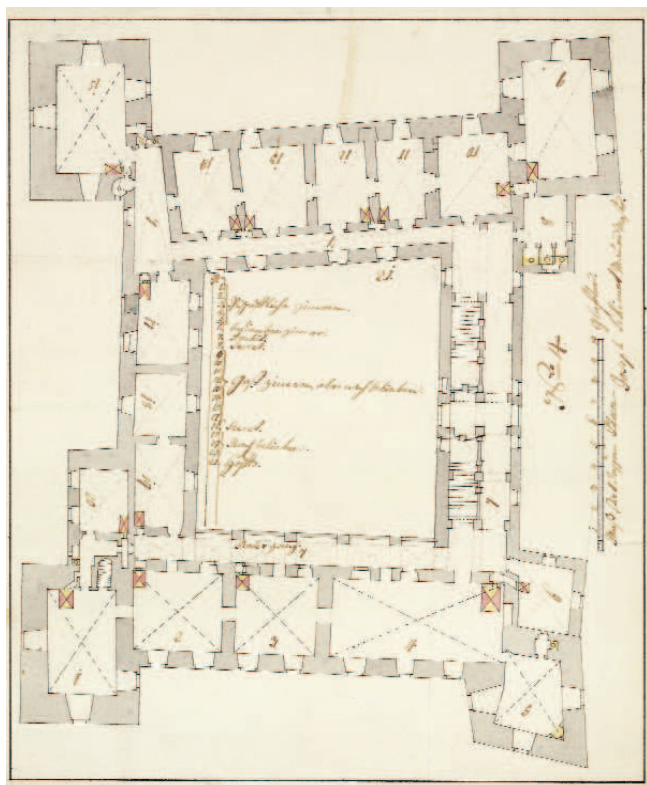
²⁰⁹ A kripta történetével kapcsolatos iratok az NBRML-ben. (Források 1.9.)

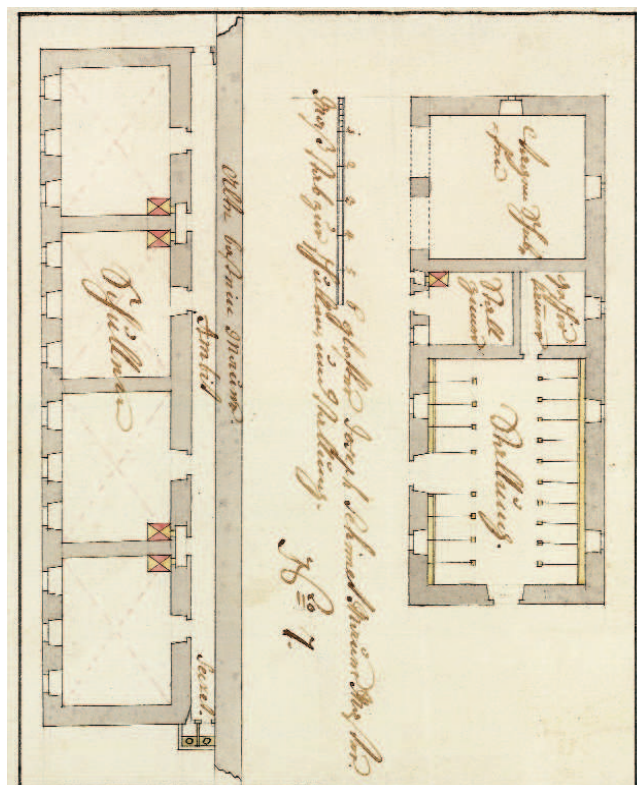
86. J. Simmet: Az ungvári belső vár átépítési terve, földszint. ÖStA HKA, Kartensammlungen Rb 159/3 (368 × 445 mm)

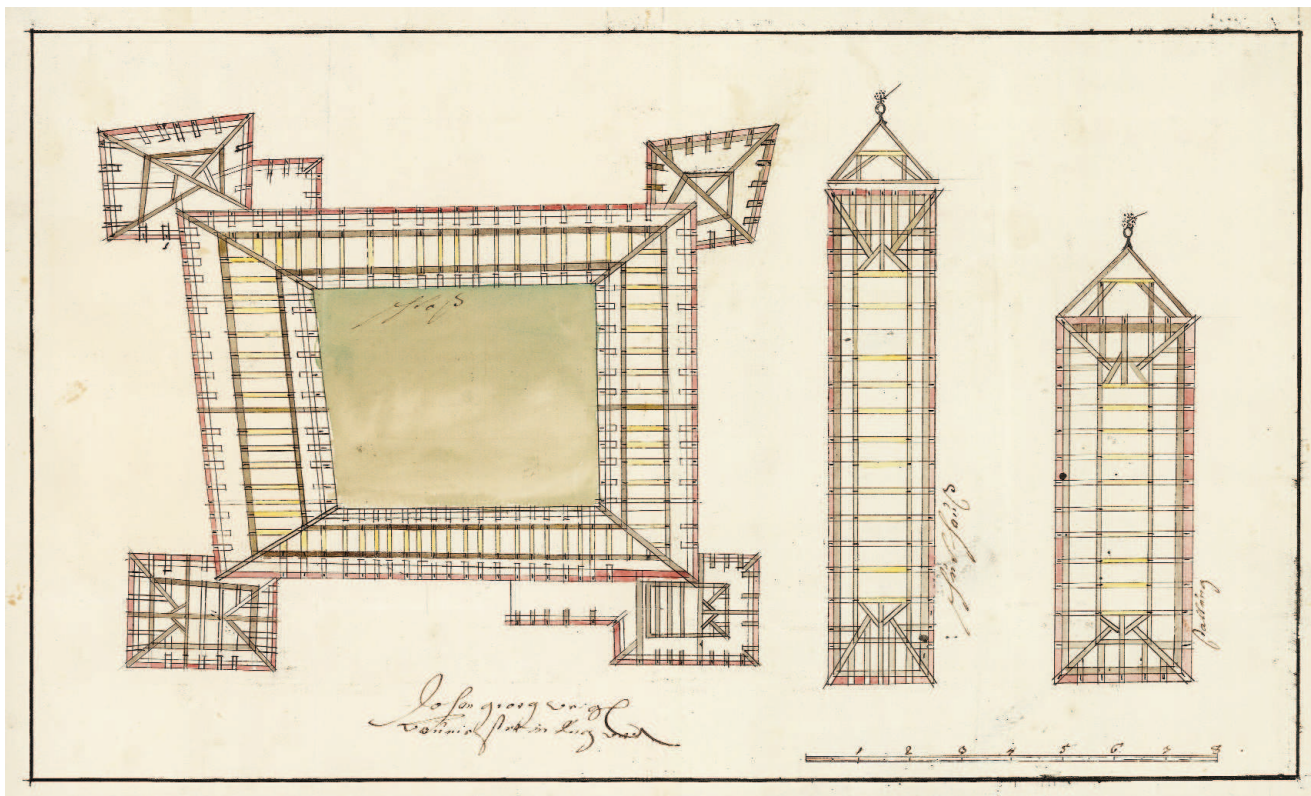
87. J. Simmet: Az ungvári belső vár átépítési terve, első emelet. ÖStA HKA, Kartensammlungen Rb 159/5 (334 × 272 mm)

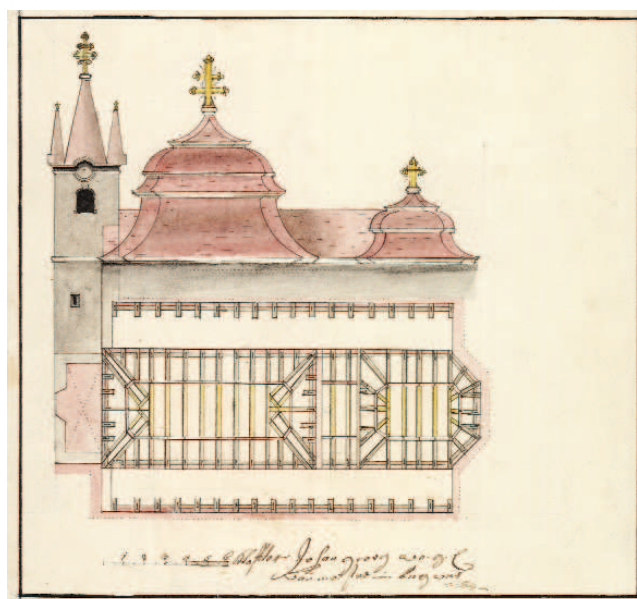
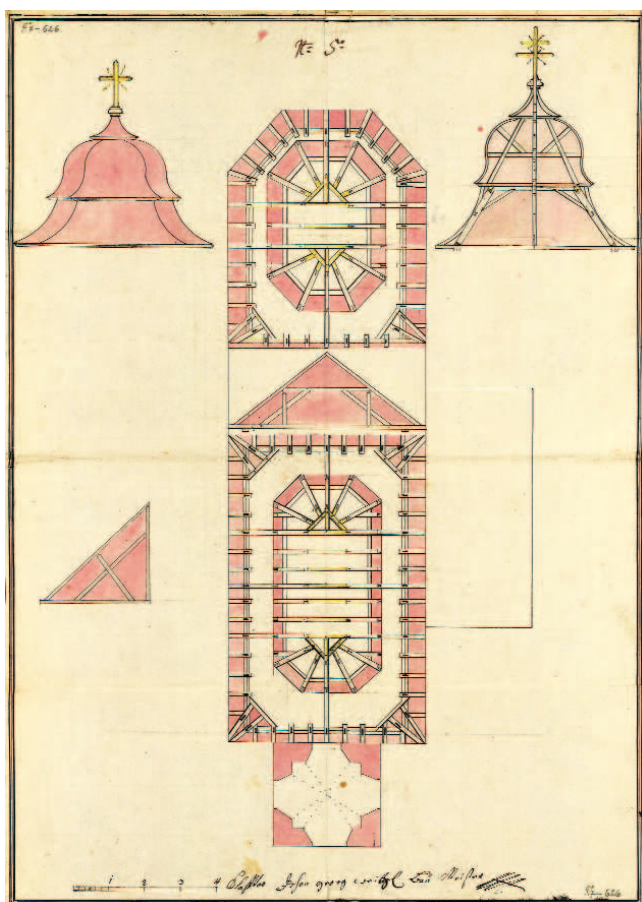
88. J. Simmet: Az ungvári belső vár átépítési terve, pinceszint. ÖStA HKA, Kartensammlungen Rb 159/9 (275 × 325 mm)

89. J. Simmet: Iskola terve az ungvári külső várbán. ÖStA HKA, Kartensammlungen Rb 159/11 (205 × 163 mm)

90. J. Simmet: Az ungvári belső vár fedélszékének terve. ÖStA HKA, Kartensammlungen Rb 159/4 (457 × 280 mm)

92. J. Simmet: Az ungvári vártemplom új fedélszékének terve, 1771. ÖStA HKA, Kartensammlungen Rb 159/6 (278 × 260 mm)

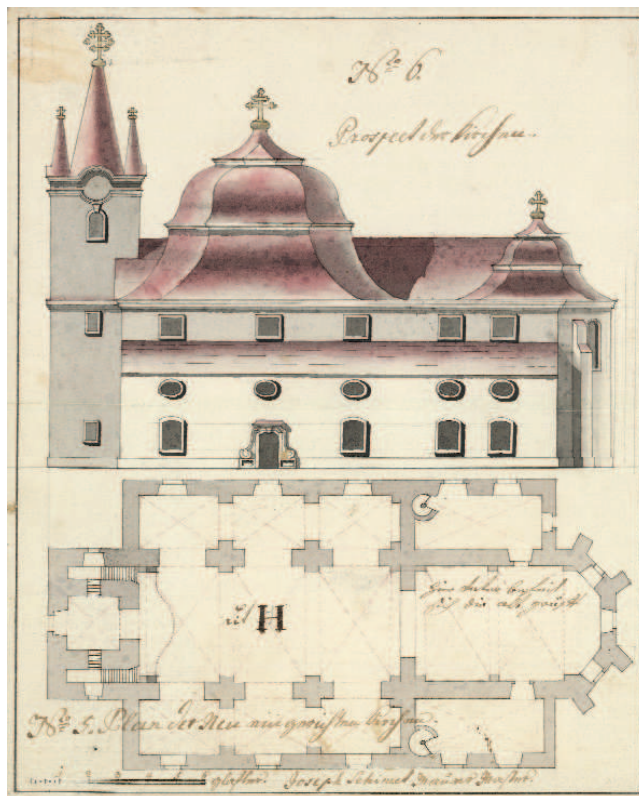
91. J. Simmet: Az ungvári vártemplom új fedélszékének terve, 1771. MNL OL T 1. No. 626/6.
– Fotó: Czikkelyné Nagy Erika

te az átköltözést, mondván, hogy a munkácsi épületek befejezése sokkal olcsóbb lenne, mint az ungváriak kiépítése, mivel az előbbi költségeit minimum 2000, de maximum 5000 rajnai forintra becsülték.²¹⁰ Mária Terézia ezért pontos kimutatásokat kért a tervezett átalakítások költségeiről. Az átépítési terveket és költségvetéseket a kassai kamarai adminisztráció ungvári és munkácsi mesterei készítették el. A költségkimutatások szerint az ungvári építkezések sokkal többbe, a munkácsi munkák befejezéséhez hiányzó összeg többszörösébe kerültek volna.²¹¹

Az ungvári vár első átalakítási tervrajzait Joseph Simmet építőmester szignálta. A belső és a külső várban helyezte volna el az összes egyházmegyei intézményt. A négy saroktornyos, 16. század végén épült, majd a következő század végén, Bercsényi Miklós idejében átépített belső vár három szintjének átalakítási alaprajza ismert: a pincée (88. kép),²¹² a földszinté (85–86. kép)²¹³ és az első emeleté (87. kép).²¹⁴ A belső vár földszinti és első emeleti rajzainak olyan példányai is fennmaradtak, amelyeken nem német (Források 2.1.1.–3.), hanem latin nyelvűek a magyarázó feliratok.²¹⁵

A földszinten a püspök számára fenntartott szobák és konyha mellett a szeminárium céljaira jelöltek ki több helyiséget. A belső várat övező vizesárkot sem töltötték volna föl teljesen, hanem szárazároként maradt volna meg, a várudvarra vezető híddal együtt. Az emeleti szobákat és tereket szintén a szeminárium szükségleteihez megfelelő módon alakították volna ki. A belső vár átalakítási koncepciójáról csak alaprajzok ismertek, homlokzati és metszterajzok valószínűleg egyáltalán nem készültek. A fedélszék alaprajzát viszont megcsinálták (90. kép).²¹⁶

A magas falakkal és széles árokkal erősített külső várban a gazdasági épületeken kívül az iskola is helyet kapott volna, amelyet korábbi épületmaradványok felhasználásával építettek volna ki (89. kép).²¹⁷ Itt állt az évtizedek óta romos, középkori eredetű vártemplom is, amelyet székesegyházként kívántak újjáépíteni.²¹⁸ A templomhoz készített tervek szerint az épület megőrizte volna középkori tömegét – a tornya szinte épen állt, a szen-

93. J. Simmet: Az ungvári vártemplom újjáépítési terve, déli homlokzat, alaprajz, 1771.
ÖStA HKA, Kartensammlung Rb 159/10
(208 × 266 mm)

télynek főképp a boltozatai voltak beszakadva –, csak a hajó és a szentély felett alkalmazott manzárdtetők és az ablakok-ajtók barokk kőkeretei kölcsönöztek volna neki „modernebb” formát. A templomhoz a belső vár rajzaihoz képest más jellegű tervanyag készült. Fennmaradt a déli és az északi oldal homlokzati rajza, alattuk alaprajz is van, amelyeken különböző színek jelölik a még álló, felhasználható falakat, illetve a teljesen újonnan építendő szakaszokat (93. kép).²¹⁹ A templom fedélszékének két ácsszerkezeti rajza ismert (91–92. kép).²²⁰ Metszterajzok ebben az esetben sem készültek.

A (lakatos, ács, asztalos, üveges stb.) mesterek költségvetései 1772 őszi keltezésűek.²²¹ Simmet a vár és a templom helyreállítási, illetve újjáépítési költségeit ösz-

²¹⁰ Duschek sőtiszt és Kraus kontraágens jelentése a magyar kamarának Munkácsról, 1772. április 18. ÖStA HKA, Kameral Ungarn RNr 717., Fasc. 33/2. Nr. 47 ex Martio 1773. f 40–41.

²¹¹ HODINKA 1909, 676–678.

²¹² ÖStA HKA, Kartensammlung Rb 159/9.

²¹³ ÖStA HKA, Kartensammlung Rb 159/1. és Rb 159/3.

²¹⁴ ÖStA HKA, Kartensammlung Rb 159/5.

²¹⁵ Publikálatlanok: MNL OL T 1. No. 626/1–2.

²¹⁶ ÖStA HKA, Kartensammlung Rb 159/4.

²¹⁷ ÖStA HKA, Kartensammlung Rb 159/11. Egy másik változata: MNL OL T 1. No. 626/3.

²¹⁸ A vártemplom történetével részletesebben foglalkoztam: TERDIK 2013a, 196–205.

²¹⁹ MNL OL T 1. 626/4–5. ÖStA HKA, Kartensammlung Rb 159/10. Egy tervet publikáltak: JANOTTI 1997, 183–184.

²²⁰ MNL OL T 1. 626/6. ÖStA HKA, Kartensammlung Rb 159/6.

²²¹ ÖStA HKA, Kameral Ungarn RNr 720, Fasc. 33/3. Nr. 21 ex anno 1776. f 76–113.

szesen 43 970 rajnai forintra és 6 krajcára becsülte 1772. szeptember 25-én.²²² Ez az összeg az év végi összesítés szerint már nőtt néhány ezer forinttal (48 795 rfl. 26 xr.), amikor a kőműves- és az ács munkák tervezett költségkalkulációit újra összesítették.²²³

Bécsben a helyi mesterek tervei nem arattak osztatlan sikert. 1773 tavaszán az Udvari Kamara Franz Anton Hillebrandt (1719–1797) udvari építész véleményének a figyelembevételével kezdeményezte a királynőnél, hogy küldjenek ki szakértőket Ungvárra, hogy a helyszínen győződjenek meg arról, vajon a vár épületei valóban alkalmasak-e az átépítésre. Meghatározták, hogy a tervek kidolgozásánál arra is tekintettel kell lenni, hogy a várban a püspökön kívül öt (vagy hat) kanonok lakrészét, a hatvanfős szemináriumot és az iskolát kell elhelyezni. A kiküldetésre Johann Grenner (a forrásokban Krenner és Grönnner névalakban is szerepel, ő az előbbit használta) Rechnungsrevisor (számvevőellenőr) és Hauptmainsinpektort (századosfelügyelő), valamint Lorenz Lander Architekt-Praktikantot jelölték ki, aki minden bizonnyal a rajzolásban nyújtott segítséget. A királynő jóváhagyta a felterjesztést, erről tájékoztatták Bacsinszky püspököt, és a Magyra Kamarát is.²²⁴ Johann Grenner 1774 nyarán mutatta be új, nagyszabású terveit Bécsben (Források 2.3.1.).²²⁵ A tíz lapból álló tervsorozat szerencsére fenn is maradt (94–103. kép) (Források 2.2.1–4.).²²⁶

Grenner és Lander a helyszínen fölmérték egész Ungvárt, így elkészítették a város pontos helyszínrajzát, amelyen az újonnan építendő részeket sárgával jelölték. A vár közvetlen környezetében kijelölték a gazdasági épületek, a kert, az üvegház és a majorsági személyzet lakóhelyeit is (96. kép).

A többi terven a belső és a külső vár átalakítására tettek javaslatokat. A belső várban a püspök és a kanonokok számára alakított volna ki lakosztályokat. Miután a belső vizesárkot teljesen feltöltötték volna, a belső vár főbejáratát a város felőli, a külső vár főkapujával egyező oldalra, de vele nem egy tengelybe helyezték volna át. A belső vár földszintjén a püspök konyhája, a szolgáltszemélyzet szobái, a börtön, az éléskamrák, a vendégszobák és egy kanonok szobái kaptak volna helyet. Az első emeleten alapvetően a püspök lakosztálya, a könyvtár, a levéltár, a kápolna, az udvari káplán és egy kanonok szobái, valamint a konzisztórium terme nyert volna elhelyezést. A teljesen újonnan építendő második emeletet a többi négy kanonok elhelyezésére alakították

volna ki. A püspök és a kanonok számára külön-külön lépcsőházat terveztek a belső várban (97–99. kép).

A külső várban a gazdasági épületek mellett egy nagy szeminárium hatvan fő számára, és a háromszáz diákot kiszolgáló iskola kapott volna helyet. A szemináriumot az egykori vártemplom lebontását követően közvetlenül a védművek felhasználásával, a várfalakhoz építve húzták volna föl. A szeminárium a belső várhoz hasonlóan kétemeletes épület lett volna. A földszintjén egy tanári szoba, a konyha, a refektórium, a kamra kapott volna helyet. Érdekes megoldás, hogy az egyik ólaszbástya terében a kápolnát alakították volna ki, amelynek alaprajzán az oltár és az ikonosztáz helyét is pontosan föltüntették. A kápolnához metszetrajzok is készültek (100. és 102. kép). Az első emeletre a tanárok, a prefektus szobáit szánták, de ezen a szinten helyezték volna el a betegszobát is, amely dupla ablakkal a kápolna terébe nézett volna. A második emeletre három, húszfős hálót (dormitorium), illetve három tanulószobát (museum) terveztek, meg egy szobát a viceprefektusnak (97–99. kép). A vár és a szeminárium keresztmetszetén az átépített és az újonnan épített szeminárium homlokzati kialakítása is tanulmányozható (99–100. kép). Nagyon egyszerű tagolással számoltak: a földszint egyszerű armírozást kapott volna, a felsőbb részeket szinteken átnyúló lizénák tagolták volna, a nyílászárók köré szalagkereteket szántak. A sorozathoz tartozik még egy, a melléképületekhez készített terv is, valamint egy cserépkályha tervrajza (101–103. kép). A külső vár oldalában nyitottak volna még egy kisebb kaput is, hogy a vár melletti kertekbe közvetlenül ki lehessen jutni.

A tervsorozat legkülönösebb és igen figyelemreméltó eleme a székesegyház, amelynek csak földszinti és emeleti alaprajzai ismertek, bár ezek a rajzok nem különálló lapokként, hanem a vár átalakítási tervének részleteiként tűnnek föl (97–99. kép). További részlet-rajzok, metszetrajzok valószínűleg nem is készültek, mivel Grenner az Udvari Kamarához intézett levelében is csak tíz rajzról emlékezik meg, s ennyi fenn is maradt.

Merész megoldás, hogy az új székesegyházat a vár északkeleti ólaszbástyájának középtengelyére komponálták, a templom szentélye a bástyára épült volna rá úgy, hogy a már álló falak határolta, rombuszra emlékeztető alaprajzú tér a szentély bővítménytereként funkcionálhasson. A székesegyház görögkereszt alaprajzú, ovális-középkupolás épület lett volna, a főhom-

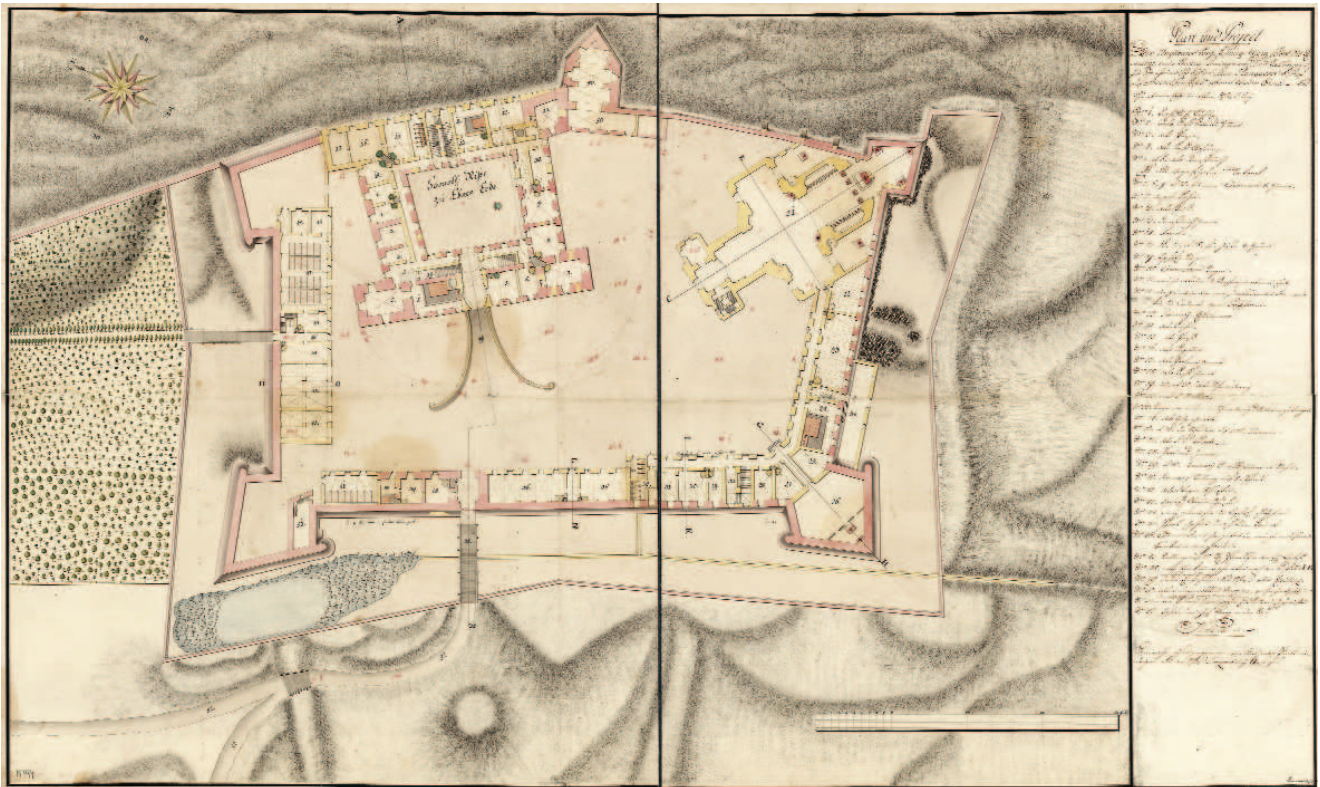
²²² ÖStA HKA, Kameral Ungarn RNr 720, Fasc. 33/3. Nr. 21 ex anno 1776. f 118.

²²³ ÖStA HKA, Kameral Ungarn RNr 717., Fasc. 33/2. Nr. 47 ex Martio 1773. f 42.

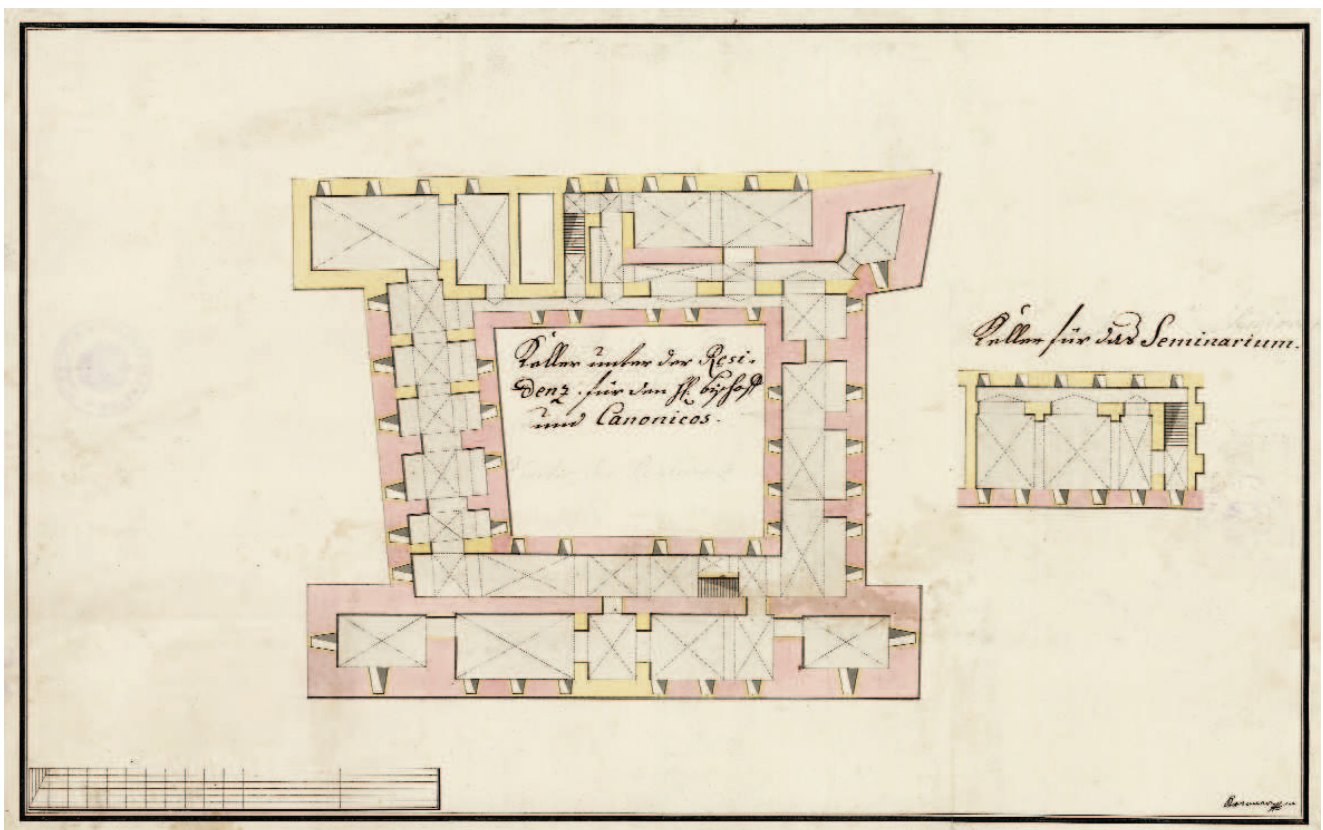
²²⁴ ÖStA HKA, Kameral Ungarn RNr 717., Fasc. 33/2. Nr. 47 ex Martio 1773. f 28–67.

²²⁵ HODINKA 1909, 678–680. Jelentése: ÖStA HKA, Kameral Ungarn RNr 720, Fasc. 33/3. Nr. 21 ex anno 1776. f 129–131.

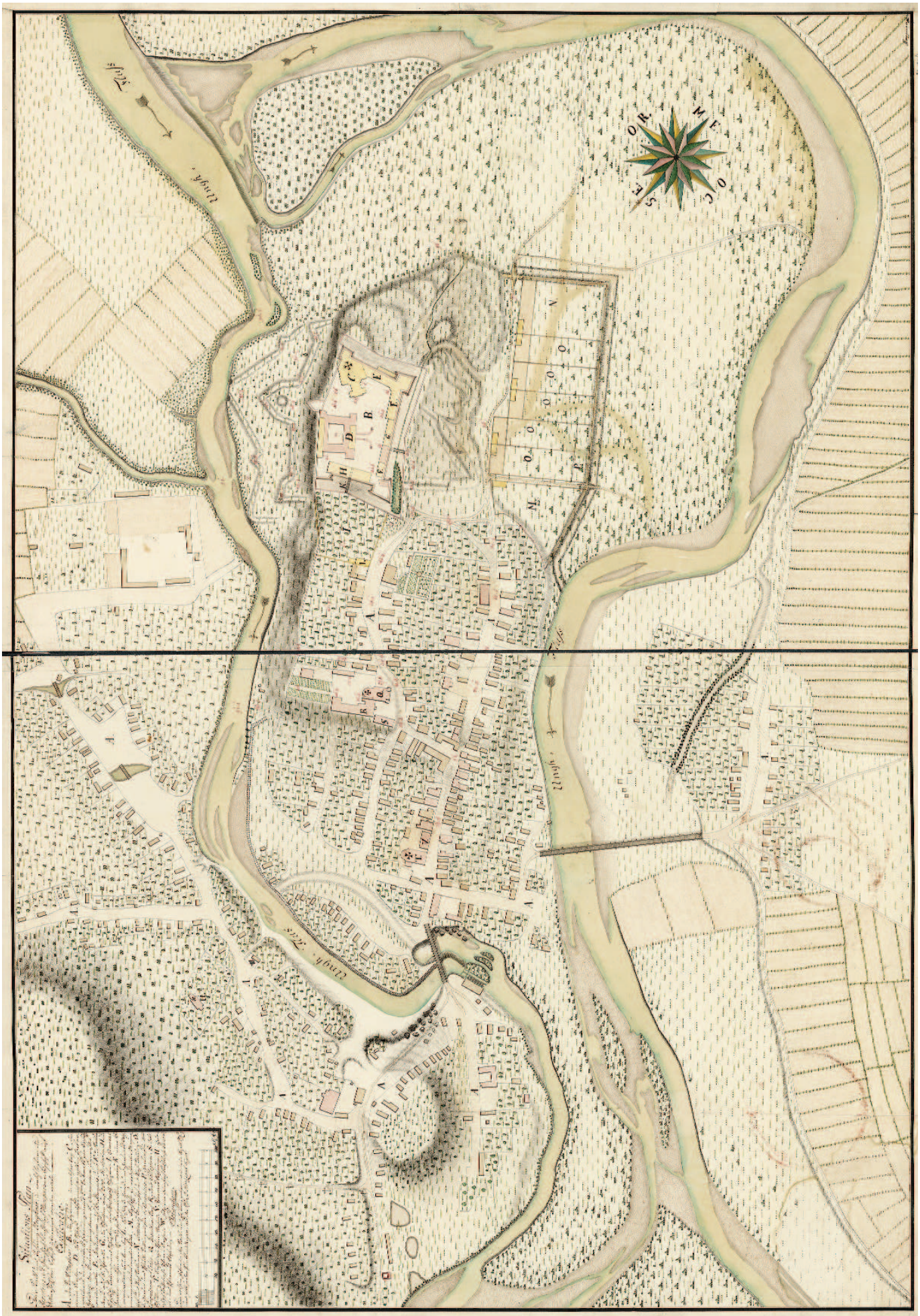
²²⁶ Grenner tervei: ÖStA HKA, Kartensammlungen M 10/1–10.

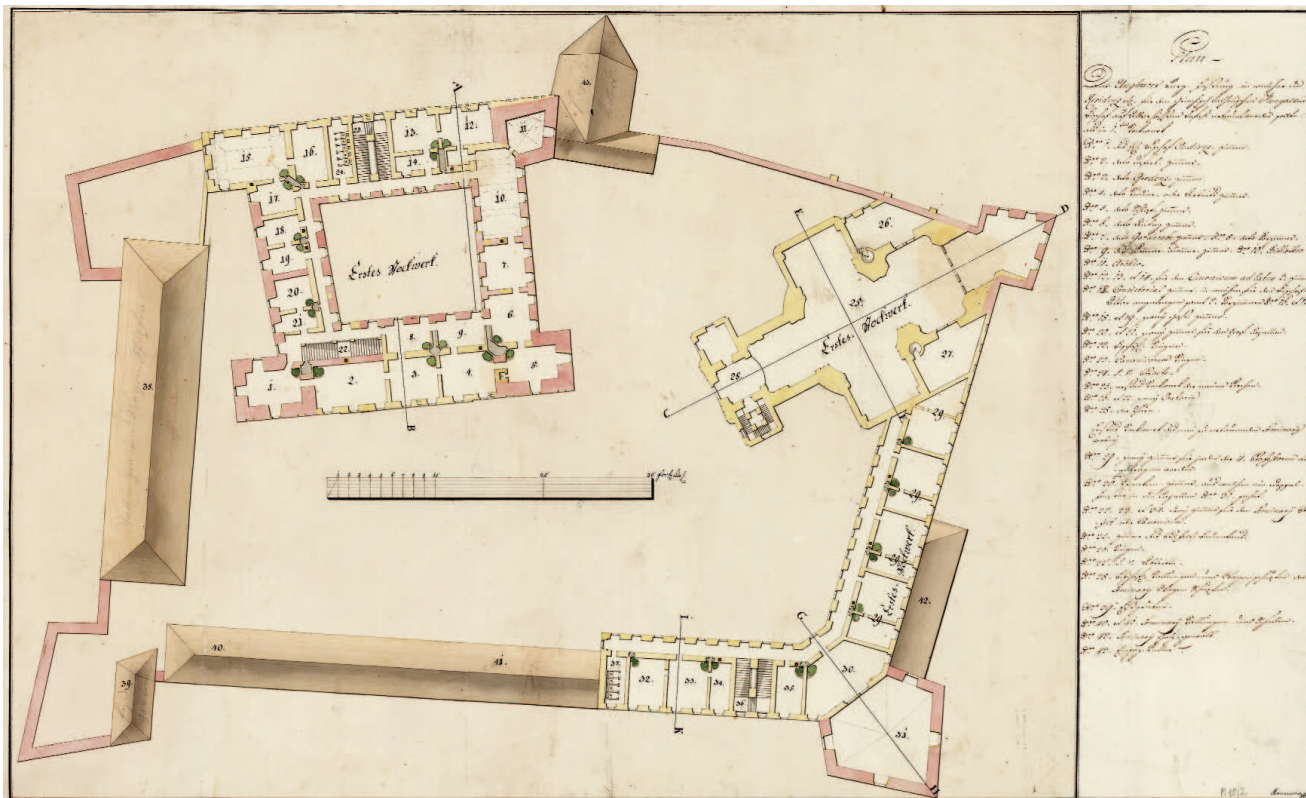
94. J. Grenner: Az ungvári vár újjáépítési terve, földszinti alaprajz. ÖStA HKA Kartensammlungen M 10/1

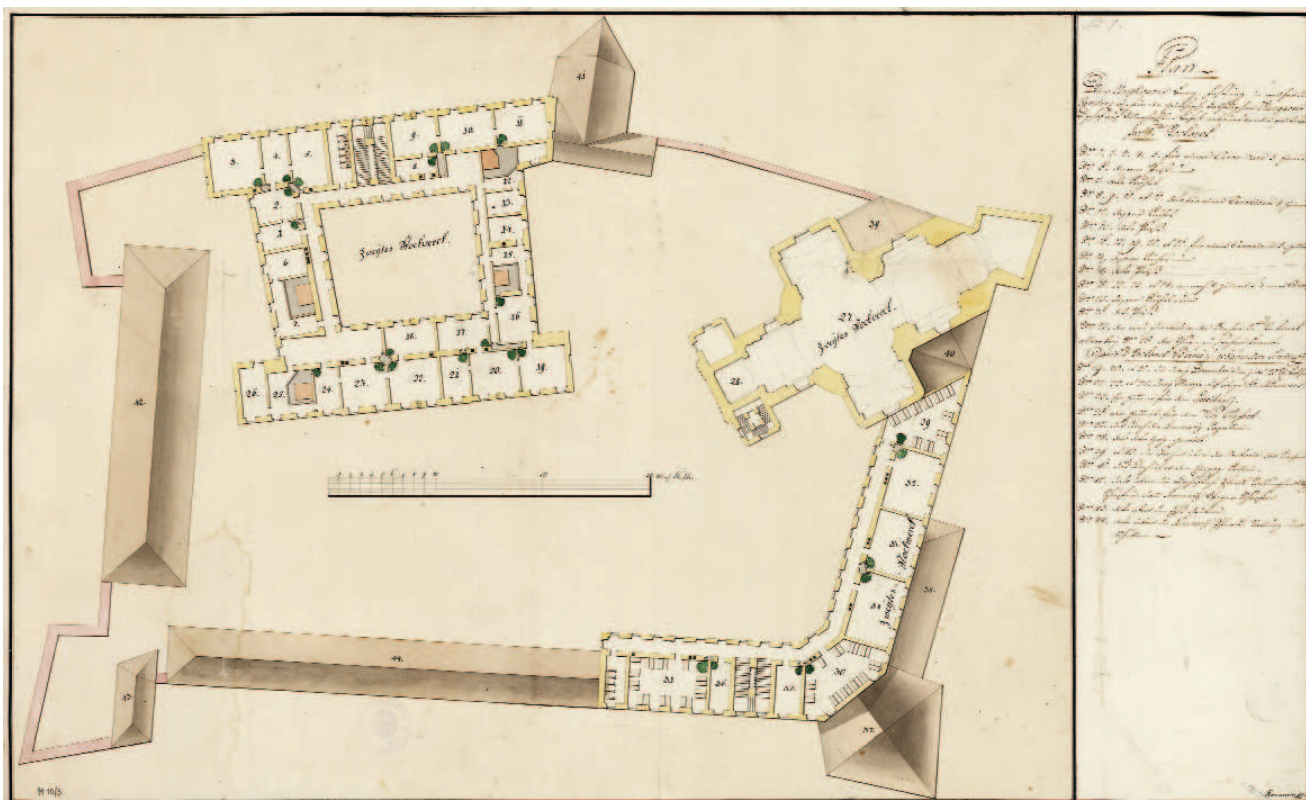
95. J. Grenner: Az ungvári vár újjáépítési terve, pincszinti alaprajza. ÖStA HKA Kartensammlungen M 10/6 (303 × 310 mm)

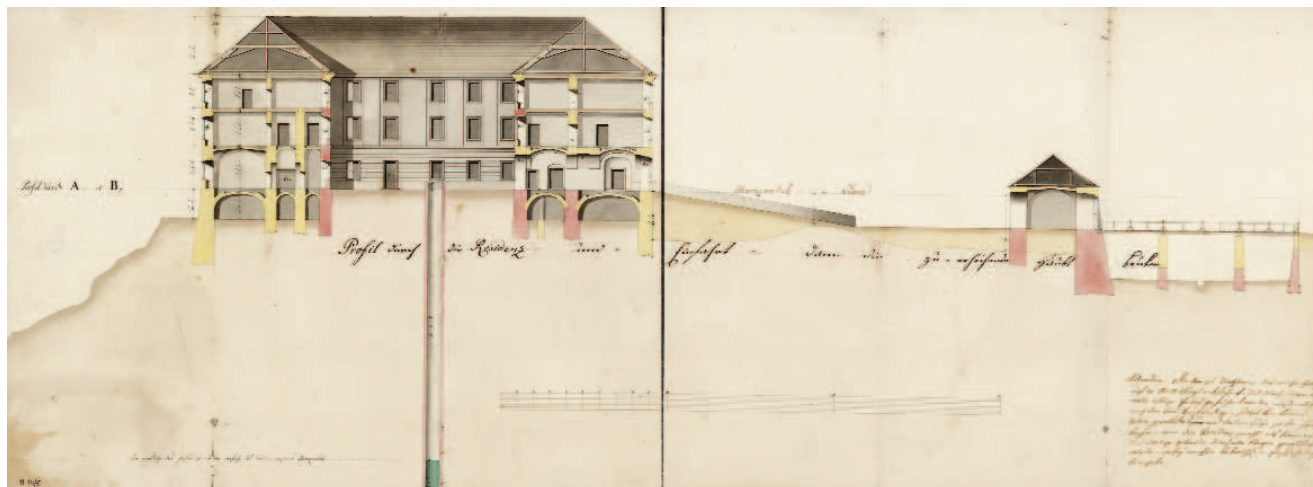
96. J. Grenner: Ungvár város helyszínrajza, 1773. ÖStA HKA Kartensammlungen M 10/4

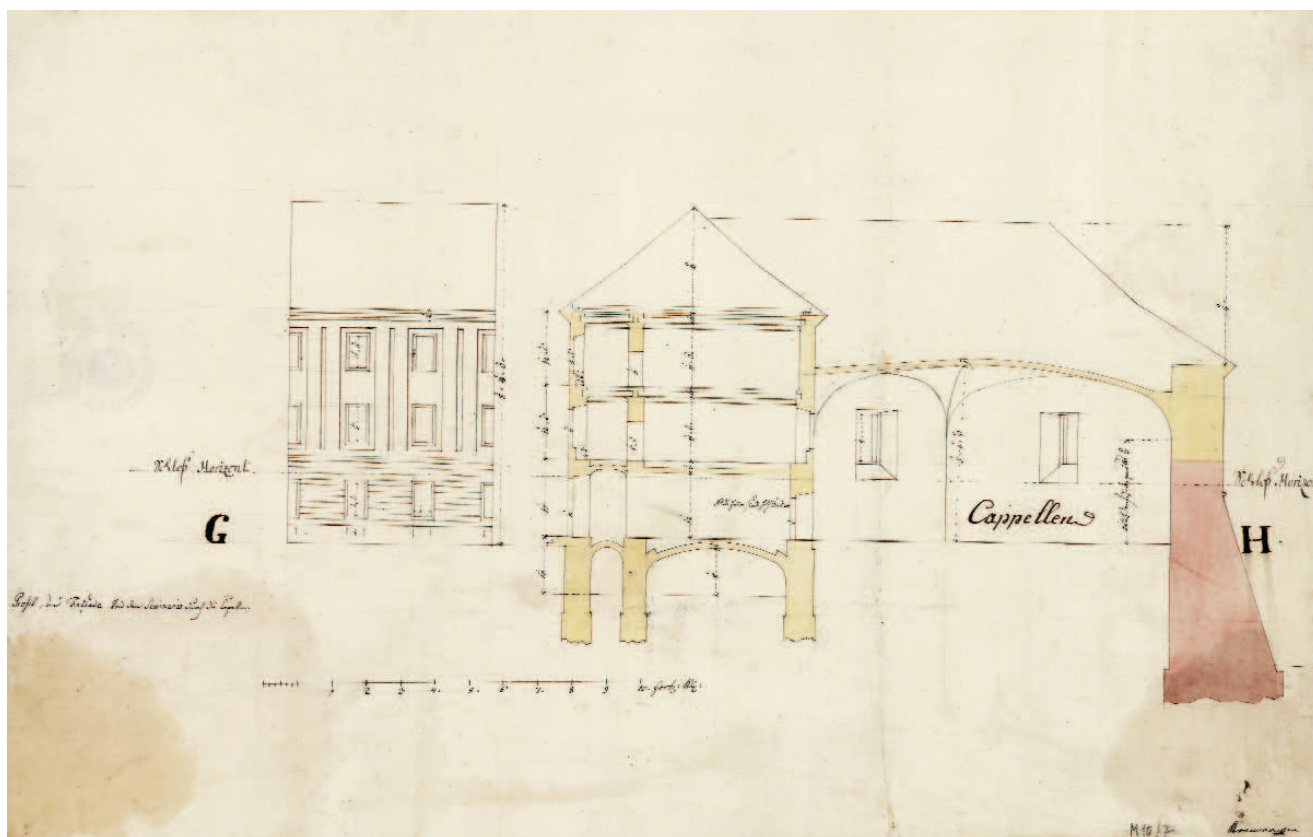
97. J. Grenner: Az ungvári vár újjáépítési terve, első emeleti alaprajz. ÖStA HKA Kartensammlungen M 10/2

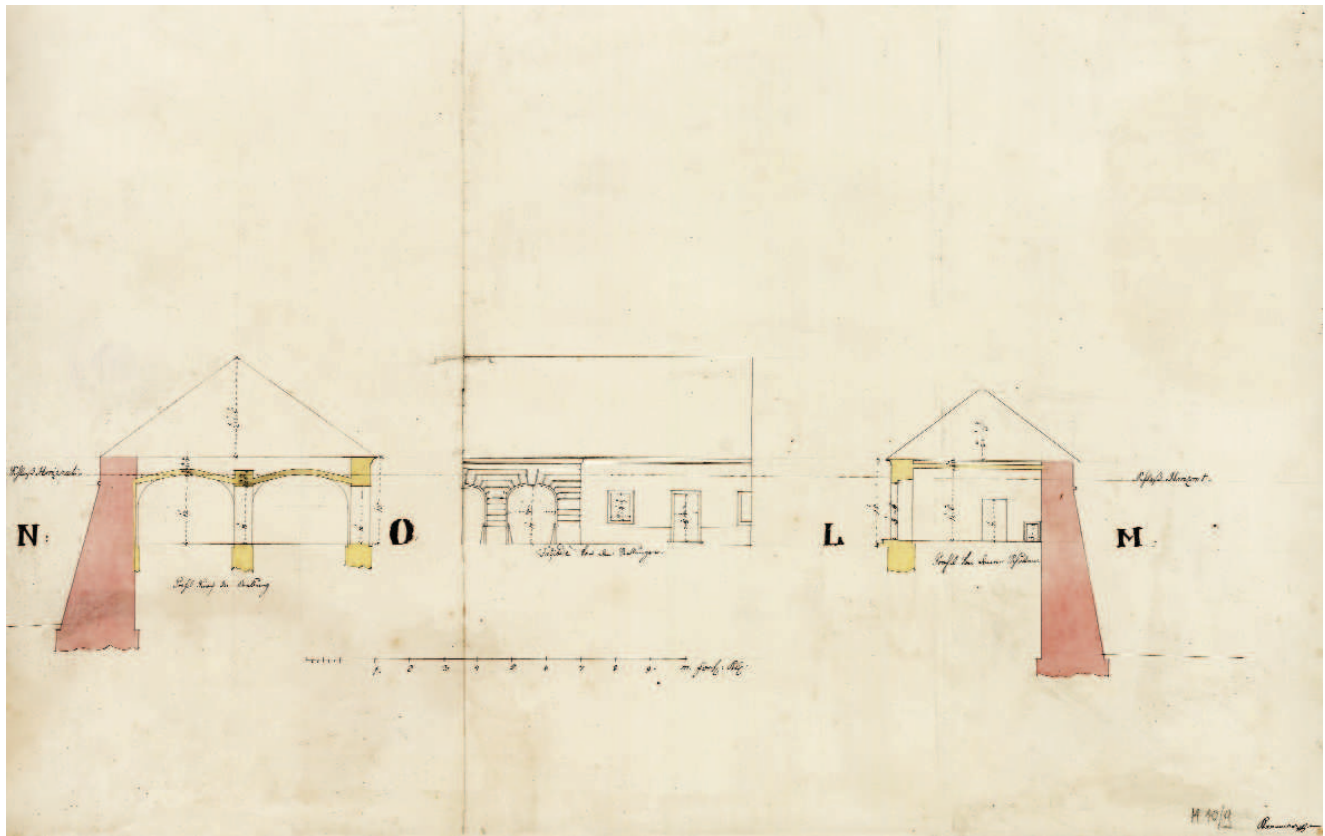
98. J. Grenner: Az ungvári vár újjáépítési terve, második emeleti alaprajz. ÖStA HKA Kartensammlungen M 10/3

99. J. Grenner: Az ungvári vár újjáépítési terve, keresztmetszet. ÖStA HKA Kartensammlungen M 10/5

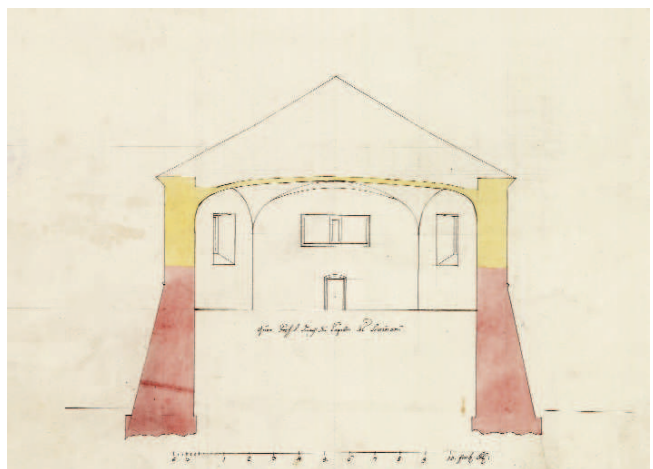
100. J. Grenner: Az ungvári külső várba tervezett szeminárium homlokzata és keresztmetszete, kápolna hosszmetzete.
ÖStA HKA Kartensammlungen M 10/7 (333 × 516 mm)

101. J. Grenner: Az ungvári külső várba tervezett gazdasági épületek rajzai. ÖStA HKA Kartensammlung M 10/9 (333 × 510 mm)

lokzat két oldalán talán tornyokkal is számoltak. Az alaprajzon jelölték az oltárok, az ikonosztáz és a kanonoki stallumok helyét. A szeminárium egyik vége közvetlenül csatlakozott volna a templomhoz (97–100. kép).

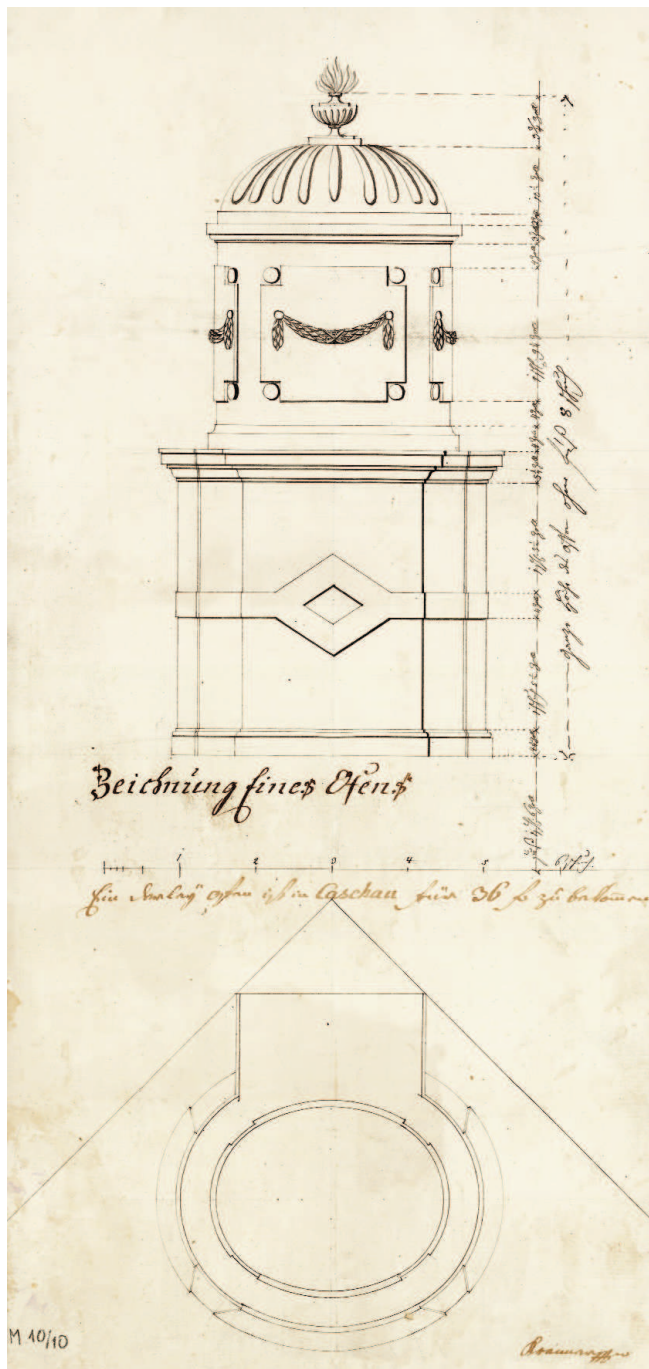
Kétségtelen, hogy az új székesegyház helyének kiválasztásakor az építész a város fölé emelkedő legmagasabb pontot találta meg, ami az amúgy sem szerény épületnek valószínűleg pompás monumentalitást kölcsönzött volna. A lehetséges építészeti előképeket kutatva fölmerül, hogy a város fölé emelkedő székesegyház koncepcióját és alaprajzi elrendezését a lemergi Szent György görögkatolikus székesegyház is inspirálhatta, amelyet egy évtizeddel korábban építettek.²²⁷ Nem zárható ki, hogy Grenner vagy Lander ismerte valahonnan a galíciai püspöki komplexum formáit, sokkal valószínűbb viszont, hogy az ungvári terveket inkább a bécsi mesterek munkái inspirálták. Franz Anton Hillebrandt néhány évvel korábban az új esztergomi székesegyházhoz készített terveket, talán a famodellek is az ő művei voltak. Az esztergomi elképzelések központi eleme a várhegyre épített latin, illetve görögkereszt alaprajzú, kupolás székesegyház volt.²²⁸ Esztergom a földrajzi elhelyezkedésén túl az épített adottságaival is hasonlított Ungvárhoz, mivel ott is a vár területén kellett elhelyezni az új épületeket. Ráadásul úgy tűnik, hogy Hillebrandt 1750-ben már Nagyvá-

102. J. Grenner: A tervezett szemináriumi kápolna keresztmetszete. ÖStA HKA Kartensammlung M 10/8 (326 × 474 mm)

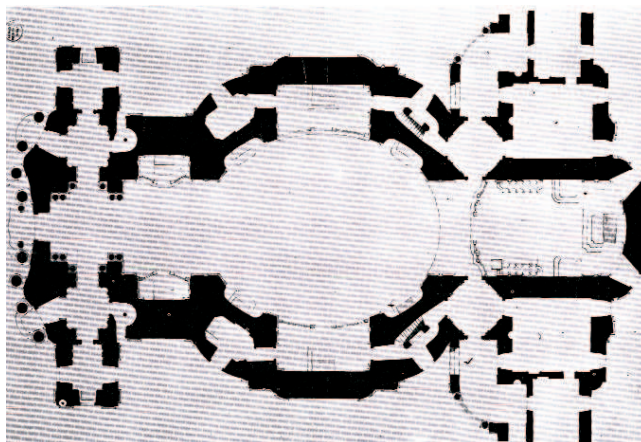
²²⁷ KRASNY 2003, 11–112., 138–139., 156–158., 163–164., 169–170., ill. 64–65.

²²⁸ KELÉNYI 1976, 43–47., 32. kép. Az új esztergomi székesegyházhoz 1761-ben készült egy famodell is, amely egy kilencosztatú, ötkupolás templomot ábrázolt (1972-ben ellopták). A művészettörténeti kutatás vagy Isidore Canevale francia építésznek, vagy Hillebrandt-nak attribuíja a modellt. A kutatástörténetet összefoglalta: FARBAKY 2004, 166–167.

103. J. Grenner: Cserépkályha terve az ungvári várba.
ÖStA HKA Kartensammlungen M 10/10
(206 × 434 mm)

radra is centrális típusú, hosszanti ovális kupola köré rendezett, kereszt alaprajzú székesegyház tervezett, a bécsi Szent Péter- és a Szervita templomokhoz hasonló elrendezéssel, ami végül nem valósult meg (104. kép).²²⁹

104. F. A. Hillebrandt: Terv a nagyváradai római katolikus székesegyházhoz, alaprajz, 1750.
Budapest, Magyar Építészeti Múzeum,
ltsz. 72.020.32 – D. Buzási 1980 után

Korábbi, meg nem valósult terveit viszont bécsi beosztotta és kollégái ismerhették.

Grenner nagyszabású tervei sokkal nagyobb összeget emésztettek volna fel, mint Simmet épületei, ugyanis 36 000 helyett már 130 000 forintos költségvetés készült. Többszöri egyeztetés után végül is Hillebrandt udvari főépítész javaslatára úgy döntöttek, hogy az ungvári várhoz közel eső, az 1773-as felosztás óta üresen álló jezsuita rendházat alakítják át püspöki palotává, a templomot székesegyházzá, a várban pedig csak a semináriumot helyezik el. A kamarák, majd az uralkodó el is fogadta a javaslatot 1775-ben. A jezsuita javakat már ebben az évben, a várat csak a következőben adták át Bacscinszky püspöknek. Az átalakításokra ekkor összesen 10 000 forintot irányoztak elő.²³⁰

Grenner egyéb építészeti munkáit nem ismerjük, további kutatást igényel életrajza adatainak földerítése is. Úgy tűnik, hogy nem állt az Udvari Építészeti Hivatal alkalmazásában sem.²³¹ Nehezen dönthető el, hogy Landernek milyen szerep jutott ebben az ungvári kiküldetésben. Lehet, hogy csak a rajzolásban segédkezett, de az is lehet, hogy a koncepcionális kérdésekre is hatással volt. Ő egyébként később is kapcsolatban maradt a munkácsi püspökkel, títusterveket készített görögkatolikus templomokhoz, illetve szerepet kapott a megváltozott ungvári koncepció megvalósításában, mivel a jezsuita templom székesegyházzá alakítását és a jezsuita konvent bővítését, püspöki palotává történő átépítését felügyelte. Nem tudni, hogy a vár semináriumává alakításával vé-

²²⁹ Az Építészeti Múzeumban őrzött két, centrális templomhoz készített, töredékes tervsorozatban nemrég ismerték föl a nagyváradai székesegyház 1750-es, meg nem valósult terveit: KRÄHLING–NAGY 2013, 86–88.

²³⁰ HODINKA 1909, 680–681. KELÉNYI 1976, 53. Hillebrandt jelentése: ÖStA HKA, Kameral Ungarn RNr 720, Fasc. 33/3. Nr. 21 ex anno 1776. f 133. (Források 2.3.2–3.)

²³¹ POHL 1968.

105. Az ungvári jezsuita templom és konvent homlokzati rajza, 1774.
ÖStA HKA, Kartensammlung Rb 159/8

gül kit bíztak meg, kinek a terveit vették alapul. Valószínűleg Simmet elképzeléseihez tértek vissza, mivel a belső vár szerkezete nem nagyon változott az átépítés után, a külső várban viszont a romos vártemplomot teljesen lebontották.

A székesegyház

A Grenner által megálmodott székesegyház tehát nem valósult meg, helyette a jezsuita templomnak a püspöki igényekhez szabott átalakítása mellett döntött az udvar. A templom átalakítás előtti állapotának hozzávetőleges leírását a jezsuita rendház iratanyaga, a felosztás idején keletkezett jegyzékek, illetve felmérési rajzok, valamint a tulajdonosváltáskor keletkezett jegyzőkönyvek tették lehetővé. A bizánci rítus igényeinek megfelelő, új belső kialakítását végző mesterek többségének az azonosítását a Beregszászon őrzött levéltári anyag alapján lehetett elvégezni.

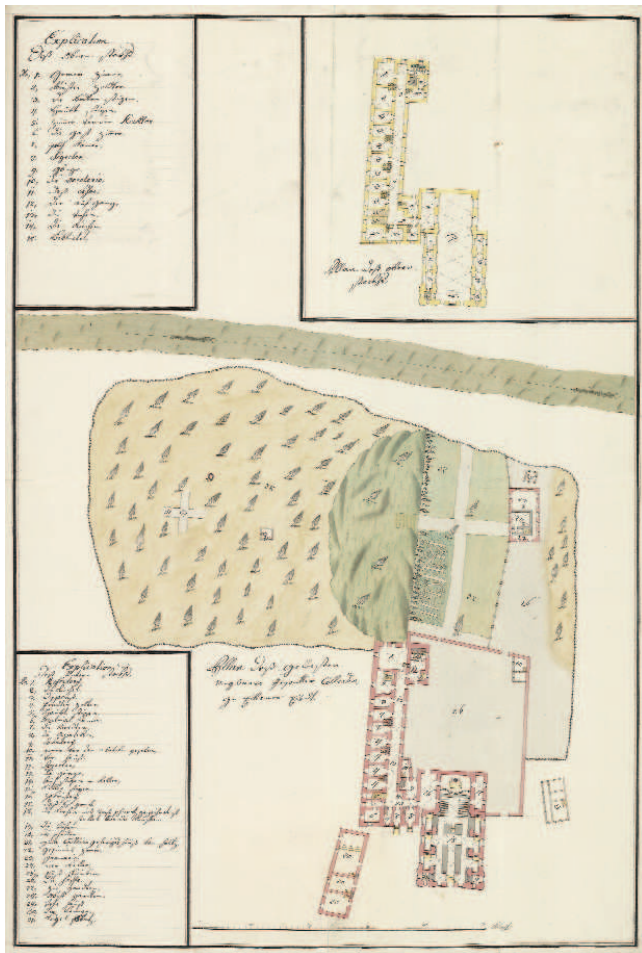
A jezsuita templom építése

Homonnai Drugeth György, a reformátusból katolikusá lett felső-magyarországi nemes, 1615-ben alapított jezsuita kollégiumot Homonnán, amely az állandóan változó politikai helyzetben épp hogy csak tudott mű-

ködni, a szerzeteseknek 1619-ben már odébb is kellett állniuk. Néhány évvel később az alapító fia, Drugeth János visszahívta az elűzött jezsuitákat, akik 1626 és 1644 között maradtak a városban, majd 1646-ban Ungvárra költöztek át.²³² Drugeth János ugyanis 1640. július 31-én bocsátotta ki az ungvári kollégium alapítólevelét, amellyel a homonnai intézményt átköltöztette az akkori viszonyok között központibb fekvésűnek és jelentősebbnek számító városba. Az új rendház alapítólevelének negyedik pontjában kifejti, hogy „a Collegiumnak és az Iskoláknak tágas fölállítására, együtt az jövendő Templum fundusaival, azt maghunk költség-hén megszerez-zük és máshová szállítjuk onnét a lakosokat”. Az építkezéshez szükséges anyagok és kézi erő biztosítását is magára, illetve örököseire vállalja, majd elrendeli, hogy az építkezést irányító két páternek a munkálatok alatt a várban szállást, a tisztartó asztalánál ételt adjanak. A munkára a jeszenői várban dolgozó fundálómestert rendeli, aki a kőműveseket is felügyelni fogja.²³³ Valószínű, hogy az alapkövet már 1640-ben le-tették, az építkezés ekkortól kezdve jó ütemben haladt, bár Ungvárt 1644-ben Rákóczi György hadai is megostromolták. 1645-ben meghalt az alapító is, de a jezsuita páterek 1646-ban már át tudtak költözni új helyükre. Rendházuk a Thököly-felkelés alatt súlyos károkat szenvedett, mivel a kurucok 1684-ben elfoglalták a várost, Homonnai Drugeth Zsigmondot Kassán

²³² A homonnai alapításról: MOLNÁR 2009, 95–146. Az ungvári rendház története: BLANÁR 1913.

²³³ Az 1640-es alapítólevél szövegét közli: BLANÁR 1913, 29–41. Eredetije: MNL OL E 152, 115. d. Fasc. 14. No 17. f 74–85. A kollégium alapítását III. Ferdinánd csak 1649. április 28-án hagyta jóvá. BLANÁR 1913, 50.

106. Az ungvári jezsuita templom és konvent alaprajza, 1774. ÖStA HKA, Kartensammlungen Rb 159/2 (452 × 659 mm)

kivégezték, a kollégiumot pedig az időközben lutheránussá lett egykori növendéke, Galambos Ferenc felgyújtatta. A város egy év múlva már behódolt I. Lipótnak, 1690 körül a jezsuiták is visszatértek, de a kollégium csak 1694-ben nyílt meg újra. 1708-ban a jezsuitáknak újra el kellett hagyniuk a várost – a szécsényi orszá-

gyűlésnek a Jézus Társaságot sújtó határozata értelmében –, ekkor az épületben a katonaság ismét nagy károkat tett. A szatmári béke (1711) után tértek csak vissza, a kollégiumukat viszont 1718-ban nyitották meg újra.²³⁴

Az első ungvári jezsuita ház templomának formájáról egyelőre nem tudunk semmit. A második, jelenleg is fennálló templomot 1732-ben kezdték építeni,²³⁵ pontos befejezési és szentelési dátumát nem ismerjük.²³⁶ A régi templomban a bontást megelőző utolsó szentmisét 1734. szeptember 14-én tartották,²³⁷ valószínűleg azért, mert ekkorra már az új templom szentélye elkészült.²³⁸ 1740-ben az egész épület készen állhatott,²³⁹ ugyanis Kállay Mária nemesasszony a következő évben, április 30-án kelt végrendeletében már a templomszentély padozatának elkészítésére hagyott nagyobb összeget.²⁴⁰

A jezsuita rend templomainak a 16–17. század folyamán kikristályosodott elrendezését követi az ungvári épület is: nyújtott szentélye egyenesen záródik, két oldalán sekrestyékkel, felettük oratóriumokkal, a hajó hosszanti oldalain három-három oldalkápolna nyílik. A hajó végében, a két torony között, orgonakarzat emelkedik, az oldalkápolnák felett oratóriumfolyosó húzódik, amelyeket a tornyokból lehet megközelíteni. A hajót és a szentélyt fiókos dongaboltozat fedi. A templom eredeti alaprajzi elrendezéséről, amelyen az oltárok és padok helye is pontosan föl van tüntetve, valamint főhomlokzata eredeti formájáról a jezsuita rend feloszlata után, 1774-ben készített felmérési rajzok alapján alkothatunk fogalmat (105–106. kép).²⁴¹ A főoltár a szentély hátfalához közel, a mellékoltárok az oldalkápolnák főhajóra merőleges falai előtt álltak. A barokk főhomlokzat egyszerű kialakítású volt, kevés tagozattal, egy kőkeretes központi kapuval, három nagy homlokzati ablakkal, amelyek a hazai jezsuita építészet jellemző motívumainak számítanak. Az órával ellátott tornyokat tört profilú, gazdagon megformált sisakok fedték,²⁴² a szentély felett hagymasisakos huszártorony emelkedett.

²³⁴ BLANÁR 1913, 59–64., 170–174.

²³⁵ *Historia Domus* f 56v. (Megköszönöm Molnár Antalnak, hogy erre a forrásra fölhívta a figyelmemet.) Itt közlik az alapkőbe helyezett emlékirat szövegét is.

²³⁶ 1734-ben már részletesebben írnak a templomról, bizonyos méreteit is megadják, ami azt mutatja, hogy gyorsan haladtak (*Historia Domus* f 60v), bár az építkezés még 1738-ban is tartott, a munkálatokat felügyelő Valentius Scherzer ez év decemberében halt meg Kassán. *Diarium Collegii Ungvariensis factis jesuiti [...] ab 1734.* f 60r. Budapest, Egyetemi Könyvtár, Ab 127.

²³⁷ *Diarium Collegii Ungvariensis factis jesuiti [...] ab 1734.* f 11r. Budapest, Egyetemi Könyvtár, Ab 127.

²³⁸ Kiss Ferenc jezsuita levele Hunyady György jezsuitának (Pécs, 1734. július 24.), amelyben azt írja, hogy a templom szentélye elkészült. MNL OL E 152 Acta Jes. 115. d. Fasc. 13. No 9. f 78–79.

²³⁹ Legalábbis a munkácsi sematizmusok ezt az évet tekintették a jezsuita templom befejezési dátumának. *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum Dioecesis Munkacsiensis ad annum Domini 1876.* Ungvarini 1876, 10.

²⁴⁰ MNL OL E 152 Acta Jes. 115. d. Fasc. 13. No 24. f 106–107.

²⁴¹ Alaprajz: ÖStA HKA, Kartensammlungen Rb 159/2. Homlokzati rajz: Uo. Rb 159/8. A két rajzról: MRAZ–SCHLAG 1980, 196.

²⁴² A város 1763-ban készült látképén az északi tornyoknak csak kúp alakú sisakja volt. KOLLÁR 2013, 26–27., 9. kép.

A jezsuita templom berendezése

A második templomot a Szent Kereszt tiszteletére szentelték, búcsúját május 3-án, a Szent Kereszt föltalálása ünnepén tartották. Az új templom építése során, 1733-ban Rómából vettek is egy Szent Kereszt-ereklyét,²⁴³ amelyet rendszerint a búcsú napján két gyertya között a főoltárra is kihelyeztek.²⁴⁴

A templom főoltára részben talán a régiével, még a korábbi templomból származóval lehetett azonos, ugyanis 1734-ben Borgia Szent Ferencnek és Boldog Regis Ferenc-Jánosnak, a Xavéri Szent Ferenc oltáráról áthelyezett szobraival díszítették, a tetejére pedig Jézus ovális mezőbe faragott, aranytól tündöklő nevét (IHS monogram, amely a Jézus Társaság jelvényében is benne van) helyezték.²⁴⁵

Az egykori főoltár a templom székesegyházzá alakítása során nem pusztult el, hanem a nagymihályi római katolikus templomba szállították és állították föl (107. kép).²⁴⁶ A tranzakciót valószínűleg a nagymihályi kastélyban élő gróf Sztáray Mihály (1742–1798) kezdeményezhette, aki a Szepesi Kamarai Adminisztráció részéről az ungvári munkálatokat is felügyelte. Az áthelyezett főoltár retábuluma a 18. század elejére még jellemző, bár már kicsit archaikus stílust mutat: a központi kép keretét, a két oldalán álló szobrokat tartó konzolokat és az oromzat ornamentikáját is akantuszokból komponálták, amelyek aranyozottak, az alapszerkezet sötétbarnára színezett. Az oromzati kép a felhők között lebegő Szentlelket ábrázolja, két oldalán Szent István és Szent László szobra tűnik föl. A csúcscsúsz és az oromzati kép között elhelyezett kicsiny kartuson szereplő, az oltár állítására vonatkozó, chronosztichonos feliratból 1721-es évszám olvasható ki, amely a Barkóczy és az Andrássy család kegyességét hangsúlyozza az oltár állításában.²⁴⁷ Ha ez a feliratos tábla eredetileg is ehhez az oltárhoz tartozott, könnyebben magyarázható, hogy az ungvári jezsuiták miért őrizték meg az új templomban is a korábbi főoltárt: alig egy évtizeddel korábban készült

107. Az ungvári jezsuita templom egykori főoltára. Nagymihály, plébániatemplom

el az új épületnél, ráadásul a környéken befolyásos nemesi családok támogatásával. A *Historia Domus* az új templomhoz kapcsolódva, a Megfeszített Krisztus kultuszának ismertetése során emlékezik meg egy olyan oltárról, amelyet a Barkóczy család kezdett és az And-

²⁴³ *Historia Domus* f 59r.

²⁴⁴ *Diarium Collegii Ungvariensis factis jesuiti [...] ab 1734.* f 65 r. Budapest, Egyetemi Könyvtár, Ab 127.

²⁴⁵ „[...] ara vetus, eaque prima, et novae instar altiori lapidi incumbit, duabus statuis S. Francisci Borgiae, et B. Joannis Francisci Regis de ara S. Francisci Xaverii desumptis aucta; Nomine Jesu, ovalem figuram referente, a scalpori artificio, et ab auro splendente, cacuminique addito ornata est.” *Historia Domus* f 61r. Ekkor föl sorolják a templom liturgikus felszerelési tárgyait, miseruháit, de említenek egy aranyozott fakeresztet is, amelyben Krisztus keresztjének, szögének egy darabkája mellett egy darab gyapotot (?) is őriztek, amely Krisztus mantovai vérereklyéjéből származott („denique crux e ligno auro vestira salutiferi ligni partem, clavum Xti lip-sana contingentem, et gosiipium Mantuae Dei Filii SSmum Sanguinem tenentem piorum affectui conservans est comparata”). *Historia Domus* f 61r. A mantovai Szent Vér ereklye magyarországi ismertségéről és kultuszáról: BUBRYÁK 2008, 261–282., BUBRYÁK 2013, 87–92.

²⁴⁶ KRESÁNEK 2009, 952.

²⁴⁷ ME AVITA BARCHOCI/ANA COEPIIT AN/DRASIANA ERE/XIT PIETAS. Az utolsó szónak a rendelkezésemre álló fotó alapján az olvasata bizonytalan, de a második betűje biztosan I. Elképzelhető, hogy a Barkóczy és Andrássy család együttműködése házassággal magyarázható, mert a 17. század végén élt gróf Barkóczy Lászlónak a második felesége Andrássy Klára volt, de pontos életrajzi adataikat egyelőre nem ismerjük. Vö. KEMPELEN 1911, 419.

108. Althan-Drugeth címer, kazula részlete, egykor az ungvári székesegyházban. Budapest, Iparművészeti Múzeum, Adattár, Kőszeghy Elemér ingóságeltára – Fotó: Kőszeghy Elemér 1941.

rássy fejezett be. A szöveg szófordulatai emlékeztetnek az oromzati chronosztichon szövegére is,²⁴⁸ ami azt mutatja, hogy az egykori főoltárról lehet szó. Az oltár jelenlegi főképe Szűz Mária születését ábrázolja, s nem utal az ungvári templom titulussaira, ami alapján feltételezhető, hogy ez a kép később, az áthelyezést követő átalakítás során került mai helyére. A központi fest-

mény két oldalán karinget és stólat viselő jezsuita szentek állnak, valószínűleg Loyolai Szent Ignác és Xavéri Szent Ferenc. Az oltár „predellája”, vagyis a menza és a kép közötti szakasz szinte aránytalanul nagynek tűnik a fölépítmény méreteihez képest, ami arra utalhat, hogy ezt a részt később toldották a retábulumhoz. Elképzelhető, hogy a toldás még az 1730-as években megtörtént, amikor az új ungvári templomba átmentették, s a réginel magasabb, új szentély arányaihoz kellett alakítani a felépítményt. A rendház naplójából azt a bejegyzést már idéztük, miszerint ekkor helyezték át az oltárra két másik jezsuita szent szobrát is az egyik mellékoltárról, amelyek a mai oltár külső szélére állított, a felépítményhez feltűnően szervesen kapcsolódó figurákkal lehetnek azonosak. A rendi napló azt is megjegyzi, hogy ekkor az oromzatra IHS monogramot helyeztek. Ez ma már nincs meg, helyette Szent Flóriánt ábrázoló, kör alakú dombormű látható az oltár csúcsán. A tabernákulum és az adoráló angyalok valószínűleg még későbbi beavatkozás eredményei, egyelőre nem dönthető el, hogy Ungvárra vagy már az új helyszínre készültek.

Az ungvári templom oldalkápolnájának oltárait nem egy időben rendelték meg, 1738-ban még csak négyet említenek,²⁴⁹ talán ezek is a korábbi templomból származtak. Az első négy oltár valószínűleg Szűz Mária, Szent István király, valamint Loyolai Szent Ignác és Xavéri Szent Ferenc tiszteletére volt szentelve.²⁵⁰ 1749-ben azt írják, hogy az orgonát Dávid király és Szent Cecília szobra díszíti.²⁵¹ A nyugati karzaton álló hangszert 1753-ban átépítették,²⁵² ezt a munkát Vitus eperjesi mester fejezte be.²⁵³ Az orgonaház festését egy évvel később kezdték el.²⁵⁴

1752-ben helyezték el a Bécsben készített Szent József-képet,²⁵⁵ valószínűleg az ötödik mellékoltár fölé. A következő évben megalapították a Nepomuki Szent Jánosnak dedikált utolsó mellékoltárt is.²⁵⁶ 1754-ben a Loyolai Szent Ignác-oltárt festették, illetve aranyoz-

²⁴⁸ „Morientis in cruce Domini caetus lapsi anni solemnitates prosequatur; quas hoc anno auxit Illustrissimus, Reverendissimus Comes Barkóczi; dum Dominica 4. temporum [...] dnum faceret ad aram, quam avita pietas Barkocziana coepit, et Andrasiana erexit, ac plurium sodalium numero se auctum gratulatur.” *Historia Domus* f 61r.

²⁴⁹ A titulusaikat nem adják meg, csak annyit említenek, hogy a misézésre előkészítették a négy mellékoltárt december 24-én. *Diarium Collegii Ungvariensis factis jesuiti [...] ab 1734.* f 73 r. Budapest, Egyetemi Könyvtár, Ab 127.

²⁵⁰ A két jezsuita szent oltárára egy német testvérpár, Georg és David Petz 1742-ben 300 aranyat adományozott (az nem derül ki, hogy pontosan milyen jellegű munkára). Ugyanebben az évben készül a templom kőpadlózata, illetve a padok (28). *Historia Domus* f 78 r.

²⁵¹ *Historia Domus* f 90 r.

²⁵² *Historia Domus* f 100 r.

²⁵³ *Historia Domus* f 102 r. szeptember 6. „organo templi ultima manus imposita ab artifice Eperjesiensi Vito in sua arte versato, et in moribus prhumano; at Luthero addicto”. *Diarium Collegii Ungvariensis factis jesuiti [...] 1748–1762.* f 106 r. Budapest, Egyetemi Könyvtár, Ab 128.

²⁵⁴ *Diarium Collegii Ungvariensis factis jesuiti [...] 1748–1762.* f 132 r. Budapest, Egyetemi Könyvtár, Ab 128. A munkát egy hónappal később fejezték be. Uo. f 133 r.

²⁵⁵ „Ornamentum pariter tulit ex Icone S. Josephi superiore anno Viennensi penicillo picta, quae jam ad Altare in pariete scite adumbratum exposita est.” *Historia Domus* f 97 r.

²⁵⁶ „In emolumentis censet sacra aedes nostrae Aram honoribus D. Joannis Nepomuceni erectam.” *Historia Domus* f 100 r.

ták,²⁵⁷ a következő évben pedig már új, Bécsben festett oltárképpel látták el az oltár alapítóinak adományaiból – akik valószínűleg a Petz testvérek lehettek –, ugyanakkor a templom utolsó, Szent Istvánnak dedikált oltárára is új kép készült. Ezzel kapcsolatban a korabeli krónikás megjegyzi, hogy a régi templom az ő tiszteletére volt szentelve.²⁵⁸ 1756-ban új Szűz Mária-oltárt alapítottak – valószínűleg a régi helyén –,²⁵⁹ a következő évben már be is állították az oltárépítményt, és dolgoztak a Szent József-oltáron is (a már meglévő képhez talán ekkor készült a felépítmény).²⁶⁰ 1758-ban aztán kész lett a Szent József-, majd a Nepomuki Szent János-oltár is.²⁶¹ Egy évvel később viszont már a Szűz Mária- és a Nepomuki-oltár festését fejezték be.²⁶² Minden bizonnyal nem a képek festésére, hanem a faragott felépítmények márványozására, aranyozására kell gondolnunk. A rendelkezésre álló adatok alapján még nem sikerült meghatározni, hogy az egyes mellékoltárok pontosan melyik oldalkápolnában helyezkedtek el. A jezsuita rend 1773-as föloszlatását követően az ungvári templom leltárát még abban az évben, december 21-én készítették el. Az inventáriumból sajnos még az egyes oltárok titulusa sem derül ki, nemhogy a pontos helyük.²⁶³

1775-ben két mellékoltárt, a Szűz Mária- és a Szent József-oltárt teljes egészében, felszerelésükkel együtt a latinoknak adták.²⁶⁴ Mivel, amint látni fogjuk, a szentélyhez közel eső két kápolnát alakították át kántorhellyé, valószínűsíthető, hogy ez a két oltár eredetileg ezekben a kápolnában állt. Az átadásakor készült jelentésből tudható még, hogy a Szent István-oltár a jobb oldali utolsó kápolnában volt, ezért az oltárral kapcsol-

atos 1754-es híradásban szereplő, „a templom utolsó oltára” kifejezésben az „utolsó” szót helyhatározóként kell értelmeznünk.²⁶⁵

A jezsuita templom székesegyházzá alakítása

A görögkatolikusok 1775-ben kapták meg a templomot, az átadást kimondó rendeletben a királynő meghagyta, hogy a görög rítusnak nem megfelelő liturgikus tárgyakat majd osszák szét a környékbeli latin templomok között. Bacsinszky püspök augusztus 2-án vette birtokba az épületet, a másnap fölvelt jegyzőkönyv szerint a püspök válogatni fog a liturgikus fémtárgyak és textilek között, a maradékot viszont majd a latinoknak adják.²⁶⁶ Kiderül, hogy a főoltárt a „piramisok” és a gyertyatartók eltávolítása után („*demptis pyramidibus, et candelabris*”) el fogják mozdítani. A piramisok azok a barokk oltárokon megszokott, rendszerint háromszög alakú, üvegezett ereklyetartó-szekrénykéek lehettek, amelyek már szerepeltek az 1773-as leltárban is.²⁶⁷ Úgy látszik, Bacsinszky ezeket meg akarta tartani. Az is kiderül, hogy a hat mellékoltárról a szobrokat szintén el fogják távolítani, azokat is a latin plébánosokra bízják. Viszont a jobb oldali utolsó – amint már idéztük –, Szent István királynak szentelt mellékoltárt meg kívánta tartani, egyrészt az unió erősítése céljából, másrészt, hogy ott továbbra is lehessen latin misét végezni. Más forrásokból egyébként tudható, hogy korábban éppen a görögkatolikusok végeztek ennél az oltárnál szertartásokat bizonyos alkalmakkor.²⁶⁸ Ezzel Bacsinszky püs-

²⁵⁷ Ezt a munkát is a Petz testvérek, illetve nevük elhallgatását kérő adományozók állták. A festők június 17-én kezdték („Ara S. P. Ignatii coepta inaurari.”), és szeptember 28-án fejezték be, utána fogtak az orgonához („Ara S. Parentis pictores perfecerunt, et organum pingere aggressint. Opera, ex beneficium Petzianorum hujatim, nomina sua, ignota esse volentium.”) *Diarium Collegii Ungvariensis factis jesuiti [...] 1748–1762.* f 125r, f 132r. Budapest, Egyetemi Könyvtár, Ab 128. Ekkor a templom nagy részét újra is fedték. *Historia Domus* f 102r.

²⁵⁸ „Insuper ad S. Ignatii Aram, hi fundatoris, effigies Viennae curata. Item Divi Stephani Primi Hungarorum Regis Icon impendio decem Kremnicensium aureorum elegantes adumbrata est, pro ultima templi ara, cujus honoribus vetus templum dicatum erat.” *Historia Domus* f 104 v.

²⁵⁹ „[...] nova B. V. M. Ara pro templo constituta est.” *Historia Domus* f 107 v.

²⁶⁰ „Templo nostro non exiguus accessit decor a nova, et eleganti ara honoribus Dei Genetricis Virginis statuario labore erecta. Paris elegantiae altera, quae Divo Ejusdem Sponso sacrandu huic ex ad verso respondeat, extremam nunc jam artifices fatigat manus.” *Historia Domus* f 109 v.

²⁶¹ „Templum nostrum a duobus hoc anno aris non vulgarem splendorem accepit: quarum altera collegii sumptibus Divi Josephi honoribus posita: altere vero Pharmacopolii nostri are S. Joanni Nepomuceno est constituta.” *Historia Domus* f 112 v.

²⁶² „Ad Templi nostri non parum contulere Arae duae, quarum altera Magnae Dei Matri, altera B. Joanni Nepomuceno est dicata, quae diu quaesitum hoc demum anno suum reperere Apellis penicillum.” *Historia Domus* f 114 v.

²⁶³ MNL OL E 152, 115. d. Fasc. 14. Nr. 2.

²⁶⁴ DAZO fond 151. opisz 1. no 2715. f 9r.

²⁶⁵ DAZO fond 64. opisz 4. no 149. (Források 2.4.), *Historia Domus* f 104 v.

²⁶⁶ Az átadásáról a Helytartótanács számára készített jegyzőkönyv. DAZO fond 64. opisz 4. no 149. (Források 2.4.)

²⁶⁷ „Pyramides novae cum reliquiis inauratae – Nro 4 / Pyramides minores pictae albae et rubrae – Nro 12” MNL OL 152, 115. d. Fasc. 14. Nr. 2. f 5 v.

²⁶⁸ Érdekes, hogy a jezsuita rendház naplója szerint 1740. április 3-án, Virágvasárnap a „rutének” is átjöttek a jezsuita templomba, és a Szent István-oltárnál szolgáltak. *Diarium Collegii Ungvariensis factis jesuiti [...] ab 1734.* f 92 r. Budapest, Egyetemi Könyvtár, Ab 127.

109. Ikonosztázion. Ungvár, székesegyház
– Fotó: Mudrák Attila

pök is tisztában lehetett, hiszen tanulmányait ő is az ungvári jezsuita iskolában kezdte.²⁶⁹ Az, hogy a püspök mit tarthat meg a jezsuiták által alapított *Congregatio Agoniae Christi*, a korabeli forrásokban „Halálra vált Krisztus Urunk” néven illetett társulat, illetve a Szűz Mária-kongregáció (*Congregatio Mariana*) tárgyaiból, még további egyeztetést igényelt.²⁷⁰ Ezzel kapcsolatban az egri püspök véleményét is kikérték, aki azt javasolta, hogy a feleslegessé váló paramentumokat a környékbeli latin plébániák tényleg kaphassák meg.

A latinoknak átadott tárgyakról egy lista is fennmaradt. A főoltáron és a két mellékoltáron kívül megkapták még a tanulóifjúság számára fenntartott farácsokat (talán az áldoztató rácsokról van szó), két zászlót, a nagy orgonát, a szószéket, az összes, a falakon függő képet, kivéve Szűz Mária és Szent Anna képét, amelyeket a püspöki kápolna számára tartottak fenn. A többi festményt részben szétszították, aztán a fapadok egy részét is, Orosz Ádám ungvári latin plébános kérésére a litkei plébániának ajándékozták. A liturgikus öltözékek közül a környék nemesei is kaptak néhány garnitúrát.²⁷¹

Fennmaradt egy leltár a székesegyház ingóságairól is 1781-ből,²⁷² illetve egy részletesebb, amely a 18. század végén vagy a 19. század elején keletkezhetett (Források 2.10.). Az utóbbiban több liturgikus textíliáról is megjegyzik, hogy azok még a jezsuita időből származnak,²⁷³ ami megerősíti, hogy Bacsinzky a liturgikus tárgyak egy részét tényleg átvette.

Kőszeghy Elemér művészettörténész 1941-ben, az ország ingó műtárgyainak fölmérése során, az ungvári székesegyházban leírt és lefényképezett egy aranybrokát miseruhát, amelyet a Homonnai család utolsó sarja, Drugeth Julianna Terézia és második férje, Althan Mihály Vencel címere, illetve egy dedikációs felirat díszített (108. kép).²⁷⁴ A kazulát díszítő feliratból kiderül, hogy 1720. július 31-én (Loyolai Szent Ignác napján) adományozta a házaspár ezt a díszes darabot a templomnak. A budapesti Iparművészeti Múzeum gyűjteményé-

110. Előkészítő oltár. Ungvár, székesegyház
– Fotó: Mordovin Maxim

ben van egy másik kazula is, amelyet ugyanez a címerpár és dedikációs felirat díszít.²⁷⁵ Ezt a két ruhát nagy biztonsággal azonosíthatjuk azokkal a kazulákkal, amelyekről az 1773-as leltárban följegyzik, hogy az alapító családból származó Drugeth Julianna Terézia címere

²⁶⁹ LUTSKAY 1992, 129.

²⁷⁰ Az előbbi tárgyainak leltára: MNL OL 152, 115. d. Fasc. 14. Nr. 2. f 6 v–8 r. Az utóbbi tárgyainak leltára: Uo. f 8v–9r.

²⁷¹ DAZO fond 151. opisz 1. no 2715. f 9r.

²⁷² DAZO fond 151. opisz 1. no 2715. f 14v–16r.

²⁷³ Lásd 74. tétel, de azok a kehelytakarók, amelyeken az IHS monogram szerepel, feltételezhetően ugyancsak a jezsuita időben készülhettek (vö. 67. tétel). DAZO fond 151. opisz 1. no 2639.

²⁷⁴ A ruhát így írták le 1941-ben: „Brokát, arany alapon, többszínű virágos, sötétvörös kontúros mintával, amely még XVII. sz. végi motívumokat mutat. A hátrészen hímzett házassági címer: Althann-Drugeth koszorúban, amelyen aranszállal hímzett felirat fut körül: JULIANNA THERESIA NATA COMITISA DRUGETH DE HOMONNA ULTIMA FAMILIAE MICH: WENC: COMITIS AB ALTHNN CONTHORALIS AB AO 1720 31 JULI.” Kőszeghy Elemér ingósággleltára. Budapest, Iparművészeti Múzeum Adattár.

²⁷⁵ Megköszönöm Semsey Rékának, hogy erre a kazulára fölhívta a figyelmemet. A ruhát Tompos Lilla írta le, és feltételezte, hogy azzal a darabbal lehet azonos, amelyet Mihalik József 1906-ban, a bártfai múzeum vezetőjében ismertetett (MIHALIK 1906, 100.). PÉTER 1990, 51–52.

111. Előkészítő oltár. Ungvár, székesegyház
– Fotó: Mordovin Maxim

díszíti.²⁷⁶ A székesegyház későbbi leltárában viszont már nem lehet egyértelműen beazonosítani, hogy melyik lenne azonos az 1941-ben még Ungváron leírt miseruhával.

Kérdés, hogy mi lehetett Bacsinszky szándéka a latin miseruhával. Amint fentebb már láttuk, valószínűleg csak lehetőséget akart biztosítani arra, hogy a Szent István-oltárnál latin papok is misézhessenek.

1781-ben a püspöki kápolnában található liturgikus tárgyakat is összeírták. Az a kép, amelyet minden biztonnal a templomtól vett át, a Mennybe fölvev Szűz

Máriát ábrázolta. A jezsuita időkben nagy tiszteletnek örvendhett – valószínűleg ezért tartott rá igényt a püspök is –, mivel a leltározók számos fogadalmi tárgyat, ékszert írtak össze rajta.²⁷⁷

A szentély átalakítása

A templom belső terében a szentély igényelte a legnagyobb mértékű átalakítást. A jezsuiták idejéből származó főoltárt le kellett bontani, hiszen amint a 18. századi fölmérési rajzon is jól látszik (106. kép), túl közel állt a keleti falhoz, előtte pedig ívesen kiképzett lépcső és áldoztató rács volt, a bizánci liturgiában szükséges mozgásokat egyáltalán nem lehetett volna elvégezni. Az alaprajzon az is egyértelmű, hogy a szentély többi része padokkal volt berendezve (nem stallumokkal). Az egykori főoltárt a nagymihályi római katolikus templomban állították föl, mint már jeleztük.

Az ideiglenes új főoltárt már 1775 szeptemberében beállították a székesegyházba, készítéséért Carolus Helmand asztalosnak fizettek egy kisebb összeget, szeptember 18-án már ezen végezték a görög liturgiát.²⁷⁸

A szentély átalakítása során a körüljárható főoltáron kívül, a bizánci liturgia előkészítő részéhez, az ún. proskomídiá végzéséhez a főoltártól balra egy előkészítő oltárra is szükség volt (110. kép). Ennek pandanjaként egy másik, azonos díszítésű asztalt is fölállítottak a diakonikonra utalva, amely talán a papi öltözékek előkészítésére szolgált (111. kép). A belső és az ún. külső szentély (szólea) határán szükségessé vált a bizánci templomok jellemző, elengedhetetlen berendezési tárgyának, az ikonosztázionnak a fölállítása is, amelyet a hosszú szentély diadalívébe tudtak beépíteni (109. kép).

A székesegyház új berendezési tárgyainak elkészítésére Bacsinszky püspök Franz Feck²⁷⁹ kassai faragóval szerződött 1776. december 27-én.²⁸⁰ A szobrász a szerződésben kötelezte magát, hogy a bemutatott rajz szerint, jó száraz fából fogja faragni az ikonosztáziont, a főoltárt és a két előkészítő asztalt. Azt is leszögezik, hogy

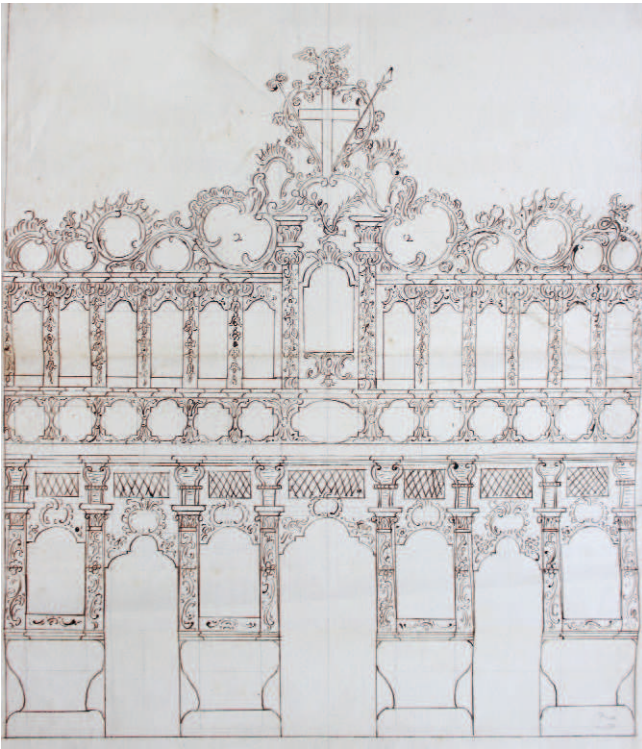
²⁷⁶ Az „Ornatus sacerdotalis pro sollemnitatibus, et festis majoribus” ruhák között: „Item casulae quinque omnes auro conspicuae, quarum duae coloris variegati, duae cum subductura violacea, una Julianae Theresiae Drugeth de Familia Fundatoris, cum insigni ejusdem, et floribus aureis.” MNL OL 152, 115. d. Fasc. 14. Nr. 2. f 3 v. Ezt a ruhát láthatta Kőszeghy Ungváron, jelenlegi sorsa ismeretlen. A kisebb ünnepekre, illetve a vasárnapi ruhák („Pro festis minoribus et dominicis”) között találjuk a másik leírását: „Ornatus viridis / Casula cum insigni Drugethiano – No 1.” Ez a leírás viszont az Iparművészeti Múzeumban őrzött darabra illik.

²⁷⁷ DAZO fond 151. opisz 1. no 2715. f 16v–17r. A püspöki kápolna pontos helye nem derül ki. Talán ott lehetett, ahol most van: a székesegyház északi sekrestyéje fölötti oratóriumban.

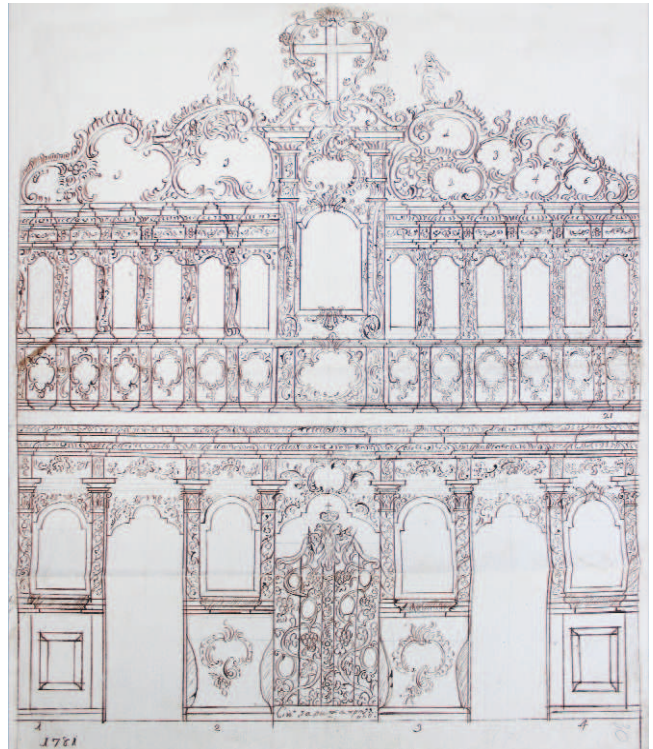
²⁷⁸ DAZO fond 151. opisz 1. no 2715. f 21v.

²⁷⁹ A Franz Feckre (Feeg, Fek) vonatkozó adatokat elsőként Aggházy Mária állította össze, főként Kemény Lajosnak a kassai városi leltár adatait ismertető művei nyomán. Feck Sziléziából származott, 1764-ben már Kassán élt, ugyanekkor polgárjogot is kapott, 1779-ben halt meg. Egyik utolsó műve lehetett a szécskeresztúri római katolikus templom főoltára, amelynek csak a szobrait faragta ki. AGGHÁZY 1959, I, 191., AGGHÁZY 1959, II, 262. Ma már a szécskeresztúri szobrok sem láthatók a helyszínen, mivel a templom a második világháborúban elpusztult.

²⁸⁰ DAZO fond 151. opisz 1. no 2533. (Források 2.5.) A szerződés másolata: DAZO fond 151. opisz 1. no 2715. f 9r–10v.

112. Ikonosztázion-terv.
DAZO fond 151. opisz 1. no 2808. f 29.

113. Ikonosztázion-terv.
DAZO fond 151. opisz 1. no 2808. f 30.

a főoltár ki lesz emelve, három lépcsőfok veszi majd körül. Az ikonosztázionnal 1777 júliusáig az első szintig, vagyis az ünnepsorig kellett elkészülnie a szobrásznak, hogy a festészeti és aranyozási munkák is megkezdőd-hessenek. Úgy határoznak, hogy a rajzon látható díszí-tések is maradhatnak, de azokat majd jobban ki kell dolgozni. A mester arra is kötelezte magát, hogy min-denben a legjobbra fog törekedni, mivel az uralkodó jóvoltából készülnek ezek a berendezések, nehogy bot-rányt okozzon az esetleges hiányosságok folytán. A szer-ződés végén Feck minden ingóságait biztosítékul hagy-ja. Az egész munkáért 1400 rajnai forintot fog kapni, két nappal később már 500 forint előleget föl is vett Munkácson.

A szerződésben emlegetett rajzot nem ismerjük, bár Mihajlo Prijmics két tervrajzot is közölt, amelyek sze-rinte az ungvári székesegyház ikonosztázionjához ké-szültek (112–113. kép).²⁸¹ Jelenlegi levéltári elhelyezésük valóban azt sejteti, hogy a székesegyház berendezésével vannak kapcsolatban, mivel más, ténylegesen a székes-egyház új berendezési tárgyaihoz készült tervek között

találhatók.²⁸² A két ikonosztázion rajz stílusa alapján nem zárható ki egyértelműen, hogy nem Franz Fecktől származnak, mivel biztosan hozzá köthető tervet ed-dig nem ismerünk. Franz Feck szerzősége ellen vall, hogy az egyik terven szláv felirat, illetve 1781-es évszám is szerepel, ő pedig 1779-ben már halott volt. Fölmerül még, hogy a testvére, Johannes Feck munkájának tart-suk a rajzokat. Az ő szignált tervei viszont gazdagabban modelláltak, és részleteikben jobban kidolgozottak (136–138. kép). Ezenfölül a két rajzon szereplő részlet-formák nem mutatnak túl sok rokonságot a székesegy-ház ikonosztázionjának megvalósult részleteivel sem. Az egyik terven viszont az alapképek előtt olyan íves vonalú profillal kialakított konzolasztalok szerepelnek, mint amilyenek az Ugocsa vármegyei Magyarkomját ikonosztázán meg is valósultak (114. kép). Feltételezésem szerint ez a képállvány Johann Feck műhelyéhez köthető, de csak a 18. század legvégén vagy már a 19. szá-zad legelején készülhetett el. Faragványai kicsit rusztiku-sabbak az ungváriakénál, de ugyanaz a rokokó forma-nyelv jellemzi, mint az előképét.²⁸³

²⁸¹ Приймич 2007, 154.

²⁸² DAZO fond 151. opisz 1. no 2808. f 29–30.

²⁸³ Az ikonosztáziont 1913-ban vásárolta meg az Iparművészeti Múzeum, ahonnan 1963-ban került át a Néprajzi Múzeumba. A fotót a bontás előtt, még a helyszínen készítette Szabó Sándor szatmárnémeti faragó, aki az ikonosztáziont eladta. Az együttes történetével, stíluskapcsolataival foglalkoztam: TERDIK 2011b, 12–14. Levéltári források alapján úgy tűnik, hogy 1799-ben még nem volt kész ez az ikonosztáz. Ebben az évben ugyanis összeírták a vármegye parókiáit, és Komjással kapcsolatban azt jegyezték föl, hogy a templom 1792-ben épült, de ikonosztázának állítására 800 rajnai forint kellene. DAZO fond 151. opisz 6. no 10.

114. A magyarkomjádi görögkatolikus templom egykori ikonosztázionja. Tóth S. Imre felvétele. Budapest, Iparművészeti Múzeum, Adattár, FLT 27296

Hogy az ungvári ikonosztázion bizonyos részleteit készítés közben is módosították, arra Feck utal a püspöknek írt egyik levelében: 1777 márciusában azt javasolta a megrendelőnek, hogy a felső három sor képei inkább

115. A magyarkomjádi ikonosztázion két alapképe. – Rajz: Terdik Szilveszter, Fotó: Kutas Eszter

egyenes sort alkossanak, ahogyan az egy hónappal korábban küldött rajzán is jelezte.²⁸⁴ Nem tudni, hogy Franz Feck a munkát pontosan mikor fejezte be, mindenesetre 1777-ben egy nyugtát ad, amelyből kiderül, hogy már 1200 forintot fölvelt,²⁸⁵ ami arra enged következtetni, hogy a munkák nagyobb részével már elkészülhetett. Franz Feck halála után (1779) a munkájáért járó utolsó részletet a testvére, Johann Feck²⁸⁶ vette föl,²⁸⁷ majd később kapott még 127 rajnai forintot.²⁸⁸

Bacsinszky püspök 1778. március 19-én Wenzel Wellerovszky kassai aranyozómesterrel szerződött a Feck által már elkészített és elkészítendő berendezési tárgyak aranyozására és színezésére (ikonosztázion, főoltár és két előkészítő oltár). Színezésen a porcelánozást, vagyis a szerkezeti részek fehér, polierweiss-szel való borítását értették. A mester vállalta, hogy a munkát még május

²⁸⁴ „Excellentissime Ill[ust]r[i]ssime ac Re[vere]ndissime D[omi]ne D[omi]ne Praesul Gratosissime. / Ex mandato, et gratia Ex[ce]ll[en]tissimae Suae opus Arae Ungvariensis erigendae infra scriptus susceperam, ea nimirum conditione, ut quae tum ad ejus proportionem ponendam, tum ad ornamentum optissima sese ultro offerre judicavero, Ex[ce]ll[en]tiae Suae num ita se habere queant, insinuanda comissum habeam. Cum itaque operi jam jam inchoando me accinxissem, multum ad ejusdem decus conferre sane id quoque judicavi, si spatia trium superiorum condignationem imagines interceptura sibi continuo inverticem, et in linea recta ordinarentur. Verum, ut id aprimis pateat exemplar conceptus mei adumbrare statueram; adumbratumque unum ante mensam per Re[vere]ndissimum D[omi]num N. Borovszky Ex[ce]ll[en]tiae Vestrae praesentandum, qui se res habere possit transmiseram. Ast cum anvius ad huc dum haeream nulla habita resolutione, cui potissimum delineationi, priorine nimirum, an recens submissae opus conformandum sit? praessus tum inopia constituti temporis, tum opere Arcularii destitutus, qui vix ac ne vixquidem laborem prius praefatarum trium condignationum inchoare poterit, quam Ex[ce]ll[en]tia sua resolutionem, voluntatemque suam significare non dedignabitur. His itaque satis facturis manus Ex[ce]ll[en]tiae Vestrae indignissimus exosculando, qui possum humillime dubio solvi, exposito. His maneo Ex[ce]ll[en]tiae Suae / Datum Cassoviae die 13tia marty 777me / Indignissimus servus Franciscus Feck sculp. ac civis Cassoviae mp” DAZO fond 151. opisz 1. no 2642.

²⁸⁵ „Quwitung / Über 1200 Rfl welche ich gefeherliger alhir von ihro excellentz bischof auf disen cantrakt bar und richtig empfangen habe / Signat Ungwar den 7ten kofel 777 / Frantz Feck / Bildhauer in caschau” DAZO fond 151. opisz 1. no 2637.

²⁸⁶ Kemény Lajos még Franz Feck fiának gondolta, de Aggházy Mária helyesen feltételezi, hogy inkább a fivére lehetett. Ő Késmárkról telepedett át Kassára. Aggházy abban is bizonytalan, hogy Torna- vagy Érdihorvátiba készített-e főoltárt vagy szószéket. AGGHÁZY 1959, I, 191. Tornahorvátiban viszont csak görögkatolikus templom volt és van, amelynek berendezése messze áll Feck stílusától. Pontos halálzási dátumát nem ismerjük, de 1798-ban még a sárospataki római katolikus templom oltárának beállításán dolgozott. (Életrajzi adatai: AGGHÁZY 1959, I, 191.)

²⁸⁷ A szerződésre vezetett német nyelvű mondat: DAZO fond 151. opisz 1. no 2533.

²⁸⁸ DAZO fond 151. opisz 1. no 2715. f 13v, f 22v.

előtt megkezdí, s egy év alatt be is fejezi, összesen 2000 rajnai forintot kért érte.²⁸⁹

A nagy alapterületű szentély közepén a teljesen körüljárható, baldachinos főoltárból ma már csak a baldachin tűnik eredetinek (116. kép). A kompozit fejezetű oszlopok törzsén szőlőindák futnak – nyilván az eucharisziára utaló szimbólumként – a famennyezet nem kupola, hanem inkább kolostorboltozatra emlékeztet, oldalait rocaille-ok díszítik, csúcán rokokó váza magasodik zárómotívumként. 1780–1781-ben egy közelebről meg nem nevezett daróci szobrásznak is fizettek a főoltár tabernákulumáért 8 rajnai forintot. (A nem túl magas összeg alapján talán nem a szentségház készítéséről, hanem valamiféle utómunkáról lehet szó.) Johannes Feck kassai szobrász ugyanekkor pedig hat, szintén a főoltárra szánt gyertyatartóért kapott fizetséget, darabjáért 6 rajnai forintot.²⁹⁰ Ezt a hat, aranyozott fa gyertyatartót a királynő jelvénye (talán a kétfejű sas) díszítette, és csak ünnepi alkalmakkor használták.²⁹¹

1781-ben Spalinszky Mihály festőnek a főoltárra készített antependiumokért fizettek.²⁹² A székesegyház számadáskönyvében a festő munkáit pontosító feljegyzés szerint a főoltár antependiumaihoz három ikont festett, darabjáért 10 rajnai forintot kért.²⁹³ Az antependiumok anyaga vászon lehetett, mivel a számadások egy másik bejegyzése arról tudósít, hogy vásznat vettek az antependiumhoz.²⁹⁴ Az oltár előtt kifeszített, díszes antependiumok használata minden bizonnyal a latin liturgikus szokások átvétele, akárcsak a tabernákulum és a hat darab gyertyatartó alkalmazása. Az egykori Munkácsi Egyházmegyéből ma csak egy barokk kori antependium ismert,²⁹⁵ ami azt mutatja, hogy használatuk nemcsak a püspöki, hanem a parokiális templomokban is elfogadottnak számított.

A szentély keleti falához állított előkészítő oltárok nem túl nagyok, képeik az ikonosztázion alapképeivel lehetnek azonos méretűek, asztalaik pedig az alapképek előtt álló koporsó formájú oltárokhöz hasonló kialakí-

116. Az ungvári székesegyház főoltárának baldachinja
– Fotó: Terdik Szilveszter

117. Deészisz. Az ungvári székesegyház ikonosztázionja
– Fotó: Mordovin Maxim

tásúak. A proskomídia során használatos oltárt a Keresztlevétel képe díszíti (110. kép), amelyet alul-felül volutában végződő, törzsén rózsákkal díszített lizéna keretez, az ívesen záródó kép fölött pedig áttört faragású,

²⁸⁹ DAZO fond 151. opisz 1. no 2658. (Források 2.6.) A szerződés másolata: DAZO fond 151. opisz 1. no 2715. f 11.

²⁹⁰ „2o – B – Joanni Feck sculptori civi cassoviensi pro 6 candelabris ad Aram, sing. a Rfl. 6. insuper pro 2 ramis, sing. a Rfl. 4., praeterea pro 6 lamineis candelabarum superficibus a Rfl. 2 itidem per Dominum Kutka persoluti habentur – 56 Rfl. [...] 4o – D – Sculptori Daroczensi pro Tabernaculo ad Aram magnam – 8. Rfl.” DAZO fond 151. opisz 25. no 172. f 8.

²⁹¹ DAZO fond 151. opisz 1. no 2715. 14v–15r.

²⁹² „1o – A – Michaeli Spalinszky Pictori praeter contractum pro reliquis picturis in ecclesia per illum factis, nempe pro Antependio Arae majoris, pro lateralibus quatuor Aris, ПЛАШЕНИЦА, et imagine Resurrectionis vi documentorum Addtum Rdi Dni Joannis Kutka persoluti sunt – 113 Rf – 48 xr. [...] 15. – P – Michaeli Spalinszki Pictori in restantiam praemissarum picturarum per Perillustrem D. Joannem Banyay Suae Excellentiae Eppalis Provisorem dati sunt – 20 Rfl.” DAZO fond 151. opisz 25. no 172. f 8r. Illetve a nyugta szövege: „15 – P – Quietantia super Rh florenis Viginti. Quos ego infrascriptus finaliter restantes pro labore Antependiorum Arae Majoris, Lateralium item quatuor minorum Ararum, ac Imaginis ПЛАШЕНИЦА Pictori Michalei Spalinszki defectu absque omni solvi. Sig. Ungvar 25a Aprilis 1781. i. e. 20 Rhfl Joannes Bányay suae Excellentiae Eppalis Provisor mp.” Uo. f 9r.

²⁹³ „3 Icones pro antependiis Arae majoris singa. 10 fl. – 30 rfl.”

²⁹⁴ „9 – I. – Pro Antependiis tela ad antependium Altaris – 1 Rfl.” DAZO fond 151. opisz 25. no 172. f 8v.

²⁹⁵ Az abaujszolnoki templomban maradt fön az a 18. század utolsó negyedére datálható, vászonra festett antependium, amely a templom védőszentjének, Keresztelő Szent Jánosnak az életéből vett jeleneteket ábrázol. PUSKÁS 1996a, kat. 66., kép: 17.

118. Istenszülő a gyermekkel, az ikonosztázion alapképe. Ungvár, székesegyház – Fotó: Mordovin Maxim

119. Tanító Krisztus, az ikonosztázion alapképe. Ungvár, székesegyház – Fotó: Mordovin Maxim

gazdag rokokó ornamentikából komponált oromzat kapott helyet. Hasonló kialakítású a másik oltár is, amelyet a Hitetlen Tamás képe díszít (111. kép). Az ikonokat Spalinszky Mihály festette, ezekre is 1778-ban az ikonosztázion képeivel együtt szerződött.²⁹⁶ 1780. február 26-án, Kutka János már azt írta Bacsinszky püspöknek Munkácsra, hogy „*Pictor Michalko*” a még hátra lévő, szentélybe való két képet napokon belül be fogja fejezni.²⁹⁷

Az egész diadalívet kitöltő ikonosztázion a Kárpáti Régióban a 17. század közepétől kikristályosodó szerkezeti megoldás tökélyre vitt példája, legalábbis ami az alapformát illeti: a négy alapképből és három kapuból álló alsó sor fölött a tizenkét ünnep, a tizenkét apostol, illetve a tizenkét próféta képéből álló sorok következnek, a középtengelyben a Titkos vacsorát és a Krisztust Nagy főpapként ábrázoló kompozíciót helyezték el. Egyedi megoldás viszont, hogy a prófétasor közepén a megszokott „Istenszülő a jel” kép helyett egy görög és ósláv nyelvű feliratot („Áldott legyen az Úr neve!”) tartalmazó kartus kapott helyet (117. kép). Az egész együttest a kereszt és a két szomorkodó alakja zárja. A ha-

gyományos struktúrát viszont nagyon is „modern” díszítéssel öltöztették föl: az ajtók áttört faragványai, az egyes képek fölött helyet kapó, rocaille-okból szerkesztett aszimmetrikus minták között aláhulló rózsák és más növényi részletek megkapóan realista módon kidolgozott példái harmonikus egységet alkotnak. A képek közötti lizénák gyakran volutákkal kezdődnek, illetve ezekkel végződnek, törzsüket növényi motívumok teszik változatosá. Az alapképeket övező darabokon a szőlő és a búzakévék egyértelműen az eucharisziára utaló szimbólumokká magasztosulnak (118–119. és 122. kép). Az ikonosztázion szerkezetében újdonság a korábbi, hazai példákhoz képest, hogy az áttört faragványok mögött a szerkezeti elemek szerepe minimalizálódik, az egész felépítmény áttörtté válik, úgy, hogy a szentélyből érkező fény lehetőleg az egész együttest légiessé, áttetszővé tegye. Egy jó emberöltővel korábban ezzel kísérletezett már a máriapócsi kegytemplom ikonosztázionját faragó Konsztantinosz mester is, aki balkáni tanultsága révén egy sokkal inkább archaikusnak tűnő formavilágból építkező szerkezetet kívánt az áttört faragványok segítségével és a szentélyből érkező fény alkalmazásával

²⁹⁶ DAZO fond 151. opisz 1. no 2715. f 12 (Források 2.7.)

²⁹⁷ DAZO fond 151. opisz 1. no 2886. f 73.

könnyedebbé varázsolni.²⁹⁸ Ungváron a mestereknek már nincs keleti gyökere, ők szabadon használják saját koruk tobzódó ornamentális kincseit. Elképzelhető, hogy Bacsinszky püspök is biztatta erre őket. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy míg ebben az időszakban a szomszédos Galíciában a latin főoltárok formavilágához kívánták idomítani az ikonosztázionokat, aminek egyik megvalósult monumentális példája éppen a lembergi székesegyházban áll. Az oltár 1768-ban, Jan Pobst (Propst) tervei szerint épült meg (121. kép).²⁹⁹ A Magyar Királyság területén ekkor még semmi ehhez hasonló törekvés nem tapasztalható. Az ungvári képfal áttört kialakítását még a következő száz évben sem haladják meg.

A Wellerovszkyval kötött szerződésből úgy tűnik, hogy az ikonosztázion faragványai eredetileg is két színben pompáztak: a szerkezeti elemek alapvetően fehérben, a faragványok főként aranyban. Feltételezhető, hogy a fehér felületet – a korszakra jellemző módon – eredetileg arany erezet is díszítette. Két érv szól e mellett: egyrészt, hogy az ungvári ikonosztázióval szoros stílusrokonásban lévő, de csak a 18. század végén készült magyaromjádi ikonosztázion (Budapest, Néprajzi Múzeum) restaurált asztalain olyan polierweiss alapréteget sikerült föltárni, amelyet finom arany erezet díszít (115. kép);³⁰⁰ másrészt a hajdúdorogiak, amikor 1809-ben szerződtek a templomuk berendezésének festésére, azt kérik, hogy az „*Architekturát Fejér alabástrom szénre arany erekkel felékesítve*” kell elkészíteni. A dorogiak itt ugyan nem írják, hogy az ungvári ikonosztáziót tekintik mintának, amikor ezt a megoldást kérik, de feltételezhető, hogy a székesegyház képfala ihlette őket, mivel tíz évvel korábban, amikor a faragást rendelték, több részlet esetében is az ungvári ikonosztázion részletmegoldásait tekintették kiindulási alapnak.³⁰¹

Puskás Bernadett alapvetően stíluskritikai alapon feltételezi, hogy az ungvári ikonosztázion képeit az egyházmegyében már évtizedek óta foglalkoztatott Spalinszky Mihály és Spalinszky Tádé készíthette. A két festő talán rokonságban állt egymással, bár újabban egy harmadik Spalinszkyra, Andrásra vonatkozó adatok is előkerültek, aki szintén a 18. század utolsó évtizedeiben alkotott, 1796-ban már nem élt.³⁰² Egyelőre semmilyen biztos adattal nem rendelkezünk, amely alapján meg lehetne

120. Spalinszky M.: Angyali üdvözlét. Egykor a Mária-kongregáció könyvében. Budapest, Iparművészeti Múzeum, Adattár, Kőszeghy Elemér ingóságeltára – Fotó: Kőszeghy Elemér 1941.

határozni, hogy a három festő milyen kapcsolatban állt egymással. Spalinszky Mihály már az 1760-as években kapott megbízásokat a munkácsi püspöktől. Tádé bazilita szerzetes volt, aki 1772-től tűnik föl a rend káptalani jegyzőkönyveiben, őt 1789-ben nevezik először ugyanott festőnek („*Pictor*”) is.³⁰³ Spalinszky Mihály egyik első ismert magyarországi megbízása éppen Ungvárhoz kapcsolódik, mivel a jezsuiták őt bízták meg, hogy a Mária-kongregáció albumába, a kötéstábla belső olda-

²⁹⁸ TERDIK 2008, 531–533., TERDIK 2011a, 39–43. Máriaipöcsön a legutóbbi restaurálás folyamán sikerült újra érzékelhetővé tenni az apostol- és ünnepsor közötti áttört faragványok jelentőségét.

²⁹⁹ Az oltár építéstörténetét, formai előképeit, terveit ismerteti: BETLEJ 2006, 55–76.

³⁰⁰ TERDIK 2011a, 48. A magyaromjádi ikonosztázióról, részleges szerkezeti rekonstrukcióval: TERDIK 2011b, 12–14.

³⁰¹ TERDIK 2011a, 90–91.

³⁰² 1778-ban a nagymihályi görögkatolikus templom toronykeresztjét aranyozta. DAZO fond 151. opisz 1. no 2714. f 16. Spalinszky Erzsébet, András lánya 1796. május 12-én kelt levelében azt írja, hogy apja 1789-ben Falkusra 12 prófétát festett, amit még nem fizettek ki, ezért a püspököt kéri, hogy ezt rendezzék. Bacsinszky instrukciója olvasható a levél hátoldalán, amelyben az ügy kivizsgálását kéri. DAZO fond 151. opisz 5. no 1428.

³⁰³ PUSKÁS 2002, 153–162., PUSKÁS 2008a, 191–192.

121. Ikonosztázion.
L'viv, Szent György-székesegyház

122. Királyi ajtó. Ungvár, székesegyház
– Fotó: Mudrák Attila

lára egy Angyali üdvözlés és alá egy kartust fessen, amelyben a kongregáció alapítási, illetve megújítási évszámait szerepeltet. Az utolsó évszám 1756, amiből arra lehet következtetni, hogy a képet is ebben az évben rendelték meg. Ez a festmény az első ismert, szignált munkája a festőnek (120. kép).³⁰⁴

Puskás Bernadett feltételezését csak részben igazolják a levéltári források. Spalinszky Mihály ugyanis valóban sokat dolgozott a székesegyházban, 1778. április 30-án szerződtek Bacsinszky püspökkel, hogy az ikonosztázion és a két előkészítő oltár ikonjait is megfesti 500 rajnai forintért.³⁰⁵ Meglepő, hogy az ötvennél is több ikon megfestéséért a többi mester munkadíjához képest ő kapta a legkevesebbet. A visszafogottnak tűnő költségvetés talán azzal is magyarázható, hogy a festő jóban lehetett

a püspökkel és az egyházmegye papságával, aminek köszönhetően folyamatosan számíthatott megrendelésekre, amit az 1780-as években végzett, ismert munkái igazolnak is.

Az ungvári székesegyház számadáskönyveit 1780 után kezdték rendszeresen vezetni, mivel a templom fönntartására szánt összeget ekkoriban évi 1800 rajnai forintban határozták meg.³⁰⁶ A számadásokban található bejegyzések szerint Spalinszky Mihály többféle festői munkát is végzett a székesegyház számára, ezek közül eddig az antependiumot említettük. 1781-ből fennmaradt a festő munkáinak összesítése is, amelyben nemcsak az elvégzett, hanem a tervezett munkálatok is pontosabban követhetők, az utóbbiakból az is látszik, hogy a templom mellett a püspöki székházban is szántak neki,

³⁰⁴ A Mária-kongregáció albumának érdekesebb oldalait Kőszeghy Elemér fotózta végig. A kötet ekkor a Munkácsi Egyházmegye könyvtárában volt, az Angyali üdvözlésen, Mária zsámolyán szerepel a festő szignója: „Michael Spalinski”. A kisméretű, pozitív fotó lelőhelye: Iparművészeti Múzeum, Adattár Kőszeghy Ingóságeltára, Leica fotók mutatói CXLIV 6, 34. Az album a második világháború után elkallódott, töredékei a beregszászi levéltárban lehetnek föl.

³⁰⁵ DAZO fond 151. opisz 1. no 2715. f 12 (Források 2.7.)

³⁰⁶ DAZO fond 151. opisz 25. no 172. f 7.

123–124. Szent Kereszt ereklyetartó,
előnézet és hátoldal.

Ungvár, székesegyház.
Budapest, Iparművészeti Múzeum, Adattár,
Kőszeghy Elemér ingóságeltára
– Fotó: Kőszeghy Elemér 1941.

vagy szeretett volna megkapni még különféle díszítő-festői megbízásokat.³⁰⁷ Spalinszky a székesegyház felszentelését követő évben már csak a „maradék” (*reliquis picturis*) festészeti munkákért (antependiumok, plastyenica, a Föltámadás képe stb.) kapott pénzt, ami azt is mutatja, hogy a korábbi megrendelésekkel már elkészült. 1781-ben egyébként már az alsóhunkóci templom ikonosztázióján dolgozott valószínűleg ő, az egyik főnmaradt képén olvasható évszám tanúsága szerint.³⁰⁸ Érdekes adalék, hogy Spalinszky Mihály 1781-ben még a „*Delineatio Iconostas*”-ért is kapott 2 rajnai forintot.³⁰⁹ A delineatio általában tervrajzot jelent, esetünkben talán vázlatot érthettek rajta, de az sem zárható ki, hogy a már kész együttess kellett megörökítenie (hogy mintaképpé válhasson). Az is elképzelhető, hogy a főntebb bemutatott két ikonosztázióvázlatról van szó – egyiken 1781-es dátum szerepel –, mivel ezek közvetlenül a székesegyház tervanyaga között maradtak fenn (113. kép).

Az ungvári ikonosztáziót az elmúlt századokban többször fölújították, a két központi alapkép arcát a 19. században erősen átfestették (118–119. kép),³¹⁰ a többi ikon őrzi viszonylag eredeti formáját. A képek festői ügyesen ötvözték a korabeli barokk formanyelvet a bizánci hagyományokkal, az alapképek ikon jellege még a mai szemlélő számára is egyértelmű, viszont a fönti so-

rok képei (ünnepek, apostolok, próféták) esetében barokk formai és kompozicionális metszettelőképekre nyúlhatnak vissza. Spalinszky Mihály volt a vezető mester, de minden bizonnyal voltak segédei, tanítványai is. Noha Spalinszky Tádé itteni működését az írott források nem támasztják alá, nem zárható ki, hogy valamilyen szerep neki is jutott ebben a nagy munkában. Úgy tűnik viszont, hogy Spalinszky volt az egyetlen görögkatolikus mester, aki aktív szerepet kapott a templomban folyó munkálatokban.

Az ungvári ikonosztázióon alkalmazott egyedi megoldás, hogy a királyi kapu fölött három, kis üveggel elzárt szekrényt alakítottak ki különféle ereklyék számára (109. és 129. kép). Közepén a Szent Kereszt-ereklyét őrző díszes ezüstkereszt kapott helyet, amelynek ereklyéje talán az 1773-as leltárban fölvevett Szent Kereszt-ereklyetartó tartalmával azonos.³¹¹ 1775 őszén úgy nézett ki, hogy a jezsuita templom Szent Kereszt-ereklyéje az Agónia Társulat tulajdonában marad, mivel Bacsinszky lemondott róla, bár eredetileg szerette volna megtartani.³¹² Elképzelhető, hogy a kereszt középpontjában látható kisebb ereklyetartó származik a jezsuitáktól, a díszes talpas kereszt már biztosan Bacsinszky megrendelésére készült. 1941-ben Kőszeghy Elemér így írta le az ikonosztázióban látható ereklyetartót:

³⁰⁷ DAZO fond 151. opisz 25. no 203. f 8. A költségvetés második fele a „Restant proinde” alcímet viseli, amelyben szerepel a szentély falképének a folytatása, két terem festése, hét ajtó festése és aranyozása, napóra festése, toronyórák festésének javítása, felirat aranyozása, négy keret.

³⁰⁸ Az ikon az Istenszülő oltalmát ábrázolja (Budapest, Magyar Nemzeti Galéria). Az ikonról: PUSKÁS 2008a, 199., 240. (118. színes kép), PUSKÁS 2010, 690–691.

³⁰⁹ DAZO fond 151. opisz 25. no 203. f 8r.

³¹⁰ Az ikonosztázió hátoldala részben be van burkolva, és ornamentális festéssel ellátva. Egy kartusban ósláv felirat emlékezik meg az 1858-ban, Popovics Bazil püspök idejében végzett felújításról. Ezeket a munkákat Vidra Ferdinánd vezette, az Istenszülő és a Tanító Krisztus átfestett arca az ő festői stílusát idézi. Biztosan nagyobb felújításon esett át 1939-ben, illetve a 21. század első éveiben is.

³¹¹ „Crux bene magna, bene inaurata ex argento cum insigni particula Sanctissimae Crucis” MNL OL E 152, 115. d. Fasc. 14. Nr. 2. f 3 v.

³¹² DAZO fond 64. opisz 4. no 149.

125. M. Walbaum: Ereklyetartó.
Egykor az ungvári székesegyház ikonosztázióján.
Budapest, Iparművészeti Múzeum, Adattár,
Kőszeghy Elemér ingóságeltára –
Fotó: Kőszeghy Elemér 1941.

126. M. Walbaum: Ereklyetartó.
Egykor az ungvári székesegyház
ikonosztázióján (részlet).
Budapest, Iparművészeti Múzeum,
Adattár, Kőszeghy Elemér ingóságeltára
– Fotó: Kőszeghy Elemér 1941.

127. Ereklyetartó részlete, egykor
az ungvári székesegyház
ikonosztázióján.
Budapest, Iparművészeti Múzeum,
Adattár, Kőszeghy Elemér ingóságeltára
– Fotó: Kőszeghy Elemér 1941.

128. M. Walbaum: Ereklyetartó. Egykor az ungvári
székesegyház ikonosztázióján (részlet).
Budapest, Iparművészeti Múzeum, Adattár,
Kőszeghy Elemér ingóságeltára
– Fotó: Kőszeghy Elemér 1941.

„Aranyozott ezüst alapon ezüst filigrán díszítéssel és ékkövekkel. Jegye: MS. A jegy mellett két oldalt fűrészalulú metszés” (123–124. kép).

Kőszeghy az ötvösjegyet nem tudta föloldani.³¹³ A monogram megfejtésében a székesegyház számadáskönyvében olvasható bejegyzés segített, amely azt állítja, hogy

³¹³ Magassága: 61 cm volt. A kereszt datálásában nem volt biztos, 18–19. századi darabnak tartotta. Lásd Kőszeghy Elemér ingóságeltára. Budapest, Iparművészeti Múzeum Adattár.

Az 1936-ban általa megjelentetett ötvösjegy-katalógusban nincs olyan jegy, amely egy az egyben megfeleltethető lenne az ingóságösszeíró lapra készített rajzával. Vö. KŐSZEGHY 1936.

A keresztet a kommunizmus alatt az illegálisban szolgáló papok megőrizték, a templom visszaadása után került ismét eredeti helyére. Szabó Konstantin atya szíves közlése.

129. Ereklyetartók az ungvári székesegyház
ikonosztázionján
– Fotó: Mordovin Maxim

1785-ben Matheus Zalman bártfai aranyművesnek fizettek az ikonosztázionba helyezett nagyobb ezüstkeresztért 428 rajnai forintot és 45 krajcárt.³¹⁴ Az aranyműves neve már korábban is szerepel a számadásokban: ő javította a székesegyház két ezüstfüstölőjét, készített ciboriumot és ezüst szenteltvízhintőt, 1778-ban 128 rajnai forintot kapott pontosabban meg nem határozott munkáért.³¹⁵ Az utóbbi tétel említésekor vezetéknevét Szalmannak írják.³¹⁶ A Szent Kereszt-ereklyetartó ára a templom éves jövedelmének az egynegyedét fölemészttette, szinte azt az összeget, amelyet a székesegyház javaldalmazására 1782-ben birtokba vett, Ungvárhoz közel eső Koncháza falu jövedelméből kaptak (517 rajnai forintot és 16 ½ krajcárt).³¹⁷ Az ötvös más munkáit egy-

előre nem ismerjük, valószínűleg az ő neve szerepel Sallmann alakban a bártfai ötvösök között még 1788-ban is, bár 1754–1755-ben András, 1758-ban viszont Máté nevű ötvösre van adat Bártfáról ezzel a vezetéknevvel,³¹⁸ aki már az ungvári kereszt készítőjével is azonos lehet. A 18. századi leltár szerint az ikonosztáz királyi ajtaja felett látható, két kisebb üvegezett szekrényben a királynőtől kapott, Rómából származó ereklyék voltak ezüsttartóban. A székesegyház fölszentelését ismertető, korabeli beszámolóban is kiemelték, hogy 1780. október 15-én a szentelésre bevonuló nyolcvan pap a Szent Kereszt-ereklyét és a királynőtől kapott ereklyéket is vitte a menetben, majd nyilvános tiszteletre helyezték.³¹⁹ Valószínűleg az utóbbiak már néhány évvel korábban megérkeztek Ungvárra, ha az ikonosztázban a méretükre szabott szekrényt tudott kialakítani a szobrász. A mára már elveszett tárgyakat Kőszeghy ugyancsak leírta és lefotózta (125–128. kép). A miniatúr oltárépítményt idéző ereklyetartók ébenfából, a díszítésük valójában ezüstdől, illetve drágakövekből készült. Kőszeghy az ötvösjegyek alapján a mesterüket is azonosítani tudta, a 17. század első évtizedeiben alkotó augsburgi ötvös, a híres Matthias Walbaum személyében.³²⁰ Feltételezhető, hogy Mária Terézia ajándékozta ezt a két ereklyetartót Bacsinzky püspöknek, legalábbis ezt állítja a leltár, illetve Kőszeghy jegyzetei szerint a helyi hagyomány is így tartotta. Az ajándékozás tényét valószínűsítheti, hogy amikor Mária Terézia 1775-ben Pannonhalmán járt, az apátságnak is két, díszesen aranyozott, zománcozott ébenfa ereklyetartóval kedveskedett.³²¹ Bacsinzky püspök egyébként 1773-ban, püspökké szentelésére a püspöki öltözékhez

³¹⁴ „Io Mathaeo Zalman aurifabro Bartphensi pro cruce majori argentea in Ecclesiae Iconostas collocata – 428 Rf 45 xr.” DAZO fond 151. opisz 25. no 172. f 15v.

³¹⁵ DAZO fond 151. opisz 25. no 172. f 6r.

³¹⁶ 1781: „17o – R – Aurifabro Bartphensi Mathiae Szalman pro instrisuento aquae benedictae argenteo, ac una pro aspersorio cum labore filigran dicto – 128 Rfl.” DAZO fond 151. opisz 25. no 172. f 8v.

³¹⁷ DAZO fond 151. opisz 25. no 172. f 7r.

³¹⁸ MIHALIK 1961, 263.

³¹⁹ *Ephemerides Vindobonensis* Nro. LXXXVIII. (1780. nov. 3.), 529–530. DAZO fond 151. opisz 1. no 2831. f 38.

³²⁰ A részletes leírást teljes terjedelmében érdemes közölni: „m 36 / ill. 41 cm, talpa: 17,8 cm. Ereklyetartó 2 drb. Ébenfa, ezüst díszekkel. Epitáfiumszerűen felépített, konzolos oszlopokkal, erős párkányokkal tagolt, többfülkés, kései reneszánsz faragványok, amelyek a középrész áttört párkánya már a XVII. sz. 3.–4. tizedére utal. 7 beüvegezett fülkében ereklyék, két oldalfülkében s azok alatt a talpazaton szentek szobrai, a csúcscsúszítményben a feltámadó Krisztus, az oldalszárnyakon az Angyal Üdvözlés kettéválasztott alakjai, s a talpazat közepén a Pieta öntött ezüst szobrocskái láthatók. Teljesen azonosak Wallbaum Máténak az Iparműv. Muz.-ban látható szárnyas oltárkájának díszítményeivel. A hátlapon fölragasztott látható felirat szerint 1795-ben javította: [...] Murányi Miklós dr. közlése szerint azóta elzártan állt 1939-ig. Az egyik ereklyetartó felírásai: a legfelső párkány alatt: SS. INNOCENTVM, az angyalfej alatt: SIMPLICIANI EPI, a középső ereklye fölött: PHILIPPI APOSTOL feliratok vannak. A két szárnyban jobbról /herald./ sz. Péter kulccsal, balról sz. Pál karddal és könyvvel, szobrocskái láthatók. A talpazaton szent András és egy másik szakállas szent. A Pieta mögött MARIA MAGDALEN felirat. – A másik ereklyetartó felírásai: a legfelső párkány alatt: S. IVSTI MART. Az angyalfej alatt: S. STEPANI PROT. A középső ereklye fölött: SS. INNOCENTVM. feliratok vannak. A két oldalszárny fülkéiben sz. Jeromos dárdával és sz. Rókus /bot és térdvel/ szobrocskái láthatók. A talpazaton sz. Bertalan és egy sz. vödörrel látható a Pieta mögött. S. CHRISTIANAE V. N. felirat. Az egyiknek oldalfiókjában cédula: »Dieser zwey – Rälikwy habe ich von staub gebutz in Jahr 1795 die 4 April.« [...] Szerepel még egy 1859-es és 1939-es dátum, amelyek arra utalnak, hogy a tárgyakat többször tisztították már. Kőszeghy Elemér ingóságileltára. Budapest, Iparművészeti Múzeum Adattár. A budapesti Iparművészeti Múzeum gyűjteményében ugyanis már ekkor is volt két Walbaum-féle ereklyetartó, amelyek ötvösjegyei segítették az azonosítást. Walbaum életrajzát megírta, műveit először katalogizálta: LÖWE 1975. Azóta persze az ismert művek száma tovább gyarapodott.

³²¹ Kiss Erika ezt a két ereklyetartót Ottavio Miseroni körébe helyezte. TAKÁCS 1996, 160–163.

tartozó ezüsttárgyakat, illetve más ezüst liturgikus felszereléseket is kapott a királynőtől, amelyek még ma is megvannak.³²²

A nagyszabású munkákat végző mesterek mellett érdemes megemlíteni néhány más, kisebb jelentőségű mester nevét is, akik a már elkészült berendezéseken végeztek apróbb kiegészítéseket, módosításokat. A templom és a püspöki palota lakatosmunkáit Daniel Drezmer készítette. A vele kötött szerződést nem ismerjük, csak egy számadás maradt fenn, amelyben a „contractuson felül” végzett munkáit összesítette valószínűleg 1780-ban. Itt több olyan tétel is szerepel, amelyek a Feckék által készített faberendezésen végzett munkákra utalnak. Drezmer munkája az ikonosztázion királyi kapuján lévő függöny karnisa,³²³ ami azt mutatja, hogy az a bi-

zánci gyakorlat, ami a királyi kapukon függőnyt is alkalmazott, ekkor még teljesen elfogadottnak számított a görögkatolikusok között is.³²⁴ A berendezésen végzett egy-két módosítást Zavalnizky (máshol Szabalnizky) Miklós asztalos is, aki ugyancsak ekkor összesítette az eredeti szerződésében rögzített feladatain túl végzett munkáját. Kereteket készített a kis oltárokon (talán a szentélyben lévő előkészítőkre gondol), a főoltár belsejét kibélelte, és hátulról ajtót nyitott, vagyis szekrénnyé alakította.³²⁵ A költségvetésben említett eredeti szerződése talán azzal lehet azonos, amelyet 1779. december 11-én kötött Bacsinszky püspökkel, gróf Sztáray Mihállyal, a kassai kamarai adminisztráció vezetőjével, illetve Lorenz Lander kamarai építésszel, a püspöki épületek (szeminárium, püspöki palota, székesegyház) asztalos-

130. A diadalív festésének részlete. Ungvár, székesegyház – Fotó: Kovács Gábor

³²² Ezeket ismerteti: PUSKÁS 2008, 197.; PUSKÁS 2010, 686.

³²³ „Az lakatos munkának specificatioja, melyet Eö Excellentiája számára dolgoztam a’ contractuson felül 1. az templomba az tabernaculumot vasasztom – 2 Rf / 2. ahol a’ szentséget tartják felül 3 rámat vasasztam pléhetokékkal és sarkal – 4 Rf 30 xr / 3. az ajtó felet valo firhamgnak 3 rudat strófokkal edgyüt – 3 Rf 15 xr / 4. 2 hozzávaló csigát a fl. 1 xr. 75. – 2 Rf 30 xr / 5. az tronushoz csináltam strófokat 9 és ahoz tartozandó bankeisnikat – 3 Rf 15 xr / 6. az gyertyatartókhöz kaptokat 11 á xr 7. – 1 Rf 17 xr. / 7. az kanonicusok szekeihez bankeisnt 4 á xr 12. – 48 xr / 8. a külső templom ajtaihoz tsináltam 6 sarkvasat a kőbe és 2 utközöt – 13 Rf 15 xr / 9. ahoz 25 font olom a kivel öntöttem a csapokat – 5 Rf 30 xr [...] Dátum nélkül. ÖStA HKA, Kam. Ung. RNr 728. Fasc. 33/3, nr. 128 ex anno 1781. f 54. Másolata: MTA Kézirattár MS 10.794/4. Neve szerepel a székesegyház számadáskönyvében is: DAZO fond 151. opisz 25. no 172.

³²⁴ Az ikonosztáz ajtóinak lakatosmunkáival és a vasból készült karnisokkal foglalkozik Kutka János is az egyik levelében. DAZO fond 151. opisz 1. no 2886. f 73.

³²⁵ „Specificatio / Az asztalos munkának, melyet Eö Excellentiája számára készítettem az contractuson felül. / 1o 4 nagy rámat a kis-oltárokhöz csináltam a fl 6 – 24 Rf / a hol a szentség áll kiváktam 2 ablakformát és lábacsát csináltam belé – Rf 2 / az belső oltárnak három oldalat megbéleltem a’ rámaikon kívül, és hátul egy ajtócskát csináltam – 6 Rf 30 xr / 1 gradicsot csináltam – 2 Rf / 2 karikát az oltár ajtóra a xr 9 – 18 xr [...] Dátum nélkül, ÖStA HKA, Kam. Ung. RNr 728. Fasc. 33/3, Nr. 128 ex anno 1781. f 56. Másolata: MTA Kézirattár MS 10.794/4.

131. A szentély mennyezeti falképének részlete. Ungvár, székesegyház – Fotó: Terdik Szilveszter

132. A szentély mennyezeti falképének és keleti falának festése. Ungvár, székesegyház – Fotó: Terdik Szilveszter

133. Kerub, részlet a szentély mennyezeti falképéről.
Ungvár, székesegyház – Fotó: Kovács Gábor

munkáira.³²⁶ Az oltárasztalon végrehajtott módosítás figyelemreméltó változást jelent, mivel a Munkácsi Egyházmegye templomainak oltárain a 18. század végétől kezdve mutatható ki az a gyakorlat, amely az oltárasztalt egyfajta szekrénynek, a liturgikus ruhák tárolására alkalmas komódnak tekinti. Úgy tűnik, hogy az ungvári főoltár jelentette a mintát ebben is. Ez a megoldás az eddigi kutatásaim alapján valódi görögkatolikus „ta-

lálmánynak” tűnik, mivel az oltárasztal szekrényszerű használata mind a latin, mind az ortodox gyakorlatban ismeretlen megoldás, a görögkatolikusok között viszont a 20. század közepéig elfogadott maradt.

A falfestés

A belső átalakítás nemcsak a berendezést, hanem a falakat is érintette. A szentély valószínűleg teljesen új festést kapott, hogy a jezsuita időkben volt-e egyáltalán falfestés, arra nincs adatunk. Bacsinszky püspök 1778. április 30-án szerződött Andreas Tritina eperjesi festővel és polgárral, hogy a szentélyt és a diadalívét freskóval kifestí. Munkájáért 700 rajnai forintot kapott volna, illetve szállást.³²⁷ Tritina neve nem ismeretlen a művészettörténetben, több műve máig fennmaradt Északkelet-Magyarországon, különösen Eperjesen és környékén.³²⁸

Különös, de Bacsinszky 1778. október 19-én már Matthias de Bilges festővel, trieri polgárral szerződött, hogy a templom szentélyének és a diadalívnek az ikonosztázion elé eső részének a festését freskótechnikával fejezze be. Ennek oka, hogy a munkát elkezdő Andreas Tritina meghalt október 2-án. De Bilges munkájáért 180 rajnai forintot fizettek volna. A szerződés német nyelvű változatára később ráírták, hogy 1779. május 23-án a festőt elküldték, mivel a munkát nem fejezte be,³²⁹ végül, vagy csak addig, 30 rajnai forintot kapott, míg Tritina már 400 rajnai forintot vett föl a haláláig.³³⁰

Más forrásokból tudható, hogy a szentély falképeit Sebastian Hirschlinger homonnai festő fejezte be 300 forintért.³³¹ Fennmaradt gróf Csáky István (1741–1810) 1779. július 22-én kelt levele is, amelyben azt írja Bacsinszkyknak, hogy az évek óta Homonnán, nála dolgozó Hirschlinger azért nem tudott valamilyen munkát befejezni, mert mostanában éppen a püspöktől kapott megbízást.³³² Minden bizonnyal a székesegyház szentélyé-

³²⁶ Itt Szabálniszky néven szerepel, valószínűleg ugyanez a mester. DAZO fond 151. opisz 1. no 2762, f 1r.

³²⁷ DAZO fond 151. opisz 1. no 2714. f 10. (Források 2.8.)

³²⁸ Tritina, András Ignác Kajetan neve Tertina formában is ismert. 1753-ban említik eperjesi polgárként. Dolgozott a környéken, de az eperjesi Kálváriatemplomban is. Egyik első monumentális munkája a lőcsei minorita templom falképei (1758–1765): GARAS 1955, 257., PETROVÁ-PLESKOTOVÁ 1983, 74., RUSINA 1998, 82–85., BODNÁROVÁ-CHMELINOVÁ 2006, 241. Ezek a művek nem említik, hogy 1770-ben Sátoraljaújhelyen a pálos templom déli, centrális Szent Kereszt-kápolnájában is festett (szignált műve), de pontos halál dátumát sem adják meg. A sátoraljaújhelyi kápolnát 1767-ben emelték az Úr szenvedésének tiszteletére, de falképei a 20. század második felében nem voltak láthatóak, így a festő szignóját sem ismerték. A kápolna építéséről, szobraitól: JOÓ 1972, 151., 170.

³²⁹ DAZO fond 151. opisz 1. no 2658. (Források 2.9.) Szerződésük másolata: DAZO fond 151. opisz 1. no 2715. f 13.

³³⁰ DAZO fond 151. opisz 1. no 2715. f 22v.

³³¹ DAZO fond 151. opisz 1. no 2715. f 13v.

³³² „Excellentissime, Illustrissime, ac Reverendissime Domine Praesul Domine mihi singulariter Colendissime! / In relatis habeo, Pictorem Sebastianum Hirschlinger, qui apud me nonnullis abhinc annis, usque ad praesens tempus sedule laboravit, apud Excellentiam Vestram laborem adeptum esse, et adhuc ante spatium trium septimanarum Ungh-Varinum praefatum abire debuisset. Quoniam autem laborem suum apud me citius terminare nequiverit, qui ad adventum Excellentissimi ac Illmi Domini V. Cancellarii et I. Cottus hujus Zempleniensis supreme Comitum Domini Caroli Pálffy indilate ad effectum deduci debuit: ex eo perofficiose requiro Excellentiam Vestram, dignetur Eadem Excellentia Vestra eidem ignoscere Eundemque determinato pro Eodem noto Labore, paterne consolari. Quem ultroneis etiam gratis et favoribus pretiosissimis dum commendarem, fateor quod sim, et constanter perseverem / Excellentissimae DVrae / Homonnae 22a July 779 / Servus obligatissimus C. Steph Csáky” DAZO fond 151. opisz 1. no 2763. Csáky Istvánék az 1770-es években sokat építkeztek szepesi birtokaikon, de Homonnán is ekkor folyt a kastély újjáépítése. GRANASZTÓI 2000, 45–46. De Bilges és Hirschlinger festők neve nem szerepel a művészéletrajzi lexikonokban, személyük beazonosítása további kutatásokat igényel.

nek befejezésén dolgozott. A székesegyházi számadás szerint még 1782-ben is fizettek Sebastian „Hirslinger” festőnek 100 rajnai forintot, de hogy pontosan milyen munkáért, azt nem részletezik.³³³ Bacsinszky püspök még 1780-ban készített egy költségösszesítést, amelyben egy meg nem nevezett festőnek, pontosabban meg nem határozott, de a templomban folyó munkára 300 forintot szánt.³³⁴ Elképzelhető, hogy ez az árkalkuláció Spalinszky Mihálytól származott, mivel az 1781-es költségkimutatásában a még hátralévő munkák között említi a szentély festésének folytatását, amelyet 300 rajnai forintra becsült.³³⁵ Úgy tűnik, hogy egy évvel később Hirschlinger nyerhette el a megbízást. A mű 1782-es befejezését erősítheti meg, hogy ebben az évben eladták a Tritina után hátramaradt festékeket is,³³⁶ amelyek valószínűleg éppen a falképek ekkoriban történt befejezése miatt válhattak feleslegessé.

Az ungvári szentély falait ún. quadratura festés borítja, amely alapvetően dekoratív, építészeti elemeket idéző formákból áll (130–134. kép). A mennyezet közepén megnyílik az ég, felhők között Isten-szem tűnik föl, amelyet Szent-Szent-Szent ószláv felirat és puttófejek öveznek. Hasonló kompozíció kapott helyet néhány évtizeddel korábban a máriapócsi templom szentélyében is.³³⁷ A fiókos dongaboltozat haránt irányú ívmezőiben, a kör alakú, festett nyílásokon keresztül szintén az ég látszik. Az oratóriumablakok fölé helyezett, ülő evangélista portréknak, illetve a két sekrestyeajtó és a két vakív fölé helyezett, az ószövetségi áldozatokra utaló szimbólumoknak talán van barokk kori előzménye, mai formájukban a Vidra-féle, az 1939-es, Boksay József által vezetett nagy átalakítás, valamint egy 1984-ben végzett átfestés eredményei lehetnek. A szentély végfalán nyíló két félköríves ablak között és a középtengelyben található körablak alatt egy dekoratív virágváza kapott helyet, amely talán az első rétegekhez tartozik. Az oltár mögötti félköríves mélyedésben áll a püspöki trón, amely mö-

gött oszlopokból, párkányokból kombinált festett látszat-architektúra van. Ennek kora szintén nem állapítható meg pontosan, inkább 19. századi munkának tűnik. Összességében azért elmondható, hogy a szentély mennyezetének, illetve végfalának a főbb elemei még a 18. századra vezethetők vissza. A falképek 2012-ben és 2013-ban folyó restaurálása folyamán kiderült, hogy az első barokk réteg annyira töredékes, hogy visszaállítani nem lehet, ezért inkább a 19. századi rétegeknél álltak meg a föltárásban, amely nem követte pontosan az egy századdal korábbi formákat.³³⁸

Érdekes, hogy az ikonosztázion hátfala, amely a szerkezet nagy részét eltakaró deszkázat, szintén díszítőfestést kapott. A királyi ajtó fölötti festett kartus szerint az ikonosztáziont Popovics Vazul püspök idejében újjátották meg, Vidra Ferdinánd vezetésével, 1858-ban (135. kép). Csak alapos restaurátori vizsgálat tudná kideríteni, hogy ennek a díszítőfestésnek vannak-e barokk kori előzményei.

Különös, hogy a falfestés semmilyen kapcsolatot nem mutat a bizánci tradícióval. Úgy tűnik, hogy a 18. század közepén a máriapócsi templom falainak festéséhez sem találtak olyan mestert, aki a bizánci templom képi rendszerét át tudta volna ültetni a nagyszabású barokk templomokba. Noha a bizánci templom ikonográfiai programja a fatemplomokban még a 19. század első felében is tovább élt, a barokk kőtemplomok közül szinte sehol nem valósult meg. Elképzelhető, hogy a hagyományos technikákkal dolgozó konzervatív kismesterek, akik ezt a képi hagyományt jól ismerték, nem is tudtak vállalkozni a nagyszabású falfelületek pingálására, bár mint láttuk, Spalinszky nem riadt (volna) vissza falképek festésétől sem.

A bizánci rítus megkívánta különböző mobil ikonok alkalmazását is. 1781-ben Spalinszky Mihály festette meg a plastyenyicát, amelyet a szentsíron, illetve a húsvéti időben az oltáron szokás használni (6 rajnai forintot kapott érte).³³⁹ 1785-ben a 12 ünnep ikonjéért és a két

³³³ DAZO fond 151. opisz 25. no 172. f 6r.

³³⁴ Bacsinszky egy jelentésben összesíti az 1779-es kiadásait, amelyekben valószínűleg néhány összeg a templom költött tétel: „1o dem kaschauer Bildhauer für die inneren Einrichtungen der Catehdral Kirche sind bezahlet – 743 f / 2o Dem Neustädler Stein-Mitzer samt der fuhr – 800 f / 3o dem Mahler – 300 f / 4to dem Vergolder – 860 f” ÖStA HKA, Kam. Ung. RNr 726. Fasc. 33/3, nr. 6 ex anno 1780. f 368 r. Az itt szereplő kassai szobrász Johann Feckkel lehet azonos, aki ekkor a püspöki trónon dolgozott, és talán a festőnek és az aranyozónak szóló kifizetések a templomban végzett munkák költségei lehetnek. (Források 2.11.)

³³⁵ DAZO fond 151. opisz 25. no 203. f 8r.

³³⁶ Az 1782-es bevételek között: „13o Joanni Godefrido Lorberor quaestori, et civi cassoviensi pro coloribus per defunctum Andream Tertina pro pictura fresko acceptis – 40 Rfl 58 xr.” DAZO fond 151. opisz 25. no 172. f 13v.

³³⁷ TERDIK 2008, 529–530.

³³⁸ A restaurálási munkákat a lemergi művészeti akadémia kutatócsoportja végzi Iván Melnyik vezetésével, tudományos segédmunkatársa Viktor Manyko. A munka során kiderült, hogy a képeket utoljára 1981-ben festették át, mivel ezt az évszámot és a festő nevét is megtalálták. Ezt az átfestést a falak szennyezettsége miatt végezték, az eredeti rétegekre szűrkebb, sötétebb tónusokat vittek föl. Most ezt a réteget dokumentálták és eltávolították. Ekkor kiderült, hogy további rétegek vannak alatta, de a legelső lényegében elvesztett. Ami megmaradt, azt konzerválták. A folyamatban lévő munkáról riport jelent meg a restaurátorral: *Kafedralnij Visznik*, 2013, 23. sz., 3–4. A riport összefoglalását Ruszinkó Szergejnek köszönöm.

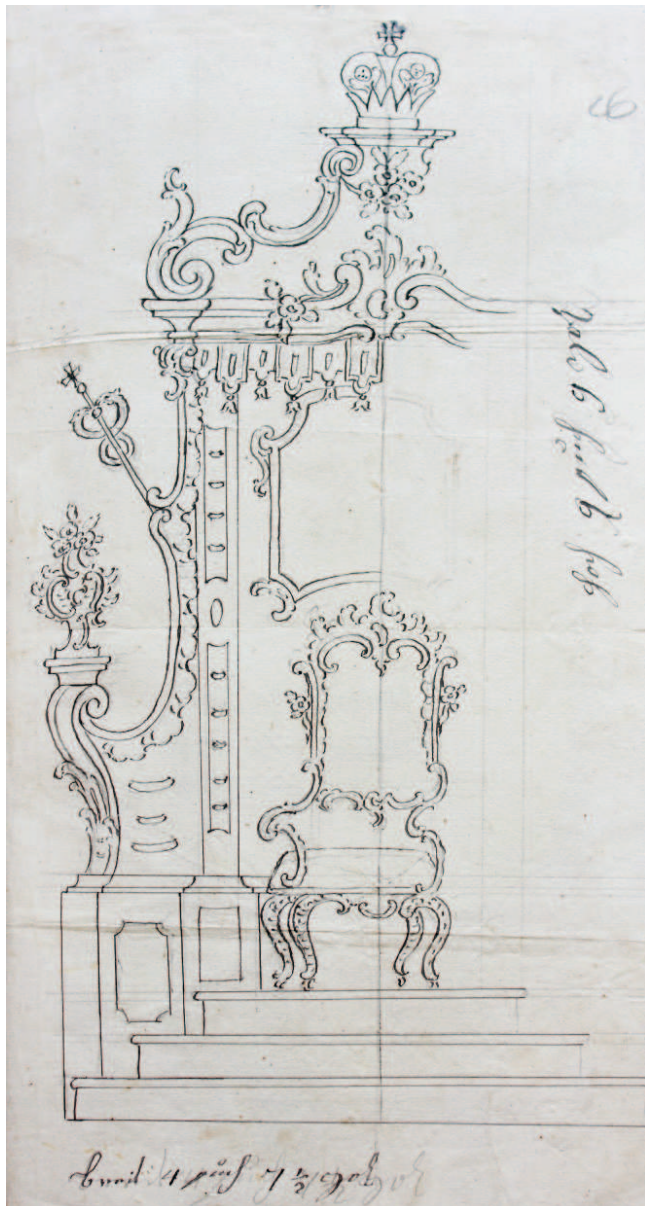
³³⁹ Lásd 292. jegyzet, illetve DAZO fond 151. opisz 25. no 203. f 8r.

134. A szentély és a diadalív festésének részlete. Ungvár, székesegyház – Fotó: Kovács Gábor

135. Az ikonosztázion hátoldalát díszítő festés és emlékfelirat. Ungvár, székesegyház – Fotó: Mordovin Maxim

136. Johannes Feck: Püspöki trón terve.
DAZO fond 151. opisz 1. no 2808. f 26.

előkészületi oltár javításáért fizettek összesen 50 rajnai forintot egy név szerint meg nem nevezett festőnek.³⁴⁰ Az ünnepikonok minden bizonnyal csókolóikonok lehettek, amelyeket a hajóban tettek ki a hívek számára. Ezekről a leltár is megemlékezett (Források 2.12., 123. tétel, 13 darabot említ, talán a Spalinszky által korábban festett Feltámadás képet is ide számították). Az ikonok kapcsán a számadásban emlegetett munkácsi festő Spalinszky Mihállal lehet azonos, hiszen ugyanekkor az előkészítő oltárok javítását is rá bízta, ame-

137. Johannes Feck (?): Püspöki trón terve.
DAZO fond 151. opisz 1. no 2808. f 27.

lyeket viszont korábban ő festett. Megjegyzendő még, hogy ebben az időszakban Spalinszky Tádé is a munkácsi kolostorban élt, így akár őt is lehetne munkácsi festőként azonosítani.³⁴¹ Mivel a szóban forgó ünnepikonok nem maradtak ránk, így a kérdést újabb és pontosabb levéltári adatok hiányában nem lehet eldönteni.

A hajó új berendezése

A hajó terét is át kellett alakítani a székesegyház funkcióinak megfelelően. A hosszú, latin típusú, térdeplős padok számát csökkentették a hajó szentély felé eső részében.

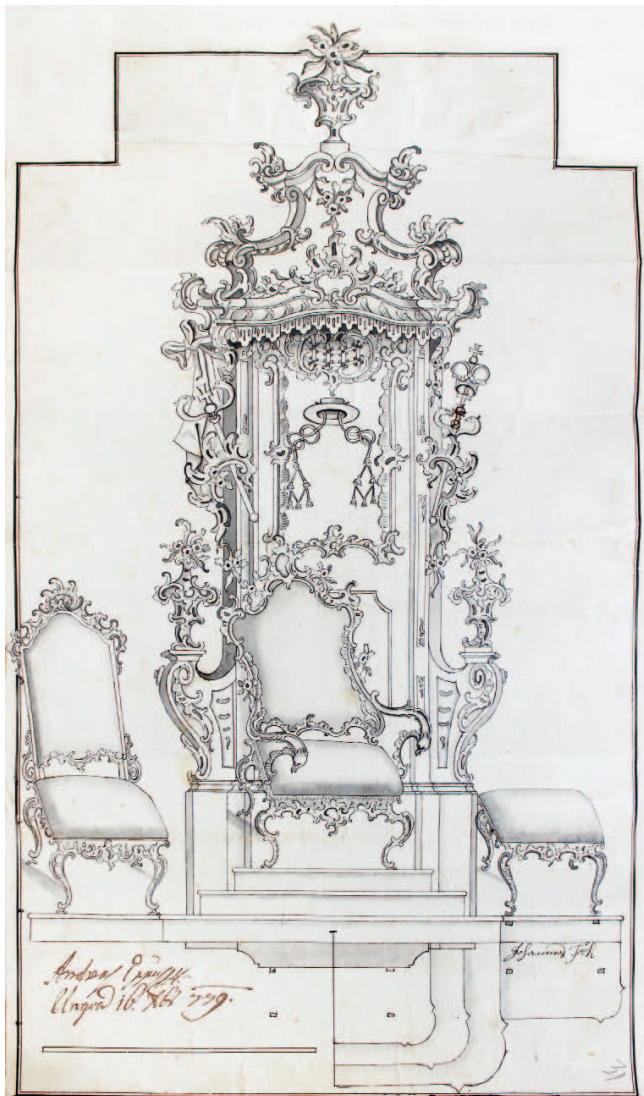
Székesegyházhoz illően püspöki trónra is szükség volt, amelynek elkészítésére 1779. december 17-én Johann Feckkel szerződtek.³⁴² Három tervváltozat is fennmaradt, amelyeket Johannes Feck szignált. Sajnos a hozzájuk tartozó iratanyag lappang vagy egyelőre még nem került elő (136–138. kép).³⁴³ Az egyikben Bacsinszky püspök 1779. december 16-án kelt autográf aláírása jelzi, hogy

³⁴⁰ 1785: „14o Pictori Munkaciensi pro depictis 12 festivalibus Imaginibus, et reparatione utriusque Prothesis – 50 Rfl.” DAZO fond 151. opisz 25. no 172. f 13r.

³⁴¹ Bazilita Rend káptalani jegyzőkönyve 1784, de 1789-ben is itt élt még. NBRML.

³⁴² DAZO fond 151. opisz 1. no 2762. f 3r. (Források 2.10.)

³⁴³ DAZO fond 151. opisz 1. no 2808. f 26, f 27, f 31.

138. Johannes Feck: Püspöki trón terve.
DAZO fond 151. opisz 1. no 2808. f 31.

elnyerte a főpásztor tetszését (138. kép).³⁴⁴ A szerződést másnap alá is írták a szobrásszal. Valóban ez hasonlít a legjobban az elkészült változathoz, de a terven több olyan elem is hiányzik, amely a mai trón fontos alkotóeleme (például az oromzati párkány címere, a hátfal képe). A jobb oldalra, az ikonosztázionhoz legközelebb eső pillér elé helyezték el a trónt, amely egy három lépcsőfokkal kiképzett dobogóra helyezett, díszes barokk karosszék. A háttámlára Krisztust, a Nagy Főpapot festették (139. kép), amelynek faragott keretén a püspöki jelvények is föl-tűnnek (kétágú gyertyatartó, illetve pásztorbot). A trón fölötti baldachin négy volutából áll, amelyek egy rokokó vázát tartanak, a baldachin párkányán Bacszinsky család címe is helyet kapott (fekvő holdsarlón álló nyíl és két csillag, a pajzs fölötti kalappal) (140. kép).

139. B. Lausák (?): Krisztus, a Nagy Főpap,
kép a székesegyház püspöki trónján
– Fotó: Mordovin Maxim

A trónnal szemben állították föl a szószéket, amely szintén Johann Feck munkája. Az elkészült mű tervét nem ismerjük, csak egy korábbi változatát, amely nem nyerte el a püspök tetszését (141. kép). A rajzot „*Johannes Feck Kaschau*” szignó alapján tarthatjuk a többi berendezést is készítő szobrász munkájának.³⁴⁵ Az új szószék talán a jezsuiták idejéből származó építmény helyén áll. Az emelvény formája szokatlan, mivel az általánosan elterjedt barokk szószékekkel ellentétben nincs kosara, hanem öt lépcsőfok vezet föl egy dúsan faragott korlátal ellátott emelvényre. A szószék hátfalán Szent Pál apostol olajképe látható (142. kép), keretén a trikérion és dikérion, mint további püspöki jelvények látszanak. Hangvetőjének formája szinte a trón baldachinjával egyezik, de a két középső voluta között kettős kereszt tűnik föl, a párkányról pedig a püspöki rend jelvénye, az omoforion két szára ereszkedik alá. Johannes Feck a szószékért és a trónért összesen 743 rajnai forintot kapott (ebből 43 forint a szállításért járt).³⁴⁶ Kutka János leveléből tudjuk, hogy a beállításukat 1780. április 18-án

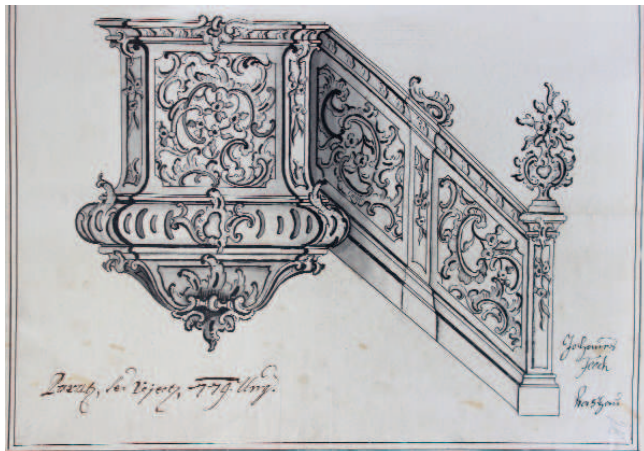
³⁴⁴ A bal alsó sarkában olvasható: „Andreas Eppus. Ungvar. 16 xbr. 779.” DAZO fond 151. opisz 1. no 2808. f 31.

³⁴⁵ A rajz alá írva: „Paratum, sed rejectum, 779. Ungv.” Hátoldalán: „Unghvariensis Catdlis Eccliae Concionatoriae Cathedrae Delineatio.” DAZO fond 151. opisz 1. no 2808. f 28.

³⁴⁶ DAZO fond 151. opisz 1. no 2715. f 14r, DAZO fond 151. opisz 1. no 2886. f 58.

140. Püspöki trón. Ungvár, székesegyház – Fotó: Mudrák Attila

141. Johannes Feck: Szószék terve.
DAZO fond 151. opisz 1. no 2808. f 28.

kezdte, amivel két nap alatt el is készült, majd ekkor vette föl fizetségének maradékát, 300 rajnai forintot.³⁴⁷

A szószék és a püspöki trón aranyozásáért a székesegyházi számadások szerint 1786–1787-ben fizettek a koncházai jövedelemből Venczeslaus Viller aranyozómeszternek 450 rajnai forintot.³⁴⁸ Viller csak 1790. augusztus 18-án nyert Kassán polgárjogot. A csehországi Policskából származott,³⁴⁹ hogy pontosan mikor érkezett Magyarországra, nem lehet tudni. Néhány évvel korábban Ungváron még Wenzel Wellerovszkynak fizettek a számadáskönyv tanúsága szerint, akinek a neve ugyanitt Villerovszky formában is szerepelt.³⁵⁰ A mesterváltás oka egyelőre nem ismert.

Két év múlva szintén a koncházai jövedelmekből fizettek ki közelebről meg nem határozott két festményt, az egyik Szent Pált, a másik az Üdvözítőt ábrázolta, előbbiért 27, utóbbiért 35 rajnai forintot.³⁵¹ Az ikonográfiájuk alapján biztosra vehető, hogy a trónt és a szószéket díszítő olajképekről van szó. A számadáskönyvek egy közelebről meg nem nevezett pócsi festőt említenek a képek mestereként. A „pócsi” festőben stíluskritikai alapon leginkább Spalinszky Mihályt vagy Tádét kellene látnunk. Mihály 1783-ban valóban a pócsi ikonosztázion, négy évvel később pedig a szószék képeinek megfestésére szerződött, illetve adott

142. B. Laucsák (?): Szent Pál apostol képe a székesegyház szószékén
– Fotó: Mordovin Maxim

arájánlatot,³⁵² de egyáltalán nem biztos, hogy még az évtized végén is ezzel a munkával foglalkozott, és az sem biztos, hogy folyamatosan Pócson tartózkodott. Nem tudjuk, hol volt az állandó lakhelye, feltételezhetően Munkácson élt. Tádéről a baziliták káptalani jegyzőkönyvéből tudható, hogy 1789-ben a munkácsi Szent Miklós-kolostorban tartózkodott – egyébként ekkor nevezi először *pictornak* a jegyzőkönyv –, a következő káptalan idején, 1792-ben pedig már Krasznibrodon élt. Ami érdekesebb, hogy a pócsi monostorban 1789-ben említenek egy másik bazilita festőt (*Pictor*), D. Barsnophius Laucsákot, akinek a neve három évvel később

³⁴⁷ Kelt 1780. április 27-én. DAZO fond 151. opisz 1. no 2886. f 78.

³⁴⁸ „14o Ex ređitibus possessionis Konczháza Inauratori Venczelso Viller pro inauratione Eppalis Throni, et Concinatoriae Cathedrae in supplementum Dotis Eccae annuorum Rh. flor. 517 xr 15 ½ pro isthic nno tenore quietantiarum ejusdem inauratoris sub littera A. et B. persoluti habentur – 450 fl 41 xr.” DAZO fond 151. opisz 25. no 172. f 18v. Az itt hivatkozott nyugtákat egyelőre nem ismerjük.

³⁴⁹ KEMÉNY 1913, 281.

³⁵⁰ Ő 1780–1781-ben valószínűleg még az ikonosztázion vagy az oltárok aranyozásáért kapott további összegeket (160 és 140 rajnai forintot) a szerződések szerint. DAZO fond 151. opisz 25. no 172. f 6r és f 8v.

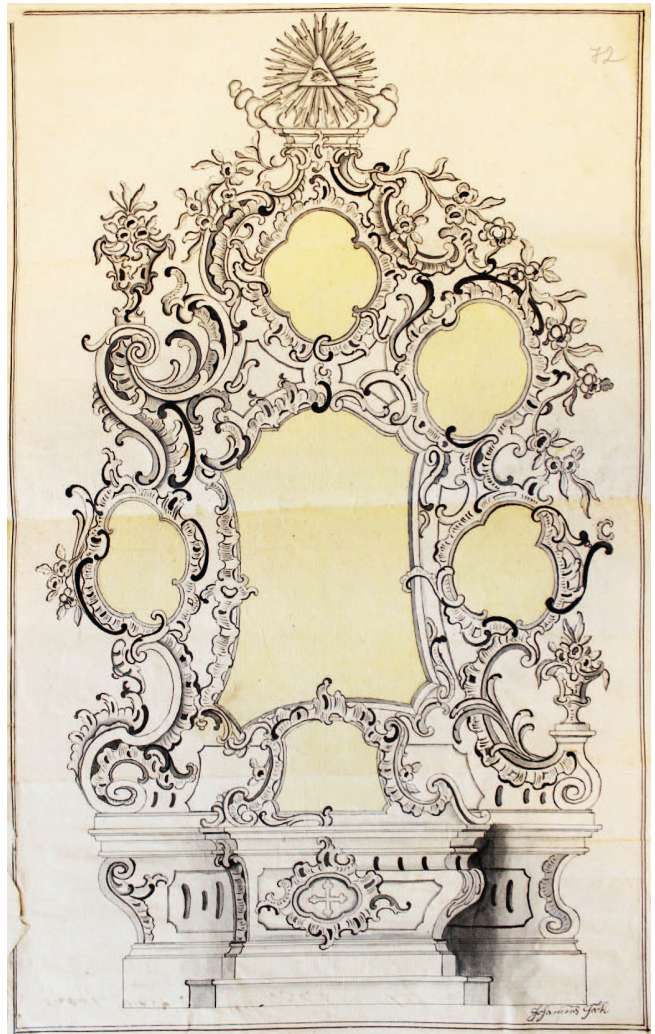
³⁵¹ 1789–1790: „8o [...] Item Pocsensi Pictori pro duabus imaginibus, S. Pauli nempe, et Salvatoris Rh fl 27 insimul autem f 35 xr 30 ad rationem Dotis Ecclesiae annuorum Rh flrum 517 xr 16 ½ vigore quietantia sub uno eodem depuncti.” DAZO fond 151. opisz 25. no 172. f 22r.

³⁵² PUSKÁS 2008a, 187–188. Lásd: Források 1.8–9.

ugyancsak a máriapócsi kolostor tagjai között tűnik föl mint diakónus (de többet nem is szerepel).³⁵³ Róla és művészetéről nem tudunk semmit, ezért csak feltételezem, hogy Laucsáknak köze lehetett a két ungvári kép elkészítéséhez. Spalinszky Mihály utolsó ismert, feltételezett pócsi megbízásával kapcsolatban ugyanis van egy furcsaság: az eddig szerződésként kezelt latin szövegben öt kép megfestését irányozta elő a szószékre, úgymint Keresztelő Szent Jánost és a négy evangélistát. A szószék hátfalát viszont Szent Pál képe díszíti, amelyet mostanában tisztítottak meg a restaurátorok, s egyértelművé vált, hogy ez a kép a 18. század végén készült (84. kép).³⁵⁴ Spalinszky Mihály 1787-ben egyébként a tokaji ikonosztázion festésével volt elfoglalva az egyik apostolkép hátoldalán olvasható felirat szerint.³⁵⁵ A máriapócsi és az ungvári Szent Pál apostol kép között viszont érezhető némi stílári rokonság, különösen az érzékenyen megfestett háttér és a táj növényei közötti szoros kapcsolat föltűnő, ezért azt sem zárhatjuk ki, hogy talán Laucsák kapta meg végül ezeket a munkákat. Ha ez így van, akkor az is biztos, hogy Laucsák művésze a Spalinszkyak művészetétől függött.

A szentélyhez legközelebb eső két oldalkápolna nyugati fala előtt kanonoki stallumokat is elhelyeztek, négy négy férőhelyeset, amelyek támlái ívesek, a betétekben igényes, rokokó jellegű ornamentális faragással.³⁵⁶ A római katolikus püspökségek mintájára a Munkácsi Egyházmegye kanonoki testületét 1771-ben kezdték szervezni, eredetileg hét taggal. Az első kanonokokat Mária Terézia 1776-ban nevezte ki, jövedelmüket is ekkor szabályozta.³⁵⁷ Ekkor már nyilvánvaló lehetett az az igény, hogy a templomban számukra is kell megfelelő helyet biztosítani.

Bacsinszky püspök a mellékoltárok „szobortalánítását” is elvégezte, majd az oltárképeket is kicserélték, valószínűleg Spalinszky Mihály munkáira. A mellékoltárok megőrzése már olyan latinizációként értelmezhető, amely Galíciában nagyon elterjedt volt, Magyarországon ekkoriban még valószínűleg csak a munkácsi bazilita, illetve a pócsi kegytemplomban álltak mellékoltárok. Az ungvári templomban jelenleg három oltárnak van barokk oltárképe: a bal oldali középső kápolnában a Keresztre feszítés (144. kép), a bejárattól számított bal oldali első kápolnában Szent András (Bacsinszky védőszentje,

143. Johannes Feck: Mellékoltár terve. DAZO fond 151. opisz 6. no 2017. f 72.

1778-as évszámmal) (145. kép), és a jobb oldali első kápolnában Keresztelő Szent János.³⁵⁸ Az oromzati képek viszont ezeknél is 19. századi munkák, stílusuk alapján az egyházmegyei festő, Vidra Ferdinánd műveinek tűnnek.³⁵⁹ A többi három mellékoltár közül a két első (bal oldalon Jézus Szíve, jobb oldalon Szent József) a 20. század első feléből származó alkotások, míg a jobb oldali középső Mária-oltár felépítménye talán őriz barokk elemeket, de a képek itt is újak (Boksayé a főkép). Úgy tűnik, hogy a két első oldalkápolna mellékoltárát Bacsinszky püspök teljesen eltávolította, amint láttuk,

³⁵³ A káptalani jegyzőkönyvek: NBRML (jelzet nélkül).

³⁵⁴ TERDIK 2011a, 49., 39. kép.

³⁵⁵ PUSKÁS 2008a, 189.

³⁵⁶ Daniel Drezner lakatosmunkákat végzett a stallumokon. ÖStA HKA, Kam. Ung. RNr 728. Fasc. 33/3, nr. 128 ex anno 1781. f 54. Másolata: MTA Kézirattár MS 10.794/4. Idézve a 74. jegyzetben.

³⁵⁷ HODINKA 1909, 708–711. A munkácsi káptalan statútumai is fönmaradtak, amelyek az egyik első, bizánci rítusú kanonoki statútum. Szövegét kiadta: PAPP 1942.

³⁵⁸ PUSKÁS 2008a, 209., 198–199. (Szent András, illetve Keresztrefeszítés-oltár.)

³⁵⁹ A Keresztrefeszítés felett Szűz Mária Oltalma, Szent András felett a Tanítványok széttoszlása, a Keresztelő felett Zakariás látomása a templomban.

144. Szent Kereszt – mellékoltár.
Ungvár, székesegyház
– Fotó: Mordovin Maxim

145. Szent András – mellékoltár.
Ungvár, székesegyház
– Fotó: Mordovin Maxim

ezeket a latinok kapták meg, ezért nem is lehetnek a jelenlegi oltároknak eredeti barokk elemek. A székesegyház 1781-es leltára már csak négy mellékoltárt említ. A számadáskönyvek tételei alapján az is látszik, hogy alapvetően a főoltárral és négy mellékoltárral számoltak, hiszen Spalinszky Mihálytól is csak a fő- és négy mellékoltár számára rendeltek antependiumot. 1781-ben Zavalniszky Miklós asztalosnak öt fakeresztért fizettek 2 rajnai forintot és 30 krajcárt, majd nem sokkal később Spalinszky Mihálynak fizettek szinte ugyanennyit öt kereszt festéséért.³⁶⁰ Feltételezem, hogy a bizánci oltár elengedhetetlen felszerelési tárgyát képező papi kézikeresztekéről van itt szó, amelyek a későbbi leltárban említett hat fakeresztrel lehetnek azonosak (Források 2.12., 122. tétel). Előkerült viszont Johann Fecknek egy mellékoltárhoz készített terve is, amelyet a hátoldalán olvasható felirat szerint Ungvárra szántak.³⁶¹ A terv a középtengely mentén két változatot mutat (143. kép). A rajz alapján fel-

tételezhető, hogy Bacsinszky eredetileg talán a latin mellékoltárok még radikálisabb átalakításával vagy esetleges cseréjével számolt.

A 18. században a két első kápolnában a kanonoki stallumokon kívül kántorszékek is állhattak, hiszen a templomnak a számadások szerint két állandó, egy első és egy másodkántora volt. Ha ez a feltételezés helytálló, akkor a két első kápolnát szabályos klirosszá, kántorhellyé alakították, ahol egyébként a kanonokok is tartózkodtak.

Valószínűleg a mellékoltárokra kerültek azok a felújított gyertyatartók, amelyekért egy helyi ötvösnek fizettek, aki talán a zsidó Dávid ötvössel lehet azonos, aki 1789–1790-ben a templom mécsesének ezüstözéséért kapta meg járandóságát.³⁶²

Bacsinszky a szobrok alkalmazását a bizánci rítustól idegennek tartotta. Ez azért is figyelemre méltó, mert egyik elődje, Olsavszky Mihály Mánuel megengedőbbnek

³⁶⁰ DAZO fond 151. opisz 25. no 172. f 8v, f 11r (34. és 42. tétel). Spalinszkynek az öt kereszt árának átvételekor írt nyugtája is fennmaradt, amelyet egy szláv nyelvű nyugta is megelőz. Ebben az áll, hogy a csizmadia házát bérlő Áron zsidónak lévő tartozását is megfizette (DAZO fond 151. opisz 25. no 172. f 1v.). A latin betűs szláv szöveg fordításáért Kárpáti László muzeológusnak tartozom köszönettel.

³⁶¹ DAZO fond 151. opisz 6. no 2017. f 72.

³⁶² DAZO fond 151. opisz 25. no 172. f 22v. 1788-ban Ungváron egy David Künstler nevű ötvöst írtak össze, de az ő neve mellett nem szerepel a „Jude” jelző, hanem a fölötte szereplő Salomon Preisz nevével jegyzik föl származását. MIHALIK 1961, 266.

mutatkozott a szobrokkal kapcsolatban. Szülőfalujába, Olsavicára (Nagyolsva) olyan oltárt állíttatott, amelynek oromzatát szobrok díszítik,³⁶³ vagy amikor a máriapócsi kegytemplomban a Szent Kereszt-oltárt tervezték, a szobrok és képek alkalmazása egyformán lehetséges alternatívának tűnt számára, igaz, végül az utóbbiak mellett döntöttek, a szószék hangvetőjére viszont Szent Mihály szobrát helyezték. Az ungvári szobrok eltávolítása később támadási ponttá válhatott Bacsinszkyval szemben: a miskolci Mindszenti római katolikus plébános új képrombolónak bélyegezte a munkácsi püspököt, és ezt tekintette az egyik nyomós érvek abban a leiratában, amelyben azt indokolta, hogy miért nem szabad átadni a görögöknek a Mindszenti latin templomot, félőnek tartotta ugyanis, hogy az ottani szobrok az ungváriakhoz hasonló sorsra jutnak.³⁶⁴

A szobrok mellett az orgona is áldozatul esett a rítus szerinti átalakításnak. Bacsinszky András püspöki kinevezését megelőző processzus vallomásteveői 1772-ben egyöntetűen hangsúlyozták a munkácsi parokiális templomszékesegyház rövid ismertetése során, hogy az orgona a „görög rítusban” nem használatos, és nincs is helye.³⁶⁵ 1776. december 7-én Kállay József fordult Bacsinszkyhoz, egy oltárt kérve az épülő nagykállói templom számára az ungvári székesegyházból. Majd azt is megjegyzi, hogy a „heverőben lévő orgonácskát” is szívesen venné.³⁶⁶ Az ügy eredményéről nem tudunk semmit, azt sem, hogy

végül az orgonát hová szállították. Bacsinszky ebben az esetben – akárcsak a szobrokkal kapcsolatban –, a galíciái gyakorlattal ellentétes álláspontot képviselt, mivel ekkoriban a Kárpátok túloldalán, különösen a bazilita kolostorokban, nem voltak ritkák a zenekari kísérettel előadott szertartások sem.³⁶⁷

A hajónak a 18. században még nemigen volt festése, csak a diadalív külső oldalát díszítették az ikonosztáziont keretező, pilaszterekből és virágfüzérékből képzett ornamentikával, amely ma is létezik. A hajó fiókos dongaboltozata ekkoriban egyszerűen csak fehérre lehetett meszelve. Az oldalkápolnák festéséről sincs tudomásunk. A hajó mennyezetét először Vidra Ferdinánd festette ki 1856-ban,³⁶⁸ amelyet aztán Boksay József képe váltott föl 1939-ben.³⁶⁹

A székesegyházzá alakítás folyamán létrejött enteriőr valóban fölülmutta a jezsuita korszakban kialakított belsőt. A hajó végében, aranyban és fényben ragyogó ikonosztázion sokkal monumentálisabb, mint az egykori főoltár. Hatását csak fokozhatták a hajóban megjelenő egyéb új berendezési tárgyak is (szószék és püspöki trón). A hajó boltozatának festetlensége nem biztos, hogy csak a pénzhiánnyal magyarázható. Elképzelhető, hogy mivel a hajó közvetlenül nem, csak az oldalkápolnákon, illetve az oratóriumok ablakain keresztül kapott fényt, a fehér mennyezetnek tudatos szerepet szántak abban, hogy a fehér-arany ikonosztázion a fehér falfelületekről visszaverődő fényugarak segítségével még inkább ragyoghasson.

³⁶³ TERDIK 2005, 52–53., 4.

³⁶⁴ BAÁN 1997, 16. Bacsinszky például a velejei híveknek is megtiltotta, hogy egy Mária-szobrot állítsanak be a templomukba. TERDIK 2011a, 67.

³⁶⁵ BAÁN 2010, 45., 48.

³⁶⁶ „+ Máltóságos Püspök, Nekem Nagy Jó Máltóságos Uram / Fel tet szándékom volt, régen Nacsádot aláztos levelemmel Bécsben is meg keresném, De sokféle hírek hallása tartoztatot, bizonyos hol léte felől Nacsádogodnak, mivel majd minden nap várták visza térését, akartam volna alkalmatlankodni, és egyszersmind instálni Nacsádot, meg értvén bizonyosan hogy Felséges Asszonyunk kegyelmébül az ungvári jesoviták Colegiomát templomostul a' Máltóságos Úrnak által adta, gondolván egész dispositioval, ugy azon templombul egy oltárt instáltam volna a' mostan építendő Kállay templomban, a' kihez magam kölcségével fogtam, mely iránt sokszor emlékeztem az orosz unitus plébánussal, a' ki szinte tegnap jelentette, a' Máltóságos Úr szerencsés haza érkezését (kin szívembül örvendek), aszt is hogy jelentette a' Máltóságos Úrnak kívánságomat, kire méltoztatot mondani, hogy nincsen a' Nacsád egész dispositiojában az oltárokat másoknak ki adni, hanem ő Felségét kelletik az iránt meg keresni, a' béli tanácsát és utasítását a' Máltóságos Úrnak aláztosan köszönöm, de eő Felségéhez én haszontalan folyamodom, mert ot ismeretes familiám, aszt a' resolutiot venném, hogy ki telhetik a' familiámtul, de a' valóságát a' dolognak (f 15v) Dolognak ő Felsége eleibe nem terjeszhetem Familiám kissebsége nélkül, mivel a' templom építésében, a' Familia semmiben sem conlaurál (?), kirül a' Máltóságos Úrnak is, bővebben elő számlálni a dolgot nem kívánom, mivel iteletet vehetnék iránta, hanem még is folyamodom Nacsás kegyességéhez, ha ebben segíteni méltoztatna, tudom aszt a' Máltóságos Úr egy levele által maga részire, úgy ki nyerné, hogy maga azon templomra ajándékozhatná, Isten Dicsőségére, kivált ha azon orgonácskával, ki ot heverőben vagon, familiám, de kiváltképpen én Nacsád kegyességéért örökösen meghálálni kívánom, mely bátorságomrul aláztatosan engedelmet kérek, ugy magamat grátiájában ajánlom és maradok. / A Máltóságos úrnak. / Oross 7ma xbris 1776. / Alázatos szolgálja Kállay Jóseff mp” DAZO fond 151. opisz 1. no 2531, f 15r.

³⁶⁷ A munkácsi egyházmegyei levéltárban maradt fenn egy beszámoló Blazsovszky György 1738-ban, az unvi bazilita kolostorban végzett püspökké szenteléséről, amelyben a szertartás zenekari kíséretét is kiemelték. DAZO fond 151. opisz 1. no 584. A szövegét kiadta: LUTSKAY 1990, 239–242. A püspökszenteléssel foglalkozott még ZSÁTKOVICS 1891, 2–3.

³⁶⁸ TERDIK 2011a, 74.

³⁶⁹ Bár úgy tűnik, hogy eredetileg restaurálásról lett volna szó, ami végül teljes átfestéshez vezetett. A munkáról így írtak 1943-ban: „1939-ben államköltségen történt a Felvidékkal hazánkhoz visszatért ungvári g.k. székesegyháznak restaurálása a Műemlékek Országos Bizottságának felügyelete alatt. Ekkor a szentélyben lévő barokk freskókat s a főhajóban lévő, Vidra Ferdinándtól festett mennyezetképet is megtisztította és konzerválta egy helybeli templomfestő iparművész.” SZENTIVÁNYI 1943, 10.

146. Az ungvári székesegyház főhomlokzata az átépítés előtt, felmérési rajz részlete, 19. század 2. fele. DAZO fond 151. opisz 15. no 2307.

A templom külső átalakítása

A templom átalakítása nemcsak a belsőt, hanem a külsőt is érintette. Az építkezést minden bizonnyal az a Lorenz Lander kamarai építész irányíthatta, aki a jezsuita konventet püspöki palotává alakította.³⁷⁰ A külső nem szenvedett nagyobb léptékű átalakítást, csak néhány elemmel igyekeztek az épületet monumentálisabbá alakítani. A főbejárat elé négy, kompozit fejezetű oszlop alkalmazásával portikuszt építettek. A főhomlokzaton folyó köves munkákért egy újhelyi kőfaragónak 800 rajnai forintot fizettek.³⁷¹ Van olyan 19. századi ábrázolás, amely azt sugallja, hogy egy erkélyt alakítottak ki a portikusz tetején,³⁷² de a 19. századi átépítést megelőző felmérési rajz szerint a főbejárat fölött három ablak nyílt, a középső szélesebb volt a két szélsőnél, amelyek egyenesen, ez pedig szegmensívvel záródott (146. kép),³⁷³ ezért a portikusz párkánya fölött megjelenő ballusztrádot csak díszítőelemként értelmezhetjük. A bejárat kapu fölött 1780-ban egy márványtáblát is elhelyeztek, amelyen az építés, az átadás és az újraszentelés időpontjait örökítették meg (147. kép). Ezt a feliratot Spalinszky ki is aranyozta 10 rajnai forintért, majd újrafestette a toronyóra számlapjait is.³⁷⁴ Az 1876-ban és 1877-ben a Vallásalap támogatásával zajló átépítések folyamán,³⁷⁵ amikor a székesegyház elnyerte jelenlegi külső formáját (148–149. kép), ezt a barokk portikuszt is lebontották:

147. Az ungvári székesegyház 1780-as átépítésének emléktáblája – Fotó: Terdik Szilveszter

³⁷⁰ Lorenz Lander kamarai építész volt, ő készített először templomépítéshez típusterveket a Munkácsi Egyházmegye számára 1779-ben. Tevékenységéről a korábbi szakirodalommal: TERDIK 2009c, 130.

³⁷¹ Sajnos neve eddig még nem derült ki a forrásokból. DAZO fond 151. opisz 1. no 2715. f 22r. DAZO fond 151. opisz 1. no 2886. f 58.

³⁷² *Vasárnapi Ujság*, 10 (1863), 19. sz.; NAGY 1868, 383.

³⁷³ DAZO fond 151. opisz 15. no 2307.

³⁷⁴ DAZO fond 151. opisz 25. no 172. f 8v (21. és 22. tétel, az utóbbiért 12 rajnai forintot kapott).

³⁷⁵ A székesegyház újjáépítéséről részletesebben ír, és a két torony gombjaira elhelyezett feliratok szövegét közli: *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum Dioecesis Munkacsiensis ad annum Domini 1878*. Ungvarini 1878, 12–15. A bal oldali toronygomb felirata szerint a terveket Lukse-Fábry Béla építész, a közlekedésügyi minisztérium mérnöke készítette, munkatársai voltak Wirth Ferenc budapesti, illetve Major József munkácsi építőmesterek.

148. Az ungvári székesegyház főhomlokzata
– Fotó: Kovács Gábor

149. Az ungvári székesegyház északnyugatról
– Fotó: Mudrák Attila

a négy oszlopát valószínűleg a templomtól délre álló, szekerbejáró kapu két oldalára helyezték (150. kép), a főbejárat fölötti márványtáblát a szentély külső, keleti falán, a kriptalejárat fölé rakták át.³⁷⁶ Még a jezsuiták építették a szentély tetején magasodó kis huszártornyot, amelyet 1814-ben is rendesen megújítottak,³⁷⁷ de ma már nem létezik, formája csak a barokk kori rajzokon tanulmányozható. Minden bizonnyal még Bacsinszky idejében kerültek a templom tornyaira és a hajó timpanonjára a hármas keresztek, amelyek közül egynek a töredékei ma is megtalálhatók a kriptában, felhelyezésük az átalakítási munkálatok megkoronázását jelenthette.

Összegzés

Nem lehet tudni, Bacsinszky mi alapján válogatta a munkálatok során foglalkoztatott művészeket, meste-

150. Az ungvári székesegyház áthelyezett portikusza
– Fotó: Terdik Szilveszter

reket. Valószínű, hogy a kamarai adminisztráció ajánlhatta a püspök figyelmébe az északkelet-magyarországi városokban tevékenykedő mestereket. Nyilván fontos szempont lehetett a költséghatékonyság, ezért nem nagyon nyílt mód arra, hogy távolabbi, pozsonyi vagy bécsi művészeket is invitáljanak. Noha Bacsinszky az átalakítást megelőző években sokszor megfordult a császárvárosban is, nem nagyon követhető, hogy milyen hatást gyakoroltak rá az ott látottak.

A templom átalakítását végigkísérve néhány következtetés levonható a megrendelő püspök saját elképzeléseiről is. Úgy tűnik, hogy több ponton következetesen ragaszkodott a bizánci hagyományokhoz, még akkor is, ha a galíciai gyakorlat, és talán elődei hozzáállása, mást sugallt (szobrok, orgona kérdése), más esetben viszont már engedett a latinizáló gyakorlatnak is, amikor a mellékoltárokat, a latin típusú padok egy részét megtartotta, a főoltár felszerelését a Tridentinum liturgikus előírásainak figyelembevételével alakította ki. Az ikonosztázion esetében ragaszkodott a régióban már megszilárdult szerkezeti formához, képi programhoz, a képek festéséhez is saját, görögkatolikus festőt kért föl, valószínűleg éppen a hagyományok tisztaságának megőrzése céljából, de a faragványok stílusa semmiben sem különbözik a korszakra jellemző, bár talán már kicsit korszerűtlennek is ható rokokó művésztől. A falfestés esetében már semmi nyoma nincs a bizánci templomokra jellemző képi programnak. A bizánci liturgiához való alkalmazkodást a templom tere mint már meglé-

³⁷⁶ A felirat: „Josephi II. Romanorum Imperatoris augusto favore / Mariae Theresiae Reginae Apostolicae Munificio aere / Andreae I. Munkacsiensium Praesulis pontificali prece / Sacra haec S. Crucis Aedes pro graeci titus Catholicis. / Annis MDCCLXXV donata / MDCLXXIX. Ornata / MDCCLXXX. Die XV. Octobris consecrata est.” *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum Dioecesis Munkacsiensis ad annum Domini 1876*. Ungvarini 1876, 11. Ezt és a homlokzatot díszítő további, a Szent Keresztet dicsőítő ószláv sztichirák szövegéből szerkesztett feliratokat közölt még: MÉSZÁROS 1861, 65–66.

³⁷⁷ *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum Dioecesis Munkacsiensis ad annum Domini 1878*. Ungvarini 1878, 15.

151. Az ungvári püspöki palota és székesegyház és összképe nyugatról – Fotó: Terdik Szilveszter

vő adottság biztosan erősen befolyásolta, de jól látható, hogy Bacszinsky következetesen törekedett arra, hogy a bizánci rítus igényei lehetőleg az adott keretek között is több ponton érvényesüljenek.

A templom átalakítási munkáinak nagyobb részével 1780-ra már el is készültek, a fölszentelésére október 15-én, Mária Terézia nevenapján került sor, nyilván az uralkodó nagylelkű támogatásáért érzett hála egyértelmű kifejezése miatt. A beteg királynő személyesen már nem lehetett jelen, gróf Andrassy István királyi biztos képviselte őt. A szentelésről néhány nappal később részletes beszámoló jelent meg Bécsben is.³⁷⁸ Ebből kiderül, hogy Andrassy már előző nap megérkezett a városba, a püspök kocsit küldött a fogadására. Este 7-kor vacsorát adtak a tiszteletére, amelyet katonazenével kísérték. Másnap reggel 8-kor kezdődött a szentelés, amelyen körülbelül nyolcvan pap és számos világi vendég vett részt. Az istentisztelet után Kovács György nagy-

károlyi parókus magyar nyelvű szónoklatot is tartott. A királyi biztos latin nyelvű köszöntőjét a bécsi lap is leköszölte, a templom falán elhelyezett, az eseményt megörökítő márványtábla feliratával együtt. Délben a püspöki palotában százötven, a várban pedig további kétszáz fő tiszteletére adtak ebédet.

A szentelésen Bacszinsky püspök is tartott beszédet, amelyben hosszan sorolja a királynő adományait, majd így folytatja:

amidőn magának ezen székesegyháznak és benne a fedelmi berendezésnek fenséges ajándékát nézem, meggondolom, hogy a leghálátlanabb halandó lennék, ha az oly nagy kegyességet dicsőítők sorában a [...] legelsőnek lenni nem törekedném, [...] ha a valósággal nagy Mária Teréziában nem csak úrnőt és pártfogót, mint mások, hanem bizonyos értelemben igazi anyát, ki az orosz népet bizonyos tekintetben

³⁷⁸ *Ephemeredes Vindobonensis* Nro. LXXXVIII. (1780. nov. 3.), 528–530. DAZO fond 151. opisz 1. no 2831. f 37–38.

152. A püspöki székház főbejárata és főhomlokzata. Ungvár – Fotó: Terdik Szilveszter

újjászülte és hogy úgy mondjam, a nem létezőnek létet adott, nem ismerném el, nem tisztelném, nem hirdetném. Elismerem, tisztelem és hirdetem.³⁷⁹

Bacsinszky lelkesedése minden bizonnyal nem csupán retorikai túlzások halmaza, hiszen számos esetben valóban az uralkodó kegyének köszönhetette, hogy egyházmegyéje építésén, mind fizikai, mind lelki értelemben, sikeresen fáradozott. Nincs ez másképpen a templom esetében sem. Megállapítható, hogy Bacsinszky az adott körülményekhez képest, tudniillik hogy meglehetősen takarékos költségvetéssel egy már meglévő épületet kellett átalakíttatnia, saját kora művészetének magas színvonalán álló berendezést tudott megvalósíttatni, amely alapvonásaiban megfelelt a bizánci liturgikus hagyományoknak is.

A püspöki palota

Az első tervek szerint a püspöknek a vár bizonyos részeit alakították volna át lakrészé, de a jezsuita javak birtokbavételével az egykori konventet építették át püspöki palotává. A munkálatok minden bizonnyal a templom átalakításával párhuzamosan folytak, bár leginkább az 1780-ban dolgozó mesterek számláiban szerepelnek olyan tételek, amelyek nemcsak a templomra, hanem a püspöki lakra is vonatkoznak. Az átalakítás terveit minden bizonnyal Lorenz Lander készítette, aki a kamara részéről a szerződéseken is föltűnik néha.

A jezsuita konvent a templom északi oldalához csatlakozó L alakú épület, amelynek hosszabb szára keleti irányba nyúlt tovább. A rend feloszlata után készült

³⁷⁹ Zsatkovics Kálmán fordítása. *Görög Katolikus Hírlap*, 1904, 28. sz., 7., 29. sz., 7. A teljes szöveg: Források 2.14.

153. Az ungvári püspöki palota díszterme, restaurálás után – Fotó: Kovács Gábor

fölmérési rajzon jól látszik (105–106. kép), hogy egy nagyon egyszerű szerkezetű, díszítetlen homlokzatú ház volt, amelynek északnyugati sarkához közel állt az önálló, földszintes, háromtermes iskolaépület.

Az átalakítások folyamán ezt az iskolát lebonthatták, a konventet pedig jelentősen átalakították: észak felé egy újabb szárnyal bővítették, így az épület T alaprajzú lett, a bővítmény két sarkára két oktagonális saroktorony épült. A templom melletti szobából kocsibejárás nagykaput alakítottak ki, bár megmaradt az egykori bejárat is, ahonnan meg lehetett közelíteni az első emeletre vezető, díszesebb kialakítású lépcsőt. A 9 tengelyes főhomlokzatot rizalitokkal tették változatosabbá: a 3. és 7. tengelyben az ablakok két oldalán kompozit fejezetes pilaszterpárt helyeztek, amelyeken timpanonok is nyugszanak, bennük a munkácsi püspökök címere kapott helyet. A többi ablak között armírozott lizénapárokkal mozgatták meg a falfelületet, akárcsak a földszinten. A két saroktorony közötti északi homlokzat 5 tengelyes, egy díszítetlen timpanon zárja, az egész épület manzárdtetőt kapott (151–152. kép).

A püspöki lak homlokzata a 19. század második felében zajló átépítések³⁸⁰ ellenére is sokat őriz eredeti formájából.³⁸¹ Igazából egy nagyobb méretű városi palota arányait sem sokban haladja meg, bár különös, hogy díszesebb homlokzati kialakítást kapott, mint a székesegyház. A város felé a saroktoronyos homlokzattal várszerű benyomást keltett, nem tudni, hogy ennek az építészeti formának ebben a kontextusban lehetett-e valami szimbolikus jelentéstöbblete is.

A püspöki székház díszterme

A székesegyház festése kapcsán már említettük, hogy a konvent átépítése során a szobák egy részébe festett dekorációt szántak. A palota enteriőrjeinek vizsgálata az utóbbi két évben történt meg, a kutatás még nem ért véget, annyi azért jól látszik, hogy az első emeleti szobák jelentős része már a barokk korban is kaphatott némi díszítő festést. Kutka János egyik leveléből az is tudható, hogy 1780 februárjában az ebédlő boltozatát festette éppen a freskófestő (*Pictor Fresko*), a püspök korábbi

³⁸⁰ Az 1869-ben tervezett átépítés, korszerűsítés tervei: DAZO fond 151. opisz 12. no 2307.

³⁸¹ Az alaprajza és képek: DESCHMANN 1990, 47., 50–51.

154. A díszterem mennyezeti falképe restaurálás után. Ungvár, püspöki palota – Fotó: Kovács Gábor

instrukcióinak megfelelően.³⁸² Az első emeleten, a kapubejáró fölött kialakított kolostorboltozatos teremben a lebergi restaurátorok egy nagyon izgalmas, klasszicizáló látszatarchitektúra-festést tártak föl, amelyet most részletesebben ismertetünk (153–162. kép).

A terem a püspöki lak fogadóterme lehetett, méretben és díszítésben is nagynak számít az épületen belül. A város felé néző terem-, vagy inkább szobasor kiemelkedő jelentőségű tere, amelyet a fölépcsőházból egy előszobán keresztül lehet megközelíteni. Északi falán a sekrestye feletti oratóriumba – püspöki kápolna – vezet egy kis ajtó. A terem falainak föltárása során készült fotódokumentációból jól látszik, hogy a meszelések alól előkerült barokk kompozíciókat már a 19. században vagy a 20. század elején is többször átalakították, jelentősen átfestették (155–156. és 162. kép).³⁸³ A terem oldalfalait grisaille hatású látszatarchitektúra borítja, a mennyezet égbolttá alakul. Az építészeti elemek közül a terem falait tagoló ión fejezetű, kannelúrozott törzsű oszlopok hangsúlyosak, a rövidebb falakon nyíló ajtók, illetve az utca felé néző hosszanti oldal három ablaka kö-

zötti mezőkben fülkék illúzióját keltette a festő, amelyekben díszes vázákat festettek. A boltozat indításánál, a ión oszlopokon nyugvó, díszesen tagolt koronázópárkányon egy kompozit fejezetű oszlopokkal tagolt galéria jelenik meg, amelynek párkánya fölött nem zárt mennyezet, hanem a kéklő ég borul a térre (154. kép). Az égbolt szürkés, fodrozott felhőkkel borított középpontjában puttók tartják a Mária Terézia portréját ábrázoló, világosszürke medaliont. Az uralkodó képmása felé egy másik, nagyobb puttó repül, kezében a bordó vánkora helyezett uralkodói jevényekkel, míg az égbolt egy másik irányból kürtöt fújó angyal száll föl, hangszere szárán zászlócska lobog a következő felirattal: VIVAT MARIA THERESIA. (1. és 161. kép.)

A három ablak fölött az uralkodók, II. József, Mária Terézia és I. Lotaringiai Ferenc monumentális éremportréja jelenik meg. A terem közepéről az ablakok felé nézve a középtengelyben a királynő, tőle jobbra férje, balra fia látható. Mária Terézia és Ferenc egymásra néznek, II. József anyja felé tekint. Mind a három medalionban all'antica stílusban, a pénzérméken is meg-

³⁸² „Pictor Fresco cupulam refectorii strenui pingendo, jam effective et hactenus (ubi spero) ad contentum Excellentiae Vestrae absolvit, nihil enim praeter quod adhuc in gratiosa praesentia incoeperat, nam incipiendum habuit, sed nunc ad latera se demittere necessum habebit.” Kelt 1780. febr. 26-án. DAZO fond 151. opisz 1. no 2886. f 73r.

³⁸³ A fotókat Michajlo Prijmics volt szíves megmutatni, amit ezúton is hálásan köszönök.

szokott módon, ruha nélküli mellképpel ábrázolták az uralkodókat, akik egységesen babért viselnek. Felirataik alapján meghatározható, hogy milyen pénzermékről másolta az alkotó, bár a portrék nem feltétlenül azt az érmét követik, amelyről a titulust kölcsönözték.³⁸⁴ A medalionokat kagylóra emlékeztető keretbe helyezték, amelyekről grisaille füzérek hullnak alá, a kagylók mögül babér- és palmaágak tűnnek elő (159–160. kép).³⁸⁵

A festett dekoráció egyértelműen a Habsburg uralkodók iránti hálát kívánta megjeleníteni, különös tekintettel az uralkodó, Mária Terézia kiemelkedő, anyai gondoskodására, amely nélkül a Munkácsi Egyházmegye nem tudott volna erőteljes felődést mutatni, mint ami

a század végére jellemezte. A terem festőjét és a készítés pontos időpontját egyelőre nem ismerjük.³⁸⁶ A látszat-architektúra alkalmazása és az uralkodót dicsőítő elemek (éremportré, kürtöt fújó angyal) viszont szoros rokonságot mutatnak a homonnai Csáky-kastély földszinti termeinek dekorációjával. Az egyik terem mennyezetén az uralkodók triumphusát festették meg, amelyen Mária Terézia és II. József egy közös szekéren ülve diadalkapu felé hajt, fölöttük egy angyal is megjelenik, aki baljával babérkoszorúkat tart az uralkodók fölé, míg a jobbán lévő kürtöt fújja. Hangszerét zászló díszíti, amelyen a kevesebb helyre való tekintettel csak rövidebb, de tartalmilag hasonló felirat olvasható, mint Ungváron:

155. A díszterem falképei tisztítás után. Ungvár, püspöki palota – Fotó: Mihajlo Prijmics

³⁸⁴ II. József éremportéjának felirata: **IOS.II.D.G.R.I.S.A.GER.IER.REX** – *Josephus II. Dei gratia Romanorum imperator semper augustus Germaniae, Ierusalimae rex.* Ez a feliratvariáns az 1773 és 1777 között kibocsátott krajcárjain szerepelt. Lásd UNGER 2001, kat. 1309, 1311–1312. Mária Terézia portréján: **M.THERES.D.G.R.I. G.H.B.R.AAUST.** – *Maria Theresia Dei gratia Romanorum imperatrix, Germaniae, Hungariae, Bohemiae regina, archidux Austriae.* Ez a feliratvariáns az 1761 és 1763 között kibocsátott rézkrajcárjain szerepelt. Lásd UNGER 2001, kat. 1272. Lotaringiai József Ferenc portréján: **FRANC.D.GR.I.S.A.G.IER.REX.** – *Franciscus Dei gratia imperator semper augustus Germaniae, Ierusalimae rex.* Ez a feliratvariáns az 1749 és 1765 között kibocsátott dukátjain szerepelt. Lásd UNGER 2001, kat. 1283–1285.

³⁸⁵ A falképeket először ismertette: PRIJMICS 2013, 405–407.

³⁸⁶ A püspöki lak termeinek festésére Spalinszky Mihály is készített árajánlatot, de valószínűleg itt nem ő dolgozott. DAZO fond 151. opisz 25. no 203. f 8r.

156. A díszterem mennyezeti falképe restaurálás előtt. Ungvár, püspöki palota – Fotó: Mihajlo Prijmics

157. Mária Terézia és II. József diadalmenete, mennyezeti falkép. Homonna, Andrassy-kastély – Fotó: Szentesi Edit

158. Mária Terézia éremportréja a díszteremben. Ungvár, püspöki palota – *Fotó: Mihajlo Prijmics*

159. II. József éremportréja a díszteremben. Ungvár, püspöki palota – *Fotó: Kovács Gábor*

160. Lotaringiai Ferenc éremportréja a díszteremben. Ungvár, püspöki palota – Fotó: Mihajlo Prijmics

VIVAT I. II., vagyis éljen I. Mária Terézia, és II. József (157. kép).

A homonnai kastély egy másik termében a Szent István Rendhez kapcsolódva a magyar királyok grisaille sorozata borítja az oldalfalakat. Itt ugyan nem csak éremportrékról van szó, mint Ungváron, de a látszatarcitektúrába helyezett, szoborszerű büsztökkel díszített oldalfalak egy birtokos nemesi család esetében összetettebb reprezentációs szándékot jeleznek, mint amilyenek a munkácsi püspököt motiválták. A korszak más kastélyaiból is ismerünk hasonló jellegű, éremportrékból szerkesztett, az uralkodókat és más híres honfiakat ábrázoló sorozatokat.³⁸⁷

A homonnai falképek alkotója egyelőre ismeretlen, készítési idejük 1770 és 1780 közé tehető.³⁸⁸ Az ungvári székesegyház szentélyképei kapcsán már jeleztem, hogy

Bacsinszky püspök gróf Csáky István Sebastian Hirschlinger nevű festőjét is alkalmazta. A székesegyház szentélyének falképeit 1779-től kezdve ő fejezhette be, s valószínű, hogy a püspöki székház dísztermének festése is hozzá köthető. Mindenesetre úgy tűnik, hogy a homonnai falképek alkotója és az Ungváron dolgozó mester stílusa mutat kompozicionális és stiláris egyezéseket, de a falképeket ért beavatkozások³⁸⁹ miatt a mesterazonosságot inkább pontosabb levéltári adatok birtokában lehetne egyértelműen kijelenteni.

Az ungvári püspöki palota dísztermének pontos befejezési dátumát nem ismerjük. Az biztos, hogy 1780 telén, tavaszán bizonyos termekben dolgozott egy freskófestő is, amint Kutka János leveléből idéztük. Egy másik levelében pedig azt írja, hogy a freskófestő néhány napon

³⁸⁷ A péceli Ráday-kastély ún. „Udvari képes szobáját”, és a rokon emlékeket ismerteti: LÁNGI 2003, 100–104. és 21–23. kép. A felsőhídvégi kastélyban a nádorokat örökítették meg medallionportrékkal. A pusztuló együttesről: LŐVEI 2013.

³⁸⁸ PETROVÁ-PLESKOTOVÁ 1983, 85. 1772 májusában dolgozott Homonnán Solnay György nagymihályi festő is, de pontosan nem derül ki, hogy mit festett. GRANASZTÓI 2009, 126–127. Solnay (Zsolnay) György később Ungváron bukkan föl, a 19. század elején a szabolcsi Kopócsapáti (ma Aranyosapáti) római katolikus templomában fest falképeket, illetve egy érdekes, Köpenyes Mária-oltárképet. ENTZ 1986, 269., 271. Valószínűleg két, különböző festőről van szó.

³⁸⁹ A falképeket Igor Žucha restaurálta. SPALEKOVÁ 2013, 27.

161. Koronát vivő angyal a díszterem mennyezetén. Ungvár, püspöki palota – Fotó: Kovács Gábor

belül a termet fogja befejezni.³⁹⁰ Sajnos ennél pontosabban nem adja meg, hogy melyik teremről is van szó. Egy költségösszesítésből az is kiderül, hogy 1779 decembere és 1780 októbere között a szerződéseken felül a püspöki lakon és a székesegyházon dolgozó mestereknek 3149 rajnai forintot fizettek. Ezek szerint 1780. május 24-én a *Pictor Freskó* 110, majd augusztusban újabb 100 rajnai forintot kapott.³⁹¹ Sajnos sem a nevét, sem a konkrét munkát nem adják meg pontosan, az össze-

sítésben hivatkozott nyugta pedig egyelőre lappang vagy elpusztult, így az is lehet, hogy a szentély freskójáért kapott ekkor pénzt a művész, de az sem zárható ki, hogy a palotában végzett munkáért. Kutka májusi levelének fényében feltételezhető, hogy az első összeget talán a palotában festett teremért vehette föl. Mindenesetre úgy tűnik, hogy a különböző forrásokban használt *Pictor Fresko* titulussal Hirschlingert illették, ami megerősíteni látszik, hogy őt tekintjük a díszterem festőjének is.

³⁹⁰ „[Pictor] Fresko his diebus salam terminabit...” Bacsincky püspöknek, Ungvárról Munkácsra. 1780. május 8. DAZO fond 151. opisz 1. no 2886. f 71r.

³⁹¹ DAZO fond 151. opisz 1. no 2886. f 58r.

162. A díszterem falképei tisztítás után. Ungvár, püspöki palota – *Fotó: Mihajlo Prijmics*

A FOGARASI EGYHÁZMEGYE

163. A balázsfalvi székesegyház belseje – Fotó: Galambos Éva

164. Iacov din Râșinari: Jézus Krisztus, Szent Szilveszter és Alamizsnás Szent János. Kupolafreskó részlete. Balázsfalva, székesegyház – Fotó: Ana Dumitran

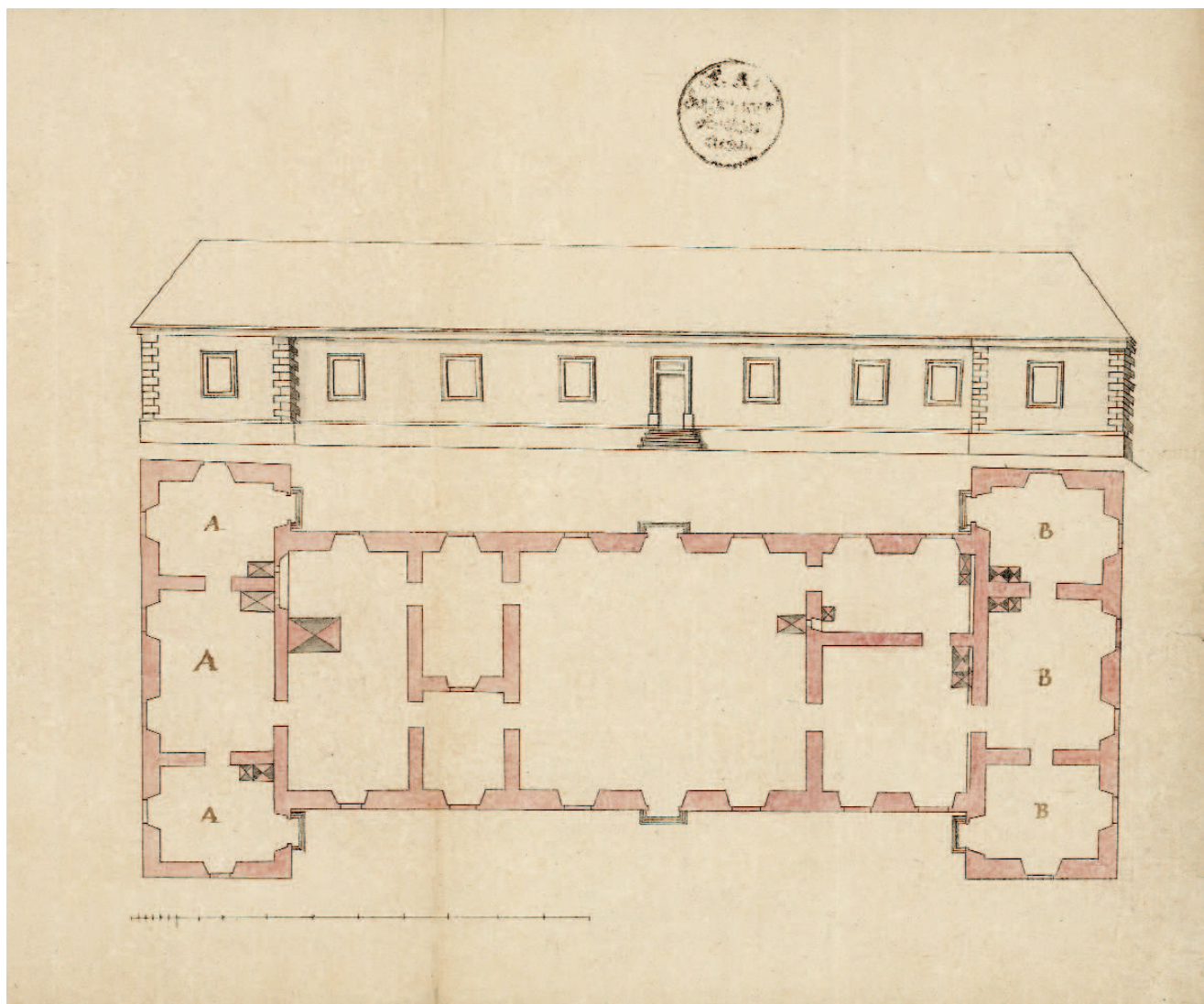
Az erdélyi románság egyházi képviselői 1697-ben, Gyulafehérváron tartott zsinaton fogadták el a római egyházzal való uniót, ami részükről a firenzei zsinaton is feltételül szabott, négy katolikus hittétel elismerését jelentette, de azzal a kikötéssel, hogy saját rítusuk sértetlensége megmarad. Kétségtelen, hogy az unió elfogadásakor az 1692-es *Diploma Leopoldinum* nagy vonzerőt jelenthetett, hiszen úgy tűnt, hogy így a papságon kívül az egész románság társadalmi helyzetében jelentős változást, lényegi javulást lehet majd remélni. Ez a nemzeti, politikai aspektus sokkal erősebben jelentkezett itt, mint az ungvári unió esetében, és ez a szempont az erdélyi román görögkatolikus történetében meghatározó lesz különösen Inochentie Micu Klein püspök működésétől kezdve, s utódai alatt már csak intenzitásából veszít, hogy aztán a 18. század végén, a nemzeti ébredés hajnalán újult erővel föltámadjon.

Az erdélyi görögkatolikusok egyházszervezete szempontjából fontos, hogy püspökük a munkácsival és a nagyváradival ellentétben nem számított az erdélyi katolikus püspök rítusvikáriusának, mivel az első román görögkatolikus egyházmegyéjét már 1721-ben megalapí-

totta III. Károly király. Az unitus püspököknek viszont el kellett fogadnia, hogy egy, a hit tisztaságáért felelős jezsuitát, az ún. teológust a nyakára ültették, akitől hosszú évtizedekig tartó küzdelmek után sikerült csak megszabadulni. Lényeges különbség még, hogy Erdély földrajzi elhelyezkedése miatt, ti. hogy ortodox többségű területekkel volt határos – Havasalfölddel, illetve a karlócai érsek hatáskörébe tartozó Délvidékkel –, ez az ortodox jelenlét pedig folyamatos kihívást jelentett az egyházi unió számára, amely az 1750-es és az 1760-as években nagyon komoly konfliktusokhoz vezetett. Az ortodoxia a Munkácsi Egyházmegye számára az 18. század második évtizedétől kezdve nem jelentett veszélyt, mert a görög kereskedő kolóniák egy részét kivéve, akik ekkoriban formálisan unitusnak vallották magukat, gyakorlatilag megszűnt a püspökséghez tartozó vármegyék területén. Más társadalmi szerkezet, más politikai hagyományok jellemezték az ekkor még Magyarországtól függetlenül kormányzott Erdélyt, aminek hatása ekkoriban a görögkatolikusok számára is eltérő irányokat mutatott, mint a királyi Magyarországon.¹

¹ A román görögkatolikus történetével kapcsolatban még mindig alapvető: I. TÓTH 1998, PÁCLIȘANU 1996, TRÓCSÁNYI 1985, 62–67.

AZ ELSŐ PÜSPÖKI SZÉKHELY

165. A fogarasi püspöki székház terve, 1723. ÖStA HKA Kartensammlungen Rb 434/1

Az uniót megkötő első román püspökök továbbra is Gyulafehérváron, a régi ortodox püspökségen tartották székhelyüket, amely 1713-ban az új erőd építésének esett áldozatul.² Ezekben az években egyébként a görögkatolikus püspöki szék betöltetlen volt. Az alkalmas személy keresése közben az udvarban azt is elhatározták, hogy az egyesült püspököt függetlenítik az erdélyi latin püspöktől, aki 1715-ben tért vissza egykori székhelyére. Ez utóbbi, a IV. lateráni zsinat (1215) határozatára hivatkozva, miszerint két katolikus püspök nem tarthatja székhelyét ugyanabban a városban, maga kérte,

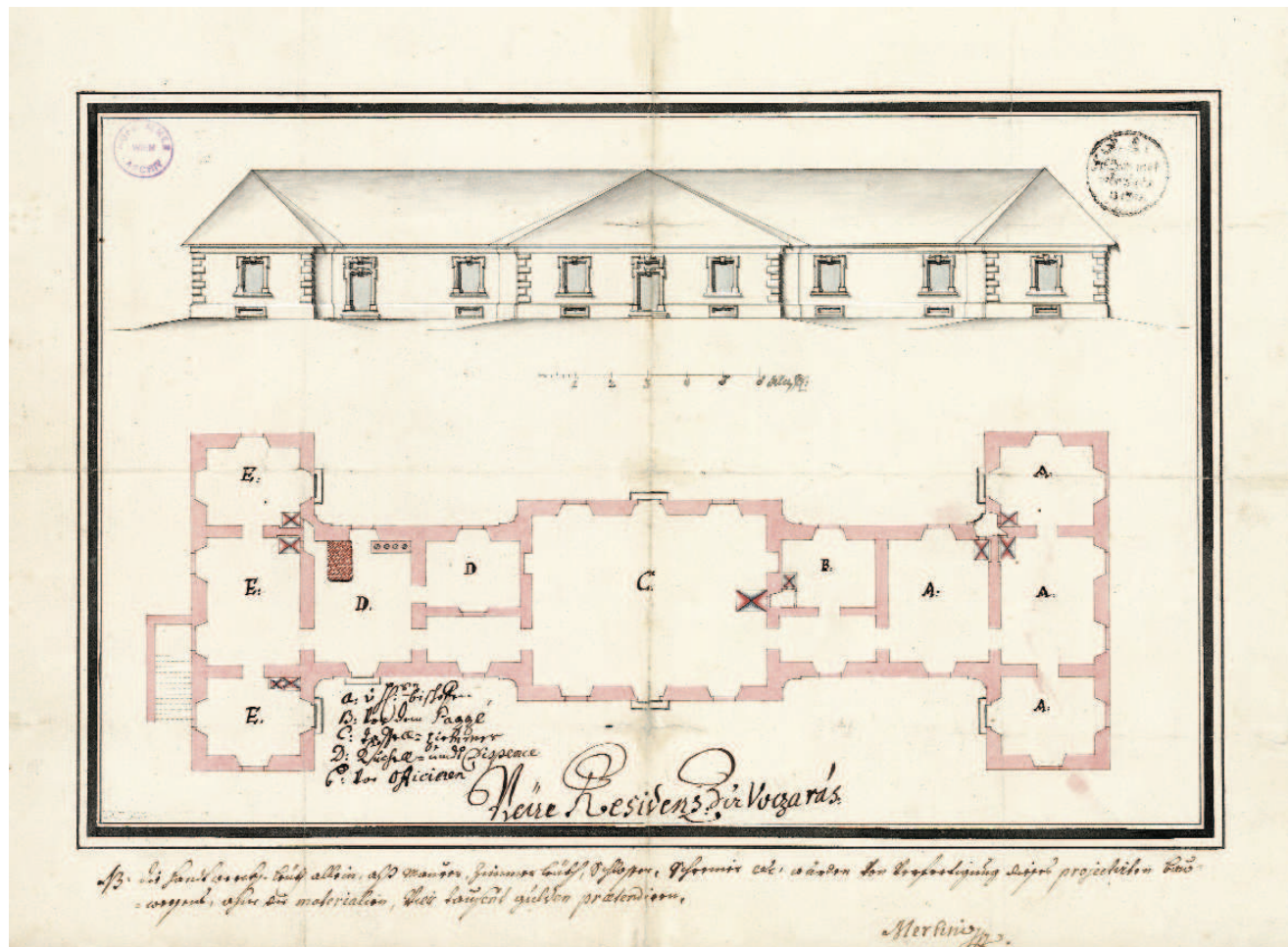
hogy a román egyházmegyének találjanak új székhelyet. Ezért 1721-ben a kánonilag felállított görögkatolikus egyházmegye központja Fogaras lett, ahol a már álló Szent Miklós-templomot székesegyházi rangra emelték, a többi szükséges épület biztosítása még hátravolt. Az új egyházmegye fenntartására a szamosújvári és az alsószombatfalvi uradalom bevételeit, évi 3000 rajnai forintot rendeltek.³

A székhelyválasztás nem lehetett véletlen, hiszen Fogaras környéke már a középkorban román többségű vidéknek számított.⁴ A közelben voltak birtokai Constantin

² PORUMB 1998, 16. Az egykori templommal foglalkozik: MOISESCU 1972, 289–290. Azonosítását alátámasztja: KOVÁCS 1992, 32. A templom helyét jelzik a L. F. Marsiglinek tulajdonított, 1687-es gyulafehérvári helyszínrajzon is. KOVÁCS 2003, 59., 79. kép. Ugyanez: *Mátyás király*, 2008, 220. kat. VII-45e.

³ MIRON 2004, 65–68., 81–84.

⁴ A terület korai történetéről: GYÖRFFY 1987, 447., 449.

166. Merlini: A fogarasi püspöki székház terve, 1723. ÖStA HKA Kartensammlungen Rb 434/2

Brâncoveanu havasalföldi fejedelemnek (1688–1714) (például Alsó- és Felsőszombatfalván),⁵ aki 1697-ben templomot építtetett Fogarason, a közeli Felsőszombatfalván pedig kolostort alapított.⁶ Brâncoveanu, bár igyekezett a Habsburgokkal is jó viszonyt ápolni, a katolikus egyházzal kötendő uniót nyilván nem támogatta. Kolostora mindig is ortodox maradt, valamikor a 18. század második felében néptelenedett el,⁷ a fogarasi templom viszont az egyesültek székesegyházává lett: 1723-ban a frissen kinevezett Pataky János püspököt itt fogadták ünnepélyesen egyházmegyéje papjai.⁸

Az új püspöki központ kiépítésének kérdése ettől kezdve napirenden volt Bécsben is, 1721-ben már tárgyaltak a püspök ideiglenes elhelyezéséről, amire kezdetben a fogarasi várat találták alkalmasnak, ahol néhány

helyiséget biztosítani kellett az új egyházfőnek.⁹ 1723. január 3-án Gyulafehérvárról írtak a püspöki székházzal kapcsolatban az Udvari Kamarának.¹⁰ A levélben két megoldást ismertettek a püspöki székház kiépítésével kapcsolatban. Először egy Merlini nevű mester által, még az előző év szeptemberében, a Fogarason építendő, teljesen új püspöki rezidenciához készített tervek mutatták be. Az új épület költségei 3000 vagy 4000 forintra rúgtak, úgy, hogy a faanyagot a püspök birtokairól fedezték volna. A magas költségek miatt egy másik lehetőséget is fölvetettek: a városhoz közeli, püspöki faluban ugyanis létezett egy épület, amelyet néhány évvel azelőtt Konstantin herceg újonnan emeltetett. Ennek átalakítási költségei mintegy 500–600 forintot tettek volna ki. A levélhez mellékelte Merlini-féle rajzokon¹¹

⁵ Itteni birtokaik történetéről: BUNEA 1902, 335–337.

⁶ A templomokról: CHRISTACHE-PANAIT 1970, 30–32., GRECEANU 1970, 35–50., PORUMB 2003, 9–17.

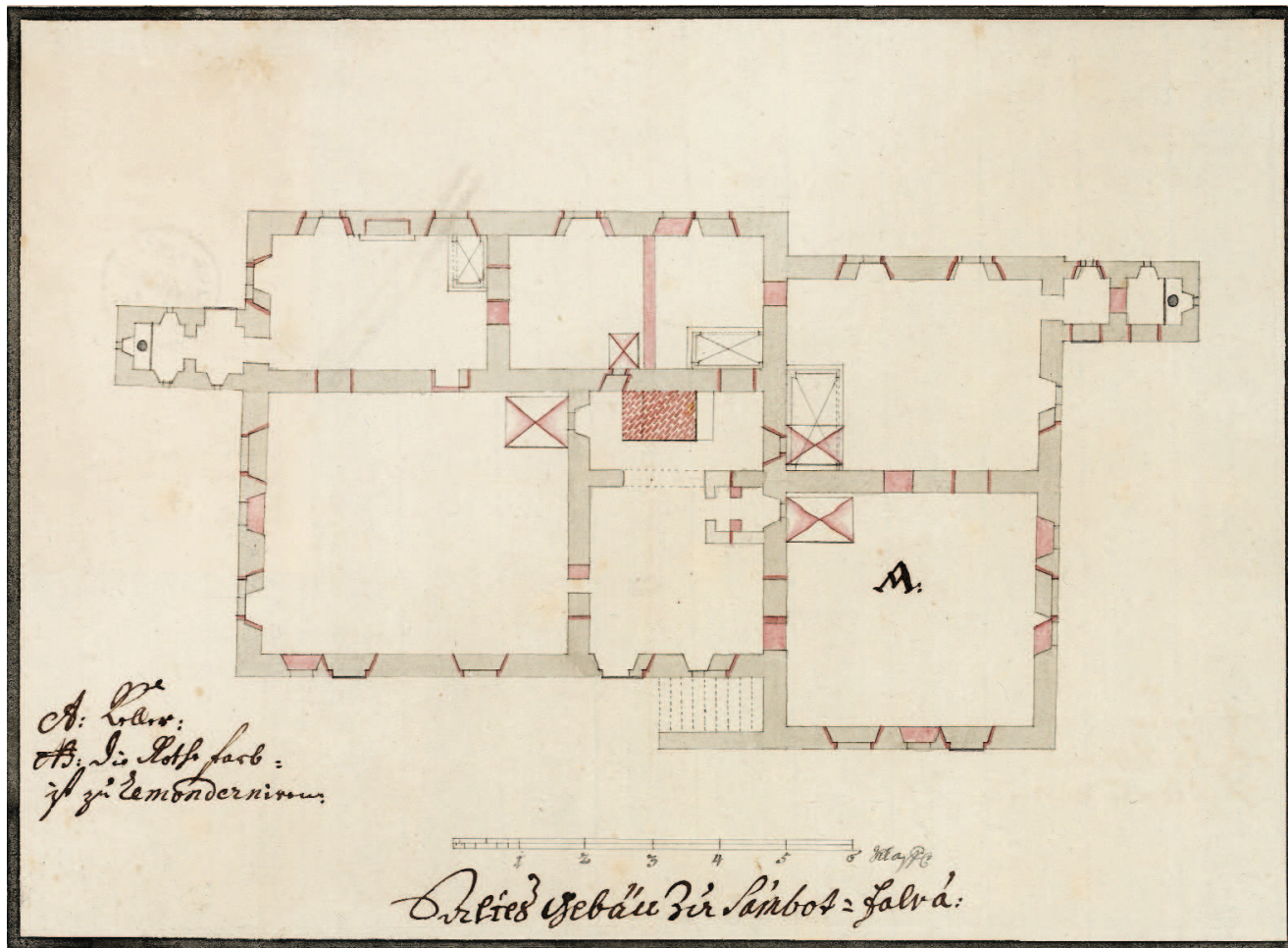
⁷ BUNEA 1902, 336–337. A templomot az 1920-as években építették újjá, hatalmas új kolostora a 20. század végén készült el. Romos állapotáról kitűnő rajzok és akvarellek: HUSZKA 2006, 72–73., 102–109. kép.

⁸ NILLES 1885, 462–463.

⁹ TRÓCSÁNYI 1980–1981, 210–211.

¹⁰ ÖStA HKA, Sieb. Akten RNr. 17. f 688–689.

¹¹ ÖStA HKA, Kartensammlungen Rb 434/1–2. Egyébként 1656-ban Alsószombatfalván már leírtak egy fából épült udvarházat. TAKÁCS 1970, 242. Nem tudni, hogy ehhez van-e köze a kőépületnek.

167. Az alsószombatfalvi udvarház átalakítási terve püspöki székházzá.
ÖStA HKA Kartensammlung Rb 438

két hasonló típusú épület alap-, illetve homlokzati rajza látható, csak az egyik egyszerűbb, a másik igényesebb kiképzésű (165–166. kép). Mind a két változat földszintes épülettel számol, de az igényesebb kialakítású verzió pince is szerepel a lábazon látható ablakok tanúsága szerint. Egyébként a két épület alapszerkezete hasonló: egy központi terem két oldalára majdnem szimmetrikusan öt vagy éppen hat helyiséget rendeztek. A nagyobb szabású terven több bejárat, a központi termet kiemelő középrizalit, díszesen kialakított ajtó- és ablakkeret szerepelt. Az alsószombatfalvi udvarház alaprajzán csak a tervezett átalakításokat jelölték, ami a szabálytalan alaprajzú, nyolc helyiségből álló udvarház esetében alapvetően az ablakok átalakítására korlátozódott volna (167. kép).¹² Az új székház építése nem valósult meg, Pataky néhány évvel később, 1727-ben meghalt. Kis híján a székesegyház is elveszett, mivel nem

sokkal a püspök beiktatása után a hívek egy része, bizonyos liturgikus újításokat látva, visszatért az ortodoxiába. A templomot is elkezdték visszakövetelni, arra hivatkozva, hogy az ortodox fejedelem építette. Az ügyben több kivizsgálás is folyt, közben a Brassóban letelepedett fejedelmi özvegy is próbált lépéseket tenni a templom visszaszerzése ügyében, ami végül nem sikerült, bár a Kamara hajlott volna rá.¹³

Az 1729-ben megválasztott új püspök, a meglehetősen energikus Inochentie Micu Klein, hamarosan a püspöki központ kiépítésének előmozdítására is kísérletet tett. Az építkezéssel kapcsolatos dokumentumokat 1731. április 19-én összesítették Nagyszebenben, majd fölküldték Bécsbe.¹⁴ Klein 1731. január 13-án az uralkodónak írt levelében a püspöki székhellyel kapcsolatos kéréseit foglalta össze. Először a kinevezési okmányban meghatározott jövedelmeinek átutalását kérelmez-

¹² ÖStA HKA, Kartensammlung Rb. 438.

¹³ BÄRLEA 1966, 67–78.

¹⁴ Az összefoglaló és a csatolt iratok: ÖStA HKA, Sieb. Akten RN 33. 1732. szept. 2. f 45–73.

te, majd a székiüresedés idején a kamara által beszedett 6-7000 forintnyi egyházmegyei jövedelmek visszajuttatását kérte. Klein ezt az összeget a fogarasi székesegyház javítására és papi szeminárium felállítására akarta fordítani. Azt is javasolta, hogy a hét évvel korábban, az uralkodó és a kamara által is jóváhagyott rezidenciaépítés kezdődjön meg.¹⁵ A Klein levelével együtt összegyűjtött iratmásokból kitűnik, hogy amikor a fogarasi püspökség felállítását tervezgették, már új székház építésével számoltak, de ennek elkészültéig a várban biztosítottak lakhelyet az egyházfőnek.¹⁶ 1722. július 22-én Bécsből utasították az erdélyieket, hogy készítsenek terveket a fogarasi székházhoz.¹⁷ Amint láttuk, a tervek elkészültek, Bécsben be is mutatták ezeket. 1723 augusztusa és a következő év szeptembere között a gyulafehérvári császári számvevőség (Perceptoratus) kasszájából 483 forintot utaltak ki a fogarasi rezidencia anyagköltségeire, amit, úgy tűnik, Alsószombatfalván használtak föl, mivel Fogarason nem volt elég hely az építkezéshez.¹⁸ Az ügyirathoz mellékeltek az uradalmak jövedelem-összeírásait, valamint Pataky püspök hagyatéki leltárát is.¹⁹

Klein az Udvari Kamarának is írt, amelyben korábbi levele kéréseit ismétli meg,²⁰ majd az uralkodóhoz fordult.²¹ Először megköszöni, hogy méltónak találta őt a püspöki székre, majd nagyra értékeli az uralkodó azon törekvését, hogy ezt a püspökséget a többi görög rítusú püspökség normáihoz hasonlóan kívánja felemelni és megalapozni. Ennek kapcsán kifejti, hogy a „szakadároknál” az a szokás, hogy a püspök, aki a „Szent Bazil Rend” tagjai közül kerül ki, bazilita testvérei monostorában székel, és velük együtt végzi a szükséges szertartásokat, ezért a püspökség a kolostorban van, míg a kolostori templom székesegyházként működik. Klein leírja, hogy

Fogarason székesegyháza már van, igaz, hogy annak fenntartására, a megfelelő személyzet ellátására, a liturgiához szükséges tárgyak beszerzésére semmilyen alappal nem bír, mint ahogy szerzetesei sincsenek, pedig a pápai bulla is előírja (itt az 1721-esre gondolhatott), hogy a káptalan helyettesítésére kolostort is fel kellene állítani, mindemellett egy püspöki székházat is építeni kellene. Megjegyzi, hogy mindezek megvalósításához komoly, hosszú távú anyagi alap létrehozása szükséges: vagy a környékbeli tizedek egy részét, vagy pedig a szamosújvári uradalom jövedelmeit kellene megkapnia, amelyet a püspökség alapításától kezdve neki szántak, s a királyi *fiscus*nak megtiltani, hogy annak jövedelmeit elvegye. A kolostor alapítása nemcsak a papok képzése miatt, hanem a benne folyó oktatás és missziós munka révén az unió terjesztése szempontjából is fontos lenne.

Klein javaslatait a Neoquistica Commissio ülésén tárgyalták 1731. június 28-án.²² A beküldött dokumentumok alapján megállapították, hogy a fogarasi székesegyház restaurálására 533 rajnai forint és 57 krajcár kellene, az új székház építése 3-4000 forintba kerülne, az építésre kiutalt 400 forintot az alsószombatfalvi kúriára költötték. Válaszukban főképp a kolostoralapítás kérdésével foglalkoztak. Klein kérésének teljesítésére végül azt a megoldást dolgozták ki, hogy a gróf Csáky Imre kalocsai érsek és nagyváradi püspök végrendelet nélkül hátramaradt, *fiscus*ra szállt örökségéből, valamint a betöltetlen kalocsai és nagyváradi egyházmegye jövedelmeiből 4299 forintot és néhány krajcárt helyezzenek el a bécsi állami banknál, hogy itt kamatozzon a fogarasi püspökség céljaira.²³ 1733-ban már előzetes költségvetés is készült a Fogarason építendő kolostor és székház ügyében, amely 44 433 forintba és 36 krajcárba került volna.²⁴

¹⁵ ÖStA HKA Sieb. Akten RNr. 33. 1732. szept. 2. f 59.

¹⁶ Bécs, 1717. július 16. ÖStA HKA Sieb. Akten RNr. 33. 1732. szept. 2. f 69.

¹⁷ Frantz Dropft inspektor levele, Bécs, 1722. július 6. ÖStA HKA Sieb. Akten RNr. 33. 1732. szept. 2.

¹⁸ ÖStA HKA, Sieb. Akten RN 33. 1732. szept. 12. f 7. BUNEA 1900, 14.

¹⁹ Az uradalmak jövedelmei: ÖStA HKA, Sieb. Akten RNr. 33. 1732. szept. 2. f 53–55., 65–67. Pataky hagyatékát 1731. február 19-én Fridrich Dietrich, az Udvari Kamara tanácsosa adta át Páter Paulusnak, Klein plenipotentiariusának. ÖStA HKA, Sieb. Akten RN 33. 1732. szept. 12. f 49–50., 61–62.

²⁰ 1731. május 15. ÖStA HKA, Sieb. Akten RNr. 33. 1732. szept. 2. f 92–93.

²¹ 1731. június 28. ÖStA HKA, Sieb. Akten RNr. 33. 1732. szept. 2. f 81.

²² ÖStA HKA, Sieb. Akten RNr. 33. 1732. szept. 2. f 86–90.

²³ A felterjesztést 1732. szeptember 23-án von Dietrichsten gróf mutatta be az uralkodónak, aki ekképpen ellenjegyezte: „Placet in toto Carl”. ÖStA HKA, Sieb. Akten RNr. 33, 1732. szept. 2. f 257–262. Az ügy rövid összefoglalása: BUNEA 1900, 14.

²⁴ BUNEA 1900, 14.

A MÁSODIK SZÉKHELY: A BALÁZSFALVI URADALOM MEGSZERZÉSE

168. Az ún. veres vár, majd püspöki székház Balázsfalván – Fotó: Galambos Éva

Minden bizonnyal a magas költségek miatt nem került sor hatékony előrelépésre a fogarasi kolostor és székház építése ügyében. Néhány évvel később viszont Dobra Péter, a Gubernium egyik latin rítusra tért román hivatalnokja azt javasolta az uralkodónak, hogy a szamosújvári helyett a balázsfalvi uradalmat adják át a fogarasi püspöknek, hogy a magasabb jövedelmek fedezhessék a szükséges intézmények kiépítését.²⁵ Klein 1736-ban készített is egy tervezetet a balázsfalvi uradalom évi 6000 forintos jövedelmének fölosztásáról: az összeg fele, 3000 forint a püspököt, a többi az általános helynököt, tizenkét bazilitát, két professzort, akik szintén szerzetesek, valamint húsz diákot illetett volna.²⁶ Kívánságuk teljesült, az udvar a balázsfalvi uradalmat a Fogarasi Egyházmegyének adta. A szerződést 1736. augusztus 31-én Balázsfalván írták alá, amelyet ugyanazon év szeptember 26-án Nagyszébenben ratifikáltak. Az erdélyi rendek tiltakozása a csere ellen eredménytelennek bizonyult, a szamos-

újvári uradalmat ugyanis már márciusban eladták az örömményeknek.²⁷ A balázsfalvi uradalmat átengedő szerződés szerint az évi 6000 forintos jövedelemből jutnia kell a püspöknek, tizenegy szerzetesnek, húsz diáknak és három növendéknek, akik Rómában fognak majd tanulni.²⁸

A balázsfalvi uradalom központját a 16. században épült T alaprajzú ún. veres vár (168. kép), valamint a Bethlen Gábor idejében, a központi kastélytól keleti irányban kiépített, sarkain ólasz bástyákkal megerősített, a főbejáratot is magába foglaló épületszárny alkotta. Klein püspök 1736 tavaszán már be is költözhetett – pontosan nem világos, hogy melyik épületrészbe, ekkor meg is kezdte a délkeleti sarokbástyában található, az egykori református oratórium püspöki kápolnává alakítását,²⁹ amelyet néhány évvel korábban szereztek vissza a katolikusok (169–173. kép). A keleti traktus újjáépítése, a püspökség igényeinek megfelelő átalakí-

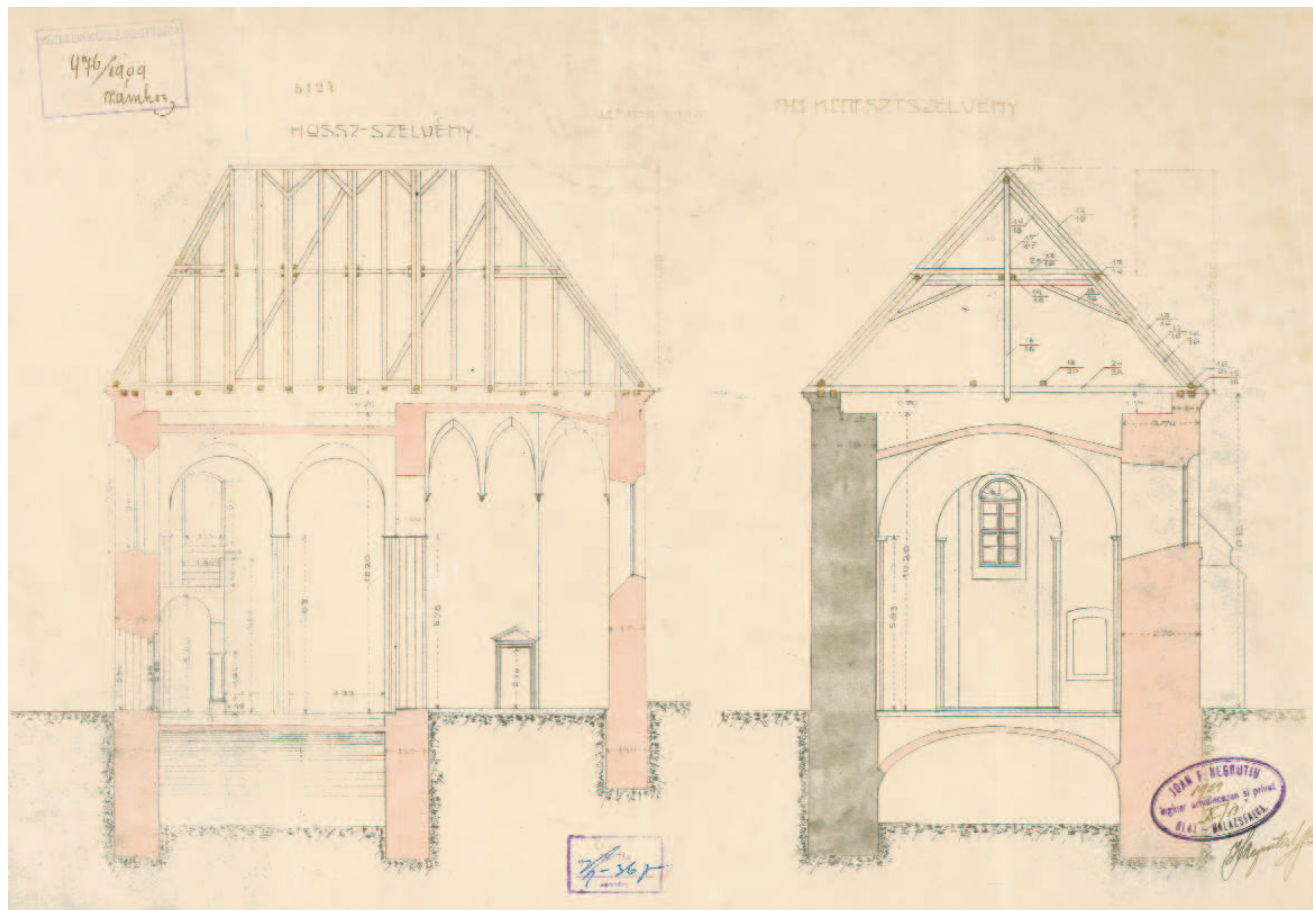
²⁵ BUNEA 1900, 15.

²⁶ Nagyszében, 1736. március 27. ÖStA HKA, Sieb. Akten RNr 40, 1736. szept.12. f 9r.

²⁷ ÖStA HKA, Sieb. Akten RNr 40. 1736. szept. 12. f 589–592. (A szerződés másolata.) BUNEA 1900, 15.

²⁸ ÖStA HKA, Sieb. Akten RNr 40. 1736. szept. 12. f 576–587. NILLES 1885, II,533–540.

²⁹ Az Apafi-kastély történetére alapvető: KOVÁCS 1991, 107–113. A kápolna történetével részletesen foglalkoztam: TERDIK 2009b, 100–115.

169. Az egykori balázsfalvi püspöki kápolna fölmérési rajza. Ioan F. Negrețiu, 1909. Budapest, Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ, Tervtár K-367 (423 × 352 mm)

tása 8000 forintba került volna. Ennek kapcsán egy átalakítási tervrajz is készült erről a szárnyról.³⁰ Későbbi források szerint Klein csak 2208 forintot költött a várkastély felújítására,³¹ ami arra utal, hogy a tervezett nagymértékű átalakításnak csak töredéke valósult meg. Később Petru Pavel Aron püspök az általa alapított, az Örömhírvételről elnevezett egyházmegyei szeminárium épületét ezen a területen, a várkastély bejárata és a kápolna közötti részen, régi alapokra építette föl.³² Ez az új szárny 1758-ban már tető alatt volt, de csak 1760-ra készült el, a régi várkápolnához csatlakozott, amelyet ekkor megújítottak, hogy szemináriumi kápolnaként működhessen tovább.³³ Ezek az adatok is azt mutatják, hogy a várkastély keleti traktusának kiépítése 1736-ban nem valósulhatott meg, sőt amint látni fogjuk, a régi épüle-

tekből még az új székesegyház körülötti épületekhez is hordtak építőanyagot, ami alapján feltételezhető, hogy a területen álló 17. századi épületek – a kápolna kivételével – fokozatosan megsemmisültek.

A balázsfalvi püspöki kápolna ikonosztázionja

A kápolnában az első liturgiát 1736. október 22-én végezték, amely alkalomra egy chronostichonos felirattal ellátott emléktáblával is emlékeztek.³⁴ A bizánci liturgia igényeinek megfelelően nagyon hamar egy ikonosztázion építéséhez fogtak. Több történeti forrás is fönn-

³⁰ ÖStA HKA, Kartensammlungen Rb. 436. TERDIK 2009b, 101–103.

³¹ ÖStA HKA, Sieb. Kam. RNr. 351. fasc. 21/3. 48 ex aug. 1776. f 724–731.

³² Aron azért alapított új szemináriumot, mert erősen megromlott a viszonya a már 1747-től, az új püspöki központ elkészült részében működő Szentháromság-kolostor szemináriumát irányító bazilita szerzetesekkel. Az Aron-féle épület ma is áll, csak a 17. századi kápolnát bontották le a 20. század elején. Innen 1781-ben költöztek át a másik szemináriumba. BUNEA 1902, 296–312.

³³ PĂCLIȘANU 2006, 386. Aron 1756-ban egy Hidasi nevű kőfaragóval szerződött szép faragott kövek beszerzésére a balázsfalvi „új épület vagy klostrom” felső szintjének padlójához. PĂCLIȘANU 2006, 385., 117. jegyzet.

³⁴ NILLES 1885, I, 477–478.

170. Az egykori balázsfalvi püspöki kápolna fölmérési rajza. Ioan F. Negrețiu, 1909. Budapest, Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ, Tervtár K-371 (455 × 378 mm)

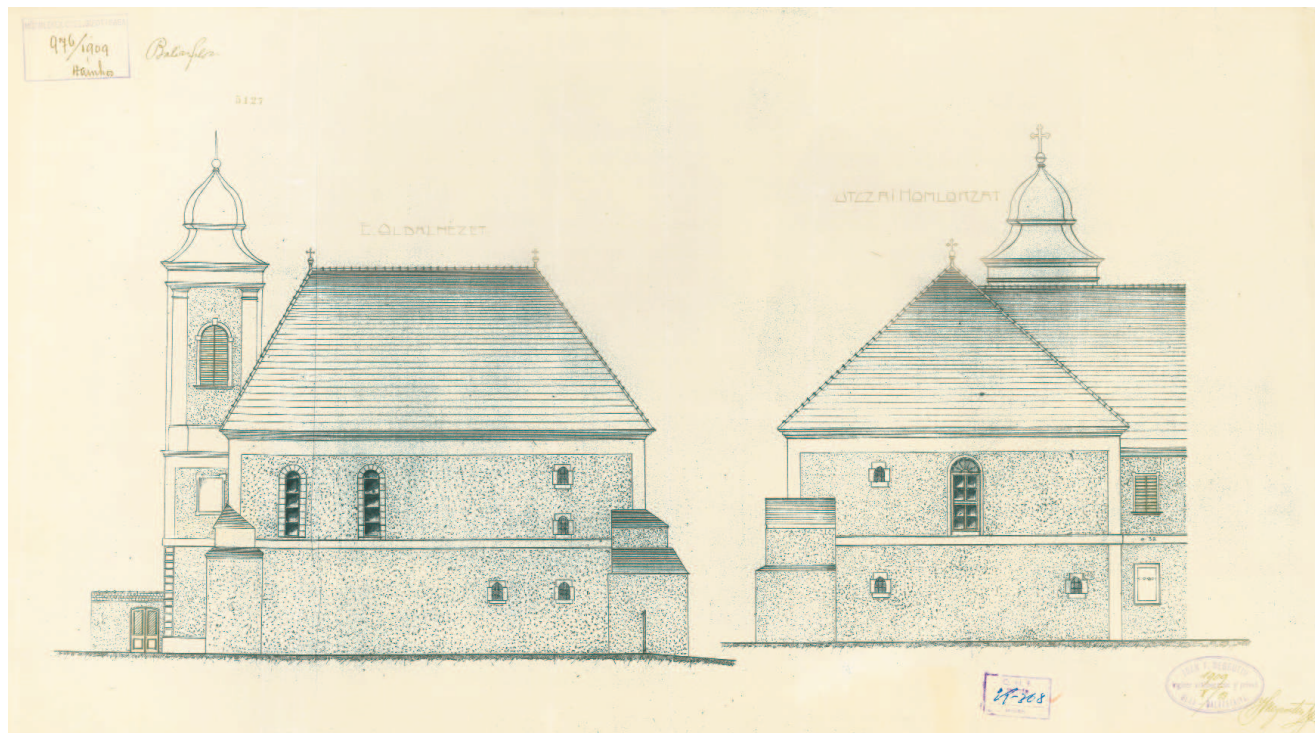
maradt, amelyek nagy valószínűséggel ehhez a munkához kapcsolódnak.

Ismert egy szerződés szövege, amely 1737. május 26-án kelt Balázsfalván Micu Klein püspök és Stefan de la Ocele Mari havasalföldi festő között, amelyben meg egyeznek, hogy a fent nevezett festő a templom – közelebről meg nem határozott, hogy melyik – teljes ikonosztázióját, valamint két nagyobb és kisebb gyertyatartót nagy odafigyeléssel és szépséggel fogja megfesteni, még hozzá olyformán, ahogyan ez román földön, Coziában és Hurezben található. A festőnek Szent

Illés napja előtt hozzá kell látnia a munkához, amiért 310 magyar forintot és egyéb természetbeni juttatásokat fog kapni.³⁵ A szerződés értelmezésével kapcsolatban problémát jelentett, hogy nem neveztek meg benne pontosan azt a templomot, amelybe szánták az együttest. A székesegyház nem jöhet szóba, mert ekkor még hozzá sem kezdtek, ezért Marius Porumb először úgy gondolta, hogy nem is valósult meg a munka,³⁶ majd miután a balázsfalvi városi múzeum gyűjteményében fölfigyelt tizennégy olyan ikonra, amelyek eredetileg egy ikonosztázhoz tartozhattak, Stefan festő nevéhez és a

³⁵ A szerződés eredeti szövegét Gyulafehérváron őrzik: ANSJA, Fond 48, Nr. inv. 96, 1737/12. Szövegét mai román átírásban közölte: CRISTACHE-PANAIT 1971, 327. Ő azt gondolta, hogy a balázsfalvi parokiális, Szent Mihály-templom számára készült ikonosztázióról lehet szó, amelyet az 1770-es években átfestettek. Ezt később nem igazolta a kutatás, mert a szóban forgó együttes egy időben készült. PORUMB 2003, 19–20. A szerződés szövegét már Zenovie Păclișanu is ismerte 1949-ben lezárt kéziratában, amely nyomtatásban csak 1977-ben, könyv alakban 2006-ban jelent meg. Panait átíratától csak néhány ponton tér el, fontosabb különbség, hogy Szent Illés napja helyett július elsejét adja meg kezdési terminusként. PĂCLIȘANU 2006, 243–244., 78. jegyzet.

³⁶ Korábbi irodalommal: PORUMB 2003, 19–20.

171. Az egykori balázsfalvi püspöki kápolna fölmérési rajza. Ioan F. Negrețiu, 1909.
Budapest, Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ,
Tervtár K-368 (635 × 345 mm)

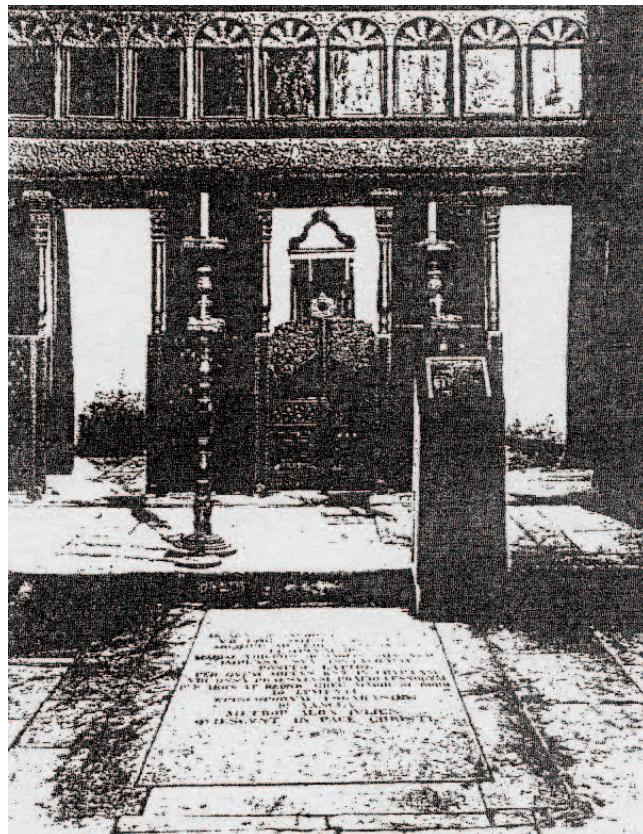
172. A balázsfalvi püspöki kápolna belseje kelet felé,
a bontás előtt.
Budapest, Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási
és Szolgáltatási Központ, Fotótár 48657N

173. A balázsfalvi püspöki kápolna belseje nyugat
felé, a bontás előtt.
Budapest, Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási
és Szolgáltatási Központ, Fotótár 48658N

174. A balázsfalvi püspöki kápolna ikonosztázionja, Petru Pavel Aron püspök ravatalával, 1764. Fametszet – Pârvulescu 2008 után

175. A balázsfalvi püspöki kápolna egykori ikonosztázionja, fénykép – Tatai-Baltá 1998 után

szerezéshez társította ezeket a darabokat, sematikus rekonstrukcióját is elkészítve az együttesnek.³⁷

A hipotézis érvényességével kapcsolatban további problémát jelentett, hogy 1995-ben Miskolczi Ambros és András János publikálták a budapesti Egyetemi Könyvtár Hevenessy-gyűjteményéből a balázsfalvi püspöki kápolna ikonosztázionján található könnyező ikon kivizsgálási jegyzőkönyveit. 1764-ben ugyanis kivizsgálást folytattak latin egyházi és világi hatóságok az ügyben, hogy Petru Pavel Aron püspök halálának idején (1764 márciusában) valóban könnyezett-e az Istenszüli-ikon. A kivizsgálás okán augusztusban a képet Nagyszébenbe vitték, onnan pedig októberben tovább szállították Bécsbe, Migazzi kardinális rezidenciájára.³⁸ Az elszállít-

tás előtt a képet Grigore Ranite festő lemásolta, és azt tették be az eredeti helyére.³⁹ A kivizsgálást két év múlva megismételték, ekkor Grigore Ranite azt vallotta, hogy a könnyezőnek tartott ikont is ő festette 1736-ban, július 1-je és 20-a között. Ezek szerint a kápolna ikonosztázionját nem Stefan mester, hanem Grigore Ranite festette egy évvel korábban. A kivizsgálási iratokhoz mellékelve egy fametszet is előkerült, amelynek egy változata a temesvári múzeum gyűjteményében található ikonfestő-vázlatkönyv, metszet anyagában is fellelhető, s amelyen a könnyezés ténye látható (174. kép): a metszet előterében Aron püspök ravatala látszik, két oldalán hívek seregével, de a bal oldali csoportból egy szerzetes a kompozíció nagy részét kitöltő ikonosztázion könnye-

³⁷ Az alapképek közül Krisztus-Deészisz, valamint az Ószövetségi Szentháromság, illetve két ünnep, két apostol és nyolc próféta ikonja maradt fenn, de a kolozsvári akadémiai könyvtár gyűjteményében van még egy Orans Mária-ikon is, amely szintén ehhez az ikonosztázhoz tartozhatott. PORUMB 2003, 20–21., fig. 8.

³⁸ Miskolczyék a 20. század történéseinek (A. Bunea) hatására a szóban forgó ikont a priszlói kolostor ikonjával azonosítják, amelyet még 1762-ben Balázsfalvára hoztak. MISKOLCZY-ANDRÁS 1995, 424. Egy román kutató hívta fel a figyelmet arra, hogy ez a priszlói kép nem lehet azonos a püspöki kápolna alapképével, amelyet Bécsbe vittek, s azt is feltételezi, hogy az nem veszett ott el, hanem egyszerűen visszakerült, és a századfordulón lebontott ikonosztázionnak a városi múzeumban máig fellelhető darabja közül a kommunizmus alatt tűnt el. TATAI-BALTÁ 1996, 58–62. A priszlói ikont, amely szintén, de még a püspök életében könnyezett, az ottani bazilita monostorban helyezték nyilvános tiszteletre 1913-ban. TATAI-BALTÁ 1996, 60.

³⁹ A csoda körülményeit ismertetik és a kivizsgálás jegyzőkönyveit közlik. MISKOLCZY-ANDRÁS 1995, 423–469., PORUMB 2003, 56. A csoda hitelességét Bécsben nem fogadták el: MISKOLCZY-ANDRÁS 1995, 425–426.

176. G. Ranite: Deészisz, alapkép a balázsfalvi püspöki kápolna egykori ikonosztázionjáról.
Muzeul de Istorie din Blaj
– Fotó: Ana Dumitran

177. G. Ranite: Szentháromság, alapkép a balázsfalvi püspöki kápolna egykori ikonosztázionjáról.
Muzeul de Istorie din Blaj
– Fotó: Ana Dumitran

ző képre mutat.⁴⁰ A metszet a helyi nyomdában dolgozó moldvai eredetű Szando munkája, nyilván a csodás esemény népszerűsítése volt a cél. A fametszetet ismertető Cornel Tatai-Baltă megállapította, hogy a rajta látható ikonok erősen emlékeztetnek Ranite festői stílusára, és fölvetette, hogy a balázsfalvi múzeum két nagy ikonjával (Krisztus és Szentháromság) is szoros rokonságot mutatnak (176–177. kép). Egy fényképalbumot is talált, amelyben egy, a kápolna belsejét mutató, 20. század elején készült fotó is van (175. kép),⁴¹ amelyen sajnos nem a teljes ikonosztázion, hanem csak az alsó sorának részlete – a négy alapkép közül a két szélső csak félig –, valamint az ünnepsor nyolc ikonja látszik, így a próféta sor képeinek formájáról nincs megbízható adat. Megállapítható viszont, hogy a metszeten és a fotón látható alapsor nagyon hasonló, viszont az ünnepsor teljesen hiányzik a metszetről. Nem zárható ki, hogy a fametszeten egyszerűen helyhiány miatt hagytak el több részletet, vagy a csoda szempontjából kevésbé releváns ré-

szekre nem koncentráltak. Az új eredmények ellenére Porumb továbbra is Stefan festőnek tulajdonítja a balázsfalvi Múzeum ikonjait,⁴² de néhány oldallal később elismeri, hogy a kápolna ikonosztázát Grigore Ranite készítette. Ekkor már inkább egy másik adatot igyekeznek Stefan festőhöz kötni: Micu Klein püspök még 1744 előtt, vagyis Rómába távozása előtt már festetett négy ikont az új székesegyház számára is, amelyek érdekében azt írja 1765-ben, hogy szobáiból vigyék át a templomba. Porumb szerint elképzelhető, hogy az a négy, ma már ismeretlen kép származott Stefan festőtől.⁴³ Grigore Ranite két másik festővel 1738-ban a brassói Bolgárszeg Szent Miklós-templomának néhány évvel korábban épített Örömhírvételnek szentelt parekleszionját is kifestette. Az ikonosztázion ikonjait is ő készítette,⁴⁴ amelyek egyértelműen szoros stílári és formai rokonságot mutatnak a balázsfalvi ikontöredékekkel is. Ráadásul, ha az ikonosztázion fa részeit összevetjük a balázsfalvi fotóval, még a faragott részek között is szoros rokonság

⁴⁰ PÁRVULESCU 2008, 41., 97.

⁴¹ TATAI-BALTĂ 1995, 82., TATAI-BALTĂ 1998, 35., 104., fig. 18.

⁴² PORUMB 2003, 20. és fig. 38–47.

⁴³ PORUMB 2003, 56.

⁴⁴ PORUMB 2003, 57., 64–67.

látszik, nemcsak az alapképek kialakításában, hanem az ünnepek fölötti ikonok lunettáját díszítő, hatszirmú rozettából sugarasan elrendezett cserfalevél-motívum tekintetében is.⁴⁵ Nemrégiben derült ki, amint majd látni fogjuk, hogy Ranite festette 1764-ben a balázsfalvi ikonosztázion prófétáit is, amelyeket Ana Dumitran vett össze a múzeumi darabokkal, és egyértelműnek véli a szoros stílusösszefüggés okán a mesterazonosságot.⁴⁶

További kérdés marad, hogy ha Ranite már 1736-ban elkezdte az ikonosztázion festését, akkor Klein mire szerződött Stefannal 1737 májusában. Nem zárható ki, hogy egyszerűen csak a faragott részek aranyozását, festését bízták rá, amelyet megerősíthet, hogy a négy gyertyatartó festéséről is ebben a szerződésben van szó. Egyébként a faragott részekre is kerülhettek apró, miniatúra-szerű festett részletek is. Nem ritka, hogy az ikonok és a farészek festője azonos személy, de arra is van példa, hogy ezek egymástól függetlenül, gyakran több év különbséggel készülnek el. Pontosabb történeti adatok hiányában ez a kérdés nem dönthető el egyértelműen, mivel az ikonosztázion állványzata végleg elenyészett.⁴⁷ Ana Dumitran szerint viszont Stefan festő ugyan aláírta a szerződést, de nem készítette el az ikonosztáziont, különböző okok miatt, amelyek jelen tudásunk szerint nem deríthetők föl pontosan, s egy év múlva a püspök egyszerűen más festőt bízott meg ugyanazzal a munkával.⁴⁸

A püspöki kápolna berendezésével kapcsolatos vizsgálódásból egyértelműen látszik, hogy Micu Klein merre kereste a mestereket, s milyen mintaképek lebegtek a szeme előtt a megrendelés során. A művészek Havasalföldről származtak, ott is dolgoztak, jól ismerték azt a művészi közeget, amelyet a püspök a formálódó görögkatolikusság számára is meg akart teremteni. Stílusuk a Brâncoveanu fejedelmek idejében Havasalföldön újra fölvirágozott, az Áthoszról és a Balkán más térségei késő bizánci festészetének legjavából táplálkozó művészet képviselője volt, amely az unió terjesztésekor híven tükrözhetette, hogy a formán csorba nem esik.

Az új püspöki központ kiépítése Balázsfalván

Balázsfalván nem volt olyan reprezentatív templom, mint Fogarason, ezért nemcsak új székház és kolostor, hanem székesegyház építéséről is kellett gondoskodni. A nagyszabású tervek megvalósításában persze a bécsi udvarnak is részt kellett vállalnia. Az építési tervek elkészítésével, költségvetések összeállításával Johannes Martinellit „Kaysl. Hofbaumeister” (császári udvari építőmestert) bízták meg, aki 1737 tavaszán járt a helyszínen.⁴⁹ Az első, pontos dátum nélküli költségvetése a székház, kolostor, templom és két pince építésére vonatkozik, összesen 25 001 rajnai forint és 49 krajcár értékben.⁵⁰ Az Erdélyi Kincstartóságtól az Udvari Kamarához felterjesztett levél szerint Martinelli Bécsben már tervrajzokat és egy költségvetést is bemutatott a Kamarai Igazgatóságnak, amellyel kapcsolatban Nagyszebenben megjegyzik, hogy az azon szereplő költségek már 39 426 rajnai forintra és 14 krajcárra rúgnak, jóval többre, mint az általuk mellékelte első változaton, ezért azt újra fölterjesztik.⁵¹

Az év végén a Kamaránál azt próbálták elérni, hogy az építkezésben a püspök és az egyházmegye is vállaljon részt. Klein nem ijedt meg a kihívástól, 1737. december 16-án Nagyszebenben aláírt egy nyilatkozatot, amelyben vállalta, hogy a nép öt éven keresztül évi 5000 forinttal fogja támogatni a munkálatokat.⁵² A következő év januárjában, bizonyos 11 pontba szedett feltétel mellett, az egyházmegyei színóduossal is elfogadtatta tervezetét.⁵³ Így 1738. március 30-án Bécsben az Udvari Kamara meg is kötötte az építési szerződést Martinellivel (Források 3.1.).⁵⁴ A 15 pontba szedett kontraktusban részletesen ismertetik és értelmezik a szöveghez mellékelte tervrajzokon látható épületet, megadva az egyes épületrészek méreteit, a boltozatok és a síkmenyendezet helyét, a kőtagozatokat stb. A hivatkozott tervanyagból öt rajz ismert: a földszinti⁵⁵ és emeleti alaprajz,⁵⁶

⁴⁵ Ez a motívum már a fogarasi Szent Miklós-templom 1700 körüli ikonosztázion ünnepsora fölött is föltűnik. Képe: PORUMB 2003, 12–13.

⁴⁶ DUMITRAN 2008, 88., DUMITRAN 2010b, 88., DUMITRAN 2011, 75–77., DUMITRAN 2012, 102.

⁴⁷ A kápolnát 1913-ban bontották le életveszély miatt. Fölmérési rajzait és a korabeli fotókat ismertettem: TERDIK 2009b, 107–112.

⁴⁸ DUMITRAN 2012, 102–103.

⁴⁹ 1737. május 7-én azt írják Nagyszebenből, a Kincstartóságról Kleinnek, hogy március 26-án arra kötelezték Martinelli bécsi építész, hogy nézze meg a helyszínt, és az építkezéssel kapcsolatos javaslatait tegye meg. MNL OL F 200, 51. cs. 998.

⁵⁰ MNL OL F 200, 51. cs. 1053.

⁵¹ MNL OL F 200, 51. cs. 1053.

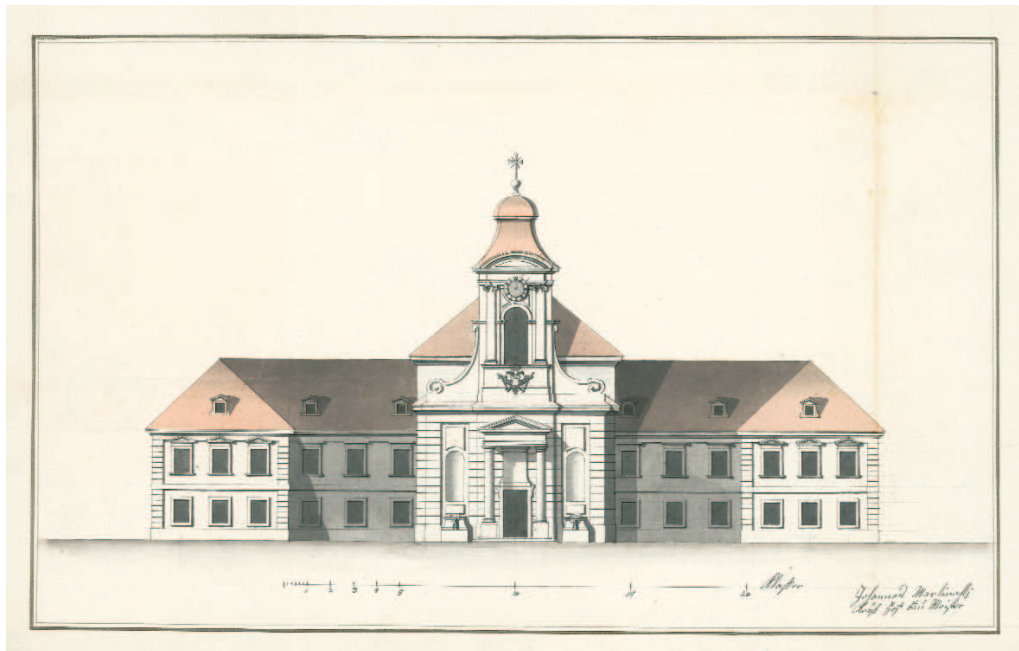
⁵² MNL OL F 200, 52. cs. 1889.

⁵³ BUNEA 1900, 15–16.

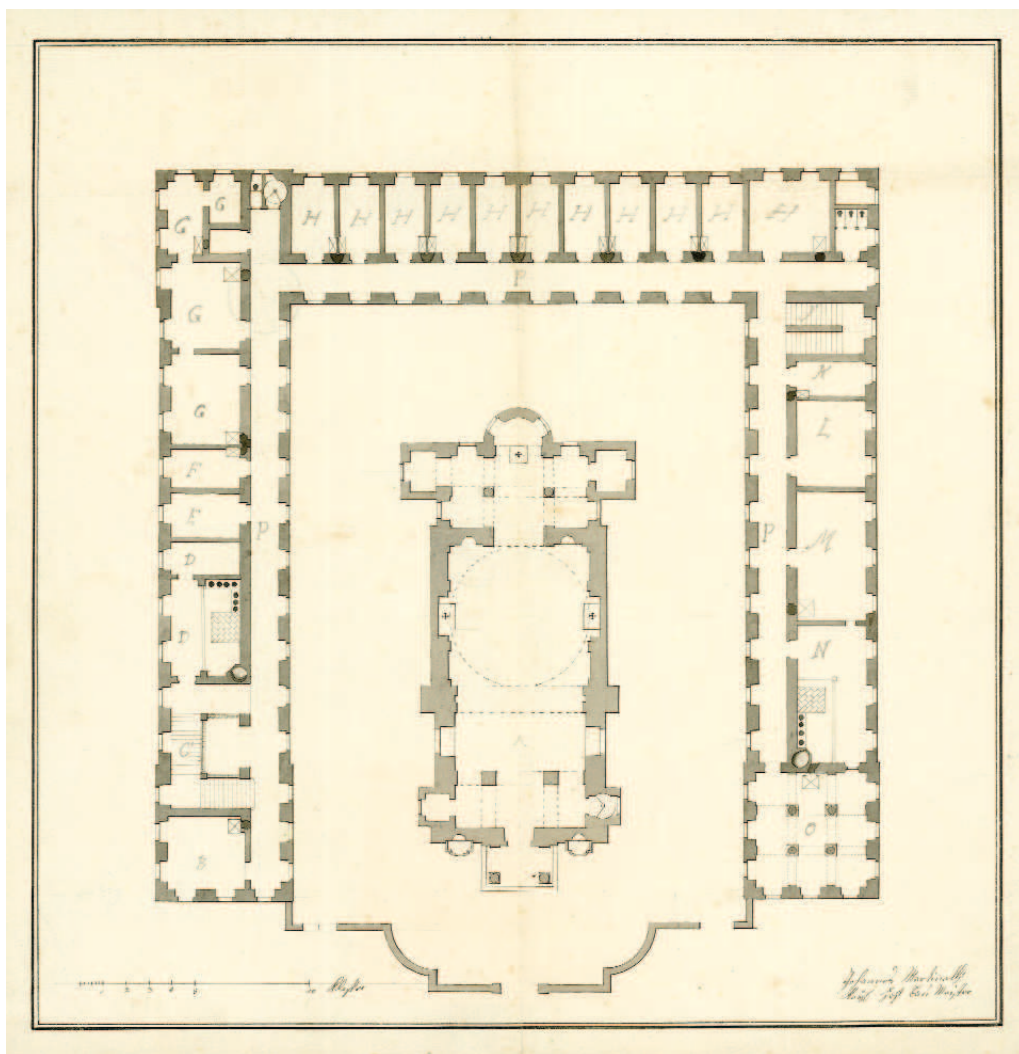
⁵⁴ ÖStA HKA, Sieb. Akten. RNr. 43. 1738. ápr. 5. f 428–433. további két másolata: ÖStA HKA, Sieb. Akten RNr. 60. 1749. aug. 21. f 1492–1497., f 1504–1508.

⁵⁵ ÖStA HKA, Kartensammlungen Rb 435/1.

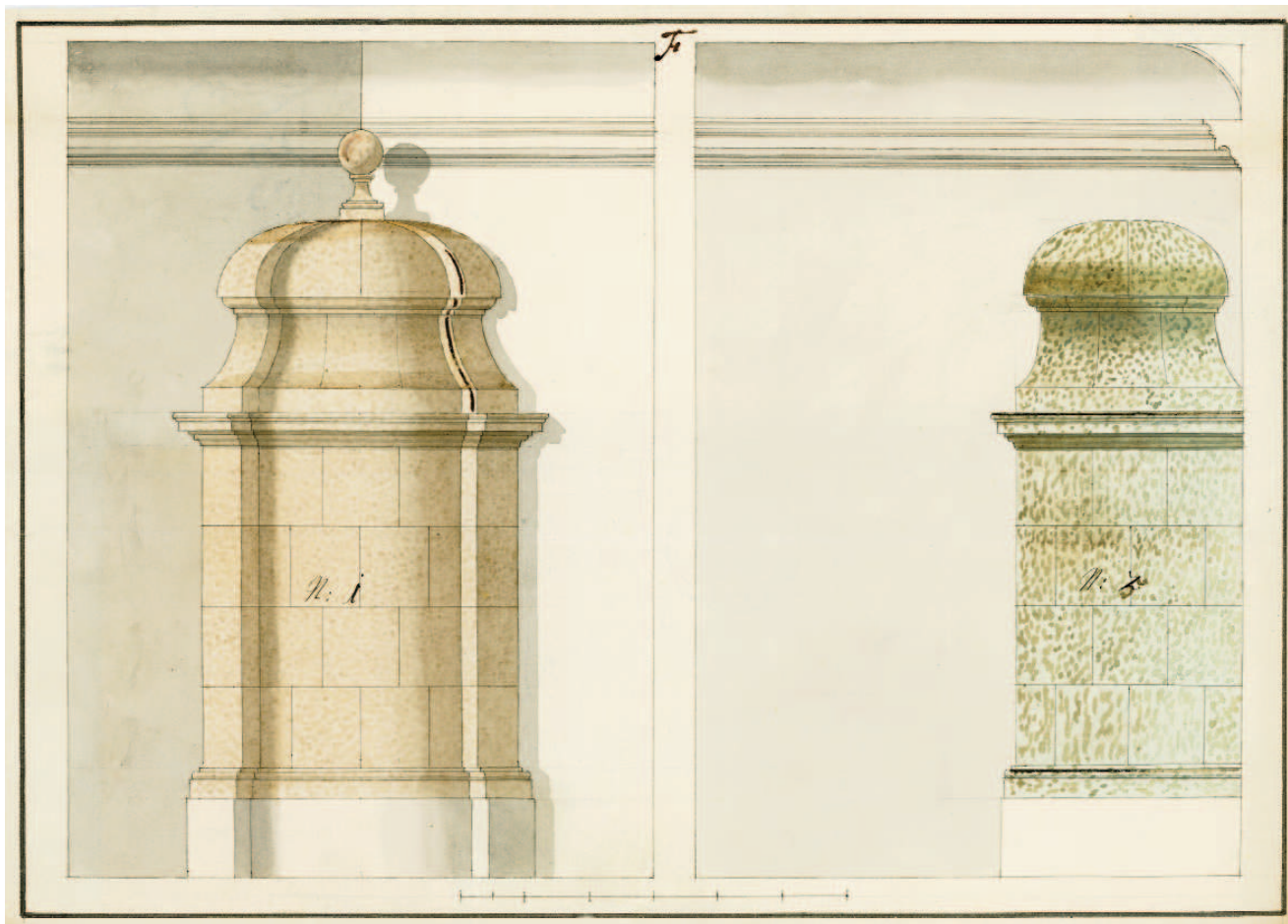
⁵⁶ ÖStA HKA, Kartensammlungen Rb 435/2.

178. J. Martinelli: A balázsfalvi püspöki központ terve, homlokzati rajz.
ÖStA HKA Kartensammlungen Rb 435/4 (255 × 398 mm)

179. J. Martinelli: A balázsfalvi püspöki központ terve, földszinti alaprajz.
ÖStA HKA Kartensammlungen Rb 435/1 (405 × 400 mm)

180. J. Martinelli: Cserépkályha terve a balázsfalvi püspöki központba.
ÖStA HKA Kartensammlungen Rb 435/3 (242 × 345 mm)

a homlokzati rajz,⁵⁷ a hosszmetset,⁵⁸ és két, első emeleti szoba metszetrajza, amelyeken a tervezett cserépkályhák rajza is ki van dolgozva (178–182. kép).⁵⁹ Mivel a szerződés értelmében Martinellinek kellett minden egyéb mesteremberről gondoskodnia, a tervekhez költségvetés is tartozik. Ezek szerint a teljes együttes, minden munkálattal együtt, összesen 61 038 rajnai forintba és 31 krajcárba került volna, több mint a kétszerezésebe az első kalkulációk során megállapított összegnek. A templom 19 007 rajnai forint 1 krajcárt, a rezidencia 10 061 rajnai forint és 3 krajcárt, a két pince pedig 2312 rajnai forintot emésztett volna föl.⁶⁰ Végül Martinellivel 57 000 rajnai forintban tudtak megegyezni, mivel a szerződés 12. pontjában úgy rendelkeznek, hogy

az ablakokhoz való köveket és egyéb építőanyagokat is a régi kastélyból fogja fölhasználni. Az építkezésre öt évet szántak, ami évenként 11 400 forint kiadást jelentett. Klein az egyházmegyei zsinattal 25 000 forintot ajánlatott meg a munkálatokra, így az udvarnak már „csak” 32 000 forint előteremtéséről kellett gondoskodnia. A szerződés 12. pontjából az is kiderül, hogy a harangok, az oltárok, a templomkerítés, a három nagy bejárati kapu, a székek és az óra beszerzése majd a püspököt fogja terhelni.

Johann Baptist Martinelli (1701–1757) a bécsi építész Francesco Martinelli (1651–1708) fia, és Anton Erhardt Martinelli (1684–1747) fiatalabb testvére volt.⁶¹ Bátyja, Joseph Emmanuel Fisher von Erlachnak, az igen jelentős

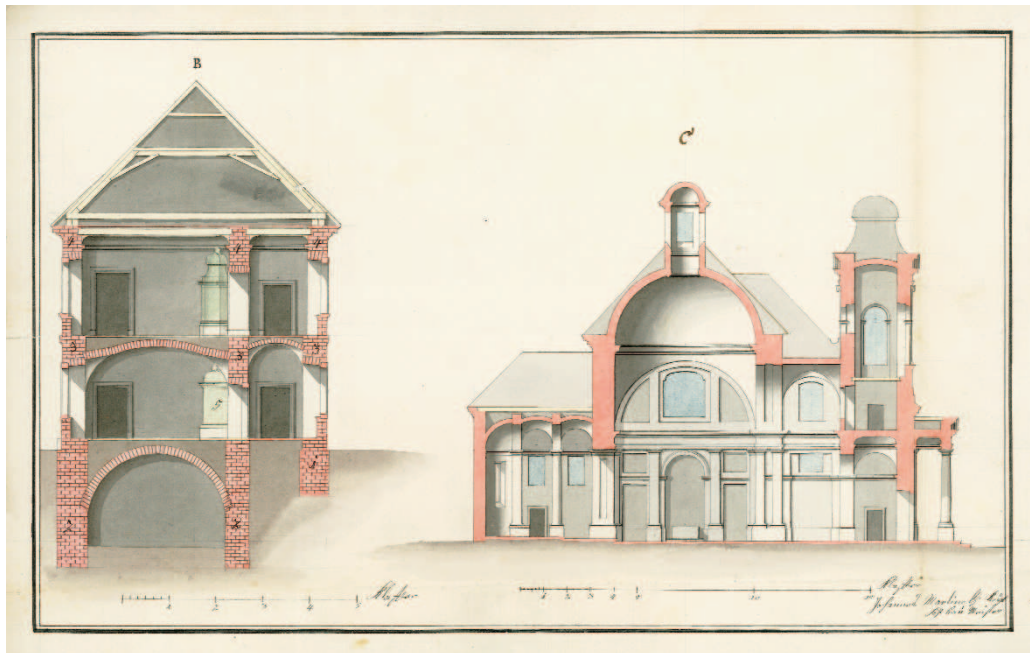
⁵⁷ ÖStA HKA, Kartensammlungen Rb 435/4. Ezt a rajzot Diplich közölte először (DIPLICH 1972, 80.), amelyet Porumb fedezett föl a román kutatás számára (PORUMB 1995, 353–354.), majd mások is újraközölték (SABĂU 2001, 39–41., GRECEANU 2002, 160., Fig. 1.).

⁵⁸ ÖStA HKA, Kartensammlungen Rb 435/5.

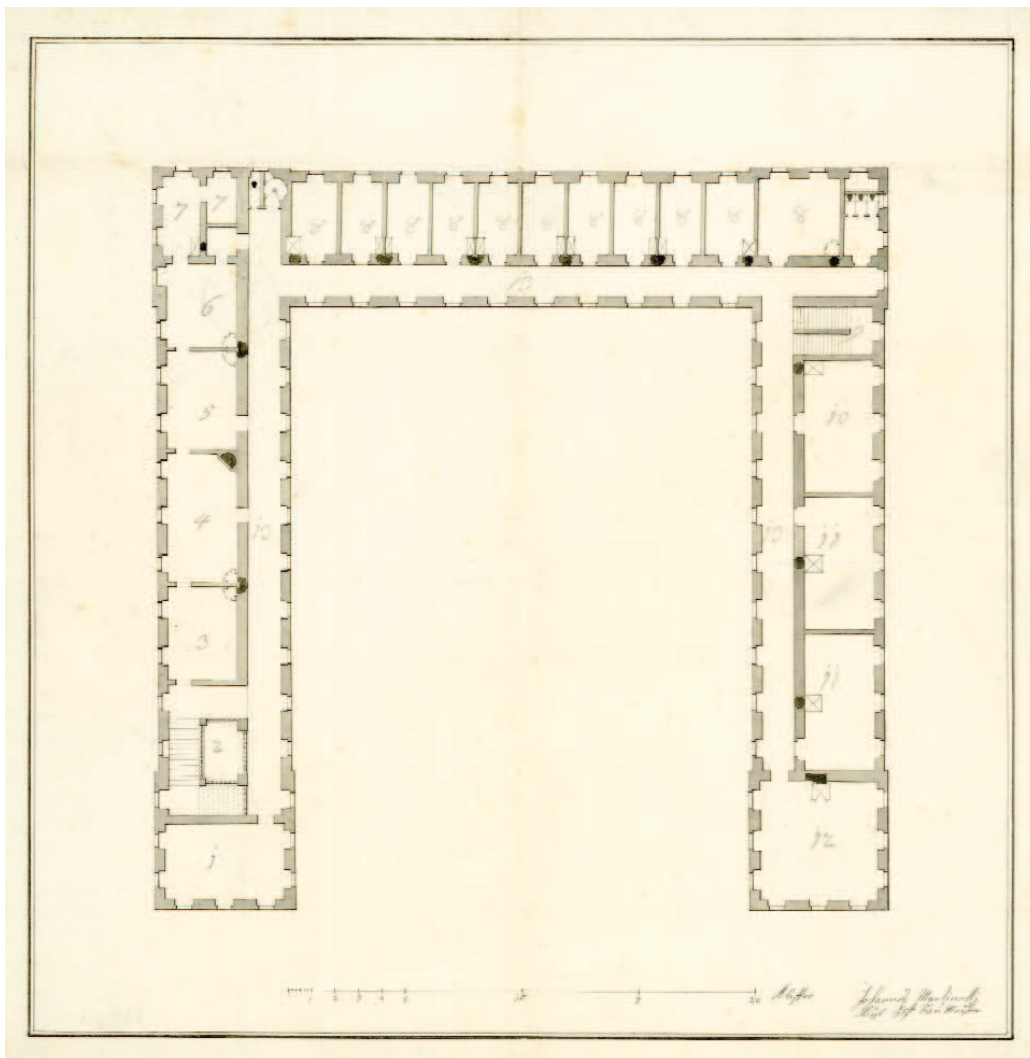
⁵⁹ ÖStA HKA, Kartensammlungen Rb 435/3.

⁶⁰ ÖStA HKA, Sieb. Akten RNr. 43. 1738. ápr. 5. f 434–442.

⁶¹ Állítólag volt egy Franz nevű testvérük is. THIEME-BECKER 1930, 164–165.

181. J. Martinelli: A balázsfalvi püspöki központ terve, hosszmetset.
ÖStA HKA Kartensammlungen Rb 435/5 (255 × 399 mm)

182. J. Martinelli: A balázsfalvi püspöki központ terve, első emeleti alaprajz.
ÖStA HKA Kartensammlungen Rb 435/2 (402 × 400 mm)

183. Kereszthajó belső képe.
Grossweikersdorf, plébániatemplom
– Fotó: Terdik Szilveszter

184. A plébániatemplom belső képe.
Grossweikersdorf
– Fotó: Terdik Szilveszter

185. A székesegyház hajójának északi fala. Balázsfalva
– Fotó: Terdik Szilveszter

186. A plébániatemplom oldalhomlokzata.
Grossweikersdorf – Fotó: Terdik Szilveszter

187. A székesegyház délkeletről. Balázsfalva
– Fotó: Terdik Szilveszter

udvari főépítésznek (Obererarchitekt und Ingenieur) volt közvetlen munkatársa, gyakran kivitelezőmestere, nemcsak az udvari, hanem magánmegbízásainál is.⁶² Nem tudni, hogy Johann Martinelli pontosan mikor került a Hofbauamt,⁶³ vagyis a császári udvari építészeti hivatal szolgálatába, de 1728-ban már bécsi építőmesterként említik.⁶⁴ Egyes vélekedések szerint az 1730-as évek elején, a J. E. Fischer von Erlach által tervezett grossweikersdorfi plébániatemplom kivitelezési munkálataiban már kapott szerepet (183–184. és 186. kép).⁶⁵ Kapossy János még csak bizonytalanul említi meg ba-

lázsfalvi kiküldetését, pedig nem zárható ki, hogy éppen ez lehetett az egyik első nagyobb szabású, önálló tervezési munkája.⁶⁶ Martinelli karrierje majd csak a következő évtizedben emelkedik tovább.⁶⁷

Balázsfalván Martinelli az új püspöki központot nem a régi kastély helyén, hanem attól északkeletre, néhány száz méterrel távolabb, egy magasabb fekvésű részen képzelte el. Az U alakú épület északi traktusát a püspöknek, a keletit a szerzeteseknek, a délit a növénydekeknek szánták. A három oldalán épületekkel övezett, a nyugati végén pedig három bejárattal kialakít-

⁶² POHL 1968, 29.

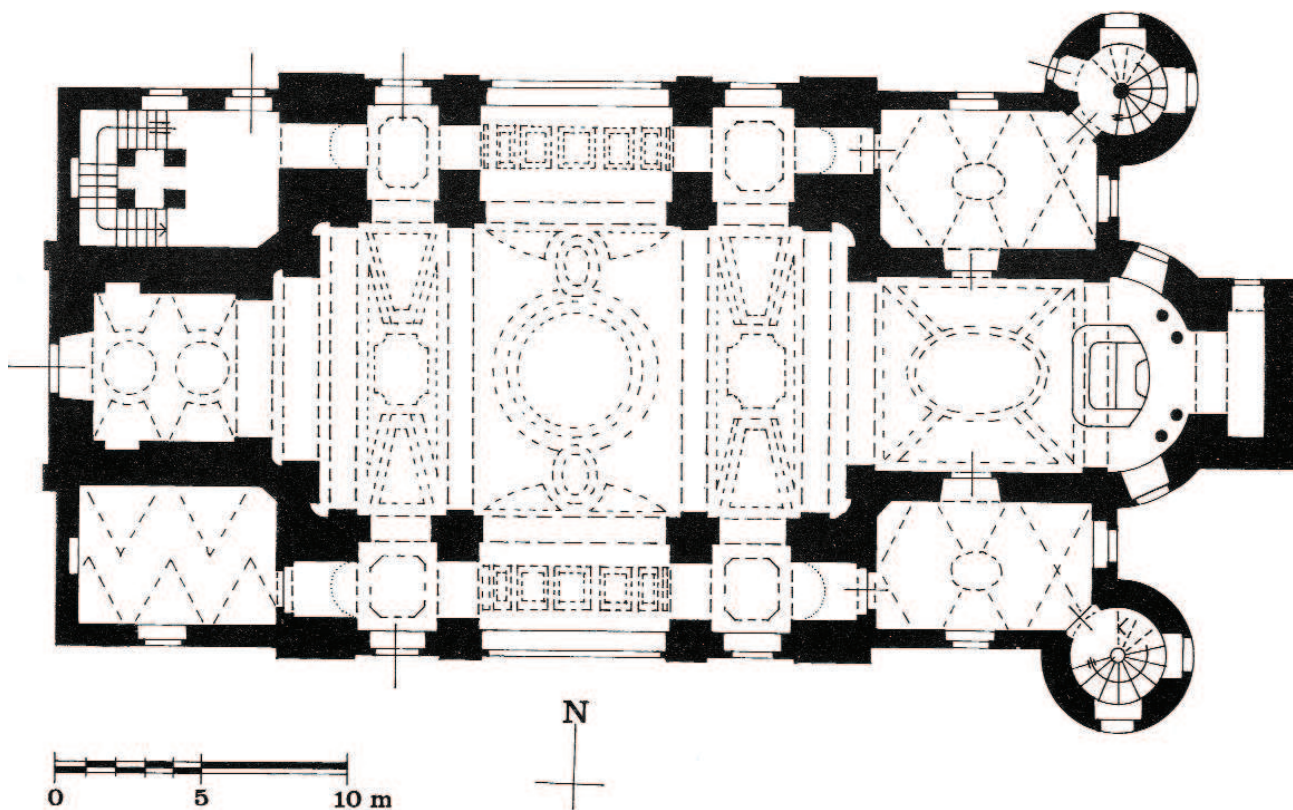
⁶³ A hivatal történetéről, működéséről: POHL 1968; BENEDIK 1996, 13–28.

⁶⁴ THIEME-BECKER 1930, 165.

⁶⁵ WEIGER 1990, 4. Valószínűleg innen ismerhette Johann Adam lakatosmestert, aki a balázsfalvi munkálatokhoz adott lakatos-árjánlata végén „Markht weikerstorff”-ról valónak mondja magát. ÖStA HKA, Sieb. Akten RNr. 43. 1738. ápr. 5. f 436. Erlach monográfusa viszont nem említi ezzel az építkezéssel kapcsolatban Johann Martinellit, csak a bátyját. ZACHARIAS 1960, 105–106.

⁶⁶ KAPOSSY 1923–1924, 588.

⁶⁷ Pohl szerint, bátyja halála után egy évvel, 1748-ban ő is Hofmaurermeister lett, egészen 1754–1755-ig (POHL 1968, 98.). Az 1740-es évektől a Magyar Királyi Udvari Kamara építőmestere. Ekkor kapta a legnagyobb megbízásokat (például a pozsonyi kamara épülete) (KAPOSSY 1923–1924, 586–588.). Hogy mikor lett pontosan kamarai építész, még nem ismert (KELÉNYI 1978, 124., 2. jegyzet), bár van, aki 1739-re teszi a hivatali működése kezdetét (THIEME-BECKER 1930, 165.). 1753-ban a dunaalmási római katolikus templomhoz készített tervek (ÖStA, HKA, Kartensammlung Rb 226/1–2), amelyeken „Kg. Ung. Cameral architect”-nek titulálja magát. Halálát 1754-re teszik, pedig az ezt a dátumot közlő lexikon szerint 1755-ben még „Hofarchitect” lett (THIEME-BECKER 1930, 165.). Inkább a Kapossynál közölt, 1757-es halálzási dátum tűnik megbízhatóbbnak, mivel levéltári adatok szerint 1756-ban még kapott megbízásokat (KAPOSSY 1923–1924, 589.).

188. A Grossweikersdorfi plébániatemplom alaprajza – Weiger 1990 után

tott, rizalitos kerítéssel lezárt, az utcáról csak lépcsőkön keresztül megközelíthető udvar centrumába tervezte a székesegyházat. Úgy tűnik, hogy ez az elrendezési mód nem Martinelli invenciója, mert az 1730-as évekből ismert egy olyan, a temesvári püspöki központhoz-székesegyházhoz készített helyszínrajz, amelyen ugyanilyen módon helyezték el az épületeket.⁶⁸

A tussal kihúzott, színezett tervlapok alapján pontos képet lehet alkotni a Balázsfalvára tervezett komplexumról. A székesegyház főhomlokzatát az enyhe rizalitban előreugró homlokzati középtorony, valamint az egyenesen záródó főbejárat előtti portikusz uralja, utóbbi timpanonját két toszkán fejezetes oszlop tartja. A főhomlokzat koronázópárkány alatti alsó szintjét vízszintes falsávok tagolják. A portikusz két oldalán mélyített tükörben egy-egy íves záródású szoborfülke helyezkedik el, ezeknek az alattuk elhelyezett posztamensek és a felettük kialakított tábladíszek adnak némi hangsúlyt. A torony oldalfalához kétfelől a nagyméretű, félkörívesen záródó toronyablak vállpárkányáig felfutó voluták illeszkednek, melyek igyekeznek oldani a torony mögött magasodó, díztelen, csegelyeket rejtő falak és a kupolát fedő cseréptető dominanciáját. A toronytest sa-

rokpilaszterei ívön fejezetűek. Az ablak és a koronázópárkány közé órát is tervezett az építész. A nyugati homlokzatot a torony koronázópárkányára fölé emelkedő szegmensíves záródású ívmező hangsúlyozza. A toronysisak egyszerű kialakítású, nyomott ívű kupolát idéz. A homlokzat középtengelyében, az ablak könyöklője alatti központi mezőben kétféjű sasos birodalmi címer hívja fel magára a figyelmet.

A templom belsejét még a homlokzathoz képest is nagyobb egyszerűség jellemzi. A toronyaljából, amely fölött egy kis nyugati karzat is nyílt (tulajdonképpen a torony első szintje, amelyet belülről, a déli falba helyezett csigalépcsőn lehetett megközelíteni), a hajóban a fiókos dongaboltozattal fedett szakasz után a szabályos, dob nélküli, kis átmérőjű lanternával koronázott kupola uralja a teret (181. kép). A négyzetes tér oldalfalain, toszkán fejezetű pilaszterekkel osztva, diadalív-motívumra emlékeztető tagolást alakított ki Martinelli, amelynek középső, félkörívesen záródó fülkéibe mellékoltárokat szánt (181. kép). A zárólunetta két oldalán négyzetes tükrök nyíltak. A csegelyek között az északi és a déli falon két, nagy, szegmensíves záródó ablak kapott helyet. A diadalív egyforma széles az oldalfalak diadalív-motí-

⁶⁸ A helyszínrajzot közli: BORN 2004–2005, 49. Abb. 3.

189. A balázsfalvi székesegyház főkapuja
– Fotó: Terdik Szilveszter

190. A pesti Invalidus-ház templomának kapuja – Schoen 1930 után

vumának központi elemével, két oldalára, a főhomlokzathoz hasonlóan, szoborfülkéket szánt, amelyeket az ikonosztácion szerkezetéhez igazodva ajtók váltottak föl (179. kép).

A szentély szélessége megegyezik a hajóéval, amelyet három szakaszra osztott volna két oszlop, de ezek végül nem épültek meg, vagy talán a 19. századi átépítés áldozatai lettek. A szentély központi csarnokrésze félköríves apszisba záródik. A szentély két „oldalhajója” a protézisz és a diakonikon helye, amelyek keleti feléhez oldalról csatlakozott még két kisebb melléktér is: az északi közvetlenül a szentélyből nyíló, a déli viszont ajtóval elzárható térként jelentkezik a rajzon. A szentély megvilágítását az apszis két, illetve a mellékterek három-három ablaka szolgálta.

Az egész templomot egyszerű, visszafogott építészeti formanyelv jellemzi, amely minimalizálja a tagozatokat, és inkább a tömegalakítás révén próbál hatni. Martinellit minden bizonnyal a felettesei által is követett formai megoldások inspirálták: azt a puritánabb, klasszicizáló stílust követte, amely a J. E. Fischer von Erlach által tervezett, és a Martinellik által kivitelezett grossweikersdorfi templom is megfigyelhető – a külsőn szinte csak a főhomlokzatokon szerepelnek építészeti tagozatok; a belső térben körbefutó párkányt toszkán fejezetű pilaszterek tartják; az ablakok egy része, az oratórium ablakai, valamint a karzatnyílások téglalap alakúak. A két templomot összevetve hasonlóság érzékel-

hető a szentélyfej kialakításában, legalábbis ami a külső tömegformálást illeti, mivel az eltérő liturgikus igényeknek köszönhetően Grossweikersdorfban a hajóval egyező szélességű szentélyfejben a hármastagozódás belül nem érvényesül, ugyanis a két melléktér lefalazott sekrestyéként és oratóriumként van kiépítve (183–184. és 188. kép). A balázsfalvi templom több részlete mutat rokonságot a pesti Invalidus-ház valószínűleg szintén J. E. Fischer von Erlach által tervezett, de Anton Erhard Martinelli által kivitelezett épületével is: a templomok bejárata előtti portikusok és a torony részletformái hasonló megoldásokat mutatnak⁶⁹ (189–190. kép).

A székesegyházat övező U alakú épület homlokzati formálása visszafogott. A külső homlokzatokat háromtengelyes oldalrizalitok határolják, a közöttük lévő homlokzatszakaszok tíztengelyesek. A rizalitok sarkait sávozott lizénák díszítik. A földszint ablakait mindenhol egyszerű szalagkeretek övezik, az emeleti ablakokat ellenben a rizalitokban timpanonos, a rizalitok között egyenes záródású szemöldökpárkányok hangsúlyozzák (191–193. kép). Különös, hogy az épületnek nincs hangsúlyos bejárata, csak a székesegyház előtti három, az udvart lezáró vas- kapu. Az épületegyüttes nyugati nézetét a háromtengelyes szakaszok váltakozása határozza meg: háromtengelyes az oldalszárnyak nyugati homlokzata, az udvar közepén álló templom takarása azonban a keleti szárny udvari oldalából is csak egy-egy háromtengelyes homlokzatszakszagt enged láttatni.

⁶⁹ Az Invalidus-ház történetéről összefoglalóan: SCHOEN 1930, 24–102., KELÉNYI 2005, 19–21. Az építkezés 1727 és 1738 között folyt gyors ütemben Martinelli vezetése alatt.

191. Az északi szárny főhomlokzata. Balázsfalva, püspöki központ – *Fotó: Terdik Szilveszter*

A székház egyes helyiségeinek tervezett funkcióiról a rajzokhoz mellékelt magyarázat tájékoztat. A földszinten latin nagybetűk, az első emeleten arab számok jelzik a különböző funkciókat.⁷⁰ Az északi szárny nyugati rizalitjának szobáját lakájszobának nevezik (B), majd ezt követi a püspöki lakosztályba vezető, kétfordulós, az épületen belül reprezentatívnak számító lépcsőház (C), amelyhez az udvarról egy ajtó vezetett. Kelet felé haladva a püspöki konyha következik, amelyben egy nagyobb,

192. A székesegyház és a déli szárny közötti kapu. Balázsfalva, püspöki központ – *Fotó: Terdik Szilveszter*

193. A déli szárny főhomlokzata. Balázsfalva, püspöki központ – *Fotó: Terdik Szilveszter*

⁷⁰ ÖStA HKA, Sieb. Akten RNr. 43. 1738. ápr. 5. f 444r.

szabadkérményes, és több kisebb tűzhely állt. Innen egy kisebb helyiség is nyílt (D). A következő, újra csak a folyosóról megközelíthető helyiség a raktár (E), amelyet a titkár lakoszobájának és a püspöki hivataloknak szánt két nagyobb és két kisebb szoba követ (G). A folyosó végén egy illemhely található. Innentől kezdve, vagyis a keleti szárny nagy részében, a szerzetesek számára kilenc egyforma és egy nagyobb szoba következik (H), amely már a délkeleti rizalitban található, mellette illemhelyek. Az udvar felé eső folyosó, amelyet egyébként kerengőnek neveznek (P), itt kifut a déli homlokzati falig, ahol az egyik bejárati ajtó nyílik. A déli traktusban, nyugat felé haladva, egy kisebb lépcsőház következik a szerzetesek számára (I). Közvetlenül mellette a szakács szobája (K), a spájz (L), a tanulók étkezője (M), a szerzetesek konyhája (N), végül a szerzetesek ebédlője kapott helyet. Utóbbi a déli szárny nyugati rizalitját töltötte ki, érdekes térképzéssel: Martinelli ide négy oszloppal egyenlő nagyságú részekre tagolt, szabályos kilencosztatú teret képzelt el (O).

Az első emelet tagolása hasonló a földszintéhez. Az északnyugati rizalitba a könyvtárat tervezték, melyet a püspöki lépcsőház választott el az egyházfő lakosztályától. A lépcsőházból a püspöki lakrész előszobájába lehetett jutni, ahonnan az ebédlő, majd a fogadószoza volt megközelíthető. Utóbbi két helyiség a folyosóról is közvetlenül elérhető lett volna. Az ebédlővel szomszédos parádészobából nyílt a püspök hálósobája, amelyhez a sarokban két kisebb kabinet csatlakozott. Az északi traktus folyosójának végén egy szelölőhelyiség, valamint egy árnyékszék is ki volt alakítva. A keleti szárnyban újabb tíz, azonos méretű, és egy nagyobb szobát a szerzeteseknek szántak, a sarokban több árnyékszékkel. A folyosó kifutott volna a déli homlokfalig, akárcsak a földszinten. A déli szárnyban a szerzetesek lépcsőháza, aztán három egyforma méretű szoba következik, amelyek közül az első a tanuló-, a másik kettő pedig hálószoza volt, végül az utolsó rizalitban egy tanácstermet helyeztek volna el.

Az építkezés menete

Az építkezés hamarosan elkezdődött, persze a tervezettnél lassabb ütemben haladt. Öt év múlva még messze jártak a befejezéstől, ami részben az egyházmegye zaklatott életével magyarázható. Későbbi források szerint Klein és Martinelli viszonya már az alapkőletétel pillanatában megromlott. Az egyházmegyében ugyan megkezdtek az ígért 25 000 forint összegyűjtését, amelyből aztán 1738 és 1742 között 6800 forintot adtak át Martinellinek,⁷¹ de különböző okokra hivatkozva a román papság korábbi ígétét visszavonta az egyházmegyei szinóduson, majd a gyűjtést megszüntette. A döntés egyik kiváltója, hogy a hozzájárulás feltételének tekintett kérésekből, amelyek főképp a papság anyagi helyzetének javítását célozták, alig valósult meg valami, a munkák nem megfelelő ütemben haladtak, az építésszek szerintük rossz anyagokat használtak, a püspöknek és a papságnak, de még a kamarának sem engedelmesskedtek. Később az egyháziak azt is feltételezték, hogy sokan éppen a gyűjtés hiábavalóságát látva hagyták el az egyházi uniót.⁷² A helyzetet súlyosbította, hogy Klein nemcsak a mesterekkel, hanem az udvarral is egyre rosszabb viszonyba került, olyannyira, hogy 1745-ben jobbnak látta Bécsből Rómába menekülni, ahonnan már soha nem tért vissza.⁷³ Az egyházmegye vezetését ekkor Petru Pavel Aron helynök vette át, a munkálatok leálltak.

Az építkezés első éveit a későbbi összesített számadások alapján lehet némileg követni. Martinelli 1747-ben készült saját kimutatása szerint, a bécsi Udvari Kamarától az első öt évben 22 000 forintot vett fel, az egyházmegyétől 6800-at, az erdélyi kamara különböző szerveitől 10 000-et, majd később, 1744–1745-ben újabb 4000 forintot kapott az erdélyi kamarától, összesen tehát 46 556 forintot.⁷⁴ Természetesen ebből a pénzből állta az építőanyagokat, és fizette pallérját, Joseph Hummelbergert, aki a helyszínen irányította a munkálatokat, és aki időnként személyesen vette föl a pénzeket az illetékes hivataloktól.⁷⁵ Martinelli érezhette, hogy az

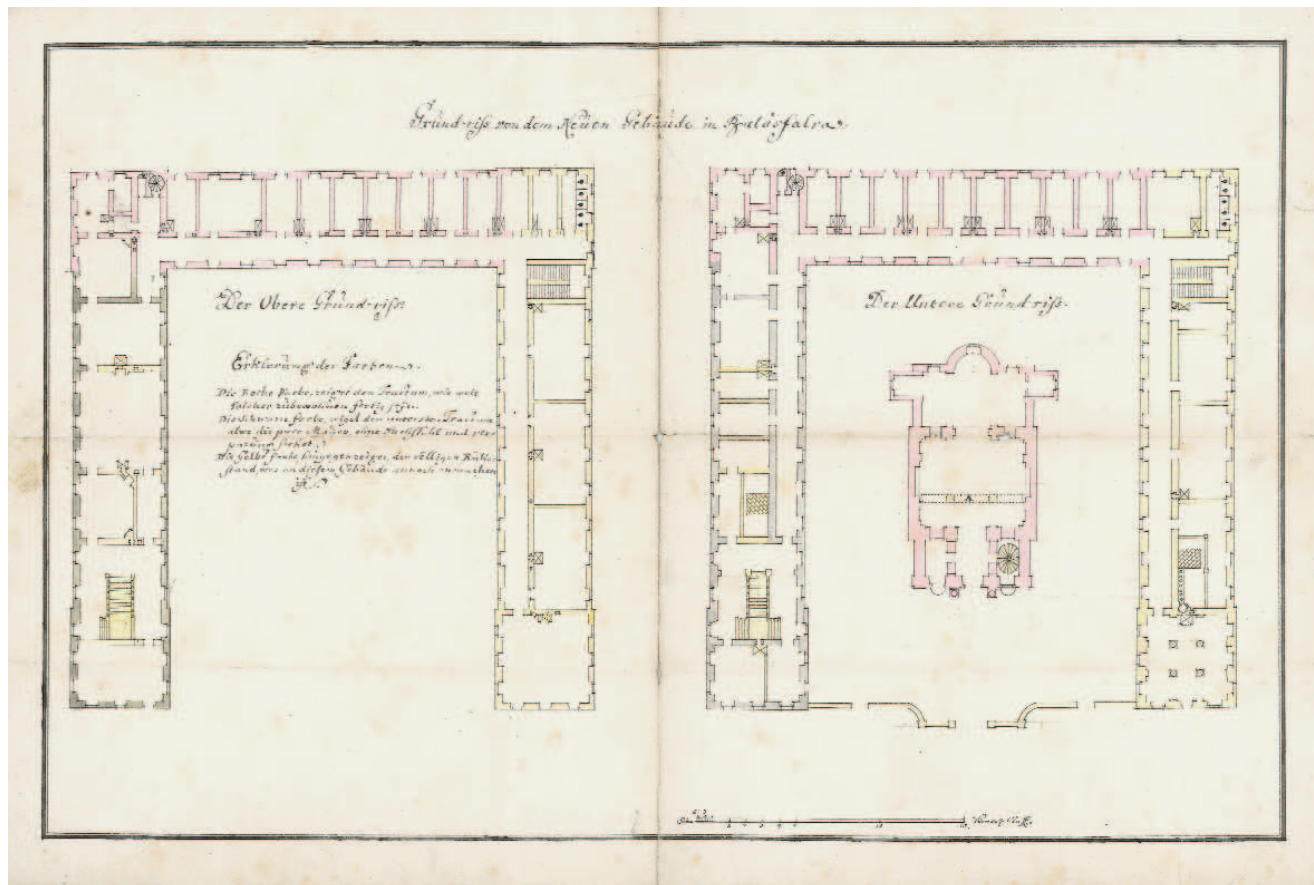
⁷¹ Martinelli 1747-ben készült saját kimutatása szerint kapott ennyit. Az első két évben még 5500 forintot adtak át neki, aztán egyre kevesebbet. ÖStA HKA, Sieb. Akten RNr. 60. 1749. aug. 21. f 1529. Lásd még ÖStA HKA, Sieb. Kam. RNr. 351. fasc. 21/3. 48 ex aug. 1776. f 676r.

⁷² Klein és az építésszek viszonyára, valamint az egyházmegyei gyűjtés felfüggesztésére vonatkozó adatok a Grigore Maior (Major Gergely) püspöknek 1775. augusztus 4-én, Balázsfalván, a Kincstartóság számára készített jelentésében és a hozzá csatolt, még Atanasie Rednic (Rednik Atanáz) püspök által összeállított, 1766. november 10-én keltezett jelentésben található. ÖStA HKA, Sieb. Kam. RNr. 351. fasc. 21/3. 48 ex aug. 1776. Előbbi: Uo. f 731. Utóbbi: Uo. f 724v. (Források 3.5.) BUNEA 1900, 23–24. Bunea ismerte Maior jelentésének balázsfalvi példányát, mert idézi azt a szakaszát, amelyben ecsetelik, hogy az építésszek rossz anyagokat használtak. BUNEA 1902, 282., 3. jegyzet.

⁷³ PALL 1997, I, 14–30.

⁷⁴ ÖStA HKA, Sieb. Akten RNr. 60. 1749. aug. 21. f 1529.

⁷⁵ Johann Wilhelm Kirchner 1747. október 25-én készített kimutatása szerint Hummelberger 1738 és 1745 között összesen 17 772 forintot vett fel a Kincstartóságtól. ÖStA HKA, Sieb. Akten RNr. 60. 1749. aug. 21. f 1531v. (Hummelbergertől származó néhány nyugta másolata: 1739. április 3. 2500 ft, április 17. 500 ft, 1740. május 16. 1000 ft. ÖStA HKA, Sieb. Kam. RNr. 351. fasc. 21/3. 48 ex aug. 1776. f 701, f 699, f 700.)

194. J. Zultner: A balázsfalvi püspöki központ fölmérési rajza.
ÖStA HKA Kartensammlungen Rb 473. (501 × 352 mm)

építkezésre szánt összeg nem lesz elegendő, ezért további 5556 forintot kért a Kamarától, amelyet meg is kapott: 1747. április 8-án szerződésben rögzítették, hogy az eredeti díj hátraléka és a frissen megítélt összeg éppen 16 000 forintot tesz, amelyből be tudják fejezni az épületet.⁷⁶ Az új summával gyakorlatilag elérték az 1738-ban elsőként megajánlott építési költségeket. 1747-ben újra Hummelberger érkezett a helyszínre, hogy vezesse az építkezést.⁷⁷

Ugyanebben az évben a királynő kérésére és az Udvari Kamara megbízásából Jacob Zultner „Ingenieurhauptmann” (mérnök százados) hadmérnök⁷⁸ szállt ki Gyulafehérvárról, hogy a helyszínen mérje föl az építkezést. Szeptember 23-án kelt jelentéséhez rajzokat (földszinti és emeleti alaprajzot) is mellékel (194. kép). A jelentésében megemlíti, hogy a templom Martinelli tervei szerint épült, de a tervről egy fontos elem hiányzik: a nőket elválasztó fal, amely minden román templomnak

szokásos és szükséges eleme, mint ahogyan azt hosszú havasalföldi szolgálata alatt látta az ottani kolostortemplomokban,⁷⁹ ezért saját készítésű alaprajzán be is jelölte, hogy a hajó melyik részén kellene megépíteni ezt az áttört falat. Zultner rajzán a templom fölmérése egyébként nem pontos, mert a nyugati részen a torony és a kupola közötti boltszakaszt egyszerűen kihagyta. A többi épületről megjegyzi, hogy a szerzetesek része (tehát a keleti traktus) szinte teljesen készen van, és a tervek szerint épült. Martinelli tervéhez képest Zultner rajzain több eltérés is van: az északi traktusban az első emeleti folyosó nem fut körbe, inkább a püspöki szobák alapterületét növeli, egybenyíló szobákat hozva létre;⁸⁰ a püspöki lépcsőházat is kétkarúnak mutatja. A rajzon három színnel jelölte az egyes épületrészek készültségi állapotát: rózsaszínnel a kész részeket (keleti szárny), feketével a csupasz falakat (északi szárny), és sárgával a még építendő részt (déli szárny).

⁷⁶ Ennek a szerződésnek a szövegét nem ismerem, de hivatkoznak rá: ÖStA HKA, Sieb. Akten RNr. 60. 1749. aug. 21. f 1546r.

⁷⁷ BUNEA 1902, 282.

⁷⁸ Jacob Zultner (meghalt 1755), életéről részletesebben: WURZBACH 1891, 306–307.

⁷⁹ Valóban szolgálatot teljesített az 1740-es években a Havasalföldön a Török és a Habsburg Birodalom határát kijelölő bizottságban. Lásd az előző jegyzetet.

⁸⁰ ÖStA HKA, Sieb. Akten RNr 60. 1749. aug. 21. f 1516. A Zultner által készített alaprajz: ÖStA HKA, Kartensammlungen, Rb 510. Nem tudom, melyik verzió valósult meg, mert a későbbi átépítések miatt nehezen állapítható meg.

1747-ben négy bazilita szerzetes használatba vette az új épület elkészült részét, vagyis a keleti szárnyat, bár ekkor azt írták Rómába, hogy a teljes székház még nincs kész,⁸¹ mivel éppen az iskola, a déli szárny hiányzott,⁸² ahogyan Zultner is jelezte.

Hummelberger ekkoriban készült jelentéseiben a templom számára dolgozó üvegesek, az óra számlapjának készítője,⁸³ az ablakszemek gyártói,⁸⁴ valamint a templomban még hátralévő kőfaragómunkák (a padlózat elkészítése) befejezését vállaló mesterek árajánlatait ismerteti.⁸⁵ Kalkulációihoz kapcsolódva Aron helynök egyik árbecslése is fennmaradt (1748. január 12.), amelyben a templom belsejében végzendő munkák tervezett költségeit összesítette a Kincstartóság számára.⁸⁶ Nem világos, hogy Hummelberger a székház melyik részén dolgozott. 1748 januárjában kapott utoljára pénzt, a következő két hónapban Martinellinek fizettek, áprilistól kezdve egy másik pallér, Adalbert Matschego neve tűnik föl a kimutatásokban,⁸⁷ ugyanis Hummelberger meghalt.⁸⁸ 1749 nyarán Matschego jelezte, hogy az építkezés befejezéséhez nem lesz elegendő a rendelkezésre álló pénzüsszeg, ezért további támogatást kért, amit augusztus 21-én a királynő jóvá is hagyott, engedélyezve, hogy amíg szükséges, havi 500 forintot utaljanak az építkezésre.⁸⁹ Martinelli levelét is mellékeltek a felterjesztéshez, amelyből kiderül, hogy Matschegóval volt némi problémája, ráadásul hat kiskorú gyermeke⁹⁰ és sok adóssága lévén neki is szüksége volt a pénzre.⁹¹ Matschego tovább dolgozhatott, 1751-ig fizették. Az ekkor készült költségösszesítés szerint az építkezés kiadásai már 70 550 forintra rúgtak, jóval

túllépve a tervezett keretet.⁹² Matschego 1751 júniusáig biztosan Balázsfalván volt, az évi kiadásairól külön elszámolás tanúskodik: kisebb-nagyobb összegeket fizettek tégláért, mésztért és más építőanyagokért, aztán fizetett Lorenz Obermayer lakatosnak, Stephan Sill üvegesnek, Frantz Haas asztalosnak, Wentzel Orsenik kőfaragónak. Ezek a mesterek a környékről származhattak, nevük részben már Hummelbergernél is föltűnt. Ekkoriban az iskola fedelén (déli szárny) is dolgoznak, de a templom kapujához való két kőoszlopot is ebben az időszakban rendelték meg. Emellett újra kellett fedniük a templom lanternáját, amelyről a szél ledöntötte a keresztet. Voltak munkák az épület belsejében is, például a püspöki szárny egyik romladozott cserépkályhája helyett újat készítettek.⁹³

Matschego az itt töltött idő alatt más megbízást is kapott. 1750-ben a gyulafehérvári székesegyház középkori szentélyének újjáépítésével kapcsolatban, Zultnerrel együtt készített szakvéleményt, aláírásában balázsfalvi pallérnak tünteti föl magát.⁹⁴ Két év múlva viszont azt írják, hogy közvetlenül a balázsfalvi munkálatok befejezése után visszatért Bécsbe,⁹⁵ ami 1751 közepén törtenhetett meg.

Kérdés, hogy Matschego távozásakor milyen állapotban voltak az épületek. 1749-ben a templom teljesen készen lehetett, amire az épület jelenlegi, 19. századi főhomlokzatán látható, 1779-ből származó, az idők folyamán erősen megrongálódott chronosztichonos felirat is utal. A szöveg III. (VI.) Károlyt és Mária Teréziát tekinti alapítónak, melléjük rendelve az 1749-es évszáz-

⁸¹ BUNEA 1900, 24–25., I. TÓTH 1998, 211.

⁸² BUNEA 1902, 282., I. TÓTH 1998, 213.

⁸³ Az ablakokhoz szükséges ólomkarikák gyártásáról a medgyesi Stephan Sill üvegesmesterrel tárgyalt. Jelentése 1747. szeptember 18-án Balázsfalván kelt. ÖStA HKA, Sieb. Akten RNr. 60. 1749. aug. 21. f 1521.

⁸⁴ Az ablaküvegek és a kályhacsempék előállításáról az alvinci anabaptista mesterekkel tárgyalt. ÖStA HKA, Sieb. Akten RNr. 60. 1749. aug. 21. f 1523.

⁸⁵ A kőfaragásban egy Nowaczky nevű gyulafehérvári mester és Wenzel Orsenik volt érdekelt. ÖStA HKA, Sieb. Akten RNr 60. 1749. aug. 21. f 1525. Az utóbbi végezte el a munkát. Kimutatás a kőfaragómunkákról, 1747. augusztus 9. ÖStA HKA, Sieb. Akten RNr 60. 1749. aug. 21. f 1539–41.

⁸⁶ 1748. január 12. Nagyszeben. ÖStA HKA, Sieb. Akten, RNr. 60. 1749. aug. 21. f 1537.

⁸⁷ 1751. szeptember 14-én kelt kimutatás. ÖStA HKA, Sieb. Akten, RNr. 60. 1749. aug. 21. f 1546v.

⁸⁸ Martinelli egyik levelében (1748. június 28.) utal rá. ÖStA HKA, Sieb. Akten, RNr. 60. 1749. aug. 21. f 1502r.

⁸⁹ Az ügy fölterjesztése a királynőnek, jóváhagyását „placet” jelzi. ÖStA HKA, Sieb. Akten RNr 60. 1749. aug. 21. f 1493, f 1498–1499. Ebben a forrásban Matschegót „Albert Matschegónak” írják.

⁹⁰ Közülük egy biztosan, Fanz Xaver Martinelli (1729–1800), apja nyomdokaiba lépett, s 1755-től már az udvari építészeti hivatalnak is dolgozott, 1776-ban Erdélyben, majd a Bánátban lát el építészeti-hivatali teendőket. Minderről bővebben: KAPOSSY 1923–1924, 611–612.

⁹¹ ÖStA HKA, Sieb. Akten RNr 60. 1749. aug. 21. f 1502r. Martinelli „Albert Matzego”-nak írja a pallér nevét.

⁹² 1751. szeptember 14-én. 7994 forinttal lépték túl az 1747-ben meghatározott 62 556 forintot. ÖStA HKA, Sieb. Akten RNr 60. 1749. aug. 21. f 1546–47.

⁹³ ÖStA HKA, Sieb. Akten RNr 60. 1749. aug. 21. f 1548–1549.

⁹⁴ ENTZ 1958, 124., 195–196. PAPP 2012, 170.

⁹⁵ 1752. február 11-én, Kászoni Bornemisza Ignác József jelenti ezt Mária Teréziának a gyulafehérvári szentélyvel kapcsolatos levelében. MNL OL F 200. 47/1752. Ezt az adatot Papp Szilárdnak köszönöm, aki azt is észrevette, hogy ezt a sort már Entz Géza is idézte (ENTZ 1958, 196.), de „Wien” helyett „wieder”-t olvasott.

mot,⁹⁶ amely a templom első befejezési, és nem alapítási dátumának tekinthető. Az 1747-től kezdve szaporodó adatok az épület belsejében folyó munkálatokra utalnak. Hummelberger például 1747. szeptember 18-án azt írta, hogy Aron vikárius a templom festésével kapcsolatban már meg is egyezett egy festővel.⁹⁷ Nem zárható ki, hogy a székesegyház már 1749-ben használni kezdték, amint az építési felirat sugallja, bár ünnepélyes felszentelésére, püspök hiányában, ekkor még nemigen kerülhetett sor. Aront ugyanis mindaddig nem lehetett püspökké szentelni, amíg a Rómában tartózkodó Klein le nem mondott rangjáról. A királynő ezért csak 1752-ben (február 28.) nevezte ki Aront, aki ekkor Bécsbe távozott, majd 1754 szeptemberében tért vissza székhelyére, közvetlenül Máriapócon lezajlott püspökké szentelése után.⁹⁸

Nem világos, hogy 1751 körül hogyan is álltak a püspöki székház épületei. Aron, nem sokkal visszatérése után, 1754 decemberében kérvényezte a királynőnél, hogy az épületet befejezhesse, az elkészült részeket restaurálhassa, mivel amikor püspöki kinevezését megkapta, és Bécsbe utazott, részben csupasz falakat hagyott maga mögött.⁹⁹ A következő két évben Bunea szerint ténylegesen nagy építkezésbe kezdett, hogy a romos részeket kijavíttassa, és kérvényezte a Kincstartóságnál, hogy a püspöki uradalomnak a kinevezése és a beiktatása közötti időszakban (1752–1754) befolyt jövedelmeit az építkezésre fordíthassa. A királynő 1763-ban kötelezte, hogy számoljon el az építkezés költségeivel, ugyanakkor kérte, hogy költözzön a püspöki szárnyba, amely viszont még ekkor sem volt kész. Aron püspöknek lassan tényleg szüksége volt az épületre, hiszen 1754 őszén három iskola is nyílt Balázsfalván, a harmadik éppen az a Szentháromság-szeminárium volt, amelynek az alapító bulla értelmében húsz növendéket kellett befogadnia, és éppen ebben az épületben kellett volna helyet kapnia.¹⁰⁰ Nem tudni, ki vezette az ekkor folyó munkálatokat. Ezek alapján úgy tűnik, hogy Matschego távozásakor az épület egyes részei, különösen az északi és a déli szárnyban, még csak szerkezetkész állapotban voltak.

Aron 1764-ben halt meg, utóda Athanasie Rednik (1764–1772) lett. A püspökváltás idején a székesegyház

körüli épületek még mindig nem voltak befejezve, ráadásul időközben Aron egy teljesen új szemináriumot is épített az egykori Apafi-kastély területén. 1766-ban a baziliták, akik a székesegyház melletti Szentháromság-kolostorban éltek, a királynőhöz fordultak segítségért. Levelükben hosszan ecsetelték az épület rossz állapotát, amelyet az esőzések során befolyó víz oly mértékben megrongált, hogy már folyamatos életveszélyben vannak, nemcsak ők, hanem a nevelésük alatt álló ifjúság is. Kifejtik, hogy mivel a „basilica” nagy oltárának (ara magna), vagyis ikonosztázionjának költségeit a maguk jövedelméből fedezik, az épület teljes felújítását már nem tudják vállalni. Ráadásul a kolostor közelében lévő gazdasági épületek is teljes felújításra szorulnak.¹⁰¹ A Kamara megbízásából Johann Franz Löffler szállt ki a helyszínre egy építőmester és egy ács kíséretében 1766 júliusában. Löffler július 17-én, Gyulafehérváron keltezett jelentéséhez mellékelte a mesterek költségvetéseit is.¹⁰² A kőművesmunkákat Johannes Schwerdfeger kőművespallér mérte fel: megállapította, hogy a boltozatok és a mennyezetek különösen a déli és az északi szárnyban szorulnak megújításra, de a jobb oldali pince boltozata is megerősítést igényel. Mivel a fedélszéket is meg kell majd emelni négy lábbal, ezért a kéményeken is ugyanekkora magasítást kell majd végezni. A püspöki konyhában a tűzhely szabadkéménye szintén átépítésre szorult. A kőművesmunkák árát ekkor 4314 rajnai forintra és 41 krajcárra becsülték.¹⁰³ Az ácsmunkákat Johann Georg Almudir (?) ács mérte föl. Úgy ítélte meg, hogy az egész fedélszéket meg kell emelni négy lábbal, a püspöki szárny felettit már javítani sem lehet, oda újat kell építeni, míg a másik két szárnyon a felújítás is elegendő. Az ácsmunkák költségeit 5223 rajnai forintra és 6 krajcárba becsülte, így az összes munkálat 8437 forintba és 47 krajcárba került volna.¹⁰⁴ Először az Udvari Kamarának, majd a királynőnek terjesztették föl az ügyet, aki jóvá is hagyta a kért összeg folyósítását.¹⁰⁵

Ennek ellenére az építkezés mégsem úgy folytatódott, ahogyan szeretnék volna. Közel tíz évvel később foglalkoztak újra részletesen a balázsfalvi építkezésekkel az udvarnál. Grigore Maior (Major Gergely) (1773–1782)

⁹⁶ CAROLO SEXTOGENITORE EIVSQVE FILIA / 17 THIREIA AVGVST IS 49 / BASILICA HAECC I [sic] / CATHEDRALISI (sic) [F] VNDABATVR / DEIN THERFSIA (az E betű alsó szára lekopott) GENITRICE FILIOQVE / 17 IOSEPHO [S]ECVNDO REGN[A]NTIBVS 79 / SEDENTE GREGORIO RESTAVRATA

⁹⁷ ÖStA HKA, Sieb. Akten RNr. 60. 1749. aug. 21. f. 1521.

⁹⁸ BUNEA 1902, 8., 33., I. TÓTH 1998, 182–183. Az időszakra vonatkozó történeti dokumentumok: STANCIU–HITCHINS–DUMITRAN 2009.

⁹⁹ PĂCLIȘANU 2006, 384.

¹⁰⁰ BUNEA 1902, 280–283.

¹⁰¹ Pontos dátum nélkül. ÖStA, HKA Sieb. Kam. RNr. 350. 1766. okt. 13. f. 331–332. (Források 3.4.)

¹⁰² Löffler jelentése. ÖStA, HKA Sieb. Kam. RNr. 350. 1766. okt. 13. f. 325.

¹⁰³ A költségvetés 1766. július 22-én kelt Balázsfalván, a mester pecsétje is szerepel rajta. ÖStA, HKA Sieb. Kam. RNr. 350. 1766. okt. 13. f. 326–328.

¹⁰⁴ Az ő pecsétje is szerepel a költségvetésen. ÖStA, HKA Sieb. Kam. RNr. 350. 1766. okt. 13. f. 328.

¹⁰⁵ A kamara augusztus 4-én tárgyalta (ÖStA, HKA Sieb. Kam. RNr. 350. 1766. okt. 13. f. 324, 335–336.), a királynőnek szeptember 14-én terjesztették föl (Uo. f. 314–316., 342–344.)

püspök 1774 novemberében, majd a következő év júliusában kapott leveleket a Kincstartóságtól, amelyekben az építkezésre eddig költött összegek sorsát firtatták, valamint a püspökség hátralékait kérték rajta és egyházmegyéjén számon: elsősorban a még Klein idejében felajánlott 25 000, másodsorban az 1766-os építkezésre a Kamara kasszájából átadott 9000, harmadsorban pedig a szintén a Kamara által meghitelezett 9600 rajnai forint elszámolását várták tőle.¹⁰⁶ Maior az első összeggel kapcsolatos válaszát már idéztem, ekkor ecsetelte a püspök és az építészek közötti rossz viszonyt, majd mellékelte a román papság 11 pontba szedett folyamodványát, amelyet a teljesítés feltételének tekintettek.¹⁰⁷ Mivel ezekből alig teljesült valami, nem kell csodálkozni – ahogyan ő fogalmaz –, hogy végül elálltak a gyűjtés folytatásától,¹⁰⁸ s csak 7 vagy 8000 forintot adtak át belőle (amint láttuk, valójában 6800 forintot), majd az összegyűjtött többi pénzt más célokra fordították. Maior megjegyzi, hogy mivel a papság és a hívek anyagi helyzetének javítása érdekében alig történt valami, a hívek egy része újra „skizmatikus” lett, ezért nem tartaná jónak, hogyha ezt a régi ígéretet a jelenlegi papságon akarnák behajtani, mert akkor ők is elveszíthetnék az udvar iránti bizalmukat. Az 1766. október 14-én, a kamarai pénztárból megítélt 9000 forintos segéllyel kapcsolatban Maior megállapítja, hogy azt sem a papság, sem a püspök nem vette föl a királyi kincstartól. Sőt, az épületek veszélyes állapota miatt a felső szobákat a bazilita atyák saját költségükből, 2000 forint ráfordítással állították helyre. A harmadik összegről, amelyet szintén 1766-ban még Rednik püspök igényelt kölcsönként, nem tud semmit, de utánanéző az egyházmegyei levéltárban.

Maior a leveléhez csatolta elődje, Athanasie Rednik 1767-ben fogalmazott, pontos dátum nélküli, Kincstartósághoz intézett kérvényének másolatát, amelyben Rednik a segély és a kölcsön (a szóban forgó második és harmadik összeg) jogosságát indokolja oly módon, hogy az akkor már harminc éve tartó építkezés történetét is összefoglalja. Leírja, hogyan kapta meg Klein az

uradalmat, s hogyan osztották meg a 6000 forintos jövedelmet, amelyből először 2208 forintot a várkastély helyreállítására fordítottak, hogy a püspök be tudjon költözni. Ugyanakkor megkezdték az új székház építését is, de a püspök mindig is a régi kastélyban lakott, akárcsak utódai. Hogy Klein mennyit fordított az új épületre, nem tudni. Rednik megemlíti, hogy Martinelli tervezte az új épületeket, a templom alapkövét 1739-ben tették le, bár ettől kezdve ellentét támadt a püspök és az építész között, mivel Klein is látni akarta a kamarai hivatalnokok által készített elszámolásokat. Nem tudja, hogy a püspöki szárny kiépítése miért maradt abba – ennek lett a következménye, hogy nagyon rossz állapotba kerültek a már elkészült részek, ezért 1745-ben Bécsből küldtek építészeket a befejezésére. Az építkezéseket ekkor a Kincstartóság irányította. Amikor 1754-ben Aron püspök lett, elhatározta, hogy az iskolának szánt szárnyat befejezik. Azóta már általános felújításra van szükség, amihez Rednik a támogatásokat igényelte volt.¹⁰⁹ Persze Maior sem mulasztotta el, hogy az ügy ismertetésének befejezésében a romos püspöki szárny helyreállításához támogatást kérjen, amelyet a szemináriumra akart fordítani.

Maior kérése nem maradt hatástalan. 1775. augusztus 5-én kelt Adam Schadin nagyszebeni építőmester és Martin Horváth ácspllér költségvetése, amelyet a balázsfalvi épületek helyreállításával kapcsolatban terjesztettek elő. Az egész munkát két évre ütemezték, az összköltség 12 494 rajnai forintot és 16 krajcárt tett ki.¹¹⁰ A költségvetéshez rajz is tartozik, amelyen a templom és az épületek földszinti alaprajza szerepel.¹¹¹ A terven látható püspöki épület nem különbözik sokban Martinelli eredeti változatától – a püspöki lakrészt lépcsője tekintetében sem, ami azt jelenti, hogy a Zultner 1747-es rajzán szereplő kétkarú változat nemigen változott meg. A keleti traktusban viszont az árnyékszékek toronyszerű kialakítást nyertek (195. kép).

Ugyanebben a hónapban a Kincstartóság könyvelője, Honorius Fichtel összegyűjtötte a Martinellinek és pllérjainak 1738 és 1745 közötti kifizetésekre vonat-

¹⁰⁶ ÖStA, HKA Sieb. Kam. RNR. 351. fasc. 21/3. 48 ex aug. 1776. f 731–333.

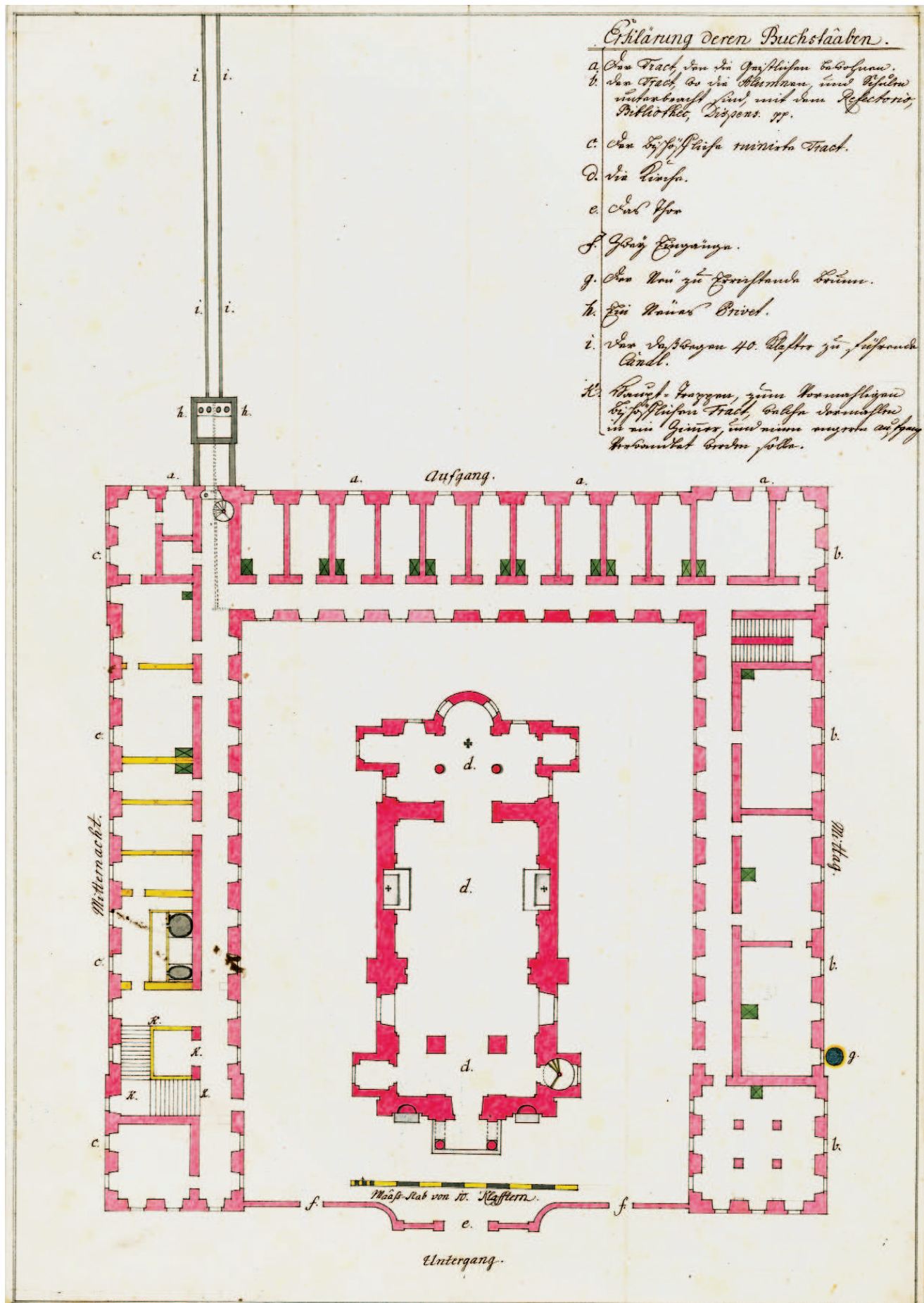
¹⁰⁷ ÖStA, HKA Sieb. Kam. RNR. 351. fasc. 21/3. 48 ex aug. 1776. f 729. Maior válasza a balázsfalvi levéltár protokollumos könyvében is megvan, másolatban: ANSJA – Fond 48. Mitopolia Româna Unita Blaj – Inv. 325. dos. 13/1769. Protocollo Episcopales (1769–1775), f 126–138.

¹⁰⁸ Mellékeli az erre vonatkozó, 1742. május 3-án hozott zsinati határozat másolatát is. ÖStA, HKA Sieb. Kam. RNR. 351. fasc. 21/3. 48 ex aug. 1776. f 728.

¹⁰⁹ ÖStA, HKA Sieb. Kam. RNR. 351. fasc. 21/3. 48 ex aug. 1776. f 724–727. (Források 3.5.)

¹¹⁰ A rezidencia püspöki traktusának újjáépítését 6514 rajnai forintra és 5 krajcárra, a szerzetesek lakrészeinek felújítását szinte feleannyira becsülték (3132 rajnai forint 30 krajcár), míg a templom restaurálása a sekrestye bővítésével együtt még kevesebbe (2623 rajnai forint 16 krajcár) került volna. A tételek között szerepel még egy kút építése is (232 rajnai forint). ÖStA, HKA Sieb. Kam. RNR. 351. fasc. 21/3. 48 ex aug. 1776. f 718–722.

¹¹¹ ÖStA, HKA Kartensammlungen Rb. 473. TERDIK 2011c, 8. kép.

195. A balasszályi püspöki központ fölmérési rajza, 1760-as évek.
 ÖStA HKA Kartensammlungen Rb 510. (470 × 713 mm)

kozó adatokat, az 1766-os ügyre vonatkozó iratokat, valamint az 1770-es években készült kimutatásokat, majd az egész anyagot kommentálva készítette el jelentését, amelyben Maior levele és a pallérok költségvetései is helyet kaptak.¹¹² A Kincstartóság ezt az anyagot tárgyalta és terjesztette föl az Udvari Kamarának. A fölterjesztésben megtalálható az a kilenc kérdés is, amelyet az előző évben a Kamara tett föl a balázsfalvi építkezésekkel kapcsolatban, s ami igazából újra elindította az egész folyamatot.¹¹³ Az ügyet egy évvel később tárgyalták Bécsben az Udvari Kamaránál, az ülés összefoglalóját és a Kamara javaslatait gróf Pálffy Károly terjesztette a királynő elé, aki jóváhagyta a felújítás megkezdését.¹¹⁴ A jelentésben többek között megerősítették, hogy Maior állítása igaznak bizonyult, az 1766-ban megítélt 9000 forintot soha nem vették föl a kincstárból. Kiderült, hogy 1768-ban a püspök 2000 forintot fordított a legszükségesebb helyreállítások elvégzésére. Szó esik a papság hátralékairól (18 200 forint), ezzel kapcsolatban megjegyzi és a királynő figyelmébe ajánlják, hogy a vállalat tett papok nagy része már meghalt vagy éppenséggel elhagyta az uniót. Szóba kerül az Aron püspök által alapított, a régi kastély udvarán álló szeminárium ügye is, amelyet 1773-ban a Gubernium már egyesített az új épületekben található Szentháromság-szemináriummal. Úgy döntenek, hogy az Aron-féle szeminárium lakóit is a kolostor északi, vagyis püspöki szárnyában kell majd elhelyezni. A püspök és a helynöke továbbra is a régi kastélyban marad, ahol kezdettől fogva laktak. A Kamara végül javasolta a mesterek által előterjesztett munkálatok elvégzését, megfelelő felügyelet mellett, amit a királynő jóvá is hagyott.

A nagyszabású restaurálás megtörténhetett, mert a templom homlokzatán olvasható chronosztichonos felirat szerint a felújítási munkálatok 1779-ben fejeződtek be. A templom esetében ez valóban csak felújítás, de a székesegyház az övező többfunkciós épület esetében a tényleges befejezés dátuma.

A templom berendezése

Az 1738-ban megkötött szerződés értelmében az építkezés költségeinek nagy részét az udvar vállalta, a templom berendezésének költségei a püspökre hárultak. Valószínűleg ennek köszönhető, hogy a Bécsben fennmaradt levéltári anyagokban alig találunk erre vonatkozó adatokat.

A falfestés

Aron helynök 1748. január 12-én megírta a Kincstartóságnak, hogy a templomnak a keleti rítusú monostor-templomokhoz illő festése 4-5000 forintba kerülne. Kéri, hogy a kupola és a szentély egy részének festésére szánt 400, illetve 300 rajnai forintot mihamarabb megkaphassa, hogy az ő festője is elkezdhesse a munkát, lehetőleg még az építkezés során felállított állványokon, így nem kellene a későbbiekben állványozásra költeni.¹¹⁵ A kupola kifestése 1748-ban el is készült, a munkát az előző évben a balázsfalvi urbáriumokban is szereplő, resinári Iacov Zugraf (Iacov din Rășinari) végezte el, aki Ranitéhez hasonlóan komoly havasalföldi tapasztalatokkal rendelkező festő volt, amit a képek késő bizánci stílusa és ikonográfiája híven tükröz. Szignóját a lanterna belső, alsó peremén, az ornamentika közé rejtve helyezte el.¹¹⁶

A lanterna belső oldalán két sorban a próféták és apostolok álló alakjai kaptak helyet. A kupolában a további alakokat, jeleneteket négy, közel egyenlő szélességű sávba rendezte. A legbelső sávban kilenc medalion látható: középen Krisztus két kézzel áldva, főpapként jelenik meg, akit liturgikus ruhában ábrázolt főpapok, többségében római pápák vesznek körül (164. és 196. kép). Ilyen sok pápa szerepeltetése egy bizánci templomban merőben szokatlan, bár a balázsfalvihoz hasonló módon szokták elhelyezni őket a havasalföldi templomok ikonográfiai rendszerében is.¹¹⁷ Szent Szilveszter,

¹¹² Összesítés: ÖStA, HKA Sieb. Kam. RNR. 351. fasc. 21/3. 48 ex aug. 1776. f 762–767, 789–800. Ehhez csatolt dokumentumok: Uo. f 688–736. Az épületek állapotára vonatkozó részletesebb leírás: Uo. f 793–796.

¹¹³ A jelentést 1775. augusztus 30-án írta alá Nagyszébenben Bánffy György. ÖStA, HKA Sieb. Kam. RNR. 351. fasc. 21/3. 48 ex aug. 1776. f 768–772.

¹¹⁴ A királynői jóváhagyást a jegyzőkönyven olvasható „placet” jelzi. ÖStA, HKA Sieb. Kam. RNR. 351. fasc. 21/3. 48 ex aug. 1776. f 668–686. Az erdélyi kincstartóság beadványait a kamara is átnézte saját könyvelőségével, majd az egész anyagból újabb jelentést írtak, amelyen jelzik az Erdélyben összegyűjtött iratok betűszámait. Ez az összeállítás 1776. július 29-én állt össze, és a „Nota” címet viseli. Uo. f 744–761. A királynőnek benyújtott felterjesztésben ennek az oldalszámaira hivatkoznak.

¹¹⁵ ÖStA HKA, Sieb. Akten RNR 60. 1749. aug. 21. f 1527. (Források 3.2.)

¹¹⁶ Szerződést vagy elszámolást nem ismerünk, nevét a legutóbbi restaurálás során, a falképekre írva találták meg a restaurátorok. PORUMB 2003, 56., különösen 8. jegyzet, DUMITRAN 2008, 121–122., DUMITRAN 2010a, 51–55., DUMITRAN 2012, 104.

¹¹⁷ STEFANESCU 1932, 296. A téma a szerbeknél is szokatlan volt. Az 1743-ban kifesett meszicsi (Meszesfalu, Месич) kolostor kupolájában, előfordulnak a római pápák medalionképei: Krisztus mint Nagy Főpap, Szilveszter, Kelemen, Hippolit, Márton, Leó, Jónás (?), Gergely, Liberius, István, Agapitosz, Leontius. Andrej, Jovan, Oetar festők dolgoztak itt. ŠEVO 2010, 169–170., 277.

196. Iacov din Rășinari: Krisztus, a Nagy Főpap és pápák. Kupolfreskó részlete. Balázsfalva, székesegyház
– Fotó: Ana Dumitran

Nagy Szent Gergely, Szent Kelemen, Szent Márton és Nagy Szent Leó pápán kívül szintén pápa titulussal szerepel két alexandriai pátriárka is, Nagy Szent Atanáz és Alamizsnás Szent János. Ezzel a megoldással talán arra utaltak, hogy nemcsak nyugaton, hanem a keleti egyházak nagy tanítói között is voltak „pápák”, egyébként pedig éppen az alexandriai szék ápolta legszorosabban Rómával való kapcsolatát még a prekalcedoniánus időkben, mivel Márk evangélista Péter apostol tanítványa volt.¹¹⁸ Ezt a kapcsolatot a barokkban is számon tartották. Alamizsnás Szent János esetében azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az ő ereklyéit már Mátyás király korától kezdve hazánkban őrizték, a pozsonyi Szent Márton-dómba került ereklyéinek kultusza

kapcsán néhány évtizeddel korábban, az 1730-as években Esterházy Imre érsek több nyelven is megjelentette az életrajzát.¹¹⁹ A megfestett főpapok kiválasztását bizonyítva egyfajta uniós képi apológia motiválta, hiszen a bizánci egyház nagy hierarchái ebben a sorozatban egyáltalán nem jelennek meg, ami mégiscsak furcsa, és idegen megoldás a késő bizánci hagyománytól.

A következő sávban a Mennyei Liturgia nagyszabású ábrázolása látható, amelyben az oltárnál az újszövetségi Szentháromság indítja és fogadja az angyalok által végzett ún. Nagy bemenetet (felajánlási menet) (197–200. kép). Ez az ikonográfiai téma a 13. században jelent meg a bizánci művészetben, rendszerint a kupola alsó mezőjében, de a 17–18. században a szentély programjában is

¹¹⁸ Erről részletesebben: MEYENDORFF 2001, 89–91.

¹¹⁹ Hazai kultuszáról lásd BODA 2000, 220–230.

197. Iacov din Rășinari: Az Isteni Liturgia, három Istenszülő-ünnep. Kupolafreskó részlete. Balázsfalva, székesegyház
– Fotó: Ana Dumitran

gyakran helyet kapott. A balázsfalvi ciklus ikonográfiájában nyilvánvaló nyugati eredetű elem, hogy az oltárnál nemcsak Krisztus, hanem a teljes Szentháromság megjelenik. A baldachinos oltár bal oldalán Krisztus indítja a menetet, a jobb oldalon már a fehér ruhás, az Atyára utaló Ősöreg fogadja, míg az oltár fölött a Szentlélek galambja is lebeg. A liturgia szentháromságos dimenziójának hangsúlyozása Balázsfalván talán apologetikus éllel bírhat, ha esetleg a *Filioque* hangsúlyozására tett képi kísérletet látunk benne, de hangsúlyoznunk kell, hogy ez a képi forma már az ortodoxiában is elterjedt. Ehhez hasonló megoldások a 17. században tűnnek föl a kréti ortodox festészetben.¹²⁰ Balázsfalván tehát nem közvetlen nyugati hatásról van szó, mint ahogy azt a római egyházzal egyesült keleti közegben nyugodtan várhatnánk, hanem inkább a mediterrán és az orosz művészetben már a 16. századtól egyre erősödő, latinizáló képi hagyományból származó elemek megjelenéséről. A balázsfalvi együttesben minden részlet szépen kidolgozott, az egyes liturgikus kellékek precízen vannak áb-

rázolva. A jelenet központi elemét alkotó oltárral szemközt az angyalok a halott Krisztus testét ábrázoló leplet, vagyis epitáfioszt is alkalmaznak, mintegy utalva a bemenet misztikus értelmére, és egyben az oltárasztal szimbolikájára is.

A harmadik sávban a tizenkét nagyünnep ikonja kapott helyet kalendáriumi rendben, Szűz Mária születésétől haláláig, szeptember 8. és augusztus 15. között.¹²¹ Érdekes, hogy Pünkösöd ünnepét az Ószövetségi Szentháromsággal (a templom címünnepe), és nem az ünnep megszokott ábrázolásával jelenítették meg (289. kép).

Az alsó sávban szintén tizenkét újszövetségi epizódot ábrázoltak, főképp Krisztus csodáit. A jelenetek kiválasztásában nem a kronológia, hanem a liturgikus szempont érvényesült. Hét jelenet ugyan nehezen sorolható egységes liturgikus keretbe, bár ezek is a böjtben vagy a böjtököt előkészítő időben olvasott evangéliumi szakaszok eseményeit jelenítik meg: Zakeus vámos és Jézus párbeszéde a fügefafa alatt (202. kép), Béna meggyógyítása (amikor a tetőt is meg kell nyitni – Mk 2,1–12,

¹²⁰ A Nagy bemenet liturgiátörténetének szimbolikájáról: TAFT 1978, TAFT–SCHULZ 2005, 261–262., 292., 299–303. Az ikonográfiai hagyományt újabban összefoglaló művek: ΤΣΟΜΠΑΝΗ 1997, LIVIERATOU 1999.

¹²¹ Istenszülő születése, Bevezetése a Templomba, Örömhírvétel, Krisztus születése, Krisztus megkeresztelése, Bemutatása Templomban, Bevonulás Jeruzsálembe, Pokolraszállás, Krisztus mennybemenetele, Szentháromság, Úrszínváltás, Istenszülő elszenderülése. DUMITRAN 2012, 107., Im. 14. (Pokolraszállás), Im. 15. (Szentháromság).

198. Iacov din Rășinari: Nagybemenet az Isteni Liturgiából. Kupolafreskó részlete. Balázsfalva, székesegyház
– Fotó: Ana Dumitran

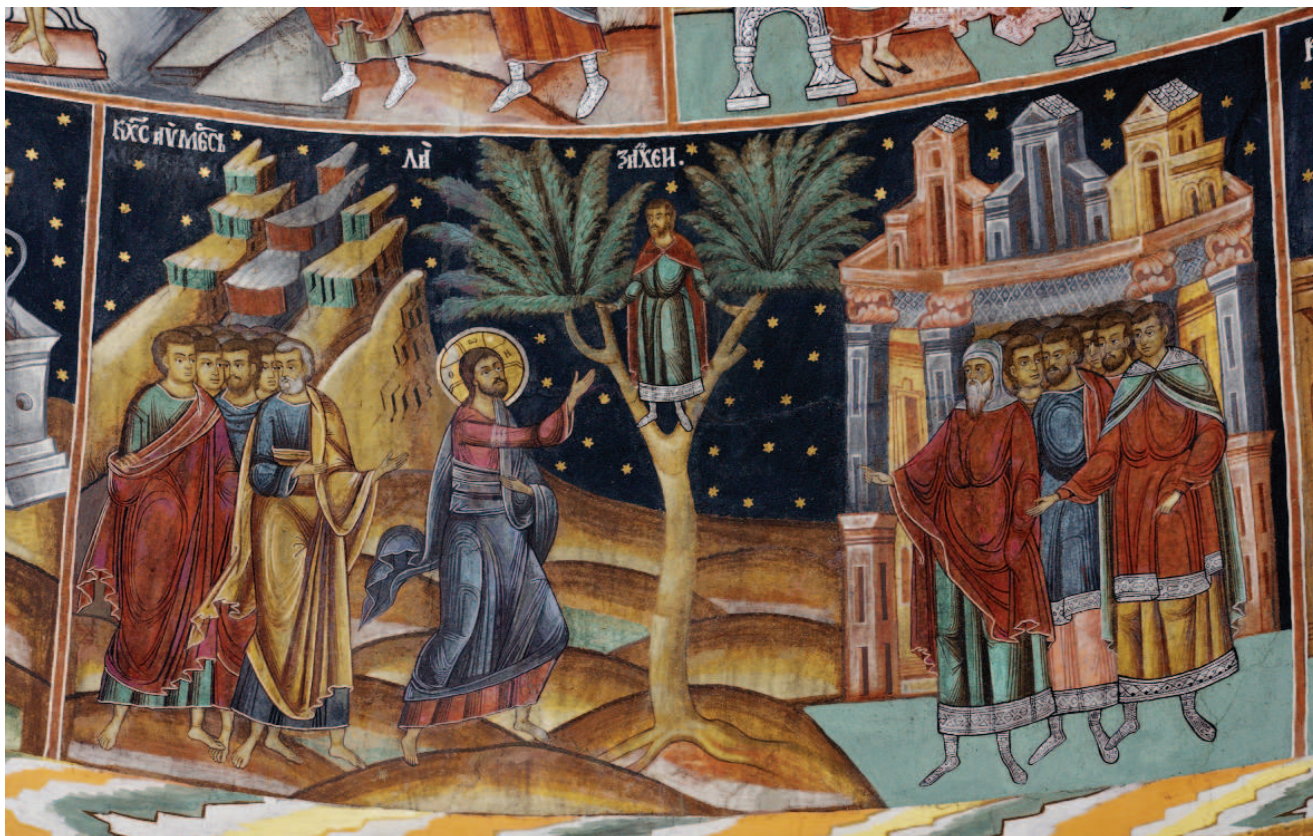
199. Iacov din Rășinari: Epitafiosz az Isteni Liturgiából. Kupolafreskó részlete. Balázsfalva, székesegyház
– Fotó: Ana Dumitran

200. Iacov din Rășinari: Nagybemenet az Isteni Liturgiából. Kupolafreskó részlete. Balázsfalva, székesegyház
– Fotó: Ana Dumitran

201. Iacov din Rășinari: Nagybemenet az Isteni Liturgiából. Kupolafreskó részlete. Balázsfalva, székesegyház
– Fotó: Ana Dumitran

202. Iacov din Răşinari: Jézus és Zakeus. Kupolafreskó részlete. Balázsfalva, székesegyház
– Fotó: Ana Dumitran

203. Iacov din Răşinari: Krisztus megátkozza a fügefát. Kupolafreskó részlete. Balázsfalva, székesegyház
– Fotó: Ana Dumitran

204. Iacov din Rășinari: A vakonszületett meggyógyítása. Kupolafreskó részlete. Balázsfalva, székesegyház
– Fotó: Ana Dumitran

Nagyböjt második vasárnapja), Gadarei megszállott (Mt 8,29–9,1), Jézus a farizeusoknak beszél a Templom lebontásáról (Jn 2,12–22), Vízkóros gyógyítása (Mt 17, 14–23), Fügefa megátkozása (Mt 24,3–35) (203. kép), A bűnös nő megmossa Jézus lábát (Mt 24,3–35). Ezek mellett a húsvétot követő öt vasárnap (Virágos Triód) evangéliumi szakaszainak ábrázolása jól elkülöníthető csoportot alkot (Hitetlen Tamás, Kenetvivő asszonyok, Inaszakadt meggyógyítása, Szamariai asszony, Vakonszületett meggyógyítása) (204. kép).

Feltételezhetően a kupolafestés ki is merítette a festésre szánt püspöki keretet, mivel az oldalfalakon minden figurális díszítés hiányzik. Bunea úgy tudta, hogy a templom festése 4850 forintba került 1748-ban,¹²² ami túlzónak tűnik. A balázsfalvi falfestés azért is különleges, mert a havasalföldi stílus és ikonográfia hű követőjeként szinte egyesíti magában a bizánci templomok képprogramját, legalábbis azok „historikus” részét, de azt is szigorúan liturgikus rendben, ahogyan az egyházi év folyamán a hívek találkozhattak az egyes ünnepekkel, és az evangéliumi eseményekről elnevezett vasárnapokkal. A litur-

gikus nevelést abszolút elősegítő, kiforrott képi program valósult meg, amelynek központja a Szent Liturgia ábrázolása. Ez utóbbi misztikus módon láthatóvá teszi, megjeleníti a templomban zajló szertartások szabad, érzéki szemmel nem látható részét, a mennyben szünet nélkül folyó liturgiát.

Az ikonosztázion

A faragás

A templom berendezésének legfontosabb eleme, a hajó keleti falát teljesen kitöltő, a diadalívet eltakaró monumentális ikonosztázion (11,5 méter széles és 15 méter magas),¹²³ amely szerkezetében, faragványainak stílusában a máriapócsihoz hasonlóan balkáni hagyományokat követ (205. kép). Az egész építményt az architektonikus elemek visszafogott használata, a dekoratív jellegű, dúsan faragott ornamentális részek síkszerűsége, valamint az ikonok és a faragott felületek arányának egyensúlya jellemzi.

Az ikonosztázion faragott szerkezetének pontos készí-
tési ideje egyelőre nem ismert, de Ana Dumitran nem-

¹²² BUNEA 1900, 25.

¹²³ Az ikonosztázzal foglalkozó művészettörténeti tanulmányok inkább leíró jellegűek, kevés művészettörténeti problémát érintenek csak: POPESCU 1997, 117–130., TATAI-BALTĂ 2004, 204–223., TATAI-BALTĂ 2006, 37–49., TATAI-BALTĂ 2007, 312–322., TATAI-BALTĂ 2008, 49–54., TATAI-BALTĂ-FĂRCAȘ 2011, 19–95.

205. Ikonosztázion. Balázsfalva, székesegyház – Fotó: Terdik Szilveszter

206. Krisztus és Nagy Szent Bazil, alapképek.
Balázsfalva, székesegyház
– Fotó: Terdik Szilveszter

207. Szőlőt csipegető madár.
Faragvány az ikonosztázion alapképsorának oszlopán.
Balázsfalva, székesegyház – Fotó: Galambos Éva

régiben közölte a Kincstartóság 1749 decemberében a püspöknek címzett levelét, amelyben arról értesítik, hogy a királynő 800 forint támogatást ítelt meg a munkához, s kéri, hogy a mester terveit, szerződését továbbítsa az uralkodónak.¹²⁴ Alig két év múlva, ugyancsak a Kincstartóság 1751. szeptember 13-án kelt jelentésében a „hoch Altar” (a 18. századi szóhasználatnak megfelelően az ikonosztázion) szobrászati munkáit már késznek mondják, csak a festése és az aranyozása volt hátra,¹²⁵ ami azt jelenti, hogy a csupasz, faragott állványzat már a templomban állhatott. A két levél dátumából arra következtethetünk, hogy ha 1750-ben el is kezdték, egymásfél év alatt befejezték azt az óriási munkát.

Mivel a szóban forgó szerződés még nem került elő, a faragó neve sem ismert, bár a román kutatás egy Aldea nevű marosvásárhelyi mestert tekint az ikonosztáz ké-

sztítőjének,¹²⁶ de az nem derül ki, hogy milyen dokumentumon vagy megfigyelésen alapszik ez a vélemény.¹²⁷

A balázsfalvi ikonosztázionnal a korszak két másik, fontos görögkatolikus központjában, a máriapócsi kegytemplomban és a nagyváradi parokiális templomban föllállított ikonosztázionok (jelenleg Körösréven)¹²⁸ mutatnak szoros rokonságot, ami szerkezetükben, a faragások stílusában és motívumkincsükben egyaránt megfigyelhető. A máriapócsi ikonosztáziont Konsztantinosz Thaliodorosz „sculptor constantinopolitanus” 1748 decemberétől 1749 augusztusáig készítette, amint már az előző fejezetben ismertettük. Valószínűsíthető, hogy ő vagy műhelye dolgozott a másik két püspöki székhelyen is, bár a nagyváradi együttes és a balázsfalvi ikonosztázion mind stílusában, mind motívumkincsében közelebb áll egymáshoz, mint a máriapócsihoz.¹²⁹

¹²⁴ DUMITRAN 2011, 73.

¹²⁵ ÖStA, HKA Sieb. Akten RNr. 60. 1749. aug. 21. f 1550.

¹²⁶ LUPEANU 1922, 51.

¹²⁷ Korábbi irodalommal: PORUMB 1998, 41., és a 105. jegyzetben idézett további munkák. A kérdést újra összefoglalta: DUMITRAN 2011, 70–71.

¹²⁸ Ez utóbbi a 19. század elejétől kezdve a körösrévi templomban áll. A balázsfalvival fönnálló stílusrokonságot Porumb figyelte meg. PORUMB 1984, 562–563.

¹²⁹ A pócsi ikonosztázra vonatkozó adatok, és a három ikonosztáz stílus elemzése: TERDIK 2008, 531–537.; TERDIK 2009a, 201–202.

208. Koronát tartó griffek. Faragvány a Szent Miklós-ikon alatt. Balázsfalva, székesegyház
– Fotó: Galambos Éva

209. Koronát tartó angyalok. Faragvány az Istenszülő-ikon alatt. Balázsfalva, székesegyház
– Fotó: Galambos Éva

210. Faragvány az ikonosztázion északi diakónusi ajtaja fölött. Balázsfalva, székesegyház
– Fotó: Galambos Éva

211. Faragványok a Jézus Krisztus-ikon alatt. Balázsfalva, székesegyház
– Fotó: Galambos Éva

212. Istenszem, de Jesszének szánt mező az alapképsor fölötti párkányon. Balázsfalva, székesegyház
– Fotó: Galambos Éva

213. Az ünnepsor fölötti faragványok részlete. Balázsfalva, székesegyház – Fotó: Galambos Éva

214. Sárkány és szarvas küzdelme. Párkány részlete az ikonosztázióon. Balázsfalva, székesegyház
– Fotó: Galambos Éva

215. Párkány részlete az északi diakónusi ajtó fölött. Balázsfalva, székesegyház – Fotó: Galambos Éva

216. Próféta és apostolok a balázsfalvi székesegyház ikonosztázióján – Fotó: Galambos Éva

217. Oromzati kereszt, próféta és sárkányok a balázsfalvi székesegyház ikonosztázióján – Fotó: Galambos Éva

218. Sárkányok és Ádám koponyája a balázsfalvi székesegyház ikonosztázióján – Fotó: Galambos Éva

219. Szentháromság. Az ünnepsor középképe.
Balázsfalva, székesegyház
– Fotó: Galambos Éva

A balázsfalvi ikonosztázion szerkezetének főbb vonásai a máriapócsira emlékeztetnek. Lényeges különbség viszont, hogy a templom méreteihez igazodva hat alapkép van, így a második és a harmadik sor is több képből áll, a szokásos tizenhárom helyett tizenötből. Balázsfalván hiányoznak az alapképek előtti konzolasztalok, amelyeket Pócson mellékoltárokként használtak a baziliták (206. kép). A faragás több esetben sokkal részletgazdagabb: az alapképeket elválasztó csavart oszlopok törzsén madarak, kígyók is föltűnnek a szőlőmotívumok között, a *kemeria* és a *ketabedes* díszeiben angyalok, griffek tartanak koronát a mandula alakú képmezők fölé (207–211. kép). Az alapképek fölötti párkány gazdagabb profilú, klasszikus formanyelvet követ, a képszekben itt is megtalálhatók a hármas, konzolokkal elválasztott szegfűcsokrok, amelyek szintén részletgazdagabb kiala-

kításúak, mint Pócson, ugyanis egy angyalfej is föltűnik a száratat összefogó levéldísznél (212–213., 215. kép). A domború, áttört faragású architrávon a szőlőmotívumok között sárkányokkal küzdő szarvasok is helyet kaptak (214. kép). A szarvasok agancsa között ragyogó kereszt talán Krisztus-szimbólumként értelmezi őket. A szarvas a *Physiologus* szerint képes a kígyók, a sárkányok fölött is győzelmet aratni, talán ezt az ősi értelmezést közzítik ezek a barokk faragványok is.¹³⁰ Az alapképek fölötti lunetták áttört faragásúak, akárcsak az ünnepsor fölöttiek, de az utóbbiakon a pócsi példától eltérően nem akantuszok, hanem hatszárnyú kerubok láthatók (213., 215. kép). Az oromzat is gazdagabb tagolású: a sárkányok önálló keretet kaptak, amelyhez két oldalt öt-öt próféta két sorba rendezett képét is magában foglaló, áttört akantuszos ornamentika csatlakozik. A sárkányok fölötti párkányra két volutával keretezett, áttört akantuszfaragvány ül, három képmezővel. Az oromzati kereszt itt is monumentális, oldalai levelekkel díszítettek, a tövénél két, kelyhet tartó angyal domborműve is megjelenik. Mögülük a szenvedés eszközei közül a lándzsa és a szivacsot tartó nád önálló szobrászati elemként szerepel, a kereszt felső szárain a Nap és a Hold is helyet kapott. A szomorkodók kerete díszesen faragott, két kígyó tartja a képmezőket (217–218. kép).

Balázsfalván megmaradt az eredeti királyi kapu és a diakónusi ajtók is. A királyi kapu fölötti hármast ív faragott ornamentikája nagyon gazdag, nemcsak a kétféjű sas, hanem további, szőlőt csipegető madarak, kardot tartó oroszlánok is föltűnnek benne.

Összességében megállapítható, hogy a már Pócson is szereplő motívumkészlet zsúfoltabb, figurális elemekkel lényegesen gazdagított változata valósult meg Balázsfalván. Az ikonosztázion hátoldala festetlen, az ajtókat tartó kovácsoltvas elemek, zárszerkezetek is eredetiek (220–221. kép).

A festők

A balázsfalvi ikonosztázion festését, ikonjait több fázisban, különböző mesterek készítették. Az alapképek a rajtuk szereplő szignó szerint Stefan Tenecki ortodox aradi festő munkái (222–224. kép). Mivel évszámot nem írt szignója mellé, a román kutatás, egyrészt még a Bunea által idézett levéltári adatokra alapozva, miszerint 1762 és 1765 között egy német és egy szerb festőnek fizettek (előbbinek 1102, utóbbinak 100 rajnai forintot) festői munkáért,¹³¹ másrészt a templom felszentelési dátumából (1765. szeptember 14.) kiindulva úgy vélte,

¹³⁰ *Physiologus*, 1986, 53–56.

¹³¹ BUNEA 1902, 283. Ezt az adatot kapcsolják össze a Tenecki-szignóval: PORUMB 1998, 41.

220. Az ikonosztázion hátoldala.
Balázsfalva, székesegyház
– Fotó: Galambos Éva

221. A királyi ajtó hátoldala.
Balázsfalva, székesegyház
– Fotó: Galambos Éva

hogy az ikonok 1765-re készültek el.¹³² Bunea adataival egybevág a baziliták 1766-os, már idézett mondata, miszerint ezekben az években őket terhelték a „nagy oltár” költségei.¹³³ Gherontie Cotorea püspöki helynök is utal egyik 1766-ban kelt levelében arra, hogy az ikonosztázion aranyozása még száműzetése előtt, tehát 1765-ben megtörtént.¹³⁴

Az ikonok stílusa azt mutatja, hogy nemcsak az alapképek, hanem az oromzatot leszámítva az összes többi kép is Tenecki és műhelye munkája. Az eredeti források előkerüléséig nem állapítható meg biztosan, hogy a Buneánál idézett adatokban a „német” vagy a „szerb” festő jelenti-e Teneckit. A neki tulajdonított munka és a kifizetett összeg nagysága alapján feltételezhető, hogy az első összeg őt illette. Bunea talán a források nyelve alapján következtetett a mesterek etnikai hovatartozására.

Az ortodox Tenecki állítólag Kijevben tanult festészetet, majd Aradon letelepedve a magyarországi ortodoxok számára dolgozott, bár időnként görögkatolikusok megrendeléseit is elfogadta.¹³⁵ A barokk festészet hatása nemcsak a stílusán, hanem az ikonográfiáján is mély nyomokat hagyott, ennek részletes elemzésére most nem vállalkozhatunk. Kétségtelen, hogy a nyugati metszetelőképek használata az egész munkásságát jellemezte, az alapképek közül például a Szentháromság (mamrei jelenés) (223. kép) esetében a 17. századtól bevett metszetelőképnek számító *Biblia Ectypa* illusztrációjából indulhatott ki (225. kép).¹³⁶ Az ünnep- és az apostolsor ikonjai is inkább nyugati metszetelőképeket, semmint a bizánci ikonográfiai hagyományt követik. Nemcsak ikonográfiai, hanem formai szempontból is érdekes, hogy az alapképek közül az Istenszülő és a

¹³² Medeleanu nem hivatkozik Bunea adatára. MEDELEANU 1983, 74.

¹³³ Pontos dátum nélkül. ÖStA, HKA Sieb. Kam. RNr. 350. 1766. okt. 13. f 331–332. Vö. 1773-ban kelt összefoglalójukat az 1765-ös év eseményeiről a püspökség Protocollumában: ANSJA – Fond 48. Mitopolia Româna Unita Blaj – Inv. 325. dos. 13/1769. Protocollu Episcopales (1769–1775), f 128r.

¹³⁴ DUMITRAN 2012, 109.

¹³⁵ A román kutatás neki attribálja az Alsó-Fehér megyei Csertés ikonosztázionját (jelenleg a kolozsmonostori ortodox templomban). MEDELEANU 1983, 74.

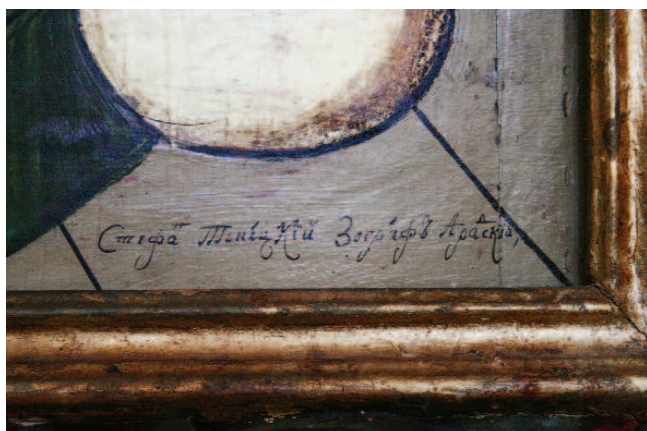
¹³⁶ A *Biblia Ectypa*t (Augsburg, 1695) Christoph Weigel metszetei illusztrálják. A metszetelőképet közli, de nem kapcsolja Balázsfalvához: Стошић 1992, ill. 17. Az ukrán, orosz, majd a szerb területeken tapasztalható, nyugati metszetelőképek használatáról lásd (a korábbi irodalmakkal): Стошић 1992, DELUGA 1994, DELUGA 1996, LAVROV 2000, DELUGA 2003, DELUGA 2004. Az orosz ikonfestészet és a nyugati metszetelőképek használatának rövid összefoglalója korábbi irodalommal: GERASIMOVA 2004, 24–32.

222. S. Tenecki: Krisztus főpap, alapkép a balázsfalvi székesegyház ikonosztázióján – Fotó: Ana Dumitran

223. S. Tenecki: Szentháromság. Alapkép a balázsfalvi székesegyház ikonosztázióján – Fotó: Ana Dumitran

224. S. Tenecki szignója a Krisztus alapkép jobb alsó sarkában. Balázsfalva, székesegyház – Fotó: Galambos Éva

Krisztus trónon ülnek, az utóbbi főpapi ruhában (222. kép). Ez a megoldás a balkáni és a szerb hagyományban vált kedvelté, mivel a Krisztus mint Nagy Főpap ikon a Kárpát-vidéken ebben az időszakban már az iko-

nosztázionok apostolsorának közepén kapott állandó elhelyezést.¹³⁷

Tenecki balázsfalvi megbízása a történeti helyzetet figyelembe véve is igen nehezen magyarázható, mivel éppen ezekben az években újultak ki Erdélyben az unióellenes megmozdulások. Rednik püspök még egy rézmetszettel kísért apológiát is kiadott az unió védelmében, amelyen a „szakadárok” elnyerik méltó jutalmukat, Hádész pofájából nem nagyon mutatkozik számukra szabadulás (227. kép).¹³⁸ Tenecki megbízása, aki kimondatlanul is az aradi ortodox püspök hivatalos festőjének számított, ebben a történeti helyzetben több mint meglepő.

Az ikonosztázion oromzatán a kálváriacsoport és a próféták ikonjai egy időben keletkezhetnek, stílusuk alapján havasalföldi eredetű, a késő bizánci hagyományokat követő mestertől származhatnak. Az ikonosztázionon mutatkozó stíluskülönbségekről sokáig nem vett tudomást a kutatás. 2009-ben viszont a képfal fotódokumentációjának készítése során kiderült, hogy Dániel

¹³⁷ Erről az ikonográfiai hagyományról lásd PUSKÁS 2009b.

¹³⁸ A metszetet közölte és a történelmi kontextust ismerteti: MIRON–CRĂCIUN 2010.

225. Mamrei jelenés, rézmetszet,
Biblia Ectyra – Шелмух 1978 után

226. G. Ranite: Jeremiás próféta az ikonosztázionon, 1764.
Balázsfalva, székesegyház – Fotó: Ana Dumitran

prófeta tekercsén szerepel a „Grigore zográf” szignó, és az 1764-es évszám, míg Jeremiás próféta tekercsén csak ugyanez az évszám (226. kép). Ana Dumitran egyértelműen Grigore Ranitéval azonosította a festőt, aki a püspöki kápolna könnyező ikonjának kivizsgálási dokumentumai alapján éppen ebben az évben Balázsfalván tartózkodott. Nehéz megválaszolni, vajon miért bízták meg, hogy Tenecki mellett ő is dolgozzon, mivel az aradi festő ekkor már évek óta végezhetette munkáját. Elképzelhető, hogy éppen a könnyezés ténye növelte meg a festő renoméját, mivel, mint már láttuk, a könnyező ikont még ő festette 1736-ban.¹³⁹

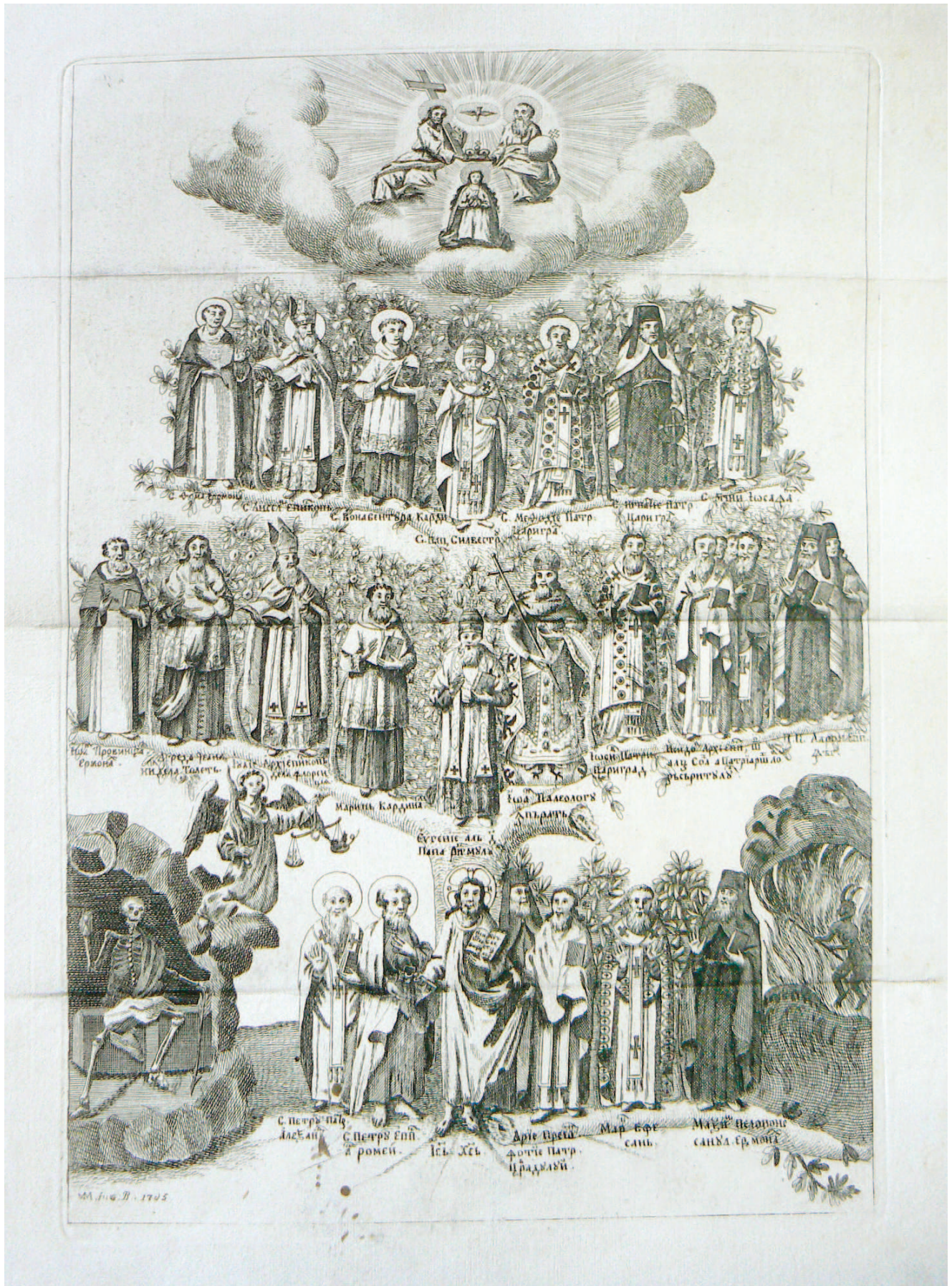
A balázsfalvi ikonosztázion azért is nagyon jelentős emlék, mert a szerkezet polikrómiája alapvetően eredeti állapotában maradt fenn (legalábbis ami a színvilágát illeti). A szerkezet háttérelmei és az oszlopok szürkés, kékes, vöröses erekkel gazdagított márványozást kaptak, az architektonikus tagozatok kék vagy vörös alapú márványozást, a keretek vörös és kék lüszterezést, az oszlopok lábazata, fejezete és több kiülő eleme aranyozott, akárcsak az ornamentika egy része. A többi ornamentális elem is nagyon változatos színvilágban pompázik: a levelek zöld, a szőlők vörös és kék lüsztert kaptak, akárcsak a változatos virágállomány. Különleges, hogy az alapképsor alatti mandula alakú képmezők is figurális festést kaptak: legalul a keleti szerzetes-

ség kiemelkedő alakjai (hiszen eredendően a bazilitáké is volt a templom), közvetlenül a képek alatti mezőkben katonaszentek, a képek fölötti lunettákban pedig angyalok láthatók (208–209. kép). Az oszloplábazaton található kis képmezőkben festett angyalok rejtőznek. Az architrávra proféták mellképeit festették, de Jesse helyett egy Istenszem ragyog a királyi ajtó felett, pedig a szőlőindák indítása (Jesse törzsének tervezett helyére) is ki van faragva ebben a képmezőben (212. kép). Úgy látszik, már Tenecki sem volt tisztában az eredeti balkáni gyakorlattal, ha elfogadjuk, hogy a márványozás és ezek a faragott szerkezetet díszítő kis képmezők figurái tőle vagy műhelyétől származnak.

A balázsfalvi ikonosztázionnak a hátulról átszűrődő fény révén még mozgalmasabbnak tűnő, burjánzó, részben aranyozott és ezüstözött növényi ornamentikája, hihetetlenül gazdag, mégis harmonikus polikrómiája minden bizonnyal a paradicsom pompájának legteljesebb megidézésére törekedett.

A két eltérő festői hagyományból érkező művész – Tenecki, a kijevei eredetű, nyugatos barokk ortodox irányzat, Ranite a hagyományos, balkáni, bizánci formanyelvhez ragaszkodó mester – egyazon együttesen „mutatta” meg, hogy ebben az időben az ortodox területeken is különböző festői irányzatok éltek egymás mellett viszonylagos békeességben.

¹³⁹ DUMITRAN 2010b, 90., DUMITRAN 2011, 75., DUMITRAN 2012, 110–111.

227. Az Egyház egységének gyümölcsöző fája. Rézmetszet, 1765.
MNL OL B 2 (Erdélyi Kancellária, Acta Gen.) 1768 Nr 544. f 8

Exkurzus: szimbólumok a balázsfalvi ikonosztázionon

Az ikonosztázion néhány részlete a bizánci tradíció és a nyugati hatások ötvöződésének egészen sajátos, hazai viszonylatban egyedülálló példáját mutatja.¹⁴⁰ Minden ikonosztázion kitüntetett része a középső, ún. királyi ajtó, amelyet alapvetően csak a papság használhat a liturgia végzése során. A templom szimbolikája szerint ugyanis a szentély a mennyet, a hajó a földet jelképezi, a királyi ajtó a mennyet és a földet összekötő kapu.¹⁴¹ Ahogyan Móriában az Isten utat nyitott az ember felé Jézus megtestesülése által, úgy közelít az oltártól a királyi kapun keresztül is a hívő felé, hogy szentségeiben eggyé váljon vele. Ezért a királyi kapuk ikonográfiai programjának szinte elmaradhatatlan része az Örömhírvétel ábrázolása, ami az Isten és az ember új kapcsolatának kezdőpontjára utal.

A balázsfalvi ikonosztázion királyi ajtaját (228. kép) nyolc, a dús ornamentikában két sorba, egymás fölé helyezett, félkörívesen záródó kép uralja, a virágdíszek között viszont még további tíz szimbólum medalionképe is föltűnik. A felső álló képek közül a középsők Gábor arkangyalt és Szűz Máriát ábrázolják, míg a bal ajtószárnyon, Gábor mellett, Mária édesanyja, Szent Anna, a jobb szárnyon pedig leánya mögött Joakim áll. A Szent Anna fölötti, szirmokkal övezett medalionban a gyapjú, az arkangyal fölött három rózsába nyíló, kivirágzott vessző látható, míg Mária fölött háromágú, égő gyertyás arany gyertyatartó, Joakim fölött egy tűkör képe szerepel.¹⁴²

Az ajtószárnyak alsó sávjában két-két, árkáddal keretezett képmezőben a négy evangélista kapott helyet, körülöttük három-három szimbólum. A bal ajtószárnyon az első evangélista fölött a létra, mellette a két kőtábla látható (229. kép), míg az alsó sarokban a manna-tartalmazó fonott kosár szerepel. A jobb szárnyon az evangélisták felett a csúcán három lángcsóvát kibocsátó, el nem égő bokrot, mellette a zárt ajtót, az alsó sarokban viszont a frigyláda képét ábrázolták. A szimbólumok zöld alapra helyezve, kék háttér előtt szerepelnek, rendszerint aranyozva.¹⁴³

A tíz, medalionba helyezett szimbólum az Ószövetség különböző könyveiből származik, jól ismert történeti, prófétai szövegekre, bibliai eseményre utaló tárgyak, amelyeket az allegorikus, tipologikus exegézis során a

228. Királyi ajtó a balázsfalvi székesegyház ikonosztázionján
– Fotó: Galambos Éva

229. Létra és a két kőtábla a királyi ajtón.
Balázsfalva, székesegyház
– Fotó: Galambos Éva

¹⁴⁰ A témával foglalkoztam már korábban is: TERDIK 2009a, 201–207.

¹⁴¹ TAFT–SCHULZ 2005, 306.

¹⁴² A képeken feketével írt feliratok is voltak, de ezek ma már csak nagyon töredékesen látszanak. A szimbólumok fotói: TATAI-BALTÁ 2011, 154.

¹⁴³ Képük: TATAI-BALTÁ 2011, 155–156.

230. Istenszülő ószövetségi szimbólumokkal, fametszet. Kijev, 1753. – *Запаско-Ісаєвич 1984* után

231. Z. Orfelin: Istenszülő ószövetségi szimbólumokkal, a bogányi monostorban. Rézmetszet, 1758. – *Давидов 1976* után

megtestesülésre utaló prófétai jelként értelmeztek. A bizánci költészet szinte minden Istenszülőt dicsőítő himnuszában helyet kap egy-két olyan metafora, amelyben Máriát az égő csipkebokorral, a szent sátorral és annak tartozékaival (a frigládával, a gyertyatartóval, a két kőtáblával, a mannával, a kivirágzott vesszővel) a hegygel, a gyapjúval, vagy éppen a létrával azonosítják. Az Istenszülőt magasztaló költői képek valóságos, szinte kiapadhatatlan kincstára a közismert, gyakran imádkozott *Akathisztosz himnusz*, amely eredetileg a március 25-én tartott Örömhírvétel ünnepéhez kapcsolódó költemény, illetve a bizánci zsolozsma szertartásaiban szereplő, a dicsőségekre előírt ún. Istenszülői énekek.¹⁴⁴

A Jézus Krisztus megtestesülésére és a Szűz Mária tisztaságára vonatkozó próféciaik egy sajátos képtípust is létrehívtak a bizánci művészetben, amelynek közepén az Istenszülő és a gyermek található (félalakos, trónon ülő formában is), körülöttük próféták állnak irattekercsekkel, akik gyakran a tekercsen hivatkozott bibliai hely szimbólumának képét is kezükben tartják.

A késő középkortól mind a Balkánon, mind a Kárpát-vidéken népszerű volt ez az ikon típus, amelynek párdarabja rendszerint Krisztusnak a tizenkét apostol ábrázolásával bővített ikonja. A prófétákkal övezett Istenszülő- és az apostoloktól körülvevett Krisztus-ikon együttesen rendszerint az ikonosztázionok alapképei voltak. Az Istenszülő-ikonoknak ez a típusa különböző liturgikus könyvek illusztrációjaként is népszerűvé vált a 17. századtól, különösen az ukrán területeken.¹⁴⁵

Az ikonok között arra még nem találtam példát, hogy az egyes szimbólumok a próféták nélkül, a nyugati művészetben megszokott módon, emblémaszerűen jelenjenek meg. Valószínű, hogy éppen a nyugati művészet hatására először a metszetek között kezd teret hódítani ez a megoldás. A 17. században, ukrán közegben jelentek meg az akathisztoszokat tartalmazó könyvek illusztrációjaként olyan fametszetek, amelyeken Máriát csupán ószövetségi szimbólumokkal veszik körül, de a 18. században már egy irmologionban (kottáskönyv) is található ilyen típusú ábrázolás (230. kép).¹⁴⁶ A balká-

¹⁴⁴ Az akathisztosz liturgikus használatra szánt magyar fordítása: *Nagyböjti énektár, vagyis a három ódás bünbánati éneke könyve, amely a szent nagyböjttben végzendő összes szolgálatot tartalmazza*, Nyíregyháza, 1998, 512–529.

¹⁴⁵ A típus története irodalommal és példákkal: TERDIK 2009a, 201–203.

¹⁴⁶ 1674-ben, Kijevben kiadott *Akathisztoszban*. ГУСЕВА-КАМЕНЕВА-ПОЛОНСКАЯ 1981, 123., 1370. ill. Később a kijevi Lavra nyomdájában, 1753-ban kijött kötetben: ЗАПАСКО-ІСАЄВИЧ 1984, kat. 1824., kép a 96. oldalon.

232. S. Tenecki: Istenszülő a Jellel a királyi ajtó fölötti faragványban. Balázsfalva, székesegyház
– Fotó: Ana Dumitran

233. S. Tenecki: Fájdalmas Istenszülő, a királyi ajtó csúcscsúcsán. Balázsfalva, székesegyház
– Fotó: Ana Dumitran

234. S. Tenecki: Oroszlán az északi diakónusi ajtó fölött. Balázsfalva, székesegyház
– Fotó: Galambos Éva

ni területekről első ismert, ehhez hasonló kompozíció a 18. század elején tűnik föl, ahol egy metszet külső keretén nem önmagukban szerepelnek szimbólumok, hanem angyalok tartják azokat.¹⁴⁷

Az Istenszülő a gyermekkel medalionkép tizenkét kisebb medalionnal körbevéve jelenik meg az 1692-es, Lavrában kiadott Apostolban is, amelyekben főleg szimbólumok, de egy-két jelenet is szerepel. Az emblémák egyértelműen nyugati hatásról tanúskodnak (zárt kert, elefántcsonttorony), bár a tükrözés ezen a példán nem szerepel.¹⁴⁸

Ezzel a megoldással rokonítható a Zaharija Orfelin magyarországi szerb mester által a bogyani monostor Istenszülő-ikonjáról 1758-ban készített metszete, amely igazából nemcsak a Mária-ikont, hanem annak keretét is ábrázolja.¹⁴⁹ A metszeten az ikon két oldalán három-három, egymás alá szalagokkal függesztett, ovális keretbe helyezett Mária-szimbólum látható. A valóságban egyébként a Mária-trónuson tizenkét szimbólum van, az oszlopok mögött is három-három.¹⁵⁰ A metszet bal oldalán, fölülről lefelé haladva, elsőként a megárnýezott hegy (?), majd egy torony, végül a királyi szék

kap helyet. A jobb oldalon fölül a létra képével indul a sorozat, amelyet a hétágú gyertyatartó és a frigyszekrény képe követ (231. kép).

Tenecki személyesen is ismerhette vagy magát a képet, vagy a metszetet, mindenesetre a megjelenített szimbólumok nem teljesen ugyanazok, mint amelyeket a balázsfalvi királyi ajtóra festett.

Az bizánci teológia az ószövetségi előképek alkalmazásával eredendően a Fiú születésének a természet rendjét meghaladó módját, Mária esetében a szülés ellenére is megmaradt tisztaságát, örök szüzességét kívánta hangsúlyozni.¹⁵¹ A balázsfalvi kapun található szimbólumok mindegyike összhangban is van ezzel a bizánci tradícióval, kivéve egyet, a tükröt, amelynek értelmezéséhez nem találunk segítséget az ősi bizánci liturgikus szövegekben. A tükröszimbólum alkalmazása nyugaton viszont óriási népszerűségnek örvendett. Azon túl, hogy a Loretói litánia egyik invokációjaként („Igazságnak tükrö”) a katolikus közegben közismertnek mondható, más invokációk tartalmi-képi kifejtése során is alkalmazták. A tükröszimbólum hangsúlyos szerepeltetésének oka, hogy a Szűz Mária szeplőtelen fogantatásáról szóló,

¹⁴⁷ Trónon ülő Istenszülő prófétákkal. Velence, 1702, rézmetszet. PAPASTRATOS 1990, 109.

¹⁴⁸ ГУСЕВА–КАМЕНЕВА–ПОЛОНСКАЯ 1981, 30., ill. 1620.

¹⁴⁹ ДАВИДОВ 1976, 296–297., 101.

¹⁵⁰ КУЛИЋ 2007, 149–151.

¹⁵¹ Az ikonosztázionok első sorain, a királyi ajtó szimbolikája segítségével megérthető szimbólumok 18. századi elterjedésével foglalkozott: МИХАЙЛОВИЋ 1979, 279–322.

235. S. Tenecki: Lángpallos a déli diakónusi ajtó fölött. Balázsfalva, székesegyház
– Fotó: Galambos Éva

allegóriákban bővelkedő katolikus teológiai nyelvben is kiemelkedő szereppel bírt. Az Immaculata-ábrázolások egyik, a 15. század végétől elterjedt fontos ikonográfiai típusa éppen az, amelyen az álló Szent Szület rendszerint tizenöt ószövetségi szimbólum övezi, közöttük a tükör is szerepel, „Speculum sine macula” (Sap 7, 26) felirattal, barokkosan fordítva: „Macula nélkül való tükör”.¹⁵²

A bizánci liturgikus szövegek sem ismerik ezt a megszólítást, kivéve egyet, a bazilita közegben, talán a 18. században keletkezett, a szeplőtelen fogantatás tiszteletére írt akathisztoszt, amelyben szerepel ez az invokáció: „Üdvözlégy, hiba nélküli tükör!” Ezt az akathisztoszt Pocsajev bazilita kolostorában többször kinyomtatták, az ortodoxok csak a 19. században tiltották be mint túl-

ságosan katolikus teológiai szemléletet tükröző művet.¹⁵³ A bizánci teológia ugyanis a Szent Szűznek az eredeti bűntől már a fogantatása pillanatában meglévő abszolút mentességét hirdető nyugati tanítást nem fogadja el (legalábbis ma nem). A 17. századi Kijevben viszont az ortodox teológusok egy része is Immaculata-párti volt, s ennek hatására a 18. században a szerb teológusok is osztották ezt a nézetet.¹⁵⁴

Tenecki ennek fényében a tükör alkalmazását nemcsak közvetlenül nyugati, hanem már ortodox közegből is ismerhette. Az egyik kijevi teológiai munka illusztrációján, amely 1674-ben a Lavrában jelent meg, a Szűz Máriát övező szimbólumok között a tükör is szerepel,¹⁵⁵ de megtaláljuk a kijevi Szent Szófia-székes-

¹⁵² VLOBERG 1958, 475–480.

¹⁵³ *Akathisztos könyv*, ford. LAKATOS László, Beregszász, 2003, 164. Az akathisztosz orosz szövege, amely egy 1829-ben, Pocsajevben kiadott könyvből származik. Szövegét 1846-ban nyilvánították nem ortodoxnak. http://user.transit.ru/~maria/neporochn_6.htm#2 (letöltve: 2011. 10. 25.). Köszönöm Havasi Ágnesnek, hogy az interneten megkereste számomra. A kolostor 1831-ben lett újra ortodox, ekkor a kolostori nyomdában a túl katolikusnak tűnő metszetek egy részét is kivonták a forgalomból. DELUGA 2004, 283. Ennek fényében különös, hogy Moszkvában, a 19. század elején, a Kreml Szent Anna foganása templomának ikonosztázán, az Istenszülő-alapkép alatt, egy teljesen nyugati típusú Immaculata-képet festett valószínűleg a kolostor egyik szerzetese. МЕНЯЙЛО 2005, 73–75., 112.

¹⁵⁴ ТИМОТИЕВИЋ 1989, 122–124. További példák: ТИМОТИЕВИЋ 1996, 16., 30., 69.

¹⁵⁵ Lazar Baranovics 1674-ben, a Lavrában kiadott teológiai munkájának illusztrációjaként. ГУСЕВА-КАМЕНЕВА-ПОЛОНСКАЯ 1981, 20–21., ill. 1483.

egyház északi mellékkápolnijában az egyik freskón is, az Immaculatát övező szimbólumok között.¹⁵⁶ Tenecki egyébként ortodox templomok számára festett munkáin is, az alapvetően nyugati eredetű, Mária koronázását ábrázoló képein Szűz Mária alakja teljesen a nyugati Immaculata-kompozíciók hatását tükrözi, mivel a glóbuszon, amelyen áll, még a tekeredő kígyó is föltűnik, ami a szerb egyházi közeg számára ekkor nem jelentett semmi kivetnivalót.¹⁵⁷

Az a meglepő, hogy – előzetes várakozásainkkal ellentétben – igazából nem lehet eldönteni, hogy Balázsfalván a nyugati ikonográfia alkalmazása katolikus vagy ortodox közegből inspirálódott-e. A szimbólumok és Mária szüleinek a megjelenítése azt mutatják, hogy a királyi kapun nemcsak Mária születésének, hanem fogantatásának is rendkívüli tisztaságát kívánták hangsúlyozni. Balázsfalván ebben az időben fogékonyak voltak a nyugati Mária-kultusz bizonyos elemeinek befogadására, amelynek gyökereit vizsgálva nem állapítható meg pontosan, hogy a megrendelőknek vagy éppen a festőnek volt nagyobb szerepe ezek alkalmazásában, mivel ekkoriban az ortodoxia hazai, illetve keleti szláv ága teljesen elfogadta az ikonográfiai témák nyugati eredetű ábrázolásait (s időnként teológiai mondanivalóját, még az Immaculata esetében is).

A balázsfalvi királyi ajtó osztólécének mandula formájú csúcspdíszén a Fájdalmas anya (233. kép), míg az ajtónyílást lezáró háromkaréjos faragvány díszítése közepén egy szintén mandula alakú képmezőben félalakos, *orans* Szűz Mária-ábrázolás tűnik föl (232. kép). Utóbbi érdekessége, hogy ikonográfiaiban jól köthető a bizánci ún. *Platytera*-típushoz, amelyen gyakran a gyermek Jézus (Emmánuel) ábrázolása jelenik meg anyja méhe előtt, sokszor kerek pajzs alakú képmezőben (*clipeus*), itt viszont csak Jézus nevének rövidített formája ragyog: IXΣ. Ez a megoldás is nyugati előképekre nyúlhat vissza, mivel a katolikus ikonográfiában a 18. században is nagyon népszerűek voltak azok a *Maria gravida*-típusok, amelyeken a Mária hasa előtt tündöklő IHS monogram utalt a méhében rejtőző isteni gyermekre.¹⁵⁸ A királyi ajtó fölötti kis képmezőben az ajtó már ismertetett szimbolikus tartalmához jól illeszkedik ez a kis kompozíció. Nehezebb kérdés, hogy a záróléc csúcspdíszébe miért éppen a fájdalmas anya ábrázolását választották. A bizánci liturgia ún. Nagy bemenetét a liturgiamagyarázatok gyakran Krisztus temetési menetével, sírbatételével kapcsolják össze, mivel az oltár ma-

236. Az ikonosztázion déli oldalának részlete 1902 körül. Balázsfalva, székesegyház, képeslap. Ecsedy Anna gyűjteménye

gát a szentsírt, a rá kerülő adományok (a kenyér és a bor) pedig a halott Krisztus testét jelképezik, ahogyan a balázsfalvi kupola Isteni liturgiát ábrázoló sora is egyértelműen kifejezi.¹⁵⁹ Ennek fényében a királyi kapun megjelenő fájdalmas Anya erre a szimbolikus tartalomra is emlékeztetheti a liturgia résztvevőit: Szűz Mária itt fogadja a halott Krisztust, kitárt karja, s a szíve fölött megjelenő tör anyai fájdalmának hú kifejezői. Meg kell jegyeznünk, hogy a bizánci liturgikus szövegek ún. Istenszüllő-énekeit is két típusba lehet sorolni: a dicsőséges és a fájdalmas énekek csoportjába. Az előbbieket főképp a Fiú megtestesülését és az anya szüzességét dicsőítik, míg az utóbbi csoportba tartozók a Fiú szü-

¹⁵⁶ TERDIK 2011d, 122, 9. kép.

¹⁵⁷ Szűz Mária holddal megjelenő ábrázolását Kijevben is előszeretettel másolták németalföldi metszetelőképek alapján: DELUGA 2000, 285–287.

¹⁵⁸ A típus történetével foglalkozott: LECHNER 1981, 143., Abbild. 198, 201–204.

¹⁵⁹ TAFT–SCHULZ 2005, 188–194., 241–246., 299–303.

dését látó és átélő anyai szív mély fájdalmát írják le megrendítő költői képekben, ezért ezeket az énekeket a bűnbánati időszakban használják. A királyi ajtó tengelyében ez a két kisméretű kép a Megváltás történetében nyert anyai szerepének örömteli és fájdalmas aspektusát jeleníti meg.

Tenecki a diakónusi kapuk fölé is festett két, téglalap alakú táblaképet, amelyeken meglehetősen realista stílusban további két szimbólum jelenik meg: egy örökdő oroslán (234. kép) és egy lángpallost tartó kéz (235–236. kép). Az oroslán a szerb művészetben még ekkor is népszerű *anapeszon*, a „Nem alvó szem” ábrázolására utalhat,¹⁶⁰ amelyen a Bibliában és a *Physiologus*-ban szereplő oroslán-jellemvonásokkal fölruházott gyermek Krisztus a főszereplő (barokk szerb ikonosztázokon népszerű a királyi kapuk fölött), de a realista oroslán ábrázolása egészen szokatlan ebben a kontextusban.¹⁶¹ A lángoló pallost tartó kéz minden bizonynyal a kiűzetés után a Paradicsom ajtajához helyezett pallosra utal (vö. Ter 3,24). Valószínűleg a szentélymenny őrzői ezek a motívumok, a templom legszentebb terének megközelíthetlenségére utalnak. Tenecki számára ezek a képek jó alkalmat nyújtottak, hogy a tehetségének érzékeny, a finom festői megoldásokra nyitott oldalát is fölvilantsa.

Összegzés

A balázsfalvi püspöki központ fölépítése, kisebb-nagyobb megszakításokkal, közel negyven évig tartott, jól tükrözve az egyházi unió viharos, kemény belpolitikai és egyházfegyelmi konfliktusokkal terhelt történetét. Az ebben az időszakban kormányzó négy püspök közül kettőnek az udvarral is komoly nehézségei támadtak, de a püspökök és a bazilita szerzetesek között is szinte állandó volt a feszültség. A sors iróniája, hogy Balázsfalván éppen csak a püspök nem költözött be soha az új székházba.

Az új épületkomplexum leghamarabb elkészült részén, a székesegyházon mutatkozik meg leginkább a korszak

görögkatolikus egyházfőinek önképét is jellemző kettősség: a bécsi építész által tervezett „modern”, nyugati típusú, de belső térszervezésében a bizánci liturgiára is tekintettel lévő épületet a püspökök igyekeztek abszolút a bizánci hagyományokhoz híven fölszerelni, amikor a kupola festésére, az ikonosztáz faragására és festésére a környék ortodox mestereit kérték föl. Összhangban áll ez identitásformáló törekvések kettősségével is, hiszen miközben az unió védelmében, bizonyos teológiai kérdésekben az ortodoxokkal szemben pápábnak mutatkoztak a pápánál, a keleti hagyományokhoz mélyen ragaszkodó híveik megtartása érdekében teljes erővel ragaszkodtak az ősi, keleti hagyományokhoz is. Az eredmény is kettős lett, amit a balázsfalvi székesegyház mai napig tükröz. A klasszicizáló, visszafogott építészeti elemekkel operáló, szinte már puritánnak tűnő barokk térben, a dús bizánci elemek jól elkülöníthető egységként, egyfajta zárványként jelennek meg: a fal-festés soha nem terjedt a kupolán túl, az ikonosztázion önálló egységként uralja a keleti falat. A külsőn viszont már nem érvényesült ez a kettősség, hiszen a főhomlokzat mindig is nyugati templom benyomását kelthette, amelyet a bizánci hagyományoktól idegen homlokzati középtorony uralt. A kétféle tradíció között – különösen a belsőben – fönnálló egyensúly a 19. század folyamán tolodott el szimbolikusan és ténylegesen a nyugat javára, amikor 1838-ra a templomot átépítették. A hajót nyugat felé meghosszabbították, belül új, széles karzatot építettek, aminek következtében a hajó centrális jellege lényegesen csökkent. Kívül, az új homlokzattal egy vonalban két új tornyot emeltek, a korábbi torony építészeti formanyelvének átörökítésével. A nyugati homlokzat portikusza egyezik a korábbival (valószínűleg azt helyezték át), de az ablakok elhelyezése a kolozsvári jezsuita templom megoldásait idézi (238. kép). A hajó további bővítése belül alig érzékelhető, mert a kupola-rész északi és déli oldalához oratóriumokat emeltek, így a diadalív-motívum tükrői és lunettája karzatablakokká váltak (185., 237. kép). A szentélyt is megújították, apszisa újjáépült, a mellékterek oldalablakait ekkor falazhatták be.¹⁶² Teljes hangsúlyeltolódást jelentett

¹⁶⁰ A balkáni népek kultúrájában a *Physiologus*-fordítások még a 18. században is nagyon népszerűek voltak. ДАВИДОВ 1970, 335–342. Az *anapeszon* ikonográfiájáról a kezdetektől: TODIĆ 1994, 134–165.

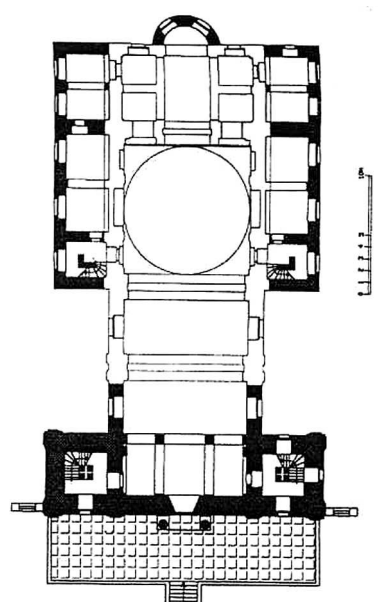
¹⁶¹ *Physiologus*, 1986, 5–6.

¹⁶² A 19. századi átépítés levéltári anyagait eddig senki nem kutatta. Nem világos, hogy pontosan mi történt a szentélyben. Elképzelhető, hogy a boltozatát is átalakították, mivel az eredeti tervek szerint csarnoktérnek kellene lennie két oszloppal, melyek ma nincsenek. Greceanu az 1900-as Schematizmusra hivatkozva azt állítja, hogy az apszis is ekkor épült. A templom periodizációs alaprajzával: GRECEANU 2002, 158–159., Fig. 4. Az apszis már szerepel az eredeti terveken is, inkább újjáépítésről lehet szó. A munkálatokról *chronosztichonos* felirat emlékezik meg a főkapu portikuszának timpanonjában. Az eléggé rongált felirat Lemény János püspököt emeli ki: AVGENS / SA CE[L]LIS TVR / RIBVS[Q]VE STIVPA (?) / VIT IOANNES DE LEMENY / PRAESVL FOGARAS IENSIS. (Probléma, hogy ebben az olvasatban 1840 jön ki.) Az 1838. július 15-én zajló templomszentelésről a *Szion* egyházi folyóiratban is részletesen tudósítottak. *Szion*, 1838. augusztus 5., 10. sz., 37.

volna, ha megvalósul a templom „stylszerű” átépítése a 20. század elején, ami egységesen ókeresztény köntösbe öltöztette volna az egész teret, elpusztítva minden 18. századi díszítőelemet és -berendezést.¹⁶³

A balázsfalvi együtttest Erdély barokk egyházi építészetén belül mindenképpen kitüntetett hely illeti meg. Nemcsak méretében, hanem minőségében is fölülmúlja a korszak katolikus templomainak többségét. Ugyanakkor érezhető, hogy ha az Erdélyhez időben és térben közel épülő római katolikus székesegyházakkal (Temesvár, Nagyvárad) vetjük össze, Balázsfalván nem feltétlenül a bécsi udvari építészet élvonalra jutott szerephez. Mindenesetre a balázsfalvi építkezést indító uralkodói akarat, hogy ti. az „elmaradott román nemzet” a kor magas színvonalán álló egyházi intézményeket kapjon, mégiscsak megvalósult. A befektetés hosszú távon, ha nem is a birodalom, de a románság számára mindenképp meghozta gyümölcsét: az épületekben megfelelő keretet biztosítottak azoknak az egyházi, oktatói központoknak, amelyek nélkül a románok modern kori története is biztosan másképp alakult volna.

Ma a székesegyház belseje őrizz leg többet eredeti formájából. Nem nehéz elképzelni, milyen nagy hatást gyakorolhatott ez a világos, monumentális belső tér a meglehetősen szűk, sötét, apró fatemplomokhoz szokott román

237. A balázsfalvi székesegyház alaprajza
– Greceanu 2002 után

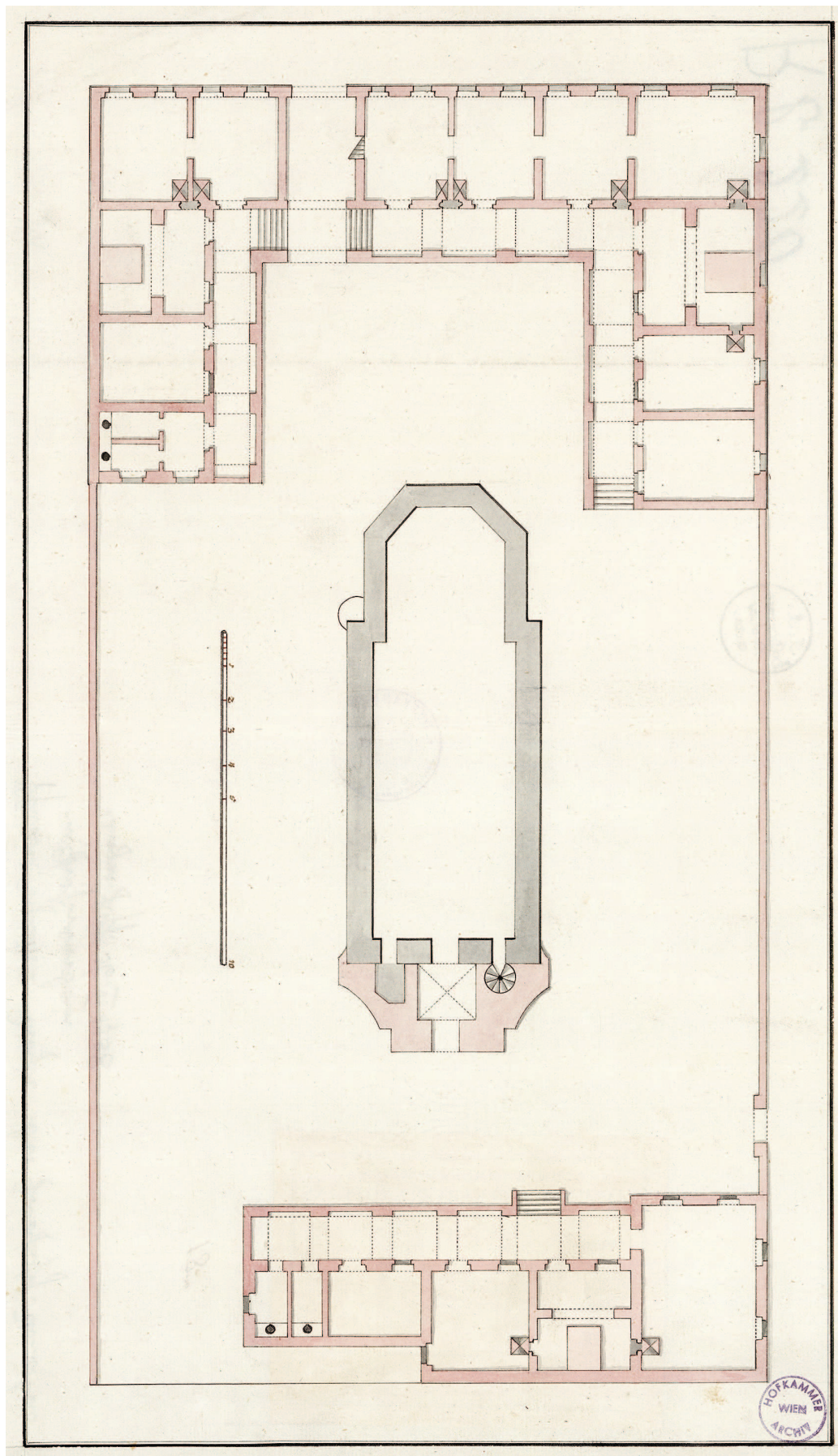
hívókra. Meg kell hagyni, hogy a templom belső terében tapasztalható, a különböző vallási, kulturális és művészeti hagyományok szimultán jelenlétéből fakadó izgalmas feszültség a mai látogatót sem hagyja érintetlenül.

¹⁶³ TERDIK 2003, 61–73.

238. A balázsfalvi székesegyház főhomlokzata a 20. század elején.
Budapest, Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ,
Fotótár 33540Ns

A NAGYVÁRADI GÖRÖGKATOLIKUS
PÜSPÖKSÉG

239. A nagyváradi görögkatolikus templom fölmérési rajza a tervezett torony alaprajzával, 1758.
ÖStA HKA Kartensammlungen Rb 220

A TÖRTÉNELMI KONTEXTUS

Bihar vármegye területén a 14. századtól jelentős létszámú ortodox, főképp román népesség élt. Várad 1660-ban került török kézre, és csak 1692-ben szabadult föl. Ekkorra a megye jelentős része elnéptelenedett, a 17. század végén megindult, majd a következő században erős lendületet kapott betelepítés következtében a románosság már meghatározó tömeget képviselt. A protestáns fejedelmek idejében, Erdélyhez hasonlóan, a bihari ortodox népesség föl is gyakran protestáns szuperintendenseket rendeltek. Az ortodox közösségek egyházi élete látszólag nem sokban változott, de a protestáns egyház-kormányzat a papok fölszentelésébe s valamilyen szinten a hitélet kérdéseibe is igyekezett beleszólni. Az 1690-től Magyarországon, a munkácsi püspökségben tartózkodó De Camillis püspök joghatóságát a bihari papok is elismerték, amit a szatmári zsinaton a katolikus hitvallás letételével erősítettek meg. De Camillis ekkor egy esperest is kinevezett a felügyeletükkel megbízott Izajás szerzetes személyében.¹

A török hódoltság utáni első nagyváradi római katolikus püspök, Benkovich Ágoston pálos szerzetes, aki északkelet-magyarországi tartózkodása alatt már alapos ismeretekkel rendelkezett az egyházi unióról, 1692-ben jelent meg egyházmegyéjében, s mivel latin rítusú hívei alig voltak, figyelme a püspökség visszaszerzett birtokain nagy számban élő román népesség felé fordult.² Támogatta, hogy De Camillisszel kapcsolatot tartsanak, akit 1695-ben el is hívott Biharba, hogy a vármegyei hatósággal törvényerőre emelje az egyesült papság jogait biztosító, I. Lipót király által 1692-ben kiadott *Diploma Leopoldinum* passzusait, amit a protestáns többségű vármegye el is fogadott. A Rákóczi-szabadságharc nem kedvezett az unió megerősödésének, az aradi szerb püspök révén az ortodox befolyás egyre erősödött, bár az unió visszaszorult, de teljesen nem tűnt el.

Az unió megerősödésében fontos lépést jelentett, hogy Forgách Pál latin püspök Kovács Meletiuszt saját vikáriusává nevezte ki, akit Máriapócsra Olsavszky Mihály

Mánuellel püspökké szenteltetett 1748 decemberében. Kovács Meletius még Macedóniában született 1707-ben, macedovlach családba, az aradi püspök szentelte pappá 1734-ben, majd csak két évvel később fogadta el az uniót. Forgách nagyon szűk jogkört engedélyezett számára, szinte semmilyen területen sem hagyta, hogy önálló döntéseket hozzon, ami fokozatosan a kettőjük közötti viszony megromlásához vezetett. 1750 után Biharban az agilis aradi ortodox püspöknek köszönhetően az ortodoxia jelentősen megerősödött, Várad-Velence például teljesen visszatért az ortodoxiára, ami szinte az unió elenyészéséhez vezetett. Forgách ekkor hívta meg Erdélyből Drágossy Mózes bazilita szerzetest, akit valószínűleg Kovács Meletius helyére szánt, de közben Mária Terézia is határozottan odafigyelt a pattanásig feszült helyzetre. Királyi biztosok érkeztek a vármegyébe 1754-ben, akik négy éven keresztül vizsgálták és próbálták rendezni az unitusok és az ortodoxok viszonyát. Forgách nem tudott jól kijönni ebből a helyzetből, a királynő 1757-ben a váci püspökségre helyezte át.

Az unitusok helyzete javult, de a munkácsi püspök törekvéseihez hasonlóan ők is az önálló egyházmegye fölállítására törekedtek, amiről persze az aktuális latin püspök hallani sem akart. Míg a Munkácsi Egyházmegyét 1771-ben már fölállították, ahol így sikeresen megszabadultak az eгри püspököknek már az uralkodó számára is meglehetősen terhes befolyásától, addig Váradon 1777-ben történt meg az egyházmegye önállósítása, kánoni felállítása. Ez is csak Patachich Ádám latin püspök áthelyezése után valósulhatott meg. Kovács Meletius ezt már nem érte meg, 1776-ban meghalt, az új egyházmegye első püspöke Drágossy Mózes lett.³

Kovács Meletius már az ötvenes években többször megfogalmazta, hogy az unió megerősítéséhez milyen intézményrendszerre van szüksége: Váradon iskolára, ahol a gyerekek latinul és magyarul tanulnak, szemináriumra, püspöki székházra, bazilita kolostorra, amely a káptalant helyettesíti, s ahol az iskola tanárai élnek, valamint fix állami tá-

¹ GORUN 2008.

² A bihari uniók történetéhez alapvető: BUNYITAY 1892, VÉGHSEŐ 2003.

³ Kovács Meletius életére, püspöki működésére: TÁȘIDEANU 1914, JANKA 1995. A görög és a latin püspök közötti konfliktusról: PĂC-LIȘANU 2006, 512–526. Az egyházmegye felállításáról: JANKA 1996a.

240. Oromzati kereszt és sárkányok az egykori nagyváradi ikonosztázionon – Fotó: Terdik Szilveszter

mogatásra, amelyből az egyházmegye működése fenntartható.⁴ Nyilván az erdélyi Fogarasi Egyházmegye példája lebegett a szeme előtt, ahol ez a keleti hagyományokat még őrző modell élt és működött több-kevesebb sikerrel.

A felállítás után a kívánalmak egy része fokozottan teljesült is: 1781-ben a Nagyváradi Egyházmegyének adták át a latin püspökség tulajdonából a belényesi uradalmat (évi 22 000 forint jövedelemmel), amely az egyházmegye fenntartását biztosította, s ebben a határozatban a király

elrendelte az öttagú káptalan felállítását is. 1792-ben megnyílhatott egy kisszeminárium is az egykori jezsuita kolostorban.⁵ A bazilita kolostor alapításából nem lett semmi, szerepét a káptalan vette át. Egyébként eddigre hasonló folyamat zajlott le a Fogarasi Egyházmegyében is, ahol Aron püspök halála után, az általa alapított önálló szemináriumot is működtető bazilita rendházat beolvastották az egyházmegyei szemináriumba, majd később föllállították a káptalant.

⁴ Például 1758. január 18-án, a bizottság előtt bemutatott javaslatai: ÖStA HKA Ung. Hoffinanz, Rote Nr. 879. 26. junii 1758. f. 834v–835v. CĂLUȘER 2000, 48–51.

⁵ CĂLUȘER 2000, 54–55., 124–125.

241. Az első nagyváradai görögkatolikus templom ikonosztázionja. Körösrév, ortodox templom
– Fotó: Terdik Szilveszter

A SZÉKESEGYHÁZ

Az első templom

Nagyvárad Újvárosnak nevezett, a Sebes-Körös bal partján elterülő részében az első görögkatolikus templom építési ideje nem egészen tisztázott. Forgách Pál római katolikus kanonok, később püspök (1747–1757), 1733-ban állítólag saját, a piacon álló házát adta oda a görög egyesülteknek.⁶ 1735 januárjában egy kérelmet terjesztett be az uralkodónak, hogy anyagi támogatást szerezzen

az unitusoknak, mivel egy évvel korábban – ezek szerint 1734-ben – egy kis oratóriumot létesített számukra Nagyváradon, amelyhez papot is rendelt. Forgách szerint a hívek szegénysége miatt nincs is remény, hogy önerőből új templomot tudnának építeni, mivel a papot is nagyon nehezen bírják eltartani, ezért templom építésére 3000 forint támogatást, a pap eltartására pedig fix évi jövedelmet kér a *Cassa Parochorum*tól.⁷ A görögkatolikus papot nem nevezi meg, de valószínűleg arról

⁶ BUNYITAY 1935, 290.

⁷ „Sacratissimo & Domine Domine Clementissime / In Civitate Magno-Varadiensis ex Vili Cassa Graeci ritus instituto ante annum oratorio, sacerdos eiusdem intus unitus, pro parochia constitutus, Divina Mysteria cum tanta fidelium peragit frequentia, ut idem oratorium pro pluribus recipiendis minime sit capax futurum. Cum autem ex numerosorum s schismate conversorum exemplo, et in plures industritate fide educandae etiam a parentibus proles, dietim accessurae in gremium Ecclesiae sperentur, paupertas vero populi tanta sit, ut amplior Ecclesia ex aedificari non valeat, nisi Mattis Vrea Scrae clementia sublevetur. / Hinc est, quod ego, qua varadiensis Dioecesis immeritus pro tempore vicarius, ab Apostolico Vestrae Majestatis Sacrae zelo, qui orbi in reductis in Principatu Transylvaniae schismaticis natus est, allectus ad Thronum Augustissimum provolsor, et abinde flumina gratiarum in has etiam novas plantulas derivanda in eo humillime supplico, quatenus pro extruenda Ecclesia Graeci Ritus unitorum in civitate Magno-Varadiensis, ex Cassa

a Hátas Lászlóról lehet szó, aki más források szerint 1728 után már a váradi görögkatolikusok esperese volt, s az erdélyi püspöki székre is jelölték (1746. június 26-án halt meg).⁸ Az uralkodó az év közepére meg is hozta a döntést, amelynek értelmében a váradi egyesült parókus évi 150 forintot kapott a szegény egyházközségeket támogató alapból, a templom építésére kért nagyobb összegről viszont ekkor nem esik szó.⁹

Ugyanennek az évnak a végén, a szegény egyházközségeket támogató *Cassa Parochorum* bizottsága támogatásról biztosítva terjesztette föl Okolicsányi János nagyváradi római katolikus püspök (1734–1736) kérelmét a Helytartótanácshoz, amelyben szó esik arról is, hogy Bihar vármegyében az egyesültek számára legalább két templomot kellene építeni, egyet Váradon, egy másikat Belényesen, amelynek költségeit 8000 forintra becsülték.¹⁰

Az uralkodó 1735-ben már kezdeményezte a *Cassa Parochorum*-nál, hogy a váradi unitusokról kapjanak információkat, mivel semmilyen pontos adat nem volt ismert róluk.¹¹ 1736 decemberében az uralkodó megismétli a kérést, hogy az egyházmegye görögkatolikusait írják össze, amit a vármegye, a latin egyházmegye és az aradi ortodox püspök képviselői tettek meg, de ebben az anyagban nincsenek adatok a váradi unitusokra.¹²

1739-ben Csáky Miklós latin püspök (1738–1747) vett a várostól egy telket, ahová a görögkatolikusok számára tényleg új templomot épített (ott, ahol a jelenlegi székes-

egyház is áll), majd ennek közelében egy házat is biztosított a rítusvikáriusa, vagyis a görögkatolikusok püspöke számára.¹³ Az új templom befejezési dátumaként az egyházmegye 1777-es összeírása idején 1744-et jelölték meg, megemlítve, hogy Csáky püspök volt az építtető.¹⁴

A nagyváradi egyházmegyében 1754 és 1758 között folyó kivizsgálások során¹⁵ foglalkoztak a görögkatolikus rítusvikárius templomával, valamint a közelében álló parókia és iskola épületével is, 1757. december 11-én a bizottság ezek jövőbeni sorsát tárgyalta. Kovács Meletius püspök Domenico Italus építőmestert hívta a helyszínre, hogy tervet készítsen az épületek átalakításához, illetve a templom új tornyához.¹⁶ Domenico mester talán azzal a Domenico Luchinivel lehet azonos, aki a Forgách püspök hívására Váradra érkező és a római katolikus székesegyház építésével foglalkozó Giovanni Battista Ricca pallérja volt, s Biró József feltételezése szerint Ricca 1757 körül bekövetkező halála után át is vette a munkálatok irányítását.¹⁷

1758. január 3-án a püspök és az építőmester helyszíni szemléje után hét pontba szedett javaslatot tárgyalták. Az első pontban megállapították, hogy a templom közelében nincs elegendő szabad terület ahhoz, hogy a püspök és a felállítandó konzisztórium számára is megfelelő ház épüljön. A második pontban kifejtették, hogy a parókus és az őt segítő személyeket egy tágasabb, jobban szervezett lakóház illetné meg. A harma-

Universali Venerabilis Cleri Hungaricae Vestra Majestas Scirma qua Summus Ecclesiarum Patronus, tria millia florenorum, parochos vero eiusdem ritus subsistentiam (qui misericordia privatorum hucusque vixit) clementissime resolvere dignetur. Quam clementiam ut Deus immortalis Mattis Vrea Sacrae ad seros annos incolumnitate perpetua victoriis, et Triumphis Augustissimae Domus Austriae perennatura gloria compenset, atque retribuatur omnibus precibus, et sacrificiis exorare pollicemur. Majestate Vrea Scirma Humillimus, perpetuoque fidelis Vasallus, et Capellanus Paulus Steph. Comes Forgács Vicarius capitularis mp.” MNL OL C 38. 21. cs. no 8. f 360.

⁸ POP 1913, 367.

⁹ MNL OL C 38. 21. cs. no 8. f 349.

¹⁰ MNL OL C 38. 21. cs. no 4. f 140–142. Az iratból részleteket közöl: *Acta Cassae*, 1973, 28.

¹¹ MNL OL C 38. 21. cs. no 8. f 351.

¹² TÁSHIDEANU 1913.

¹³ „Szt. László terének [...] délnyugati szögletén, még 1739-ben szintén a várostól házat vett, és annak helyén a nagyváradi piacnak legszébb szögletén, saját költségén az egyesült görögöknek egyházat épített.” A nép nyelvén akkor ezt „rác templomnak” nevezték, s a többi templomtól különbnek tartották. „Az egyház közelében görög katolikus suffraganeusa részére házat vásárolt.” BUNYITAY 1935, 263., RADU 1930, 19., 106. Biró József szerint 1739-ben egy kis kápolna épült, aminek viszont ellentmondanak a később ismerttetett adatok. BIRÓ 1932, 82.

¹⁴ „[...] erecta est per piae reminiscientiae Nicolaum e Comitibus Csáki Episcopum Magno-Varadiensem anno 1744to.” MNL OL C 99. 105. cs. Görög katolikus összeírások 1774–1784. Nagyváradi Egyházmegye f 4r. Arra vonatkozó adatot eddig nem ismerek, amely azt mutatná, hogy Forgách és Okolicsányi korábbi, a templomépítéssel kapcsolatos kérése meghallgatásra talált volna, és arra vonatkozó adatot sem találtam eddig, amely azt bizonyítaná, hogy a *Cassa Parochorum* a templom építési költségeihez hozzájárult volna.

¹⁵ A királyi biztosok által végzett munka naplószerű jegyzőkönyvei, számos más jellegű dokumentum másolatával: ÖStA HKA Ung. Hoffinanz, Rote Nr. 879. 26. junii 1758. f 680–895.

¹⁶ „Sessio 11a die ultima xbris 757. [...] Indicitur Sessio ad diem Martis novi Anni 3tia januarii. Interae Die Lunae venturo Comes Praeses, et alter Commissarius exhibunt ad faciem loci hujus Ecclesiae Ritus unitorum visitatum illius aedificia, et videndum, quae ibi penes tum pro eppo dicti ritus, et ipsius consistorio futuro, tum etiam pro Parocho, et cooperatoribus, atque laicis Ecclesiae, et scholae servitoribus construi valeant; ad quod etiam (16v. 824v) Dnus Eppus Meletius invitabitur, et Pallirus Italus Domenico, qui structurae novae Cathedrali Ecclesiae in Olasz in curam habet, et in arte sua peritus esse laudatur, eccersetur.” ÖStA HKA Ung. Hoffinanz, Rote Nr. 879. 26. junii 1758. f 824r.

¹⁷ BIRÓ 1932, 30–31.

dik pontban kijelentik, hogy a jelenlegi ház a tető javítása után az iskolamester és az iskola számára lenne használható. Negyedszer a templomra is kitérnek, miután belsejét megszemlélték, majd megállapították, hogy a nők számára székeket kellene készíttetni, valamint a férfiakat és nőket elválasztó szerkezet íve javítást igényel. A püspök ebben a pontban azt is jelzi, hogy a templom alatt egy kriptát is szeretne építtetni. Ötödször megállapították, hogy a fatorony helyett jobb lenne falazott tornyot építeni, amely jelentősen magasabb és tartósabb lehetne. Hatodszor megbízták Domenico pallért, hogy a helyszínt rendesen mérje föl. Hetedszer azt mérlegelték, hogy ha a bizottság komolyan fontolóra venné a templom körüli terület növelését, akkor két vagy három városi polgár vagy nemes telkét kellene megszerezni, ami komoly költségeket jelentene. Ezért inkább azt javasolnák, hogy a templomtól mintegy száz lépésre lévő, „Das Steirerische Haus”-nak mondott, új építésű ház megszerzésén gondolkozzanak, amely a püspöknek és a konzisztóriumnak is megfelelő lenne. Ezt a házat a város 6000 forintért szerezte meg a névadó építtetőjétől. Ha a püspök jelenlegi lakhelyét, amelyben épp-hogy csak két szobája van, 1000 forintért el lehetne adni, szükségessé válna, hogy az így nyert bevételt az új épület megvásárlását biztosító összegre, vagyis 6000 forintra egészítsék ki.¹⁸ A bizottság január 9-én javasolta a városnak, hogy a „Domus Steyrerianát” adják el az unitus püspök számára székháznak, méghozzá a püspök által javasolt módon. A városi szenátorok két-három nap gondolkodási időt kértek.¹⁹ Január 17-én a város részéről hat képviselő jelent meg, hogy a szóban forgó ház eladásáról tárgyaljanak, közöttük „Johannes Stajrer”, akié eredetileg a ház lehetett. Végül abban állapodtak meg, hogy a város eladja a császári és királyi bizottságnak a házat, amely a piacra néz, balra tőle az Arany Kereszthez címzett patika, jobbra egy utca, mögötte pedig a városháza található, az árát 6000 rajnai forintban határozták meg, éppen annyiban, amennyiért Stajrer János eladta nekik korábban. A kifizetés ütemében és módjában is megegyeztek, s azt is rögzítették, hogy ennek meg kell történnie június végéig. Hogyha a királynő április végéig nem támaszt ellenevetést, akkor az a szerződés, amelyet kölcsönösen, három példányban aláírnak, életbe is fog lépni. Ugyanekkor a bizottság

megtekintette a már meglévő görögkatolikus épületek átalakítási terveit, amelyeken több, a triviális iskolát, a tanítói és lelkészi lakot érintő módosítást javasoltak, majd a pallért el is küldték a helyszínre, hogy készítse el a változtatásokat. Gondolkoztak még a tervezett bazilita kolostor felállításán is, de erre nem kaptak konkrét javaslatot az uralkodótól.²⁰ A ház eladására vonatkozó szerződés aláírása három nappal később történt meg.²¹

A hónap végén tárgyalták a görögkatolikusok helyzetéről szóló jelentés és javaslat egyes pontjait. Február elsején a 19. pontban a nagyváradi görögkatolikus templommal kapcsolatban megjegyzik, hogy kívülről vakolást igényel, illetve új, kőből építendő tornyot a jelenlegi fa helyett. Majd a körülötte lévő épületek átépítését ecsetelik, amihez egy rajz is tartozik. Megemlítik az új püspöki székház megvásárlására tett javaslatukat, s itt is utalnak egy rajzra, amely a megvételre kínált házról készült.²²

A templom környezetét, a parókia és az iskola átalakítását, illetve a templom és a hozzá építendő torony alaprajzát mutató terv-, illetve felmérési rajz fönn is maradt (239. kép).²³ A templom egy hosszanti telek közepén épült meg, amelynek a térre néző, keleti, rövidebb végében emelkedett a telek teljes szélességét betöltő parókia, míg a nyugati végén az iskolaépület állt, északról házak, délről egy utca határolta. A templom hosszú, téglalap alakú hajójához egyszerű, a nyolcszög három oldalával záródó szentély csatlakozott, a nyílások elhelyezkedését, formáját, az épület belső tagolását a rajzon nem rögzítették. A meglévő épületek alaprajzát szürkével, a tervezett részt rózsaszínnel jelölték. Az új torony közvetlenül a nyugati homlokzat elé épült volna, amelynek a főhomlokzata és a hajó oldalfalai közötti falszakaszait homorú ívesen alakították volna ki, mivel ide tervezték a torony felsőbb szintjeinek megközelítését biztosító csigalépcsőt. Sajnos a homlokzatot ábrázoló tervrajzok – ha egyáltalán voltak – nem maradtak fönn, így a fölépítményről, a sisak formájáról nem tudunk semmit. A költségvetés viszont fönnmaradt, amely szerint a torony maga 3095 forintba és 42 krajcárba, az ács munkái pedig 472 forintba kerültek volna. A tervező nevét sem ismerjük, bár a költségvetésben föltűnik Johann Steirer „Maurermeister” neve, lehet, hogy mind a költségvetést, mind a rajzot ő készítette.²⁴

¹⁸ ÖStA HKA Ung. Hoffinanz, Rote Nr. 879. 26. junii 1758. f 826r.

¹⁹ ÖStA HKA Ung. Hoffinanz, Rote Nr. 879. 26. junii 1758. f 831r.

²⁰ ÖStA HKA Ung. Hoffinanz, Rote Nr. 879. 26. junii 1758. f 836r. Az építkezésekhez szükséges költségvetés: Uo. f 794–798.

²¹ ÖStA HKA Ung. Hoffinanz, Rote Nr. 879. 26. junii 1758. f 837r. A bizottság elnöke január 28-án bejelentette, hogy a ház vásárlásával kapcsolatos szerződéseket már postára adták. ÖStA HKA Ung. Hoffinanz, Rote Nr. 879. 26. junii 1758. f 842v.

²² ÖStA HKA Ung. Hoffinanz, Rote Nr. 879. 26. junii 1758. f 848v.

²³ ÖStA HKA Kartensammlung Rb. 220. Kiemelve az eddig tárgyalt iratanyagból: ÖStA HKA Ung. Hoffinanz, Rote Nr. 879. 26. junii 1758. f 745.

²⁴ ÖStA HKA Ung. Hoffinanz, Rote Nr. 879. 26. junii 1758. f 794v és f 798r.

242. Az északi diakónusi ajtó fölötti faragványok és párkány az egykori nagyvárad-i ikonosztázionon
– Fotó: Terdik Szilveszter

Úgy tűnik, hogy az építkezés nem indult meg egyhamar, mert az egyházmegye 1777-es összeírása során még a székesegyház tornyának építését jelölték meg az egyik legsürgetőbb feladatként, a tetőt és a vakolást ugyanis 1773-ban a latin püspök a közösség együttműködésével már megújította. A leírásból az is kiderül, hogy lehetett egy kisebb huszártornya a templom szentélye felett, amelyben csak egy „csengő” fért el, ugyanakkor az épület mellett állt még egy fatorony is, amelyben egy 100, illetve egy körülbelül 50-70 font súlyú harang függött. Ekkor külön kihangsúlyozzák, hogy az időközben székesegyházi rangra emelkedett templomnak az uralkodó vált a kegyurává, aki az éppen üresedésben lévő váradi püspök-

ség jövedelmeiből végre építtethetne egy tornyot. Külön kiemelik még, hogy karzat és sekrestye építése is indokolt lenne, de egyébként úgy ítélték meg, hogy a templom a szükséges felszerelésekkel el volt látva. Ami meglepő, hogy befogadóképességét 600 főre becsülték.²⁵

A torony építésének kérdése még hosszú ideig foglalkoztatta a püspököket. 1784-ben Joseph Hoffmann „Baumeister”, a rajz jobb alsó sarkában olvasható szignó szerint, készített egy tervet.²⁶ A torony nyugati homlokzati, illetve alaprajza szerepel a lapon. A szalagkeretes, architrávval záródó ajtó fölött ovális ablak nyílik, az armírozott sarokklizénák által közrefogott faltükröben. A főpárkány fölé egy szinttel magasodó toronytesten a dór fejezetes pilaszterek között félkörívesen záródó ablakok nyílnak. A koronázópárkány fölött timpanon emelkedik, majd egy gazdagon profilozott, lanternás torony-sisak koronázza az építményt.

Ugyanebben az évben Jacob Éder Várad-Olasziban, a városnak a Sebes-Körös jobb partján elterülő részében élő kőművesmesterrel szerződést is kötöttek az építésre. A latin és német nyelven, két példányban kiállított dokumentumot augusztus 21-én írta alá a mester és Drágossy Mózes püspök. A szerződésben 16 pontban rögzítették a megrendelő elvárásait, illetve a kivitelező feladatait. Éder ezek szerint a komplett kivitelezést felvállalta az ácsszerkezetektől a nyílászárókig, a munka összesen 6188 rajnai forintra és 40 ½ krajcárra volt tervezve. Többször említik a terveket is, de azt, aki készítette volna, pontosan nem nevezik meg (Források 4.3.).²⁷

A toronyépítést a görög püspök számára az tette egyre sürgetőbbé, hogy a piactér másik oldalán, a görögkatolikus templommal éppen szemben, az ortodoxok is új templom építésébe szerettek volna kezdeni, amit a türelmi rendelet következtében már nyugodtan megtehettek, bár Drágossy püspök tiltakozása miatt számos nehézséggel kellett megküzdeniük.²⁸ A püspök ugyanis attól tartott, hogy ha az új, nagyszabású templom elkészül, akkor az unió már egyáltalán nem lesz vonzó a „szakadárók” számára. Tiltakozásai már nem járhattak eredménnyel: 1784. november 9-én az aradi ortodox püspök lerakta az új templom alapkövét, amelynek munkálatait szintén Jacob Éder építőmester vezette. A temp-

²⁵ „[...] reparata cum novo tecto, et incrustatione anno 1773io sumptibus episcopi latini ritus Adami L. B. Patacich, cum concursu Parochianorum. Eget Imo Turri e fundamentis eregindae, siquidem turricula moderna unius duntaxat tintinabuli capax ruinam minetur. 2do Campanis quae enim modo existunt, earum maxima, vix unius centenarii est, reliquae vero 50. 70. circiter librarum, et hae etiam a ligneo campanili pendent, cui turri erigendae, et campanis procurandis Benigna Suae Majestatis Sacratissimae audente gratia, quae Cathedralis hujus Ecclesiae Jus patronatus tenet, ex proventibus vacantis Eppalis Magno-Varadinensis provideri potest. 3io Siquidem Choro et Sacritia destituatur, ejusdem quoque erectione necessaria, ornatibus seu suppellectilibus necessariis est provisiva, animarum capax est 600.” MNL OL C 99. 105. cs. Görög katolikus összeírások 1774–1784. Nagyvárad-i Egyházmegye f 4r.

²⁶ A rajz felirata: „PLAN Von, einem neu zu erbauenden Kirchen Thorm, an die schon stehende, altgläubische, Kirchen alhüer, in Groswarden wie aus gegen wärtigen Ab Riss zuersehen.” ANDJB, Fond 169. Ep. gr. cat. din Oradea, Inv. 881. dosar 426. f 18. rola 866. A rajzot csak mikrofilmfelvételen láttam, reprodukálásra nem nyílt lehetőség.

²⁷ ANDJB, Fond 169. Ep. gr. cat. din Oradea, Inv. 881. dosar 426. f 19–28. rola 866.

²⁸ A püspök tiltakozó levelét kiadta: FIRU 1934, 159–163.

lom nyugati karzatán olvasható építési emlékfelirat szerint Lius János volt a pallérja. Biró József ebből arra következtet, hogy a templom terveit Éder készítette. Az építkezés ütemesen haladt, de 1786-ban a boltozat leszakadt, több munkás meghalt. Az októberben lefolytatott kivizsgálásban Josef Hoffmann is részt vett, aki több hibát föltárt, és ezért Édert tette felelőssé,²⁹ ami arra utalhat, hogy Hoffmann-nak nem volt közvetlen köze az itt folyó munkálatokhoz, talán éppen Éder konkurense lehetett. Az új ortodox templomot végül 1790-ben szentelték föl, s az Alföld barokk templomépítészetének egyik kiemelkedő példája született meg, amely a hajó külső tagolásának tekintetében a korszakban nemcsak a többi ortodox, hanem a protestáns templomépítészettel számára is szinte mintaadó lett.³⁰

Darabanth Ignác püspök (1788–1805) későbbi beadványai alapján úgy tűnik, hogy a görögkatolikus székesegyházi rangra emelkedett parokiális templom torony végül nem épült meg, hiszen a század végén, 1799. április 3-án a Helytartótanácsához beadott kérvényeiben továbbra is sürgeti, hogy a toronyépítést támogassák, amit ugyan elődje szeretett volna megkezdeni – ennek előkészületeit fentebb láthattuk –, de halála miatt nem tudott megtenni.³¹ Darabanth hivatkozik egy nagyobb összegre (2420 forintra), amelyet még 1786-ban Drágossy püspök vett fel, és Hoffmann építőmesternek adott, de sajnos az nem derül ki, hogy pontosan mire fordították, valószínűleg itt már a torony építéséről lehetett szó.³² Bár amint már említettük, Drágossy Jacob Éderrel szerződött az építésre, s további levéltári források előkerüléséig nem lehet pontosan eldönteni, hogy Hoffmann terve és Éder szerződése vajon kapcsolódott-e egymáshoz, vagy egyszerűen Hoffmann csak egy

243. Szent Miklós- és Istenszülő-alapkép, az egykori nagyváradai ikonosztázion részlete
– Fotó: Terdik Szilveszter

változatot készített, de Éder aztán a saját terve szerint kezdett a munkához, ami a székesegyház építésével kapcsolatos, később tárgyalandó adatok ismeretében valószínűsíthető.

²⁹ BIRÓ 1932, 79–80.

³⁰ BIBÓ 1973; BIBÓ 2011.

³¹ „Ium Quoniam Cathedra haec condigna Cathedrali Ecclesia hucdum provisiva non erat, ipsa parochiali ecclesia, pro cathedrali utimur, quae etiam turri huc adusque destiniebatur, ut fideles mei nec pulsum campanorum audire posuit, et ideo praedecessor [...] quoque meus, de erigenda hic turri, restaurandamque, ecclesia paulo ante suum obitium sollicitus fuit, ast morte praeventus, curam hanc operamque suam in effectum deducere nequire. Cum autem.

2da Vis illuitus magno-varadiensis populus Ecclesia in ipsa civitate Várad antea destitutus, eaque in Várad Velence ad exiguum distantiam provisus, superveniente tolerantia, impetrataque Altissimo Loco facultate, Ecclesiam, et Turrim ornatissimam in ipso foro Magno-Varadinensi e regione recte Ecclesiae meae Cathedralis, in aemulationum populi mei, ut credi par est, partim ope alicui, huic inde implorata, partim vero institutis in misero contribuyente populo collectis, atque in fine finali mutuo etiam levavit pecuniis, neque dum ex parte persolutis, aedificaverit, et elevaverit: ea propter populus meus Magno-Varadinensis me quoque saepe saepius instantissime rogavit, ut restaurandae Ecclesiae et aedificandae Turri, omnem operam quocius impenderem.” MNL OL C 71. 370. csomó 1799. No 19. f 35.

³² „3o illi – 2420 f. Quos defunctus Eppus Moyses Dragosi in sequelam B. Resolutionis Regiae de 786 sub N 8892 emanatae pro absentia facultate testandi fundo religionis inferendos habuisset, qui tamen ne in praesens usque deducti sunt, et ideo interimiter ex remantia fundi 8500 f defaliantur. / Dificultas haec quoad supputationem frum 2420 frum erga representationem suam sub 26a marty 798 cum advoluta inibi recognitione aedilis magistri Josephis Hofman super 2694 fnis 45 xr in quibus summa 2420 frum continetur per deratum Eppum Moyssem Dragosi effective exolutis ad Ex. Consilium Regium factam virtute subsecuti Bgno Gratiosi decreti sub 5a Juny 798 superata est, insequenter ex summa remantiali 18922 f 55 ½ subtrahi non debent.” MNL OL C 71. 370. csomó 1799. No 19. f 33.

244. Oszlop részlete, az egykori nagyvárad-i ikonosztázionon – Fotó: Terdik Szilveszter

A templom berendezése

Ikonosztázion

Az első nagyvárad-i görögkatolikus templom, majd székesegyház 1800 utáni lebontását szerencsére a berendezésének legszebb darabjai túléltek. Ikonosztázionját, szószékét és püspöki trónját a Bihar vármegyei Révre szállították át (241. kép). Noha az eltérő méretek miatt az ikonosztázion jelentős csonkítást szenvedett, és az újbóli összeállítás során több eleme nem az eredeti helyére került, mégis alapvetően megbízható képet alkothatunk arról, hogyan is nézhetett ki eredeti pompájában. Először Marius Porumb foglalkozott ezzel az együttessel, s egyértelművé tette, hogy a nagyvárad-i székesegyházból került jelenlegi helyére.³³

Az egykori nagyvárad-i ikonosztázion összehatásában, szerkezetében a máriapócsihoz hasonlít(ott), ami több részletmegoldás esetében is nyilvánvaló, bár a faragványok között föltűnő virágok, motívumok, figurális elemek már sokkal inkább a balázsfalvi együttes faragványaira

emlékeztetnek. A pócsihoz képest eltérő szerkezeti megoldás, hogy a diakónusi kapuk nem a két alapkép között, hanem teljesen szélre kerültek, ezért két-két alapképet közvetlenül egymás mellé állítottak. Az alapképek előtt nem kaptak helyet a Pócson oltárokként funkcionáló konzolasztalok sem (243. kép). A nagyvárad-i ikonosztázionon a másik két példához hasonlóan az alapképeket csavart oszlopok választják el egymástól, s akárcsak Balázsfalván, nem csupán szőlőfürtök, illetve -levelek, hanem figurális motívumok is megjelennek az indák között. A királyi ajtó két oldalán álló oszlop díszítése a leggazdagabb, és akárcsak az erdélyi példán, oldalirányba haladva csökken az oszloptörzseken alkalmazott díszítés mennyisége. A legbelső oszlopokon a szőlőmotívumokon kívül a fürtöket csipegető madarak szerepelnek még, amelyek közül az alsók egy kígyóval is megbirkóznak, egyik a fejénél, másik a farkánál kapja el a menekülni nem tudó hüllőt. Egyedi megoldás még, hogy a királyi kapuhoz közel eső oszlopok törzsének alsó, akantuszokkal díszített szakaszán kétfejű sasok is láthatók (244. kép).

A legelső zónában, az oszlopokat tartó lábzatok között elhelyezett négy téglalap alakú mező, a balázsfalvi megoldásokhoz hasonlóan, ellentétes irányba tekeredő akantuszlevelekből, illetve szalagmotívumokból képzett ornamentikával díszített, amelynek a közepén egy kisebb képmező is helyet kapott (251. kép). Közvetlenül az alapképek alatti, hasonló méretű, téglalap alakú mezőkben kisebb méretű akantuszokból és szőlőmotívumokból szerkesztett ornamentika kapott helyet, amelyben már a kígyókat tépő és szőlőt csipegető madarak is föltűnnek. A tábla közepén kialakított, festésre alkalmas mandula alakú mezőcske fölé két angyal tart zárt koronát, akárcsak Balázsfalván az Istenszülő- és a Krisztus-alapkép alatti faragott táblákon (249. kép). Az alapképek és az ajtók fölötti, törpeoszlopok között lévő mezők íves, *kemeriának* nevezett részét áttört faragású akantuszok töltik ki, közepükön mandulaforma képmezővel, míg az ívek fölötti sarokmezők már nem áttörtek, hanem domborúan faragott tulipánok díszítik, akárcsak Máriapócon (Balázsfalván viszont ezeken a részeken is akantuszok szerepelnek). A királyi kapu fölötti hármastól ív részletei (levelek, madarak szerepeltetése) a balázsfalvi megoldásra emlékeztetnek. Középpontjában kétfejű sas, mint ahogy a másik két helyen is, két oldalán nem ágaskodó, hanem lépdelő oroszlánokkal, ami viszont egyedi megoldásnak tűnik (245–246. kép). Különös motívumnak számítanak egy ikonosztázionon a diakónusi kapuk fölötti íven megjelenő meztelen női testű alakok, amelyek alsóteste akantuszba megy át (242., 247. kép). Az antik előképekre visszanyúló, a reneszánsz ornamentikában, főképp a groteszkekben újra elterjedt motívum ez.

³³ PORUMB 1984.

245. 1763-as felirat a királyi ajtó fölött az egykori nagyváradai ikonosztázionon – Fotó: Terdik Szilveszter

246. 1763-as felirat a királyi ajtó fölött az egykori nagyváradai ikonosztázionon – Fotó: Terdik Szilveszter

Az ikonosztáz alapképsorát koronázó párkány részletei és arányai a pócsi ikonosztázionéhoz állnak közel: a képszékekben a három szálból komponált szegfűcsokrokat konzolok választják el egymástól, majd egy faragott felületű párkánytag következik. Az alapképsor fölött homorú, áttört faragású architrávon a 17. századtól kezdve megszokott Krisztus őseinek ábrázolása, középen a fekvő Jessze alakjával. A három együttes közül ez a megoldás egyedül itt valósult meg (250. kép). Míg Pócson csak szőlőmotívumok keretezik az egyes képmezőket, addig Balázsfalván és itt állatábrázolások is főtűnnek a növényi elemek között, az agancsai között keresztet viselő, sárkánnyal viaskodó szarvas (248. kép).

Az ajtók közül csak a királyi kapu szárnyai maradtak fenn. Szerkezetében a balázsfalvi redukált változatának tűnik. Két sorba rendezett nyolc, árkádokra emlékeztető kereteléssel kialakított képmezőben az Örömhírvétel, Dávid és Salamon, és négy egyházatya ikonját festették. Az ajtószárnyak íves záródása samárhátívre emlékeztet, a kereszt tövénél növényi leveleket tartó madárfejekkel. Faragása áttört, a növényi motívumok dominálnak (252–255. kép).

A párkány fölött az ünnepsor képeit egymástól elválasztó oszlopokat tartó konzolocskákon függő virágfüzéreknek kellene következni, helyette egy kis párkányt látunk, amelynek eredetileg a képek fölött kellett len-

247. Szirének az egykori nagyváradai ikonosztázionon – Fotó: Terdik Szilveszter

248. Sárkány és szarvas küzdelme az egykori nagyváradai ikonosztázionon – *Fotó: Terdik Szilveszter*

249. Koronát tartó angyalok. Istenszülő-alapkép alatt az egykori nagyváradai ikonosztázionon – *Fotó: Terdik Szilveszter*

250. Jессze az egykori nagyvárad i konosztázionon – Fotó: Terdik Szilveszter

251. Faragott mező Keresztelő Szent János-alapkép alatt az egykori nagyvárad i konosztázionon – Fotó: Terdik Szilveszter

nie, az apostol- vagy az ünnepsort zárhatte le, legalábbis erre utal a tagolása. Biztosan a 19. századi áthelyezés során tévesztették el eredeti helyét. Ezt a párkányelemet olyan ornamentika díszíti, amely a két másik ikonosztázionon nem ismert.

Az ünnepsor tizenöt, egyforma méretű képből áll, amelyeket kis kompozitfejezetes oszlopok választanak

el egymástól, ezek törzse a másik két ikonosztázhoz hasonlóan levélmotívumokkal díszített. Az ikonok fölött kicsiben ismétlődik az alapképek fölött alkalmazott megoldás, miszerint a törpeoszlopok közötti téglalap alakú mezőknek van egy íves, áttört faragású része, amelyet Pócson akantuszmotívumokkal, Balázsfalván és itt viszont barokkos kerubokkal töltöttek ki (256. kép).

252. A királyi ajtó. Dávid és Gábor arkangyal ikonja az egykori nagyváradai ikonosztázionon – Fotó: Terdik Szilveszter

253. A királyi ajtó. Istenszülő és Salamon ikonja az egykori nagyváradai ikonosztázionon – Fotó: Terdik Szilveszter

254. A királyi ajtó. Szent Bazil és Aranyszájú Szent János ikonja az egykori nagyváradai ikonosztázionon – Fotó: Terdik Szilveszter

255. A királyi ajtó. Teológus Szent Gergely és Szent Atanáz ikonja az egykori nagyváradai ikonosztázionon – Fotó: Terdik Szilveszter

256. Három ünnep ikonja az egykori nagyváradai ikonosztázionon – Fotó: Terdik Szilveszter

Az apostolsor szintén tizenöt, az ünnepsorral egyező méretű képből áll. Pócson és Balázsvfalván az apostolok képei ívesen záródnak, és nagyobb méretűek. Az ikonokat elválasztó oszlopok és a fölöttük lévő ívmező egyezik a lentebb lévő sor motívumaival. A sor zárópárkánya hiányzik, valószínűleg ezt illesztették tévedésből két szinttel lennebb, az architráv fölé (258. kép).

Az oromzatot az áthelyezés következtében erősen megcsönkítették, csak a nagyméretű kereszt, a két szomorkodó, a sárkányok kifűrészelt alakjai maradtak fenn (240. és 257. kép), illetve két sas és néhány ornamentális faragvány. A két rokon emlék alapján feltételezhető, hogy a próféták mára elveszett képeit gazdag, a sárkányokat is körülfonó akantuszornamentikába helyezték. Az oromzat eredeti szerkezete a hasonló méretek miatt a pócsi oromzat megoldásaihoz állhatott közel.

A nagyváradai ikonosztázion faállványzatának készítése idejét nem lehet pontosan tudni. Már Porumb is megfigyelte, hogy a faragványok legközelebbi stíluspárhuzama a balázsfalvi székesegyház monumentális ikonosztázionja. Tudjuk, hogy a pócsi együttes 1748 decembere és 1749 augusztusa között elkészült. A balázsfalvi együttest 1749 decemberében már tervezték, 1751 elején már

készen állt. Mivel a nagyváradai ikonosztázion a visszafogottabb pócsihoz képest a részletgazdagabb balázsfalvihoz áll közel, feltételezhető, hogy azt követően készült, talán az 1750-es évek elején, de amíg elő nem kerül valamilyen levéltári forrás, pontosan megmondani nem tudjuk. Stilis alapon a műhely-/mesterazonosság kétségkívül fönnáll.

Az ikonosztázion ikonjai, festése, aranyozása

Az ikonosztázion képi programja a régióban már kikristályosodott rendet mutatja, bár több szempontból inkább a balkáni gyakorlathoz áll közelebb. A négy alapkép közül a negyedik, mivel a templomot Szent Miklósnak szentelték, nem a patrónust, aki már helyet kapott a szokás szerint az északi oldal első alapképén, hanem Keresztelő Szent Jánost ábrázolja (262. kép). A nagyméretű alapképek közül három trónon ülve ábrázolja a szenteket, csak a negyediken áll az Előhírnök.

Szent Miklós fölött az ikonográfiai hagyománynak megfelelően megjelenik az Istenszülő és Krisztus féalakja is (259. kép). A főpap baljával nyitott könyvet tart a

257. Oromzati kereszt és apostolok az egykori nagyváradai ikonosztázionon
– Fotó: Terdik Szilveszter

258. Deészisz-ikonok az egykori nagyváradai ikonosztázionon
– Fotó: Terdik Szilveszter

259. Szent Miklós-alapkép az egykori nagyváradi ikonosztázionon – Fotó: *Terdik Szilveszter*

260. Istenszülő-alapkép az egykori nagyváradi ikonosztázionon – Fotó: *Terdik Szilveszter*

térdén, amelyben a szokásos idézet görög nyelvű szövege olvasható.³⁴ Ruházata hagyományosan püspöki, de felonból és omoforionból áll, viszont nem Panagiát, hanem mellkeresztet visel.

Az Istenszülő mögött két angyal áll, felirataik szerint Mihály és Gábor, a mennyei udvartartása képviselőiként, feje fölé két kisebb méretű angyal tart koronát, másik kezükben görög feliratos tekercs tárul föl (260. kép).

Krisztus trónjának háttámlájánál három-három, profilból ábrázolt hatszárnyú kerub, fölöttük és alattuk, a kompozíció négy sarka felé irányítva pedig a szinte azonos méretű evangélista szimbólumok kaptak helyet. Krisztus himationt és khitónt visel, baljában nyitott könyvet tart, amelyben román szöveg olvasható (261. kép).

Keresztelő Szent János ikonján, amelyen a próféta tájban állva, szárnyakkal jelenik meg, jobbjával Krisztus felé mutat, baljában a megtérésre szólító szavait mutató görög nyelvű tekercset tart, lábainál egy külön medalion-

ban a lefejezést ábrázoló jelenet, a másik oldalon pedig már a tálba helyezett feje látható (262. kép).

A négy alapkép készítési idejét a rajtuk található évszámok és feliratok alapján elég pontosan meg lehet határozni. A képek alsó sávjában, rendszerint az arany háttérre pirossal festett feliratok olvashatók. A jobb alsó sarokban lévő görög felirat mind a négy alapképen szerepel és tartalmilag is megegyezik: Kovács Meletius nagyváradi püspököt, illetve az 1763-as évszámot említi.³⁵ A bal alsó sarokban lévő feliratok a Szent Miklós-, a Krisztus- és a Keresztelő Szent János-ikon estében görög nyelvűek. A feliratok első részében megnevezik azt a szentet, akit az ikon ábrázol, majd az adományozók névsora következik, rendszerint csak keresztnév, bár néha családnevek is foltúnnek. A nevek felsorolása után pedig mind a négy ikonon 1763. október 26-i dátum szerepel. A Szent Miklós-ikonon két oszlopba szedve tizenöt név szerepel, ebből három női (263. kép).³⁶ A Krisztus-ikonon

³⁴ Ἐγώ εἰμι ὁ καλὸς ποιμήν, ὁ ὁπάσκει τὰς ψυχὰς αὐτῶν ὡς τὸν πρόβατον τὸ ἀγαθόν.

³⁵ Διασυνδρομής / μελετιου προθου / επισκοπου της αγι / ας ενοσεος Μέγα Βαρά / διου εκκλησιας πποιων 1763.

³⁶ Κτιτορη τής εικο / vos του αγιουνικολα / ου και τον λοι πουον εικονο / κirkoczas / κirknesoras / κirkdimos / κirkliolas / κirkriwanis / κirkoczas / πποφλορα / κirkdimos / κirkγεοργis / Θομά - / κirkilias ππο ιωανου / κirknikolas ππα ζαμουήλα / κirk Θομας ανδρεου / ιωανα / πποιων όκθομβριου 26.

261. Krisztus-alapkép az egykori nagyváradai ikonosztázionon – Fotó: Terdik Szilveszter

262. Keresztelő Szent János-alapkép az egykori nagyváradai ikonosztázionon – Fotó: Terdik Szilveszter

jóval kevesebb nevet találunk, az egy házaspár, Orosz Malakiás és felesége ajándéka.³⁷ A Keresztelő képén a Szent Miklós-ikonhoz hasonlóan sok név szerepel, tíznél is több adományozóval számolhatunk.³⁸ Ennek a három ikonnak a feliratait görögül írták, míg az Istenszülő-ikonon az adományozók neve cirill betűs román feliratban szerepel (264. kép).³⁹

Az alapképeken kívül további feliratok olvashatók még az ikonosztázion ünnep- és apostolsorának egyes darabjain, rendszerint a képek alsó részein, feketével vagy vörössel írva. Ezek általában már cirill betűs, romános hangzású nevek, minden bizonnyal további adományozók. A Krisztus mennybemenetelét ábrázoló ikon alsó részén például fekete felirat szerepel, amely Jeremiáról és Teodorról emlékezik meg. Az angyalok gyülekezetét ábrázoló ikonon szintén fekete felirat látszik, Ion Petru Hajdukról, és Ion Raduról emlékezik meg, itt is szerepel az 1763-as évszám. Az apostolokat ábrázoló ikonokon

is láthatók piros feliratok, valószínűleg további adományozók nevei (256. kép).

Az ikonok a stílusuk alapján egyértelműen ahhoz a festői hagyományhoz tartoznak, amelyet a szerb és a magyar kutatás is moszchopoliszi (Voskopoja, Albánia) eredetűnek tekint. A 18. században virágzó kulturális élettel rendelkező balkáni város a görög nyelvű kultúra egyik központjának számított, bár lakossága túlnyomórészt macedovlach eredetű volt, akiket a Magyar Királyságban csak cincároknak neveztek. Ennek a stílusnak nálunk legismertebb képviselője Teodor Simeonov Gruntovics, aki az 1760-as években jelent meg Magyarországon, 1765-től többször dolgozott Ráckevén – először 1765-ben –, ahol falképeket, majd az ikonosztázion nagy részét is elkészítette. Ő festette ki majd a székesfehérvári rác templomot is, 1775-ben polgárjogot nyert, korábban már Pomázon telepedett le, s 1785 előtt halt meg. A stílusához kapcsolódó ikonok jól elkülöníthető

³⁷ τῆς εἰκο/νος του Χριστου / Κτιτορ - / Μαλακης Ρουση συν / τυσυμβία και τον γονεον / αυτου και θον τέκνον / όκθομβριου 26. Az átíratok készítéshez Kiss Etele nyújtott segítséget, amit ezúton köszönök.

³⁸ A helyszínen készült felvételeimen sajnos ezek a feliratok nem olvashatók pontosan, így az átírásukra nem vállalkozhatom.

³⁹ Szilágyi Péter, Simon, Maria és Ana. Utóbbiak talán a feleségek.

csoportot alkotnak a hazai emléanyagban.⁴⁰ Ezt a stílust a bizánci formanyelvhez való szoros ragaszkodás jellemzi, ami az alakoknak egyfajta sablonosságot kölcsönöz, bár ezt a hatást a szín- és anyaghasználat erősen oldja, mivel az élénksárgák, -vörösek, -szürkéek, -kékek és a bőségesen használt arany, illetve az arany alapra föl-hordott színekkel megvalósított, lüszter technikára emlékeztető megoldások rendkívüli elevenséget kölcsönöznek ezeknek az ikonoknak, még akkor is, hogyha a táj- és építészeti elemek valóban csak jelzésértékűek. Természetesen a korabeli stílushatásoktól ezek a festők sem maradhattak teljesen mentesek. Sajátosságuk, hogy a szentek ruháit nagy, rendszerint szimmetrikus virágmintákkal teszik még változatosabbá, de a nyugati hatás az ikonográfia bizonyos részleteiben is egyértelműen megfigyelhető.

Most tekintsük át a váradi ikonok néhány ikonográfiai, kompozicionális sajátosságát, összehasonlítva a hazai emléanyagban a Gruntovics műhelyéhez kapcsolt ikonok azonos témájú változataival. Az alapképek közül az Istenszülő ikonja mindenképp külön figyelmet érdemel. A trónon ülő Szűz baljában tartja a gyermek Üdvözítőt, a Hodigitria-ikonokon megszokott formában, lábait viszont kicsit oldalra fordítja, bal lábát mintha maga alá is húzná. Ez az enyhe kontraszt nagyon szerencsésen oldja az Istenszülő testének merevségbe hajló monumentalitást, alakja szinte légiiesen kecsesnek hat. Ez a megoldás nem a Váradon dolgozó festő invenciója: hasonló pozícióban rajzolta meg már Hristofor Zsefarovics is az Istenszülőt 1752-ben, a Thomas Mesmer által rézbe metszett és Bécsben kiadott rajzán, amely az Olympiothissa csodatévő ikont ábrázolja, körülötte Jézus életéből vett jelenetekkel (265. kép).⁴¹ Ennek a típusnak egyszerűbb változata ismert Gyöngyösről,⁴² amelyen csak a két főalak szerepel, de például a trón kialakítása is hasonló: lábai volutákban végződnek, akárcsak Zsefarovics metszetén. Szintén a gyöngyösi templomból származik az a Krisztus-ikon, amely a váradi kisebb méretű, egyszerűsített változatának tűnik, de itt nemcsak az angyalokat hagyta el a festő, hanem Krisztus könyv helyett glóbuszt tart a baljában. A negyedik alapképnek is van párhuzama, ugyanis Gyöngyösről egy álló, Keresztelő Szent János-kép is bekerült a miskolci Ortodox Múzeumba, amelynek kompozíciója mindenképp rokonítható a váradival: a kép alsó sávjában szerepel egy medalion a kivégzés jelenetével, illetve egy tálban a

263. A Szent Miklós-kép donációs felirata az egykori nagyváradi ikonosztázionon – Fotó: Terdik Szilveszter

264. Az Istenszülő-kép donációs felirata az egykori nagyváradi ikonosztázionon – Fotó: Terdik Szilveszter

proféta feje. A váradi példán föltűnik egy bárány is, míg a gyöngyösin János egy kelyhet tart a kezében, amelyben Emmánuel félalakja látható, a jobb felső sarokban pedig az Atya is megjelenik.⁴³

A váradi ikonosztázion ikonográfiaileg leggazdagabb része az ünnepsor, amelynek eredeti rendje az áthelyezés következtében megbomlott. Balról jobbra haladva ugyanis Lázár föltámasztásával indul a sor, ezt követi Szűz Mária születése, Jézus keresztelése, Jézus bemutatása a Templomban, Szűz Mária bevezetése a Templomba, Örömhírvétel, Péter és Pál apostol, Keresztrefeszítés,

⁴⁰ Nem tudni, hogy Gruntovics mekkora műhelyt tartott fenn, mindenesetre Nagy Márta egy egész műhelyt kapcsol hozzá: NAGY 1998, 19–30., 76. (különösen 65. lábjegyzet). Teodor Gruntovics magyarországi működésének egyes állomásait tisztázta, a ráckevei megrendelőkkel kötött szerződéseit közölte, és a korábbi, a kérdésre vonatkozó szakirodalmat átértékelte: Тодич 2010, 319–342.

⁴¹ Az Elasson-monostor ikonját hívják Olympiothissának, amelyet az Olümposz-hegy egyik kolostorából szállítottak át ide. A metszetről: ДАВИДОВ 1976, 277–278., 73–75. kép, РАРАСТРАТОС 1990, 170–171.

⁴² NAGY 1998, 88.

⁴³ A két ikon: NAGY 1998, 89–90.

265. H. Zsefarovics–T. Mesmer: Istenszülő, részmetset, 1752, Bécs – Давидов 1976 után

266. Az Istenszülő bevezetése a Templomba és Örömhírvétel-ikon az egykori nagyvárad ikonosztázionon – Fotó: Terdik Szilveszter

Az angyalok gyülekezete (256. kép), Pokolraszállás, Jézus bevonulása Jeruzsálembe, Úrszínváltás, Mennybemenetel, az Istenszülő elhunytja és végül a Pünkösöd. Eredetileg talán naptári rendben lehettek, mivel több olyan ikon is szerepel itt, amelyek ebben az időben már nem nagyon szoktak helyet kapni az ünnepsorban (például a Főapostolok és az Angyalok), ugyanis a 18. század közepe táján az ünnepsor tematikáját inkább az Istenszülő és Krisztus életéhez kapcsolódó események-ünnepek ikonjai uralják, az elrendezésben pedig a kronológiai rend kapott nagyobb szerepet.

Ikonográfiai szempontból a várad ünnepikonokon nagyon részletgazdag megoldásokkal találkozunk. Míg a kompozíció szerkesztési elveiben ragaszkodtak a bizánci sémákhoz, azért az ünnepek között is találunk néhány kivételt. Nagyon izgalmas az Örömhírvétel ábrázolása (266. kép), amelyen Szűz Mária a kép bal oldalán egy pulpitus előtt, sarkaira ereszkedve térdel, s az angyali köszöntésre kicsit megemelkedve hátrafordul, kezét megemelve széttárja, az angyal pedig a kompozíció jobb oldalán, felhőn térdelve száll alá, baljában liliumot tart, jobbával az ég felé mutat, s kompozíció tetején felhők között meg is jelenik az Atya, aki egy sugárban a Szentlelket is elküldi a meglepődött Szűzre. Ez a kompozicionális forma egyértelműen nyugati hatásnak tűnik, egyébként már Zsefarovics 1752-es metszetén is hasonló formában jelent meg,⁴⁴ de ez az enyhén „kitekert” testtartás a későbbiekben sem válik túl népszerűvé a bizáncias ikonográfiában.⁴⁵ Rendhagyó még a Pünkösöd ábrázolása, amelyen a megszokott, félkörívbe rendezett forma helyett több síkra, „oszlopokba” vannak bontva a figurák: az ikon felső részén az Istenszülő trónon, középen a két főapostol egymással szemben ül, alattuk a kozmosz alakja látható, míg a többi apostol az ikon két szélére szorult olyannyira, hogy kettőt csak a dicsfényük felső szegélye idéz meg, mivel már nem fértek el a képmezőben (267. kép).

Gyöngyösről is ismert egy szinte teljes ünnepsor, amelyeket ha összevetünk a váradakkal, megállapítható, akárcsak az alapképek esetében, hogy az itteni festő sokkal részletgazdagabban, több mellékszereplővel igyekezett megjeleníteni a történeteket, de az is elmondható, hogy egy-két kivételtől eltekintve (lásd fennebb), ugyanazokból a késő bizánci kompozicionális sémákból indult ki, mint a gyöngyösi ikonok festője.⁴⁶

⁴⁴ ДАВИДОВ 1976, 74. kép.

⁴⁵ Egy 1741-es univ. kiadású könyv Örömhírvétel-metszete is hasonló kompozíciót mutat (ЗАПАСКО-ІСАЄВИЧ 1984, Кат. 1401., ill. a 79. oldalon). A hátraforduló Istenszülő jelenik meg a Balázsfalván 1768-ban kiadott *Pentekosztáron* címlapjának alsó képmezőjében, Petru Papavici fametszetén (TATAI-BALTÁ 1995, 225., 29. kép), amely aztán megjelenik az 1765-ös *Evangelium*, illetve az 1771-es *Triodion* címlapján is. ANDREESCU 2004, 84–85., fig. 42–43.

⁴⁶ Gyöngyösről származó ikonok: Pokolraszállás, Pünkösöd, Keresztelés, Lázár feltámasztása, Bevonulás Jeruzsálembe, Titkos vacsora, Mennybemenetel, Istenszülő elhunytja, Keresztrefeszítés, Apostolok gyülekezete. NAGY 1998, 76–86. Egy részüket korábban publikálta: KÁRPÁTI 1993.

Váradon az ikonosztázion apostolsora is tizenöt képből áll. Középen trónon ülő Krisztus, a külön ikonmezőbe helyezett közbenjáró Istenszülővel és Keresztelő Szent Jánossal alkot deésziszt (258. kép). Az apostolok arany háttér előtt állnak, mindegyikük nyitott könyvet tart a kezében, amelyekben görög szövegek olvashatók, ezek pontos átírása és értelmezése egyelőre nem volt lehetséges.

Ez a festő vagy ezek a festők dolgoztak a királyi ajtón is. A felső sor négy képén az Örömhírvétel mellett Salamon és Dávid próféta jelenik meg (252–253. kép), az alsó négy képmezőben az egyházatyák szerepelnek (Szent Atanáz, Teológus Szent Gergely, Aranyszájú Szent János, Nagy Szent Bazil) (254–255. kép). A balkáni területekre jellemző ez a megoldás a 18. században.⁴⁷ Ők festették az alapképek alatti ketabédesz mandula alakú képmezőiben látható prófétákat is, akik szintén görög nyelvű szövegekkel díszített iratkeercseket tartanak a kezükben (balról jobbra haladva: Izajás [249. kép], Zakariás, Illés, Dániel). A kis képmezőkben az arany háttérrel a krétaalapozásban föltűnő pecsételt minták teszik változatossá, amelyeket alkalmaztak az alapképeken, illetve az apostolképeken is.

Kérdés, hogy a Nagyváradon dolgozó festők műhelyének volt-e közvetlen kapcsolata a két évvel később már biztosan Magyarországon működő Teodor Gruntoviccsal. Levéltári adatok hiányában a kérdésre teljesen egyértelmű választ egyelőre nem tudunk adni. A „rác-kevei műhelynek” tulajdonított ikonok valóban több ponton szoros rokonságot mutatnak a nagyváradon hasonló tematikájú ikonokkal, de összességében megállapítható, hogy a váradon készült képek aprólékosabban kidolgozottak, sokkal több olyan ikonográfiai részlet is szerepel rajtuk, amely a Gruntovics-kör ikonjain nem tűnik föl. Kidolgozottságukban érezhető a magas művészi színvonalra törekvés, a díszítés aprólékos szeretete, ami Gruntovics munkáiról hiányzik, nem találjuk ezt a fajta alkotószellemet sem a rác-kevei ikonosztázionon, sem a falképein. Arra is gondolhatnánk, hogy Váradon a püspöki megrendelés ténye sarkallta a mestereket, hogy ilyen magas színvonalon dolgozzanak. A váradon készült ikonok igazából ahhoz a műhelyhagyományhoz állhatnak még közelebb, amelynek egy teljes sorozat ikonja a tárnokszentgyörgyi szerb ortodox kolostorban maradt fenn, és az ikonokon olvasható donációs feliratok szerint 1748-ban kerültek ide. A tizennégy darab, alapvetően a fontos ünnepeket ábrázoló ikon, amelyeken az alsó sávban rendszerint különböző szentek álló csoportjai is föltűnnek, stílusuk és ikonográfiájuk alapján moszchopoliszi festő munkáinak tekinthetők, de alkotójukról nem le-

267. Pünkösöd, ikon az egykori nagyváradon – Fotó: Terdik Szilveszter

het tudni semmi biztosat.⁴⁸ A váradon készült ikonok igényessége még ezt a korszakot idézi a moszchopoliszi festők működéséből.

Az ikonokon olvasható számos név ösztönzi a kutatót, hogy korabeli népszerűség-összeírásokkal is megpróbálja összevetni az itt található adatokat. Mivel Kovács Meletiuszt 1739-ben, az unió elfogadása után először a diószegi „görögök” papjának nevezték ki, akik, kereskedők lévén, gazdasági és politikai okokból kénytelenek voltak az uniót is elfogadni, kézenfekvőnek tűnt, hogy a görögök összeírásaiban található nevekkal vessük össze az ikonokon szereplő donátorokat. A Helytartótanács levéltárában több összeírás is fennmaradt. 1760-ban számba vették a diószegi kereskedő Compania tagjait is, akik között voltak váradon is, egyiküket éppen Kosztának hívták,⁴⁹ de mivel ez az egyik legkedveltebb görög névnek számított, egyértelműen nem lehet azonosítani az ikonokon szereplő Koszták valamelyikével. Feltételezhető továbbá az is, hogy a feliratok nem feltétlenül a

⁴⁷ *Ikonen* 1970, kat. 119. és kat. 121.

⁴⁸ РОПОВИЋ 1996, 237–240., 10–23., ЈОВАНОВИЋ 1997, 109–110.

⁴⁹ MNL OL C 42, fasc. 2 No. 8. 15. cs. f 23.

268. Szószék, egykor Nagyváradon. Körösrév, ortodox templom – Fotó: Terdik Szilveszter

megrendelők etnikai hovatartozására, hanem inkább kultúrájukra utalhatnak, másrészt a megrendelő püspökre, aki Macedóniában született cincár volt, akárcsak a művészek, s valószínűleg ez utóbbiak könnyebben boldogultak a görög, mint a cirill betűkkel.

Az ikonosztázion állványzatának festése mégsem készült el teljesen 1763-ban. A királyi ajtó fölött található cirill betűs, román nyelvű felirat szerint ugyanis az aranyozása és festése 1768-ban, Kovács Meletius püspök idejében folytatódott. A felirat a püspökön kívül megemlékezik még Mózes nagy protopopról, aki nem más, mint Drágossy Mózes, illetve Simon nevű protopról, majd közli a „ktitorok” neveit is: Szilágyi Pétert, Orosz Illést, Pap Miklóst és Görög Miklóst említve (245–246. kép).⁵⁰ A moszchopoliszi festők stílusától nagyon különböző stílushagyományt követett az a festő, aki minden bizonnyal 1768-ban befejezte az általuk megkezdett munkát: megfestette az alpképek alatti mezők négy kis jelenetét (balról jobbra haladva: Szent Miklós megmenti a hajósokat, Menekülés Egyiptomba, Krisztust megkísérti a Sátán, köveket tart feléje a pusztában, Keresztelő Heródes előtt prédikál [251. kép]), az alpképek és az ajtók feletti mandula alakú képmezőnek

félalakos prófétáit, az architráv Jessze figuráját, és a további prófétákat a többi képmezőbe, valamint az oromzati keresztet és a hozzá tartozó két mellékalakot. A kereszt karéjos száraiban a négy evangélista is helyet kapott (240., 247–248., 250., 257. kép). Ez a név szerint eddig még nem ismert festő az ikonokhoz képest sokkal inkább a nyugati festészet hatása alatt állt, figurái, jelenetei naturalizmusról tanúskodnak – valószínűleg már nyugati metszetelőképeket is használt,⁵¹ a képek háttéréiben a kék dominál, az aranyat elhagyja. Feliratai cirill betűs román szövegek. Minden bizonnyal ő festette a püspöki trón és a szószék képeit is. Egyelőre nem ismerünk olyan ikonokat vagy ikonosztázionokat, amelyeket össze tudnánk vetni ennek a festőnek a műveivel, így azonosítására egyelőre nem vállalkozhatunk.

Ha a váradi ikonosztázion faragott részei már valóban elkészültek a század közepén, akkor az ikonok, illetve a festés-aranyozás készítésére vonatkozó adatok szerint ezekre még több mint egy évtizedet kellett várni, ami egyébként Máriapócs és Balázsfalva esetében is hasonlóan alakult.

Szószék és püspöki trón

A váradi székesegyházból kiszállították a szószéket és a püspöki trónt is, amelyek minden bizonnyal az ikonosztáziont faragó műhely munkái, a faragványok stílusa, a fölhasznált díszítőmotívumok szinte egyeznek. Szerkezetük szintén a balkáni, a Mediterráneumban elterjedt formákat követi. A szószék kosara, hangvetője poligonális alaprajzú, a trón baldachinját a szószékkosárhoz hasonló áttört faragványokból összeállított csúcscsúsz zárja (268. kép). A trón egyébként dobozszerű építmény, amelynek főnézete teljesen, két oldala csak részben nyitott, a baldachint oszlopok tartják (272–274. kép). A nyitott részeket olyan íves záradékok díszítik, mint amilyenek az ikonosztázion ajtóit felett láthatók. A trón alsó részein két faragott oroslán is föltűnik, nyilván Salamon trónjára való utalásként.

A trón háttámláján a trónon ülő Krisztus képe látható, de nem főpapi ruhában. Kezében nyitott könyv, román felirattal (273. kép). Ruházata élénk színű, bár köntöse erősen megkopott, a háttér kék, az egész jelenetnek rózsaszínre színezett építészeti elemekre emlékeztető keret kölcsönöz térbeli mélységet.

A szószék kosarán a négy evangélista auktorportréra emlékeztető ábrázolása látható, könyvük nyitott, bennük román idézetek (269. kép). A szószék háttám-

⁵⁰ A feliratot latin betűs átiratban közli: PORUMB 1984, 562. Ő Szilágyi Péter nevét Simádinak olvasta, de az eredetivel egybevetve inkább Szilágyi lehet a helyes változat.

⁵¹ Ez különösen a Menekülés Egyiptomba, illetve a Kísértés-jelenet esetében feltételezhető, mivel az utóbbin a Sátán alakja már a nyugati bibliailusztrációkon megszokott patás, szarvas formát mutatja.

269. Evangélisták a szószék kosarán. Körösrév, ortodox templom – Fotó: Terdik Szilveszter

270. Szent Pál apostol a szószék hátfalán.
Körösrév, ortodox templom – Fotó: Terdik Szilveszter

271. Szószék kosarának faragványai.
Körösrév, ortodox templom – Fotó: Terdik Szilveszter

láján Szent Pál apostol áll, kezében nyitott könyv, illetve szokásos attribútuma, a kard látható. A szent apostol neve aranybetűkkel, görögül készült (270. kép).

A festő személyét itt sem ismerjük, stílusa az ikonosztázion második rétegéhez kapcsolódik, de a monumentális Krisztus-ábrázolást nézve, amely alapvetően a

272. Püspöki trón részlete. Körösrév, ortodox templom
– Fotó: Terdik Szilveszter

bizánci festészet hagyományainak biztos ismeretéről tanúskodik, megkockáztatható az a feltételezés, hogy a bizánci hagyományokat belülről ismerő mester munkáival állunk szemben, aki viszont már biztosan tájékozódott a nyugati formanyelvben, és alapvetően el is köteleződött ebben az irányban.

Új liturgikus tárgyak

1782. november 8-án kelt Keresztúry, a nagyváradi görög püspök bécsi ágensének a püspökhöz írt levele, amelyben az új liturgikus tárgyakkal kapcsolatos fejleményekről ír.⁵² Kiderül, hogy új füstölőt, méceszt és gyertyatartót szeretnének csináltatni, az ágens már beszélt is egy aranyművessel. Közben megkezdtek a fölösztatott kolostorok javainak az árverését, ezért az ágens azt a megoldást ja-

273. Trónon ülő Krisztus a püspöki trón hátfalán.
Körösrév, ortodox templom – Fotó: Terdik Szilveszter

274. Püspöki trón részlete. Egykor Nagyváradon.
Körösrév, ortodox templom – Fotó: Terdik Szilveszter

⁵² „Gratissimas de 25to evoluti 8bris peculiari complens sum affecto: / Quia circa lampadem, Thuribulum, Tabernaculum, et Candelabra disponere placuit, probo quam maxime: / Ultimam licitatio Suppelletilium abolarum Ecclesiarum litins constitisset; multum sani prosperare potuissemus, cum sciam similibus occassionibus cuncta levissimo haberi posse pretio: et agat (?) Rmsa Vra, quantum possibile, ut a contractu cu aurifabro quoad Lampadem et Thuribulum jam inito, recedatur: / Sin minus, in Domino Laborem prosequatur: / Quoad candelabras et Tabernaculum, cuin Aurifaber in delineationem tantum quorum velut scribere placet occupetur, neque conventio inita habeatur; si haec in licitatione procurare possent; nulla subversatur difficultas, quo minus a suspecto delineatione, et subsequo labore arceri valeat, si autem praefata candelabras et Tabernaculum Ritui nostro accomoda in licitatione aquiri non posseat, aurifaber continuanda continuet: / De casulis harum summarumesse necessitatem, Rmsa Vra non ignorat, hinc qualum mihi foret, Pluvialia ex quibus facile casula nostri ritus adaptari quirent, ex nobilisti materia si netamen summarum 120 frum excedant emeret. [...]” ANSJB, Fond 169. Ep. gr. cat. din Oradea, Inv. 881. dosar 426. rola 866. f 7.

275. Vasállvány, Krisztus portréja.
Nagyvárad, görögkatolikus székesegyház
– Fotó: Emődi Tamás

276. Vasállvány, II. József portréja.
Nagyvárad, görögkatolikus székesegyház
– Fotó: Terdik Szilveszter

vasolja, hogy próbáljanak ott megfelelő tárgyakat vásárolni. Azt is leírja, hogy aranyműves ugyan már dolgozik a gyertyatartók és a tabernákulum rajzain, de ha sikerülne megfelelő, kész darabokat találni az árveréseken, akkor abbahagyja a munkát, ha nem találnak a rítusnak megfelelő tárgyakat, akkor viszont folytatja. Érdekes adalék még, hogy az ágens a ruhák tekintetében pluvialék vásárlását is ajánlja, mivel azok könnyen átalakíthatók görög liturgikus ruhákká.

Úgy tűnik, hogy az árverésen nem találtak megfelelő portékákat, mert a levéltárban 1783-ból fennmaradt egy ezüsttabernákulum terve. A latin szentségházakra emlékeztet, fő nézete domború, két oldala homorú kiképzésű, hátoldala viszont egyenes, négy sarkán ión fejezetes oszlopokkal. Teteje hullámprofilos íves kiképzéssel, csúcsán latinkeresztel. Sajnos a mester neve nem derül ki, valamelyik bécsi ötvös készíthette ezt a rajtot.⁵³ Nem tudni, hogy megvalósult-e, mindenesetre a székesegyház jelenlegi ezüst szentségházának formája nem hasonlít a barokk tervekéhez, 19. századra datálható munkának tűnik.⁵⁴

Két kovácsoltvas állvány

Minden bizonnyal a görögkatolikus egyházmegye felállítására került a templomba az a két, háromlábú kovácsoltvas állvány (újabbán gyertyatartóvá alakítva), amelyek egy-egy ovális képet tartanak (275–276. kép). A kovácsoltvas díszállvány, valódi kovács-mesterremeknek tűnik, alapvetően akantuszokból kombinált díszek adják meg az összhatást, de babér-, illetve rózsafüzérek is szerepelnek rajta. Ami még különösebb, hogy a talprészen egy-egy vasputtó is föltűnik, kezükben rózsát tartva, míg a kép fölött zárt, keresztet látszik, az egész együttes csúcsán fél szárnyát kiterjesztő madár (talán fénix) helyezkedik el, s csőrével ő is egy akantuszt „fúj”. Az egyik medalion Szűz Mária, a másik Krisztus büsztségét ábrázolja. A fémre festett képek mögött további két portré rejtőzik: Mária Terézia, illetve II. József arcképe (276. kép). A királynőt már feketében, özvegyi öltözékben ábrázolták. Az 1777-es év eseményei tűnnek a legalkalmasabbnak arra, hogy egy ilyen jellegű alkotással állítsanak em-

⁵³ Alaprajz és előnézeti rajz: ANSJB, Fond 169. Ep. gr. cat. din Oradea, Inv. 881. dosar 426. rola 866. f 8–9.

⁵⁴ JULA–NOVICOV 2007, 73. Nagyon hasonló szentségháza van az eperjesi katedrálisnak is. Képe: BABJAK 2005, 33.

léket, vagy biztosítsanak folyamatos, még ha rejtett jelenlétet is az uralkodóknak egy püspöki templomban. Az ovális képforma és a kettős, nyitható képszerkezet a nyakláncokon viselt medálok technikáját idézi. A medálokon gyakran rejtve, féltve viselték a szeretett személyek képmását. Mintha ezt a bensőséges viszonyt akarták volna megidézni az állványok képeivel is. A váradi egyházmegye valóban sokat köszönhet az uralkodónak, hiszen ha Mária Terézia nem alapította volna meg az egyházmegyét, a románság között az egyházi unió nehezen tudott volna hosszú távon fejlődni. A kovácsoltvas emlékeket a szakirodalom és talán a helyi hagyomány az uralkodó ajándé-

kának véli.⁵⁵ Inkább helyi kezdeményezésről lehet itt szó, nehezen képzelhető el, hogy Mária Terézia, de főképp II. József, Krisztussal és Szűz Máriával akarta volna magát a hivatalos udvari reprezentáció keretein belül párhuzamba állítani. Az egész gesztus mögött inkább a váradiak ötletgazdag buzgóságának érdekes lenyomatát láthatjuk. A kovácsoltvas részek stílusa nagyon ügyes, de helyi mester munkája lehet, talán ezt erősítheti a hivatalos uralkodói jelképek – kétfejű sas, Szent Korona – hiánya, s ezt erősítheti a csúcspdíszként szerepeltetett főnix, amely arra utalhat, hogy az uralkodói kegy végül is a végromlás széléről hozta vissza, új életre keltette az egyházi uniót Biharban is.

AZ ÚJ SZÉKESEGYHÁZ

A templom építése

A régi parokiális templom, úgy látszik, az ortodox templom elkészülte után már méltatlannak tűnt az egyházmegye vezetői szemében, hogy igazi székesegyházként tekintsenek rá. Már említettük, hogy Drágossy Mózes a nyolcvanas években torony építéséhez fogott, de Darabanth Ignác püspök későbbi beszámolója alapján úgy tűnik, hogy a munkát nem fejezték be. Darabanth 1799. április 3-án terjesztette föl kérését a Helytartótanácsnak, amelyben a székesegyház tornyának megépítéséhez, illetve a templom felújításához kér támogatást. A levélhez csatolt dokumentumokban részletesen bemutatja, hogy 1780 és 1798 között milyen támogatásokra kapott ígéretet az egyházmegye, s hogy abból ténylegesen mennyit használt föl. A költségösszesítések eredményeként megállapítja, hogy ebben a két évtizedben végül 17 718 rajnai forintot és 32 krajcárt még nem használtak föl, amelynek folyósítását a tervezett munka megvalósításához kéri. Az is kiderül, hogy a tervezett munka költségei az órával és a harangokkal együtt 31 000 forintra is rúghatnak. Ebből az összegből körülbelül 12 000 forintra van meg a fedezet különböző forrásokból, ezért számít nagyon a Helytartótanács támogatására.⁵⁶

Darabanth erőfeszítései eredménnyel járhattak, de 1800-ban megismételte kérését a Helytartótanácsnál.⁵⁷ Ebben az évben el is kezdte az új templom építését, bár az előző két évben már nyugtákát adtak a toronyépítéshez szállított anyagokról.⁵⁸

1804. május 24-én Jacob Éderrel és Conrad Hazllal szerződött, hogy az új székesegyházat összes 15 000 rajnai forintért megépítik.⁵⁹ Az első pontban megadták a templom méreteit, amely az új, megépült toronytól a szentély végéig 24 öl (kloster) hosszú lesz. Az egész templomot, a szentélyt, a hajót és a két oldalkórust is boltozni kell. Lezsögeznek, hogy a szentély alá kriptát is kell építeni, amely szintén boltozva lesz. A templom padlózatát kehlheimi kővel kell majd burkolni. A 2. pontban az építőmester minden építő- és kézi munka biztosítását vállalja, a szükséges eszközökkel együtt. A 3. pontban a mester azt is vállalja, hogy a régi templomot lebontja, alapjait kiszedi, a téglákat letisztítja. Az új templomot a tervek szerint építi meg, s ezért 15 000 rajnai forintot fog kapni. A 4. pontban már a püspök vállalja, hogy az építéshez szükséges anyagokat biztosítani fogja, a főntebb megállapított 15 000 forintot pedig a munkához szükséges mértékben folyósítja. Az 5. pontban a közöttük létrejött, a torony építésére vonatkozó szerződést semmisnek nyilvánítja, s kijelenti, hogy az abból még hátralévő pénzt a torony magasítására kell fordítani. Az aláírások után szereplő két sorból kiderül, hogy a korábbi, a torony építésére vonatkozó szerződés alapján 1803. augusztus 30-án Éder már fölvetett 4000 rajnai aranyforintot, míg az új szerződés aláírásakor 1000 forint illette meg.

A szerződés kéziratán található, részki fizetésekre utaló feljegyzések szerint Éder 1811. május 31-én vette föl az utolsó összeget,⁶⁰ ami a munkálatok elhúzódását jelenti. Ez állapítható meg a különféle mestereknek járó nyugtákon

⁵⁵ RADU 1930, SABĂU 2005, 60., 341., 307., 308. kép.

⁵⁶ MNL OL C 71. 370. csomó 1799. no 19. (Források 4.4.)

⁵⁷ Ekkor állítólag 16 996 rajnai forintot kért. JULA–NOVICOV 2007, 7.

⁵⁸ A székesegyház építésével kapcsolatban számtalan nyugta maradt fenn (ANSJB, Fond 169. Ep. gr. cat. din Oradea, Inv. 881. dosar 426. rola 866. és uo. dosar 427, rola 868.) Megköszönöm Emődi János nagyváradi helytörténésznek, hogy a nyugtákból készült regesztáit 2008 nyarán önzetlenül a rendelkezésemre bocsátotta.

⁵⁹ ANSJB, Fond 169. Ep. gr. cat. din Oradea, Inv. 881. dosar 426. f 125–126. rola 866. A rossz minőségű mikrofilmről készült fotó alapján hozzáférhető szöveg értelmezésében Papp Szilárd segítségét ezúton köszönöm meg.

⁶⁰ ANSJB, Fond 169. Ep. gr. cat. din Oradea, Inv. 881. dosar 426. f 126 r. rola 866.

szereplő dátumok alapján is, noha 1805 körül az épület szinte már használható állapotban lehetett, amint a berendezés elkészültével kapcsolatban látni fogjuk. A befejezés és a szentelés pontos dátuma nem ismert, valószínűleg 1812 körül érhetett véget. A Helytartótanács állítólag 1815-ben kérte az építkezéshez fölhasznált összegek sorsáról készítendő kimutatást.⁶¹

Feltételezhető, hogy a székesegyház terveit is Éder készítette, akárcsak az ortodox templomét. Az eddigiek alapján az is látszik, hogy először a toronyépítést kezdték meg, de mivel időközben a püspök teljesen új templom építése mellett döntött, az egész koncepciónak változnia kellett. Ez az építési sorrend azzal is járt, hogy a templom keletelését meg kellett őrizni, ennek köszönhetően, az egész épület a szentéllyel néz a tér felé, a torony és a főhomlokzat alig érvényesül, mivel a telek nyugati végében már ekkor is épület, az iskola állt. Az elhelyezés változatlansága mindenképp hátrányt jelentett az ortodox templomhoz képest, amelynek nyugati főhomlokzata közvetlenül a térre néz. A görögkatolikus székesegyház telkének keleti végében, a térre néző oldalon, állt egy városi ház, amelyben a parókia működött. Ennek lebontása után az új templom déli és nyugati homlokzata kiszabadult a szomszédos épületek árnyékából, bár igazából így sem alakult ki olyan nézete, amelyben megfelelő távolságról nézve jól érvényesülhetnének az épület arányai.

A székesegyház latinkereszt alaprajzú, szentélye szegmensívben záródik (277. kép). A kereszthajók a templom belsejében nem igazán érzékelhetők, mivel oratóriumra emlékeztető módon karzat épült bennük, alattuk pedig sekrestyéket alakítottak ki, amelyeket teljesen leválasztottak a hajó terétől. Ekkor még nem létezett a nyugati karzat sem.⁶² A barokkban mind az ortodox, mind a görögkatolikus templomokra jellemző lesz, hogy két bejáratuk van, amelyek a női és férfitemplom külön megközelítését tették lehetővé. A torony alatti, nyugati kapu a női részbe, a déli bejárat a férfiak templomába vezet. Az egész székesegyház boltozott, a csehsüvegboltozatokat elválasztó hevederek kompozit fejezetes pilaszterpárokon nyugvó párkányvállakról indulnak. A székesegyház falait kívül dór fejezetes pillérek tagolják, közöttük a szemben lévő ortodox templomon már kidolgozott megoldás ismétlődik, vagyis fülkék tagolják az oldalfalakat (281–282. kép). Ez a megoldás a 18. század végére az alföldön más felekezetek templománál is elterjedt.⁶³ A székesegyház külső építészeti tagozatain a dór oszloprendbe tartozó elemek dominálnak (pillérfejezetek, a párkányok képszékeit osztó triglifek), így az egész épület robusztusabb, klasszi-

277. Szent Miklós görögkatolikus székesegyház délkeletről, Nagyvárad – Fotó: Terdik Szilveszter

278. Szent Miklós görögkatolikus székesegyház délnyugatról, Nagyvárad – Fotó: Terdik Szilveszter

cizálőbb jellegűvé vált az ortodox templomnál, amelyen a ión rend elemei kaptak hangsúlyosabb szerepet (279–280. kép). A hajó és torony összekapcsolása nem túl harmonikus, az oldalfalakat tagoló fülkék a torony északi és déli falán is megjelennek, talán átvezető elemként (278. kép). Alkalmazásukat a torony időközben megváltozott magassága is indokoltá tehetette, hiszen az építés kezdetén még egy sokkal kisebb méretű épülethez szánták, s a magasság növelésével az alsó részek szilárdságát is fokozni kellett. A koronázópárkány fölött erkély fut körbe, az e fölött következő, utolsó szint és a

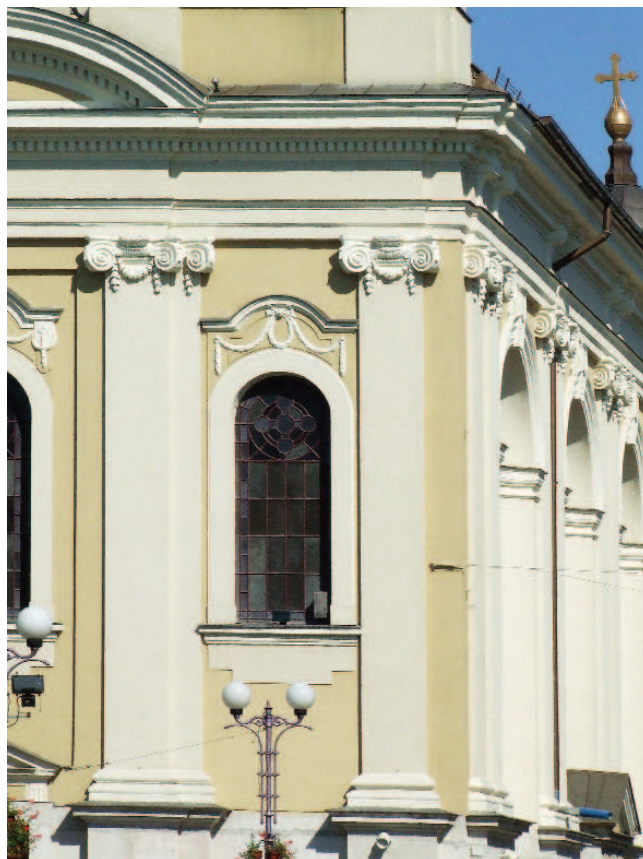
⁶¹ JULA–NOVICOV 2007, 8.

⁶² Ez a karzat 1921–1924 között épült. DEJEU 1926, 234.

⁶³ A külső fülkesor építészeti eredetével foglalkozott: BIBÓ 1973, BIBÓ 2011. A kérdéssel kapcsolatban újabb eredményeket közölt Vukoszávlyev Zorán, aki szerint ez a szerkezeti megoldás nem Nagyváradon jelent meg először: VUKOSZÁVLYEV 2011, 157–159.

279. Nagyboldogasszony ortodox templom főhomlokzata, Nagyvárad
– Fotó: Terdik Szilveszter

280. A Nagyboldogasszony ortodox templom főhomlokzatának részlete, Nagyvárad
– Fotó: Terdik Szilveszter

sisak már nem sok eredeti részletet őriz, mivel először az 1836-os tűzvészben, majd a 19. század folyamán még többször is megsérült.⁶⁴ Az első sisak formája egyébként az ortodox temploméhoz lehetett hasonló, legalábbis az 1817-ben Schütz József által készített, a város látképét ábrázoló, céhlevelet díszítő metszet erről tanúskodik.⁶⁵ A monumentális hajó tömegét szerencsésen tagolja, hogy a kereszthajók fölött a fedélszék megemelkedik a hajóé-
hoz képest.

Biró József nem szerette ezt a templomot, talán leki-
csinylő megjegyzései⁶⁶ is elősegítették, hogy a magyar kutatás szinte figyelemre sem méltatta. Kétségtelen, hogy a szemközt álló „rivális” templomot inkább csak méreteiben, semmint szépségben és harmóniában tudta volna fölülmúlni, bár mind a két épület egyazon mester, Jacob Eder (Éder Jakab) vezetésével valósult meg, nem is nagy időbeli eltéréssel. Az építómesternek igazából „variációk egy témára” alapon kellett a feladattal megbirkóznia, s a megvalósult épületek azt sugallják, hogy az első verzió jobban sikerült. Kérdés, hogy a különböző oszloprendek alkalmazása mögött tudatos vá-

lasztás állt-e, mivel az Istenszülőnek szentelt templomhoz a klasszikus formatan szerint a nőiséget kifejező ión rendet társította.⁶⁷ Az egyesültek székesegyházának latinkereszt alaprajzi formája mögött is elképzelhető némi szimbolikus utalás, azon túl, hogy a megnövekedett arányokhoz nem passzoltak volna azok a kis félköríves kliroszok, amelyeket az ortodox templomon alkalmaztak.

Az új templom berendezése

Az új székesegyház berendezésének elkészítéséről Darabanth Ignác püspök és a nagyvárad Weisz János rajztanár 1805. szeptember 29-én állapotok meg. A magyar nyelvű szerződésben nemcsak az ikonosztázion, hanem a többi berendezési tárgy elkészítésére is kötelezte magát a mester (Források 4.5.). A szerződésben *frontispiciumnak* nevezett ikonosztázionon kívül szerződtek baldachinra, szószékre, püspöki trónra, előkészítő oltárookra, kanonoki székekre, a nőket elválasztó rekesztőre. A templom ugyan még nem volt készen, de

⁶⁴ Jelenlegi sisakját 1910–1912 között nyerte. PÉTER 2008, 140–142.

⁶⁵ PÉTER 2008, 140. A metszet lelőhelye: Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Arcképcsarnok. Ltsz: 61.45.

⁶⁶ BIRÓ 1932, 82–83.

⁶⁷ Palladio említi, hogy a Diana-templom Ephesosban ión oszloprend díszítette. PALLADIO 1982, 42.

281. Szent Miklós görögkatolikus székesegyház, déli kereszthajó, Nagyvárad
– Fotó: Terdik Szilveszter

282. Nagyboldogasszony ortodox templom, hajó déli falszakasza, Nagyvárad – Fotó: Terdik Szilveszter

már a berendezésre is gondoltak, ami arra utal, hogy a berendezés megrendeléséhez szükséges méreteket már biztosan lehetett tudni, és jelentős eltérésekkel nem kellett számolni. A szöveg alapján úgy tűnik, hogy ez a szerződés már a második, ugyanis egy Boy nevű faragó már készített tervek, és a munkát is megkezdte, de a folytatással Johann Weiss „porfesszort” bízta meg a püspök. Míg Boyról egyelőre semmi közelebbit nem tudunk, Weiss munkásságának, életének a földelésében támpontot jelentett a professzor titulus említése, ami arra utal, hogy tanári teendőket látott el a városban. Nagyváradon a *Ratio Educationis* oktatási reformjának köszönhetően 1777 novemberében, a régi püspöki rezidenciában (az Újvárosban, a Szent László-templommal szemben, a görög püspöki lakhoz közel) nyílt ún. nemzeti iskola, amelynek tanrendjében kötelező tárgyként már a rajz tanítása is szerepelt. Az első rajztanár Révai Miklós piarista volt, aki 1781-ig maradt a városban. Utóda Siegarth nevű tanár lett, akit 1784-ben már biztosan Johann Weiss követett a tanári székben. A váradai iskolát igazán ő fejlesztette föl, a mintarajzokat is ő készítette.⁶⁸ A szerződésben érdekes kitétel, hogy a mesternek három faragólegényről és asztalosról személyesen kell gondoskodnia, míg az anyagok beszerzését a püspök magára vállalta (nyilván az uradalmakból

megfelelő mennyiségű fát könnyen be tudott szerezni). Nem világos, hogy Boy mester helyett miért kellett új kivitelező után nézni, de talán nem véletlenül szemeltek ki Weisst, aki már két évtizede a városban dolgozott, s az iparosok jelentős részét a rajziskola vasárnapi iskolájában nyilván személyesen is oktatta. A szerződésen olvasható feljegyzések szerint az utolsó kifizetés 1808. augusztus 3-án történt, ami azt mutatja, hogy az eredetileg tervezett határidőt egy évvel sikerült túllépni.⁶⁹

A templom jelenlegi berendezése valóban a 19. század elejére utaló stílusjegyeket mutat (283–285. kép), amelyek között a klasszicista bútorművészetben megszokott formai jegyek dominálnak (vázák, babérfüzérek, fonatos díszek, stb.). Nem tudni, hogy a baldachin elkészült-e, mert jelenleg nincs a szentélyben. A szószék és a kliroszok padjai, valamint a püspöki székek tűnnek a legkevésbé átalakítottak (286. kép). Problémás az ikonosztázion, amely szintén klasszicista jegyeket mutat, áttört, szép akantuszos ornamentális faragással, de a templommal foglalkozó irodalomban általánosan elterjedt nézet, hogy a falakat festő Szirmai Antal szabadkai születésű művész munkája.⁷⁰ A képek esetében biztosan helyálló ez az adat, de a faragások 19. század eleji eredetét nem lehet kizárni, még akkor sem, ha a század végén jelentős felújítással, a képek teljes, s feltételezhetően a farag-

⁶⁸ A nagyváradai rajzoktatásról, Weisz Jánosról, akinek életrajzi adatait sajnos nem ismerjük: SZABOLCSI 1972, 41.

⁶⁹ A kifizetések ütemezése: -1805. okt. 1. – 1000 rf /-1806 máj. 28. – 1000 rf /-1806. okt. 31. – 400 rf /-1807. febr. 3. – 380 rf /- máj. 8. – 500 rf /- jún. 23. – 300 rf /- aug. 9. – 500 rf /- okt. 13. – 342 rf /- dec. 4. – 200 rf /- dec. 13. – 100 rf /- dec. 29. – 300 rf /-1808. márc. 1. – 300 rf /- ápr. 1. – 100 rf /- ápr. 3. – 400 rf. ANSJB, Fond 169. Ep. gr. cat. din Oradea, Inv. 881. dosar 426. f 129. rola 866.

⁷⁰ DEJEU 1926, 232., RADU 1930, 64.

283. Szent Miklós görögkatolikus székesegyház
ikonosztázionja, Nagyvárad
– *Jula–Novicov 2007 után*

ványok részleges cseréjével kell számolnunk. További levéltári kutatás nélkül a kérdésben egyelőre nem lehet biztosan állást foglalni.

Az ikonosztázion formailag egyébként rokon megoldásokat mutat a Holdas-templom ikonosztázionjával, amelynek festésére 1816-ban szerződött a délvidéki ortodox művész, Arsenije Theodorovics, míg testvére, Alexander kisebb volumenű faragási munkákat vállalt föl ugyanekkor. Munkájukért összesen 26 000 forintot kértek.⁷¹ A szerződésük alapján úgy tűnik, hogy az ikonosztázion faragott részei ekkor már készen voltak, tehát nem a Theodorovics testvérpár munkái.

A Holdas-templom ikonosztázionjának párdarabja, szinte ikertestvére és biztos előképe a belényesi Szent Demeter görögkatolikus templomban készült el 1811-ben. Belényest a nagyváradai görögkatolikus püspök 1781-ben a latin egyházmegyétől kapta meg, hogy biztosítva legyen a püspökség fenntartásának költsége. Az itteni új templom építése a székesegyház építésével pár-

284. Szent Miklós görögkatolikus székesegyház,
ikonosztázion részlete, Nagyvárad
– *Fotó: Terdik Szilveszter*

285. Szószék. Szent Miklós görögkatolikus székesegyház,
Nagyvárad – *Fotó: Terdik Szilveszter*

huzamosan folyt, az ikonosztázion 1811-ben lett kész, ikonjait Theodorovics festette.⁷² A faragó kiléte egyelőre nem ismert, de a három képfal stílárís kapcsolatait

⁷¹ FIRU 1934, 17. A szerződés jelenlegi helye: ANSJB Fond Parohia Ortodoxa Romana Oradea. Registre. Nr. 74/1816. dosar 4. f 16–18. Román fordítását közölte LIȚIU 1984, 70–71.

⁷² ШЕЛМИЋ 1978, 15., 65–66.

figyelembe véve nem zárható ki, hogy Weisz János nemcsak a székesegyház, hanem a másik két templom ikonosztázionjának elkészítésében is közreműködött.

A váradi görögkatolikusok a székesegyház építésében ugyan hátrányba kerültek az ortodoxhoz képest, berendezésének gyorsaságában viszont megelőzték őket. Talán éppen az unitusoknál készült munkákat látva hívták meg Weiszt, majd a Theodorovicsokat, hogy náluk is dolgozzanak. Meg kell jegyezni persze, hogy Arsenije Theodorovics a 18. század végétől kezdve számos délvidéki szerb templomban dolgozott, akár az aradi püs-

pök is ajánlhatta. Nem is a belényesi templom volt az első unitus templom, ahol megfordult: 1795 és 1797 között már ő festette a bácskerezstúri Szent Miklós görögkatolikus templom ikonosztázionját is.⁷³

Arra vonatkozó adatot eddig nem találtunk, hogy ki festette a nagyváradi székesegyház ikonosztázionjának mára elveszett képeit. Elképzelhető, hogy ezek is Arsenije Theodorovics művei voltak.⁷⁴

A székesegyház jelenlegi falfestése Szirmai Antal munkája 1892-ből,⁷⁵ előzményeiről egyelőre semmit sem tudunk.

A PÜSPÖKI PALOTA

Már a templom építésével kapcsolatban említettük, hogy az első görögkatolikus püspökök a Csáky püspöktől kapott házban laktak, amelynek pontos helyét eddig nem sikerült megállapítani. Kovács Meletius 1758-as, a Steirer-ház megvételtét kezdeményező javaslatában fölkínálta, hogy ezt a lakhelyet, amelyben épp hogy csak két szoba jutott a püspöknek, el is lehetne adni, körülbelül 1000 rajnai forintért.

A vásárlás meg is történt, ennek tényét a püspöki székház 1780 körül készült fölmérésén, az alaprajz mellett található bevezető szövegben is megemlítik, kiemelve, hogy a Magyar Udvari Kamara és a püspökség 6000 aranyért vette egy Steirer nevű kőművestől. Ekkor azt is megállapították, hogy jó anyagokból épült (286–287. kép).⁷⁶ A homlokzati rajz szerint az épület tér felé eső része egy egyemeletes, illetve egy földszintes részből állt. Az emeletes rész négytengelyes volt, az utolsó, bal szélre eső szakaszban nyílt a kocsibejáró. Az emelet az utca felől négy ablakon keresztül kapott fényt. A földszintes rész L alakban csatlakozott a magasabb épülethez, hattengelyes, mindenféle díszítőelemet nélkülöző homlokzattal nézett a térre. Ez alatt a rész alatt jó, boltzott pince is volt, így padlószintje valamivel magasabban volt, mint az emeletes ház földszinti részéé. A földszintes háznak a tér felőli részén három szobája volt, amelyek a magyarázat szerint a püspök lakosztályát al-

kották, a térre merőleges kis utcára nézett viszont az ebédlő. A tágas udvarról kamrák, kocsiszínek, istállók nyíltak, de az egyik sarkában egy kisméretű, körülkerített kertet is kialakítottak.

Miután a latin püspök átköltözött az Olaszi szélén megépült új központjába, úgy tűnt, hogy a Szent László-templommal szemben álló egykori püspöki lakba az unitus püspök költözhet a tervezett, de még meg sem alapított bazilika kolostorral együtt, legalábbis Patachich így nyilatkozott még 1769 májusában.⁷⁷

Az átköltözésből aztán nem lett semmi, mert a latin püspöki palotát végül nem az unitus püspök, hanem a nemzeti iskola kapta meg 1777-ben, ezért inkább a régi püspöki ház felújítását javasolta a Helytartótanács a főpásztornak. Drágossy Mózes 1779 júliusában készített egy beadványt ezzel kapcsolatban,⁷⁸ ugyanis a Kamara gondozásában kidolgozott újjáépítési javaslattal nem volt megelégedve,⁷⁹ amely szerinte több esetben oktanuln akart spórolni, hiányosságait tételesen fölsorolta. A püspök inkább Josef Hoffmann tervének megvalósítását propagálta (288. kép).

Hoffmann valóban elegánsan oldotta volna meg a két különböző léptékű, valószínűleg különböző korú ház összekapcsolását. A földszintes részre emeletet tervezett, a földszinti részek ablakait egy magasságra emelte. A nem a középtengelyben elhelyezkedő bejáratot a

⁷³ ШЕЛИМІЙ 1978, 78–80., КУЛИЙ 2007, 236–237.

⁷⁴ Állítólag létezik egy német nyelvű szerződés, amely Arsenije Theodorovics kötött festői feladatára, de ehhez a szerződéshez nem sikerült hozzáférnem. Hivatkozik rá: JULA–NOVICOV 2007, 11.

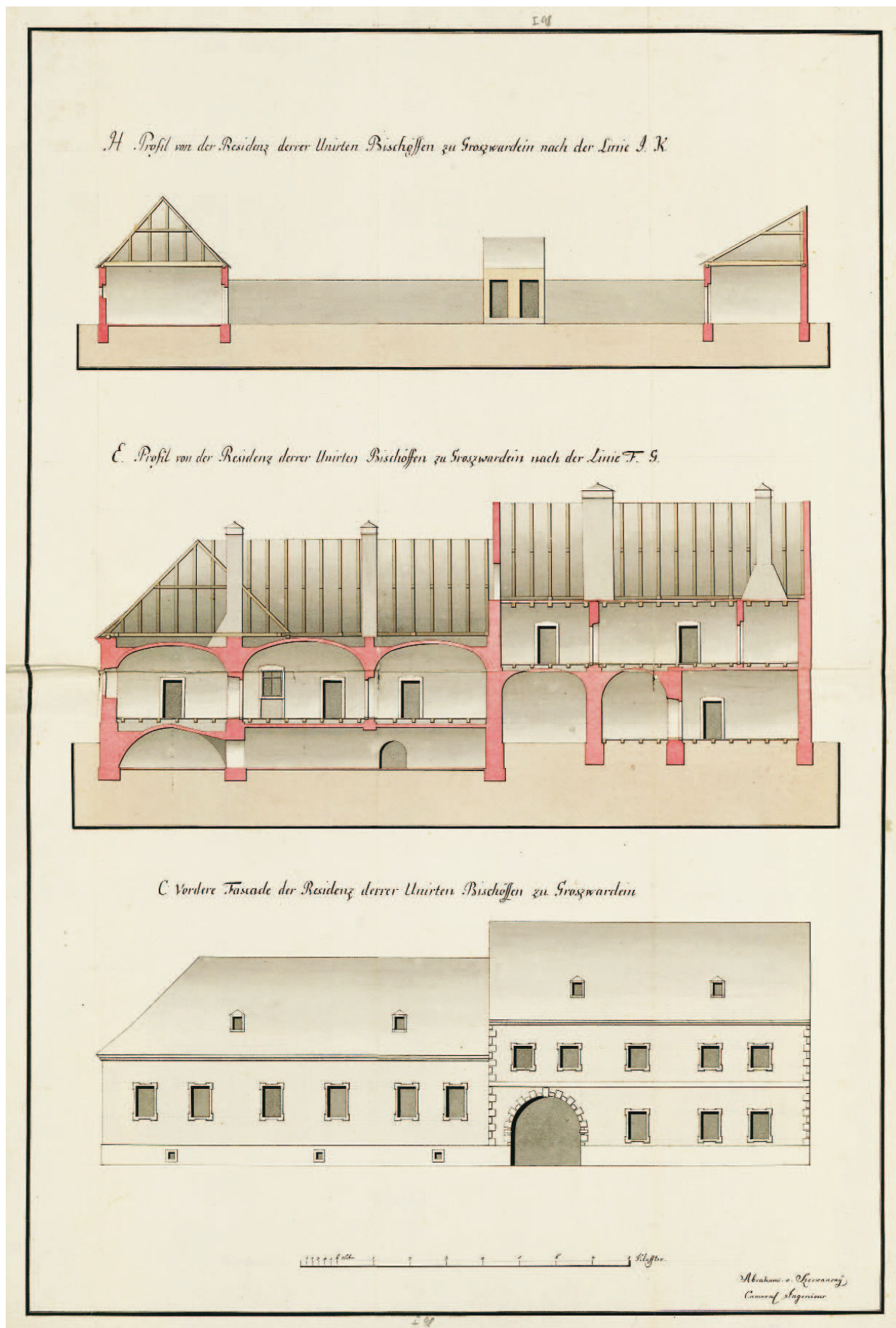
⁷⁵ Szignoja a toronytól számított harmadik boltszakasz képén szerepel. JULA–NOVICOV 2007, 35.

⁷⁶ MNL OL T 98. 1. A főhomlokzat és két hosszszelvény. A Másik rajz, MNL OL T98.2, az alaprajz, amely szignálva is van: Abaraham v. Szerwansky készítette, sajnos a dátum nem szerepel. (Források 4.1.)

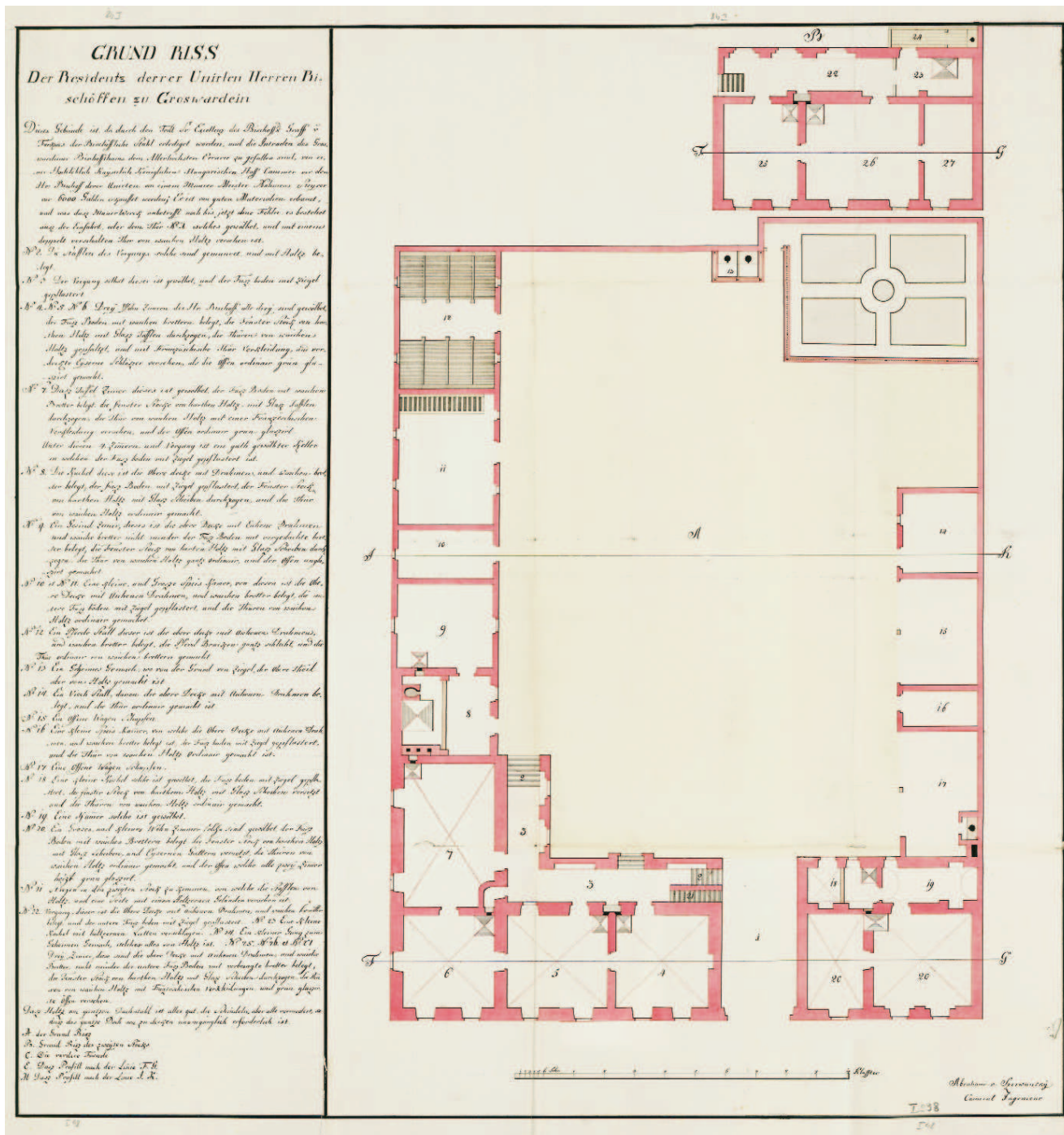
⁷⁷ MNL OL C 38. 21. cs. no 22. f 571.

⁷⁸ ÖStA HKA Kam. Ung. RNr 725. sac. 33/3. nr 132. ex ao 1780. f 318–320. A püspök által támasztott kifogásokra Anton Popovich kamarai mérnök adott választ 1779. október 16-án. Uo. f 315.

⁷⁹ ÖStA HKA Kartensammlung Rb. 177. Hoffman Bau Meisternek nevezi magát a terv szignójában.

286. A. Szervansky: A nagyváradi püspöki székház fölmérési rajza, 1779. MNL OL T 1. No. 98/1.
– Fotó: Czikkelyné Nagy Erika

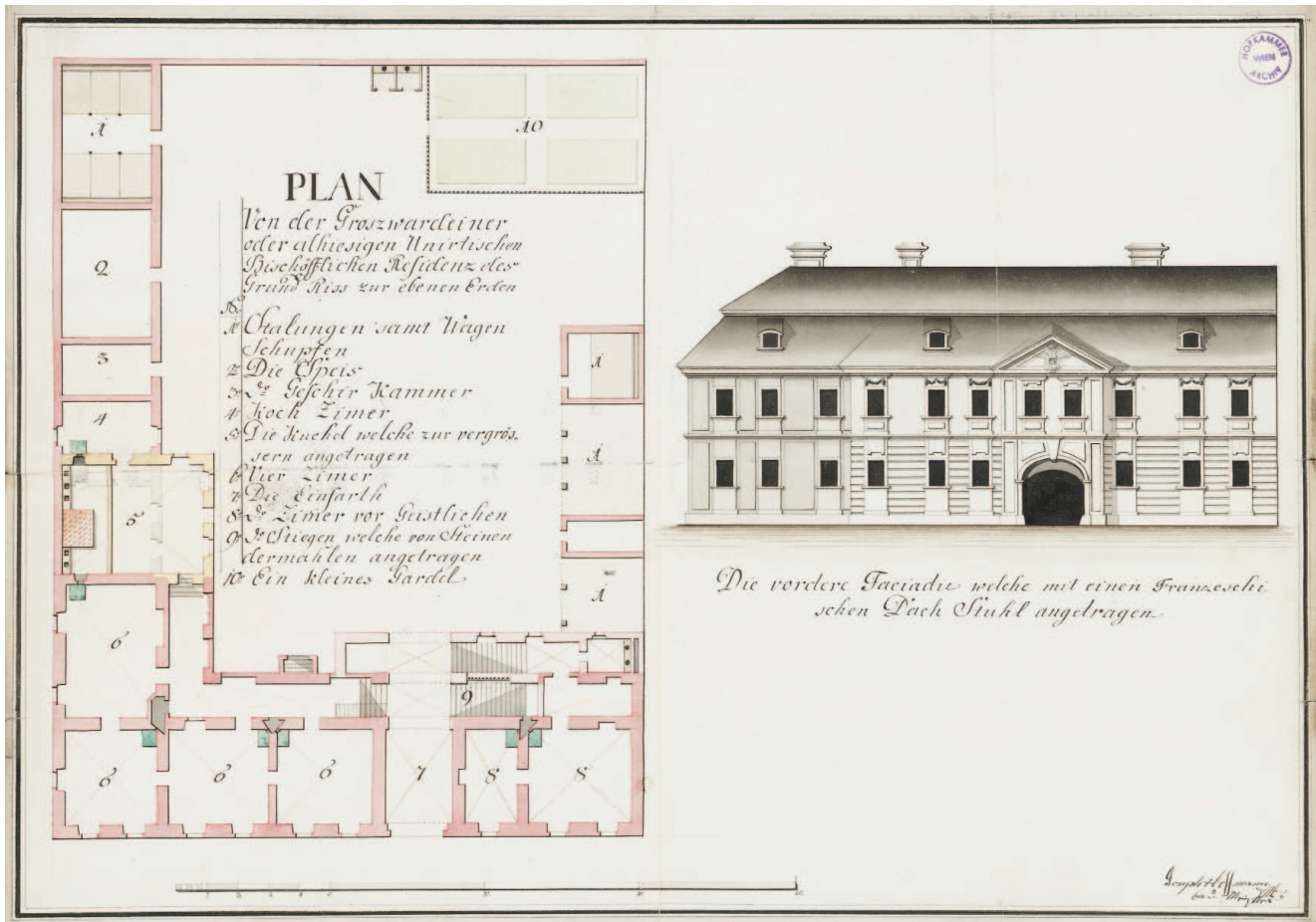
287. A. Szervansky: A nagyváradai püspöki székház fölmérési rajza, 1779. MNL OL T 1. No. 98/2. – Fotó: Czikkelyné Nagy Erika

falsík nagyon enyhe kiemelésével hangsúlyozta volna, ami például az alaprajzon nem is jelentkezik, csak a tetőszerkezetben. A homlokzaton a kaput egy héttengelyes egység központjává tette, az első emelet fölött timpanont is építve. A kapu körüli földszint armírozást, az ablakok körül pedig igényesebb vakolatdíszítést kapott volna, mint a többi rész. Az egész monumentalitását növelte volna a szép manzárdtető.

Egyelőre nem tudni, hogy Hoffmann javaslata meg is épült-e, mivel a püspöki palotát a 19. században jelentősen átalakították,⁸⁰ a 20. század elején teljesen lebontották.⁸¹ Hoffmann egy elegáns városi palotává alakította volna ezt a nem túl igényes kiképzésű, ráadásul egymástól is eléggé különböző épületrészekből álló püspöki lakot. Hoffmann életrajzáról, munkásságáról keveset tudni, műveinek föltérképezése további kutatásokat igényel,

⁸⁰ Képeslap a régi püspöki palotáról: OSZK Kisnyomtatványok Tára.

⁸¹ PÉTER 2008, 253–256.

288. J. Hoffmann: A nagyváradai püspöki székház átalakítási terve, 1779. ÖStA HKA Kartensammlungen Rb 177.

mivel úgy tűnik, hogy jól képzett és jó formaérzéssel megáldott építésszel állunk szemben. Hoffmann többször dolgozott a latin egyházmegye számára. Két tervet is készített a 17. számú kanonoki házhoz, amelyet aztán az egyik alapján meg is építettek.⁸² Aztán plébánia- és templomtervet is készített a környékbeli római katolikus közösségek számára.⁸³

A püspöki palotát és a székesegyházat egy utca és az utca túloldalán, a templom közvetlen szomszédságában

álló telkek választották el egymástól. A templom körüli telkek és házak többségét, szám szerint ötöt, a püspökök fölvásárolták kanonokjaik számára (egyét még Dárogossy, négyet Darabanth vett meg),⁸⁴ akik kezdetben még az Olasziban található, a feloszlítás után üresen álló jezsuita konventben laktak.⁸⁵ A székesegyház körüli telekkoncentrációval az újavárosi görögkatolikus egyházi központ területileg kezdett körvonalazódni, bár egységes építészeti arculatot soha nem kapott.

⁸² BIRÓ 1932, 70.

⁸³ Csatárra templomot tervezett 1778-ban, Éradyra plébániát egy évvel később. *Acta Cassae*, 1973, 20., 22.

⁸⁴ MNL OL C 71. 370. csomó 1799. no 19.

⁸⁵ BIRÓ 1932, 82.

ÖSSZEGZÉS

289. Iacov din Răşinari: Szentháromság. Kupolafreskó részlete. Balázsfalva, székesegyház
– Fotó: Ana Dumitran

A püspöki központok szervezeti/szerkezeti alakulása

A bizánci tradíciónak megfelelően püspökök eredendően csak szerzetest jelölhettek. A szerzetesi fogalmat akkor is le kellett tennie a jelöltnek, hogyha például özvegy papként választották meg, és ha előtte soha nem is élt kolostorban. Magyarországon az unió kezdetétől fogva igyekeztek tiszteletben tartani ezt a hagyományt. A munkácsi püspökök rendszerint bazilita szerzetesek voltak, így a püspök lakhelye értelemszerűen a munkácsi kolostorban volt. A püspök és a szerzetesek közötti összhang a 18. század elejétől kezdve megbomlott. A szerzetesek egyre inkább a kolostori és a püspöki javadalom szétválasztását kívánták. Törekvéseiknek köszönhetően Mária Terézia határozata értelmében a szerzetes-püspököknek el kellett hagynia kolostorát 1751-ben, és önálló életet kellett kezdenie a városban. Olsavszky Mihály Mánuel püspök nyilván érezte a helyzet szokatlan voltát, bár tudomásul vette, hiszen Munkács városában önálló, kolostortól független püspöki székház építését kezdte meg, amely mellett már korábban iskolát is nyitott, hogy az egyházmegyes papok képzése magasabb szinten meginduljon, hiszen a szemináriumok nyitása a trienti zsinat egyik fontos reformpontjának számított.¹ Noha a püspök a munkácsi kolostorból végleg kiszorult, a máriapócsi bazilita rendház kiépítését mégis tovább segítette, amely a székesegyház méretű zárandoktemplomhoz csatlakozott. Olsavszky a máriapócsi kegytemplomban püspökszentelést is végzett, amúgy is szinte székesegyházként használta, hiszen sokat tartózkodott a kegyhely kolostorában, ahonnan rendtársai nem akarták kitenni legfőbb támogatójukat. Gyakori máriapócsi jelenlétének köszönhetően kortársai gyakran csak pócsi püspököknek titulálják a levelezésükben. Nyilván ő is élete egyik fő művének érezhette ennek a templomnak a befejezését, ahová temetkezett, de így gondolhatták kortársai és utóda is, hiszen Bradács János a

templomban helyeztette el Olsavszky ravatalképét,² valószínűleg egyfajta epitáfiumként kívánt emléket állítani a nagy építőnek.

A püspöki központokhoz tartozó bazilita kolostor fontosságát hangsúlyozta 1736-ban Micu Klein püspök is az udvarnak benyújtott programtervében, s több mint húsz évvel később így gondolta még Kovács Meletiusz váradi püspök is. Ők persze a kolostor szerepét nemcsak a püspökutódlás, hanem az egyházmegyei iskolák működtetése szempontjából érezték elengedhetetlennek, hogy a korabeli elvárásoknak megfelelő szintű képzettséggel rendelkező papságot nevelhessenek. Láttuk, hogy ez a modell Fogarason még nem, de Balázsfalván részben megvalósult, viszont később a szerzetesek és a püspökök személye közötti feszültségek, az életmódbeli különbségek oda vezettek, hogy a baziliták szerepe fokozatosan csökkent. Ennek az volt a fő oka, hogy a püspökségeken kolostori élethez nem szokott, latin szemináriumokban, jezsuita közegben nevelkedett celebs papok kaptak egyre nagyobb szerepet, s a 18. század utolsó évtizedeiben kinevezett püspökök már úgy jutottak erre az egyházi rendre, hogy szerzetesi mivoltuk háttérbe szorult.³ Váradon a nagyon óhajtott bazilita kolostor már nem is épült meg.

A görögkatolikus püspökségek kánoni értelemben vett egyházmegyékké alakítása a latin egyházi struktúrák megjelenéséhez is vezetett, a katolikus működési formákat átvették, bevezették. A munkácsi püspökségen – közép-európai viszonylatban először – megalakult a káptalan is, amely a trienti szerkezeti reform egyértelmű diadalát jelentette. Az uralkodó és a kamarák szabályozták az egyházmegyéék anyagi forrásait, így lehetővé vált szabályos szemináriumok megnyitása is, a püspök, a káptalan, az ösztöndíjasok és az egyházmegyei hivatali papság rendszeres anyagi javadalmazása. A váradi egyházmegyében csak a század utolsó két évtizedében zajlott le ez a folyamat, bár itt önálló szemináriumot nem nyithattak, hanem a kispapoknak a latin szemináriumokban kellett tanulniuk.

¹ A munkácsi iskola történetéről: UDVARI 1992, 180–186.

² PUSKÁS 2010b, 244.

³ Erre lásd például Aron püspök és a baziliták viszonyát: I. TÓTH 1998, 182–186.

A TRADÍCIÓHOZ VALÓ VISZONY

A hagyomány melletti
kitartás indokai

A szerkezeti átalakulás előbb-utóbb a tradícióhoz való viszonyra is hatással lett. A püspöki felterjesztésekben gyakran szereplő kitétel volt, hogy a bizánci liturgia tradíciójához és annak kereteihez erősen kell ragaszkodni, mert a változtatásokat látva a hívek elpártolnak, az unió ellenségei pedig nyomós, kézzel fogható érveket találhatnak így az unióellenes propagandához. 1745-ben Erdélyben a gubernátornak, majd Mária Teréziának is biztosítania kellett a népet, hogy vallásukat nem akarják megváltoztatni.⁴ Ez az érvelés főleg az erdélyi és partiumi püspökök retorikáját jellemezte, de így érvel a bécsi püspöki szinódus előtti években Bradács János munkácsi püspök is, amikor megindokolja, hogy a Bécsben kiadott liturgikus könyvek hitvallásaiban miért nem szerepel a *Filioque*.⁵ Érthető, hogy miért éppen az erdélyi és a váradi püspök számára jelentett ez fontos kihívást. Földrajzi helyzetüknél fogva ők ortodox többségű, jelentős ortodox hierarchiával rendelkező területeken vagy azok szomszédságában éltek, ahol a 18. század közepén föllángoló unióellenes mozgalmak hatására az ortodoxia újra meg is erősödött. A Munkácsi Egyházmegyében viszont az 1720-as évekre az ortodoxia jelentéktelen tényezővé vált, az 1760-as, unióellenes mozgalmak sem tudtak már jelentős eredményeket elérni. A szomszédos Lengyel Királyság területén pedig erős unitus egyház létezett. Ekkor már az orosz területekről beáramló liturgikus könyvek sem jelentettek akkora veszélyt, mint ahogyan azt a bécsi udvar képzelte, aminek eredményeképpen viszont a bizánci liturgikus könyvek kiadása állami felügyelettel részben megvalósult Bécsben.

Kísérlet a tradicionális
formanyelv megőrzésére

A tradicionális formákhoz való ragaszkodás a templomok, székesegyházak építése, berendezése folyamán egyértelműen tetten érhető. Bizánczy György Gennadius püspök 1731-ben megfogalmazott kitétele, hogy a pócsi templom „rutén norma” szerint épüljön, vagy Micu Klein kérése a balázsfalvi kápolna ikonosztázionja festésekor, ti. hogy olyan legyen, mint Hurezben és Coziában, azt mutatja, hogy a püspökök számoltak követendő mintákkal. Persze az építészeti formák során leginkább a környékbeli városok vagy éppen a kamarák által delegált

építészekre voltak utalva, ami nyilván be is határolta a mintakövetés-igény megvalósulását. A máriapócsi templom alaprajzi rendszerében kétségtelenül hordoz a bizánci liturgikus térhasználatból magyarázható elemeket, akárcsak a balázsfalvi székesegyház, bár láttuk, hogy Martinelli első verziója ennek csak felületes ismeretéről tanúskodik. A két épület külső megjelenésében csak Pócson mutatkozik a keleti ősképek megidézésének igénye, az erdélyi példán nem. Az ungvári székesegyház meghatározott épületformával rendelkezett, itt csak a belső adaptálásáról lehetett szó. A váradi székesegyház építészeti formája jól tükrözi a 18. században az ortodox építészetre is jellemző megoldást, amikor külső formájában szinte alig különbözik a katolikus épületektől. A román püspökségek estében a templomok belső térszervezésére jellemző, hogy a nők és a férfiak szétválasztása még a 19. század elején is hangsúlyt kapott.

A templomok belső berendezésének kialakításában, ahol a bizánci liturgiának egyértelmű előírásai, igényei voltak, úgy tűnik, hogy a püspökök nagyobb önállósággal rendelkeztek az állami szervekkel szemben. A sajátos liturgikus igényekre való hivatkozással sikerült az ortodox hagyományokat jól ismerő mestereket fölkeríteni. Az első három nagy püspöki megrendelésre készülő ikonosztázion egy balkáni eredetű, magát görögnek valló, ráadásul Konstantinápolyból, vagyis a bizánci tradíció szempontjából a legtisztább forrásból származó mesterre bízták. Ortodox tanultságúak voltak az első festők is: minden bizonnyal a pócsi első prófétasor festője, a balázsfalvi freskók, illetve ikonok festői biztosan, még akkor is annak tekinthetjük őket, ha némelyikük (Grigore Ranite) időnként unitusnak vallotta magát. Ortodox, moschopoliszi tanultságú festők dolgoztak az első nagyváradi ikonosztázionon is, de a szerb érsekség legkedveltebb mesterét hívták meg még a 19. század elején a belényesi elkészítéséhez, és valószínűleg az új nagyváradi székesegyház ikonosztázionjának a befejezéséhez is.

A templomok belső berendezésében csak a 18. század utolsó negyedében jutnak kiemelkedő szerephez a helyi városok katolikus, kamarai megbízásból dolgozó mesterei, mint ahogy ez az ungvári székesegyház esetében történt, bár az is igaz, hogy 1750 előtt a pócsi templom kifestésére kassai, nyugati tanultságú mestert kértek föl. A Munkácsi Egyházmegyében a festészet terén meghatározó szerephez jut a minden bizonnyal galíciai eredetű, görögkatolikus Spalinszky Mihály, aki püspöki megrendeléseket nyert el (ungvári ikonosztázion, pócsi ikonosztázion átfestése). Spalinszky Tádéval együtt ők a korszak egyedüli, biztosan görögkatolikus mesterei, akik püspöki megrendelésekre dolgoznak.

⁴ I. TÓTH 1998, 145–146.

⁵ LACKO 1975, 100–103., 113–117.

AZ ÚJDONSÁG EREJE

A trienti formák
részleges érvényesülése

A trienti liturgikus gyakorlat hatására meghonosodott változtatásokat a liturgikus gyakorlat számára a lengyel területen, 1720-ban Zamoścban megtartott zsinat rögzítette.⁶ A zsinat határozatainak ismertetésére és elfogadtatására Bizánczy György Gennadius az 1720-as években hívott össze esperesi gyűléseket az egyházmegye kerületeiben.⁷ A zsinat liturgikus előírásainak biztosan lett hatása, mivel a fennmaradt 18. századi oltárok kialakításában ettől az időtől kezdve a latin gyakorlathoz való idomulás figyelhető meg: zárható tabernákulumokat kezdenek használni, megjelennek az oltárképek, nő a gyertyatartók száma, az oltár elé/köré lépcsőket emelnek, a *mensa* koporsó formájú lesz. Ezek a változások először így a Munkácsi Egyházmegyében lesznek jellemzőek – talán éppen a galíciai bazilita gyakorlattól inspirálva – az ikonosztázionok előtt mellékoltárokat is kialakítanak (Munkács, Máriapócs), a parokiális ikonosztázionok alapképei előtt pedig elterjed a kisebb oltárok/asztalok (presztolok) beállítása is, amelyeket viszont nem oltároként használnak.⁸ A pócsi templomban rendes, latin típusú, latin szentek képeivel díszített mellékoltárokat is emeltek, bár az a zarándoktemplom funkcióból származó speciális igény kielégítésére történt. Az ungvári jezsuita templomban megőriznek több mellékoltárt, sőt a jezsuita időből származó térdeplős padok egy részét is, amelynek gyakorlata csak körülbelül egy évszázaddal később (!) kezd a parokiális templomokban is általánossá válni. Az ungvári templom belső összképe tehát előrevetítette azt az irányt, amerre a templomok belseje a következő században alakulni fog. Viszont azt is ki kell hangsúlyozni, hogy a Munkácsi Egyházmegyében nem fognak olyan mértékű latinizációba, amely ekkor a lengyel területekre már jellemző volt (ikonosztázion elbontása stb.). A Munkácsi Egyházmegyében használtak szobrokat is, bár, amint láttuk, ezt Bacsinszky ellenezte, a román egyházmegyékben úgyszintén.⁹

A román egyházmegyék székesegyházaiban ebben az időben a latinizációnak nincs nyoma: egyáltalán nincsenek mellékoltárok, az ikonosztázionok teljesen tradicionális formákat követnek, a balkáni gyakorlat marad az irányadó.

Érdekes kérdés az ikonok képi nyelvének átalakulása. Munkácson a század második felében a bizánci formanyelvet még ismerő, de a barokk festészeti hagyományokat abszolváló Spalinszkyak stílusa lesz a meghatározó. Balázsfalván a magukat időnként unitusnak valló, de a hagyományos bizánci ikonográfiát követő festők őrzik a régi stílári hagyományokat is, és, különös módon, a leginkább nyugatos hatást a hivatalos ortodox festő, Tenecki művészete jelenítette meg, aki kijevi tanulmányainak köszönhetően importálja a nyugati formanyelvtől és ikonográfiától teljesen áthatott, korabeli ortodox, keleti szláv művészetet! Ebből is látszik, hogy a festészetre jellemző nyugati hatások megjelenése ebben a korban egyáltalán nem értelmezhető a latinizáció egyértelmű megjelenésének, és nem jelenti azt sem, hogy a bizánci tradícióban az ikonokhoz való viszony lényegesen megváltozott volna, inkább a teológiai reflexió elhomályosulásáról beszélhetünk.

Az uralkodó iránti lojalitás
jelei: hatalmi szimbólumok,
illetve portrék alkalmazása

Az uralkodó iránti hála és lojalitás jeleként bizonyos hatalmi szimbólumok is megjelennek a templomokon. Balázsfalván kétfejű sasos címer kapott volna helyet a főbejárat fölött az eredeti terv szerint, Nagyváradon az ikonosztázion elé helyezett, rejtett uralkodóportrékkal díszített vasállványok fejezték ki az alattvalók háláját, Ungváron csak egy aranyozott márványtábla emelte ki az uralkodó érdemeit a székesegyház kialakításában, amihez hasonló helyet kapott a balázsfalvi homlokzaton is. A püspökök személyes reprezentációja is a feliratokban való szereplésre korlátozódott (Nagyváradon az ikonosztázionon is), de

⁶ Határozatai: MANSI 1961, col. 1437–1438. Különösen: col. 1493, col. 1518.

⁷ Az 1726. március 11-én tartott papi gyűlés jegyzőkönyve, amelyben elfogadták a zamości zsinat határozatait: CIUBOTĂ 2007, 177–185.

⁸ Legalábbis a görögök nem. Arra viszont van adat, hogy a latin papok, ha görög templomban miséztek, nem a főoltárt, hanem az ikonosztáz Istenszülő-ikonja előtti kis oltárt használták erre a célra. Nyíregyháza canonica visitatiójában írják ezt, 1781-ben: „Extra Sanctuarium nullas habet fixas aras, solum ante Imagines Regias, mensulas mobiles, ubi nunc Latini Ritus Plebanus, ob ruinatam suam Capellam, ante Imaginem Deiparae Virginis habet altare exstructum, in quo Populo suo convenienti celebrat.” GKPL IV-1-a. Fasc. 2. 16. f 1r.

⁹ Az ortodoxok a szobrok használatát bizonyos polemikus iratokban eretnekségnek tüntették föl. A balázsfalviak latinra fordítottak egy Thesszalóniki Simeon (1381 k.–1429) által írt polemikus szöveget 1775-ben, amely egyszerűen csak bálványoknak nevezi a szobrokat, de hosszabb teológiai fejtegetésbe nem bocsátkozik: „Caput 23. Statuae papistarum quia sculptilia sunt, idola sunt...” Translatum de Valachico libro cui nomen Simeon Tessalon. Contra papistas et alios sine Deo haereticos. ANSJA – Fond 48. Mitopolia Româna Unita Blaj – Inv. 325. dos. 13/1769. Protocollo Episcopales (1769–1775), f 161r.

Olsavszky a pócsi templom főbejárata fölött, Bacsinszky pedig az ungvári püspöki trónon saját címerét is elhelyezte.

A faragásokon megjelenő kétféjű sasok használata utalhatott az éppen aktuális uralkodóra, de balkáni eredetű lé-

vén, jelentése sokrétűbb, hiszen a bizánci császári hatalmi szimbólumból a pátriárkára átöröklődött jelvényként, egyszerűen a püspöki hatalom szimbólumaként is értelmezhetők.

A SZÉKESEGYHÁZAK MINT A GÖRÖGKATOLIKUS IDENTITÁSKERESÉS SZÍNTEREI

Az eddigiekből is látszik, hogy a székesegyházak kialakításában, művészi megformálásában természetesen az éppen regnáló püspöknek jutott a legnagyobb szerep. Hogy a hazai görögkatolikus püspökök hogyan gondoltak általában a templomok liturgikus kialakításáról, nehéz megmondani, csak a 18. század végéről maradt fenn ezzel kapcsolatban egy érdekes anyag. A Magyar Kamarának 1799-ben és 1800-ban írt rövid felterjesztésükben összefoglalták, hogy milyen felszerelésre, berendezésre van szükségük szerintük egy görögkatolikus templomnak.¹⁰ A munkácsi, a nagyváradai és a kőrösi püspök felterjesztéséből jól látszik, hogy a román és a szláv hagyományú egyházmegyék más-más pontokra helyezték a hangsúlyt. Az előbbit a trienti gyakorlat iránti fogékonyság, az utóbbiakat nagyfokú tradicionalizmus jellemezte. Ez a hozzáállás tükröződött már a székesegyházak főntebb fölvázolt kialakításában, a térszervezés, a liturgikus bútorzat formarendszerének megvalósításában, de a munkákra fölvett mesterek kiválasztásában is.

Az önkép és az egyházi identitás pozicionálásának szándéka a balázsfalvi székesegyház esetében mutatkozik meg leginkább: a nyugatos külső szinte tiszta bizánci belsőt rejt, ami nyíltan demonstrálja, hogy a hagyomány formáiban semmi változás nem történik. Egyedül a kupolafreskó értelmezésében fogható meg talán az a polemikus tétel, hogy a Rómával való egyesülés valójában nem az ősi tradíciótól való elfordulást, hanem az igazi, tiszta keleti hagyományokhoz való visszatérést jelenti. Ennek a gondolatnak a summázata a Krisztus mint Nagy Főpap körül fölvonuló nyugati és keleti pápák sorozata, akik a krisztusi hit igaz letéteményeseiként jelennek meg. Hogy érvelésem nem teljesen légből kapott, azt leginkább Aron püspöknek és társainak a freskó elkészülte után két évvel később megjelenő teológiai munkái mutatják, amelyeket nemcsak románul, hanem latinul is kiadtak. A két kis műben ugyanis a balázsfalvi szerzetesek azt a módszert követték, hogy az unióval elfogadott dogmatikai tételek igazságát szinte kizárólag a bizánci egyház hagyományos teológiai munkáiból, a liturgikus könyvekből vett idézetekkel támasztották alá.¹¹

290. A máriapócsi kegytemplom északkeletről
– Fotó: Jaksity Iván

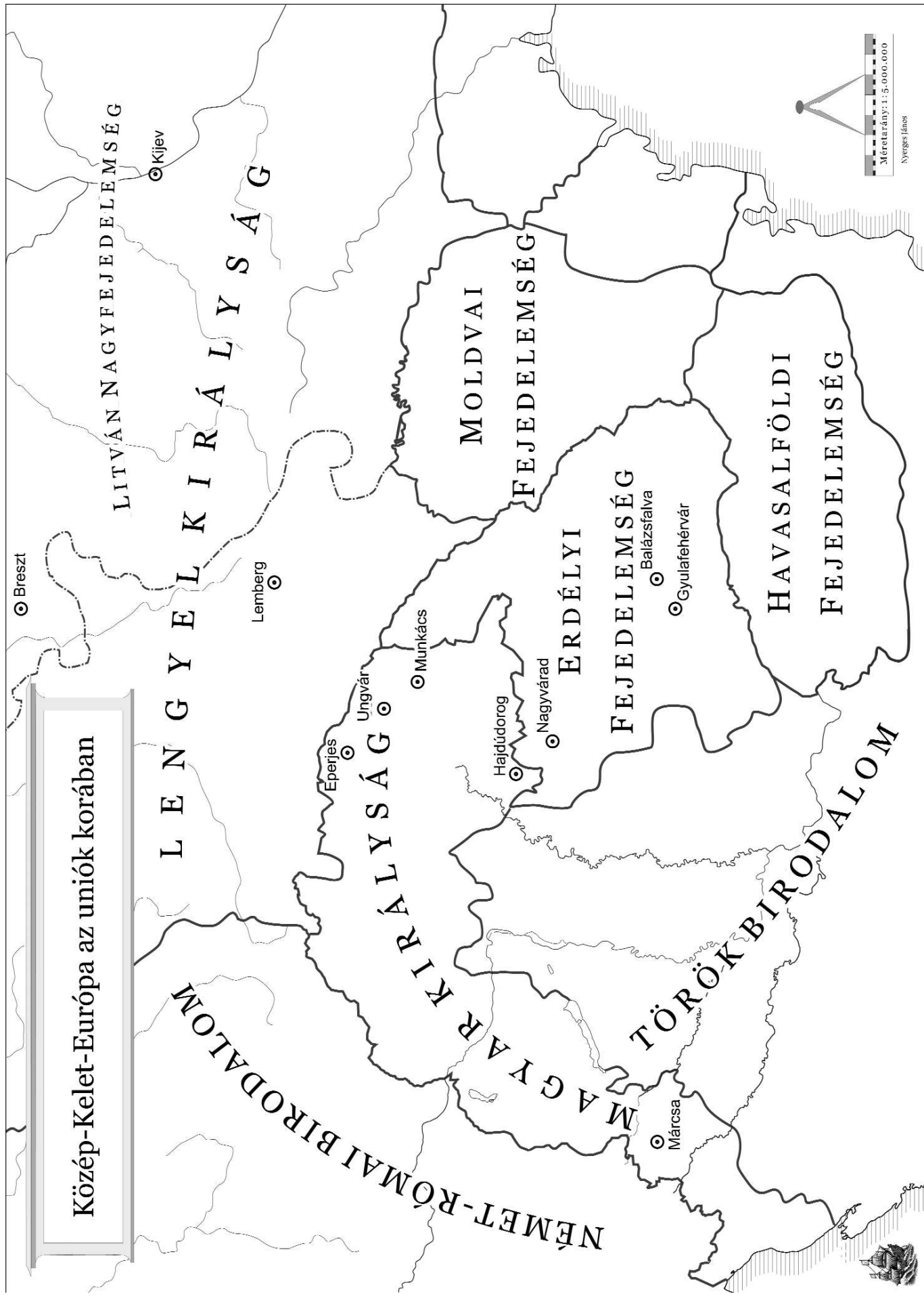
A hangsúlyok és az értelmezés horizontjai korszakonként változtak. Tanulmányom a görögkatolikus közösségek „pályára állásának” időszakával foglalkozott, amikor még nagy bizonytalanság mutatkozott abban, hogy a szélsőségesen különböző elvárások között hogyan is kell meg- és fennmaradni. A görögkatolikus püspökök ebben az időszakban szinte csak a székesegyházak megformálása során találtak lehetőséget arra, hogy a művészet eszközeivel is formába öntsék azt, amit a hit letéteményeseiként híveiknek jelenvalóvá akartak tenni és tovább akartak adni.

¹⁰ A három dokumentumot kiadtam és kommentáltam: TERDIK 2009c, 129–146.

¹¹ Floarea 2004.

FÜGGELÉK

Közép-Kelet-Európa az uniók korában

FORRÁSOK

1. Válogatás a máriapócsi zarándoktemplom építéséhez, berendezéséhez kapcsolódó forrásokból

1.1. Bizánczy György Gennadius munkácsi püspök az egri püspök támogatását kéri a máriapócsi új templomhoz

Eger, Érseki Levéltár, Archivum vetus, 238. sz.

Először kiadva: TERDIK 2008, 541.

(Az irat külső oldalán:)

N° 2. Pociensis Ecclesiae erigendae delineatio Domino Bizánczy missa 5. martii 1731.

Episcopus Bizánczy petit consensum Dioecesanum pro Ecclesiae in Pócs Graeci Ritus Unitorum erigenda, ejusque delineationem adsolvit¹

Excellentissimo, Illustrissimo ac Reverendissimo Domino Domini Comiti Gabrieli Antonio Erdődy de Monyorókerék, Montis Claudii, et Comitatus Varasdiensis perpetuo comiti, Episcopo Agriensi, Inclitorum Comitatum Heves, et Exterioris Szolnok itidem supremo, ac perpetuo Comiti Abbati Sancti Georgii Militis, et Martyris de Ják, Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis Intimo Consiliario de Domino Domini patrono Gratosissimo

Agriae

(Belül:)

Excellentissime, Illustrissime ac Reverendissime Domine Domine Patrone Gratosissime!

Numeroso piorum Christi fidelium concursu ita exigente, Ecclesiam Graeci Ritus in Possessione Pócs, Inclito Comitatu de Szabolcs adjacente habitam, in qua nimirum Magnae Dei Matris Icon, miraculo lachrymarum clara asservaretur, tanquam angustam, et multitudinis incapacem, in majus augere tum propriis meis, tum ex sancta eleemosyna corrogandis sumptibus ita decrevi, ut moderna ejus structura eo usque intacte permaneat, et cultui divino deserviat, donec juxta annexam delineationem amplior ex muro in circuitu ejusdem erecta exstiterit, devotioni peregrinantium, tam Sanctae Romanae Ecclesiae, quam etiam Graecae addictorum deservitura. Quam piam, et in augmentum Cultus Divini tendentem intentionem meam, quatenus Excellentia Vestra quoque pro solito zelo, benigno suffragio suo ratihabere, eidemque benedictionem impertiri, ac simul ope adesse gratiose dignaretur, dum enixe rogarem, me Excellentiae Vestrae gratiis recommendans debito, cum respectu, persevero.

Excellentiae Vestrae

Humillimus servus

Georgius Genadius Bizánczy Eppus Sebastensis munkácsi manu propria

Munkácsini die 5ta Martii 1731.

1.2. Számadások a máriapócsi kegytemplom építéséről

DAZO fond 151. opisz 1. no 483.

Kiadatlan

(Az irat külső oldalán:)

Specificatio Expensar[um] in fabricam Ecclesiae Polcsensis Anno 1731.

(2r) Specificatio

Piarum Eleemosinarum in Gazophilacio Beatissimae et Miraculosae Lachrymantis Virginis Mariae Pociensis ab Anno 1728. usque 1731. inclusive perceptarum et repertarum.²

¹ Későbbi kéz írta a tematikus összefoglalót.

² Ettől kezdve minden oldalon ceruzával behúzott táblázatok vannak. Mivel az átírás során nem vettem át a táblázatos formát, minden egyes összeg után odaírtam azt a pénznemet is (rf = rajnai forint, illetve xr = krajcár), amelyben meg van adva.

Litera A.

Anno 1729. die 19. Augusti comperta est habere Ecclesia Pociensis[is] docente recognitione et attestazione Ill[ustrissi]mi ac R[evere]nd[issim]i D[om]i[n]i Ep[iscop]i Munkaciensis – 237. flr³

Anno 1731. die 9. junii ex mandato Ill[ustrissi]mi ac R[evere]nd[issi]mi D[omi]ni Ep[iscop]i Munkaciensis coram Domino Martino Beera secretario aperto eodem Gazophilacio attestante ejusdem recognitione sub B. reperti sunt – 92. flr

Item eodem Anno aperto eodem coram Illustrissimo ac Reverendissimo Domino Episcopo Munkaciensi /Titt:/ die 12. 7bris⁴ reperti sunt – 82. flr

Item a Perillustri Domino Szuhányi Anno 1729. percepi aureos duodecim faciunt – 50. flr 24. xr

Item alios duos aureos item alium unum facit – 12. flr 28. xr⁵

Summa perceptionis – 473. flr 52. xr

In initio 1731.

Item percepi ab Ill[ustrissi]mo ac R[evere]nd[issi]mo D[omi]no D[omi]no Georgio Gennadio Bizánczy Ep[iscop]o Sebast. Munk. / Titl:/ – 250. flr

Summa totalis perceptionis – 723. flr 52. xr

(2v) Erogatio

Perceptorum 723. flr 52. xr

D[omi]no Martino Beera in extructionem Horrei Lateritii dati et secundum specificam ejusdem attestationem et recognitionem sub. D. expensi – 26. flr 10. xr

Magistro Tegulario pro exustis 79100 tegulis singulum mille a fl. Rh. 2. et 30. xrferis computando dedi – 198. flr 43. xr

Item anticipavit pro exurendis aliis 18000 attestante ejusdem conventionis indorsatae perceptione, et data recognitione sub E. – 17. flr

Die 25. junii quinque hominibus, qui aream purgarunt penes horreum lateritium in prives dietim a xr 12. – 1. flr

27. junii quattuor hominibus pro purganda ibidem area – 48. xr

1ma july quinque hominibus per quinque dies – 5. flr

2da july decem hominibus per diem – 2. flr

4ta july septem hominibus per diem unum – 1. flr 24. xr

Zingaro claviculis – 15. xr

NB. Mollitori pro duobus curriculis – 37. xr

Sandastro Kán 5ta july quior mensam refecerit – 12. xr

7ma july decem hominibus per duas dies – 4. flr

13. july duobus hominibus per duas dies – 48. xr

14. july quinque hominibus per duas dies – 2. flr

item eadem die aliis tribus, integra et quarto media die – 42. xr

15. july tribus hominibus per diem – 36. xr

22. july decem hominibus per sex dies – 12. flr

25. july 6 hominibus per quattuor dies – 4 flr 48. xr

Summa – 279. flr 2. xr

(3r) latus translatum – 278. flr 2. xr

31. july quinque laboratoribus per quinque dies – 5. flr

In augusto pro fossor lateritiae fornacis secundae tribus hominibus solvi – 2. flr 12 ½ xr

Pro duodecim nullibus tegularum non exustarum in structuram lateritiae fornacis applicatarum singulum mille a fl. Rh 1. et xr 7. facit – 13. flr 24. xr

Pro mille ducentis tegulis non exustis in Bistrinam fornacem Ill[ustrissi]mi, ac R[evre]nd[issi]mi D[omi]ni Ep[iscop]i applicatis solvi – 1. flr 13. xr

19. may per xr 12 ½ quinque hominibus per diem solvi – 2. flr 15. xr

Pro duobus curriculis ex suis asseribus Kövesdio solvi – 1. flr 24. xr

Pro asseribus mensarum earumque factura – 3. flr

Pro lignorum curribus tredecim domino Tisza Boldi – 3. flr 31. xr

Stephano Pap pro quattuor curribus – 1. flr

Marki Ferencz pro quattuor curribus lignorum – 1. flr

³ flr vagy fl. Rh. = rajnai forint

⁴ szeptember

⁵ xr = cruciferus, krajcár, dénár

Mihalkoni pro quattuor curribus – 1. flr
 Mathiae Kiss pro duobus curribus – 30. xr
 Lucae Pantulin pro tribus curribus – 51. xr
 D[omi]no Alexandro Komlosy pro novem curribus – 2. flr 33. xr
 Item D[omi]no Komlosy pro septem curribus – 1. flr 59. xr
 6ta augusti D[omi]no Constantino pro quattuor curribus – 1. flr 7. xr
 Michaeli Nagy pro septem curribus lignor[um] – 1. flr 59. xr
 Stephano Pap pro septem curribus – 1. flr 59. xr
 Gyulaiensibus pro tribus curribus lignorum ad Petri – 51. xr
 Francisco Marsay pro duobus curribus lignorum – 30. xr
 Gyulaiensi homini pro curru uno – 18. xr
 Gyulaiensibus hominibus pro duobus curribus – 36. xr
 Hodaszien. Presbytero pro duobus curribus – 24. xr
 Ad Gyulai pro uno curru lignor[um] – 9. xr
 Gyulaiensibus pro duobus curribus ad Petri allatis – 24. xr
 Summa – 325. flr 31. xr

(3v) Latus translatum fl. Rh. – 325. flr 31 ½ xr
 Stephano Pap pro 9 curribus lignor[um] – 2. flr 33. xr
 Mathiae Kiss pro tribus curribus – 36. xr
 Lucae Pantulni pro quattuor curribus – 1. flr 7. xr
 D[omi]no Constantino pro duobus curribus – 38. xr
 Item eidem pro tribus curribus – 51. xr
 Item Germano cuidam pro curribus lignor[um] – 38. xr
 Ad Ófehértó Szőke Michaeli pro 6 curribus – 1. flr 42. xr
 Ad Petri pro duobus curribus lignorum – 24. xr
 Pro lignis ad Petri pro duobus curribus – 36. xr
 Item ad Petri pro curru lignorum – 12. xr
 Item ad Petri pro tribus curribus lignorum – 51. xr
 Item pro uno curru lignor[um] ad Pócs – 17. xr
 Item murariorum magistro Nicodemo Cassoviensi in presentia Ill[ustrissi]mi ac R[evere]ndi[ssimi] D[omi]ni Ep[isco]pi
 soluti – 82. flr
 Item Ill[ustrissi]mo D[omi]no Ep[isco]po in 14 aureis ad manus dati quo calce Rakaczam – 58. flr 20. xr
 Item pro deurando calice aurifabro unus datus – 4. flr 9. xr
 3^a 7bris pro calcis 53. vasis ex Tarkany advectis solvi – 21. flr 12. xr
 item pro 21 vase calcis ex Tarkany – 6. flr 44. xr
 item Nautis in Tarkány pro transvectione – 24. xr
 Cautoribus pro trajectu calcis ibidem – 36. xr
 Pro calce Rákácensibus hominibus – 29. flr 10. xr
 Varadinum pro mendicatione ubi 10 Rhen. Flor. obtinui eundo expendi – 1. flr 24. xr
 Debreczinum eundo 11. 8bris⁶ pro evemendis instrumentis ad aedificium necessariis et quidem pro serra – 1. flr 58. xr
 pro securi – 51. xr
 Pro tribus panibus Tibialium ex mandati Ill[ustrissi]mi ac R[evere]nd[issi]mi D[omi]ni Ep[isco]pi exposui – 2. flr 33. xr
 Pro duobus Kaphiis – 24. xr
 Pro Hidriis tribus – 18. xr
 pro Vasil Kovács, et me expendi – 17. xr
 Summa – 541. rfl 45 ½ xr

(4r) Latus translatum – 541. rfl 45 ½ xr
 Pro fornace lateritia ad Petri
 Tegulario Cassovia per Sp[ectab]ilem D[omi]num I. Davidem ab Uhlein misso in specie dedi florenos – 8. flr 9. xr
 Laboratoribus ejusdem Tegulari seu sociis ad conventionem ejusdem solvi in exolutionem horum mansit foranice tegularia –
 6. flr 6. xr
 Seni Kostrub pro duabus rotis novis ad curriculos – 30. xr
 Pro prima proba ejusdem tegularii Petri facienda pro curru lignorum – 21. xr

⁶ október

D[omin]no Adili Sinbre Rocho Resindek pro instrumentis Cassovia missis, et ad manus secundum specificationem Ill[ustrissi]mo D[omi]no Ep[isco]po transmissam consignatis – 19. flr 48. xr
 Summa pro lateritia fornace Petrenti tegulario Cassovien[si], et instrumentis mihi consignatis – 34. flr 54. xr
 4^a 7bris quattuor hominibus per mediam tertiam diem – 2. flr
 item duobus hominibus per mediam secundam diem – 36. xr
 11. 7bris item quinque hominibus per 5 dies pro fossione fundum – 5. flr
 item aliis tribus hominibus integris duabus et media die labor. – 1. flr 18. xr
 18. 7bris 8. hominibus per diem a fossione fundamenti – 1. flr 36. xr
 19. 7bris 5. hominibus per diem ab eandem fossione – 1. flr
 20. 7bris 6. hominibus per diem – 1. flr 12. xr
 21. 7bris 4. hominibus per diem – 48. xr
 22. 7bris 8. hominibus per integram diem, et uni per 4/3 diem – 1. flr 45. xr
 item 11. hominibus per diem solvi – 2. flr 12. xr
 item confectori calcis per quattuor dies quod preminos juverit per diem a xr 6. – 24. xr
 Kis Mathaeo – 10 ½ xr
 á die 1ma 8bris usque 13. 8bris inclusive 72. hominibus et aliis duobus media die laborantibus solvi – 14. flr 39. xr
 Jakobo Toth pro 4000 tegularum ex Pócs advectis – 1. flr 48. xr
 Ex Petri pro m⁷ tegulis advectis – 30. xr
 Pro quercinis, et populeis asseribus homini ex Ajak – 3. flr 20. xr
 Summa fl. Rh. – 614. flr 40. xr

(4v) Latus tarnslatum – 614. flr 40. xr
 Sartori pro casula, et manipulis, stola – 1. flr 13. xr
 Pro Thurre ad Ecclesiam necessario – 1. flr 7. xr
 In festo Assumptae, et Nativitatis B.[eatissimae] V.[irginis] Mariae pro sacris, et ablutione pervenientium – 30. xr
 Pro duabus mediis olei lini – 24. xr
 Pro duplici sera ad januam Ecclesiae – 3. flr 41. xr
 Victori pro refectioe vasorum calcis – 18. xr
 Pro uno scaphio in Osvar – 9. xr
 Pro itinere ad Tarkany – 24. xr
 Pro domo parochiali extruenda in annex. a sub F. specificatione expendi – 165. flr 31. xr
 Pro refectioe lignonis coementarii – 6. xr
 Item pro 142 vasibus calcis Rakaczensis in 19 aureis dedi in peresente Ill[ustrissi]mi D[omi]ni Ep[isco]pi additis tunc 57.
 xr 28. facit – 79. flr 10. xr
 Summa – 137. flr 30. xr

Summa universae erogationi.[s] – 874. flr
 Summa universae perceptionis – 803. flr 13. xr
 His deductis supererogavi ex meo – 69. rfl 72. xr
 Restant itaque mihi bonificandi – 70. rfl 59. xr

Pro quibus mihi altari servienti, et de altari vivere digno, nullusque Parochiale paetet: beneficium habenti, sed sudore vultus mei panem meum quaerenti bonificandis humillime Ill[ustrissi]mo ac Rev[eren]dissimo Ep[isco]po ac Praelato meo benignissimo iusto ac suplico.

Michael Olsay Arch.[i] Di[aconus] Parochus Polcsensis

(5r) Anno 1731. die 9. junii ex comissione Ill[ustrissi]mi ac R[everend]iss[imi] D[omi]ni D[omi]ni Georgii Genadii Bizánczy Ep[isco]pi Sebastopol. Munkacsien. Maramor. S[uae] Cae[sareo] Regiae Ma[jes]t[at]is Consiliarii etc. etc. pro ex[tr]uendis hic in Pócs longitudinis 12, latitudinis 6. profunditatis 3. pollicum in aedificium Ecclesiae Thaumathurgae B.[eatae] V.[irginis] Mariae ex fundamento extruendae necessariis tegulis conduxi Jacobum Breckovics cui a mille bene exustis integris, mediis, et simili aedificio idoneis solventur f. Rhen. duo. xr triginta id est f. 2. xr 30. <iter, ut lateritias fornaces propriis tegulis, et sumptibus ex integro / tecto excepto / fodere, et extrudere teneatur;> a crudis tamen integris tegulis eum in finem applicandis, eo solvetur pretio, quo ipse a mille f[lore]nos solvet mercenarios proprio suo aere conducendos. Pro quarum extruptione supper aedventur Metrete siliginis duae Instrumenta vero uti ligones, scophia, cuculos, formas, mensam <dabit, et procurabit propria in mediatate;> pars aliunde subministrabitur. Damna e contra, si

⁷ mille

quae ex sua parte, imperitia, vel negligentia qualiter cumque evenirent, retarcire, et compensare, ex integro tenebitur ipse. Dependuntiam autem suam a solo Dom.[ino] R.[everendo] D[omi]no Parocho loci, vel per Ill[ustrissim]um ac R[ereve]nd[issi]mum D.[ominum] D[omi]num supra nominatum Ep[iscopu]m constituendo homine habebit. Datum Ques die et anno ut supra.

Ghenadius Bizántzy

Ep[iscopu]s sub Munk. et Mar[amar]os. mp

(pecsét) Martinus Beera Ill[ustrissim]i ac R[evere]nd[issi]mi D.[omini] D.[omini] Ep[iscopu]m Fiscalis et secretarius⁸

(5v) Die 26. juny levavit flor. Rens. 10. id é⁹ decem, Tegularius.

Die 7. july levavit flor. Rens. 12. id é duodecim Tegularius

Die 14. july levavit flor. Rens. – 10. id é decem

Die 25. july levavit flor. Rens. – 10. id é decem

Die 28. july levavit flor. Rens. – 8. id é octo

<Die 6^a augusti levavit flor. Rens. 20. id é viginti, non voluit levare>

Die 7^a augusti levavit flor. Rens. 40. id é quadraginta

Die 23. augusti levavit flor. Rens. 10. id é decem

Die 28. augusti levavit flor. Rens. 6. id é sex

Die 30. augusti levavit flor. Rens. 10. id é decem

Item illa die levavit flor. Rens. 5. id est quinque iterum 3. id é tres

Die 5ta 7bris levavit flor. Rens. 6. id é sex

Die 13. 7bris levavit flor. Rens. 20. id é viginti

Die 28. 7bris levavit flor. Rens. 40. id é quadraginta

Item in augusto sociis Munkacsini per Ill[ustrissim]um D.[ominum] Ep[iscopu]m dati fr.R. duo

Die 13. 8bris levavit flor. Rens. 5. id é quinque et post 30. triginta

<percepit á 78600 tegulis excestis fl. 192. rhen.>

Diministravit Magister Tegularius tegularum 79100 solut. fl. Rh. 198. xr

Ad novas tegulas non exustas anticipato

Die 13. 9bris¹⁰ levavit flor. Rens. 20. id é viginti

Die 2da 9bris levavit flor. Rens. 20. id é viginti pro fornace exusta in tegurio

Die 12. 9bris levavit flor. Rens. 10. id é decem

Die 3. xbris¹¹ levavit flor. Rens. 19. id é novem decim

Die 18. xbris pro 35000 tegulis exustis percepit restantes 20. florenos Rh[ene]nes in toto 89. florenos rhenen[ses].

Ano 1732 ex novo pro tegulis sequentia dedit

1^a fornax

Die 13. aprilis levavit pro novis tegulis flor. Rens. 4. id é quattuor

Die 16. aprilis levavit pro novis tegulis flor. Rens. 10. id é decem

Die 3. may levavit pro novis tegulis flor. Rens. 30. id é triginta

Die 15. may – levavit pro tota fornace – flor. Rens. 10. id é decem

polturas 10 id é decem /: in qua erant tegulae 21 mille et septingentes

2da fornax

die 23. may levavit pro nova fornace 2da flor. Rens. 16. id é sex decem

die 30. may levavit pro 2da fornace flor. Rens. 40. id é quadraginta

3ta fornax

die 30. may levavit anticipato flor. Rens. 20. id é viginti

die 17. juny levavit pro 3ta fornace flor. Rens. 37. id tiginta septem

4ta fornax

die 20. juny levavit pro exustis tegulis flor. Rens. 50. et 4 polturas 30

5ta fornax habuit exustis tegulis 25000 dedit sive solvit, quivis Pater Szabbas in apsentia D[omi]ni Patris Olsay tegularum magistro fl. Rh. 64. id est sexaginta quatuor die 3. july anno 1732.

(6r) 6ta [fornax] die 12. july ex 6ta fornace portarunt extra tegulas in quo erant viginti duo milia, levavit in auris 30. flor. Rens. id é triginta item die 17. july levavit flor. Rens 25. id é viginti quinque sive 10. polt. id é decem.

⁸ pecsét is szerepel mellette

⁹ értsd: est

¹⁰ november

¹¹ december

- 7ma fornax Die 24. july in 7ma fornace erant viginti quinque milia et 200 levavit flor. Rens. 62. id é sexaginta duos, polt. 26. id é viginti polt.
 8va fornax Die 9. augusti extra portarunt ex fornace in qua erant tegulae viginti duo milia, levavit flor. Rens. 55. id quinquaginta quinque.
 Nona fornax die 20. augusti extra portarunt tegullas exustas 24 milia id é viginti quatuor et 700. Levavit flor. Rens. 61. id é sexaginta unus, polt. 30. id é triginta
 Decima fornax Die 31. augusti, extra portarunt tegulas exustas 21 mille, id é viginti unus mille, levavit flor. Rens 52. id é quinque quinta duos. polt. 20. id é viginti
 11. id é undecima fornax in qua erant tegulae exustas viginti tria milia et sex centi.
 Levavit flor. Rens 59. id é quinquaginta novem, die 18. 7bris a[nn]o 1732.
 12. id é duodecima fornax in qua erant tegulae exustae viginti unus mille et 700 id é septingentae, levavit flor. Rens 51. id é quinquaginta unus polt. 30. id é triginta
 13. id é decima tertia fornax in qua erant tegulae exustae viginti quinque milia levavit flor. Rens. 62. polt. 20. id é sexaginta duos flor. Rens. olt. viginti
 14. id é decima quarta fornax in erant tegulae exustae viginti unus mille et 500 id é quingenta levavit flor. Rens. 53. polt. 50. id é quinquaginta ters polt. quinquaginta.

(6v) 9. juny 1731.

Conventio regularia pro fabrica Pocsensi anno D[omi]ni 1739. 18. febr[uarii]. revisa

(7r) Anno 1731. á die 20. mensis octobris usque 1^{mam} januarii anni 1733. per totum 1732. pro fabrica ecclesiae B.[eatae] V.[irginis] Mariae percepi in parata ordine quo sequitur

Anno 1731. die 18. xbris percepi per D[ominu]m Komlosy submissos ab Ill[ustrissi]mo D[omi]no Ep[isco]po submissos – 100. flr

1732. prima may ab Ill[ustrissi]mo D[omi]no Ep[isco]po per R[evere]nd[issi]mum D[omi]num vicarium submissi fuerant – 275. flr

Per R[evere]ndum D[omi]num Parochum Dersiensem – 25. flr

Item 24. may Franciscum Kozák hajdonem Ill[ustrissi]mi ac R[evere]nd[issi]mi D[omi]ni E[pis]copi numerati – 100. flr

12. juny Ill[ustrissi]mus ac R[evere]nd[issi]mus D[ominus] Ep[iscop]us per R[everen]d[um] P[atrem] Sabbam Or[dine] D[ivi] Basily Magni submisit – 500. flr

item idem R[evere]ndus P[at]er Sabbas tulit iterum – 500. flr

item per eundem R[everen]dum Patrem Ill[ustrissi]mus D[omi]nus Ep[iscop]us misit – 160. flr 40. xr

A Doroghiensibus debitum activum Ill[ustrissi]mi Domini Ep[iscop]i percepi in agosto – 200. flr

In cystula templi reperti fuere – 113. flr

1973. flr 40. xr

(7v) Latus translatum – 1973. rfl 40. xr

item 10. 8bris per D[omi]num Beera misit Ill[ustrissi]ma sua Dominatio – 83. flr 20. xr

item ex cathedratico Ill[ustrissi]mi D[omi]ni Ep[iscop]i ab Adm[odo] R[evere]ndo Domino Archi-Persbytero Sandaliensi percepi – 41. flr 40. xr

2098. flr 40. xr

Erogatio

Magistro Tegulario anno 1732. usque 1^{mam} januarii 1733. dedi pro exustis 321400.

singulum mille a fl. Rh. 2. xr 30. administravi – 802. flr 30. xr

Item anno 1732. a 20. 8bris exclusive usque 31. may xbris inclusive eidem Magistro Tegulario pro 35600 tegulis exustis solvi – 89. flr

Item eidem pro nova fornace [...] tegulario 29000 singulum a fl. Rh. 1. xr 8. – 36. flr 37 ½ xr

D[omi]no Muratorium Magistro Nicodemo Liczky dedi ad conventionem pro opere – 400. flr

D[omi]no Palerio pro nova lateritia fornace – 23. flr

Pro antiqua reparatione fornacis – 14. flr 41. xr

Fabro Ferrario ex Mendzenzoff¹² pro instrumentis ferreis – 22. flr

22. juny Ladiialao Gosselet svecis pro 36. vasis calsis singulum a fl. Rhen. 1. xr 20. – 48. flr

¹² A Kassa közeli Mecenzéf (Medzev, SK).

5. july Michaeli Flasco ex Rakacza pro 65. vasis calcis singulum a fl. Rhen. 1. 20. xr – 86. flr 40. xr
Latus – 1522. flr 28. xr

(8r) Latus translatum – 1522. flr 28. xr

1732. Pro 4 curribus calcis Varadinensis plenis singulum currum á fl. Rhen. 3. xr 20. – 13. flr 20. xr

Aurigis, et cautoribus eandem calcem derehentibus gratuito – 34. xr

5. july Magno Varadino attulerunt valachi calcis vasa 46. singuluma fl. Rhen. 1. xr 13 ½ – 56. flr 21. xr

26. july Magno Varadino pro allatis 100 vasis calcis – 82. flr

pro 92 asseribus Kereszturini singulum xr 8 ½ dedi – 7. flr 22. xr

pro trajecto Tybisci – 24. xr

pro ligonibus, et duabus ulnis ferri dedi – 1. flr 25. xr

19. 7bris Tokaini sunt empti asseres 113. et ferrum per R[evere]ndum Patrem Sabbam – 24. flr 36. xr

Emi iterum in Pócs asseres 121. pro – 30. flr

A 15. usque 20. 8bris manuaris 10 singulis diurnum a xr 12. per dies 6 solvi – 12. flr

Item aliis duobus manuariis per duas dies – 48. xr

Ietm aliis duobus operariis per quinque dies – 2. flr

A 22. 8bris usque 28. ejusdem operariis 10. a xr 12. diurnum comparatam singulis per dies 6 fuerit ut supra – 12. flr

Aliis duobus Murariis per quinque dies – 2. flr

29. 8bris Zingaro pro reparatione ligonis – 3. xr

á 28. 8bris usque 4um men. 9bris uno operario per 2 dies – 24. xr

quatuor operariis per 5 dies – 4. flr

tribus operariis per sex dies – 9. flr 4. xr

tribus mercenariis pro tribus diebus – 1. flr 48. xr

quatuor operariis per 4 dies – 2. flr 32. xr

– 1780. flr 9. xr

pro extingvendis 86. vasis calcis dati – 2. flr 9. xr

latus – 1782. flr 9. xr¹³

1.3. Liczky Nikodémus mester levele Olsavszky Mihály Mánuel püspökhöz és a Blazsovszky György Gáborral kötött szerződésének másolata

DAZO fond 151. opisz 1. no 741.

Kiadva: TERDIK 2008, 542–543. CIUBOTĂ 2012, 129–130., 152–153.

(Külzet:) (3v) Illustrissimo ac Reverendissimo Domino Emanueli Olsavszky Ecclesiae Graeci Ritus Unitorum Episcopo Agnensi, Munkacsiensi, et Maramarossiensi, nec non in Spiritualibus Vicario Apostolica /: Qtt:/ Domino, Domino Patrone mihi Gratosissimo

Munkacsini

Casovia a Domino Nicodemo Magistro Murariorum 20 martii recepta 1744

Responsum 30ma ejusdem¹⁴

(3r) Méltóságghos Püspök Uram, feletéb való kegyes Uram!

Elmult februarius havának 24^{dik} napján, én hozzám költt tisztességes levelét, illendő becsülétel véven, ugyan annak contextusából Méltóságodnak ájtatos szándékát bőven megh is értettem. Az mi illeti azon Boldogságos Szűznek dücsőségére kezdet pócsi épületét, megh valam, annak continuatiojára, önnön magamtul is annyira ösztönöztettem, hogy kész vagyok minden erőmet, képességemet megh nevezett épület körül való munkálkodásomnak felaldani, és minden tehetséggemmel hozza látnni, az mint is ez jövő nyárban Isten eő Szent Felsege segítségébül, csak az hozá szükséges materialékban fogyatkozás ne legyen, tellyes reménsséggel vagyok hogy alkalmasint rajta által esünk. Az contractusom iránt penigh olyan képen Méltóságodat informálhattom, hogy tudni illik én köztem, és méltóságod boldok emlékezetű antecessora között, más egyéb contractus nem intervenialt, hanem az levél által, mellynek valóságos mását itten annectalom, azon pócsi épület iránt alkuban bocsátkoztunk vala, s így legh előszer is, én egész kőműves munkáért kétezer nyolczszáz Rhenes forintokat, üdvözült előbeni Püspök Uramtul eő Nacságátul kívántam, de eő nadságának terhes láczatott lenni az én ki-

¹³ További nyolc fólión (f 8v–16r) az 1731 szeptemberében és októberében itt dolgozó mesterek munkájának napi kimutatása következik még.

¹⁴ A címzéshez képest fejfelé írva. A külzeten pecsét is szerepel.

vánságom, azért gondolta eő Nadsága, hogy két ezer négy száz Rhénes forintokkal continuáltatni fogom, az mint is azon levelében említett 2400 forintokat, első szavával, nem csak megh ígérte, de még in casu is illo, hogy ha tudni illik azon summával nem contentáltatnám, végső declaratiomat magasnak megh iratattni kívánta, és többre is magát ajánlotta, (2v) azalatt penigh megh halálozván, semmi bizonyos contractusra velem nem lépet. Mindazonáltal job tudva léssen Méltóságodnak, hogy fent nevezet épületben, azótátul fogvast, ahogy hozzája fogtunk, az égi háborugh által alkalmas károk estek volna, mellyeknek reparatioja nem kevés időt kíván, annak okáért, noha első kérésem 2800 forintukbul álot légyen, mindazonáltal említet Boldogságos Szűznek tisztességére nézván, s mind pedigh Méltóságodnak méltó tekintetért, azon előbeni kívánságomtul is recedálok, és végső szómal két ezer hat száz Rhénes forintokra olyan képen szálok, hogy tudni illik, azon háromszáz Rhénes fornitot is, az melly edigh tett, épületnek megh vakoltatásáért én nekem még ki nem fizettetett, azon summaban számláltassék, kire való nézve tellyes reménséggel vagyok, hogy Méltóságod is káromat kívánni nem fogja, mert bizonynal mondom, másképen nem subsistálhatnék, és így ha Méltóságghos Urunk arra reá állani fogh teczeni, és az contractust is megh csináltatnám, és pro subscriptione Méltóságodnak alázatossan el küldeném. Mellyek iránt kegyes válaszáat mentül hamaráb várván, az szükséges materialáéknak specificatióját is Méltóságoddal közleni kívánván itten annectalom. Magamat penigh tapasztalt gratiájában tovább is alázatosan ajánlván maradok Méltóságghos Püspök Urnak

Mindenkori alázatos szolgálja Nicodemus Litzgy
Kassán 12 marty 1744.

(1r) Illustrissime, ac Reverendissime Domine Episcopo, Domine, et Patrone Gratosissime!

Ime kívánsága szerint Méltóságghos Püspök Uramnak Nacságodnak az contractust fell tettem pro approbatione vel modificatione, de az 2800 forintoktul nem recedálhatok, mint hogy az 300 forintokrul adot obligatio cassáltatik, és az főnt nevezett 2800 forintokba inseráltatik. Minthogy pedig két rendbeli, mutatis mutandis contractusnak kellett leni, az edgyike Méltóságodnál, az másika pedig nálam marad, azért ha teczeni fogh méltóztassék Méltóságghos Püspök Uramnak mind az kettőt le iratnia et pro subscriptione kezemhez szolgáltatni. Istis me contestatis gratiis in cinererusque devovens, persevero

Illustrissima ac Reverendissima Dominationis Vestrae

Humillimus servus Nicodemus Liczky

Signatus Cassovia 3. 7bris 1742.

(1v) Én alább megh írt Nemes Szabad Kassa királyi városban lakozó Kőméves Építű Mester ugymint Nicodemus Liczky, léptem Méltóságghos Püspök György Gábor Blasovszky Urammal eő nacságával az Pócsy Templomnak föl építésse végett illy contractusra: et quidem:

1mo Kötelezem magamat főnt emlétet Maria Pócsy templomot, úgy az két tornyát, az frontispiciummal edgyütt szépen és csinossan, az mint az delineatióbul ki tetzik el készíteni, és bóthajtás alá venni.

2. Az falakat és az Gesimbst¹⁵, mellyek esső által el romlottak, azokat az mennyire az szükség fogja magával hozni, le tóretetni, és helyetek ujakat csináltatni.

3. Az templomot úgy az két tornyot is tartozni fogok kívül és belül csinossan ki fehéretetni.

4. Az egész templomot belül ki téglázni.

5. Felül nevezett munkámért léssen az Méltóságghos Püspök Uramtul eő Nacságátul 2800. Rhenensis forintom, melly summabul tartozni fogok az Pallért, kőméves legényeket és az napszamosokat ki fizetni.

(2r) 6° Minden hónapban szükséges materialékat requisitumokat és embereimnek ki fizetésére való pénzt az Méltóságghos fog szereznye.

7° ultimo clausula contractusnak

1.4. Olsavszky Mihály Mánuel püspök és Kaiser Mátyás ács között létrejött szerződések szövege

DAZO fond 151. opisz 1. no 927.

Kiadva: TERDIK 2008, 542–543.

(1v) 1ma januarii 1746

Kaiser Mathiam Architectum inter, et Illustrissimum Dominum Michaelem Manuelem Olsavszky Episcopum Munkacsiensem intuitu erigendarum in Mariapócs turrium contractus

¹⁵ párkányt

(1r) Én alább meg írt adom tudtára mindeneknek a kiknek ezen dolognak rendiben illik, hogy Méltóságos Olsavszky Mihály Manuel Munkácsi Püspök Uramal eö Nacságával alkudtam meg, ezen pócsi csudákkal tündöklő Boldogságos Szüz Mária templom csinálendő két nagy első tornyoknak erectiojára, hogy eö Nacságának tecző delineatio szerint szépen, erőssen, és kívánsága szerint tisztességessen mindennemü szükséges készítéssel megh csinálom, hat száz rhénes forintokban és titulo discretionis egy tuztat aranyban. Olly conditio alatt, hogy én aban a summában magamnak a mikor kívántatnak segítő embereket fogagyak; a mellett pedigh ha valami defectus a tornyokban inopinate következnék magam kölcssegemen reparálni, és ahová eö Nacsága igazít, oda a tornyoknak való fákat faragni eö Nacsága alkalmatosságán elmenni tartozom. Ami pedigh a fizetésnek kiszedésit illeti egy pénzt előre adni mind addig vala medigh nem dolgozok, hogy a dologért a legényeimnek subsistentiájára béreket fizethessem, nem tartozik. Ellenben pedigh fellyebb titulált Méltóságos Püspök Uram eö Nacsága mindenféle a tornyokhoz való szükséges materiálékat, praestálni, és annak rendi szerint a munkát el végezvén engemet egészen excontentálni, és kifizetni obligáltattik. Azon kívül ha az accordának meg nem felelnék, és a munkát valami ollyas okbul félbe hadnám, szabad accessusa legyen hozzám, mindenkor, és mindenüt, tulajdon maga hatalmával agredálni, és teczése szerint magának rullam satisfactiot impedálni. Mellynek nagyobb bizonyására, és erősségére adtam ezen transactionalis leveletem, kezem írásával és nevem subscriptiojával megh erősítettet. Signatum Mária Pócs Die 1ma mensisi january 1746.

(pecsét) Matthias Kaiser
zimmer ballinus manu propria

jam [...] januarii zu arinisch empfangen 23. fl
Ano 1747 die 2^a martii a Domino Vicario levavit florenos Rhenenses 10. id est decem¹⁶

(2v) 1ma januarii 1746

Kaizer Mathiae Architecti contractus cum Illustrissimo Domino Manuele Olsavszky Episcopo Munkacsiensi pro erigendis in Ecclesia Maria Pocsensis 600 rf. et uno tuztat aureorum

(2r) Én alább meg írt adom tudtára mindeneknek a kiknek ezen dolognak rendiben illik, hogy Kaizer Mátyás nevű Ált Paller uramal alkudtam meg, ezen pócsi csudákkal tündöklő Boldogságos Szüz Mária templom csinálendő két nagy első tornyoknak erectiojára, hogy előmbe adott delineatio szerint szépen, erőssen, és kívánságom szerint tisztességessen mindennemü szükséges készítéssel megh csinálly, hat száz rhénes forintokban és titulo discretionis egy tuztat aranyban. Olly conditio alatt, hogy eö aban a summában magának a mikor kívántatnak segítő embereket fogagyon. A mellett pedigh ha valami defectus a tornyokban inopinate következnék maga kölcssegén reparálni, és ahová én igazítom, oda a toronyoknak való fákat faragni a magam alkalmatosságán elmenni tartozik. Ami pedigh a fizetésnek kiszedésit illeti, egy pénzt előre adni mind addig vala medigh nem dolgozik, hogy a dologért a legényeinek subsistentiájára béreket fizethesse, nem tartozom. Ellenben pedigh: én mindenféle a tornyokhoz való szükséges materiálékat, praestálni, és annak rendi szerint a munkát el végezvén említett Álcs Pallért becsülettel kifizetni obligáltattom. Azon kívül ha az accordának meg nem felelne, és a munkát valami ollyas okbul félbe hadná, szabad accessusom legyen hozzája, mindenkor, és mindennüt, tulajdon magam hatalmával agredálnom, és teczéssem szerint magának rulla satisfactiot impedálnom. Mellynek nagyobb bizonyására, és erősségére adtam ezen transactionalis leveletem, kezem írásával és pecsétemel megh erősítettet. Signatum Mária Pócs Die 1ma january 1746.

(pecsét:) Olsavszky Mánuel Munkácsi Püspök

Die 13^a mensisi januarii erga hanc transactionem levavit florenum Rhenensem 23.

Anno 1747. die 2^a martii a domino Vicario levavit flor. Rhen. 10 id est x.

Item eodem anno 10 aprilis accepit hic Pocsini rf. 20.

Item perceptit plus quam elaboravit penes ecclesiam rf. 9.

Summa facit perceptum rf. 62.

Elaboravit autem pro tribus ligno asciando nimirum quaercina 92 pinaca 120. rf. 77.

Adeoque restant id solvendi rf. 15.

Item 1748 pro pictore pegma erigendo, scolas ac alia, elaboravit rf 11. xr. 25

In toto itaque restant solvendi rf. 26. xr. 25

Quod terminatum est 1749 die 15 martii

¹⁶ Más kéz írta.

1.5. Szerződés Veres István festővel és Konsztantinosz Thaliodorosz görög faragóval

DAZO fond 151. opisz 1. no 1086.

Kiadva: TERDIK 2008, 546–548.; TERDIK 2010b, 259–260.

(1r) Contractus

Inter Illustrissimum ac Reverendissimum Dominum Michaellem Manuelem Olsavszky Episcopum Munkacsiensem Titt. etc. ab una, et Dominum Stephannum Veress pictorem partibus ab altera, sub dato infrapositione initus, mediante quo praefatus Dominus pictor semet, inchoatam Ecclesiam Pocsensem una cum sanctuario, ac duabus ejusdem lateralibus copulis, et choro usque ad Gzinz per totum corpus, propriis, courigruiis, et durabilibus coloribus debite pingere obligavit, et quidem hac conditione, ut ubi quales tam in corpore, quam copulis Ecclesiae titulato Domino Episcopo formalitate, et modo quo, pro majori ornamento sanctorum effigies curare provisum fuerit, facere tenebitur. Pro praestando autem ejusmodi labore Dominus Episcopus toties memorato Domino Pictori mille ducentos, praeterea vero in sortem intertentionis viginti adeoque in simul mille ducentos viginti rhenenses florinos deponere obligatus manebit. Super hac accorda sunt duo Exemplaria formata, et partium utriusque unum exemplar consignatum habetur. Datum Maria Pocs die 1ma mensis Julii 1748

(Püspöki pecsét) Manuel Olsavszky Episcopus Munkacsiensis

Anno 1748 die 15^a julii pro labore praementionato levavit a Joanne Jamborszky – rf. 4.

Quod per manus A. Reverendissimi Domini Joannis Jamborszky praementionatus infrascriptus pictor in sortem praescriptae conventionis die v. anno infrascriptis levaverim Florenos Rhenenses 50, id est rhenenses florinos quinquaginta.

Actum Maria Pócs die 25ª Julii 1748. Stephanus Izbeghy alias Veres

(1v) Item infra scriptus recognosco quod die 17. 7bris anni 1748 erga quietantiam perceperim florenos rhenenses 30, id est triginta Maria Pocs die et anno ut supra

Stephanus Veres alias Izbeghy

19. 8bris recognosco in percepta ab Domini Reverendissimo Domino erga quietantiam Joanne Petkovszky Rhenenses 120 id est centum viginti

Stephanus Veres

28. 8bris in Kallo plane in precincto domum versus eundem percepi ab Reverendum Reverendissimi Domino Joanne Petkovszky florenos Rhenenses 18 idest octodecim

Stephanus Veres

(2r)¹⁷

(2v) Contractus super labor Ecclesiae Pictoris Dominum Stephani Veres exemplar

(3r) Contractus

Inter Illustrissimum, ac Reverendissimum Dominum Michaellem Manuelem Olsavszky episcopum Munkacsiensem titt. etc. ab una, et Dominum Sculptorem Constandi partibus ab altera sub dato infrapositione initus, mediante quo praefatus Dominus sculptor, in ecclesia Beatae Virginis Thaumathurgae Pocsensis sanctuarium pracludentem machinam seu *образу наместий*¹⁸ ipse Dominus sculptor pro dicto ponendo opere asseres et ligna, omnia item ad id necessaria instrumenta, et aptinentias procuraturus, non absimiliter arcularios et alios quorum eundem Dominum sculptorem indigentiam habere oporteret, aut contingeret propriis expensis, sive ex conventionem, et summa ab infra specificanda conducturus, semet sculpere, et errigere obligavit, et quiddem formalitate ea, quae occasione ipsius accordae ab Illustrissimo Domino Eppiscopo eidem sculptori remonstrata exstitit, imo etiam quid quid inponenda dictae machinae altitudine, latitudine, addendum, augendum, mutandum vel minuendum in futurum occurrerit et praelacuerit firmiter et durabiliter selecta pro eo opere ligna adhibiturus, ne facile in iis fissio, ruptura, aut aliter qualiter cunque destructo, et corruptio ennascenta timeri deberet, facere tenebitur, secus omne id damni genus meliorare, resarcire et omnimode bonificare. Pro praestando autem ejusmodi labore Illustrissimus Dominus Episcopus toties memorato Domino sculptori sexcentos¹⁹ Rhenenses Florenos, praeterea vero in sortem intertentionis vini urnas minores 10. id est decem, sabelicos

¹⁷ Ugyanez a szerződés, csak ezt Stephanus Veres alias Izbeghy írta alá.¹⁸ Jelentése: alapkép.¹⁹ Később áthúzták, és fölé írták: 650.

duos cubulos tritici, quale hic crescit quatuor, cubulos si lignis 6, medium centenarium salis, pro carnibus pfl 10. dictam quidem 650 florenorum rhenensium summam per partes, reliqua vero dum eorum necessitatem D. Sculptor habebit deponere, et dare tenebitur. Super hac accorda sunt duo exemplaria firmata, et partium utriusque unum exemplar consignatum habetur. Datum Maria Pócs Die 17 xbris 1748.

κονσταθίνος θαληοδώρος²⁰

Hic contractus exolutus in Augusto 1749.²¹

(5v) Contractus super Ecclesiae Pocsensis scultura Domini Constantini Anni 1748 die 17 xbris²²

1.6. Kimutatás a máriapócsi kegytemplom építési költségeiről

DAZO fond 151. opisz 1. no 1191.

Kiadva: TERDIK 2008, 550–551.

(f 1)²³

(2r) Specificatio demonstrans tam materialium, quam et necessariorum requisitorum, et expensarum ad Ex aedificandum templum Pocsensem inclusis 2as turribus fiendum ut pote:

1mo 450000. tegulae, seu laterales usti, pro quolibet mille tegularum magistro pro labore, a 2 flo. computando, pro lignis xr. 30. pro vectura aequae 30 xri faciunt in simul – rf. 1350.

2do pro fornice tegulae 56000 mille a 3. flor. computando facit – rf. 168.

3^{tio} calcis vasa 1218 quodlibet vas a 51 xri comp. Facit – rf. 1035.

4to 2600 currus arenae, quemlibet a 4 xris comp. Facit – rf. 166. xr. 40.

5to 840 asseres pro pegmate, et fornice deservientes quemlibet a 15 xris computando facit – rf. 210.

6to 2500 clavi aserales mille a 15 xris comp. Facit – rf. 12. xr. 15.

7mo 420 vulgo krist clamern vocatur unum a 6 xris computando facit – rf. 42.

8vo 24 centenarum ferri ad clausendum aedificium una cum mercede fabri quilibet centenarum a 5 flor. comp. facit – rf. 120.

9no 50000 tegulae ustae pro tegendo templo, mille a 3 flor. xris 30 tegulariae magistro pro lignisam xri 30 ac demum pro vectura aequae xri 30 competentes quodlibet mille a 4 flor. xris 30. itaque pro quinquaginta millibus competunt. – rf. 225.

10. Unus crassus funis 40 orgiarum orgia a 30 x comp. facit 20

11. 12 curuculos vulgò taliga nominatos, quemlibet a 1 flor xris 30 computando facit – rf. 18

12. una magna et altera minor serra vulgo fűrész – rf. 3. xr. 34.

13. Una item magna et altera minor karis – rf. 1. xr. 30.

14. 340 frusta lignorum pro pegmate deservierend. quodlibet frustum inclusa vectura constat 45 xros itaque insimul facit – rf. 255.

15. Pro variis requisitis necessariis ut pote lignibus, cribro arena etc. – rf. 30.

16. Merces murariorum, quam et manualistarum pro integro ex aedificando templo cum ambabus turribus intrinsece et extrinsece juxta delineationem fiendum constituunt – rf. 2800.

17. Pro fabro lignario pro erectione duarum turrium et templi tecti suportamine 700 frusta ligni quodlibet a 45 xris computando facit – rf. 525.

18. Mille ducentas germanice Latrn vocitatas quodlibet a 3 x computando facit – rf. 60.

(2v) 19. Quercini ligni frusta 46 quodlibet 1 flor. comp. facit – rf. 46.

20. Duos centenar ferri pro sistematione templi tecti et turrium – rf. 12.

21. 40000 scandularum pro tegendis ambabus turribus mille a 5 flor xris 30 comput. Facit – rf. 220.

22. Clavos scandulares 70000 mille a xris 51 facit – rf 52. xr. 30.

23. Clavos tigillares 6000 mille a flor 2 x 30 facit – rf. 15.

24. Ducentos viginti asseres quemlibet a 15 xris computando facit – rf. 55.

25. fabro lignario pro prestando labore templi, et duarum turrium – rf. 850.

26. lapidario vulgo stajmecz pro una magna tribus item minoribus januis – rf. 46.

²⁰ Előtte a szobrász pecsétje.

²¹ Más kézzel írva.

²² A f 6-on szerepel még a Veressel kötött szerződés 18. század végi másolata.

²³ A bazilita kolostor alapkövének felirata, 1749. május 18-áról. Mivel ez a szöveg már többször megjelent, újbóli közlésétől eltekinttem.

27. Pro 23 fenestrarum partibus obveniunt arculario flor. 8 fabro vero serario flor. 7 itaque et quavis fenestra flor 15. insimul pro 23 fenestris – rf. 345.
28. Pro tribus templi januis obveniunt arculario flor. 6 fabro serario aequae sex insimul flor. 12 itaque pro tribus januis – rf. 36.
29. pro magna templi janua obveniunt arculario – rf. 12.
30. fabre serario – rf. 10.
31. Vitratio pro 23 templi fenestris vienensi vitro extruendo obveniunt – rf. 220.
Summa summarum rf. 8941. xr. 29.

(3r)²⁴

1.7. Az 1742 és 1757 között vezetett számadáskönyv a máriapócsi kegytemplom építéséről

DAZO fond 151. opisz 1. no 750.

Kiadva: TERDIK 2008, 553–567.

Liber perceptionis et erogationis / Cassae eleemosynariae / Beatissimae Virginis Mariae Thaumaturgae / Pocsensis in usum et continuationem ejusdem / Sacrae Aedis ab anno Millesimo septingentesimo quadragesimo secundo die / vigesima secunda Mensis junii

(2r) Anno 1742. die 22da mensis junii tempore quo altissimi gracia cum adventu Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Georgii Gabrielis Blasovszky Episcopi Agnensis Munkacsiensis Titt. etc. ad Maria Pots circa continuationem aedis Beatae Virginis Mariae Thaumaturgae labor de novo coeptus est summae pecuniariae, ex variis sacris eleemonysariis aliisque justis titulis per eundem Dominum Episcopum solicere et andiose conquiscae et ad manus perceptae ab anno 1740 mensis junii inclusive, quod clarum videre est in urbario sue catalogo dominorum benefactorum ad sanctum hocce opus contribuentum manu propria ejusdem Domini Episcopi conscripto, et corurotato

Errogatio – Floreni – xri

Die 22. junii ad manus Patris Basilii Blechnarszky Parochi Graeci ritus tokajienis in exolutionem traducendarum trabium ex 1000 gratiose per Excelsam Cameram Aulicam pro ecclesia Potsensi resolutarum restantium adhuc secundum relationem Patris Michaelis Olsay 850. a depositorio officii salinarii tokajensis ad rippam transversam Tibisci erga dandas aeternu rationes dati sunt – 13. fr 51. xr

Die 14. julii pro candilis albis constantibus ex libris 3 singulum a xris 51 computando Tokajini comparatum – 2. fr 33. xr
Item pro flavis constantibus ex libris 5 sing. computando a xris 39. ibidem emptum – 3. fr 15. xr

Item ibidem pro duobus pondo turre – 1. fr 37. xr

Item occasione initi computus ab anno 1731. die 27. mensis augusti respectu totius laboris circa aedem Beatae Virginis Mariae Thaumaturgae ad annum modi currente 1742. die 22^{dam} julii in pensu a sing. orgiis computando floreni. rhen. 3 xr. 30. quarum orgiarum summa ab ipsis fundamentis in longum et latum considerata semet extenderet totius muri ad orgias 435 a quo labore percepisset effective Magister Murariorum Nicodemus Liczky, partim ab antecessoribus beatae recordationis Bizanczy, et Olsavszky Episcopis, partim vero a moderno Illustrissimo ac Reverendissimo Domino Episcopo Blázsovsky floren. Rhen. numero 1342. xros 50. cum praelibato Murariorum Magistro (2v) Nicodemo Liczky in finalem complanationem praestiti laboris quod uberius videre est in ejusdem Murariorum Magisrti recognitionibus germanici idiomatis dati sunt eadem die 22da julii in Possessione Maria Pocs – 50fr²⁵

Die 12ma 7bris pro 12 ferratis curruculis pro parte ejusdem Ecclesia, pro tegulis, calce, ac aliis vel genus materialibus portandis, Cassovia procuratis soluti sunt Pallerio Dinczer secundum requisitionem saepius dicti Murariorum Magistri – 13. fr

Item pro uno rudente crasto ex orgiis 50 constantem pro alio item teuniori rudente ex orgiis 21 constant. Tokajini curat. – 5. fr 40. xr

Item pro extractionem trabium ad ripam Tibisci – 4. fr 22. xr

Die iteri 15. 7bris pro candelis flavis tokajini comp. – 16. fr 32. xr

Quantum Illustrissimus ac Reverendissimus condam Dominus Georgius Gabrielis Blasovszky Episcopus Munkacsiensis pro promotione Ecclesiae insumpsit universim facit – 153. fr 20. xr

²⁴ Ugyanez a kimutatás, csak egy oldalra írva, és a végeredmény: rf. 8921. xr. 29.

²⁵ Eredetije szintén fönmaradt a beregszászi levéltárban. DAZO fond 151. opisz 1. no 742.

(3r) Perceptio

Summae pecuniariae in usum, et continuationem aedis Beatae Virginis Mariae Thaumaturgae insumendae per Illustrissimum ac Reverendissimum Dominum Michaelem Manuelem Olsavszky Episcopum Rossensis Munkacsiensis Titt. etc. partim adhuc ex passivis debitis Illustrissimi ac Reverendissimi condam Domini Episcopi Bizánczy, partim vero ex sacris eleemosynis, aliisque piis devotorum Christi fidelium oblationibus ab anno 1743. acquisitae hunc in modum sequitur, et quidem

1mo Ex eleemosynaria, post beatae recordationis Illustrissimum ac Reverendissimum Dominum quondam Georgium Gabrielem Blasovszky Episcopum Munkacsiensem remansa pecunia – 605. fr

Item in mense 7bris 23. xr cassa Eleemosynaria – 100. fr

Anno 1744to

Die 19ma julii Illustrissima Domina Comitissa Halleriana Illustrissimi Domini Comitum Petri Szapary Charissima obtulit Thaumaturgae aur. 12. et a reliquis consongrincis in simul Cremniczen. 16 cum 2 holandicis in toto constituentes – 75. fr 27. xr

Die 12ma augusti Illustrissima Domina Comitissa Rosalia Pettheö, ex debito, per D. A. Lonyai contracto bizanziano Ecclesiae Pocsensis legato, per summum Provisorem administravit – 83. fr 20. xr

Item 25^a ejusdem Egregius Dominus Stephanus Modlár civis oppidi hajdonicalis Dorogh pio decens zelo pro surgente muro obtulit ecclesiae – 83. fr 20. xr

Praesentibus infrascriptis

P. Ladislao Várkonyi Parocho Napkoriensi mp

P. Joannen Pettkovszky Graeci Ritus Parocho Kalloviensis mp

Попених

Latus – Rh. fl. 947. xr. 07.

(4v) Summa integralis perceptionis constituit – 1579. fr 22. xr

Die 15. septembris certa sveva Munkacsiensis in sua infirmitate in honorem Pocsensis Thau. obtulit – 5. fr 57. xr

Die 18. ejusdem D. P. Georgius Szlukoviny perceptor Domini Munkács pro eadem Ecclesia obtulit – 17. fr

Die 12. 7bris ex cista Ecclesia eleemosynaria per D. R. Michaelem Olsay levati – 100. fr

Anno 1747mo

Die 23ª mensis julii pro certo distracto, et ad id destinato numismate Ecclesiae a Domino Joanne Lazar graeco tokajiense per Dominum Vicarium Michaelem Olsay levati sunt – 60. fr

Quorum errogatio suis locis posita foret

Item die eadem a Domino Archidiacono Tokaiense Basilio Blechnarszky in rationem pii legati cujusdam Materialistae per supra fatum Vicarium levati – 34. fr

Die 1ma mensis augusti ex cista eleemosynaria Ecclesiae per toties fatum vicarium levati sunt – 74. fr 06. xr

Die item 10. mensis 7bris ex eadem cista ecclesiae eleemosynaria accepti sunt – 112. fr 08. xr

Die 18. 8bris debitum Lonyaianum Illustrissima Domina Comitissa Petheö persolvit finaliter – 163. fr 20. xr

(5r) Perceptio

1749.

Die 7ma mensis aprilis A neo isthic in Maria Pocs pro sacra aede datos – 12. fr

Die 20. maii occasione celebratae Szatthmar-Németthini, cleri congregationis, nonnulli presbyterorum eadem aede obtulerunt insimul – 3. fr 24. xr

Die 26. ejusdem mensis maii Jonas Papp Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Michaelis Manuelis Olsavszky Episcopi Munkacsiensis Tit. etc. Secretarius pro curando funiculo pro lampade cristallina Vienna allata, in honorem Divae Matris Thaumaturgae obtulit – 8. fr 18. xr

Die 1ma junii a neo ordinatis ablati – 16. fr

Die 8 augusti ecclesia Dominus Reverendissimus Olsay restituit – 40. fr

Die 5ta mensis 7bris Joannes Tóth Gyulaensis vilicus seu subalternus provisoris in honorem Divae Matris Thaumaturgae obtulit pro Ecclesia – 10. fr 12. xr

Die 4. augusti ex cista eleemosynaria Beatae Sanctissimae Virginis Pocsensis obvenerunt – 64. fr 41. xr

Die 5. ejusdem eae eadem cista obvenerunt – 29. fr 32. xr

Item a Domino pie defuncto Martino Kövesdy pro asseribus – 3. fr

Die 6. septembris inclytus Magistratus Liberae Regaliae Civitatis Cassoviensis medio suorum deputatorum nomine quippe Dominorum Patrum ac Gratosi Domini Joannis Branicz, Emerici Csomortányi, ex parte Inclytarum Universtatis

Perillustris ac Gratosus Dominus Franciscis Schwarzenbach V. N. alta fatae Regiae Civitatis Cassoviensis Michaelis Molitovics, Joannis Tornay nec non Ignatii Pusztay in Thesseratu erga Matrem Dei Pocsensem amoris obtulit 12 aureos cremnicenses in specie, qui oratione coram Beata Matre compensandi venirent. Anno supra fato 1749. die 6. mensis 7bris.

(5v) Perceptio

1749no

Die 9na mensis 7bris ex cista eleemosynaria Beatae Virginis Mariae Thaumaturgae Pocsensis accepti – 59. fr 12. xr

Item collecti occasione processione ad sanctam – 7. fr 9. xr

Die 1ma xbris ex cista eleemosynaria accepti sunt – 32. fr 17 ½ xr

Perceptio

1750.

Januarius

Die 1ma Excellentissimus Dominus Gralis Gabriel Splény in honorem Divae Matris Thaumaturgae obtulit – 8. fr 45. xr

Die 15. septembris 1750. in cista eleemosynaria Ecclesiae Thaumaturgae Pocsensis reperti sunt in diversa moneta – 147. fr

Anno 1751.

Die 11. 8bris in cista ecclesiae eleemosynaria reperti sunt in diversa moneta – 138. fr 54 ½ xr

Ex his pro crantibus dati sunt Rh. 101 xr. 44 in suo loco appositi

Die 28. 8bris Dominus Reverendissimus Kovács V.[enerabilis] Capituli M.[agno] Varadinensis canonicus obtulit – 25. fr 6. xr

(6r) Communis Errogatio

Anno 1743^{tio}

Infrascriptus praesentibus recognosco, quod die 25. mensis junii in praesentia Archi Reverendi Domini Ioannis Strabo

Plebani Munkaciensis et Vice Archidiaconi Inclyti Commitatus Berghiensis, pro exurendis tegulis in continuationem

Ecclesiae Beatae Virginis Mariae Thaumaturgae Potsensis ab Illustrissimo Domino Michaeli Olsavszky electo episcopo

Munkaciensis, qua curatore ejusdem ecclesiae, erga dandas rationes, acceperim – 105. fr

Michael Olsay surrogatus vicarius transtybiscanus, et curatus Maria Pocsensis

Item in mensis 7bris memoratus Dominus Vicarius pro necessitatibus ecclesiae levavit – 100. fr

Anno 1744to

Die 12ma mensis maii Archii Reverendo Domino Michaeli Olsay vicario transtybiscano et parocho Mariapcosensi medio

Francisci Kozák incolae Pocsensis in futuram aedis continuationem misti sunt – 101. fr

Coram me Jona Papp

Nobili persona

Die 31ma mensis augusti eodem Domino Vicario Transtybiscano²⁶ ecclesiae in manus traditos – 28. fr 30. xr

Latus – 334. fr 30. xr

Die

(6v) Die 23^a mensis 8bris pro ecclesia Thaumaturgae Domino Joanni Gyöngyössy provisorio Maria Pocsensi redentuti dati sunt – 105. fr

Coram me Jona Papp

Nobili persona

Anno 1745to

Quod infrascriptus ab Illustrissimo ac Reverendissimo Domino Michaeli Manuele Olsavszky Episcopo Rossensi

Munkacsensi etc. Die 13^a mensis januarii in usum, et continuationem aedis Thaumaturgae Potsensis convertendos erga

dandas aetenus rationes levaverim presentibus – 117. fr

recognosco

Joannes Gyöngyössy manu propria

²⁶ Olsay Mihály

Latus – rf 222. xr 8.

Latus prius – rf 334. xr 30.

Suma – rf 556. xr 38.

(7v) In nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti. Amen!²⁷

Sub felicissime regimine Augustissimae Dominae, Dominae Mariae Theresiae Dei Gratia S. Regni Hungariae, Bohemiae etc. Reginae, feliciter regnantis Augustissimi Imperatoris Francisci primi conjugis, naviculam Sanctae Matris ecclesiae Sanctissimo Oecumenico patriarcha Benedictoo XIV. gubernante in possessione Poócs Incltyi Comitatus Szabolcsiensi adjacente haereditario vero iure ad Incltyum Dominium Excellentissimi Domini Grlis et Francisci Károlyyi Comititis de Nagy-Károly, dominiorum Erdöd, Ecsed, Csongrad, Megyer, Surány Ocsva etc. haereditarii Domini, Sanctissimae Caesareo Regiae Majestatis Actulais intimi consiliarii, Grlis Campi Marschalli locumtenentis et Incltyi Comitatus Szatthmariensis supremi comitis titt. ect. Qua fundatoris et jus patronatus habentis ecsediensese pertinente, Diva Matre Thaumaturga hujace fundatriae existente, et Illustrissimo ac Reverendissimo Domino Michaelae Manuele Olsavszky Dei, et apostolicae sedis Gratia Episcopo S. Ritus orientalis Rossensi, Munkacsiensi, et Maramarosiensi, per interum Regnum Hungariae, et Partes eidem annexas Vicario Apostolico etc. curante in Dioecesi Agriensi V. hujus Domus Monasterialis, seu conventus pro religiosis Ordinis Sancti Basilii Magni fundatae primus lapis nomine Praetitulati Excellentissimi Domini Comititis et Grlis per Spectabilem Dominum Demetrium Ratz, modo titulati Domini Grlis locumtenentem, et absolutum plenipotentiarium, sacrum ritum orientalem aequae profitentem. Die 8va mensis maii anno reparatae salutis 1749no praesentibus infrascriptis consveta cum solemnitate impositus est.

et Pontificante Episcopo	Nicodemo Litczky Murarorem
Manuele	Magistro
D. Michaelae Olsay p. tum	Thoma Strausz Palirio
Loci parochi	Constantino sculptore
R. religioso Joancio Szkripka	Jona Papp Epp. secretario
Loci superiore	Andrea Simon clavigen. aulae
R. Religioso Antonio	Joanne Jamborszky provisore
R. Religioso Bonifatio	
R. Diacono Ambrosio	
R. D. Petkovszky	
Parochi Kalovienis	
et Archidiacono Szatthmarien.	

(8r) Errogatio in murariorum pallirium ad rationem claustris

Die 22. augusti levavit a Domino Jamborszky – 9. fr

Die 26. ejusdem ab eodem levavit erga quietantiam – 16. fr

Anno 1750.

(9r) Errogatio in Magistrum Tegularium

Anno 1743^{tio}

Praeter quod Dominus Michael Olsay curatus Maria Pocsensis ex percepta summa praespecificata, erogavit in Magistrum Tegularium, dati sunt eidem

Die 3^a mensis augusti 1744^{io} pro exustis tegulis 30350 – 20. fr

Item die aedem pro tegulis crudis ad fornacem tegularium applicatis – 19. fr

Anno 1745^{io}

Die 1ma junii levavit – 100. fr

Dominus Vicarius anticipato dedit – 30. fr

Die 21ma mensis julii soluti sunt – 46. fr

Item 25ta ejusdem dati sunt – 80. fr

Die 10ma mensis augusti levavit – 6. fr

²⁷ A pócsi bazilita kolostor alapköfelerata.

Item 29ma ejusdem dati – 10. fr 1. xr

Die 4ta mensis 7bris accepit – 68. fr 6. xr

Item Die eadem pro una magna urna vini dati sunt – 6. fr 48. xr

Item die 18va mensis xbris per exustis tegulis, octuaginta millibus quolibet mille computando a fr. 2 xris 16 insimul dati sunt
– 181. fr 20. xr

Anno 1746to

Die 8va mensis julii magistro tegulario in exolutionem restantium Munkacsini dati sunt – 10. fr

Latus – fr 593. xr 15.

(9v) Errogatio in Magistrum Tegularium

Die 31ma mensis julii neo conductus magister tegularius a Domino Joanne Jamborszky levavit – 20. fr

Die item 7ma mensis augusti idem magister tegularius ab Illustrissimo, ac Reverendissimo Domino Episcopo levavit – 10. fr

Item die 22da ejusdem idem magister tegularius ab Illustrissimo, ac Reverendissimo Domino Episcopo levavit – 2. fr

Latus 32. fr

Latus prius – fr 593. xr 15.

Summa – fr 625. xr 15.

Die 12. septembris Dominus Vicarius Olsay ex peccunia Ecclesiae magistro tegulario numeravit – 32. fr 45. xr

Anno 1747

Die 30. aprilis idem Magister Tegularius levavit – 20. fr

Die 20. maii Magister Tegularius levavit – 10. fr 2. xr

Die 1ma mensis julii idem Magister Tegularius levavit a Domino Vicario Maria Pocsense Michaelae Olsay levavit – 30. fr

Die item 15. ejusdem idem ab eodem vicario levavit – 30. fr

Item 29. ejusdem a Domino Joanne Jamborszky levavit – 10. fr

Die 24. mensis augusti idem a Jámborszky percepit – 8. fr 24. xr

Die 7ma mensis 7bris idem Magister Tegularius erga quietantiam et conventionem ab Illustrissimo ac Reverendissimo Domino Episcopo medio sui secretarii Jonae Papp inparata sibi enumeratus 20 et in expunctionem debiti sui passivi pallio Francisco Dinczer in rationibus acceptatos 80 atque ic in simul percepit – 100. fr

Die 17. 7bris Magister Tegularius a Joanne Jamborszky levavit erga quietantiam – 10. fr

Die item 25ta Magister Tegularius ab eodem levavit – 10. fr

Die 16. 8bris Magister Tegularius levavit – 20. fr

Die 2. 9bris Magister Tegularius levavit – 30. fr

<Die 8va xbris Magister Tegularius levavit> 30 fr

(10r) Anno 1749

A Domino Jamborszky levavit – 10. fr

Die 5. augusti a Domino Episcopo levavit – 13. fr 12. xr

Die 15. Augusti levavit – 8. fr 24. xr

15. 9bris ab episcopo levavit – 14. fr

Die 8. xbris levavit Magister Tegularius – 20. fr

Anno 1750.

Die 13ta januarius levavit ab Illustrissimo Episcopo – 8. fr 15. xr

6. februarius a Domino Vicario levavit – 20. fr

Die 25. aprilis levavit ab Illustrissimo Domino Episcopo – 20. fr 7. xr

<10. juny a P. superiore> 30 fr

<6. augusti a P. superiore> 40 fr

(10v) mense junio 16. a Reverendo Patre Joanni tegularius levavit – 30. fr

septembris 7. item eodem levavit – 8. fr

september 14. ab Episcopo levavit – 20. fr

Mense 8bris 23. ab Episcopo levavit – 20. fr

Xbri 24. a Domino Illustrissimo Episcopo levavit – 20. fr

Anno 1751

Mense januario 29. levavit – 6. fr

Mense martii 18. a Reverendo Patre Hegumeno levavit ordine sequenti – 11. fr

Item mensis aprilis 20. – 20. fr

Item mensis maii 4. – 16. fr

Item mensis maii 15. – 20. fr

Item mensis junii 13. – 16. fr

Item junii 19. – 20. fr

Item junii 30. – 16. fr

Item mensis julii 9. – 12. fr

Item mensis augusti 3. – 20. fr

Item augusti 18. – 16. fr

Item mensis 7bris 30ma – 30. fr

(11r) Errogatio in calcem

Anno 1745¹⁵

Die 4ta mensis julii incolis Rakacziensibus pro 130 vasis calcis, quodlibet vas computando a flor. Rhen. 1 xris 32 insimul dati sunt – 199. fr 20. xr

Die 10ma ejusdem conficientibus, et extinquentibus dati sunt – 3. fr 21 ½ xr

Anno 1746to

Die 18va mensis junii Dominus archidiaconus Tokajensis Basilius Blechnarszky pro exolvanda rakacziensis calce accepit – 100. fr

Item eodem mense item Dominus Archi-Diaconus in exolutionem 154 vasorum calcis, quodlibet vas computando a floren. Rhen 1 xri 32 Rakacziensibus dedit – 45. fr 21. xr

Die item 7ma mensis julii in exolutionem ejusdem calcis Rakacza-Szendienses Munkacsini levarunt – 50. fr

Latus – fr 398. xr 2 ½

Anno 1748

Die 15 mensis aprilis iidem Rakacza – Szendienses in exolutionem ejusdem calcis a praefato Domino Arci-Diacono Tokajense lavarunt – 29. fr 45. xr

Item eisdem saluti sunt pro praefata calce – 196. fr 50. xr

Anno 1749no

Die 29na mensis 9bris incolis rakaczensibus in exolutionem 85 vasorum calcis dati sunt – 81. fr

(11v) Anno 1750

incolis rakaczensibus in exolutionem 106 vasorum calcis dati sunt per Patrem Ioanikium – 100. fr

7bris 19. ad rationem specificatae calcis levarunt – 4. rf

19. 8bris ad rationem supra levata calcis ut quietantia docet dati sunt – 50. fr

Anno 1751

Die 6. julii pro calce Varadium adventa 57 vasa quodvis vasa a rh. fl. 1. xr 22. dati sunt – 77. fr

Die 16. 7bris rakaczensibus pro 65 vasis soluti sunt

Die 19. 8bris varadiensibus pro 65 vasis calcis soluti sunt – 88. fr

Ista sunt soluta per Episcopumpum Pocsini

(12r) Errogatio in trabes et asseres

Anno 1743^{tio}

Die 17ma mensis 8bris pro 172 asseribus per computandum a xris 31. et ½ in simul dati sunt – 45. fr

Anno 1744to

Die 25ta mensis augusti pro extractione trabium ex alveo Tybisci in rippam rakacziensibus dati – 22. fr 40. xr

Item die 27. ejusdem pro extractione Trabium ex Tybisco Domino Blechnarszky dati – 27. fr

Anno 1745to

Die 8va mensis junii Domino Basilio Blechnarszky pro asseribus dati sunt – 50. fr

Die 5ta mensis julii pro advectis trabibus ex Eszlár numero 20. a x 30. – 10. fr 17. xr

Item 10ma ejusdem pro advectis duobus lignis – 1. fr

Item 27ma ejusdem advectis Tokajino asseribus – 4. fr 12. xr

Item 30ma ejusdem Tokajino pro asseribus numero 150 dati sunt – 29. fr 48. xr

Anno 1746to

Die 21ma mensis junii Domino Vicario pocsense Michaeli Olsay eunti Tokajinum ad mundinas pro coemendis asseribus in fornicem ecclesiae dati – 20. fr

Item eodem tempore pro iisdem asseribus dati sunt – 12. fr 43. xr

Latus – fr 222. xr 40.

(12v) Die 20 septembris Tokaini Dominus Vicarius ex pecunia ecclesiae pro asseribus quivis a x 13 ½ errogavit – 33. fr 45. xr

Item pro transvectionem portu Tokaiensi – 51. xr

<Die 28 octobris Dno Stephano pictori ex>

Debitum pro asseribus defuncti Domini Kövesdy solutum – 3. fr

Anno 1747. die 20. maii

Pro asseribus Pocsinum advectis solvit Episcopus et quid pro 94. par trempe 30. xr

Anno 1751.

Die 13^a aprilis pro trabibus ducentis, et asseribus ducentis in Marmatia, per diaconum Worochta comparandis, qui jam devecti haberentur, dati sunt – 90. fr

Die 18. junii per Reverendum Patrem Hegumenum Joanicium centum asseribus comparatis soluti sunt – 22. fr 30. xr

Die 19. 7ber Item pro ducentis et duobus asseribus per eundem comparatio dati sunt – 45. fr 24. xr

(13r) Anno 1754

16. maii P. asseribus 110 par a x. 27. – 25. fr 2. xr

(13v) Errogatio in Murariorum Magistrum

Anno 1744to

Die 20ma mensis junii proxime producendo ecclesiae muro Domino Nicodemo Liczky dati sunt – 100. fr

Die 29ma ejusdem pro exstructa fornace tegularia Palliris soluti sunt – 46. fr 51. xr

Die 8va mensis augusti Pallirio in laborem sanctuarii dati – 50. fr

Item 31ma ejusdem Dominoo Pallirio erga expressam D.

1745 Nicodemi Lytczky quietantiam – 50. fr

Die 15ta mensis 7bris Pallirius cum abitu Illustrissimi Domini Episcopi ex Maria Pócs erga quietantiam levavit – 74. fr

Anno 1745to

Die 5ta mensis junii Pallirio praesente et futuro labore dati – 100. fr

Die 4ta mensis julii Potsini pallirio erga quietantiam Domini Murariorum Magistri dati – 100. fr

Die 15ta mensis augusti Pallirio erga quietantia Murariorum Magistri Nicodemi Liczky exhibitam mihi quietantiam dati – 100. fr

Die 17ma mensis xbris erga laborem ecclesia impendenum Pallirio dati sunt – 16. fr 40. xr

Anno 1746to

Die 31ma mensis januarii Pallirius levavit a Domino Joanne Pettkovszky – 34. fr

Die 12ma mensis aprilis levavit ab eodem Domino – 25. fr 30. xr

Item 29ma ejusdem a eodem accepit – 17. fr

Die 21 maii a Domino Vicario Pocsense levavit – 25. fr 30. xr

Die

Latus – rf 739. xr 31.

(14r) Errogatio in Murarium Magistrum

Anno 1746to

Die 18va mensis junii Pallirius Murarius levavit – 30. fr

Item Pallirius a Domino Murariorum Magistro Nicodemo Liczky ex 150. Rhen. per sacram Caesarem Regiam Majestatem ex cassa Cassoviense (1ma maii) Camerali pro continuanda structura Ecclesiae Pocsensis Virginis DEI parae dicata clementer applicati datis levavit erga quietantam – 51. fr 24. xr

Die 26ta mensis julii idem Pallirius, a Domino Joanne Jámborszky erga quieaentiam levavit – 50. fr

Die 13ª mensis augusti idem Pallirius ab Illustrissimo, ac Reverendissimo Domino episcopo erga quietantiam levavit – 30. fr

Die item 30. augusti idem Pallirius ab Illustrissimo Domino Episcopo erga quietantiam levavit – 50. fr

Latus – rf 210. xr 24.

Latus prius – rf 739. xr 31.

Summa – rf 949. xr 55.

Die 23. novembris Pallirio erga ejusdem quietantiam enumerati sunt – 63. fr

Anno 1747

Die 2. maii Dominus Pallirius erga propriam quietantiam levavit – 50. fr

Die 11ma mensis 7bris pallirius murarius Franciscus Dinczer erga propriam quietantiam, ab Illustrissimo ac Reverendissimo Domino Episcopo, in rationibus eidem per suum secretarium Jonam Papp qua suum deputatum acceptatos ex propinali pecunia levavit – 115. fr 41. xr

Die 16^a 7bris Dominus Pallirius erga quietantiam a Joanne Jamborszky levavit – 25. fr

Die 22. 8bris Dominus Pallirius erga quietantiam levavit a Domino Illustrissimo Episcopo – 50. fr

Die 3. 9bris Dominus pallirus erga quietantiam levavit ab Episcopo – 70. fr

(14v) Errogatio in Murariorum Magistrum

Anno 1748vo

Die 4ta mensis maii pallirius Franciscus Dinczer erga propriam quietantiam a Domino Joanne Jamborszky levavit – 30. fr

Die item 18va ejusdem Idem Pallirius erga quietantiam a modo fato Joanne Jamborszky levavit – 20. fr

Die 3ta mensis junii idem Pallirius, ab eodem Joanne Jamborszky erga quietantiam propriam levavit – 13. fr

Die item 16. junii idem Pallirio erga quietantiam ab Illustrissimo, ac Reverendissimo Domino Episcopo levavit – 50. fr

Anno 1749no

Die 2da mensis junii Pallirius Thomas Straus erga quietantiam propriam ab Illustrissimo ac Reverendissimo Domino Episcopo levavit – 30. fr

Die 6. augusti levavit ab episcopo erga quietantiam – 20. fr

9. item ab eodem levavit erga quietantiam – 10. fr

Die 22. augusti levavit erga quietantiam – 9. fr

Item 26. ejusdem levavit – 16. fr

Die 12. 7bris levavit erga quietantiam – 71. fr 39. xr

Die 16. 9bris mensis idem Pallirius ab Illustrissimo Domino Episcopo erga quietantiam levavit – 12. fr 30. xr

Die item 1ma xbris idem Pallirius ab Illustrissimo Domino Episcopo erga quietantiam levavit – 32. fr 20. xr

(15r) Anno 1750

Maii 10. a Reverendo Patre Ioancio Pallirius Thomas accepit – 30. fr 30. xr

Item 15. ab eodem levavit – 50. fr

9. augusti item ab eodem levavit – 20. fr

24. xbris Pallirio Murariorum – 20. fr

<item die eadem tegular magistro 20>

Anno 1757

22. junii in continuationem turrium – 50. fr

item 6. augusti – 100. fr

(16r) Errogatio in Architectum²⁸

Anno 1744to

Die 30. mensis junii protegenda Ecclesiae Beatae Virginis Mariae Thaumaturgae conventum est cum architecto Varadinense, cui a toto tecto reclusis turribus duabus majoribus solventur floreni Rhenenses 700 supra quem laborem die anticipato levavit presentibus in contractu coramihantum – 200. fr

Die 30ma mensis julii fabro lignario dati sunt pro Anriga Varadinense ejusdem advectiones Varadino huctusque – 10. fr

Die 31ma mensis augusti pro tecta fornace tegularia fabris lignariis dati sunt – 8. fr

Ab 8va 8bris usque ad 29na martii fabrum lignarium exolvit in – 169. fr 45. xr

1745. 15. 7bris

Item a Pallirio Murario ex prelictis prae suis manibus 124. Rhen. cum abitu Illustrissimi Domini Episcopi ex Mária Pócs, Pallirius lignarius erga quietantiam levavit – 50. fr

²⁸ Itt nem építész, hanem ács értelemben szerepel a szó.

Anno 1745to

Die 12ma mensis junii fabro lignario pro laboribus – 50. fr

Die 2da mensis julii eodem pro labore tecturae – 62. fr 10. xr

Item die 31ma ejusdem Architecto pro labore dati – 50. fr 50. xr

Die 4ta mensis 7bris tractoribus lignorum ad ipsum aedificium insimul dati sunt – 2. fr 30. xr

Item die 7ma ejusdem pallirio lignario soluti sunt – 61. fr 18. xr

Die 22da mensis xbris pallirio lignario exoluti sunt – 16. fr

Item faber lignarius ut rationes provisorales docent levavit – 20. fr

Latus – fr 700. xr 53.

Anno

(16v) Errogatio in Architectum

Anno 1746to

Defunctus provisor tempore dolandorum in Aranyos lignarum dedit – 15. fr

Item Dominus Georgius Eördögh ut fertur dedit – 10. fr

Die 31ma mensis januarii faber Lignarius a Domino Vicario erga quietantiam in sortem restantiarum levavit – 34. fr

Item ab eodem Domino Vicario diversis vicibus ab Illustrissimo Domino Epsicopo erga quietantiam cum suo levavit – 30. fr

Die 18va mensis junii Pallirius Lignarius levavit – 30. fr

Die 26ta mensis julii idem pallirius a Domino Joanne Jamborszky erga quietantiam levavit – 50. fr

Die 25ta mensis augusti Pallirius lignarius pro dualis trabibus Tokajni ad magnas turres deservientibus Tokajno reditu levavit – 10. fr

Die item 29na augusti idem Pallirius lignarius pro exolutione impensi laboris levavit – 13. fr

Latus – rf 192.

Latus primus – rf 700. xr 53.

Summa – rf 892. xr 53.

Anno 1747

Die 15. aprilis Pallirius Lignarius in futurum laborem turrium – 20. fr

Anno 1749

Die 22. novembris Leopoldus Architectus sodalis pro impositione columnarum pro 3 portis ecclesiae ab Illustrissimo ac Reverendissimo Domino Episcopo levavit – 5. fr

(17r) <Expensae in continuationem Ecclesiae factae

anno 1757mo

Die 22 junii palerio Murariorum in laborem Turrium soluti 580.

6. augusti eidem Palerio soluti sunt 100>

Anno 1757mo

Munkacsini pro dolatis lignis soluti sunt – 74. fr

item 10. augusti eidem palerio – 50. fr

(18r) Errogatio in Ferrum Clavos item Tigilares et scandulares

Anno 1744to

Die 2da mensis julii pro Clavis scandularibus – 51. xr

Die 8va mensis augusti pro advecto Cassovia ferro centenariorum 10. augusti dati – 13. fr 36. xr

Item 13^a augusti provisor in nundinis Debreczeniensis pro claviculis scandularibus erogavit – 8. fr 44. xr

Die 26ta mensis 8bris pro clavorum scandularium 50 tigillarum vero 20 millibus insimul – 79. fr 25. xr

Item Dominus Parochus Kalloviensis Joannes Pettkovszky pro ferro Tokajni coenipto dedit – 12. fr

Anno 1743. Die 17ma mensis 8bris pro 47 paribus camtum quodvis computando a xris 17. dati sunt insimul – 13. fr 19. xr

Latus – rf 124. xr 55.

(19r) Errogatio in scandulos

Anno 1744to

Die 3^{tia} mensis 7bris pro 60 millibus scandularum ex Transylvania advectarum, quodlibet mille computando a marian 9 universim dati – 153. fr

Anno 1757

1ma augusti Beregh Ujfaluensibus pro 12 millibus scandularum quaercinarum soluti sunt pro turribus – 48. rf
2^a ejusdem Remetiensibus pro 11600 scandularum – 42. fr 37. xr

(20r) Errogatio in Fabrum serarium

Anno 1744to

Die 2da mensis julii fabro Serario Bathoriense pro futuro labore dati – 12. fr 45. xr

Anno 1745to

Die 28va mensis junii Fabro serario pro impenso labore circa Aedem soluti sunt – 20. fr

Die item 5ta mensis augusti faber serarius pro praestitis et praestandis laboribus levavit – 30. fr

Item 22da mensis xbris idem Faber serarius ut docent rationes provisoriales levavit – 30. fr

Item a Domino Vicario Pocsense Michaelae Olsay die 10ma mensis februarii 1740 levavit – 11. rf

Item ab eodem Domino Vicario die 18va ejusdem levavit – 19. fr

Anno 1746to

Die 8va mensis junii faber serarius levavit Pocsini – 15. fr

Die 6ta mensis augusti idem faber serarius levavit – 20. fr

Die item 30ma augusti idem faber serarius levavit – 10. fr

Latus – rf 167. xr 45.

Die 28. octobris fabro serario Dominus Vicarius ex Ecclesiae pecunia dedit – 2. fr

1747. die 7. februarii faber serarius a Domino Vicario levavit – 2. fr

Ultima martii item – 4. fr

Die 20. aprilis a Domino Episcopo levavit – 20. fr

Die 2. maii a Domino episcopo levavit – 20. fr

Die 1ma mensis 7bris a Domino Secretario Jona Papp levavit – 20. fr

Latus – rf 235. xr 45.

(20v) 1748vo latus translatum – rf. 235. xr 45.

A Domino Petkovszky diversis temporibus erga particulares quietantias servas uti in illis videre est levavit – 30. rf

Maji 15. a Domino Archi Reverendo Gregorio Desko – 20. fr

Ejusdem 14. D. Jamborszky in educilo accepit – 10. fr

Julii 22da D. Jamborszky solvit – 10. fr

Item D. Jamborszky solvit – 4. fr

Augusti 28. D. Illustrissimus Episcopus – 20. fr

Anno 1749

Die 31. maii Faber Serarius levavit ab episcopo – 3. fr 58. xr

1750

Die 25. aprilis ab Illustrissimo Domino levavit – 1. fr 42. xr

Die 24. januarii Illustrissimus Dominus Episcopus dedit – 10. fr

Administrata prenominata

Summa – rf 345. xr 25.

(21r) Errogatio in Ahenurium

Anno 1745to

Die 29no mensis junii pro globo aéro Cassovia per Dominum Nicodemum Liczky alato dati – 9. fr

Die 14ta mensis augusti pro duobus globis turrium lateralium Cassovia per Dominum Nicodemum transmissi – 17. fr

Summa – 26. fr

(22r) Errogatio in Pictorem

Anno 1745to

Die 29na mensis julii Pictori pro decoloratione et inauratione globi et crucis dati – 26. fr

Item a Pallirio Murario qua Educilatore Episcopali pro praestito labore levavit – 6. fr

Anno 1746°

Pro incoloratione, et inauratione duorum globorum turrium lateralium diversis vicibus a Domino Vicario Maria Pocsense levavit – 20. fr

Die 24ta mensis julii pro Plajbast: in turres incolorandas exoluti – 4. fr 44. xr

Die 22da mensis augusti Stephano Veres Pictor Cassoviensis pro futura fornicis pictura anticipato levavit – 20. fr

Die item 30 augusti idem Pictor ab Illustrissimo Domino Episcopo levavit – 10. fr

Latus – rf 86. xr 46.

Die 28. octobris Domino Stephano Pictori Dominus Vicario ex ecclesiae pecunia dedit – 20. fr

Item a Domino Olsay levavit – 30. fr

Anno 1747

(22r) Errogatio in Pictorem

Die 9. martii Domino Stephano Veres Pictori Cassoviensi supra laborem futurum in Ecclesia Pocsensi erga quietantiam dati sunt – 100. fr

Die 8. mensis augusti Domino Pictori in laborem ejusdem aedis Beatissimae Virginis Mariae Thaumaturgae, erga quietantiam dati sunt – 57. fr 46. xr

Die 8. mensis 7bris eidem Domino Pictori in rationem laboris sui erga quietantiam enumerati sunt – 50. fr

Anno 1748

Die 13^a mensis junii idem Pictor erga quietantiam levavit a Joanne Jamborszky – 7. fr 30. xr

Die 26ta junii levavit erga quietantiam a Joanne Jamborszky – 10. fr

5 julii item levavit a Domino Jamborszky – 4. fr

Die 25 mensis julii idem Pictor erga quietantiam a Domino Joanne Petkovszky levavit – 50. fr

Die 13. mensis 7bris idem Pictor erga quietantiam ab eodem accepit – 30. fr

Die 18. mensis 8bris idem Pictor erga quietantiam ab eodem Domino Joanne Petkovszky levavit – 28. fr

Item die 19. mensis ejusdem idem Domini Pictor erga quietantiam ab eodem Domino Petkovszky levavit – 120. fr

Anno Domini 1749no

Die 13. aprilis Cassoviae oblatos in honorem Beatae Virginis Mariae per Dominum Kelcz levavit erga laborem – 24. fr

Die 1ma junii levavit ab Illustrissimo Domino Episcopo – 50. fr

Die 15. 7bris Pictor levavit – 542. fr

Die 26. julii 1750 per Dominum Jonas missi Cassovia – 50. fr

1260

Anno 1756

Die 28. augusti pro Iconostas Pictoribus Cassoviensibus soluti – 925. fr

(23r) Errogatio in arcularium

Anno 1746°

Mense Aprilis pro 23. ramis fenestrariis Cassovia suis sumptibus Maria-Pocsinum devectis, arcularis Dominus Murariorum Magister Nicodemus Liczky ex 150 florenis Rhenensibus per Sacram Caesareo Regiam Majestatem pro subsidio Aedis Thaumaturgae Pocsensis ex Cassa Cassoviensi Camerali, benigne resolutis dedit – 100. fr

Summa perse

(24r) Errogatio in Scuptorem pro Iconostas

Anno Domini 1749

Die 17ma xbris levavit anticipato tempore accordae ab Illustrissimo Domino – 10. fr

Die 12ma januarii levavit a Joanne Jamborszky cum ligna, asseres advexisset pro exolvendis vectoribus – 50. fr

Die 24ta februarii levavit a Joanne Jamborszky – 11. fr

Die 26ta februarii levavit a Joanne Jamborszky – 30. fr

Die 16ta martii levavit ab Illustrissimo Domino Episcopo pro Materialibus <10>

Item eadem levavit – 1. fr

Die 21. martii levavit ab Illustrissimo Domino Episcopo – 50. fr

Die 13^{ia} aprilis levavit ab Illustrissimo Domino Episcopo – 50. fr

Die 6ta maji levavit ab Illustrissimo Domino Episcopo – 50 fr

Die 31ma maji levavit Illustrissimo Domino Episcopo – 100. fr

29. julii levavit ab Episcopo pro materialibus – 10. fr
 8. augusti levavit ab episcopo – 10. fr
 item eadem accepit ab Episcopo – 178. fr
 Item per Praeum Bathoriensem dati sunt – 100. fr
 Totalis exolutionis summa – 650. fr

(25r) Errogatio in Vitrarium

Anno 1746

Die 14. novembris Vitrario hic Pocsini dati sunt – 6. fr

Die 20. 8bris anno 1747. pro fenestri Cassoviensi vitrario, per Admod[um] Reverendum Patrem Joannem Zimmerman Jesu
 Societatis Patrem missi sunt – 200. fr⁴

Anno 1750

Die 15ta 7bris vitrarius a reparatione fenestrarum Ecclesiae soluti – 18. fr

17. ejusdem a reparatione fenestrarum – 20. fr

Anno 1751

Die 12. 8bris pro cratibus superiorum fenestrarum soluti sunt – 101. fr 44. xr

(26r) Errogatio

In ligna fornacem tegulariam pro exurendis tegulis necessaria

Anno Domini 1745to

Die 18va mensis xbris pro 167 curribus lignorum in concerta – 60. fr 09. xr

Anno 1746to

Die 12da mensis augusti pro 76 curribus lignorum quemlibet currum exceptis 6 a xris 24 computando a xris 17 insimul
 dati sunt – 21. fr 40. xr

Latus facit – rf 81. xr 49.

Summa totius erogationis facit – rf 4375. xr 55 ½

Collato itaque percepto – rf 1579. xr 22.

Cum Errogationis – rf 4375. xr 55 ½

Patet super erogatum in Rhenensibus florinis – 2796. 33 ½

Anno Domini 1747mo

Die 23. mensis maii pro 141 curru lignorum penes commissionis Illustrissimi Domini Episcopi per Dominum Michaellem
 Olsay insimul dati – 36. fr 38. xr

Die item 23. mensis julii pro 109 curribus per modo fatum D. dati – 27. fr 15. xr

NB. Die 3^a mensis 7bris in rationibus restantes duo Rfrum x 12 per Dominum Vicarium Michaellem Olsay refusi exista
 curru adjectis adhuc per eundem xris 37 ½ pro 10 curribus lignorum in sortem restantiorum per secretarium Jona Papp
 dati sunt insimul – rf 2. xr 49 ½

(27r) Anno 1757° 11^a januarii

Lapidis pro sternenda Ecclesia soluti sunt – 85. fr

11 ulii eiisdem soluti nempe Imszticsiensibus – 51. fr

1.8. Spalinszky Mihály szerződése a máriapócsi ikonosztázion képeinek festésére 1783.²⁹

Eredetije a Nagy Szent Bazil Rend máriapócsi gyűjteményében, jelzet nélkül.

Kiadatlan

1. **ѿ НИЖЕ ПОДПИСАНЬИ НА ВѢДОМОСТ ДАЮ, ЖЕ ИМЪ ПРИИЛЪЗ КО С. ЦЕРКВИ**
Én alulírott, tudtul adom, hogy ezennel átvettem a
2. **М: ПОЧАНСКОЙ ЗА ЗОЛОТЫ НѢМЕЦКЫ 130, ШО ЕСТЬ СТО И ТРЕДЦЕТЬ [!], СТО Л**
M: Pócsi Szent Egyházban 130 német aranyért, ami száz harminc, Asztalt
3. **И ГОСПОДЪ КО[?]ОМЪ БѢДЪ МАТИ ОУ МОНАСТЫРН, ЗА КОТОРЪ ПЛАТНЮ ВЫШ[?]**
és az Úrnak [...valamijét] a Monostorban amely fizetségért meg kell [...?]
4. **КЫ ОБРАЗЫ НА ИКОНОСТАЦѢ ПОВИНЕН БѢДЪ ОВОИМЪ [?] ЗЛАТОМЪ И ФАРБАМИ ЧЕСТНО**
a képeket az Ikonosztázon azon [?] arannyal és festékekkel becstületesen
5. **ПРЕМАЛѢОВАТИ. ДЛА БОЛШАГО ПОТВЕРЖЕНІА СІЕ ПИСАНІЕ ИЗЪ МИНА ДАЮ КО**
átfestennem [!]. A nagyobb megerősítésért a jelen írást nevem alatt adom
6. **ОБИТЕЛИ М: ПОЧАНСКОЙ ДНА ВН. МЦА ЮНІА МѢСЦ**
M: Pócsi szálláson 12. napján Június hónapnak, 1783

НА ЕЗИ КОНТРАКТЪ ПРИИЛЕМЪ ЗЛАТИХ НѢМЕЦКИХ 12.

Erre a szerződésre átvettem 12 német aranyat

Михаил Спаленскій
Mihail Szpalenszkij

1.9. Spalinszky Mihály költségvetése a máriapócsi (?) szószék festésére

Eredetije a Nagy Szent Bazil Rend máriapócsi gyűjteményében, jelzet nélkül.

Kiadatlan

Specificatio Materialium, et Solutionis Pictori obvenientis pro depingendae Ecclesiae Cathedra.

- 1° Libri Auri 13, Singulus Liber circiter a fl. Rh, 4. xr. 20. – 56 rfl 20. xr
- 2° Argenti Libri 6 a flor. Rf. 1. – 6. rfl
- 3° Glutinis Librae 12 a xr. 12. – 2. rfl 24. xr
- 4° Cretae Libr. 10. a xr. 15 – 2. rfl
- 5° Creatae Poloniciser dictae Libr. 8 – 2. rfl
- 6° Plaibas Venetici Librae 5 – 2. rfl 30. xr
- 7° Plaibas Or. Librae 8 – 3. rfl 12. xr
- 8° Fainlac 3 Loth a Rfl. 1. – 3. rfl
- 9° Cinober 4 Loth – 36. xr
- 10° Grinspan 8 Loth a xr 9. – 1. rfl 12. xr
- 11° Berliner blau Loth 7. a xr 12. – 1. rfl 24. xr
- 12° Hausen Platter – 1. rfl
- 13° Mínyov Libra 1 – 24. xr
- 14° Auri pingenti 1 Libra – 36. xr
- 15° Olei Terebentini Sextarius – 30. xr
- 16° Olei Spissi Terebentini – 30. xr
- 17° Olei Lini mediae 10 a 17. xr – 2. rfl 50. xr
- Summa 86. rfl 28. xr

²⁹ A szerződés szövegét Mordovin Maxim írta át és fordította le, amit ezúton is hálásan köszönök.

2° Pro meo Labore infra scripto utpote 5 imaginibus 4 Evangelistarum et Ioanni Baptsitae – 12. rfl
 Pro reliquo Labore – 50. rfl
 Summa totalis 148. rfl 28. xr

3° Pro victu menstruatim pro pane siliginis cireti duo id est duo
 In concreto de Tritico pro toto tempore Laboris cub. 1.
 Leguminum aequae cub. 1.

Pro adipse, seu Latido, Carnibus, et sale apponere nihil audeo, sed discretioni me subijcio, ut etiam pro potu vino videlicet, et cremato.

Michael Spalinsky

Infra scriptus in prae expositas positiones conscriptum prebio, rati habendo omnia modo Labor sit acto modus expositam summam exolvere non intermittam Anno 1787. Die 10^a Apr.
 Josephus Gergely mp.

2. Válogatás az ungvári püspöki központ kiépítéséhez és a székesegyház átalakításához kapcsolódó forrásokból

2.1. Magyarázó feliratok Josef Simmetnek az ungvári vár átépítéséhez készített tervrajzain

2.1.1. Földszinti alaprajz. ÖStA HKA, Kartensammlung Rb 159/1. (85. kép)

No 1.

- No 1. die bruke
- No 2. die ein fart
- No 3. wacht stuben
- No 4. kasarm.
- No 5. Kuchel.
- No 6. s. v. abtrith.
- No 7. ein eingestehlen stublau der Kirch.
- No 8. die alte Kirchen.
- No 9. bipen master quatir.
- No 10. eingefahlener magazin Stadt.
- No 11. eingefahleneß bauch hauß
- No 12. ungewelbte Casernate.
- No 13. haubt Maus quatir.
- No 14. lehr stehend.
- No 15. vor dem beken Master quatir.
- No 16. eingang auf die stigen
- No 17. lehr stehend.
- No 18. lehr stehend.
- No 19. einstuchlender bastion.
- No 20. stal zimer.
- No 21. stallung.
- No 22. Wagen Schupfen.
- No 23. lehr stehend.
- No 24. lehr stehend.
- No 25. lehr stehend.
- No 26. Profiant Magazin.
- No 27. beken Master quatir.
- No 28. ein gleiner Hoff.
- No 29. broth Kammer.
- No 30. fohr hauß.
- No 31. bach stuben.
- No 32. wirth hauß
- No 33. ein gleiner Hoff.
- No 34. Mehl Magezin.

- No 35. Magezin
- No 36. Magezin
- No 37. ein stochrth
- No 38. lehr stehend.
- No 39. der anschloß hoff.
- No 40. descloß brücke.
- No 41. eingestahlenes Arsenall.
- No 42. bukher thurm.
- No 43. Schantz paprall quatir
- No 44. wacht Master quatir
- No 45. bastein auer.
- No 46. Schantz Mauer.

2.1.2. A belső vár földszinti alaprajza. ÖStA HKA, Kartensammlungen Rb 159/3. (86. kép)

No. 3.

- No 1. Nachbelieben zu bewohnen.
- No 2. eben Salß.
- No 3. des Gleichen.
- No 4. ein fahrth
- No 5. bischöffliche Kuchl.
- No 6. sbeiß
- No 7. zimer vor den Koch.
- No 8. eingang auf die Stigen.
- No 9. nach belieben
- No 10. hofe.
- No 11. Secret
- No 12. zum Seminario
- No 13. –
- No 14. –
- No 15. –
- No 16. –
- No 17. ist nach belieben
- No 18. hoffe
- No 19. das wirth hauß, nach den nochbeliebe
- No 20. hoch zimer.
- No 21. Küche zum Seminario
- No 22. Sbeiß
- No 23. hoff
- No 24. Secret.
- No 25. der grosse Hoff.
- No 26. die brücke

Joseph Schimeth Mauer Master

2.1.3. A belső vár első emeleti alaprajza. ÖStA HKA, Kartensammlungen Rb 159/5. (87. kép)

Plan vom ersten Stock des Schlosses

Joseph Schimeth Mauer Master

- No 1. der Mahle Officirs quatir.
- No 2. lehr stehend.
- No 3. lehr stehend.
- No 4. lehr stehend.
- No 5. lehr stehend.
- No 6. Stiegen hauß

- No 7. s. v. Secret
 No 8. ein stahlender bastion.
 No 9. lehr.
 No 10. lehr.
 No 11. lehr.
 No 12. Infimirs Quatir.
 No 13. Vor hauß.
 No 14. Vor hauß.
 No 15. lehr.
 No 16. Officir Quatir.
 No 17. Officir Quatir.
 No 18. Hoff

2.2. Magyarázó feliratok Johann Grennernek az ungvári vár átépítéséhez készített tervrajzain

2.2.1. A város helyszínrajza. ÖStA HKA, Kartensammlungen M 10/4. (96. kép)

Situations-Plan

Der Stadt und Festung Unghvar, in welch leztere die Residenz des Griechisch-Catholisch Mungacser Bischof auf Allerhöchsten Bestehl. überseget werden sollte. –

Explicatio

A. die Satdt Unghvar. B. die Festung, in welcher bey C. die neue Kirchen. D. das Schloß, welcher nach der gelben farb erweiteret, und mittels Erbauung eines 2ten Stockwerks zur Bischöfl. Residenz, dann Unterbringung deren 6. Canonicorum zugerichtet werden sollte. E. Seminarium auf 60. Alumnos, und F. die Stallung darzu auf 8. Pferdt. G. die Schullen auf 300. Studenten. H. die Bischöfl. Stallung, und Schupfen, auch Seminary Schupfen. I. Cameral Garten, welcher dem H.^{ten} Bischof abgetretten, wobey K. eine Communications Brucken, bey L. das Glaß-Hauß, und Gartners Wohnung erbauet werden könnte. M. Bischöfl. zu errichtender Mayerhof, und Vieh Stallung. N. Seminary Mayerhof, und Vieh-Stallung. O. 5 Garten und Pferdt-Stallungen für 5. Canonicos. P. Garten für den Canonicum ad latus. Q. Jesuiter-Kirch. R. deto Collegium. S. deto Schullen. T. Katholische-Pfarr. Kirche. V. Pfarrers-Wohnung. U. Griechisch-Katolische Pfarr-Kirche. W. hölzeren Griechisch-Katolische Canonici-Pfarrers Wohnung. –

Notandum

Die rothe zifer in der Stadt, und Festung zeigen an, wie viell Schuch und zoll jeder Punkt eindriger, als der Schloß Horizont liget.

2.2.2. A vár földszinti alaprajza. ÖStA HKA, Kartensammlungen M 10/1. (94. kép)

Plan und Project

Der Unghvarer Burg-Festung, wie in Selber die Residenz, neue Kirchen, Seminarium, Schullen, und Stallungen für den Griechisch Catholischen Mungacser Bischof auf allerhöchsten Bestehl. Erbauet werden könnte –; Als

Zu ebener Erde in alten Scoß bey

- Nro 1. Bischöfliche Kuchel.
 Nro 2. deto Kochs Arbeits-Zimmer.
 Nro 3. deto Spejse.
 Nro 4. deto Kochs wohnung.
 Nro 5. et 6. deto dienstleuthe.
 NB. Das übrige folget in 1ten tockaert.
 Nro 7. 8. 9. et 10. für einen Canonicum 4. Zimmer.
 Nro 11. dessen, Kuchel.
 Nro 12. deto Speiß
 Nro 13. dienstleuth Zimmer.
 Nro 14. Arrest.
 Nro 15. 16. 17. et 18. für Gästen 4. Zimmer.
 Nro 19. Bischöfl. Steigen.
 Nro 20. Canonicorum Steigen.
 Nro 21. neu zu erbauende Kirchen zu ebener Erde.
 Nro 22. ein Zimmer in den neu zuerbauenden Seminario für die Lendierte deren Professoren.

- Nro 23. Seminarii Refectorium
 Nro 24. deto Kuchel.
 Nro 25. deto Speiß
 Nro 26. deto ..ellen
 Nro 27. deto fortend Zimmer.
 Nro 28. deto Pochs zimmer.
 Nro 29. 30. et 31. deto Schweichtag.
 Nro 32. deto s.v. Privete.
 Nro 33. Steige, wo unter die Schneiderey 3 Keller anzubringen.
 Nro 34. deto Holz-Gewölb.
 Nro 35. et 36. die Schullen auf 300 Studenten.
 Nro 37. deto s.v. Privete.
 Nro 38. Fortiers-Zimmer
 Nro 39. et 40. Seminary Dients Zimmer, et Kuchel.
 Nro 41. Seminary Stallung auf 8 Pferd.
 Nro 42. deto Wagen-Schupfen.
 Nro 43. Bischöfl. Wagen Schupfen.
 Nro 44. zwey zimmer für die bischöpfl. Gutschhere.
 Nro 45. Pferd-qpchier, und futter-Zimmer,
 Nro 46. Communications Gang über die neu zu erichtende Brunten in den Garten.
 Nro 47. Stallung auf 20. ss. Pferd für der Hr. Bischopf.
 Nro 48. alte Brunten, welche aber nach dem Profill A. B. Erhöchet werden muß.
 Nro 49. neue Einstahrt in das Schloß, oder Residenz.
 Nro 50. alter neugewölbter Bastion, welcher zur Bischöfl. und Canonicorum Einpezen diennen könnte.
 Nro 51. alter Fulher-Stune, so zur Eiß-Kammer zu zurichten.
 Nro 52. fahrt – und Ges-Weg in die Stadt.

Notandum

Die rothe gister geigen an, wie .. jeder Punkt eindriger, als Schloß Horizont O stehet.

2.2.3. Első emeleti alaprajz. ÖStA HKA, Kartensammlungen M 10/2. (97. kép)

Plan

Der Ungvarer Burg-Festung, wie in welcher die Residenz etc., für den Griechisch-Catholischen Mungacser Bischof auf Allerhöchsten Bestehl. Erbauet werden sollte –; Als

als in 1ten Stockwerk

- Nro 1. des Hr. Bischof Audienz-Zimmer.
 Nro 2. deto Tafel-Zimmer.
 Nro 3. deto Gredenz-Zimmer.
 Nro 4. deto Studier- oder Arbeits Zimmer.
 Nro 5. deto Schlaf-Zimmer.
 Nro 6. deto Kuteg-Zimmer.
 Nro 7. deto Garderobe-Zimmer Nro. 8. deto Vorzimmer.
 Nro 9. deto Banner-Dinner-Zimmer Nro. 10. Bibliothec.
 Nro 11. Archiv.
 Nro 12. 13. et 14. für den Canonicum ad latus 3 Zimmer.
 Nro 15. Consistorial Zimmer, in welchen für den Bischof ein Altar angetragen samt 2. Vorzimmern Nro.16. et 17.
 Nro 18. et 19. zwey Gast-Zimmer.
 Nro 20. et 21. zwey Zimmer für den Hof-Capellan.
 Nro 22. Bischöflich. Stiegen.
 Nro 23. Canonicorum Stiegen.
 Nro 24. s. v. Privete.
 Nro 25. Erstes Stockerk der neuen Kirchen.
 Nro 26. et 27. zwey Oratoria.
 Nro 28. der Thurn.

- Erstes Stockwerk des neu zu erbauenden Seminary wobey
 Nro 29. zwey Zimmer für jeden der 4. Professoren angetragen worden.
 Nro 30. Kranken-Zimmer, aus welcher ein doppel Fenster in die Kapellen Nro 31. sehet.
 Nro 32. 33. et 34. zwey Zimmer für den Seminary Praefect, oder Canonicum.
 Nro 35. zimmer des Praefecti bedietens.
 Nro 36. Steigen.
 Nro 37. s.v. Abtrith.
 Nro 38. Bischöfl. Stallungen, und Wagenschupfen, deto Seminary Wagen Schupfen.
 Nro 39. Eißgruben.
 Nro 40. et 41. Seminary Stallungen, und Schullen.
 Nro 42. Seminary Holz-Gewölb
 Nro 43. Einsaz Keller

2.2.4. Második emeleti alaprajz. ÖStA HKA, Kartensammlungen M 10/3. (98. kép)

Plan

Der Unghvarer Burg-Festung, wie in welcher die Residenz etc., für den Griechisch-Catholischen Mungacser Bischof auf Allerhöchsten Bestehl. Erbauet werden sollte –; Als

Im 2ten Stockwerk

- Nro 1. 2. 3. 4. 5. für einen Canonicum 5. zimmer
 Nro 6. dessen Speiß, und
 Nro 7. deto Kuchl.
 Nro 8. 9. 10. et 11. deto für einen Canonicum 4. zimmer
 Nro 12. dessen Kuchel,
 Nro 13. deto Speiß
 Nro 16. 17. 19. 20. et 21. für einen Canonicum 5. zimmer.
 Nro 15. dessen Kuchel, und
 Nro 14. deto Speiß
 Nro 18. 22. 23. et 24. annoch 4 zimmer für einen Canonicum
 Nro 25. dessen Kuchel, und
 Nro 26. deto Speiß
 Nro 27. der neu zuerbauenden Kirchen 2tes Stockwerk alwo bey Nro 28. der thurm zu stehen könnet.
 Zwietes Stockwerk des neu-zuerbauenden Seminarii
 Nro 29. 30. et 31. die zwey Dormitoria, in jeden 20. St. Bether.
 Nro 32. 33. et 34. drei Musejy auf obige 60. Allumnos.
 Nro 35. Ein zimmer für den Vice Prefect.
 Nro 37. das Dach der Seminary Kapellen.
 Nro 38. deto Holz-Gewölb.
 Nro 39. et 40. die dacher über die Oratorio der Kirchen
 Nro 41. das dach über die Einsaz Keller.
 Nro 42. deto über die bischofische Pferd-Stallung und Wagen-Schupfen, dann Seminary Wagen Schupfen.
 Nro 43. das dach über die Eiß Gruben.
 Nro 44. deto über die Seminary Pferd Stallung, und Schullen.

2.3. Válogatás a Johann Grenner terveivel kapcsolatos iratokból

2.3.1. Johann Grenner revizor bemutatja Ungváron készített terveit a bécsi Udvari Kamarának 1774.³⁰

ÖStA HKA, Kamerale Ungarn RNr 720, Fasc. 33/3. Nr. 21 ex anno 1776.
 Kiadatlan

³⁰ A 2.3.1–3. sorszámú források átiratát Vajnági Márta készítette, amit ezúton köszönök.

(129r)

Hochlöbl. Kail. auch Kail. Königl. HofKammer!
 Excellenz!
 Gnädig Hochgebieltende Herren Herren pp.

Eüer Excellenz, und Gnaden haben mir sub dato 6ten elapsi 19ten Martÿ elapsj annj gnädigst anzubefehlen geruhet, mich mit dem Architecturae-Civilis-Practicanten Lorenz Lander nach Unghvar zu verfügen, und allda über die für den Griechisch Cathol^{en} Hr^{en} Bischofen Becsinskj auf allerhöchsten Befehl zuerbaunende Residenz, dan[n] auch deren Wohnungen für seine Geistlichkeit, nicht minder ein zu erbauendes Seminarium, und Schullen; und endlichen die allda entweder zu erweiternde, oder neu aufzuführende Kirche, von der Hochlöbl. Königl. Hung.^{en} Hof=Kam[m]er folglich über all solche Gebeude eingesendete, unvollkommen scheinnde Grund Risse, so in der Nebenlage samt den Kösten Überschlägen pr. 47795 fl. 26 xr. hiebey zuruckfolgen, mein unterthanigstes Gutachten abzustatten, die alten Mauern des Unghvarer Schloßes zu durchsuchen, die verlässliche Grund= und Profill Risse nach der vorläufig in loco mit dem obberührten Hr^{en} Bischofen zu pflegenden Einvernehmung zu entwerfen, und endlichen wie die in dem weiteren mir gnädigst Com[m]unicirten, und allhier ruckfolgenden Anschluße enthalten nöthige Gebäude, und Gemächlichkeiten nach dem von Hr^{en} v[on] Hillebrandt Ober-HofArhiticten gemachten Anmerkungen unterbracht, zugleich aber auch über all und jedes eine umständliche Relation erstatten, und selbe nebst den hiernach zu verfassenden verlässlichen Unköstens Überschlag einreichen solle. Zu hoher Befolgung dessen (129v) habe in loco quaestionis all nothwendige Plans, Profill, und Nivo aufgenommen, und mit erörterten Hr^{en} Bischofen nach denen obigen mir von hoher Hof=Stelle vorgelegten Punckten die Brulions verfertigt, und endlichen hier in Wien[n] ganz allein nebst meinen häufig gehaltenen Dienst Verrichtungen und Reien gezeichnet.

Eüer Exzellenzien, und Gnaden werden demnach aus solch von mir verfertigten 10. ti Planum von A. N^{ro} 1. bis A. N^{ro} 10., deren jeder mit einer deutlicher Explication versehen, verlässlich entnehmen, daß mich in allweegen nach denen mir hoch vorgelegten oft berührten Punckten gehalten, und da von der alten Kirchen, so wie von den übrigen Civil Gemauerwerk, welches in denen von der Höchlöbl. Königl. Hung.^{en} Hof=Kam[m]er eingereichten Planen zu appliciren angefragt werden, nur Rudera vorhanden, und nur etwelche Cubis Klaster³¹ Mauerwerk betragen, deren nach die wenigste gut fundiret, als sahe mich benüssiget, nicht nur solche gebäude dauerhaft herstellen zu können, sondern auch nach von dem Engen Raum der Festung zu profitiren, solche beträchtliche Gebäude ausser der Residenz auf festen Grund neu anzulegen, und allseitig mich der genugsam starken sowohl Courtins, als auch Bastions Facten, und Flanquen Escarpo³² Mauren (ut Plan A. N^{ro} 1. 2. et 3. klar an Tag legen) zu bedienen, welche mehrere in ihnen Cubischen In[n]halt massen, und beytragen, als jene alte, die von hoch berührter Hung.^{en} Hof-Kam[m]er vorgeschlagen worden.

Zumahlen mir dan[n] auch gnädigst aufgetragen worden, über solche sam[m]entl.^e zu verfertigende Risse, oder Gebäude die vorlässlichen Überschlags Unkosten zu verfassen, und Eüer Excellenz und Gnaden einzurichten, so habe in solchen Fall *mich*³³ unterthänigst dahin äusseren wollen, daß solch benöthigte zergliederte Überschläge über jeder Gebäude in Sonderheit zu verfassen es nicht allein eine geraume Zeit erfordern, sondern auch noch ungewiß ist, ob es bey solcher meiner Eintheillung der Residenz; Kirchen, Seminarÿ, Schullen, (130r) und Stallungen (ut Plan A. N^{ro} 1. 2. et 3.) sein Bewendte habe, oder aber gewaltsamen Abänderungen unterliegen müsse, zu den Ende habe, jedoch die sammentl.^e Professionisten, Materialien, und Requisitionen Preise (wie dieser Anschluß, oder Consignation von N^{ro} 1. bis 19. erkläret) verfasset, und eingehollet, damit die zergliederte Überschläge nach denen von allerhöchsten Orten approbirten, oder abgeänderten Planen nach der Hand von einigen des Werks Kündigen verfertigt werden kön[n]en. Nichts desto weniger habe nur eine Sum[m]arische Calculation, oder vielmehr Beurtheillung vorgenommen, dabey bemerket, daß solch sam[m]entl.^e zuerrichtende Gebäude ungefehr eine Sum[m] von 136000 fl. fordern wurden. Es wird zwar solch übersteigende Sum[m] gegen obigen von der Hochlöbl. Hungar.^{en} Hof=Kam[m]er eingereichten Unkosten zu 47795 fl. 26 xr. Eüer Excellenz, und Gnaden sehr befremden: da aber in meinen mir hoch zugetheilten Auftrag das mit 3. Stockwerk zu erbauende Seminarium für 60. Allumnos, 4. Professores, einen Praefect, Spitual, und Vice Praefect, nicht minder das zweite Stokwerk der Residenz für 4. Canonicos, dennach die Erweiterung der Bischöfl.^e Wohnung zu gewachsen, so werden Eüer Excellenzen, und Gnaden ganz leicht erken[n]en, daß ob solch zu gewachsenen beträchtl.^{en} Gebäuden auch die Beköstigung beträchtlicher ausfallen müsse; und endlichen werden Hochderoselben aus dem Situationis Plan A. N^{ro} 4. welcher zu den Ende aufgenommen, jedoch keine Particular Plane, noch Überschläge hierüber verfasset werden, entnehmen, daß bey Lit. I. der Garten, welcher dermahlen zum Unghvarer Dominio gehörig, für den Bischof; bey L. dessen Glaß Hauß, und Gartners Wohnnung, bey M. auf der dermahligen ViehWaid³⁴ des Bischof

³¹ A vízfolt miatt nem olvasható rendesen.

³² A vízfolt miatt nem olvasható rendesen.

³³ Ugyanazon kéz által a sor fölé besúrva.

³⁴ Viehweide.

Maÿerhof samt Vieh=Stallung, beÿ N. des Seminary Maÿerhof, deto Vieh=Stallung für 5. Canonicos auf Ansuchen des Hr^{en} Bischofen angetragen worden, A und beÿ O. die Maÿerhof, deto Vieh=Stallung,³⁵ mit dem Bewegungs Grunde, daß sich jeder das, was er pro Consumo proprio für das Jahr hindurch nöthig habe, selbstzüglen müsse, *folgl.*³⁶ anzutragen nöthig seÿn. Übrigens wird Hochderoselben noch (130v) gnädig erinnerlich seÿn, daß ich bald nach meiner Ankunft unterthänigst angelanget habe, mir zu vollständiger Ausarbeitung dieser Sach wen ad latus zu vergünstigen, und für selben etwas hoch belibiges auszumessen, weillen ich jedoch hierin falls auf einer Seite nicht gnädig gratificiret worden, auf der anderen Seite von Hochlöbl. Ministerial Banco Hof Deputation theils mit verschiedenen in Bau Sachen betreffenden Augenscheinen, und Com[m]issionen, theils mit Ausarbeitung des neüen Haupt=Mauth=Bau, und zum Theil mit dem neu regulirten Banco Bau=zahl Amt, dessen Materialien Inventur, und Übernahme, dan[n] mit selben Cassa Übernahme, und mit allen dazu schlagenden Augenscheinen, und Nachsehungen beleget worden, unter dieser Zeit auch öfter in müßlichen Umständen mich befunden, besonders gleich bald nach meiner Ankunft in ein schwere hizige Krankheit verfallen, und von diesen Malo noch immer etwas in mir verborgen, und mich nicht recht vollständig zusam[m] glauben kann[n] (wessenthalben allstündlich Attertata Medicj vorbringen kann, als werden diese mit Grund, und Wahrheit anbringende Entschuldigungen für sich selbst die gnädige Verhzeihung des so langen Verschubs glaublich nach sich ziehen, daß ich endlich beÿ all meinen im[m]er kräncklichen zufällen mit Arbeit so stark überhaufet bin, daß ich manche Woche nicht weiß, was ich ehender fürnehmen solle; dießfahls kann der dermahlige Banco= und Wasser=Bau=Amts Administrator Hr. Obrist v. Brequin die beste zeigenschaft geben, als ich nebst alle Nachsichten auch die Control beÿ der Cassa, und die Plan Verfassungen, und alle Ingenieur=Arbeiten mit zu machen habe, welches um so mehr glaublicher ist, als das Banco Bau=zahl Amt in so üblen Beschaffenheiten übernahmen, und angetrofen worden, daß man nun gute Ordnungen einzuführen nicht weiß, so man am ersten anzu[131r]greifen hat, der ich nebst unterthänigster Bitt ungehalten dießfahls über mich zu werden, mich zu hohen Hulden, und Gnaden unterth. gehor. empfehle

Eüer Excellenz, und Gnaden

unterthänig gehorsamster Johann Kremer³⁷ m. p.

K: K: Hofbuchh. Rait-Rath auch B^{so} und Wasserbau Amts Inspector.

2.3.2. Franz Anton Hillebrandt udvari építész véleménye Grenner terveiről

ÖStA HKA, Kamerale Ungarn RNr 720, Fasc. 33/3. Nr. 21 ex anno 1776.

Kiadatlan

(133r)

Hochlobl: Kay: auch Kay: Königl: Hof Kam[m]er
Excellenz

Gnädig Hochgebiettende Herren Herren pp.

Eüer Excellenz und Gnaden Geruhenden mittels dessen Beÿschluß an mich gnädigst zu Erlassen, das über das von dem K: K: Hofbuch. Reit Rath, auch B^{so} und Wasser Bau Amts Inspecteur Herrn Krenner die für den griesch. Cathol. Hr^{en} Bischofen Bacsinskÿ, auf allerhöchsten Befelg wegen Erbauung der Reidenz in Unghvar verfastes Project, Prüfen, und hierüber meine gutachtliche Meünung Erstatten solle;

Zur gehorsamster Befolgung dessen, habe sothannes Project welches in 10. Stuckh Planns bestehet durchgegangen, und sohtann Befunden, das obbemelder Tit. Hr^{en} Krenner das was von denen dermahlig vorfündigen mäüern oder Rudra von der Vöstung Unghvar zu gebrauchen ware angebracht, und darauf die Eintheillung gemacht habe;

Auß den sam[m]entlichen Project deren Planns wäre zu Entnehmen, daß von denen Alten Mäüern oder Rudera sehr wenig hinreichent seÿn, eine solche Residenz mit denen Anverlangten Gebäuden herzustellen, wie dessen auß denen Grund= Rissen Lit: A. N° 1. 2. und 3, auß den Profil N° 5, Keller grund N° 6, Façade und Profil des Seminary samt dessen Capellen N° 7. und 8, Façade mit Profil der S: V: Stallung und Schullen N° 9, auß dem Rothgetuschten alß die stehenden, die neüen aufzuführente Mäüer aber: nebst der Kirchen: aus den gelb getuschten zu Ersehen seÿn; annöbst zu geschweigen deren Arbeithe, alß abgrabung und anschüttung des Terrengs, wie auch beÿ brechung deren Alten Mäüer und viller anderer Umständen welche sich Ergeben werden, so, das die durch dem Tit. Herrn Krenner ungefehr angeschlagen Summa einer Beköstigung von 136000 fl^c schwerlich werden hinreichent seÿn, sothanne sament. gebändte darmit aufzuführen oder herzustellen, und dennoch ist es nur ein Irreguleres zusammen geschobnes und geenthes gebäu.

³⁵ Ugyanazon kéz beszúrása az oldal aljára.

³⁶ Ugyanazon kéz beszúrása a sor fölé.

³⁷ Mivel a szakirodalomban a Grenner névváltozat terjedt el, bár a korabeli források is következetlenül használják a Krenner, Grenner és Grönnner alakokat, mi is inkább ezt vesszük át.

(133v) Da aber bey Durchgehung deren Neü Entworfene Speüchungen in dem Situationis Plann Lit. A. N° 4. die Ex Jesuiten Kirchen Lit. Q. Collegium R. und deto Schullen Gebäu 5. Ersehen, und da vordermahlen wie nicht zweyffle die Kirche nebst gebäudte unbewohnder sich befunden werdte, einer gehorsamster und unvorgreiflicher meünung wäre, ob man nicht die Bischoflich. Residenz mit allen darzu benöthigten gebäuden dahin unter zu bringen der Bedacht könnte genohmen werden, massen andurch eine von grund auß neü aufzuführendte Kirchen Erspahret wurdte, wo diese Ex Jesuiter Kirchen zu des Hr^{em} Bischofen gebrauch mit wenigen Kösten, das Collegium aber vielleicht mit zusetzung eines neüen Trackts zur Bischöfl. Residenz, das alda Befündliche Schull gebäudte auch vielleicht könnte genutzt, und die übrig noch abgehendte gebäudte aber mit geringen und nicht so kostbahren Männern, könnten zugericht, und aufgeföhret werden.

Sollten aber Allerhöchst Ihro Maj^{tt}. daß von dem K: K: B:^{co} Hof Buch. Reit Rath, auch B:^{co} und Wasser Bau Amts Inspecteur Hr^{em} Krenner neü Verfaste Project hochgnädigst zu begenemmigen geruhen, so habe hierdurch gehorsamst melden sollen, daß Erstens diese sammtentliche zechnungen zu Copiren wären, um Eines theills das nöthige vor die Handwerchs Leüthe darnacharbeithen zu können vollkommendlicher auszuführen, in deme an ein und anderen bey Erbauung eine andere Vorsehung und abänderung neus gemacht werden, anderentheills, wan unter der arbeith ein anstandt sich Ergebe, welches Schwerlich ohne diese ablaufen werdte, mittels deren in handten habenden Rissen, d[a]ß nöthige an Handten zu lassen; welches aber hiemit zu Beföriger Wissenscraft, und beliebig hoher für Kehrung des dißfalls weiters erforderlichen habe gehorsamst erinnern sollen, womit mich zu Hohen gnaden in unterthänigkeit empfehle.

Eüer Excellenz und Gnaden

7te Febr. [1]775.

unterthänig gehorsamser

F. A. Hillebrandt m.p.

K: K: Würckl. Rath

und Ober Hof Architect

(134v)

An

Die Hochlobl: Kay: auch

Kay: Königl: Hof: Kammer

von mir

G: A. Hillebrandt, K: K: Würcklicher Rath, und Ober Hof Architect.

Wegen der zu Unghvar neü zu erbauende Bischöfl: Rezidenz Betr.

allergehorsamst Überreicht

Den 7te Febr. [1]775.

2.3.3. Tájékoztatják a Magyar Kamarát, hogy az ungvári jezsuita épületeket a munkácsi püspök kapja meg

ÖStA HKA, Kamerale Ungarn RNr 720, Fasc. 33/3. Nr. 21 ex anno 1776.

Kiadatlan

(138r)

Hoch. und Wohlgebohrner Graf!

Der Munkascher unirt Griechische Bischof Andreas Bacsinszký hat hierorts gebetten, man möchte ihm den in Jahre [1]773, verfasten Plan, nach welchen für seinen jungen Clerus, die Professoren, das Consistorium, und für seine Person selbst die bequeme Gebäude zu Unghvar hergestellt werden sollen, samt darzu gehörigen Acten brevi mann gegen künftiger Zuruckstellung zukom[m]en machen, massen er sich in Ansehung gedachter Gebäuden mit dem kameral Administrator zu Kaschau in das Einvernehmen zu sezen hätte;

In den diesseitigen Acten befinden sich dreyerleý diesen Gegenstand betreffende Riße, und respe[ct]e Einwürfe, deren erstere jene sind, welche schon worlängst verfasst, und von der Hungarischer Hof Kam[m]er über die Adaptirung des Schloßes zu Unghvar für den Bischofen, und dessen Cleriseý sind eingesendet worden; Die zweýte aber aber jene, welche auf den Fuß des dabey liegenden Com[m]issional: Entwurfs von dem B[an]co Bau=Inspector Grenner verfast, und allhier (138v) eingereicht worden, welche eigentl. diejenige sind, die der Bischof verlangt, nach welchen aber nunmehr in dem Schloß in toto nicht gebauet werden darf, weilen sich der Hauptplan in deme geändert hat, daß dem Bischof mit so viel Individuen, als er bey sich unterbringen kann, d[a]ß vormalige Jesuiter=Collegium zu Unghvar übergeben worden, nicht minder, weil er von der Erbauung einer Kirche in dem Schloß abgekomm[m]en, und zu einer Cathedral Kirche, die Jesuiter Kirche Adaptiret werden wird, und endl. die Dritten sind diejenigen, welche dermaligen

Stand des Jesuiten Collegii, und Kirchen Gebäudes so zum Gebrauch des Pischofs, und der Diaeceß zu Adaptiren kom[m]et, enthalten, und kein Anstand, daß die Adaptirung nach den beýliegenden Commissional=Antrag auch in dem Collegio, so viel möglich, geschehen solle, weilen solcher schon vorhin auf Allerhöchste Approba[ti]on zum Grund des grenneischen Plans gesetzt worden, dagegen kom[m]et beý dem Schloß alles in Abschlag, wo zu in dem Collegio ein Raum sich befinden wird; Da nachdem diese Einleitung der Hung. Hof=Kam[m]er mittelst Rescripten von 1ten April, und 24. May a. c. bereits intimiret worden (139r) als nehme mir die Ehre die obbemelte dreý der Gattungen der Rißen, und Entwürfen Euer Excellenz in dem Anschluße mit dem Ersuchen zu zusenden, womit dieselben solche nicht zwar dem Bischofen, sondern an den Kaschauer Administrator, als in dieser Anliegenheit ernanten Com[m]isarium, um damit sich dieser, nebst dem Bischof darinn ersehen, und der Adaptirungs=Überschlag, und Anordnungen À Conto der Allerhöchst resolvirten m/10 fl desto leichter, und geschwinder trefen möge, zu befördern, und seiner Zeit deren wiederumige Rucksendung zu veranlassen belieben wollen; der Annebst mit vollkomenester Hochachtung geharre Euer Excellenz

Wienn den 17.ten Julý [1]775

Gehrsamster Diener
Sig. Kollovrath
m: p.

an dem Hung. Hof Kam[m]er Praesidenten Grafen v[on] Erdödy Excell.

2.4. Jelentés a Helytartótanácsnak az ungvári jezsuita ingatlanok és a vár átadásával kapcsolatban

DAZO fond 64. opisz 4. no 149.³⁸ Másolat, nem hivatali példány.

Kiadatlan

(3v Külzet:)

Clementer denominatae, et respective deputatea obsequentissimae Cameralis Ecclesiastico-Politicae Commissionis, in merito Collegii, ac Ecclesiae abolitae Societatis, nec non Arcensis Aedificii Unghvariensis resignationis, et receptionis deprompta humillima relatio.

(1r)

Serenissime Dux Regie Locumtenens,
Excelsumque Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum,
Domine, Domini, Benignissime, Gratosissimi, Colendissimi!

In conformitate, ac ad exigentiam Benigno Gratosi Serenitatis Vestrae Regiae, et Excelsi Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici, in merito Scholarum, et Collegii Unghvariensis ad abolitam Societatem ante hac pertinentium, in usus eorum transferendorum Sedis Episcopalis Graeci Ritus Catholici Munkacsinensis, et Cleri ejusdem ritus Iunioris Seminarii, ac scholarum sub 6^a proxime transacti Mensis Juny Anni volventis 1775^{ti} ac N^{ro} 2343. expediti Intimati, Clementissimam Ordinationem Regiam in eo continentis, quo Protitulum Dominum Episcopum Munkacsinensem e moderna statione sua Unghvarinum ea ratione transferendum clementer resolvere dignata fuisset Sua Majestas Sacratissima, ut Unghvariense Collegium extinctae Societatis pro habitatione sua, et respective Cleri sui, in quantum illic accomodari posset, una cum Ecclesia aequae abolitae Societatis pro Cathedrali Ecclesia assignetur; pro Seminario porro Cleri Iunioris Arcense Aedificium applicetur; Quim tamen alterius condignationis elevatio, et erectio propterea necessaria sit. Scholis penes interimalem provisionem Regiam, ad Casum Universalis plani elaborandi suo in statu permittentibus. Professoribus autem illic requisitis, Presbyteri Latini, ac pro renata etiam Graeci Ritus Catholici, imo ex Seculares Personae adhiberi valeant ita, ut subjecta hunc in finem per Concursum semper deligenda pro Benigna ratificatione Sua Vestrae Suae Majestati Sacratissimae demisse proponi debeant; Salaria eorum interim aliter Benigne constitutis ulterius etiam ex Fundo Jesuitico dependendis. Praeterea quod saepe fato Episcopo Munkatsiensi Fiscalis quoque possessio Pallágy,³⁹ pro Fundo Conservationis Sartorum Tectorum Residentiae, et Cath. Ecclesiae Benigne collata sit.

Benignam vero hanc resolutionem Caesareo Regiam ea ratione effectuari velle. Summe fatam Suam Majestatem Sacratissimam, ut resignatio praenuncupatorum aedificiorum per Cameralem commissarium, adjunctis etiam Politico, et Ecclesiastico Commissariis antelato (1v) Domino Episcopo Munkatsiensi, aut Ejusdem Mandatario certo proximius termino fiat, et quidem cum omnibus illic existentibus utensilibus Libris, et id genus aliis, quae i usus suos deservire possent; Camerali porro Commissario una incumbat, in suprafato Collegio et Ecclesia pro Residentia Episcopali requisitas adap-

³⁸ A szövegben a rövidítéseket jelzés nélkül föloldottam. A hivatkozott mellékletek, inventáriumok nem találhatók mellette.

³⁹ Ungvárhoz közel eső település, Palágykomoróc (Palad' Komarivtsi, UA).

taiones, et Communicationes, peraeterea Ecclesiae Rituum, et Ceremoniarum Graeci Ritus Uniti instructionem, prout et Aedificii Arcensis adaptationem pro Seminario Cleri Munkatsiensis, ex Fundo Camerali instituendas, cum praefato Domino Episcopo Munkatsiensi, aut Mandatorio Ejus concertare, et statim effectui mancipare. Ratione insuper Spiritualium, et Mobilium Ecclesiasticorum in Graeco Ritu non usualium, haec penes specificam consignationem, in praesentia Commissarii Ecclesiastici sub Curam Parochi Localis Latino Ritus transferantur.

Obsequentissima proinde haec Cameralis, Ecclesiastico Politica fine praemissorum effectuationis clementer denominata Commissio, pro Homagiali Devotione Sua Anno hocce defluo 1775° Die vero 2da Mensis Augusti toties fato Domino Episcopo Munkatsiensi cum primis in Ecclesiam abolitae Societatis introducto, penes praeviam praedeductae Benignae Resolutionis Regiae Intimationis solitam Publicationem tam hanc ipsam Ecclesiam pro Cathedrali, una cum Sacra cujusvis Generis, et Speciei praehabita Suppellectili, ex Auro quippe Argento, Aere, Stanno, Auricalco, Ferrove, Ornatu item, et apparatu Sacerdotali, Casulis nempe, et harum appertinentiis, ac Bysso, et Serico contextis, nec non inferioris sortis constante, ita et laneam, lineamque cujusvis Speciei, et ordinis Suppellectilem, juxta isthic adnexam, coram exhibitam inventariam conscriptionem; Et haec quidem pro exercitio Ritus sui Uniti; pro habitatione vero, et respective Cleri sui accomodatione Collegium extinctae Societatis Unghvariense assignaverat, et Praelaudatus Dominus Episcopus Munkatsiensis tum Collegium isthoc, cum et Ecclesiam, et quae circa Ecclesiae apparatus ac ornamenta in suo Ritu usui fore (2r) declaravit, et effective selegit penes hic acclusam specificationem apprehenderat; nullis dumtaxat mobilibus ex praemissis apparatu, ornatu, atque suppellectili Ecclesiae, velut ad usus suos minus applicabilibus, juxta hic advolutam specificationem, sub Curam Localis Parochi Latini Ritus mox et defacto translatis, et respective quoad Aras successive transferendis existentibus ita, ut Ara aequidem Major, demptis Pyramidibus, et Candelabris, duo item collateralia Altaria de plano, ex simpliciter loco movenda; e tribus vero per aequae aequae collateralibus aris, tantummodo sculptilia, sive statuae sub curam praefati Parochi Latini Ritus venerint. Septimum autem dextris postremum Altare S. Stephano Sacrum una cum statu in suo esse ex conniventia nimirum Domini Episcopi Graeci Ritus Catholici Munkatsiensis in majorem S. Unionis contestationem, tamquam pro intervenientibus Latini Ritus Missae Sacrificium celebraturis directe deserviturum, relictum, et permissum habetur. Quam vero suppellectilem, Ornatumque Congregationis Agoniae dictae, penes isthanc Ecclesiam ab antiquo praexistentis, Dominus Episcopus suos in usus selective reservaverit, et quam speciem Parochi Loci Latini Ritus assignaverit? Ex hic advoluto; Quae item reculae Religiosae ad sodalitates Marianae Congregationem praefuisse, ac spectasse remonstabantur, velut cum translata eadem hac Ecclesia hactenus communiter, et promiscue usitatae, ultro assentiente Eodem Domino Episcopo Munkatsiensi translatorio, ab Ornatibus mox dictae Ecclesiae segregatae, Eidem Sodality Marianae Congregationi, penes specificam in adnexo deductionem restitutae, et vigilantiae Praesidis Congregationis, Professoris quippe Rhetorices commissae sint? Luculenter patent: Qui etiam modo fatus Professor, qualemnam intuitu fatigiorum suorum praesertim vero circa Bibliothecam extinctae Societatis, ut debitum in ordinem redigeret, susceptorum, resolvendae cujuspiam mercedis Supplicem Commissioni huic exhibuerit? Isthic pro condigna reflexione demisse advolvitur. Dehinc Bibliothecam quoque ejusdem abolitae Societatis secundum hic acclusum Inventario-Cathalogicum Elenchum crebro memorato Domino Episcopo Munkatsiensi ea ratione ultro, citroque benevole, rehabita (2v) ut seu Scholastico Classicos Authores, et Commentarius Juventutem erudientibus Magistris, et Professoribus, seu Conciniatores Concinatoribus erga Reversales ex inceptis etiam semet eatenus insinuatari, extradare velit, ac teneatur, resignaveramus.

Quoniam autem hic quoque Loci Unghvarini, aliis Studiorum Locis dissitissimis, Studia Juventutis solo dumtaxat Rhetorices Studio absolventur, atque definirentur; Quum tamen copiosa Partium istarum, et in specie Comitatus hujus Unghvariensis Nobilitas pro commodo Publici, sed praesertim Altissimorum Servitiorum Regiorum tanto promptius, quondam, et expeditius, juxta et alacrius sustinendorum, sui requisite erudiendi avidissima comperiretur; Censeret obsequentissima haec Commissio, imo vero Serenitatem Vestram Regiam, et Excelsum Consilium Regium Locutenentiale Hungaricum in eo demisse interpelat, quatenus pro Benignis talismodi Ordinibus Regiis clementer elargiendis ad Sacratissimam Caesareo-Regiam Majestatem praepollentes, easque efficacissimas vices suas interponere non dedignaretur, quo ad Bibliothecam hanc, Juris Domini Episcopi jam effectam, erga praeviam videlicet insinuationem, Lectionis, et ex ea hauriendae Doctrinae avido cuivis nobilitari praerogativa gaudente individuo per destinatas ad id stati temporis horas, libenter omnino adaperiatur accessus.

Pro Seminario porro Junioris Cleri ejusdem Graeci Ritus Arcense Aedificium Unghvarinense applicandum, quin altera Contignatio eleveltur, et erigatur, antelata obsequentissima Commissio Regia effective assignarat, atque tradiderat, et praenuncupatus Dominus Episcopus in manus suas receperat. Scholis caeteroquim in conformitate B. Gratosae Serenitatis Vestrae Regiae, et Excelsi Consilii Regii Locumtenentialis in statu quo, relictis.

Consimiliter et Campanula Scholari in Turri alias collegiali actu existente, porro quoque pro Scholari usu in salvo permanente.

(3r) Qulais denique pro parte compossorum Tybensium⁴⁰ intuitu Majoris Campanae in Turri resignatae Cath. Ecclesiae pendentis, contradictio intercesserit, atque huice Commissioni praesentata fuerit? Perinde cum submissione hic adnectitur.

⁴⁰ Tiba (Tibava, SK), Ung vármegyei település, a jezsuiták birtoka volt.

Et haec sunt, quae in obsequium praemissi Benigno Gratosi de Altissimo Jussu Regio, interventi Intimati modo praevio in effectum deducta, pro statu notitiae ex debito humillime submittimus; Qui caetera Serenitatis Vestrae Regiae, Excelsique Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici, Benignitati, Gratiis, et favoribus devoti assidua in veneratione perseveramus. Serenitatis Vestrae Regiae, Excelsique Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici humillimi, obsequen-
tissimi servi: Comes Joan. Philippus Sztaray mp. Sigismundus Péchy mp. Emericus Hováth canonicus Agriensis, paro-
chus Mező-Tárkányiensis, qua commissarius dioecesanus mp. Unghvarini 3^{ia} augusti 1775°

2.5. Bacsinszky András püspök és Franz Feck kassai fafaragó között létrejött szerződés az ungvári székesegyház új berendezési tárgyainak elkészítésére

DAZO fond 151. opisz 1. no 2533.

Kiadva: TERDIK 2014, 233–234.

(Külzet:)

Contractus cum

Sculptore in Cathedrali Eccl[es]ia Unghvariensi, ut intus laboraturo – 27^a xbris 1776.

(1r)

Anno 1776° die vero 27^a mensis xbris initus habetur contractus inter Ill[ustrissi]mum, ac Reverendissimum Domi-
num, Dominum Andream Bacsinszky Graeci-Ritus catholicorum Ep[iscopu]m Munkacsensem parte ab una, et pro-
vidum ac circumspertum Franciscum Feck civem, et sculptorem Magistrum Cassoviensem parte ab altera, virtute cujus
mentionatus Magister ad sequentia semet in solidum obligat, et quidem:

1° Spondet et dimittit dictus sculptor: quod ad Ecclesiam cathedralem Unghvariensem ex bene siccis ligneis materiali-
bus propriis juxta confectam, et praesentatam per se delineationem bemma vulgo inconostas dictum una cum interiore
majore, ac duabus minoribus pro Prothasi servituris adlateralibus aris cum omnibus adpertenentiis, et signum: praeviam
majorem aram cum tribus circa circum ducendis gradibus debite praeparare velit, et effective praeparaturus sit, huc accu-
luso, et intellecto etiam labore arculary ad id operis sufficientis, servata quoad hujus structuram in universis suis partibus,
imo emendata in sibi expositis proportione idque intra spatium unius anni, ita quidem: ut usque finem mensis julii
1777. prima contignatio usque ad apostolorum icones pictoris, et aurifabri labori praeparata consistat.

2° Cyraeae in memorata delineatione expressatae manere quidem poterunt, ita tamen elaborandae venient, ne vel una
corpus universum quoquo modo vitiet, et si in ornamentum majus quidpiam cyradarum addi potuerit, tales penes praecin-
suationem superaddi valeant.

3° Ligna pro universa structura ita disponet, ut nullibi molle lignum locum duri, sed nec durum mollis occupet spa-
tium, unde ne fors seu firmitas structurae, seu pictura in futurum etiam vitari posset. Et siquidem:

4° haec neo-erigenda ara cum bemmata ex Clementissima Cae[sare]o-Regiae Munificentia erigenda veniat, ne quocun-
que demum modo tantae fundatricis clementissima resolutio vel minimum derogamen patiat, et pientissima intentio
suo frustretur desiderio generaliter obligat semet in solidum saepe memoratus sculptor, quod universum hunc laborem
ita praeparare velit, ne in hoc sive in structura, seu in debita proportione, seu denique in ipsis materialibus vel minimus
appareat defectus; secus universum hunc laborem, quemadmodum et rebonificationem anticipato levandae pecuniariae
summae in collum suum retrudi, ac in complanationem hujus facultates suas, seu mobiles, sive immobiles Cassoviae,
aut alibi habitas libere occupandas offert; quibus taliter stantibus, et debite intellectis, ac perfectis, ubi

(1v) ubi alte titulata Ill[ustrissi]ma D[omi]natio sua tam per se, quam etiam medio aliorum peritorum virorum pro-
portionate ad munificentiam Cae[sare]o-Regiam opus hoc approbaverit;

5° Habiturus est idem magister in recompensationem promertae mercedis suae a parte Alte titulati, Ill[ustrissi]mi ac
Re[vere]ndissimi Domini Ep[iscop]i petitos per se Mille quadringentos, id est 1400 Rh[enenses] fl[orenos] cum autem
universum isthoc opus Magister nominatus Cassoviae praeparare velit, tenetur, ac sese obligat idem pro hujus delita et
secura transpositione, excepta sola vecturali, quam Ill[ustrissi]mus D[omi]nus Ep[iscop]us procuranda assumit, occa-
sione, omnes necessarios dispositiones, et collocationes praestare, ac facere. In quorum rob et firmamentum praesens
contractus ab utrinque subscriptus signatum

Die, et anno, quibus supra Munkacsini

Andreas Bacsinszky m[anu] p[ropria]

Ep[iscop]us Munkacsensis (pecsét)

Frantz Feck bidhauer

In Cashau (pecsét)

... (pecsét)

Erga praesentum contractum levavit praeinsertus Magister Quingentos Rflos Munkács 29^a xbris [1]776
Idest 500 flo⁴¹

Nach dem Kontrakt Meiners Bruders Frantz Feeg habe ich noch die ausgestandes 50 Rfl neheben, und zu gleich löblicher mich alle die Arbeit, die noch aus standig ist für eine Discretion von 30 dukaten richt[...] und recht zu vefertigen.

Johannes Feeck

Bildhauer in Caschau

Den 28. Augusti 1779.⁴²

2.6. Bacsinszky András munkácsi püspök és Vellerovszky Vencel kassai aranyozó szerződése

DAZO fond 151. opisz 1. no 2658.

Kiadva: TERDIK 2014, 235.

(1r)

Anno 1778° die vero 19^a mensis Martii initas habetur contractus inter Excellentissimum, Ill[ustrissim]um, ac R[evere]nd[issi]mum D[omi]num Dominum Andream Batsinszky Graeci Ritus Catholicorum Episcopum Munkatsiensem etc. etc. parte ab una, et providum, ac circumspectum Venceslaum Vellerovszky civem Cassoviensem, et inauratorem parte ab altera, virtute cujus mentionatus inaurator ad sequentia semet in solidum obligat; et quidem

Primo spondet, et promittit dictus inaurator, quod Cathedralis Ecclesiae Ungvarienesis Bemma, seu Frontispicium, aram item magnam, ac duplicem prothesim, prout videlicet a sculptore Cassoviensi Francisco Fek juxta ejusdem contractum aut jam praeparata sunt, aut successive praeparabantur, nitide et solide ad normam exhibita per se jam inauratae cyradae, et porcellenae inaruturus, ac respective incoloraturus sit.

Secundo obligat se inspecie, quod et colores speciales, quales videlicet ad laborem album porcellanae speciem repraesentantem requiruntur, et aurum singulare, et signanter ex fabrica budensi a Rflnis 4 in loco acceptarus, et adhibiturus sit, prout et:

Tertio quod eundem laborem si non privis, adminus 1a die appropinquantis mensis Majii inchoaturus, et intra decursum unius anni debite perfecturus sit.

Quarto quod de ejusdem laboris praemissa modalitate confecti per integrum triennium subsecuturum integritate, ac vivo splendore caveat, pro cujusmodi:

Quinto. Rite perficiendo labore habiturus est praenominatus inaurator in recompensationem mercedis suae et materialium procuracionem a parte Alte Tit[ula]ti Excell[entissim]i Ill[ustrissim]i ac R[evere]nd[issi]mi D[omi]ni D[omi]ni Episcopi petitos, et accordatos bis mille Rfnos, id est 2000 Rfnos, ac praeterrea per decursum ejusdem (1v) ejusdem anni liberum quarterium, ea tamen cum conditione, et expressa cum declaratione, ut assignandae sibi D[omi]nus curam habere, tamque in statu integro conservare teneatur. In quorum majus robur et firmamentum praesens contractus ab utrinque subscriptus signatur Ungvarini, Anno et die ut supra

Andreas Ep[iscopu]s (pecsét)

Wentzel Willerovszky

...Purgerlicher unt Golder (pecsét)

Ich obergeshriben habe Empfangen auf dissen

Contract vier hundert gulden

id est R. fl. 400.

2.7. Bacsinszky András munkácsi püspök és Spalinszky Mihály festő szerződése az ungvári székesegyház ikonosztáza és két előkészítő oltára képeinek megfestésére

Nem hiteles példány, hanem korabeli másolat. DAZO fond 151. opisz 1. no 2715.

Kiadatlan

(12r)

Anno 1778o die vero 30a Mensis Aprilis inter Excellentissimum Illustrissimum, ac Reverendissimum Dominum, Dominum Andream Bacsinszky Graeci Ritus Catholicorum Episcopum Munkacsiensem etc. etc. parte ab una, et Providum, ac Circumspectum Michaellem Spalinszky parte ab altera initus habetur contractus, vigore cujus praenominatus

⁴¹ Később, más kéz írta.

⁴² Később, más kéz írta.

quidem Pictor ad omnes Iconostales, seu Bemmates, ac duplicis Prothesis Icones adhibitis selectis coloribus, et elegantibus, quantum necesse fuerit auro, rite depingendas sese obligat. Sua vero Excellentia Episcopalis in recompensationem juxtae Mercedis, ac procurandorum necessariorum eatenus materialium postulatatos quingentos, id est 500. Rflnos eidem pro hoc debita peragendo labore gratiose applacdat. Signatum Unghvarini Die et Anno ut supra Andreas Episcopus m. p. Michael Spalinszky m. p.

2.8. Bacsinszky András munkácsi püspök és Andreas Trtina eperjesi festő szerződése az ungvári székesegyház szentélyének és diadalívének kifestésére

DAZO fond 151. opisz 1. no 2714.

Kiadatlan

(10r)

Anno 1778, die vero 30a Mensis Aprilis inter Excellentissimum, Illustrissimum, ac Reverendissimum Dominum, Dominum Andream Bacsinszky Graeci Ritus Catholicorum Episcopum Munkacsiensem etc. etc. parte ab una, et Providum, ac Circumspectum Andream Tortinam civem, ac Pictorem Eperjesiensem parte ab altera initus habetur contractus vigore cujus praenominatus quidem Pictor ad fornecem Cathed. Ecclesiae Unghvariensis sanctuario incumbentem, et ad laterales parietes inclusive ad arcum anteriorem Ambonem terminantem optice, seu opea Fresko accurate, eleganter, ac denique ad nutum depingendos sese obligat, ut siquid displaceret, etiam correcturum sese illico polliceatur, Alte Ittus vero Excellentissimus, Illustrissimus, ac Reverendissimus Dominum Episcopus pro hocce rite perficiendo labore, tanquam in recompensationem juxtae mercedis, et materialium procuracionem postulatatos septingentos, id est 700. Rflnos, ac liberum intra decursum laboris sui hospitium eidem gratiose applacdat. Signatum Unghvarini Die et Anno ut supra.

Andreas Eppus

Munkacsiensis m. p. (pecsét)

Andreas Trtina

Pictor et Cittus Epr. m. p.⁴³

Erga hunc centum levavi.

Eadem die Rf. 200 id est ducentos.

Die 27. May quinquaginta

Die 4. Augusti Centum quinquaginta

(10v)

Idem Pictor Andreas Trtina nondum finito portato labore mortuus est Unghvarini Anno intus notato 1778o diei 2o 8bris hora pomeridiana 10a.⁴⁴

2.9. Bacsinszky András munkácsi püspök és Mathias de Bilges trieri festő szerződése az ungvári székesegyház szentélyfalképeinek befejezésére

DAZO fond 151. opisz 1. no 2658.

Kiadva: TERDIK 2014, 236.

(3r) Contractus

Anno 1778° die vero 18^a mensis Octobris inter Excellentissimum, Illustrissimum, ac Reverendissimum D[omi]num D[omi]num Andream Bacsinszky Graeci Ritus Catholicorum Episcopum Munkacsiensem etc etc. parte ab una, et providum, ac circumspectum Mathiam de Bilges civem, et pictorem de civitate Trier parte ab altera celebratus habetur ejusmodi, vigore cujus praenominatus quidem Mathias de Bilges ad omnem illum laborem pictorium, qui per providum, ac circumspectum Andream Trtina aequae pictorem, et civem Eperjessensem in anno deflua mensis adhuc aprilis die 30^a pactatus, ac subseque etiam effective inchoatus, sed morte ejusdem interventa in imperfecto relictus est, omnino perficiendum ad fornecem quippe cathedralis ecclesiae unghvariensis sanctuario incumbentem parietesque ad laterales inclusive cum arcu anteriori amboni respondente optice, seu opera fresko ita depingendos sese obligat, ut nontantum parietes per antelatum labori suo immortalum Andream Trtina nondim pictos ipse accurate juxta, ac eleganter depingere, sed etiam picturam ipsam jam praexistentem omni modo meliori emendare, ac perficere ad Gratosum Excellentissimi Domini pingi currantis placitum ad promptando, teneatur. Antelatas vero Excellentissimus, Ill[ustrissimus], Reverendus Dominus Episcopus pro hocce rite perficiendo labore imprimis quidem colores, quanti et quales latenus necessarii fuerint, propriis

⁴³ Autográf aláírás. Ő írta következő sorokban a pénzfelvételi elismervényeket is.

⁴⁴ A festő halálának időpontját egy harmadik kéz írta föl.

impensis administrandos, dein vero in recompensationem justae mercedis centum octuaginta id est 180. Rfnos omni absque defectu enumerando, ac denique liberum intra decursum laboris hujusce assignandum hospitium eidem (3v) eidem pictori gratiose applacidat. Signatum Unghvarini die mense et anno qui his supra

(4v) Contractus cum Pictore Mathia Bilges
19^a Martii 1778.

(5r) Contract⁴⁵

Welcher zu Ende gesegten Jahr, und Monat zwischen mir Griechisch Katholischen Munkacser Bischofen Andreas Bacsinszky von einer, anderer Seits aber zwischen Matthias Bilges einen Bürger, und von der Stadt Trier gebürtigen Maler verabredter Massen geschlossen worden: Kraft dessen sich vorbenannter Matthias Bilges vergschlichtet, daß Er alle diejenige Maler-Arbeit, welche von dem Andreas Trtina, der imgleichen ein Maler, und Bürger von Eperiesz ware, verflössenes Jahr den 30ten Tag im Monat April aufgenommen, und folgens auch wirklich angefangen, wegen seinen erfolgten Tode aber in unvollkommen Stande hinterlassen worden, allenthaben verrichten, und zwar jenes über dem Sanctuarium der Unghvarer Cathedral-Kirche befindliche Gewölb, und alle Seiten-Wände insgesamt, mit dem vorderen Bogen, welcher dem Bredigstuhl gleich stehet, optisch, oder in fresko vulgo abmalen wolle, daß Er nicht nur die Wände, welche von dem vorerweheten über seiner Arbeitverstorbebe Andreas Trtina ungemalter hinterlassen auch daß schon sich befindliche Gemälde selbst auf mögliche Art zu verbessern, und zu Stande zu bringen, auch auf meinen Wohlgefallen einzurichten gehalten seyn solle.

Wogegen Selben Maler für solche zu verfertigende Arbeit alle dieserwegen Ihme nothwendige Farben, auf meine eigene Unkosten einzuschaffen nachmals aber Selben zu seinen gerechten Zehn hundert achtzig, d. i. 180 Rf Gld ohne allen Abzug zug eben, und endlichen auf Ihme während solcher Arbeit freyn Wohnung einzuraumen mich verwillige: Sign. Unghvár den 18ten October 1778.

Non terminato labore 23 may [1]779 praefatus pictor amandatus est⁴⁶

2.10. Johann Feck szerződése a püspöki trón elkészítésére

DAZO fond 151. opisz 1. no 2762.

Kiadva: TERDIK 2014, 236–237.

(3r) Kondracht

Zwischen her bieschoflichen Excelentz in Ungwar in die bischoflichen kadettral kirche und dem hk bilthauer von kashau ein kondracht geschlossen worden, nemlich einen bischoflichen Tron Sambt einer komtgeh vor 700 Rfl verausdirt worden lauth zegeichne den abris fleising aus zu verdigen bies ostern ein stuch sich verobligieret auf zu stellen ist es aber meglich so solle den hr bilthauer trochte alle zwey auf zu stellen oder das an der gegen teil auf die fl [...]fiensten feier täge verdieg zu werden.

Andreas Ep[isco]pus
Munkacsiensis
Sogesehen als 17
Vereber
Johannes Feeg

Empfomen auf diessen kondracht bilthauer in kaschau
Von eine hoch bischoflichen Exelentz 1779
Das auf gelt 200 fl den 17 telumber Johanne Teeg

(3v Külzet:)

Contractus

Cum Teck [!] Cassoviens. Sculptore intuitu Throni Episcopalis [1]779 initus

Contractus cum sculptore 17^a xbris [1]779.

⁴⁵ A latin szerződés német fordítása.

⁴⁶ Másik kéztől származik, később írták.

2.11. Bacsinszky András püspök levele a királynőhöz az ungvári építkezésekről

ÖstA HKA, Kam. Ung. RNr 726. fasc. 33/3, nr. 6 ex ao 1780.

Kiadatlan

(368r)

Allerdurchlaustigst grossächtigste Römische Kaiserin, zu Hungarn, und Böheim
Apostolische Königin, Erzherzogin zu Oesterrich k.k.

Allernädigsten Kaiserin, Königin Landesfürstin, und Frau, Frau!

Huer Majestät haben zur endlichen Ausfertigung der Gebäude, und auch der Cathedral Kirche zu Unghvár im Jahr 1779. 21143. f 46 v ½ x allesnädigst gewilliget, und eben damals ward mir gemeldet, dass weder die Materialien, welche ohnehin die Cameral Herrschaft nichts kosten, noch die unentdeckliche von Seite der Herrschaft leistende Fuhren (weil ich aus Mangel des Heus keine Pferde, und anderes Joch-Vieh unterhalten kann) in jener Allernädigst ertheilten Summe einverstanden werden.

Nach dieser Allernädigsten Resolution hat der Cameral Administrator Graf Sztáray mit zuziehung des Cameral Architecten Lorenz Lander in meinem Bei-seyn mit den erforderlichen Handwerks-Leuten den Bau Contract in 13186. fl. 20. xr beschlossen: sind demnach von bedachter Summa annoch 7958. fl. 26 ½ xr. übrig geblieben; welche ich aber auf die zu der vollendung der Gebäude, und der Kirche höchst gehörigen Nothwendigkeiten anwenden zu können, mich befugt zu seyn glaubte, mithin sind mit Einwilligung des obberührte Grafen Administrators, und Architecten von der Rest. Summa der 7958. fl 26 ½ xr nachfolgende Ausgaben gemacht worden:

1° dem kaschauer Bildhauer für die inneren Einrichtungen der Catehdral Kirche sind bezahlet – 743. fl

2° Dem Neustädler Stein-Mitzer samt der fuhr – 800. fl

3° dem Mahler – 300. fl

4° dem Vergolder – 860. fl

5° für die in Pressburg gekauften Öfen – 300. fl

6° für die Lifferung derselben, und des Sandes aus mangel des Herrschaftlichen Wägen – 118. fl 6 ½

Summa – 3121. fl 6 ½

Der Uiberrest – 4837. fl 26 ½

Es hat sich aber nachgehends eräussert, dass aus der gänzlichen von Huer Majestät allernädigst bewilligten Summen nicht nur die 2000 fl welche der Graf Vice-President Festetics vorhin assignirte, und welche auf die fortführung des Baus vorhinein angewendet worden sind, sondern auch die von Seite der Camreal (/) Herrschaft gegeben Materialien vermög der hier beigeschlossenen Specification in 6181. fl 25 ½ xr abgezogen werden solle: welche abgezogen sollende zwey Positionen machen 8181. fl 25 ½ xr mithin 222. fl 59 xr mehr, als der von den mit Handwerks-Leuten Stipulirten Contracten überbleibene Rest.

Bei so gestalten sachen befürchte ich bilig, dass nicht nur die Vollendung (368v) des Baues nicht zu hoffen sey, sondern noch weniger wird sowohl die Cathedral Kirche, als der Bischöfliche Wohn-Sitz zum förmlichen inneren Stande gelangen; in dem die dazu weiter unumgänglich nöthigen Spesen wegen der abangeführten Ursachen gar keine mehr vorhanden sind.

Allernädigste Monarchin! Was ich zu dieser Kirche und Residenz aus dem meinigen zugesetzes habe, um nur der allgemeinen kösten zu schonen, und um nicht so oft überlästigt zu seyn, scheue mich vorstellig zu machen, welches aber dem Grafen Administrator Sztáray, und besagten Architecten Lander sattsam bekannt ist, als welche sich hier Orts sehr oft einfinden: und bin bereit, auch über diese aus meinem eigenen gemachten Zusatze hinlänglichen Ausweis zu geben, um dadurch meine Aufrichtigkeit zu contestiren: ich befließ mich ebenfalls, alle ferneren Unkösten abwendig zu machen, und doch dem Allernädigsten Willen genug zu thun, damit auch die Haupt-Werke, wenn schon gänzlich nicht vollendet, doch angefangen werden können: Daher anstatt der Quadrat Steine verordente ich zum Pflaster der Gänge die Ziegel, oder aber die Bretter für die Gewölbe, die Tafeln, oder Stucatur; ich habe die alten Thüren, und halb gebrachten Öfen flicken lassen, die fenster stuckweise ergänzen, und damit jene Plätze, welche nicht so starb in die Augen fallen, verehen, auch die Zimmer Böden nur mit halb gestickten Brettern belegen: die Anschaffung der Tramen habe auf mich genommen: damit aber auch die HandwerkLeute etwas nachlassen, suchte ich denselben aus den meinigen beizustehen, dadurch aber einige tausend Gulden sind ersparret worden. Welches sowohl das alldortige Cameral Personale, als auch die handwerker anerkennen müssen, mithin was mir immer die Möglichkeit zuliesse, auch mit meiner Entkäftung, habe ich bewerkstelliget.

Das zweyten ist: dass über alle diese sowohl zu dem Intravillanum Fundum gehörige, als auch die Piam Foundationem ausmachende Gegenstände weder ich, noch das Capitel, und junior Clerus, auch die übrigen Participiende mit dem Allernädigsten Stiftungs Privilegien bis nun versehen sind, noch weniger aber kraft der Commissions Prothocolls im Jahr 1777 und 1778, und der Jablanczaischen Massa jene kleinen Autheile sub n[ume]ris 11. 12. 13. 14. et 15. und L[et]te]ris. K. et L., die zwar in sich gering, und fast von keinen Werthe, dem Bisthum aber zur Verhinderung der in Zukunft

sich unumgänglich erreichen könnenden zwistigkeiten unentbehrlich sind, indem weder Clerus, weder andere bischöfliche Leute die herrschaftliche Gerichtsbarkeit meiden können, resigniret worden sind.

Die benachbarte Ortschaft Koncz-Háza, so schon für mich bestimmt, vormals aber von Jesuiten besessen worden, soll ein pignus seyn, bis solches von der behörde anerkennt wird; flehe Höer Majestät allerunterthänigst an, mir diese in derhalben Versetz Summa mit Einrechnung der 1800 fl. so titulo Dotis für die Cathedral Kirche angemessen sind, resigniren zu verordnen; ich werde wenigstens dadurch eine Wirtschaft haben zur haushaltung der nöthigsten Sachen, der Pferde, und anderen Vieses, ohne welche zu subsistiren nicht möglich ist.

Allermildeste Stifterin, und Allernädigste Frau! Ich unterwiede mich nicht um eine neun Gnade anzuflehen: diese alles ist mir, und meinen Nachfolgern schon Allerhöchst bewilliget worden, und auch nichts zu vorschlagen, welches dem Allerhöchsten Aerario nachtheilig würde; denn das ganze Geld fällt durch verschiedene Wege der Cameral Herrschaft Ungvár wiederum zu, ja die Naturalien, (369r) und verschiedene Producten erhalten besonderen verschleiss, und da der Bischöfliche Sitz hier festgesetzt worden, so circuliren in dieser Cameral Herrschaft itzt, und in Zukunft beiläufig 30 m fl. mehr, als vorher; jenes also, welches von einer Seite ausgegeben, wird von der andern mit nonnkraften Zuwachse ersetzt.

Falle demnach zu den geheiligten füssen Huer Kaiserlichen Königlichen Apostolischen Majestät in allerdenüthigster ebrfurcht bittend, geruhen Allerhöchstiedelben Erstens: Jene allergnädiget bewilligen Summa pr. 21143 fl 46 ½ xr. ohne allen Abzug der Materialien, und anderer Nothwendigkeiten, wie auch ohne Abbruch der schon vorkinein durch den Grafen Vice Praesidenten Festetics assignirten, und verbauten 2000 fl. zur endlichen Verfertigung dieser Gebäude, und der Cathedral Kirche in ihrem ganzen zu bestättigen. Zweytens: Vermög des Protocolls der Jablonczaisischen Commission, und der in Anno 1777 ausgeschikten Massa die geriengen Antheite, samt der Ortschaft Koncz-háza, und diese zwar in eadem summe pignoratitia resigniren zu verordnen. Drittens: damit das Allernädigste Fundational Diploma vermög der angezeigten, und durch dir Behörde enigereichten Allerunterthanigsten Bemerkungen also expediret würde, dass es bei Gelegenheit des am Hochen Thresiae Tage gehalten werdenden Festes zu meinem, und des ganzen allergetreusten Volks Troste, und Aufmunterung, wie auch zum vererrigenden Angedenken der Allermildesten Stifterin öffentlich vorgelesen werden möge, Allernädigst bei seiner Behörde zu veranlassen. Welche Allerhöchste Kaiserlich. Königl. Gnaden, und Clemenz fussfälligst anflehend in allertiefestes Unterhanigkeit ersterbe
Huer Kaiserlichen Königlichen Apostolische Majestät

Allerunterthänigst allergetreuester Unterthan, und Caplan
Andreas Bacsinszki, Bischoff zu Munkács

2.12. Az ungvári székesegyház fölszerelési tárgyainak inventáriuma, dátum nélkül (1796 után, 19. század eleje)

DAZO fond 151. opisz 1. no 2639.

Kiadva: TERDIK 2014, 238–243.

(1r) Suppellex Ec[c]lesiae Cathedralis Unghvariensis argentea,

- 1° Crux argentea inaurata proportionis altioris supra Portas Regias sub vitro exposita – 1
2. Eidem ad lateratae Reliquiae Romanae per Augustissimam Fundatricem Ecclesiae huic donatae Thecis Hebamicis inclusae – 2
3. Calices argentei inaurati cum aequalibus patenulis, quorum unus effigie S.[ancti] Joan.[ni] Nepumuceni insignitus, 5^{ve} aequalis formae, ac tilem [?] ad Napkor Possessionem I.[nclyti] Co[m]it[at]ui Szabolcsiensis ingremiatam commodatus cum suis accessoriis, ac demum 1mo aequae cum patenula et stellula argenteus inauratus ex remansa substantia pic denati Canonici Beregi M[agno]. Varadinensis⁴⁷ procuratus cum stellis 4^{or}, Coclearibus itidem 4^{or} – 8
- 4to Patenula minor aequae argentea inaurata pro Infirmis providendis – 1
- 5° Altera patenula mediocris cum operculo pro particulis Imae Eucharistiae cum coccelari pixidi accomodata argentea inaurata singula – 1
- 6° Ciborium quadratum in Tabernaculo pro conservanda S[anctis]S[i]mae Eucharistiae argenteum inauratum cum operculo – 1
- 7° Ureoli argentei cum adeos appertinenti pervicula in frustis – 3
- 8° Lanceo cum manubris argenteo inaurato – 1
- 9° Culter ordinarius ad Proscomidiam deserviens cum penicillo – 2
- 10° Lampas argentea in medio Ecclesiae e Regione altaris – 1
- 11° Candelabra styriaca magna cum corde in meditulio [?] inaurata – 8

⁴⁷ Beregi Pálról lehet szó, aki Nagyváradon, Olasziban a rutén egyházközség papja is volt 1779-től, 1796-ban halt meg. EMÓDI 2009, 38–39.; TERDIK 2013c, 332.

- 12° Candelabra lignea cum insigni Ma[jes]t[a]tis – 6
 13° Candelabra Aenea meliora et usualia hinc inde – 6
 14° Candelabra aequae Aenea Laminea antiqua extra usum in conservatoris deposita – 4
 15° Candelabra lignea inargenteata – 17
 16° Candelabra ferrea parietalia extra usum – 4
 17° Candelabra laminea per latera Ecclesiae – 10
 18° Candelabra stanea marmalia ex quibus unum vitiatum – 4
 19° Item stanea altiora – 2
 20. Lampas Crystalina in medio Ecclesiae pendens – 1
 21° Emunctoria ferrea tam in Zachristia, quam in Choris – 5
 22° Thuribula ex orihalis cum suis Sartagmibus ferreis – 3
 23. Naviculo pro Thure ex Lamina Aenea cum cochleari aeneo – 1
 24. Vasa stanea Majora pro Chrismate sacro conservando cum patena aequae stanea frusta – 3
 25. Infandibula Laminea pro distillando et distribuendo S. Chrismate – 3
 26. Pixis stanea cum tribus distinctis vasculis ad S. Bapstisma spectantibus – 1
 (1v) 27. Orbiculi stanei oblongiores sex boni, unus vitiatus – 7
 28. Butelae vitreae Crystalinae duae, una viridis – 3
 29. Ureoli vitrei paria – 6
 30. Poccela vitrea pro usu Lytiae – 2
 31. Instrumentum aeneum pro aqua benedicta – 1
 32. Instrumentum parvum staneum pro aqua benedicta – 1
 33. Campanulae seu nolae integrae – 6
 34. Item sine corde – 5
 35. Rcera [?] seu sartago ferrea cum duabus vitiatis et nullius usu – 1
 36. Folles manuales pro suflandis carbonibus – 1
 37. Exiqua pala ferrea cum Perticella ferrea ad Thuribula spectans – 2
 38. Mortuarium ferreum cum suo pistillo pro thure contandendo – 1

§2^{dus}

Suppellex sericea Lanae, & Linea ad vestitum sacram deserviens

- 39° Cassula sericea viridis ex materia crassiori auro intertexta, aureis fibriis cum stolla & manicis circumdata – 1
 40° Cassula sericea caerulea auro intertexta aureis fimbriis circumdata cum aequali stolla et manicis inter apparatus sacrum non reperitur actu, supponitur ille extradatus esse pro censore Librorum Budam⁴⁸
 41° Cassula sericea rubrea auro textae, aureis fimbriis circumdatae cum idmodi stollis et manicis – 2
 42. Phoeronea sericea alba argenteis floribus intertexta ac aureis fimbriis circumdata cum idmodi stollis et manicis – 2
 43° Cassula in substrato albo sericea intertexta floribus aureis cum fimbriis aequae ejusdem speciei circumdata cum stolla et manicis – 1
 44° Phelon sericeum seu Cassula vario colore florida, et fimbriis aureis circumdata cum stolla et manicis – 1
 45° Cassula sericea flava floribus exsuta, argenteis fimbriis circumdata cum aequali stolla et manicis – 1
 46. Phelon sericeum apost flavum ex eadem materia cum praemisso, abante vero ex materia diversi coloris cum fimbriis argenteis cum aequali stolla et manicis – 1
 47° Phelon sericeum nigrum cum stolla et manicis flavis fimbriis circumdata – 1
 (2r) Adnotato eo, quod manirarum paria 4^{or} supernotantia adreperata ex diversis coloribus sine Pheloniis – 4
 48° Dalmaticae sericeae rubrae auro intertexta et aureis fimbriis circumdatae sine attamen orariis et manicis ejusdem speciei – 2
 49° Dalmaticae sericeae rubrae alias Dominicales aequae sine orariis et manicis suae speciei – 2
 50. Dalmaticae e Materia rubro florida sericea cum fimbriis flavo sericeis sine orariis et manicis suae speciei – 2
 51° Dalmaticae sericeae nigrae fimbriis flavo sericeis circumdatae cum idmodi orariis et manicis ex idmodi materia – 2
 52° Oraria rubro-Byssea duo seu 2° item unum quasi rubro Bysseum, item 1um Caeruleum ex hatlas, item 1um sericeum album variis coloribus intertextum, 1um itemque sericeum album hinc inde inargenteatum quasi 1um, ac demum 3^{ia} ex materia sericea rubra ad Dalmaticas quotidianas spectantia – 9
 NB. Dalmatica ex fine albo caerulea antiqua ex remanentibus monasterialibus – 1

⁴⁸ Talán Tarkovics Gergelyről, a későbbi eperjesi püspökről van szó.

53. Alba 1ma ex Tela subtiliori ante unum annum procurata cum fimbriis cum vulgo Csépké aureis rubro sericea materia subductis – 1
 54. Albae jam ex Tela subtiliori, quam et fimbriis aequae subtilioribus – 2
 55. Albae ex Tela subtiliori cum angustioribus tamen fimbriis – 2
 56. Albae ex Tela crassiori respective cum fimbriis attamen latis – 12
 57. Albae ordinariae ex tela mediocri cum angustioribus fimbriis ac una sine fimbriis inferioribus – 14
 58. Humeralia tam ex Tela subtiliori quam et ordinaria in concreto – 32
 59. Cinguli in concreto aequae – 26
 Alba ordinaria ex tela crastiori a Monasticis N° 3.

§ 3^{ius}

Suppellex sericea cum Lanae, aut Linea ad Instructionem sacrorum vasarum, altarium, Mensolarum, Sediumque deserviens

- 60° Antimensia – 7
 61° Ilyton seu Corpolaria – 13
 62° Purificatoria – 26
 63° Aer cum duabus palis majusculis viridis auro textus cum fimbriis aequae aureis – 1
 64° Aer cum duabus palis sericeus caeruleis aureis fimbriis circumdatas – 1
 65° Aer sericeus ruber cum una pala auro intertextus ac fimbriis aequae aureis circumdatas – 1
 66. Aer cum duabus palis sericeus albus sine palis sui estoris variis floribus coloratus, et fimbriis angustis aureis circumdatas – 1
 (2v) 67. Aer sericeus albus variis floribus aureis exfutis cum viridi subductura et fimbriis aureis circumdatus cum signo I.H.S. – 1
 68° Aer itidem sine palis albus ad margines per circuitum auro et serico expositus cum signo I.[esus] Hominum S[alva]tor et fimbriis aureis circumdatis – 1
 69° Aer sine palis sericeus albus cum rubra subductura variis floribus extutus et ligula flava circumdatus – 1
 70° Aer sericeus albus sine palis duplex variegatus sine palis circumdatus fimbriis non argenteis sed vulgo Muk sék – 2
 71° Aer ruber cum palis suis aureis floribus intertextus ac fimbriis ejusdem speciei circumdatus – 1
 72° Aer sericeus niger cum duabus palis fimbriis non aureis sed sék circumdatus – 1
 73. Balae varii coloris, speciei ac magnitudinis, cum circumferentis variis – 10
 74. Bursae pro corporalibus imponendis sub abolicis Patribus S.[ocietati] Jesu deservientes in suo vigore ad huc – 13.
 75° Pulvilli pro substaento Librorum, quorum unus niger – 9
 76° Strophia partim linea ex materia partim vero sericea auro vel argento, vel vero sericeo exsuta – 17
 77° Manutergia majora – 3
 78° Minora vero – 14
 79° Mappae Majores ad altare magnum ex Tela quidem subtiliori verum jam attritae cum materia sericea vulgo тафпта circumdatae – 2
 80° Mappae Minores aequae ex subtiliori tela materia sericea vulgo нрòднр circumdatae 4^{or} in mensulis ante locales Imagines circumdatae 4^{or}, in mensis vero propositionum sine circumferentia 2^{ac} – 6
 81° Itidem mappae ejusdem quantitatis et qualitatis materia rubra circumdatae – 4
 82° Mappae ex tela crasta nec apparent quasi dealbatae in ipsis asseribus aratum jacentes – 11
 83° Mappae ordinariae itidem pro aris lateralibus tegendis una cum iis quae in Capella Episcopali sunt – 18
 84° Tegumenta Ararum lateralium ex tela colorata – 2
 85° Alia vero tegumenta instar tapetam in aris duabus posterioribus ex materia lanea aeruela – 2
 86° Ac demum tegumenta sericea rubra florida pro tegendis sedibus deservientis – 4
 87° Tapes ejusdem usus ex materia sericea rubro variegata auro, argentoque intertexta cum diversis floribus exsutus – 1
 88° Item frustum ex materia caerulea ad tegendas mensulas deserviens in extremitate inferiori auro exsutum, et jam quasi deficiens – 1
 89° Tegumentum pro gradibus Episcopalis Throni ex materia lanea rubra tegendis albis ligulis circumdatam, sed jam lacerrum – 1
 90° Tegumentum item minus ex materia lanea rubra circumdata ligulis rubris pro tegendo grada Throni Episcopalis in sanctuario – 1
 91. Tegumentum item minus ex tela colorata rubra pro sequendo Ambone in media Ecclesia exponi solita – 1
 92° Tegumentum sericeum rubrum oblongum in ara propositionis laterali – 1
 93° Antependia sericea rubra ad portas principales sanctuarii deservientia – 3
 (3r) 94. Antependia sericea viridia actu portis sanctuarii applicata – 3
 95. Ex materia sericea viridi modo jam non nisi pustillam, reliqua pro plicatura conversa – 1

96. Fimbriae aureae vero pro alba applicitae cum materia sericea rubra, vide N^{ro} 53^{io}
 97. Fimbriarum fasciculus aurearum ac argentearum et antiquo apparata depositarum – 1
 98° Tegumentum ex materia rubra pro Throno Epsicopali tegendo – 1
 99° Tegumentum ex tela rubra pro tegendis gradibus in ambito totius altaris cum extensione usque ad exteriorem partem Ambonis in frustis – 2
 100° Tegumentum ex pano rubro in Cappella actu gradas tegit – 1
 101° Tegumentum sericeum rubrum actu in fenestris Capellae frusta – 2
 102° Tegumenta ex tela rubra in Choro principali cum lateralibus – 7
 103° Peristroma sericeum rubrum aureis fimbriis vulgo paszomant cum dependentiis rubris sericeis in frustro longiori – 1
 104° Antipendium in fenestra Chori Orientalis ex materia lanea viridi in pluribus locis vitiatum cum Throclea et porticis ferreis – 1
 105. Ex materia lanea rubra frustum unum circiter ulnarum 4^{or} consutum – 1
 106. Peristromata nigra ex materia lanea pro solemnioribus exequiis ad hiberi solita ad sua loca in frustis – 18

§4^{tus}

Suppellex Lignea

107. Armaria mobilia magna in zachristia pro repositoio sacrarum vestium – 2
 108. Armaria muro inclusa in eadem Zachristia – 2
 109. Armarium in conservatorio novum pro parte Capellae – 1
 110. Armarium minus instar Flexorii – 1
 111. Mensa oblingior ex quercu et major – 1
 112. Mensa item ex ligno molli quadriangularis – 1
 113. Mensula ex ligno duro minor – 1
 114. Mensula pro exponendis Iconibus Festivitatum – 1
 115. Thronus Epsicopalis inauratus ec bysso rubra – 1
 116. Sedes rubro panno tectae sine apodiatoris – 3
 117. Scaphia pro aqua benedicta – 2
 (3v) 118. Pulpitum pro usus lectionum sacrarum – 1
 119. Scabella majus cum minori – 2
 120. Thronus episcopalis trium graduum in medio Ecclesia exponi solitus – 1

§5^{tus}

Imagines

121. Sindon seu Děřřńńĺĺććř ex sericeo Alba – 1
 122. Cruces lignee pictae – 6
 123. Imagines sollempniorum Festivitatum in tabulis ligneis – 13
 124. Imago S.[anctae] Annae in tela sub vitro – 1
 125. Imago S.[ancti] Stephani Regis Hungariae – 1
 126. Imago S.[ancti] Iva. Nepumuceni⁴⁹ – 1

§6^{tus}

Libri Ecclesiastici et Rituales

127. Lyturgicon in folia minora editionis Potsajoviensis A[nn]i 1765. – 2
 128. Item Lyturgicon in folio editionis Potsajoviensis A[nn]i 1778 est Budae – 1
 129. Lyturgicon in folio editionis Potsajoviensis Anni 1791 – 3
 130. Liber Epistolarum in folio edit[ionis] Potsajov[iensis] A[nni] 1759 – 1
 131. Liber Evangeliorum in folio edit[ionis] Potsajov[iensis] A[nni] 1771 – 1
 132. Liber Evangelior[um] in folio edit[ionis] Mosquensis A[nni] 1774 – 1
 133. Epistolarum valachicus in folio editionis Balasfalvensis A[nni] 1767 – 1
 134. Evangelia valachica in fol[io] edit[ionis] Balasfalvensis A[nni] 1776 – 1
 135. Horalia in fol[io] edit[ionis] Potsajov[iensis] Lacera⁵⁰ A[nni] 1777 – 2
 136. Octoich in fol[io] edit[ionis] Potsajov[iensis] A[nni] 1774 – 3

⁴⁹ Nepomuki Szent János neve; érdekes, hogy a János szláv alakját, az Ivánt adja meg.

⁵⁰ Ezt a szót később írták be.

137. Triodion quadragesimalia in fol[io] edit[ionis] Potsajov[iensis] A[nni] 1767 – 2
 138. d[ic]to Pentecostalia in fol[io] edit[ionis] Potsajov[iensis] A[nni] 1768 – 2
 139. dto Pentecostarion in fol[io] edit[ionis] Potsajov[iensis] A[nni] 1747 – 1
 140. dto Pentecostarion in folio sine editionis praenotatione A[nni] 1768 – 1
 (4r) 141. Trifologion in fol[io] edit[ionis] Potsajov[iensis] A[nni] 1777 – 1
 142. Minea in fol[io] edit[ionis] Potsajov[iensis] in duobus voluminibus A[nni] 1761 – 12
 143. Psalterium in 4to edit[ionis] Potsajoviensis A[nni] 1774 – 1
 143. dto in 4to edit[ionis] Viennensis A[nni] 1776 – 1
 144. Irmologion in fol[io] edit[ionis] Potsajov[iensis] A[nni] 1775 – 1
 145. Euchologia in 4to edit[ionis] Leopolitanae A[nni] 1682 – 1
 146. dto edit[ionis] Potsajov[iensis] A[nni] 1771 – 1
 147. Trifologion Valachicum in fol. editionis Bal[a]s.[falvensis] A.[nni] – 1
 148. Triodia utraque utpote Quad.[ragesimalia] et Pent.[ecostalia] A.[nni] – 2
 149. Missalia Latina in fol.[io] edit.[ionis] Venetae – 2

2.13. Csíkszentkirályi és krasznahorkai gróf Andrassy István királyi biztosnak

az ungvári püspöki székesegyház felszentelése alkalmával 1780. október 15-én mondott beszéde

A latinul elmondott beszéd nyomtatásban is megjelent: *Ephemerides Vindobonensis* Nro. LXXXVIII. (1780. nov. 3.), 529-530. DAZO fond 151. opisz 1. no 2831. f 38.

Megjelent: *Görög Katholikus Hírlap* 1904. 28. szám, 7.

Zsatkovics Kálmán György fordítása⁵¹

Minden ügykörben, melylyel engem felséges uralkodónőnk legkegyelmesebben megbízni méltóztatik, különös megtiszteltetést és örömet találok ugyan, mindazonáltal azt az ügykört, melyet az ő legkegyelmesebb parancsából mindenféle rendű nép ily népes gyülekezetében és összejövetelénél találok, a mai napon betöltök, a legnagyobb dísznek és joggal a legnagyobb örömmel tartom magamra nézve.

Mert ámbár ő negyven éven át annyi nemzetnek munkálja szerencsésen vízen és szárazon, a béke és a háború eszközeivel a boldogságot és ezáltal nevének dicsőségét a legtávolabbi népeknél is mondatni önkénytelenül terjeszti, mindazonáltal Annak tiszteletére, ki által a királyok uralkodnak, valamint a legnagyobb gondot fordítja, úgy abban a legbőségebb örömet leli.

Mi az tehát, ami az én nevemnek különösebb méltóságára szolgál és ami legfőbb okozója az én örömömnek? Az, hogy általam kívánta magát képviseltetni nálatok, ezen vallásos ténykedésnél, mely vallásosságnak előmozdítását és gyarapodását különös dísznek tartja magára nézve.

Ezért nyújtotta ide nektek legkegyelmesebben anyai karját, gyarapította a tisztelendő papságot, egyházmegyéteket többrendbeli kiváltsággal; amit pedig meggyarapított, azt szabadsággal megajándékozta; ami leroskadni készült, azt felemelte; amit felemelt, azt megerősítette; amit megerősített, azt bőkezűen megajándékozta és megszilárdította.

Téged pedig, nagyméltóságú és főtisztelendő Püspök! kire ez a teher elsősorban háramlik, mely tehernek ő szilárd alapot és támaszt vetett, Téged, az első dísz és ékességet (mint a gyertyatartóban levő fényt) kitüntetésekkel gyarapítva legkegyelmesebben felmagasztalt, hogy a nyájad legeltetésében; a jók megerősítésében ép úgy, mint a gonoszok orvoslásában, képes légy erényeiddel szolgálni is, világitani is.

Legújabbban (hogy a többi hallgatással mellőzzem) ezt a székesegyházat, mely a mai napon az ő legkegyelmesebb védnöksége alatt felszenteltetik, ajándékozta nektek, hogy az égiek iránt való kegyelet bennetek ápoltságát, hogy benne maga a vallás tanítsa a népet szívből engedelmeskedni a világi hatóságnak is. Ezen pompás templom szolgálójának magában császári székvárosában is lakást és ellátást bőkezűen adományozott, hogy azt majdan az erény és a tudomány világosságával is képes legyen fénybe borítani; népeteket, az egészséget, oly kegyekkel halmozta el, amiket most mindenki szóval dicsőít, majdan meg évkönyveinknek fognak díszes és bőséges anyagot szolgáltatni.

Azokból, amit már elnyertetek, azt hiszem, belátjátok, mi a kötelességetek a felséges uralkodónő, és felséges fia, gondjainak és fáradozásainak részese és segítőtársa iránt, és nem kétlem, hogy szüntelen való imáitokból esedezni fogtok a királyok királya előtt, hogy a mi felséges királynőnk, Mária Teréziát és felséges császárukat, Józsefet, akiknek tartós boldogságáért a mai szent misét bemutatjátok, az egész felséges uralkodóházzal egyetemben a népek boldogítására a lehető leghosszabb időnkig tartsa meg.

⁵¹ A forrást Majchrics Tiborné Ujteleki Zsuzsanna digitalizálta, amit hálással köszönök.

2.14. Bacsinszky András munkácsi püspök az ungvári székesegyház felszentelése alkalmával**1780. október 15-én mondott beszéde.**Megjelent: *Görög Katholikus Hírlap* 1904. 28. szám, 7. és uo. 29. szám, 7.Zsatkovics Kálmán György fordítása⁵²

Már sokan igyekeztek minden erejük megfeszítésével feldicsérni, mit és mennyit cselekedett a mi felséges császárnénk és apostoli királynőnk szerencsés uralkodásának ideje alatt: és méltán, mert e cselekedetek valóban dicséretre méltók. Idáig azonban még nem akadt senki, ki őt érdeme szerint, amennyire méltó, kidicsérni képes lett volna. Lesz ezentúl is elme, mely fogalmazásban, nyelv, mely a kifejezésben, képzelet, mely az előadásban munkálkodni, fáradozni, izzadni fog. És ámbár nem lesznek képesek azt méltólag megtenni, amennyire mégis képesek lesznek, annyira merészkedni fognak, erényei és tettei dicsőítését megírni, mert a hálátlanság bélyege nélkül nem fognak merni, nem merészkedni.

Én magam, a midőn a kegyelmes királynőnknek az én alázatos személyem, papságom és népem iránt, melynek méltatlanul élén állok, ezen királyi bőkezűséggel tanúsított jótékonyságát, tudniillik lelkészetek ellátását, papnöveldek felállítását, iskolák megnyitását, tanári állások szervezését, helynökségek felállítását, a káptalan rendszeresítését, a püspökség alapítását, amidőn magának ezen székesegyháznak és benne a fejedelmi berendezésnek felséges ajándékát nézem, meg-gondolom, a leghálátlanabb halandó lennék, ha az oly nagy kegyességet dicsőítők sorában vagy az elsők közt, vagy leg-elsőknek lenni nem törekedném, ha az ő nagy tetteit valaha hirdetni megszűnném, ha a valósággal nagy Mária Teréziában nem csak úrnőt és pártfogót, mint mások, hanem bizonyos értelemben igazi anyát, ki az orosz népet bizonyos tekintetben újjászülte és hogy úgy mondjam, a nem létezőnek lételt adott, nem ismerném el, nem tisztelném, nem hirdetném. Elis-merem, tisztelem, hirdetem. Ismeretes mindez, minden hírnököm ünneplé mindezt, és van még ennél nagyobb is, több is. De ezeknek szerzőjére, vagyis legkegyelmesebb úrnőnk felséges személyére irányítva elmémet, annyira lesújt a dicsőség, hogy megfélemlítve magándolgaimról, inkább az Isten kifürkészhetlen gondviselését és jóságát csodálom és imádom, aki ezt az annyiféle és oly nagy adományokkal feldíszített Felséget e világnak adományozta és pedig csodálatos módon akkor adományozta, amikor az véginségben volt.

Nimde amikor a jók mind az anyai évszázadokon át uralkodó ausztriai ház kihalásától, annyi tartományok feloszla-sától, egy általános romlástól és majdnem az egész Európának átváltozásától rettegetek, egyedül ő általa a felséges ural-kodóház a legtermékenyebben helyre lett állítva, a tartományok meg lettek őrizve, a nyilvános romlás el lett hárítva, végre mintha a nap felkelt volna és mintha a sötétség el lett volna űzve, visszatért az egész világegyetem biztonsága.

Jó Isten! rögtön uralkodása kezdetén mily nagy és mily vad támadásoknak volt kitéve! Ha valaha, úgy bizonyosan ak-kor volt szükség a birodalom mintegy leomló terhének fenntartásához Atlaszi vállakra.

És íme! egy (ha szabad így szólanom) gyenge asszony az egészet fenntartotta, a támadásokat visszaverte és országait olyan állapotba helyezte és úgy megerősítette, hogy mindenek mindenfelől, amennyire a halandókra nézve lehetséges, a teljes boldogságot hirdetik.

Íme, a kedves béke, az egészséges levegő, nem sanyargat sem kóros járvány, sem éhség. A föld mintha meg volna áld-va, minden bőven terem, a tudományok és művészetek virágoznak, a kereskedelem gyarapszik, az elpusztult falvak be-népesítettnek, új telepítvények szerveztetnek, községek, városok (amint azt maga Ungvár, ahol beszélek, mutatja), tarto-mányok kibővítettnek, egész királyságok háború, lárma nélkül jutnak uralma alá.

Valóban csodálatraméltó a különös isteni Gondviselés, valamint a nagy Mária Terézia boldogsága is, a népek, melyek máshol uralkodnak, dicsőségüknek és szerencsájüknek tarják, ha neki alá vannak vetve. Mert nincs kor, nincs nem, nincs semmiféle állás, mely ne érezné a legbőségesebben maga körül az ő anyai gondoskodását. A veszélynek kitett árvák, az ő istápolásában részesülő özvegyek, a megélhetésről biztosított egyházi férfiak és szerzetesek, a békében vagy háborúban a haza iránt érdemet szerzett férfiak, a tisztességes nyugalmat az ő szárnyai alatt kellemesen és biztonságban élvezik.

Csodálatraméltó tehát az isteni Gondviselés ezen fejedelmet illetőleg az országok jólétében, különösen pedig szeretett magyar hazánk jólétében, mely az ő szerencsés uralkodása alatt olyan képet nyert, hogy bátran mondhatjuk, hogy ez egy újra alapított ország.

Csodálatraméltó a felséges ivadéokban, melyről bármelyik bárhová fordul, mindenkinek a szemét bámulatra, szívet sze-retetre költi maga iránt. Láta közülök ez a tájék kétszer a felséges római császárt, Józsefet, látták a felséges Miksa fő-herceget is és amint mondtam, az a csodálatos közbiztonság és erény bámulatot keltettek.

De sokkal csodálatraméltóbb magának a szentséges felségnek a szempontjából, ki annyi fenséges gyereket adva a vi-lágnak, ki annyi aggodalmat állott ki országai miatt, ki annyi évet élt túl, mégis oly erőben lett legkegyelmesebben meg-tartva.

Ámbár nemcsak ezt, hanem egész életét, sőt életének minden szakát valóban csodálatosnak, sőt majdnem hihetetlen-nek kellene tartani. Mert valójában csodálatos egy tény, hogy oly nagy fenség oly nagy nyájassággal, oly nagy bősége a javaknak oly nagy önmegtartóztatással és szigorú böjtökkel, oly nagy szabadság oly szigorú életmóddal össze van kötve. Hihetetlen volna, mondom ha nem látnók, hogy ő úgy gondolja a politikai kormányzatot, mintha elhanyagolná a val-

⁵² A forrást Majchrics Tiborné Ujteleki Zsuzsanna digitalizálta, amit hálásan köszönök.

lások dolgot; úgy szenteli magát a vallásos dolgoknak, mintha kiküszöbölne a politikai kormányzás gondjait; úgy kedvez a mellette levőknek, mintha nem is gondolna a távollevőkre; úgy viseli magát a nagyokkal szemben, mintha az együgyűket és az egyszerű embereket lenézné; úgy ereszkedik le a kisdedekhez, mintha egyet sem ismerne a legnagyobb államférfiak közül; úgy kezeli a földesúri jogot, mintha az adózó népet elnyomná; úgy kedvez az adózó népnek, mintha a földesúri jogot kiirtaná, szóval oly állhatatosnak mutatja magát, mintha nem királyi jogart, de jogar helyett mérleget tartana a kezében, amely az igazság és kegyesség parancsához képest mindenkinek mindent a lehető legigazságosabban oszt meg. Valóban élő képmása a Teremtőnek, kinek végtelenül bölcs intézkedéséből a hideg tárgyak a meleg, a száraz dolgok a nedves dolgok által mérsékelve alkotják ezen mindenségnek bámulatos harmóniáját.

Ne tanulják tehát már a fejedelmek a politikusok előadásából, hogy mi a teendő, hanem inkább a politikusok tanulják meg ennek a fejedelemnek a működéséből, hogy mit kelljen a fejedelem nevelésére nézve előadniok.

Én tehát azért, hogy én ennek a nagy uralkodónak ilyen képét alkottam meg, nem szorulok arra, hogy bocsánatot kérjek a hízélgés és nagyítás bűnéért, mivel ő éltében maga már odanyomta azt mindenkinek a lelkébe és azért én azt, nem mint véletlen leletet, nem mint a képzelet játékát, de mint olyat hoztam elő, amit a saját és az egész világ tapasztalásának a lelkiismeretéből merítettem. Mely képben az erénynek és a dicséretnek mind ama díszje a legbőszébben összeűjtve ragyog, mely a világ nagyjaiban vagy létezett, vagy létezhet valaha.

Van, mit benne a Hon szeressen; van, amit az idegenek irigyelnek; van, amit dicsérettel magasztalhat és utánozhat a késő utókor: de van mindenekelőtt, amivel dicsekedjék és boldognak nevezze magát az igazi erény, mely ha valaha, úgy most részesül méltó megbecsülésben.

Azért boldog vagy te is, Nagyméltóságú Gróf, Királyi Biztos Úr! ki ámbár híres volna kiváló nemzetségednél fogva is, mely Magyarország megalapításától egész a mai napig fénylik, mindazáltal annak saját erényeddel, a felséges főrendek soraiban vétetve fel, újabb díszet kölcsönöztél.

Boldog vagy, hogy ily nagy, felséges személynek a képviselőre lettél ezen ténykedésnél is kiválasztva. Mert amikor négy évvel ezelőtt a görög szertartásnak kegyelmesen átengedett bécsi szent Borbála-templomban az első szentmisét végeztem, ott tiszteltem a szentséges császárnét szeretett Mária Anna leányával saját felséges személyében; most, mikor hasonlóképpen ezen templomban van szerencsém az első szentmisét végezhetni, ő hasonlóképpen itt van te általad.

Te pedig haladjál erényről-erényre, nemes nemzetségedet halmozd el újabb díszel, én meg arra kérek, hogy amint látod ugyanazon szentséges felségnek az orosz népre kiírástott kegyességét, úgy légy tanúja a mi háládatosságunknak is. Nem vagyok képes ugyan az anyai bőkezűséget akár kellőleg méltatni, akár azért méltó hálát mondani: de mégis amire képes vagyok, megteszem.

Íme, felkelek és hozzálatok ezen, felséges bőkezűséggel díszített templomnak a szent szertartásokkal való felavatásához; melyben aztán belépve a szentek-szentjébe a mindenható Teremtőnek, ki által a királyok uralkodnak, az irgalom Atyjának a legkedvesebb áldozatot, mert egyszerűen Fiát bemutatom, és ezen bemutatás által könyörögve kérem, hogy felséges úrnőnket, a legjámorabb anyát, népének továbbra is tartsa meg. Tudom ugyan, hogy már megvan kérelve korral, érdemekkel; tudom, hogy megérett a mennyország számára; tudom, hogy megunta a földi dolgokat és ezek helyett az égi dolgok után vágyakozástól lángol, fel kíván ószolni és Krisztussal lenni; mégis szükségünk van arra, hogy ő, ki nem magának, de nekünk született; nem magának, de nekünk él, még tovább nekünk maradjon. Tegyétek ti is ezt velem mindnyájan, most van az alkalmas idő, különösen a mai napon, melyet mint nevenapját különös kegyelettel ül meg maga is, melyen magában csak az én püspöki megyémben is nyolcszáznál több pap imádkozik az ő jóvoltáért az oltárnál, az összes tartományok, sőt az egész keresztény világ, mely csak ismeri (pedig az egész ismeri) a nagy Mária Teréziát, imát küld az Ég Urához. Fűzzük egybe imáinkat, könyörögjünk, siránkozzunk az Úr előtt imáinkkal, könnyeinkkel, magával alkalmatlankodásunkkal nyerjük ki a világosság Atyjától, hogy tartsa meg őt akarata ellenére is nekünk erőben, boldogságban, egészségben a lehető legtovább!

3. Válogatás a balázsfalvi püspöki központ kiépítésével kapcsolatos forrásokból

3.1. A balázsfalvi székesegyház és püspöki székház, bazilita kolostor építési szerződése

ÖStA HKA, Sieb. Akten. RNR. 43. 1738. ápr. 5. f 428–433.

További két másolata:

ÖStA HKA, Sieb. Akten RNR. 60. 1749. aug. 21. f 1492–97., és Uo. f 1504–08. Ez utóbbit közöljük.⁵³

Kiadatlan

(1504r)

Zuvernehmen Einen Ferbündlichen Contract, so anheunt zu End gesetzen Dato zwischen der Kaysl. Hofkammer Eines dann dem allhießigen Kayserl. Hof. Baumeister Johann Martinelli wegen erbauung eines Bischöfl[ichen] Residenz, kloster, und Kirchen Graeci Ritus unitorum zu Balasfalva in Siebenbürgen, anderten theils, errichtet und wie folgt, geschlossen worden.

⁵³ Megköszönöm Bubryák Orsolyának, hogy átiratomat az eredetivel összevetette, és a szükséges javításokat elvégezte.

Erstens. Solle gedachter hoff Baumeister Johann Martinelli obermeldte Bischöfliche Residenz, und Religionen Kloster, und hierzue gehörigen Kirchen, so in die Vierung gerechneter insgesamt zwey und dreysig klafter lang und ein dreysig klafter und mit halben breith, vermög deren beygelegten und unterschribenen grundrissen von untern als oberen stockh, als auch gefertigten Profill, und facciata, nacher beschriebener maßen mit übersich nehmung aller hierzue nöthigen handwerkhs Leuthen, als Steinmez, Stuccodor, zimmer meister, Tischler, Schlosser Glasser Haffner und Ziegldecker. p. dann die Baumaterialien wie solche in den überschlag sub littera A. (1504v) enthalten, also zu machen und zu verfertigen schuldig und verbunden seye das so will.

Andertens. Seine eigene arbeit anbetrift, die fundamenta, oder grundveste sambt der Kirchen, und Kloster, wo keine keller gemacht werden, vigore des Profill B. Nro. 1. Sechs Schuh tieff, und vier schuh breit gesezt, die keller aber innhalt des profill No 2do und zwar des bischoff keller dreyzeh klafter, und deren griftlichen Fünfzeh klafter in der länge, in der breite 3 das ist drey klafter, und in der tieffe sambt denen fundamentis, zwey klafter, drey schuch erbauet, und verfertigt, und dazue zwey besondere stiegen gemacht werden.

Drittens. Solle der ganze untere Stockh anderthalb Schuch von den Horizont des Hoffs erhöht, und durchaus gewölbet werden; worzue die auswendige Mauer drey schuch dickh, vierzeh ein halben schuch hoch, die inwendige haubt Mauer aber zwey schuch, 6 zoll, und die zwischen mauer einen schuch dickh, wie solches in profill (1505r) no 3tio zu ersehen, dazue auch die kreuzgang mit ziegl blatten gepflasteret seyn sollen; dann

Viertens. Seynd die haubtmauer in dem oberen Stockh, welcher ausser der Bibliothech (wo von her nachgehends die weitere meldung geschicht) nicht gewölbet, sondern nachgelegten doppel böden nur mit glatter quadratur stuccodoret wird, lauth Profill littera B. No 4to. Vierzeh schuch hoch, zwey schuch sechs zoll dickh, die zwischen mauer aber einen schuch dickh zu machen, und die gäng durchaus gleichfahls mit ziegl blatten zu pflasteren, die Bibliothech aber, welche auch in den oberen stockh zu erbauen, nicht allein mit gueten gewölbern, und eisernen schliessen zu befestigen: sondern auch sonsten vor aller feursgefahr zu verwahren ist, dazue

Fünfftens. Auch zwey haubt und eine kleine schneckenstiegen von stein zu machen seynd, alß nemblich die eine vor den Herrn Bischoffen, und die anderen vor die Religiosen, die schneckenstiegen aber vor die bischöfliche (1505v) bediente, worzue noch kommet der so wohl verfertigende Brunn, als übrige nothwendigkeiten, belagend nun

Sechstens. Die dabey zum bauen habende Kirchen, welche in mitte des Hoffs zu stehen komet, soll solche nach des observanz dises Ritus, Sibenzeh klafter, Vier schuch lang in der liechte, dan sechs klafter breith, dass gemauer aber 4 das ist Vier schuch, Sechs zohl dickh ohne der Lesenen, und neun klafter hoch, bis zum anfang der Kuppel auch durchaus gewölbet, und die Kuppel auf den thurm mit ziegeln bedeckt werden.

Sibentens. Soll mehr erholter baumeister Johann Martinelli alle zu obbeschribenen gebäu behörige Steinmez arbeit vermög eingangs littera A enthaltenen überschlags, nach den eingerichteten Riss, als nemblich zu ebener Erde Sechsun-dachzig fenster, stöckh, jeden 4 sch. das ist Vier schuch breith, Sechs schuch hoch, vier thüren mit den darauf notvenden fenstern, so sambt denen fenstern Zeh schuch hoch und vier schuch breith dan in den oberen Stockh (1506r) Neunzig fenster, vier schuch breith Sechs schuch hoch, sambt denen dazue gehörigen sollbanckhen, gewäng, und Stürz, sambt gesimbsern, alles von guten stein, nicht weniger in der Kirchen die 4 Steinere säulen sambt denen sockln, unter denen Lesenen, und schaft gesimbsern. Item fenster und thür stöckh sambt denen darzue benöthigten stfäffeln, auch die ganze latern ober den Cuppel, an den thurn aber die Vier fensterstöckh, Acht Ionische capiteller, und gesimbs blatten, nach ausweiß des Kirchen Profil C. Item auch die vorgemeldte zwey Steinerne Keller stiegen auf seine kosten, und gefahr machen zu lassen schuldig und verbunden seyn (wie alles in den sub Littera A zwar nicht enthalten jedoch unter der contractirten summa verstanden seyn solle) deutlicher ausgewisen ist, wie nicht weniger

Achtens. Solle auch hiemit egedungen seyn, die wöllige zimmermans arbeit, dazue gehörige bau materialien, und eisen. Ingleichen

Neuntens. Alle zu mehrgemeldten gebau benöthigte tischler arbeit, worunter die (1506v) fenster Rammen durchaus von den bischöflichen zimmern von harten, deren religiosen aber von ferrenen, Ingleichen auch die bischöflichen Zimmer Thüren, so vier schuch breith und achte hoch, von harten holz und doppelten flügeln auf beeden seythen verkleidet und doppelt eingefasset, die übrigen Kloster thüren aber zwar nur aus weichen holz, jedoch starckh, doppelt eingefast mit einfachen flügeln auf einer seyten verkleidet, und braun gefladert angestrichen, dan die sammendliche fußböden in den zimmern, so wohl in des Herrn Bischofs wohnung, als auch in den kloster, wie all solches in mehr gedachten überschlag A angesetzt ist, durchgehends mit ordinar weichen taffeln ausgeleget werden, Ingleichen

Zehentens. Die völlige Schlosser arbeit, ut lit D. welche nach ausweis der depositirten modellen zu machen ist, worunter auch die noch den unterschribenen schlosser überschlag, in unteren Stockh kommende, gätter auswendig nur grad hinzusezen ist:

Eilfften. Die völlige haftner arbeit, so nach den eingelegten Riß E. in die bischöflichen zimmer No 1mo dann in den unteren stockh, nach den Riß 5to gemacht werden sollen; Endlichen auch nach ausweiß oftgedachten überschlags A.

Zwölfften. Die völlige glasser arbeit mit (1507r) diser verständnuß, daß so wohl die Residenz, alß das kloster und kirchen durchgehends mit taffeln gemacht werden. Alle dise nun obbeschribene völlige so wohl Maurer, Steinmez, zimmermans ziegldecker, tischler, glasser, haffner und schlosser arbeit, sambt Eisernen schlüssen bey allen querch Mäuren, und sonst bey denen zwischen Mäuren, so darauf zustehen kommen, und übrige zu dem bau erforderliche materialien, verspricht er baumeister Martinelli; zu gerecht und guter verfertigung dise samendlichen gebäude (worunter jedoch die

glocken, Altär, Kirchen, gätter, stuhl, uhr, und drey grosse Einfahrt-thör, welche von seithen des bischoffes zu bestreiten seyn werden, nicht verstanden) alles übrige aber inner fünf Jahrs fristen in völligen stand verfertigt zu verschaffen, und er baumeister gewöhnlichen massen, dafür gut zu stehen hat; Und gleich wie nun vermög des verfasten überschlags, obgemeldter samentlicher bau zwar auf ein und sechzig tausent achtunddreysig gulden zustehen kommete, hingegen ihme baumeister sowohl von dem alten Schloß (in so weit selbes nicht zu bewohnen ist) die fenster stein, und alle andere alte materialien (1507v) zu nehmen, und den neuen bau zuverwenden erlaubet seyn solle; also verspricht, und gelobet hingegen.

Dreyzehendens. Die Kays[erliche] Hoffkammer ihme Baumeister Johann Martinelli nebst überlassung obbesagten alten baumaterialien, annoch eine summa zu Siben und fünffzig Tausend Gulden Rfl per kauff auf gewinn und verlust, es möge nun alles dises nach denen gemachten überschlägen mehr, oder weniger erforderen, in denen fünf bau Jahren dergestalten paar und richtig bezahlen, und abführen zu lassen, daß in vorgedachten fünf bau jahren alljährlich Eilff tausend vierhundert gulden jedes Jahr vorhinein abgeführt werden solle, und zwar hievon gleich bey schliessung dises contracts ihme baumeister, umb willen der selbe von hieraus die Schlosser und sonstige arbeiten welche darunten nicht zu haben seynd, verschaffet werden mueß zwey tausend gulden paar bezahlet, (1508r) die übrige Neun Tausend vier hundert gulden hingegen der sicheren anweisung Einer Kays[erlichen] Hoffkammer anheimb gestellet wird; wo in übrigen die in disen contract angemerckte Mässerey durchgehends auf Wiener Klafter zu verstehen ist.

Vierzehentens. Da auch er baumeister einige zu disen gebäu nöthige sachen von hieraus hineinzuschicken haben wird, ihme hierzue der Kammer Paß also, daß solche aller orthen von Kaysl. Mauth dreysigst und aufschlag frey passiret werden, zu ertheillen. Schliesslichen aber, und

Fünffzehentens. Wann unverhofftenfahls mit vorstehender bezahlung in denen ausgesetzten terminen nicht richtig zugehalten werden möchte, er baumeister auch nicht allein nicht gehalten seyn solte dises gebäu fortzuführen, sondern auch der hieraus erwachsende schaden und unkosten, sie mögen Nahmen haben, wie sie wollen, wie nicht weniger diejenige schäden, so durch Gottes verhängnuß etwan herkommen möchten, der Kays[erliche] Hofkammer zuefahlen, und endlichen auch, da dises gebäu nicht in fünf Jahren wegen nicht contractmässig erfolglicher bezahlung zu standt gebracht werden könnte, ihme baumeister die fernere reys spesen ex (1508v) parte Camerae bonificiret werden sollen; aller getreulich und ohne Gefärde; Zu Verkund dessen seynd dieses Bau Contracts zweye gleichlauthende Exemplaria aufgerichtet: von beyderseyths gefertiget, und Jedem theil eines zuegestellt worden. So beschehen Wienn den dreysigsten Merzen Im Jahr Sibenzehenhundertachtunddreysig.

l.[ocus] s.[igilli] l.s.

3.2. Petru Pavel Aron püspöki helynök levele az Erdélyi Kincstartóságnak a balázsfalvi székesegyház festésével kapcsolatban

ÖStA HKA, Sieb. Akten RNr 60. 1749. aug. 21.

Kiadatlan

(1527r)

Excellentissimi, ac Ill[ustrissi]mi Domini, Incl[ytus] Thesaurarius,

D[omi]ni D[omi]ni D[omi]ni Gratosissimi.

Ex litteris Incl[ytus] Thesaurarius ad me datis intellexi piam sollicitudinem, qua ex Clementissima Augustissimi Fundatoris munificentianecessaria Templi Balasfalvensis procurare subagit. Cum autem circa separationem Altaris, seu frontispicium sanctuarii; item circa separationem partis inferioris templi sexui foemineo destinatae peculiaris requiratur structura, prius cum arte peritis formabitur accurata expensarum specificatio, quam ubi obbinuero, illico submittam. Hic et nunc autem remonstrandum venit essentielle requisitum Ritus nostri esse, ut, ad commovendum, et alliciendum eo magis populum ad pietatem, et devotionem, tota intrinsecus Ecclesia pictura ornebur, ut passim ubique similia praesertim monasterialia templa nostri Ritus quae alaiquam obtinuerunt Patronum, consveba necessaria pictura ornata cernuntur.

Quia vero totius Ecclesiae Balasfalvensis pictura expensas 4000, aut 5000 circiter Rhfl. exigere posset, idcirco donec in toto harum expensarum genuina cum arte peritis formari, ac exhiberi possit deductio, et specificatio; hic et nunc humillime requirendum venit, ut saltem pro Cupulae pictura 400. et pro parte interiori sanctuarii 300. Rhfl. ex Munificentia piissimi foundationis applacidarentur, cum ejusmodi partes prius, et citius pingendae veniant ex praegnanti motivo: (1527v) dum adhuc extans erectae lignae machinae, seu subsbucula, ne videlicet his depositis, in nova eorum dem pro pictura erectione, novae fieri debeant expensae sic quae cum primo veni pictor operi menum adhibere posset.

Quam penes Patrocinium Incl[ytus] Thesaurarius firmissime ex Clementissima Cae[sare]o Regia largitate sperans munfcentione, sub humillima mei recommendatione maneo.

Incl[ytus] Thesaurarius

Cibinii 12. januarii 1748.

humillimus servus et capellanus
Petrus Aaron mp

3.3. Zultner felmérési rajza a balázsfalvi épületekről

ÖStA HKA, Kartensammlungen Rb 473.

Erklärung deren Buchstaaben

- a. Der Tract, den die Geistlichen bewohnen
- b. Der trakct, wo die Alumnen, und Schulen unterbracht sind, mit dem Refectorio, Bibliothec, Dispens. ss.
- c. Der bischöflichen ruinirte Tract.
- d. Die Kirche.
- e. Das Thor
- f. Zwei Eingänge.
- g. Der neu zu errichtende Brunn.
- h. Ein neues Privet.
- i. Der deßwegen 40 klafter zu führende Canal.
- k. Haupt-Treppen, zum Vormachligen Bischöflichen Tract, welche dermahlen in ein Zimmer, und einen engeren Ausgang verwandelt werden solle.

3.4. A balázsfalvi baziliták levele Mária Teréziának az építkezések helyzetéről

ÖStA HKA, Sieb. Akten RNr. 350. 1766. okt. 13.

Kiadatlan

(332v)

Ad

Sacratissimam Caesareo Regiam Majestatem Hungariae, Bohemiae etc. etc. Reginam Apostolicam Dominam Dominam naturaliter Clementissimam, Benignissimam.

Humillime Introscriptorum

Ord. D. B. M. Balasfalv.

(331r)

Sacratissima Caesareo Regia Majestas Apostolica Domina Domina nobis naturaliter Clementissima Benignissima!

Regia Augustissimae Domus Austriacae Munificentia, et cumulata beneficia, quibus a primis illis temporibus accessionis ad Sacram cum Romano Catholicam Ecclesia Unionem fideles nos omnes complexa est, cumulatissime que beavit, manifesta sunt ex iis, quae Divus quondam Leopoldus Magnus Gloriosissimus Imperator Avus Majestatis Vestrae Sacratissimae Diplomatus suis contulit, et felicis recordationis Invictissimus Genitor Majestatis Vestrae Sacratissimae collata confirmavit, auxit, bonisque stabilibus pro incremento Unionis Sacrae donavit, atque ut una utriusque, Avi scilicet, et Genitoris Munificentia, et Pietas reviviscat, Apostolica Majestas Vestra liberalissime cumulavit, et in dies cumulat, cum et hocce Caesareo Regium jam totum sub ruina constitutum Monasterium, unde tanquam ex fonte rivus magis, ac magis emanat Sacrae cum Romana Ecclesia Unionis incrementum, Clementissime reaedificare decrevit uti ex Cameraticis ruinarum Oculatoribus habemus; Deus profecto inclinavit. Cor Majestatis Vestrae Sacratissimae, ut id decernat, et quantocius in Gloriam suam in effectum deducere Clementissime jubeat: in maximo enim (331v) periculo sumus continuo, in hac jam jam ruente Domo nos et nostrae curae comissa Iuventus.

Ast quia hocce Monasterium destituitur omni conservatorio, aut potius Granario, pariter ac fonte hic omnino necessario, verum et de facto pro conservatorio occupantur Religiosorum Cubicula, aqua vero ex fluvio ut plurimum turbido ex sufficienti distantia vehitur per Mercenarios, aurigamque, qui ex eo impediuntur ab aliis sibi competentibus circa Monasterium negotiis, et quod Deus avertat si contingeret aliquod incendium cum aqua sit in distantia exiguum possemus nos juvare, nec ad haec fabricanda sufficiant nostrae vires, cum et vacantium in hac Pia Foundatione Personarum portionem in magnam hujus Basilicae Aram expenderimus, quandoquidem nec haec Basilica habeat ullum fundum, nisi nostram dividerimus pro ejus intertentione portionem, Domuique necessaria suppellectilia oporteat comparare, quoniam quae exstant etiam pauca quidem a praedecessoribus nostris comparata prae vetustate corrupta ad usum vix reperiuntur esse apta, alia demum circa Domum ruinata reparare saepes, horreum, et stabulum. Eapropter humili de genu necessitatur et haec ad Maternos Vestrae (332r) Majestatis Sacratissimae substernere pedes, ut pro Ingenita Materna Pietate, et Clementia prout videbitur pie et de his Vestra resolvere dignetur Majestas Apostolica. Quam Majestatis Vestrae Sacratissimae Regimine Divinam Majestatem continuis precibus sacrisque ad Aram commemorationibus interpallare emorimur.

Majestatis Vestrae Sacratissimae

Humillimi, perpetuoque fideles subditi Ord[inis]. D[ivi]. Basilii Magni Religiosi Caesareo Regii Balasfalvenses

3.5. Grigore Maior fogarasi püspök jelentése az erdélyi kincstartóságnak a balázsfalvi építkezésekről

ÖStA, HKA Sieb. Kam. R.Nr. 351. fasc. 21/3. 48. ex aug. 1776.

Kiadatlan

(731r)

Excellentissime, ac Ill[ustrissi]me Domine Comes Thesaurie Regie Excelsum item Regium Thesaurariale Consilium Domini D[omi]ni Gratosissimi Colendimi!

In Benigno Rescripto Aulico de 28^a Novembris 1774 emanato, perque Spectabilem Dominum Honorium Fichtel 28^a julii a[nno]. c[urren]te. mihi communicato triplicis generis restantias a me Cleroque meo praetendi invenio et quidem

In una Positione 25m flor. quos Clerus in rationem Aedificii Monasterialis et Epsicopolis Balasfalvensis ab exordia erectionis ejusdem promississet, et nondum ex toto praestitisset.

In altera Positione video 9m flor. in reparationem dicti aedificii A^o [1]766° e Cassa Camerali clementer applicadatos pariter praetendi.

Denique

In tertia Positione invenio 9600 flor^{or} antea (ut praetenditur) ad hancce reparationem aequae ex Cassa Camerali erga restitutionem anticipatos. Igitur

Ad praespecificata praetensas Restantias demisse respondeo sequentibus, et quidem ad

1um Quod 25m florⁿⁱ per Clerum hunc quondam in rationem erectionis Residentiae Monasterialis et Ep[isco]palis appromissos concernit verum equidem est, dictam 25m flor. summam in praementionatum finem per Eundem Clerum appromissam quidem fuisse, ast non suppliciter, verum ea sub conditione, ut hic acclusa Cleri aggravia tollerentur (I)⁵⁴: praestitit nihilominus Clerus iste ab exordio septem aut octo mille florenos: imo vero Clerus, prout plurimi referunt, majorem dictae summae partem Perceptoribus Generalibus effective transposuit. Verum ubi Clerus iisdem gravaminibus se se continuo premi, neque Regia Diplomata, et decreta in favorem suum collata effectui emancipari observasset (quae gravamina modernus etiam Clerus non sine justo dolore expenitur) (731v) consequenter ubi desideratam ad sua postulata consolationem Clerus assequi nequiret, appromissum illud 25m flor. in Synodo Generali per Episcopum tunc L. Baronem Klein revocatum fuit, generalibusque Perceptoribus collectae illius interdictum, nequidquam amplius praestarent Architectis in rationem hujus aedificii, verum injunctam quidem prius summam colligerent Perceptores et apud se ad ultiores Episcopi dispositiones conservarent, in posterum vero hujuscemodi collectarum onus Clero non imponeretur (II)⁵⁵ quae omnia ex acclusis Synodi illius Generalis actis constant uberius. Post haec quia Episcopus Balasfalvam, totumque Episcopatum desererit, Collectores vero extincti sunt, nihil certo constare postest, quantumnam pacuniae constituti Collectores Archidiaconi hunc in finem congesserint, quem ne in usum converterint; id unum certum est, quod Generales praedicti Perceptores, quorum duo erant in MagyarBenye, tertius in Sulo cum omnibus suis facultatibus ipsisque adeo posteritatibus ita extincti sunt, ut vix unum alterumve videre sit eorum nepotem, sed et hos ultima penuria pressos. Deinde

Siquidem Architecti Viennenses, qui aedificium hoc Regium erigebant, pessima materialia applicabant, et nec ab Ep[isco]po, nec a Clero imo nec ab ipsis I[n]clytae Camarae Officialibus dependere, obedireque volebant; hinc etiam factam est, ut Clerus promisso suo renunciaverit, et pessimo eorum operi contradixent, prout patet ex superis accluso Generalis Synodi concluso. Denique

Tempore illo, quo Clerus Summam illam recepisset in hoc aedificium collaturam, totus Clerus Populusque in Transilvania Valachicus Episcopatus Fogarasiensi qua uniti suberant, praeterea pias oblationes stolam majorem aliaque subsidia, quae hodie una cum Populo maxima ex parte per Schysma sublata, omissaque sunt, a Populo obtinebant, consequenter quum jam taliter Clerus iste adeo hodie convulsus, nimiumque diminutus conspiciatur, atque longe deterioris sit conditionis, atque tunc extiterit; ea propter etiamsi purum et non conditionatum fuisset illud promissum considerato tamen Cleri istius praesenti extremae paupertatis statu, perpenso item auspiciatissimo Unionis S. progressu tutum non videri, inimus consultum modernum Clerum ad alienum promissum conditionatum nunquam purificatis undique conditionibus persolvendum condenarae (732r) collectasque ejusmodi graves, onerosas et odiosas, ipsisque adeo Regiis Edictis vetitas sive in Clero, sive in Populo instituere his praesertim circumstantiis, dum non nova onera verum subsidia vitae sive congruam subsistentiam ab Augusta Aula continuo sperat, sibi que firmissime pollicetur. Unde ego tuta constientia tale quid isto tempore non tentare, sedne svadere quidem auderem, maxime cum ex adductis rationibus nullum inveniam justum ad desparatas istas restantias depurandas Clerum hodiernum compellendi titulum, et fundamentum: Ad

2um Quod concernit summam 9m flor. A^o 1766. 14^a Octobris a Cassa Camerali in reparationem ruinosi istius aedificii clementer applicadatorum; quia haec summa ea sub conditione e Cassa Camerali levanda fuerat applicadata, ut

⁵⁴ A hivatkozott dokumentumot az eredeti iratanyagban mellékelték, de itt nem közlöm.

⁵⁵ A hivatkozott dokumentumot az eredeti iratanyagban mellékelték, de itt nem közlöm.

Ep[isco]pus, et Clerus eandem per partes Aerario Regio refunderent. Ideo in hodiernum usque diem praedictam summam 9 m flor. levata non est; siquidem refusionis onus nec Episcopus predecessor meus, nec ipse Clerus in se assumere potuerunt defectu fundi hujusmodi, ex quo refusio illa fieri posset.

Porro,

Quia periculum esset, ne ruinosum hocce aedificium Patres Religiosos et Alumnos repentico aliquo casu obrueret, et opprimeret; huic Patres Religiosi nullum sollicitationum suarum, et B. Rescripti Regii assecuti effectum, necessitati sunt alieno aere ferme in 2000 florenis (quod debitum ad hucdum Monasterio inhaeret) semet obstringere, atque sic Tractus Monasterialis superioris cubilia, in quibus Religiosi, et Alumni una constricti non absque gravi abutrinque incommodo interea resident, ex parte restaurarunt. Ad

3um De altera vero summa 9600 flor. antea ad hanc reparationem, ut preatenditur, e Cassa Camerali assignatorum, prorsus nihil scio, nullumque vestigium hujusmodi obligatarum quibus sive Ep[isco]pi, seu Clerus, aut Religiosi super hac summa obstricti essent, inter acta hujus Episcoptaus invenio. Caeterum

Qua praesentes praeteritarum restantiarum praetensiones (732v) meo quoque antecessori pie defuncto Episcopo Athanasio Rednik per Excelsum Thesaurariale Consiliuni fuerant propositae, per Eundemque fasius resolutae, praematura vero morte preventus replicam suam in conceptu duntaxat, reliquit. (///)⁵⁶

Interae tamen idem conceptus prout ex Primariis Capituli hujus membris informor, Tittl. D[omi]nis Ballo, et Offner huc deputatis tunc Commissariis Cameralibus exhibitus fuit Excelso Thesaurariali Consilio, et consequenter Excelsae Camarae Aulicae, et augustissimae referendus.

Quem ego conceptum cum actis et relationibus Cleri fide dignis ibi contulissem, verum per omnia reperi. Unde eundem conceptum Excellentiae Vestrae et Excelso Thesaurariali Consilio in acclusis demisse transmittito, unaqua humillime insinuo fundamentum et motivum, ob quod ad Inclytam Cameram Thesaurarialem et Augustam Aulam intuitu reparationem istarum toties de genu recurrere praesumminis, hoc esse, quod aedificium isthoc in statu perfecto, et pleno juxta B. Rescripti Regii de 16^a Aug. Anni 1754. emanati tenorem nunquam nobis fuerit transpositum. Deniqua

Cum Majestas S[acratis]s[im]a Alumnos Regios, et Dioecesanos uniendos esse clementer ordinaverit, seminario vero capaci iidem destituantur, neque tractus pro episcopali residentia antecederet destinatus nunc vero totus in ruina positus in ullum finem communi bono utiliore applicari possit, quam pro communi Alumnorum Seminario, sine quo demandata Alumnorum unio debite fieri nequit, neque diu manere possunt dicti Alumni in conclavibus ad Religiosos spectantibus ubi actu sunt, sine gravi ab utriusque incommodo. Hinc

Excellentiae Vestrae, et Excelso Thesaurariali Consilio perdemisse supplico, quatenus humillimam hanc relationem nostram, precesque communes Augustae (733r) Aulae gratiose commendare dignarentur, quo non modo desperatae praementionatarum restantiarum praetensiones e rationibus cameralibus expungantur, verum et pro aedificiorum horum reparatione celeriori de certo fundo citra refusionis onus applacidando clementer prospiceretur, et manus quantoque operi admoveretur; secus aedificium hoc regium in majores quotidie propeat ruinas, et novas ac novas causat impensas, dum in reliquo distincto venerationis, ac observantiae cultu perenno.

Excellentiae Vestrae et Excelsi Thesaurarialis Consilii

Balaszfalvae 4ª Aug. [1]775.

Obsequiosissimus servus

Ep[isco]pus Greg[orius] Major mp

(724r) /// (csatolmány)

Conceptus Illustrissimi ac R[everen]d[i]ssimi Domini Athanasii Rednik Ep[isco]pi Fogarasiensis ad Excelsum Consilium Thesaurariale facti, et per mortem non exhibiti.

Bina continuo Ex.[celsi] Thesaurarialis Consilii intimata ad Ex.[celsae] Camera Aulicae rescriptum in Excel[sissi]mi pro tunc Thesaurarii Bornemisza opinione fundatum intuitu deputandae 9600 floren. Summa e Regio Aerario occasione erecti hic Monasterii (prout preatenditur) anticipatae, ac simulaliorum ratione 9000 floren. in reparationem hujus Monasterialis Aedificii anno 1766 die 14ta 8bis a M[ajes]t[ate] S[acratis]s[im]a applacidatorum, an videlicet aulica isthaec ordinatio fuerit ad impleta fine capiendae certae, et genuinae informationis ad me directa ea, qua par est observantia percepit, atque quod postremam mandati hujus partem concernit tum adhuc rescribere poteram illico praefatam ordinationem Caes[are]o Regiam nec dum esse adimpletam, nihilque ex praetacta summa 9000 floren. sive per me sive per Religiosos in rationem dictae reparationis ex Aerario Regio esse levatum; verum cum alterum punctum, quo Clerus praetactam 9600 fl. summam ex Aerario Regio anticipasse dicitur non nihil antiquissit, quod juxta posterius Ex.[celsi]

⁵⁶ Ezt a dokumentumot alább közlöm.

Thesaurialis Consilii intimatum excedit 30. a[nn]os, neque cujus intuitu ex Archidiaconis hic anno 1767. synodaliter congregatis quidquam intelligere potui, cum vix quinque Archidiaconi in vivis supersint, qui ratione Aedificii Monasterilais majorem notitiam habeant, et ex his etiam quantum memine solum duo in persona sua, alii solum per deputatos suos synodo interfuerant, nos pariter, qui in piissima ha fundatione nunc sumus, ante triginta annos nec statum hunc amplexi fueramus, ideo quantum ad hoc secundum punctum, eam solum, quam jam ex Archidiaconorum relationibus jam exactis hic in Archivo usque in praesens inventis dare possum, Ex.[celso] Thesauriali Consilio informationem demisse refero.

1mo Posteaquam anno 1736. piissimus Imperator Carolus Sextus ad supplicationem pie defuncti L. B. Innocentii Klein, quod nempe idem ex defectu cooperatorum tam numerosum Populum in Fide et pietate instruere haud sufficeret, indeque pro erectione alicujus Monasterii, in quo Monachi juxta Ritus sui normam loco Canonocorum, et Capituli, assistere, ac Juventus in fide, ac litteris instrui (724v) indeque idonei Parochi cultivare valerent. Praefatus Episcopus Klein supplicasset, eo Altefatus Imperator Carolus Sextus benigne condescendens, non multo post accedente etiam consensu Pontificio in locum Domini Szamos Ujvariensis Fundationis Ep[isco]palis Dominium Balásfalvense pro Ep[isco]po, et Monasterio velut magis praedicto si in congruum cum beneficio 6000 Rfl. Ep[isco]pum inter, et Monasterium bifariam dispersiendorum ex eodem Dominio Balásfalvensi annuatim provenientium clementissime resolvit, atque contulit, utque Ep[isco]pus suum trium millium contingens usufructuaret, ex reliquis ter mille Monachorum, et Alumnorum fundationi determinatis 972 Alumnis Romanis quotannis penderentur, residui vero 20208 in fabricam hujus Castri Ep[isco]palis tunc ruinosi pro Ep[isco]po, et Religiosis in formam Monasterii reparandum impenderentur, atque in hunc finem Officialis Cameralis constitueretur, qui off[icia]lis cum assistentia, cointelligentia et cumulativa inspectione Ep[isco]pi sub illud tempus omnes proventus in fundum pecuniarum redigat, et simul omnium expensarum reparationis rationes gerat, easque solito modo instructas, et ab Ep[isco]po revisas, et approbatas suis temporibus Camerae exhibeat, et postquam meliorationes aedificiorum subsecuta fuerint, sensim decrescentibus expensis, Religiosi recipiantur mandavit benigne, et ordinavit, et haec referunt fundationales anno 1736. die 31ma augusti emanatae.

2do Qualiter dein acciderit ut Castellum ad Monasterii formam ad mentem fundationalium reformatum non sit, verum alio in loco ubi nunc exstat novum e fundamento erectum sit Monasterium, quantum item ex parte Fundationis Religiosorum in hoc novum aedificium sit conversum, id hic nobis certe nihil constat, siquidem ut praemissum est cura proventum monasterialium expensarum item rationum, et aedificii ab a[nn]o 1736 die 31. augusti usque ad annum 1754. diem 29. 7bis camerali officilais incumbat.

Quoad Castellum vero ex certa ratione habemus, quod Ep[isco]pus Klein illud velut suam fundationalem Residentiam propriis, iisque non modicis expensis ex integro tegi, ac renovari curaverit, quam Residentiam tanquam omnibus Dioecesis, ac fundationis oneribus, necessitatibus, ac obligationibus supportandis magis accommodam Ep[isco]pi usque in praesens reparant, et inhabitant; an vero Ep[isco]pus Klein, et quantum in novum Aedificium Monasteriale contulerit hic pariter non scimus; nam siquid ex proventibus ipsius (725r) in illud conversum est, id fors accidit ex iis, quod post ipsius Romam discessum usque ad Ep[isco]pi Aaron denominationem per septem circiter annos ut communi fama accepimus velut sequestratos I.[nclytae] Camerae hinc administaverant, quantum proinde tam ex parte Monasteriali per 18. annos, quam et Ep[isco]pali per praedictos septem annos perceptum et in opus monasteriale impensum fuerit, inde facilius elici poterit, caeterum, quod structuram novi hujus Monasterii attinet, communi fama accepimus, illius delineationem primum per Architectum quidam Martinelli Vienna fuisse factam, quo autem anno structura haec, quorumve consilio, antiquibus sub conditionibus inchoata sit, id rursus nobis certo non innotuit, quantum tamen conjectura assequi possumus anno 1738. aut proxime subsequens 1739. de quo anno Cameralis Officilais in hoc negotio data quietantia reperitur aedificari caepisse existimamus; an autem, et qualiter Ep[isco]pus Klein ad hoc opus tum se immiscuerit nihil scimus, illud interim communi fama innotuit nobis, quod mox a principio cum primo posito Ecclesiae lapide Ep[isco]pum inter, et Architectos quaedam dissensiones exortae fuerint. Caeterum cum ex Ordinatione Regia, ut superius sub N^{ro} primo relatam est constitutus Cameralis Officialis rationes suas in aedificii structura expensas per Episcopum revisas prius, et approbatas I.[nclytae] Camerae exhibere debuerit, ex illis aliquid forte colligi posset, num, et qualem intuitu hujus operis seu inspectionem, seu alium praefatus Ep[isco]pus Klein concursum habuerit. Interim posito tractus Ep[isco]p[al]is fundamento, qua nescimus de causa a continuatione operis cessatum est, unde evenit, ut aedificio pluribus annis imperfecto relicto cellarium ejusdem tractus Ep[isco]plis aqua subteranea scaturiente, et diutius in eodem stagnante, destinato usui amplius non deserviat, sed et ipsa fundamenta ob humorem ex stagnante aqua proveniente defectum inenundabilem, concepnerit, haec vero interruptio duravit usque ad annum 1745. quo rursus numerosi murarii Ep[isco]po Baroni Klein jam Romae existente ad continuandum aedificium Vienna missi sunt quibus autem sub conditionibus, et cujus intelligentia ii descenderint, pariter ignoramus, hoc unicum et ego post quinque circiter annos huc adveniens observabam, quog pars aedificii hujus tum erigeretur: totius itaque operis exordium, continuatio, et complementum ab inspectione, et cura I.[nclyti] tunc Thesaurarius dependebat, ac proinde tam tam ordinationes mutariis datae, quam expensarum rationes exactis cameraticis certius cognosci poterunt.

3^{tio}. Ex Decreto Regio videmus quod posteaquam P.[etrus] Paulus Aaron Dyocesis hujus Fagarasiensis Ep[isco]pus renunciatus est. Anno 1754. Ex[cellentiss]imo D[omi]no Thesaurario Bornemisza Aulicum Mandatum ea cum intimatione (725r) venerit, ut novum hoc pro Monasterio, et Scholis structum aedificium perfectis pruis. Siquae essent, reparatio-

nibus, quae pro tunc ut Decretum habet, nec supponebantur capitales in pleno statu erga reversales eatenus dandas Ep[isco]po, et Monachis transponeret, prout Decretum Regium anno 1754. die 16. augusti exhibet, interim tamen reip-sa in aedificio non modo leves, sed plane capitales defectus reperiebantur. Quos Ex[cellentissim]us D[omi]nus Thesaurarius primo post 12. annos descendente jam Ep[isco]po Aaron ex Camerae Aulicae ut ipsius anno 1766. die 12. 8^{bris} datum rescriptum exhibet, detegisse digno scitur, in quo dare habetur, quod in aedificio defectus tum ex malis materi-laibus, tum etiam hyemali tempore causati sunt, unde ad exigentiam citati Decreti Regii aedificium Ep[isco]po, et Religiosis reparatum non est et sic Religiosi Alumni Romani terminatis studiis supervenientes quia aliis domibus destituebantur ruinosum hoc aedificium ingredi atque non absque gravibus propriis reparationum expensis in hodiernum inhabitare coguntur. Aedificium quidem quoad formam extrinsecam aprocul absolutum videbatur, diligentius tamen et proprius intuentibus defectus notabiles tum athuc apparebant; siquidem murarii (ut communi fama fertur, ac res per se sat ostendit) materialia quaeque comparatu faciliora, et ad tale opus inepta congesserunt, velut sunt lapides fundamenta-les, imbrices, arena: accedit, quod erectum jam ex parte aedificium defectu tecti diutius pluviis pervium fuerit, sique magis labefactatum, et sic a principio hocce aedificium ad rei exigentiam, at Augustissimae Praescriptum, ac intentio-nem debite, ac rite structum sartum, tectumque non fuerit, quod et hic acclusum oculati testis simul instruendo hoc aedificio cooperantis murarii testimonium refert, et ex ipsa infirma fabriace compage insipientibus amplius patere potest, quod ipsa demuni Ex[cellentissim]i D[omi]ni defuncti Thesaurarii ad Ex.[celsam] Camera Aulicam relatione cujus Ex.[celsa] Camera in suo anno 1766. die 14. 8^{bris} emanato rescripto muninit, plane confirmatur. Unde

4to. Antequam nominatum Aulicam Decretum de anno 1766. die 14. 8^{bris} emanatum subsequeretur Sp[ectab]l[is] D[omi]nus Lefflerrialis transportus Caroliensis Praefectus ad mandatum I.[nclyti] Thesaurarius altero post obitum pie defuncti Ep[isco]pi Aaron anno hoc ruinosum aedificium occulariter invisurus, atque necessarias ad illud reparandum expensas projectaturus mittitur, hic facta eadificii inspectione suum projectum Ex.[celso] D[omi]no Thesaurario mittit, unde nulla mecum v[el] cum Religiosis aut Clero facta concertatione, seu opinionis et motivorum communicatione fit Ex.[celsae] Camerae remonstratio in ea quae refertur, quod novum hoc (726r) aedificium reparatione omnino indigeat, tum eo, quod defectu materialium solidum non sit, tum etiam, quod aedificio sint tempore hyemali defectus causati, denique quod expensae adhanc reparationem in summa 9000 Rfl. necessariae sint futurae. Ad hanc repraesentationem Ex.[celsa] Camera Aulica intimat Ex[cellentissim]o D[omi]no tunc Thesaurario, et cum Suae M[ajest]at[is] S[acratissim]ae mens eo tendat, ut aedificium decenter, et constanter praepareteur, et quidem cum materialibus bonis solide perficiatur, et in posterum similes defectus evitentur, in eum finem ipse Ex[cellentissim]us D[omi]nus Thesaurarius reparationis curam gereret, ac Magistrum etiam Artis peritum constitueret, opus vero primo vere inchoari faceret, ita tamen ut et hi 9000. et alii 9600. Rfloreos in similes reparationes anticipati ab Ep[isco]po et Clero successive bonificentur, priusquam autem manus operi admoveatur Ep[isco]pus cum Clero circa singula rescripti cameralis capiata deliberet, et suam declarationem ut habet I.[nclytus] Thesaurarius 1766. die 10. 9^{bris} ad me datum intinatum.

Ad haec ego tum adhuc pro ea, quam a Clero potui habere notitia Regio Thesaurariatus relationem feci, atque specifica remonstratorem, quantum nempe ex parte Cleri in aedificium hocce Monasteriale et Ep[iscop]ale collatum fuerit prout meae Epistolae de Anno 1767 Die 12. Januar.[ii] et 7ma xbris ejusdem Anni I.[nclyto]. Thesaurariatus submissae indicant.

Quod praeactam 9600 Floren. summam cocernit, nemo Archidiaconorum aut alter ullus e Clero meminit, quan-tum vero alteram 25000 flr. summam a Clero in subsidium hujus aedificii appromissam attinet, rescriptum erat, quod cum plurimi de Clero illius temporis decesserint, Perceptores pariter vita functi, nullaeque eorum eorum reliquiae amplius supersint superstites vero, Sacerdotes partim ad schisma defecerint, partim vero qui in S.[ancta] Unione perse-verant defectu congruae subsistentiae, et piarum oblationum, quas una cum Populo amiserunt ad ultimas paupertatis angustias devenerunt. His inquam de causis Rescriptum erat, I.[nclyto] tunc Thesaurariatus, atque humillime supplica-tum, quatenus Clerus qui ob praemissa solvendo impar esset a Sua M[ajest]at[is] S[acratissim]a clementer hoc onere absolveretur. Quibus praemissis ad singula de quibus Ex.[celsum] Thesaurariale Consilium informari postulat, sequen-tibus respondeo: et quidem, quod primam mandati partem continet, ut nempe ex parte mea et Cleri 9600 floren. sum-mam pecuniariam anticipate ut praetenditur in hoc opus Monasteriale ante 50. circit.[er] annos ex Aerario Regio leva-tam, eidem Aerario Regio deputare, et rebonificare meae curae habeam quod Ex.[celso] Consilio humillime refero cum factum hoc alios priores (726v) non me, aut modernum Clerum tangat, et jam diuturni sit temporis, ut 30. excedat annos per longius tempus ex ante actis disquirendum erat;

Quae licet dicatur aliunde notum esse, ego tamen cum moderno Clero, et Religiosis ejus intuitu nihil hic comperi, num et per quem ex prioribus fuissent anticipati? et cui erga refusionem praenumerati dicti 9600. fl. hoc solum appareat ex ante actis, quod M[ajest]as S[acratissim]a vi suarum Benignorum Fundacionalium proventus Fundacionis sub initio aedificationis adhuc perceptos a parte Fundacionis Religiosorum in fabricam Monasterii ex majori parte ordinaverit, qui proventus Monasteriales per 19. annos Ep[iscop]ales vero sub L. B. Klein jam Romae degente per 7. annos circiter a constituto eo fine Officiali Camerali percepti fuerunt; Hinc Anno 1754. M[ajest]as S[acratissim]a clementer ultro mandare dignata est, ut et Monasterium, et in eo Scholas habitas in pleno statu dent Episcopo et Religiosis reparata.

Habetur quidem in Aulico Camerali Decreto de Anno 1766. Die 10. 9^{bris} ut cum Clerus sponderit 25000 ex illis praetensam summam 9600. a Camera anticipatam, eo certius incassari possit. Quod Clerus viginti quinque illa millia sponte propria in praedictum finem sponderit, ipsa illius temporis acta docerit quidem; verum et illud in iisdem actis

synodalibus expresse habetur, non fuit absolutum sed sub certis conditionibus factum, quod tunc adhuc Clerus illius temporis ex eo quod conditiones, quas tunc fundamento Reginum Diplomatum apposuerant non sint adimpletae, retractavit per expressum injungens generalibus illius pecuniae Perceptoribus, ut priusquam ad postulata sua consolationem non consequentur, ex collecta pecunia nihil prorsus in Aedificium hoc Monasteriale conferatur. Hinc M[ajes]tas S[acra]ti[ss]i[m]a Anno 1754 reparationem aedificii ad planum usque statum Suae Camerae Regiae clementer demandavit, et non amplius vi promissi Clerum strenxit ad reparationem Monasterii sed et si debitum illud ex facto promisso 25000 flor. non condicionatum, sed absolutum fuisset, neque etiam per Clerum tunc retractum, moderni tamen et Episcopus et Clerus ad praestendam factam alienum non tenetur, cum in nullis eorum facultatibus, qui dicuntur promississe, successerint, neque ex illorum bonis, aut item mortui sint, ut neque bona, neque successores amplius exstent, et quorum successores fors supersunt, in summa egestate vivant. Deinde licet promissum Cleri, quo 25000 flor. spondidisse praetenditur, esset de praesenti obligatorium, quia tamen prout (727r) ait modernus Clerus dicta summa promissu est ad excontentationem Aerarii Regii, quae praetenditur, sed pro Monasterio, hinc vi illius promissi Monasterium tantum posset, suam erga Clerum praetensionem formare. Atque ideo rursus pauper et egenus hic Clerus M[ajes]t[at]i S[acra]ti[ss]i[m]ae demisse instat, quatenus alieno debito, sitamen debitum dici potest, non aggravaretur, maxime cum tantae summae reluendae impar omnino sit neque ego tuta constientia in his circumstantiis cum scandalo schismaticorum clerum ad hoc obligare possum: Et hoc quidem ad primum gratiosi intimati membrum de summa 9600 florenor. et ejus praetensa refusione. Quoad alia vero in Rescripto Regio, et Intimato Ex.[celsi] Thesaurarialis Consilii Anno priori 1771. die 4ta xbris ad me directa contenta puncta, et quidem quoad alterrum membrum num videlicet: Aulica ordinatio de Anno 1766. die 14ta 8^{bris} emanata, qua M[ajes]tas S[acra]ti[ss]i[m]a in reparationem hujus Monasterii 9600 fi. ex cassa Regia praenumerandos clementer resolvisse dignata est, adimpleta sit, demisse refero: nunc praeditam ordinationem Regiam necdum esse adimpletam per me, aut Monasteriales Patres esse levatam, eo quod dicta summa sub onere refusionis successive per Episcopum, et Clerum fiendae fuerit per Ex.[celsam] Cameram proposita, quam obligationem nec ego, nec Clerus in me et successores recipere potui cum nec ego, nec Clerus fundum ejusmodi relationis habeamus: Quin immo demisse instamus, quatenus certum, et sufficientem ad ruinosum hoc aedificium reparandum fundum alium Ex.[celsum] Consilium indigitare Suae M[ajes]t[at]i S[acra]ti[ss]i[m]ae dignaretur, ne sub spe desperatarum harum praetensarum Restantiarum, cum quotidianis aedificii hujus ruinis expensae quoque futurae reparationis in dies crescant. Hic supplicem Patrum Monasterialium intuitu hujus reparationis Libellum Ex.[celsi] Thesaurariali Consilio humillime commendo.

(727v) ///

No. 30ten Aug. 775.

3.6. A balászfalvi épületek felmérési rajzán szereplő feliratok 1775. k.

ÖStA HKA, Kartensammlungen Rb 510.

Grund-riss von dem Neuen Gebaude in Balasfalva

Der obere Grund-riss

Erklerung der Farben

Die Rothe Farbe, zeigt den Tractum, wie weit solcher zubewohnen fertig seie,

Die Schwarze farbe, zeigt den untersten Tractum alwo die pure Mauer ohne Dachstuhl und verpuzung stehet.

Die Gelbe farbe, hingegen zeigt, den völligen Rukstand, was an diesem Gebaude annoch zu machen ist.

4. Válogatott források a nagyváradai székesegyház és püspöki székház építéséről és berendezéséről

4.1. Feliratok Abraham von Szewansky kamarai mérnök nagyváradai görögkatolikus püspöki székházról készült fölmérési rajzán

MNL OL T 1. No. 98/2.

Grund Riss

der Residentz derrer Unirten Herren Bischöffen zu Groswardein

Diese Gebäude ist, da durch den Todt Sr. Excellenz des Bischoffs Graff von Forkacs der Bischöfliche Stuhl erlediget worden, und die Intraden des Groswardeiner Bischoffthums dem Allerhöchsten Errarie zu gefallen sind, von einer Hochlöblich Kayserlich. Königlich Hungarischen Hoff Cammer vor den Herr Bischoff derer Unirten von einem Maurer Meister Nahmens Steyrer vor 6000 Gulden erkauffet worden; Es ist von guten Materialien erbauet, und was dasz MaurerWerk

- anbetrifft noch bis jetzt ohne Fehler, es bestehet ausz der Einfahrt, oder dem Thor N° 1. welches gewölbet, und mit doppelt verschalten Thor von waichen Holtz versehen ist.
- No. 2. Die Stafflen des Vorgangs solche sind gemauret, und mit Holtz belegt.
- No. 3. Der Vorgang selbst dieser ist gewölbet, der Fusz boden mit Zeigel gefplastert.
- No. 4. No. 5. No 6. Drey Wohn Zimern des Hr. Bischoff alle drey sind gewölbet, der Fusz Boden mit waichen brettern belegt, die Fenster Stöck von harthen Holtz mit Glasz Täfflen durchzogen, die Thüren von waichen Holtz gepflastzt, und mit Französische Thür Verkleidung, und verdeckte Eyserne Schlöszer versehen, als die Öffen ordinair grün glaszirt gemacht.
- No. 7. Dasz Taffel Zimmer diese ist gewölbet, der Fusz Boden mit waichem Bretter belegt, die Fenster Stöcke mit von harthen Holtz, mit Glasz Täfflen durchzogen, die Thür von waichen Holtz mit einer Französichen Verkleidung versehen, und der Öffen ordinair grün glaszirt.
- Unter diesen 4. Zimmern, und Vorgang ist ein guth gewölbter Keller in welchen der Fusz boden mit Ziegel gefplastert.
- No. 8. Die Kuchel diese ist die Obere decke mit Drahen, und wiache bretter nicht minder der Fusz boden mit vorgedachte bretter belegt, der Fusz boden mit Ziegel gefplastert, der Fenster Stock von harthen Holtz mit Glasz Scheiben durchzogen, und die Thür von waichen Holtz ordinair gemacht.
- No. 9. Ein Gesind Zimer, dieses ist die Obere Decke mit Eichene Dramen, und waiche bretter nicht minder der Fusz Boden mit vorgedachte bretter belegt, die Fenster Stöck von harten Holtz mit Glasz Scheiben durchzogen, die Thür von waichen Holtz gantz ordinair, und der Offen unglaszirt gemachet.
- No 10. et No. 11. Eine kleine und Grosze Speis Kamer, von diesen ist die Obere Decke mit Aichenen Drahen, und waichen bretter belegt, die untere Fusz Böden mit Ziegel gepflastert, und die Thüren von waichen Holtz ordinair gemachet.
- No 12. Ein Pferde Stall dieser ist die obere Decke mit aichenen Drahen, und waichen bretter belegt, die Pferd Brucken gantz schlecht, und die Thür ordinair von waichen brettern gemacht.
- No 13. Ein Geheimes Gemach, wo von der Grund von Ziegel, der Obere Theil aber von Holtz gemacht ist.
- No 14. Ein Viech Stall, davon die Obere Decke mit Aichenen Dramen belegt, und die Thür ordimair gemacht ist.
- No 15. Ein Offene Wagen Schupfen.
- No 16. Ein Kleine Speis Kammer, von welche die Obere Decke mit Aichenen Drahen, und wiachen bretter belegt ist, der Fusz Boden mit Ziegel geplastert, und die Thür von waichen Holtz ordimair gemacht.
- No 17. Ein Offene Wagen Schupfen.
- No 18. Eine Kleine Küche solche ist gewölbet, der Fusz Boden mit Ziegel geplastert, der Fenster Stock vom harthem Holtz mit Glasz Scheiben versetzt und die Thüren von waichen Holtz ordimair gemacht.
- No 19. Eine Kammer solche ist gewölbet.
- No 20. Ein Groses, und kleines Wohn Zimmer solche sind gewölbet, der Fusz Boden mit waichen Brettern belegt, die Fenster Stöck mit harthen Holtz, mit Glasz Scheiben, und Eysernen Gattern versetzt, die Thür von waichen Holtz ordimair gemacht, und der Offen welche alle zwey Zimmert heist grün glaszirt.
- No 21. Stiegen in den zweyten Stock zu kommen, von welche die Stafflen von Holtz, und eine Seite mit einem Hölzernen Geländer versehen ist.
- No 22. Vorgang, dieser ist die Obere Decke mit aichenen Drahen, und waichen bretter gelegt, und der untere Fusz Boden mit Ziegel geplastert. No 23. Eine Kleine mit hölzernen Latten verschlagen. No 24. Eine Kleiner Gang zum geheimen Gemach, welcher alles vom Holtz ist. No 25. No 26. et No 27. Drey Zimer, diese sind die Obere Decke, mit aichenen Drahen, und weiche Bretter, nicht minder der untere Fusz Boden mit vorbesagte bretter gelegt, die Fenster Stöck von harthen Holtz mit Glasz Scheiben durchzogen, die Thüren von waichen Holtz mit Französchken verkleidungen, und grün glaszirte Öffen versehen.
- Dasz Holtz am Gantzen Dachstuhl ist alles gut, die Schindeln aber alle vermodert, so dasz gantze Dach neu zu decken unumgänglich erforderlich ist.
- A. der Grund Risz
 - B. Grund Risz des zweyten Stocks
 - C. Die verdere Facade
 - E. Dasz Profill nach der Linie F. G.
 - H. Dasz Profill nach der Linie I. K.

4.2. Feliratok Josef Hoffmann mester nagyváradi görögkatolikus püspöki székház átépítéséhez készített tervén, 1779.

ÖStA HKA, Kartensammlungen Rb 177.

PLAN

Von der Groszwardeiner oder alhiesigen Unirtischen Bischöflichen Residenz des Grund Riss der ebenen Erden

- No 1°. Stalungen samt wagen Schupfen
 No 2°. Die Speis
 No 3°. Dto Geschier Kammer
 No 4°. Koch Zimmer
 No 5°. Die Kuchel welche zur vergrössern angetragen
 No 6°. Vier Zimer
 No 7°. Die Einfahrt
 No 8°. Dto Zimmer für Geistlichen
 No 9°. Stiegen welche von Steinen dermahlen angetragen
 No 10°. Ein Kleines Gardel.

Die vordere Faciadie welche mit einen Franzeschischen Dach Stuhl angetragen

4.3. A nagyváradí székesegyház új toronyának építési szerződése 1784.

ANSJB, Fond 169. Ep. gr. cat. din Oradea, Inv. 881. dosar 426. rola 866.

Kiadatlan

(19v)

Projectum Murarii Jacobi Eder M[agno]Varadinensis die 21^a Augusti [1]784 circa aequitos sumptus in aedificationes Turris ad Ecclesiam Cathedralem G.[raeci] R.[itus] Cathol.[icorum] M.[agno] Varadinensem

Item contractus duplici idiomate latino videlicet et germanico,⁵⁷ conceptus et necdum subscriptus, cum eodem Murario initus, ejusdem temporis.

(26v)

Anno, die, mense infrascriptis inter Ill[ustrisi]mum et Reverend[issi]mum D[omi]num, D[omi]num Moysem Drágosi G.[raeci] R.[itus] Cathol.[icorum] Ep[iscopu]m M.[agno]Varadinensem (Titl) ab una, parte vero ab altera inter Jacobem Eder, Civem, et Murariorum Magistrum Várad-Olasziensem intuita errigendae ad Cathedralem ejusdem Ritus Ecclesiam turris, M[agno]Varadini situatam sequens initus et conclusus est contractus: et quidem obligat se:

- 1mo dictus Murariorum magister, quod hanc turrim secundum conditionis infra notatas per redemptionem, seu per averisionem pro m 6 Rh. f[l]ore[n]is dico sex mille Rh. f[l]ore[n]is in conformitate exhibitae delineationis⁵⁸ errigere atque ita perficere velit, sitque obligatus ut:
- 2° labor murarius in altitudinae orgiam hungaricam 13 consequentur:
- 3^{tio} ut labor asciarius sive tectum sumpta ab altitudine muri proportione 9 Or. h. et 6 pedes indusa cruce complaetatur: haec tamen conditio quoad formam structurae et exinde onasciturae figurae aut formae ita intellegenda est, ut # 4to, siquidem exhibitae per Murariorum Magistrum tecti delineatio quod formalitatem haud sit acceptata, idem, ubi ad opus deventum fuerit, aliquot ordinum formas praesentare, et quam sive cupro, sive domum lamini operienda sit Turris, Ill[ustrisi]mus D[omi]nus contractus elegerit secundum etiam, servata omni debita proportione Tectum construere teneatur:
- 5° ad id quoque Magister Murarius observandum obligatibus, ut fenestre major heutignam in aequali situ cum Tecto Ecclesiae, verum in enimentiori [?] situ collacetur:
- 6° globus ex lamina et crux ex ferro solidis, et in magnitudine altitudini operis commensurata, atque utrumque bono et pineque auro ad [...] obducta esse debet.
- 7° siquidem delineatio duas exhibeat fenestras unam quippe majorem quadraturam oblongam, conf. cralibert ferreis, aliam vero ovalem, ad eas etiam debite cintinenedas Magister Murarius obligatus sit; non secus
- 8° idem obligatur portam principalem per quam ingressuo ad turrim pralebit, ex ligno quercius nitide elaboratam, seram vero gallicam, stanuo abductum parere; aliae vero 3 portae, utpote una seque accessimus ad turrim in ipsa turri quae campanas claudit, 3^{tio} vero ex turri ad Ecclesiam abiectuae, cum seratura ordinaria esse possunt.
- 9° N^{ro} 4° vero fenestras illas ubi campanae resident, trabibus munires aut exornare magister haud obligatur, verum hoc annus, si visum fuerit, sua Illus[tr]itas in se ipsam assumit.
- 10mo Gradus circulares, ex lapide usque ad locum pulsationis [...] vero aequi usque ad campanas, alias vero, qui ex Ecclesia ad turrim deducunt, in justa et proportionata amplitudine et soliditate ex ligno duro parere obligatur.
- (27r) 11° sedem campanarum ex ligno duro, solido, et usui hinc accomodo ita construere ferroque, ubi necesse facerit debite firmare, obligatur, ut tres majores, 4^{tam} demuri minorem sustinere possit.

⁵⁷ A szerződés német változata ugyanitt található: f 21–25.

⁵⁸ A tervrajz is fönmaradt: f 18.

- 12mo Omnia materialia, sicut illa in projecto sumptum exposita habeatur, in eadem quantitate et bona qualitate propriis sumptibus magister # ita procuranda habebit, ut, si etiam casu quo plura requirentur, nullam bonificationis praetensionem formare possit, verum illa propriis sumptibus supellere teneatur: tenebitur etiam:
- 13^{tio} si quae usuabilia materialia salatur Illustritas ex Dominio suo Belényesiensi suppeditaret – eodem, non tamen alio, ac foransi [?] pretio acceptare:
- 14° Labores reliquorum opificum, signanter lapicidae, ferrarii, arcularii, serarii, ritiarii, laminarii, ac demum lignarii suis pariter sumptibus, et quidem in bona qualitate velut in projecto sumptuum expositi sunt, procurabit e contra
- 15° Sua Illus[tri]tras semet obligat, quod, ne structura haec remoram quampiam; aut defectum patiatur, proportionatas de tempore in temporis summas anticipare, una autem postquam
- 16° Turris haec ad suam prefatam consistentiam perducta, omnes conditiones tam in hoc contractu quam et in projecto expressae adimpletae fuerint, residuam praetensionem, quam magister in complementum pactatorum m 6 xr habiturus esset, eidem sua Illus[tri]tras citra omnem alteriorem detentionem exolare velit: pro quo
- 17° Magister Murario quoad hoc suam opus a dato consumationis tantisnem 3 annorum ita in se assumit, ut si praeter expectationem, aliqui defectus quoquunque demum nomine vocitati in eo emergerat; observanturque, eosdem propriis impenoris citra ullam bonificationum sarcire, et corrigere in solidum teneatur, sitque obstrictas: in cuius majus robar, et firmitatem contractus, per partes contractentes manu, et sigillo propriis subscriptiis, et manibus, ac singulae parti unum exemplar, suae quidem Illus[trita]ti in latino, Magistro vero Murario in germanico idiomate aequalis tamen quoad omnia tenoris extradetur. Est. Sig.

4.4. Darabanth Ignác nagyváradi püspök jelentése a Helytartótanácsnak egyházmegyéje építkezéseiről

MNL OL C 71. 370. csomó 1799. No 19.

Kiadatlan

(36r)

Serenissime Regie Haereditarie Princeps, Archi-Dux Austriae, et Palatine Excelsum Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum Domine, Domini, Benignissime, Gratosissimi, Colendissimi!

In obsequium benigno Gratosorum Celsitudinis Vestrae Regiae, et Excelsi Consilii Locumtenentialis Regii dd^o 22^{dae} January N° 1434. et alterius de 26ta february a.[nni] c.[urrentis] N° 4530. signatorum, ad demissas preces meas sub 4ta decembris a.[nni] p.[osterioris] [1]798 exhibitat. emanatorum decretorum, vigore quorum Celsitudo Vestra Regia, et Excelsum Consilium Regium, tam deductionem fundi 8500 f. ab anno [1]780, usque ultimam July [1]794, per Inclytum Exactoratum Aulicum censuratum, et elaboratum, quam mecum fine dandae uberioris dilucidationis communicari petieram, quam et consignationes per Inclytum Exactoratum Locumtenentialem a 1ma Augusti [1]794 usque ultimam octobris [1]798 elaboratus Benigna Gratiosae mecum communicatur dignabatur, humillime advolvo isthuc sub % demissas reflexiones meas, in ductu Plani Regulativi, et sensu interventae Benignae Resolutionis Regiae de 7ma Marty [1]791 depronptas, ea cum enixa interpellatione, ne siquidem summam 5340. fl[oren]or[um] 27. 3/8 xf[e]r[um] per Exactoratum Aulicum in sua deductione a summa remanentia 18922. f. 55 1/2 xf. titulo auctionis praebendarum capituli mei suberactam, submali non potuisse evincant momenta, in reflexionibus meis adducta: alia vero 2420. f. summa pro testandi facultate per denatum praedecessorem meum Moysem Drágosy depurata sit, exindeque supputari nequeat, ac proinde Remanentia fundi 8500. f. et respective 7500. f. a 1ma July [1]780 usque ultimam octobris [1]798 deductis cunctis aliis erogationibus ex fundo hoc dioecetano factis, constituat summam 17718. f. 32. xf., dignaretur Celsitudo Vestra Regia, et Excelsum Consilium Lo[cumtenentia]le Regium, praespecificatam summam remanentialem ad rationem restaurationis Ecclesiae meae Cathedralis, et Turris erectionem, quas rogatu populi, et exposcente necessitate DEI auxiliante, cum bono progressu jam etiam inchoavi anno adhuc superiore, Benigno Gratiosae applicidare, et assignare, gratiosissimoque suo voto, et praepotenti patrocinio, apud Suam Majestatem Sacratissimam, qua summum Ecclesiae hujus Patronum interposito, clementissime applacidari, atque assignari procurare, hancque summam, velut sumptus prorsus necessarios ad operis hujus continuationem, et consummationem, meamque, et fidelium meorum consolationem, ex subsequis rationum momentis resolvi facere, et quidem

1ma Quoniam Cathedra haec condigna Cathedrali Ecclesia hucdum provisiva non erat, ipsa Parochiali Ecclesia, pro Cathedrali utimur, quae etiam turri huc adusque destiniebatur, ut fideles mei nec pulsum campanarum audire possint, et ideo praedecessor (36v) quoque meus, de erigenda hic Turri, restaurandamque, Ecclesia paulo ante suum obitum sollicitus fuit, ast morte praeventus, curam hanc operamque suam in effectum deducere nequivit.

Cum autem. 2da Disunitus Magno-Varadinensis Populus Ecclesia in ipsa Civitate Várad antea destitutus, eaque in Várad Velence ad exiguam distantiam provisus, superveniente Tolerantia, impetrataque Altissimo Loco facultate, Ecclesiam, et Turrim ornatissimam in ipso foro Magno-Varadinensi e regione recte Ecclesiae meae Cathedralis, in aemulationem populi mei, ut credi par est, partim ope aliena, huic inde implorata, partim vero institutis in misero contribuyente populo collectis, atque in fine finali mutuo etiam levavit pecuniis, neque dum ex parte persolutis, aedificaverit, et elevaverit: ea propter populus meus Magno-Varadinensis me quoque saepe saepius instantissime rogavit, ut restaurandae Ecclesiae et aedificandae Turri, omnem operam quocius impenderem. Quare

3^{io} Videns ego anno superiore belli circumstantias quae me ab inchoando hoc opere adusque ut plurimum impediabant, in melius esse mutatas, planum, sumptuumque projectum, quod isthic sub //⁵⁹ erga futuram necessationem humiliter me advolvo, confici curavi, qui una cum Horologio, e campanis ad 31000. f. ascendunt. Postmodum vires nostras recensui, et quidem capitale Ecclesiae a potiori in Civitatis debitis exhaerens. Ex parte vero jam incassatum, reperi circiter 6000 f[lore]nus adessa, ego vero a parte mea aequae 6000 f. promisi, ex quibus 4000 f. effective etiam praestiti: verum maximam ego spem in fundi dioeceseos remanentia, ad necessitates dioeceseos hujus, quarum una haec est praecipua, altissime destinata collocavi, quam remanentialem summam superius praerecensitam in rationem Cathedralis Ecclesiae meae, ad Gloriam DEI, Ecclesiae Suae S. Ornamentum, et Religionis Catholicae, ejusque fidelium incrementum, et consolationem, Benignissime resolutum iri, tanto firmiter spero. Quod

4^{io} Jam anno praeterito in vere, erga iteratas Populi mei sollicitationes in conformitate delineationis superius adnexae, manum operi admoveri, et sui ex 4000 f[flore]nis illis, quos solus praestiti, incassatis item nonnullis Ecclesiae activis debitis, Turrius jam ad altitudinem 11 orgiarum aedificari curaverim, spe illa unica fretus, quod ex munificentia Caesareo Regia gratia item Celsitudinis Vestrae Regiae, et Excelsi Consilii Regii praedictam remanentialem summam ad destinatum hunc finem (37r) pie conconvertendam obtenturus sim, quae nisi Benigno-Gratioso resoluta, et assignata mihi fuerit, opus hoc incoeptum, cum summa mei, populique mei disconsolatione imperfectum manere debebit. Denique

5^{io} Amplius ego ipse pro decore Ecclesiae meae conferrem lubentissime, sed recte nunc aequae aedificari curo sat amplam Ecclesiam et Turrim in Oppido meo Belinyes, propriis unica sumptibus meis, quae facile ascendet ad 25000 f. ad quam aedificandam aequae necessitas, et convenientia me moverunt. Cum praeeexistens in ipso Oppido, quod est caput bonorum capella, ex ligneis materialibus constructa tantae evilitatis sit, ut jam fideles meos Graeco-Catholicos, numero quotidie accrescentes, nec capere amplius possit: atque in plures alias Ecclesias notabiles suscepi erogationes, ad ultimas usque vires meas quas non in cassa, sed in Spe Divina, et munificentia Caesareo Regia atque Celsitudinis Vestrae Regiae, et Excelsi Consilii Regii Benigno Gratioso patrocinio solummodo locatas habeo.

Qui in reliquo altis gratis devotus, plena mei cum submissione emorior.

Celsitudinis Vestrae Regiae et
Excelsi Consilii regii L[ocumtenentia]lis Hungarici

Magno –Varadini 3^{ia} Aprilis [1]799.
humillimus Obsq[ui]ssimus et Obligat[is]s[im]us servus
Ignatius Darabant m[anu]p[ro]pria
Ep[iscop]us M[agno]Varad[inensis] G[raeco.] C[atholicus]

4.5. Darabanth Ignác és Johann Weiss szerződése a nagyváradai székesegyház berendezésének elkészítésére

ANSJB, Fond 169. Ep. gr. cat. din Oradea, Inv. 881. dosar 426. rola 866.

Kiadatlan

(129r)

Anno [1]805 die 29^a septembris egy részről Eö Excellentiája Püspök Darabanth Ignatz Úr más felől pedig Professor Veis Úr részéről következő contractus kötött, úgy mint:

- 1°. Tartozik Veis Úr az Nagy Várad mostan már épülő Görög Catholicus Templomba az egész frontispiciumát, az Cathedralát, az Püspök nagyobb és kisebb székeket, az Asszonyok rekesztekjét, belül az Oltár felett való baldachinum formát, az sztránákat, az Canonok Urak székeiket, az két oldal Capellában való két kis oltárokat, valamint Asztalos, vagy Képfaragó munkában is tisztességesen, erősen és tisztán, a' mennyiben azok meg holt Képfaragó Boj által tökéletesen el nem készítették volna, el készíteni az már helyben hagyott Planum, és rajzolás szerint, és azt egészen készen fel is rakni.
- 2°. Tartozik a' Templomban meg kívántató székeket és, úgy négy nagy gyertyatartókat, és négy kisebb gyertyatartókat az Frontispicium Formájához és Architecturájához képest, mind asztalos, mind Képfaragó munkában tökéletesen meg csinálni, el készíteni és felállítani.
- 3°. A' mennyiben Boj Képfaragó az eddig készült munkában az Planumtól elállott volna, tartozik azon hibákat is helyre hozni, és a' Planumhoz igazítani.
- 4°. Tartozik az egész munkáról felelni, és ha azt hibásan készítené, és a' Delineatióval meg nem egyezne, tartozik azt újra el készíteni ingyen, minden fizetés nélkül.
- 5°. Nem leszen szabad Eö Excellentiájának sem legkisebb deszkáját másnak el adni, vagy fel dolgozni, mellyel ha tselekedné, tartozik minden deszkáért 5 R[ajnai] flo[renus]t fizetni.

⁵⁹ A hivatkozott dokumentumot az eredeti iratanyagban mellékelték, de itt nem közlöm.

- 6°. Tartozik maga számára és az Munkák hamarabb és jó móddal való el készítésére nézve usque 1^{am} Novembris a.[anno] c.[urrente] egy jó képfaragó legényt hozatni, hogy ehez még két Kép faragó legény és így mind ösze három képfaragó legényt hozzon, nem különben asztalossal is tartozik magát provideálni.
- 7°. Tartozik az egész munkát pro 1^a januari [1]807. elkészíteni.

Ellenben Eő Excellentiája

- 1° tartozik az egész Munkáért Kész pénzben öt ezer négy száz huszon két, id est 5422 R[enes] f[orinto]kat fizetni.
- 2do tartozik hat köből kétszeres búzát ezen folyó Esztendőben, hat köblöt pedig a jövő esztendőben adni.
- 3° Tartozik mostani Szt. Mihály vásárkor négy két esztendő sovány sertéseket adni.
- 4° Az esztergályos, és lakatos munkákat Eő Excellentiája fizeti, egyebet, úgy mint enyvet nem tartozik.
- 5° Szükséges hárs, és fenyőfa deszkákat, és más fákat Eő Excja fog adni.
- 6° mostan mindjárt munka fejében Eő Ex[cellentiá]ja anticipál ezer R[énes] f[orintoka]t, azután pedig,
- 7° Az munka készítéséhez képest fog pénzt Veis Urnak adni, úgy mind azon által, hogy 2000 R[énes] f[orin]tot az egész Summából tsak akkor fizet le Eő Ex[cellentiá]ja, midőn az egész munka kész lészen.
- 8° Azon esetre, ha az 6^{dik} Punctumját ezen contractusnak Veis Úr meg nem tartaná, és magának usque 1^{am} Novembris id. e. a jó legényt nem hozatna, Eő Ex[cellentiá]ja mivel addig egy pénzt sem tartozik adni, míg legényekkel az fent említett Punctum szerent provideálva nem lészen. Sig. ut supra.

(pecsét, püspök aláírása)

(pecsét, Johan Weiß aláírása)⁶⁰

4.6. A nagyváradai püspöki lak inventáriuma, 1805. november 29.

ANSJB, Fond 169. Ep. gr. cat. din Oradea, Inv. 12.

Kiadatlan

(külzet:)

Inventarium

Aedifitii Residentialis, fundi item ad idem aedifitium spectantis, nec non diversae suppellectilis Domesticae, ac apparatusmentorium ad Culinam, Collarium, & Stabulum pertinentium de 29ª Novembris 1805.

(22r) Consignatio

Rerum mobilium, quae in Residentia Episcopalis Graeci Ritus Catholicorum MagnoVaradinensi pro Fundo instructo relictae sunt.

In 1° Cubiculo

Nro		Frusta Nro	Praetium Rfl	aestimationale xri
1.	Egy Porcellan tarto Almarium	1	10	
2.	Fiokos Kis Almarium	1	3	
3.	Falhoz támasztó Fogás	1	1	
4.	Kiss Fogáss	1		20

In 2° Cubiculo

1.	Egy Ruha tartó Theca	1	2	
2.	Tányér tartó detto	1	2	
3.	Fenyőfa hosszú szék	1		20

In 3^{io} Cubiculo

1.	Veres Csíkos Selyem Kanapé	1		
2.	Ahoz való Szék	12	70	
3.	Maholni Fából készült Asztal	1	3	
4.	Tisza Fából Almariom	1	70	
5.	Fenyőfa Uj Nyoszolya	2	8	

⁶⁰ Ezután következnek még a részletkifizetések fölsorolása.

In 4° Cubiculo

1.	Cseresnyfa három fiókai Almariom	1	40
2.	hozzá való Asztal	1	10
3.	Tiszafa fiokos Almariom	1	10
4.	Cseresnye fa Jadzo Asztal	1	8
5.	Nád Kanapé 6 Közönséges és egy karos Szék	8	20

Az Ebédlő Szobába

1.	Barkótzafa ebédlő Asztal	1	40
2.	Zöld bőrrel be borított Kar Szék	12	218
3.	Két tranccerozo Asztal	2	5
4.	Diófa Pohárszék	1	12

Az Ambituson

1.	Étel melegítő hosszú Vas	1	2
2.	Négy bádóg Lampas	3	9

(22v)

Az Konyhába

1.	Fenyőfa Asztal	4	4	
2.	Mosogató Dézsa	1		30
3.	Nagy Vas Macska hozzá tartozando két vas lábál	3	10	
4.	Nagy Vas Nyárs	4	4	
5.	Olcska Réz Űst Labostul	2	1	
6.	Fenyőfa Tálós	1		20
7.	Olcska Vas Rostély	1		40

A mellette lévő Oldal Kamaraba

1.	Fenyőfa hosszú Asztal	1	2	
2.	Kasztrol tartó Fogás	1	2	
3.	Kemény fábul való Asztal	1	1	
4.	13 fedeles és 1 fedetlen Kasztrol 41 fl a 51 xri	13	34	51
5.	Réz Fazék 16 fl detto	2	15	36
6.	Réz Forma	1	1	
7.	Réz Pléh 5 fl detto	1	4	15
8.	Étel hordo Tabla	1		40
9.	Laska nyújtófa Táblástul	2		40
10.	Görbe Vas, vas Lapát és fogó	3	1	

A sütő Házba

1.	Fenyő Almariom	1	2	
2.	Olcska Fenyőfa Asztal	1		30
3.	Nagy sütő Tekető Labostul	2	1	

A Kultsár Szobájában

1.	Nagy fenyő Almariom	1	3	
2.	Negy szegeletű Asztal	1	1	
3.	Fenyőfa Nyoszolya	1		40
4.	Fenyőfa Fogas	1		20

A Protocollista Szobájába

1.	Fenyofa nagy festetlen Almariom	1	
2.	detto festett Almariom	1	

(23r)

A Kamarába

1.	Nagy Élés Lada	1	8
2.	Nagy hoszszu Asztal	1	2
3.	Lisztartó Hordó	2	4

A Zabos Kamarába

1.	Nagy Buzatartó Hámbár	1	10
2.	Nagy Teknő	1	1

A Pinczébe

1.	Kár mentő	2	2	
2.	Tolgyfa dézsa vagy Sáfli	1		20
3.	Aszok Fak az egész Pinczébe			
4.	Olcska Borhozó Kötél	1		30
5.	Srofos vas Abronts	1	2	
6.	Kortsola	1		20

Az Istaloba

1.	Egy Vas Abrontsos Itato Dézsa	1	2	
2.	Abrak tartó Láda	1		30
3.	Nyoszolya	1	1	
4.	Vas Villa	1		30

Az Udvaron

1.	Vizi Puska	1	300
----	------------	---	-----

Sig. MagnoVaradini die 29 novemb. 1805.

Samuel Vulcan mp.

Cath. Ecclesiae G. R. C. MVarad. Canonicus

Lector, qua deputatus Capitularis (pecsét)

Ladislau Sántha

de Kiss-Csepnány I. Cottus Bihar.

Ord. Iudlium mp. (pecsét)

Stephanus Szabó mp. Jurassor (pecsét)

RÖVIDÍTÉSEK

Állami és egyházi intézmények

- ANSJA – Arhivelor Naşionale Serviciul Judeţean Alba, Alba Iulia (Gyulafehérvár)
 ANSJB – Arhivelor Naşionale Serviciul Judeţean Bihor, Oradea (Nagyvárad)
 DAZO – Derzhahsky Arkhiv Zakarpatskoi Oblasty, Berehovo
 (Kárpátaljai Területi Állami Levéltár Beregszászi Részlege)
 GKPL – Görögkatolikus Püspöki Levéltár, Nyíregyháza
 IMM – Iparművészeti Múzeum, Budapest
 MNL OL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Budapest
 MTA – Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
 NBRML – Nagy Szent Bazil Rend Máriapócsi Levéltára, Máriapócs
 OSZK – Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
 ÖStA HKA – Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv, Wien

Kézirat

Historia Domus – Historia Collegii Homonna-Ungvariensis Societatis JESU – Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya
 Levéltára, Budapest

Bibliográfia

- Acta Cassae*, 1973, *Acta Cassae Parochorum. Nagyváradai, Munkácsi, Besztercebányai, Pécsi, Rozsnyói, Szombathelyi és Szepesi Egyházmegye 1733–1779*, szerk. HENSZLMANN Lilla, Budapest (A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának Forráskiadványai, IX).
- AGGHÁZY Mária 1959, *A barokk szobrászat Magyarországon*, I–II, Budapest.
- ANDREESCU, Ana 2004, *Cartea românească în veacul al XVIII-lea*, Bucureşti.
- BAÁN István 1995a, *Turkia metropoliája. Kísérlet a bizánci egyházi szervezet rekonstrukciójára a Szent István-kori Magyarországon*, in H. TÓTH István (szerk.), *Az ortodoxia története Magyarországon a XVIII. századig*, Szeged, 26–34.
- BAÁN István 1995b, *Turkia metropolitája, Századok*, CXXIX, 1167–1170.
- BAÁN István 1997, *Ortodoxok és görögkatolikusok Miskolcon a XVIII. században*, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 1997/1–2, 5–18.
- BAÁN, István 2010, *La nomina di András Bacsinszky a vescovo di Munkács*, *Folia Athanasiana*, 2010/12, 27–50.
- BABJAK, Ján et alii (red.) 2005, *Gréckokatolícky katedrálny chrám sv. Jána Krstiteľ'a v Prešove*, Prešov.
- BALAJTHY József 1828, *A' Csernek-hegyi Klastrom*, *Felső Magyar-Országai Minerva*, IV, 76–92.
- BALAJTHY József 1829, *A' Munkátsi Klastrom bővebb esmertetésének folytatása*, *Felső Magyar-Országai Minerva*, V, 869–903.
- BALAJTHY József 1836, *Munkács azaz Munkács városának és várának topographiai, geographiai, historiai és statistikai leírása*, Debreczen.
- BÂRLEA, Octavian 1966, *Ostkirliche Tradition und westlicher Katholizismus, die Rumänische Unierte Kirche zwieschen 1713–1727*, München (Acta Historica, VI).
- BASILOVITS, Joannicius 1799/1804, *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits*, I–II, Kassa.
- BENEDIK, Christian 1996, *Organisierung und Regulierung der k.k. Generalbaudirektion und deren Landstellen*, in *Das achtzehnte Jahrhundert und Österreich. Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts*, Wien, XI, 13–28.
- BETLEJ, Andrzej 2006, *Inspiracje graficzne dle „Małej architektury” na ziemiach ruskich korony – uwagi na marginesie projektu ikonostasu katedry Św. Jura we Lwowie*, in *Praxis atque theoria. Studia ofiarowane profesorowi Adamowi Matkiewiczowi*, Kraków, 55–76.
- BIBÓ István 1973, *Egy sajátos későbarokk építészeti emlékcsoport az Alföldön*, *Építés–Építészettudomány*, V, 509–515.
- BIBÓ István 2011, *Egy sajátos későbarokk építészeti emlékcsoport az Alföldön és a Partiumban*, in ORBÁN János (szerk.), *Stílusok, művek, mesterek. Erdély művészete 1690–1848 között. Tanulmányok B. Nagy Margit emlékére*, Marosvásárhely, 197–204.
- BIRÓ József 1932, *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei*, Budapest.

- BLANÁR Ödön 1913, Az ungvári Kir. Kath. Főgimnázium háromszázados története, 1613–1913, *Az ungvári királyi kat. Főgimnázium értesítője*.
- BODA Zsuzsa 2000, *Alamizsnás Szent János kultusza és annak emlékei Magyarországon*, in MIKÓ Árpád (szerk.), *Történelem – kép*, kiállítási katalógus, Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 220–230.
- BODNÁROVÁ, Miroslava–CHMELINOVÁ, Katarína 2006, Umelci a umeleckí remeselníci Prešova v 16.–18. storočí, *Ars*, 39, 233–262.
- BONKÁLÓ Sándor 1996, *A rutének [ruszinok]*, Basel–Budapest.
- BORN, Robert 2004–2005, Die Domkirche in Timișoara (Temeswar) in Kontext der Habsburgischen Architektur des 18. Jahrhunderts, *Ars Transsilvaniae*, XIV–XV, 43–72.
- BOROVSKY (szerk.) [é. n.], *Szabolcs vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*, Budapest.
- BOROVSKY (szerk.) [é. n.], *Zemplén vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*, Budapest.
- BÖSEL, Richard–SALVIUCCI INSOLERA, Livia (a cura di) 2010, *Mirabili disinganni. Andrea Pozzo (Trento 1642–Vienna 1709) pittore e architetto gesuita*, Mostra in occasione del III centenario della morte dell' artista, Istituto per la Grafica Roma 5 Marzo–2 Maggio 2010, Roma.
- BUBRYÁK Orsolya 2008, „In Deo Vici” kegyesség és reprezentáció Erdődy Tamás (1558–1624) horvát bán műpártolásában, *Studia Agriensia*, 27, 261–282.
- BUBRYÁK Orsolya 2013, *Családtörténet és reprezentáció. A galgóci Erdődy-várkastély gyűjteményei*, Budapest.
- BUNEA, Augustin 1900, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728–1751)*, Blaș.
- BUNEA, Augustin 1902, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovici sau Istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaș.
- BUNYITAY Vincze 1892, *Bunyitay Vincze: Bihar vármegye oláhjai és a vallási unió*, Budapest.
- BUNYITAY Vincze 1935, *A váradi püspökség a száműzetés és az újjáalapítás korában (1566–1780)*, sajtó alá rendezte és kiegészítette MÁLNÁSI Ödön, Debrecen.
- D. BUZÁSI Enikő (szerk.) 1980, *Barokk tervek és vázlatok 1650–1760*, Kiállítási katalógus, Magyar Nemzeti Galéria, Budapest.
- CĂLUȘER, Iudita 2000, *Episcopia greco-catolică de Oradea, contribuții monografice*, Oradea.
- CIUBOTĂ, Viorel et alii (ed.) 2007, *Episcopia greco-catolică de Munkacevo, Documente/Мукачівська греко-католицька епархія, Документи*, Satu Mare–Ujgorod.
- CIUBOTĂ, Viorel et alii (ed.) 2012, *Episcopia greco-catolică de Mukacevo, Documente II/Мукачівська греко-католицька епархія, Документи II*, Satu Mare.
- ĆOROVIĆ-LJUBINKOVIĆ, Mirjana 1965, *Srednjevekovni duborez u istočnim oblastima Jugoslavije* (Les bois sculptés du Moyen Age dans les régions orientales de la Yougoslavie), Beograd.
- CRISTACHE-PANAIT, Ioana 1970, Cu privire la unele monumente din Țara Făgărașului în lumina relațiilor cu Țara Românească, *Buletinul Monumentelor Istorice*, XXXIX, Nr. 2, 30–32.
- CRISTACHE-PANAIT, Ioana 1971, Un Zugrav din Țara Românească în Transilvania în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, 16, 325–327.
- ДАВИДОВ, Динко 1970, Иконе XVIII века из николаевске цркве Старом Сланкамену, *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, 6, Нови Сад, 335–342.
- ДАВИДОВ, Динко 1976, *Српска графика XVIII века*, Београд.
- DAVIDOV, Dinko 2005, *A szentendrei szerb ortodox templomok*, Szentendre.
- DEJEU, Petre 1926, *Așezămintele culturale din municipiul Oradea și județul Bihor*, Oradea.
- DELUGA, Waldemar 1994, Les gravures orthodoxes et greco-catholiques de XVIIième et XVIIIième siècles, *Revue des études slaves*, LXVI, 267–284.
- DELUGA, Waldemar 1996, Prints for a Monastery in Kiev, *Print Quarterly*, XII, 30–40.
- DELUGA, Waldemar 2000, A Matham „Virgin” in Kiev, *Print Quarterly*, XVII, 284–287.
- DELUGA, Waldemar 2003, *Grafika z kregu Ławry Pieczarskiej i Akademii Mohylańskiej XVII i XVIII wieku*, Kraków.
- DELUGA, Waldemar 2004, Prints from the Pochayv Monastery, *Print Quarterly*, XXI, 282–289.
- DERCSÉNYI Balázs–HEGYI Gábor–MAROSI Ernő–TÖRÖK József 1991, *Katolikus templomok Magyarországon*, Budapest.
- DESCHMANN, Alajos 1990, *Kárpátalja műemlékei*, Budapest.
- DIPLICH, Hans 1972, *Die Domkirche in Temeswar. Ein Beitrag zu ihrer Baugeschichte*, München.
- DIVALD Kornél 1904, Eperjes újabb templomai, *Művészet*, 3, 195.
- DUDÁS Bertalan 1987, *A baziliták szerepe a hajdúdorogi egyházmegye életében*, in TIMKÓ Imre (szerk.), *A Hajdúdorogi Bizánci katolikus Egyházmegye Jubileumi Évkönyve 1912–1987*, Nyíregyháza, 103–115.
- DUDÁS Bertalan 2007, *Emlékeim*, Budapest.
- ДУЛИШКОВИЧЪ, Иоаннь 1874, *Историческія черты Угро-Русскиѣ*, Унгварь.
- DUMITRAN, Ana 2008, Zugravii Iacov și Toader: reconsiderări biografice, *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 12/1, 120–154.
- DUMITRAN, Ana–CUCUI, Elena–DANIELA–MIHU, Elena–POP, Saveta–FLORICA 2010a, *Iacov Zugravul*, Alba Iulia.
- DUMITRAN, Ana 2010b, Un zugrav de elita: Grigore Ranite, *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 14/I, 83–98.

- DUMITRAN, Ana 2011, Iconostasul catedralei din Blaj, între Ștefan Tenetchi și Grigore Ranite, *Ars Transilvaniae*, XXI, 69–78.
- DUMITRAN, Ana 2012, I pittori della Cattedrale greco-cattolica di Blaj, *Arte Cristiana*, C, 101–114.
- DUMITRAN, Daniel 2005, *Un timp al reformelor: Biserica Greco-Catolică din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob, 1782–1830*, București.
- DUMITRESCU, Florentina–CREȚEANU, Radu 1964, Elemente din veacul al XVIII-lea la biserica din Leordeni (com. Popești-Leordeni, oraș București), *Studii și cercetări de Istoria Artei*, 11, 295–306.
- DUMITRESCU, Florentina 1974, Sculptura în lemn brîncovenească (Studiu și repertoriu), *Pagini de veche artă românească*, III, București, 7–146.
- ÉBLE Gábor 1910, *A nagykárolyi Szentháromság-kápolna története*, Budapest.
- EMÖDI András 2009, A váradi egyházmegye 18. századi alumnusainak – papnövendékeinek és bölcsészhallgatóinak – névtára, in EMÖDI András (szerk.), *Tanulmányok Nagyvárad újkori történetéből*, Nagyvárad (Miscellanea Historica Varadinensia, I).
- ENTZ Géza 1986 (szerk.), *Szabolcs-Szatmár megye műemlékei*, I, Budapest.
- ENTZ Géza 1987 (szerk.), *Szabolcs-Szatmár megye műemlékei*, II, Budapest.
- FARBÁKY Péter 2004, *A középkor renovációja a 18. századi Magyarország barokk művészetében*, in BODNÁR Szilvia et alii (szerk.), *Maradandóság és változás. Művészettörténeti konferencia Ráckeve, 2000*, Budapest, 161–176.
- FENZL, Annemarie–WEIBENSTEINER, Johann–GUBER, Anton M. 1997, *850 Jahre St. Stephan, Symbol und Mitte in Wien. 226. Sonderausstellung Historische Museum der Stadt Wien Dom- und Metropolitankapitel Wien 24. April bis 31. August 1997 St. Stephan Historisches Museum der Stadt Wien*, Wien.
- FIRU, Nicolae 1934, *Monografia bisericei sfintei Adormiri (Biserica cu Lună) din Oradea*, Oradea.
- Floarea, 2004, *Floarea adevărului pentru pacea și dragostea de obște – Pastoroceasca poslanie sau dogmatica învățatură a bisericii răsăritului*, ed. Cristian BARTA, Meda-Diana HOTEA, Cluj-Napoca.
- FÖLDEVÁRI Katalin 2010, A máriapócsi kegytemplom votív tárgyainak története II. József uralkodása idején, *Athanasiana*, 31, 71–97.
- GALAVICS Géza 1984, Antonio Galli-Bibiena in Ungheria e in Austria, *Acta Historiae Artium*, 30, 177–233.
- GALAVICS Géza–MAROSI Ernő–MIKÓ Árpád–WEHLI Tünde 2001, *Magyar művészet a kezdetektől 1800-ig*, Budapest.
- GÁNICZ Tamás–LEGEZA László–TERDIK Szilveszter 2009, *Nemzeti szentélyünk, Máriapócs*, [Budapest].
- GARAS Klára 1955, *Magyarországi festészet a XVIII. században*, Budapest.
- GEMIL, Tahsin 1979, *Țările române în contextul politic internațional, 1621–1672*, București.
- GERASIMOVA, Julia 2004, *The Iconostasis of Peter the Great in the Peter and Paul Cathedral in St Petersburg (1722–1729)*, Leiden.
- GHIKA-BUDEȘTI, Nicolae 1936, Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia, IV. Noul stil românesc din veacul al XVII-lea, *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice*, 29, 48–49, 87–97.
- GHITTA, Ovidiu 2001, *Nașterea unei biserici. Biserica greco-catolică din Sătmar în primul ei secol de existență (1667–1761)*, Cluj-Napoca.
- GORUN, Gheorghe 2005, *Máriapócs és Erdély*, in IVANCSÓ István (szerk.), *A máriapócsi kegykép harmadik könnyezésének centenáriuma alkalmából rendezett nemzetközi konferencia anyaga*, Nyíregyháza, 91–94.
- GORUN, Gheorghe 2008, *De Camillis püspök és a Bihar vármegyei görög katolikus egyház létrejötte*, in VÉGHSEŐ Tamás (szerk.), *„Rómából Hungáriába”. Nemzetközi konferencia Joannes Josephus De Camillis (1641–1706) munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján*, Nyíregyháza, 251–256 (Collectanea Athanasiana. Studia, vol. I/1).
- GRANASZTÓI Olga 2000, A franciás műveltségű magyar arisztokrácia három különleges figurájának portréja, *Magyar Könyvszemle*, 116, 43–69.
- GRANASZTÓI Olga 2009, *Francia könyvek magyar olvasói. A tiltott irodalom fogadtatása Magyarországon 1770–1780*, Budapest (Res Libraria, III).
- GRECEANU, Eugenia 1970, Țara Făgărașului zonă de radiație a arhitecturii de la sud de Carpați, *Buletinul Monumentelor Istorice*, XXXIX, Nr. 2, 35–50.
- GRECEANU, Eugenia 2002, *Etapele de construcție ale catedralei unite Sf. Treime din Blaj*, in Marius PORUMB–Aurel CHIRIAC (coord.), *Artă românească Artă europeană. Centenar Virgil Vătășianu*, Oradea, 153–162.
- ГУСЕВА, А. А.–КАМЕНЕВА, Т. Н.–ПОЛОНСКАЯ, И. М. 1981, *Украинские книги кирлловской печати XVI–XVIII. вв.*, Киев.
- GYÖRFFY György 1987, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, II, Budapest.
- G. GYÖRFFY Katalin 1984, Adatok Hartman József kassai szobrász tevékenységéhez, *Ars Hungarica*, XII, 51–66.
- G. GYÖRFFY Katalin 2006, Festők, szobrászok, fafaragók, asztalosok, kőművesek és más mesteremberek gróf Csáky Antal szolgálatában Szendrőn a 18. század közepén. Joseph Hartman és Heinrich Schweitzer, a szendrői egykori ferences templom oltárainak mesterei, *Művészettörténeti Értesítő*, LV, 275–304.
- HODINKA Antal 1909, *A munkácsi görög katolikus püspökség története*, Budapest.
- HODINKA Antal 1911, *A munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára I. 1458–1715*, Ungvár.
- HODINKA Antal 1912, *A tokaji görög kereskedőtársulat kiváltságának az ügye 1725–1772*, Budapest (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből, 23).

- HURMUZAKI, Eudoxiu–DENSUȘIANU, Nicolae–IORGA, Nicolae 1914 (ed.), *Scieri și documente grecești privitoare la istoria românilor din anii 1592–1837. Documente privitoare la istoria românilor XIII*, București.
- Huszka, 2006, FEJŐS Zoltán (szerk.), *Huszka József, a rajzoló gyűjtő*, Budapest.
- Ikonen*, 1970, SKROBUCHA, Heinz (red.), *Ikonen 13. bis 19. Jahrnundert*, München.
- IVANIŠEVIĆ, Goran 2000, *Grkokatolicka katedrala Presvetoga Trojstva i biskupska rezidencija u Križevcima*, Zagreb.
- JANKA György 1995, Görög katolikusok a váradi rítushelynökségben Kovács Melét püspöksége idején, *Posztbizánci közlemények*, II, Debrecen, 10–19.
- JANKA György 1996a, A bécsi udvar lépései a nagyváradi és a körösi görög katolikus egyházmegyék felállításában (1775–1777), *Athanasiana*, 2, 107–116.
- JANKA György 1996b, *A máriapócsi könnyezés jegyzőkönyve a Hevenesi gyűjteményben*, in JANKA György (szerk.), *Máriapócs 1696 – Nyíregyháza 1996. Történelmi konferencia a máriapócsi Istenszülő-ikon első könnyezésének 300. évfordulóján. 1996. november 4–6.*, Nyíregyháza, 131–148.
- JANOTTI Judit 1997, Az ungvári vártemplom legújabb kutatási eredményei, *Műemlékvédelem*, XLI, 183–187.
- JÁVOR Anna 2004, *Johann Lucas Kracker, egy késő barokk festő Közép-Európában*, Budapest.
- JÁVOR Anna 2006, Céhbeliek és akadémikusok, *Ars Hungarica*, 34, 49–64.
- JOÓ Tibor 1972, Adalékok a sátoraljaújhelyi volt pálos-piarista templom, kolostor és berendezési történetéhez, *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, 11, 145–188.
- ЈОВАНОВИЋ, Милодраг 1997, *Сликарство Темшиуварске Епархије, Нови Сад*.
- JULA, Florin–NOVICOV, Ramona 2007, *Catedrala Sfântul Nicolae, The Saint Nicholas Cathedral*, Oradea.
- KAPOSSY János 1923–1924, A magyar királyi udvari kamara építészei Mária Terézia és II. József korában, *Századok*, LVII–LVIII, 584–613.
- KÁRPÁTI László 1993, A gyöngyösi „arnótok” művészeti öröksége, *Mátrai Tanulmányok*, 89–118.
- Kassai, 1904, A kassai százéves egyházmegye történeti névtára és emlékkönyve*, II, Kassa.
- KELÉNYI György 1976, *Franz Anton Hillebrandt (1719–1797)*, Budapest.
- KELÉNYI György 1978, *Az Építészeti Igazgatóság és a „hivatalos” építészet Magyarországon a XVIII. század végén*, in ZÁDOR Anna–SZABOLCSI Hedvig (szerk.), *Művészet és felvilágosodás. Művészettörténeti tanulmányok*, Budapest, 123–160.
- KELÉNYI György 2005, *A királyi udvar építkezései Pest-Budán a XVIII. században. Hatalom és reprezentáció; a hivatalos építészet formaváltozásai*, Budapest (Művészettörténeti Füzetek, 28).
- KEMÉNY Lajos 1913, Adatok művészetünk történetéhez. Kassán polgárjogot nyert művészek, *Művészet*, 12, 283.
- KEMPELEN Béla 1911, *Magyar nemes családok*, I, Budapest.
- KOLLÁR Tibor 2013 (szerk.), *Középkori templomok a Tiszától a Kárpátokig. Középkori templomok útja Szabolcsban, Beregben és Kárpátalján*, II, Nyíregyháza.
- ΚΟΥΤΕΛΑΚΗ, Χαρής Μιχ. 1996, *Ελληνες αργυροχρυσόχοοι και ξυλογλυπτες*, Αθηνά. [KOUTELAKEËS, Chareēs Michaeēs, *Helleēnes argyrochrysochooi kai xyloglyptes*, Athenai.]
- KOVÁCS András 1991, Castelul din Blaj la sfârșitul secolului al XVII-lea, *Ars Transilvaniae*, 1, 107–113.
- KOVÁCS András 2003, *Késő reneszánsz építészet Erdélyben 1541–1720*, Budapest–Kolozsvár.
- KŐSZEGHY Elemér 1936, *Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1767-ig*, Budapest.
- KRÄHLING János–NAGY Gergely Domonkos 2013, A nagyváradi székesegyház Hillebrandt-féle tervei, *Ars Hungarica*, XXXIX, Supplementum, *Tanulmányok Kelényi György tiszteletére*, 81–88.
- KRASNY, Piotr 2003, *Architektura cerkiewna na ziemiach ruskich Rzeczypospolitej 1596–1914*, Kraków.
- KRESÁNEK, Peter et alii 2009 (ed.), *Slovensko: ilustrovaná encyklopédia pamiatok*, Bratislava.
- KULCSÁR Krisztina 2004, *II. József utazásai Magyarországon, Erdélyben, Szlavóniában és a Temesi Bánságban 1768–1778*, Budapest.
- Кулић, Бланка 2007, *Новосадске дроворезбарске радионице у 18. веку*, Нови Сад.
- LACKO, Michael 1955, *Unio Užhorodiensis Ruthenorum Carpathicorum cum Ecclesia Catholica*, Roma (Orientalia Christiana Analecta, 143).
- LACKO, Michael 1961, The Pastoral Activity of Manuel Michael Olšovský Bishop of Mukačevo, *Orientalia Christiana Periodica*, XXVII, 150–161.
- LACKO, Michael 1975, *Synodus episcoporum ritus byzantini catholicorum ex antiqua Hungaria a. 1773 celebrata*, Roma (Orientalia Christiana Analecta, 199).
- LÁNGI József 2003, *A péceli Ráday-kastély falképei*, in BEREZC Ágnes–LÁNGI József, *Aranyidők a péceli Ráday-kastélyban*, Budapest, 71–114.
- LAVROV, Aleksandr 2000, *Les gravures religieuses comme médiatrices dans les échanges culturels (Ukraine et Russie des XVIe–XVIIIe siècles)*, in Eszter ANDOR–István György TÓTH (ed.), *Frontiers of Faith*, Budapest, 267–274.
- LECHNER, Gregor Martin 1981, *Maria Gravida zum Schwangerschaftsmotiv in der Bildenden Kunst*, Zürich (Münchener Kunsthistorischen Abhandlungen, IX).
- LEHOCZKY Tivadar 1904, *A beregmegyei görögszertartású katolikus lelkészségek története a XIX. század végéig*, Munkács.
- LEHOCZKY Tivadar 1996², *Bereg vármegye*, Budapest–Beregszász.

- LIȚIU, Gheorghe 1984, *Din activitatea episcopiei Oradiei (1784–1920)*, in *Din activitatea bisericească a Episcopiei Ortodoxe a Oradiei în ultimii două sute de ani*, Oradea.
- LIVIERATOU, G. 1999 (ed.), *Ἐροτελεστία και πίστη Βυζαντινὴ τέχνη και θεία λειτουργία, Ceremony and Faith. Byzantine Art and the Divine Liturgy*, Athena.
- ЛЮБЧЕНКО, В. Ф. 1981, *Львівська скульптура XVI–XVII століть*, Київ.
- LŐVEI Pál 2013, „...az akkori divat követelményeinek behódolva...” A felsőhídvégi Hiemer–Jeszenszky-kastély és falképeinek sorsa, *Ars Hungarica*, XXXIX, Supplementum, 141–150.
- LÖWE, Regina 1975, *Die Augsburger Goldschmiedewerkstatt des Matthias Walbaum*, München.
- LUPEANU, Alexandru 1922, *Călăuza Blajului*, Blaj.
- LUPIS I. Sylvester 1899, *Mária-Pócsi Nefejejs vagyis a Pócsi Boldogasszony csodatevő, könnyező képének hiteles története, csodái, búcsui imák és énekek füzére*, Ungvár.
- LUTSKAY, Michael [LUCSKAY Mihály] 1990, *Historia Carpatho-Ruthenorum. Sacra, et Civilis, antiqua et recens usque ad praesens tempus. Ex probatissimis authoribus Diplomatibus Regiis, et Documentis Archivi Episcopalis Dioecesis Munkacsensis elaborata*, *Науковий збірник музею української культури в Свиднику* 16., Prešov.
- LUTSKAY, Michael [Lucskay Mihály] 1992, *Historia Carpatho-Ruthenorum. Sacra, et Civilis, antiqua et recens usque ad praesens tempus. Ex probatissimis authoribus Diplomatibus Regiis, et Documentis Archivi Episcopalis Dioecesis Munkacsensis elaborata*, *Науковий збірник музею української культури в Свиднику* 18., Prešov.
- LUXOVÁ, Viera 1975–1976, Príspevok k tvorbe Jozefa Hartmanna, *Ars*, 9–10, 53–78.
- MAGYAR András 1996, *Az eredeti könnyező máriapócsi ikon története*, in JANKA György (szerk.), *Máriapócs 1696 – Nyíregyháza 1996. Történelmi konferencia a máriapócsi Istenszülő-ikon első könnyezésének 300. évfordulóján. 1996. november 4–6.*, Nyíregyháza, 85–96.
- MAKKAI László–SZÁSZ Zoltán 1986 (szerk.), *Erdély története 1606-tól 1830-ig*, II, Budapest.
- MANZI, Joannes Dominicus 1961², *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, vol. 35, Graz.
- MARTON József 2003, A gyulafehérvári vallási unió (1697–1701). Apor István és Baranyi Pál László szerepe az unió létrejöttében, *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Catholica Latina*, XLVIII, 111–120.
- Mátyás király*, 2008, MIKÓ Árpád–VERŐ Mária (szerk.), *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század)*, Budapest.
- MEDELEANU, Horia 1983, Documente referitoare la pictorul bănaţean Ştefan Teneţchi, *Studii şi cercetări de Istoria Artei*, XXX, 72–81.
- МЕНЯЙЛО, В. А. 2005, *Иконы из Вознесенского монастыря Московского Кремля*, *Научные каталоги, Музеи Моск. Кремля*, Москва.
- MÉSZÁROS Károly 1861, *Ungvár története, a legrégibb időkől maig*, Pest, 1861.
- MEYENDORFE, John 2001, *Birodalmi egység és keresztény szakadások. Az egyház 450 és 680 között*, Budapest.
- МИХАЙЛОВИЋ, Радмила 1979, Прва зона спроког иконостаса XVIII века. *Зборник Филозофског факултета, Београд*, XIV/1, 279–322.
- MIHALIK József 1906, *Vezető a sárosvármegyei Múzeum gyűjteményeiben Bártfán*, Kassa.
- MIHALIK Sándor 1961, Versuch einer Zentrelisierung des ungarischen Punzierungswesens, *Acta Historiae Artium*, VII, 251–301.
- MIRON, Greta-Monica 2004, *Biserica Greco-Catolică din Transilvania. Cler şi enoriaşi (1697–1782)*, Cluj-Napoca.
- MIRON, Greta-Monica–CRĂCIUN, Maria 2010, *Tipografia de la Blaj şi comunicarea religioasă în societatea transilvăneană a secolului al XVIII-lea*, in IONUȚ COSTEA et alii (coord.), *Istoria culturale cultura istoriei, Omagiu Profesorului Doru Radosav la vârsta de 60 ani*, Cluj-Napoca, 116–151.
- MISKOLCZY Ambrus–V. ANDRÁS János 1995, A balázsfalvi könnyező ikon irataiból, *Európa, Balcania-Danubiana-Carpathica, Annales (Cultura-Historia-Philologia)*, 2B, Budapest, 423–469.
- MOISESCU, Octavian 1972, Contribuții asupra tipologiei monumentelor dispărute ale Mitropoliei Bălgradului, *Studii şi Cercetări de Istoria Artei*, 19, 289–290.
- MOLNÁR Antal 2005, *Mezőváros és katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században*, Budapest (METEM Könyvek, 49).
- MOLNÁR Antal 2008, *A szerb ortodox egyház és az uniós kísérletek a 17. században*, in VÉGHSEŐ Tamás (szerk.), „Rómából Hungáriába”. *Nemzetközi konferencia Joannes Josephus De Camillis (1641–1706) munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján*, Nyíregyháza, 43–54 (Collectanea Athanasiana. Studia, vol. I/1).
- MOLNÁR Antal 2009, *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*, Budapest.
- Monumenta Ucrainae*, 1973, Alexander BARAN (collegit), *Monumenta Ucrainae Historica XIII. De processibus canonicis Ecclesiae Catholicae Ucrainorum in Transcarpathia*, Romae (Editiones Universitatis Catholicae Ucrainorum S. Clementis Papae).
- MORAVCSIK Gyula 2003², *Bizánc és a magyarság*, Budapest (Kisebbségkutatás Könyvek).
- MRAZ, Gerda–SCHLAG, Gerald 1980 (szerk.), *Maria Theresia als Königin von Ungarn*, Eisenstadt.
- NAGY Kornél 2012, *Az erdélyi örmények katolizációja (1685–1715)*, Budapest.
- NAGY Márta 1990, *Nikolasz Ioannu Talidorosz (Jankovicz Miklós) kb. 1750–1817 fadaragó mester egri műhelye, Zounuk (A Szolnok megyei Levéltár Évkönyve)*, 5., Szolnok, 9–25.

- NAGY Márta 1994, *Ortodox ikonosztázionok Magyarországon*, Debrecen.
- NAGY Márta 1998, *A magyarországi görög diaszpóra egyházművészeti emlékei*, I, Debrecen.
- NAGY Miklós 1868 (szerk.), *Magyarország képekben. Honismertető album*, II, Pest.
- NIKOMANOS, Nikos 1997, *Wood-Carving on Mount Athos*, in Athanasios KARAKATSANIS (ed.), *Treasures of Mount Athos*, Thessaloniki, 2007, 291–297.
- NILLES, Nicolaus 1885, *Symbolae ad illustrandam Historiam Ecclesiae Orientalis in Terris Coronae S. Stephani*, I–II, Oeniponte.
- PÁCLIȘANU, Zenovie 2006³, *Istoria Bisericii Române Unite, Târgu-Lăpuș* (Historia, IV).
- PALL, Francisc 1997, *Inochentie Micu-Klein exilul la Roma 1745–1768*, I, Cluj-Napoca.
- PALLADIO, Andrea 1982, *Négy könyv az építészetről*, ford. HAJNÓCZY Gábor, Budapest.
- PĂNOIU, Andrei 1975, *Mobilierul vechi românesc*, București.
- PAPASTRATOS, Dory 1990, *Paper Icons. Greek Orthodox Religious Engravings 1665–1899*, I, Athens.
- PAPP György 1942, *A munkácsi egyházmegye székeskáptalanjának statutumai*, Ungvár.
- PAPP Klára 1987, Balkáni kereskedők a XVIII. századi Bihar megyében, *A Hajdú-Bihar megyei Levéltár évkönyve*, 14, 11–27.
- PAPP Szilárd 2012, „...Ad veterem plane formam a solo restituit...” *A gyulafehérvári székesegyház gótikus főszentélyének 18. századi bontása és visszaépítése*, in PAPP Szilárd (szerk.), *A gyulafehérvári székesegyház főszentélye*, Budapest, 131–196.
- PĂRVULESCU, Dorina Sabina 2008, *Un caiet de modele de zugrăvie din secolul al XVII-lea*, [Timișoara].
- PEKÁR, Basilius 1956, De erectione canonica eparchiae Mukacoviensis, *Analecta OSBM II. Sectio I.*, Romae, 93–127.
- PÉTER I. Zoltán 2008, *Nagyvárad műemlék épületei*, Nagyvárad (Partiumi Füzetek, 49).
- PÉTER Márta 1990 (szerk.), *Barokk és rokokó. Kiállítás az Iparművészeti Múzeum gyűjteményeiből*, I, Budapest.
- PETNEKI Áron 2010, Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopus. A 18. századi magyar püspökök hatalmi reprezentációjának kérdéséhez, *Barokk. Historia – Literatura – Sztuka. Barokk. Történelem – Irodalom – Művészet*. Különszám, Warszawa, 257–284.
- PETROV, Aleksei L. 1998, *Medieval Carpathian Rus': the oldest documentation about the Carpatho-Rusyn Church and Eparchy*, Edited with a bio-bibliographic introduction by Paul Robert MAGOCSI, New York.
- PETROVÁ-PLESKOTOVÁ, A. 1983, *Maliarstvo 18. storičia na Slovensku*, Bratislava.
- Physiologus*, 1986, *Physiologus*, ford. MOHAY András, Budapest.
- PIRIGYI István 1990, *A magyarországi görögkatolikusok története*, II, Nyíregyháza.
- POHL, Brigitte 1968, *Das hofbauamt – Seine Tätigkeit zur Zeit Karls VI. und Maria Theresias*, Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der Philosophischen Fakultät der Universität Wien, Wien.
- POP, Ștefan 1913, Din istoria bisericescă a Bihorului – Ultimii arhidiaconi-vicari ai episcopului latin, *Cultura Creștina*, III, 363–369.
- POPESCU, Elena 1997, L'iconostase de la cathédrale métropolitaine la Sainte Trinité de Blaj – influences baroques, *Analele Banatului. Artă, Serie nouă II*, 117–130.
- ПОПОВИЧ, М. М. 2008, *Мукачевский Свято-Николаевский православный монастырь*, Ужгород.
- POPOVIĆ, Vukica 1996, *Srpski spomenici u Rumuniji*, Subotica.
- PORUMB, Marius 1984, Un valoros ansamblu de pictură și sculptura din secolul al XVIII-lea la Vadu Crișului, *Acta Musei Napocensis*, XXI, 561–564.
- PORUMB, Marius 1995, Catedrala Sfânta Treime din Blaj la 1751, *Acta Musei Napocensis*, XXXII, II, 353–357.
- PORUMB, Marius 1998, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania, sec. XIII–XVIII.*, București.
- PORUMB, Marius 2003, *Un veac de pictură românească din Transilvania secolul XVIII.*, București.
- ПРИЙМИЧ, Михайло 2007, *Перед лицем твоім. Закарпатський Іконостас*, Ужгород.
- PRIJMICS, Mihajlo 2013, *Az ungvári Szent Kereszt görögkatolikus székesegyház és a püspöki palota konzisztórium termének falképei*, in KOLLÁR 2013, 405–407.
- PUSKÁS Bernadett 1995, A máriapócsi kegytemplom és bazilita kolostor, *Művészettörténeti Értesítő*, 44, 169–191.
- PUSKÁS Bernadett 1996a, *A Pócsi Mária és a Kárpát-vidéki Istenszülő kegyképek*, in JANKA György (szerk.), *Máriapócs 1696 – Nyíregyháza 1996. Történelmi konferencia a máriapócsi Istenszülő-ikon első könnyezésének 300. évfordulóján. 1996. november 4–6.*, Nyíregyháza, 97–117.
- PUSKÁS Bernadett 1996b, *Ikon és Liturgia. A görög katolikus egyház művészeti emlékei. 17–19. század*, Nyíregyháza.
- PUSKÁS Bernadett 2002, A történelmi munkácsi egyházmegye festészete a 18. században. Újabb adatok a vezető mesterek tevékenységével kapcsolatban, *Athanasiana*, 14, 153–162.
- PUSKÁS Bernadett 2008a, *A görög katolikus egyház művészete a történelmi Magyarországon. Hagyomány és megújulás*, Budapest.
- PUSKÁS Bernadett 2008b, *De Camillis püspök portréja és a munkácsi püspökök arcképcsarnoka*, in VÉGHSEŐ Tamás (szerk.), *„Rómából Hungáriába”. Nemzetközi konferencia Joannes Josephus De Camillis (1641–1706) munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján*, Nyíregyháza, 295–313 (Collectanea Athanasiana. Studia, vol. I/1).
- PUSKÁS Bernadett 2009a, A munkácsi görög katolikus püspökök arcképcsarnoka, *Művészettörténeti Értesítő*, 58, 95–109.
- PUSKÁS Bernadett 2009b, *Krisztus, a Nagy Főpap alakja a Kárpát-vidék ikonfestészetében*, in IVANCSÓ István (szerk.), *Liturgikus örökségünk*, X, Nyíregyháza, 2009, 67–84.
- PUSKÁS Bernadett 2010a, *Egy munkácsi főpap reprezentációs lehetőségei a 18. század végén*, in BUBRYÁK Orsolya (szerk.), *„Ez világ, mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*, Budapest, 685–694.

- PUSKÁS Bernadett 2010b, 18. századi ikon- és táblaképfestészet a görög katolikus egyház művészetében Magyarországon, *Barok. Historia – Literatura – Sztuka. Barokk. Történelem – Irodalom – Művészet. Különszám*, Warszawa, 239–240.
- PUSKÁS Bernadett 2012, *Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjtemény*, Nyíregyháza.
- RADU, Jacob 1930, *Istoria diecezei române-unite a Orășii-Mari. Scrisă cu prilejul aniversării de 150 ani dela înfișarea aceleia 1777–1927*, Oradea.
- RÓZSA György 1998, *Grafikatörténeti tanulmányok*, Budapest (Művészettörténeti Füzetek, 25).
- RUSINA, Ivan 1998 (szerk.), *Barok*, Bratislava.
- SABADOS, Marina 2010, L'iconostase de Radeanu-Bacau, *Revue Roumaine Histoire de l'Art, Série Beaux-Arts*, XLVII, Bucarest, 31–53.
- SABĂU, Nicolae 2001, *Maestri italiani nell'architettura religiosa barocca della Transsilvania*, București.
- SABĂU, Nicolae 2005, *Metamorfoze ale Barocului Transilvan. Vol. 2. Pictura*, Cluj-Napoca.
- SCHOEN Arnold 1930, *A budapesti Központi Városháza (Volt Invalidus-ház, majd Károly-kaszárnya)*, Budapest (Budapest Székesfőváros Várostörténeti Monográfiái).
- ШЕЛМИЋ, Лепосава 1978, *Дело Арсенија Теодоровића (1767–1826)*, Нови Сад.
- ШЕЛМИЋ, Лепосава/ŠELMIĆ, Leposava 2004, *Српско зидно сликарство XVIII века/Serbian 18th century Wall-painting*, Novi Sad.
- SERFŐZŐ Szabolcs 2010, A zarándokhelyek szerepe a Habsburg-dinasztia reprezentációjában a 17–18. században, *Századok*, CXLIV, 1183–1223.
- SERFŐZŐ Szabolcs 2012, *Zur Geschichte des „Pozzoismus“ in Ungarn*, in Herbert KARNER (hg.), *Andrea Pozzo (1642–1709) Der Maler-Architekt und die Räume der Jesuiten*, Wien, 111–122 (Österreichische Akademie der Wissenschaften Veröffentlichungen der Kommission für Kunstgeschichte, 11).
- ŠEVO, Liljana 2010, *Srpsko zidno slikarstvo 18. vijeka u vizantijskoj tradiciji*, Banja Luka.
- SÓLYMOS Szilveszter OSB 2000, *Szent Benedek keresztes érme*, Pannonhalma.
- SOÓS Imre 1985, *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése*, Budapest.
- SPALEKOVÁ, Eva 2013, *30 rokov, Oblastného reštaurátorského ateliéru v Levoči 1983–2013. Katalóg realizovaných reštaurátorských prác*, Levoča.
- STANCIU, Laura–HITCHINS, Keith–DUMITRAN, Daniel (ed.) 2009, *Despre biserica românilor din Transilvania: documente externe: 1744–1754*, Cluj-Napoca.
- STEFANESCU, I. D. 1932, *La peinture religieuse en Valachie et Transylvanie depuis les origines jusqu'au XIX siècle*, Paris.
- SZABOLCSI Hedvig 1972, *Magyarországi bútorművészet a 18–19. század fordulóján. Európai kapcsolatok és stíluskérdések*, Budapest.
- SZENTIVÁNYI Gyula 1943, Falkép restaurálások, *Szépművészet*.
- SZENTKIRÁLYI Miklós 2012, *Gránátalma a szárnyasoltáron. Egy restaurátorművész műhelytitkai*, Budapest.
- SZILÁRDFY Zoltán 1984, *Barokk szentképek Magyarországon*, Budapest.
- SZILÁRDFY Zoltán–TÜSKÉS Gábor–KNAPP Éva 1987, *Barokk kori kisgrafikai ábrázolások magyarországi búcsújáráshelyekről*, Budapest.
- SZILÁRDFY Zoltán 2003, *Ikónográfia – kultusztörténet. Képes tanulmányok*, Budapest.
- СИРОХМАН, Михайло/SYROKHMAN, Mykhailo 2000, *Церкви українї Закарпаття/Churches of Ukraine Zakarpathia, Львів/Lviv*.
- SZTAVROVSZKY Gyula 1896, *A krasznibródi monostor. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez*, II, 26–30., 61–63., 101–104., 141–144., 173–176., 205–208., 237–240.
- СТОШИЋ, Љиљана 1992, *Западноевропска графика као предложаку српском сликарству XVIII века*, Београд.
- TAFT, Robert F. 1978, *The Great Entrance, Rome*.
- TAFT, Robert F.–SCHULZ, Hans-Joachim 2005, *Bizánci liturgia*, Budapest.
- TAKÁCS Imre 1996 (szerk.), *Mons Sacer 996–1996, Pannonhalma 1000 éve III. A Főapátság gyűjteményei*, Pannonhalma.
- TAKÁCS Marianna 1970, *Magyarországi udvarházak és kastélyok (XVI–XVII. század)*, Budapest.
- TĂȘIDEANU, Ștefan 1913, Unirea Bihorului în 1737, *Cultura Creștina*, III, 489–503.
- TĂȘIDEANU, Ștefan 1914, Din viața și activitatea primului episcopului român de Oradea Mare, Meletie Kováts (1748–75), I, *Cultura Creștina*, IV, 259–270.
- TATAI-BALTĂ, Cornel 1995, *Gravorii în lemn de la Blaj*, Blaj.
- TATAI-BALTĂ, Cornel 1996, Considerații cu privire la icoana Maicii Domnului „care lacrimat” la moarte episcopului Petrus Pavel Aron (1764), *Ars Transsilvaniae*, VI, 57–63.
- TATAI-BALTĂ, Cornel 1998, O valoroasă xilografură de Sandu (sec. XVIII.), păstrată la Muzeul Banatului din Timișoara, *Pagini de artă românească*, Blaj, 28–41.
- TATAI-BALTĂ, Cornel 2004, Ușile împărătești ale iconostasului catedralei din Blaj, *Cultura creștina*, Serie nouă VII, nr. 3–4, 204–223.
- TATAI-BALTĂ, Cornel 2006, Icoanele împărătești ale iconostasului catedralei din Blaj, *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 10/I, 37–49.

- TATAI-BALTĂ, Cornel 2007, Ușile diaconești ale iconostasului catedralei din Blaj, *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 11/I, 312–322.
- TATAI-BALTĂ, Cornel 2008, Noi date referitoare la icoana de hram a iconostasului catedralei din Blaj, *Studia Universitatis Babeș Bolyai – Historia Artium*, I, 49–54.
- TATAI-BALTĂ, Cornel–FĂRCAȘ, Ioan 2011, *Iconostasului Catedralei Greco-Catolice „Sfânta Treime” din Blaj (Sec. XVIII)*, Alba Iulia.
- ΤΣΟΜΠΑΝΗ, Π. Τρ. 1997, *Η μεγάλη είσοδος στην Εικονογραφία*, Θεσσαλονίκη.
- TERDIK Szilveszter 2001, „Madonna delle Vittorie” – A pócsi Mária-ikon kultuszának hatásai Venetóban, in KELLER Márkus–TERDIK Szilveszter (szerk.), *Korok, világképek, egyházak*, Budapest, 123–144 (Studia Ignatiana, I).
- TERDIK Szilveszter 2003, *A Vallás, a kultúra és a nemzet emlékműve – A nagyszombati ortodox székesegyházról*, in KELLER Márkus (szerk.), *Szemközt a történelemmel*, Budapest, 49–108 (Studia Ignatiana, III).
- TERDIK Szilveszter 2005, *A pócsi Szűzanya kegyképének másolatai*, in IVANCSÓ István (szerk.), „Téged jöttünk köszönteni” Mária-pócs, 2005. november 21–22. A máriapócsi kegykép harmadik könnyezésének centenáriuma alkalmából rendezett nemzetközi konferencia anyaga, Nyíregyháza, 47–65.
- TERDIK Szilveszter 2007, Rácz Demeter, egy XVIII. századi görög katolikus mecénás, *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve*, XLIX, 333–380.
- TERDIK Szilveszter 2008, A máriapócsi kegytemplom építésére és belső díszítésére vonatkozó, eddig ismeretlen források, *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve*, L, 525–570.
- TERDIK Szilveszter 2009a, *Mária-szimbólumok a balázsfalvi székesegyház ikonosztázán*, in KERNY Terézia–TÜSKÉS Anna (szerk.), *Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára*, Budapest, 201–207.
- TERDIK Szilveszter 2009b, *A balázsfalvi kastély egykori kápolnája*, in N. KISS Tímea (főszerk.), *Colligite fragmenta! Örökségvédelem Erdélyben*, Budapest, 100–112.
- TERDIK Szilveszter 2009c, Újabb eredmények a Munkácsi Egyházmegye művészetének föltérképezésében, *Athanasiana*, 30, 119–150.
- TERDIK Szilveszter 2010a, Középkori eredetű görög katolikus templomok a történeti Szatmár vármegyében, *Athanasiana*, 32, 119–134.
- TERDIK, Szilveszter 2010b, „Sculptor constantinopolitanus” Un intagliatore greco a Máriapócs nel Settecento, in VÉGHSEŐ, Tamás (ed.), *Symbolae. Ways of Greek Catholic heritage research. Papers of the conference held on the 100th anniversary of the death of Nikolaus Nilles*, Nyíregyháza, 101–110.
- TERDIK Szilveszter 2011a, „...a mostani világnak ízlése és a rítusnak módja szerint” Adatok a magyarországi görög katolikusok történetéhez, Nyíregyháza.
- TERDIK Szilveszter 2011b, Ikonosztázionok a néhai Felső-Magyarországról budapesti múzeumok gyűjteményeiben, *Gömörország*, XII/2, 10–19.
- TERDIK Szilveszter 2011c, *Görög katolikus püspöki központ kiépítése Balázsfalván a 18. században*, in ORBÁN János (szerk.), *Stílusok, művek, mesterek. Erdély művészete 1690–1848 között. Tanulmányok B. Nagy Margit emlékére*, Marosvásárhely–Kolozsvár, 85–116.
- TERDIK Szilveszter 2011d, *Bikszád, ortodox templom*, in KOLLÁR Tibor (szerk.), *Középkori egyházi építészet Szatmárban. A középkori templomok útja Szabolcs-Szatmár-Bereg és Szatmár megyékben*, Nyíregyháza, 392–394.
- TERDIK Szilveszter 2011e, La cathédrale gréco-catholique de la saint Trinité à Balázsfalva, *Folia Athanasiana* 13, Nyíregyháza, 107–134.
- TERDIK Szilveszter 2013a, *Ungvár, vártemplom*, in KOLLÁR 2013, 196–205.
- TERDIK Szilveszter 2013b, *Szent István király tisztelete a görögkatolikus egyházban*, in KERNY Terézia–SMOHAY András (szerk.), *István a szent király. Tanulmánykötet és kiállítási katalógus Szent István tiszteletéről halálának 975. évfordulóján*, Székesfehérvár, 188–204.
- TERDIK Szilveszter 2013c, A Cantor, Schoolmaster and Painter: Findings about the Lifework of Mihály Paholcsek of Oradea, *Apulum, Acta Musei Apulensis series Historica et Patrimonium*, L, Alba Iulia, 331–349.
- TERDIK Szilveszter 2014, *Az egykori jezsuita templom székesegyházzá alakítása Ungváron*, Bacsinszky András püspök (1773–1809) idejében, in VÉGHSEŐ Tamás (szerk.), *Bacsinszky András munkácsi püspök (1772–1809). A Bacsinszky András munkácsi püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza, 197–245, 271–288. (Collectanea Athanasiana. Studia, vol. I/6).
- ТНІЕМЕ–BECKER 1930, *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, XXIV. begründet von Ulrich ТНІЕМЕ und Felix BECKER, Leipzig, Verlag von E. A. Seemann.
- ТИМОТИЕВИЋ, Мирослав 1989, Иконографија Великих празника у српској барокној уметности, *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, 25, Нови Сад, 122–124.
- ТИМОТИЕВИЋ, Мирослав 1996, *Српско барокно сликарство*, Нови Сад.
- ТОДИЋ, Branislav 1994, Anapeson, Iconographie et signification du thème, *Byzantion*, 64, 134–165.
- ТОДИЋ, Бранислав 2010, *Радови о српској уметности и уметницима XVIII века. По архивском и другим подацима*, Нови Сад.

- I. TÓTH Zoltán 1951, *Parasztmozgalmak az Erdélyi Érchegységben 1848-ig*, Budapest.
- I. TÓTH Zoltán 1998², *Az erdélyi román nacionalizmus első százada*, Csíkszereda (Múltunk Könyvek).
- TRÓCSÁNYI Zsolt 1980–1981, A Subdelegatio (Comissio) Neoaquistica és erdélyi hatásköre 1719–1745, *Levéltári Közlemények*, 51–52, 171–216.
- TRÓCSÁNYI Zsolt 1985, Bécs és Erdély 1741–1745 (A Ministerialkonferenz in Rebus Transylvanicus), *Levéltári Közlemények*, 56, 3–69.
- УДВАРИ, Иштван 1990, Два найстарши руски языково памятнику Маряповчу у Мадярскей зоз 1715 року. (Подходзенє Плачуцей Богородици), *Нова думка*, XIX, ч. 84., 15–19.
- UDVARI István 1992, *Ruszinok a XVIII. században*, Nyíregyháza.
- UNGER Emil 2001, *Magyar éremhatározó III. Ungarischer Münzbestimmer III.*, Budapest.
- UNGHVÁRY Ede 1898, A Bukócz-hegyi monostor története, *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez*, IV, 253–254., 287–289., 322–324., 356–357., 367.
- UNGHVÁRY Ede 1899, A Bukócz-hegyi monostor története, *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez*, V, 22–24., 56–58., 88–89., 116–117.
- URIEL Áldozár (SZILVAY Iván) 1907, *Kincseink, vagyis az első mária-pócsi, mikolai, második mária-pócsi, pálfalvai és klockocói csodatevő szent képek leírása*, Ungvár.
- VÁNDOR Gotfried 1985, *Az oltárépítő ferencesek munkálkodása*, Budapest (kézirat).
- VANYÓ Tihamér Aladár 1986, *A bécsi pápai követtség levéltárának iratai Magyarországról 1611–1786*, Budapest, Akadémiai Kiadó (Magyarország újabbkori történetének forrásai).
- VÉGHSEŐ Tamás 2003, Benkovich Ágoston váradi püspök működésének görög katolikus vonatkozásai, *Athanasiana*, 16, 99–122.
- VÉGHSEŐ Tamás 2008 (szerk.), „Rómából Hungáriába” Nemzetközi konferencia Joannes Josephus De Camillis (1641–1706) munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján, Nyíregyháza (Collectanea Athanasiana. Studia, vol. I/1).
- VÉGHSEŐ Tamás 2011, „... mint igaz egyházi ember...” A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése, Nyíregyháza (Collectanea Athanasiana. Studia, vol. I/4).
- VÉGHSEŐ Tamás–NYIRÁN János 2012, *Barkóczy Ferenc egri püspök kiadatlan instrukciója az Egri Egyházmegye területén élő görögkatolikusok számára – 19. századi kéziratok görögkatolikus szerzők Nyíregyházából és Fábánházáról*, Nyíregyháza (Collectanea Athanasiana. Studia, vol. II/2).
- Vera relatio*, 1776, *Vera relatio super fletu, et lachrymatione secundae sacrae Imaginis Pocsensis Beatae mariae Virginis...*, Cassovia, ex Typographia Landereriana.
- VLOBERG, Maurice 1958, *The iconography of the Immaculate Conception*, in E. D. O’CONNOR (ed.), *The Dogma of the Immaculate Conception: history and significance*, South Bend, Notre Dame, 463–506.
- VUKOSZÁVLYEV Zorán 2011, *Újabb adatok egy sajátos későbarokk emléksoporthoz*, in TÓTH Áron (szerk.), „És az oszlopok tetején lilimok formáltattak vala” *Tanulmányok Bibó István 70. születésnapjára*, Budapest, 155–160.
- WEIGER, Alexander 1990, *Grossweikersdorf. Pfarrkirche St. Georg. Erdiözese Wien*, Salzburg (Christliche Kunstätten Österreichs, Nr. 191).
- WURZBACH, Constant von 1891, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich LX*, Wien.
- ZACHARIAS, Thomas 1960, *Joseph Emanuel Fischer von Erlach*, Wien–München.
- ЗАПАСКО, ЯКИМ-ІСАЄВИЧ, Ярослав 1984, *Пам’ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. Книга друга. Частина перша (1701–764)*, Львів.
- ZSATKOVICS K. György 1891, Egy püspök szentelés a múlt században, *Kelet*, IV/46, 2–3.

SZILVESZTER TERDIK
*Greek Catholic Episcopal Centres in Hungary in the 18th Century:
 Art and Representation*

OVERVIEW

The historical situation

Under the leadership of their priesthood, the Orthodox communities of the Kingdom of Hungary and of Transylvania would establish union with the Roman Catholic Church from the mid 17th century (Ungvár / Uzhhorod–1646; Gyulafehérvár / Alba Iulia–1697). The unions were based on the endorsement of the Creed of the 1439 Council of Florence, with emphasis on four Catholic theological doctrines (papal primacy, Filioque, the existence of purgatory and the proper use of unleavened bread). Communities embracing the union received guarantees that their Byzantine rite and other ecclesiastical traditions would remain unaltered. In addition to theological unity, the union also offered another change, which, on account of the substantial betterment of its social status it promised to afford, was clearly important from the point of view of the priesthood involved in the process of unification: The Sovereign intended to grant them the same rights as the ones bestowed upon the Catholic clergy centuries before. It is easy to understand what a profound effect such a pledge had on the Orthodox priesthood, regarded as inferior and kept in the state of serfdom.

Owing to the difficult circumstances obtaining in international and domestic politics, it was only by the final decades of the 18th century that the Greek Catholic churches created through the unions could truly consolidate. The difficulties present in domestic politics at the end of the 17th century, as well as the wars raging well into the early 18th century were obviously not conducive to the consolidation of the new religious formation. As a result of efforts aimed at changing the social status of the priesthood and enforcing the privileges of the clergy provided through the unions, the estates of the realm, reading the Monarch's acts as attacks on their ancient rights, would be in a position to hinder the fulfilment of the promises made as part of the unions for a number of decades to come. The situation was further complicated by the fact that the status of the new clergy within the Catholic Church would evolve in a way slightly different from what could have been expected on the basis of the force of the initial impetus. In consequence of the Council of Trent, following the official declaration of unification, the 'Greek' partner would be regarded as fully subordinate in status. This view would go as far as creating an arrangement in which Greek Catholic bishops would become dependent on local Latin-rite bishops in one way or another. Even though, in 1721, the Pope established a canonically independent eparchy for the Eastern Catholics in Transylvania with its seat in Fogaras / Făgăraş which, despite being under the jurisdiction of the Archbishop of Esztergom, became an autonomous diocese and gained its independence from the Latin-rite bishop of Transylvania, the Royal Court required that the Eastern Catholic bishop accept the so-called 'theologian's institution', mandating the presence and sustenance of a Jesuit, assigned to the bishop, safeguarding the purity of faith.

The development of the status of the Eparchy of Munkács / Mukacheve, with its beginnings dating back to centuries earlier, would be even more problematic. As, from the end of the 17th century, it was not considered to be a proper diocese founded in accordance with Catholic Canon Law, its bishop would be seen as the Byzantine-rite suffragan of the Latin-rite diocesan bishop with local authority, the former, as a rule, granted fewer rights than a diocesan bishop. It was within such a structure that the Byzantine-Rite Vicariate, to be seen as the predecessor of the Eparchy of Nagyvárad / Oradea, was formed, but the faithful of the southern counties of the Kingdom of Hungary, in union with Rome, were also organised in a similar framework. By the middle of the 18th century, these circumstances led to the deterioration of relations between the two rites within individual dioceses (especially in those of Munkács / Mukacheve and Nagyvárad / Oradea). The resultant situation, not devoid of scandals, either, called for firm intervention by the Monarch. Even despite the position of the Holy See to the contrary, maintained for a long time, Maria Theresa was able to accomplish the canonical establishment of the Eparchies (Munkács / Mukacheve in 1771, Nagyvárad / Oradea and Kőrös / Križevci in 1777).

In the middle of the 18th century, the social status of the priesthood in union with Rome considerably improved thanks to the (largely state-supported and efficient) eradication of anti-union movements, as well as the church policies of Maria Theresa and Joseph II. In terms of the 'denominational organisation' of communities commencing in the late 17th century, as much as it could be implemented inside the Catholic Church, significant advances were made. By the end of the century, in every Greek Catholic eparchy, the organisational and financial background of institutions corresponding to Catholic praxis was created, in close resemblance to the form well established in Latin-rite dioceses and thoroughly refined under the influence of the Council of Trent. The construction of the episcopal centres (cathedral, episcopal palace, seminary, etc.) could begin after the fixed revenues of individual eparchies were satisfactorily secured.

Identity and art

The bishops achieving union with Rome were not in an easy situation as they were strained by a dual expectation. On the one hand, the faithful expected them to increase awareness about Eastern tradition and to continue to cherish them. On the other hand, the Holy See and the Court demanded that the Catholic reform criteria outlined by the Council of Trent be executed. However, meeting this twofold expectation entailed some conflicts. The local Latin-rite clergy, witnessing the endurance of 'schismatic' customs, would often question the true Catholicity of these bishops. Conversely, any adoption of Western forms and traditions would be regarded by their own faithful as the betrayal of the ancient faith.

It was from this perspective that the author attempted to review the artistic productions of episcopal centres constructed in the course of the 18th century, with particular emphasis on cathedrals, in an endeavour to determine how the ecclesiastical- and self-image of a religious community evolving and transforming as a result of the union are manifested in the works of art found in those locations. An effort was also made to explore what considerations defined and what external and internal circumstances influenced the choices of models and masters by individual bishops. Apart from the historical context, the artistic programme reflected in the cathedrals also represents the ideals the respective bishops intended to show as examples to be followed by their clergy and the faithful as well, in the future.

The outlines of the research project in space and time

The book presents a discussion on the centres of two Hungarian and one Transylvanian eparchy (i.e. Munkács / Mukacheve, Fogaras / Făgăraş and Nagyvárad / Oradea). The Eparchy of Kőrös / Križevci was not included in the present study on account of its peripheral nature, insignificant size and relevance, as well as due to the fragmentation of its baroque heritage.

The heritage of the eparchies founded in the 19th century is not described extensively as it was essential to begin the description of earlier episcopal centres by conducting basic investigations. This could be partly accounted for by historical reasons: The centres of all three eparchies are situated outside the contemporary borders of Hungary, in the territories of successor states where, due to the Stalinist regimes in those countries, the Greek Catholic churches were obliterated after 1948, and their physical extermination was also started. In such a historical situation, episcopal cathedrals were relegated to the status of an Orthodox parish church, and the episcopal palaces and the seminary buildings were used for different purposes, and even their demolition was considered on several occasions. Research could only begin after 1990, in the face of severe hardships owing to the restitution-related strife of the Greek Catholic Church, as, till recent times, various authorities would be hampering research into archival materials collected by the state. Even when some specimens of the heritage concerned were featured in publications issued in Communist times, their primeval denominational relations would not be disclosed. Research initiatives starting after the regime change yielded new findings supported by state-of-the-art in-depth methods with a history-of-art focus only with regard to the Eparchy of Munkács / Mukacheve. In this respect, the contribution of Bernadett Puskás and Ana Dumitran are particularly noteworthy.

Over the past few years, partly through scholarship and grants, the author has been provided with the opportunity to research in Ukrainian and Romanian state archives along with Hungarian state-owned and ecclesiastical archives, as well as in the State Archives of Vienna. As an outcome of the work completed, a large amount of new data on the architectural history of the respective ecclesiastical centres and the creation of their interior furnishings and decorations has been recovered. The interpretation and presentation of these findings constitute a considerable part of the study.

Contexts of representation

The question of the artistic representation associated with secular and ecclesiastical power did not leave the discipline of the history of art unaffected, either. Only a handful of the individual areas of episcopal representation could be demonstrably linked to the activities of Greek Catholic bishops since their social and ecclesiastical position greatly differed from that of Latin-rite bishops. Their family-related and social background was characteristically defined by the fact that they were members of the lesser nobility, freemen or individuals born into priestly families; noblemen, aristocrats and even people of bourgeois descent were not to be found in their ranks. Under such circumstances, one may encounter no family fortune, no sense of self-consciousness stemming from the historic role of families, and hence no fundamental sources of personal representation.

As opposed to Latin-rite bishops, they did not have secular power, either, and there were no counts or state officials among them. It was at the end of the reign of Maria Theresa that they would begin to receive various titles from the Sovereign, and only at the end of the 18th century, not without major difficulties, was it decided in what form they could participate in the work of Parliament.

In terms of practising episcopal representation, they were left with opportunities only in areas connected with the ecclesiastical roles of the episcopal office, i.e. representation in the liturgy, in the liturgical space, as well as in the episcopal pa-

lace. In contemporary sources, however, even such instances are recorded sporadically. Regarding the initial period, it would be inappropriate to use the term ‘Greek Catholic episcopal court’ as the bishops, being monks (at least till the end of the 18th century), would predominantly live in monasteries or, at best, would strive to ensure that their seats would be set up in Basilian convents or in their vicinity. The function of separate episcopal quarters independent of monasteries would be reinforced only during the last third of the 18th century. This situation opened new avenues for representation, too.

The representative role of episcopal palaces is only briefly addressed in the study since sufficient material enabling the formulation of well-founded conclusions derived from the exploration of that area has not been amassed yet. The devastation experienced over recent decades has mostly affected such buildings.

The organisational/structural transformation of episcopal centres

In line with Byzantine tradition, only monks were eligible to serve as bishops. A bishop had to swear a monastic oath even if he was elected as a widowed priest and had never before lived in a monastery. Efforts would be made to respect this tradition in Hungary as of the initial period of the union.

As a rule, the bishops of Munkács / Mukacheve would be Basilian monks, so the episcopal dwelling was provided in the St Nicolas Monastery of Munkács / Mukacheve. This equilibrium would begin to be upset in the early 18th century in consequence of initiatives demanding the separation of the revenues of the Monastery and of the bishop, culminating in a set of circumstances in which the bishop, who was a monk at the same time, was forced to abandon his monastery and to start a new life in town. Although Bishop Mihály Mánuel Olsavszky (1742–1767) must have had a clear sense of the unconventionality of the situation, he no doubt acquiesced because, subsequently, he would begin building a separate episcopal residence in the town of Munkács / Mukacheve, detached from the Monastery. It was next to that location that he had previously opened a school to launch the education of diocesan priests at a higher level as opening seminars was seen as one of the key reform targets of the Council of Trent. Once expelled from the Monastery of Munkács / Mukacheve for good, he started the construction of the Basilian Convent of Máriapócs, together with an adjoining pilgrimage church to be built in the size of a cathedral. It appears to be obvious that he looked back on the completion of that church (1756), the construction of which was started by his predecessors back in 1732, as one of the greatest accomplishments of his life. Olsavszky was laid to rest in the pilgrimage church, and his memory was evoked by a life-size portrait (oil painting on canvas) in the nave.

In 1736, the importance of the Basilian Monastery forming part of the episcopal centre was stressed by Inochentie Micu Klein, Bishop of the Eparchy of Fogaras / Făgăraş founded officially in 1721, in submitting a motion to have his seat moved to Balázsfalva / Blaj, as part of a proposition sent to the Royal Court of Vienna in 1736. More than twenty years later, Meletius Kovács, Bishop of Nagyvárad / Oradea, also initiated the foundation of a Basilian monastery in the location of his episcopal seat. Evidently, they deemed the monastery to be indispensable not only from the point of view of episcopal succession but also with regard to creating the necessary conditions for training priests educated according to contemporary standards. This model was partially executed in Balázsfalva / Blaj, the new centre of the Eparchy of Fogaras / Făgăra. However, subsequent personal tensions between the monks and the bishop, as well as differences in life style would lead to the gradual diminution of the role of the Basilians. The chief reason for this change was that, in episcopal residences, celibate priests, unaccustomed to monastery life and educated in Latin-rite seminaries in a Jesuit environment, would be given an increasing number of functions. Furthermore, bishops towards the final decades of the century would reach this high church ministry with their monastic identities banished to the background.

The canonical establishment of the eparchies resulted in the emergence of Latin-rite eparchial structure, and Catholic operational forms were systematically introduced. In 1771, in the Eparchy of Munkács / Mukacheve, for the first time in Central Europe, Maria Theresa founded a chapter as well, representing the unquestionable triumph of Tridentine structural reforms. The financial resources of the eparchies were also regulated, thereby enabling the opening of seminaries in compliance with the applicable standards, as well as regular financial remuneration for the bishop, the Chapter, scholars and diocesan ministerial priests. It was only with some delay that the same process took place in the Eparchy of Nagyvárad / Oradea during the last two decades of the century.

Attitude to tradition

Reasons for the perseverance in cherishing tradition

Structural transformation would inevitably have an impact on the attitude to tradition at some point. In recommendations advocating the assignment of new bishops, it was included as a common requirement that tradition and its contexts should be firmly upheld because the faithful, seeing any major changes, might choose to secede, and the enemies of the union

could thus find cogent and tangible arguments in the anti-union propaganda. This type of reasoning was particularly characteristic of the rhetoric of bishops in Transylvania and the Partium. However, the same arguments were employed by János Bradács, Bishop of Munkács / Mukacheve (1767–1772), in justifying the omission of Filioque in the Creeds contained in the liturgical books published in Vienna. Nevertheless, the Synod of Vienna issued a different decree, but, notwithstanding the decision, the Bishops of Fogaras / Făgărăș and Nagyvárad / Oradea did not approve of the inclusion of Filioque in the Creed. Geographically speaking, they lived in territories with an Orthodox majority and an influential Orthodox hierarchy, or in adjacent areas, where, as a repercussion of the anti-union movements flaring up in the mid 18th century, Orthodoxy was reaffirmed. In the Eparchy of Munkács / Mukacheve, however, Orthodoxy had become an insignificant factor by the 1720s, and the anti-union movements of 1760 could not produce any considerable results, either. At the same time, the neighbouring Polish Kingdom had a strong Eastern Catholic Church in its territory. At that time, liturgical books entering from Russian territories did not pose such a great danger, either, contrary to the assumptions of the Royal Court of Vienna. As a result of that fear, however, the publication of Byzantine liturgical books was also partially enabled under state control in Vienna.

Attempts at preserving the traditional artistic idiom

Adherence to traditional shapes and forms may be clearly traced in the course of the construction and furnishing of churches and cathedrals. The criterion formulated by György Gennadius Bizánczy, Bishop of Munkács / Mukacheve, in 1731 stipulating that the Church of Máriapócs be built in a ‘Ruthenian fashion’, as well as Inochentie Micu Klein’s request for all to be in close resemblance to the churches of Hurez and Cozia, made at the time of the painting of the iconostasis of the episcopal chapel in Balázsfalva / Blaj, reveal that even the bishops themselves had some specific ideas in this respect. During the construction activities, they were mostly reliant on the architects of the surrounding towns or even those delegated by the chambers, which obviously limited the number of possibilities in terms of the fulfilment of such demands. The base plan system of the Church of Máriapócs, similarly to the Cathedral of Balázsfalva / Blaj (1737–1754), indubitably displays elements that may be accounted for by the principles of Byzantine liturgical space utilisation. In the latter instance, the first draft made by the architect Johann Martinelli from Vienna testifies to a superficial knowledge of Byzantine tradition. The baroque style dominates the external appearance of the two buildings, and it is only in Máriapócs that the need to evoke Eastern archetypes materialises, but not in the Transylvanian example. The new Cathedral in Ungvár / Uzhhorod, the new centre of the Eparchy of Munkács / Mukacheve, was defined by a specific building form as the former Jesuit Church had been converted to render the edifice functional according to the norms of the Byzantine Rite (1775–1780). The architectural form of the new Cathedral of the Eparchy of Nagyvárad / Oradea (1800–1818), hardly different from Catholic churches in its exterior, well reflects an arrangement typical of the architecture of Orthodox churches in Hungary as well in the 18th century.

In designing the interior furnishings of churches, an aspect that was expressly regulated by the specifications and requirements of the Byzantine liturgy, it appears that bishops had greater freedom in their relations with state authorities, despite the fact that financially they could not but make recourse to contributions from the Monarch in this respect, too. By means of alluding to special liturgical demands, however, it was possible to commission masters well acquainted with Orthodox traditions. The woodcarving work of the first three grandiose iconostases made at the request of the respective bishops (of Máriapócs, Fogaras / Făgărăș and Balázsfalva / Blaj) was entrusted to Constantinos Thaliodoros, a master of Balkan extraction from Constantinople, professing to be an ethnic Greek. The first iconostasis of this master was created in Máriapócs in 1749; unfortunately, the other two large-scale works (Balázsfalva / Blaj and Nagyvárad / Oradea) may be attributed to him only on criticism-of-style-related grounds as the original contracts have not been recovered as yet.

The first painters, such as the unknown painter of the Prophet Tier of the iconostasis in Máriapócs (circa 1750) and the creator of the dome frescoes of the Cathedral of Balázsfalva / Blaj (Iacov din Rășinari, 1748), were also schooled in Orthodox environments. In the 1760s Orthodox masters worked on the iconostasis of the Cathedral of Balázsfalva / Blaj as well: Stefan Tenecki, a painter from Arad, and Grigore Ranite, even though the latter would occasionally declare himself an Eastern Catholic. The iconostasis of the first Cathedral of Nagyvárad / Oradea was also painted by a Greek artist with Balkan origins in 1763. It seems likely that Orthodox masters were invited to complete the iconostasis of the new Cathedral of Nagyvárad / Oradea in the early 19th century, too.

In furnishing the interiors of churches, local Catholic masters operating on behalf of chambers would be assigned an outstanding role only during the last quarter of the 18th century, just as it happened in the Cathedral of Ungvár / Uzhhorod between 1775 and 1785. The rococo style furniture was carved by Franz and Johann Feck from Kassa / Košice, and its murals were made by several painters from Upper-Hungary. In addition, it may be noted that, prior to 1750, it was also a master from Kassa / Košice, István Izbélgly Veres, who was commissioned to paint the Church of Máriapócs. In the field of painting, within the Eparchy of Munkács / Mukacheve, a prominent part was given to Mihály Spalinszky, a Greek Catholic of most probably Galician descent, who would be the recipient of important orders, at times issued by the Bishop (e.g. the iconostasis in Ungvár / Uzhhorod and the repainting of the iconostasis in Máriapócs in 1783).

The power of novelty

The partial enforcement of Tridentine forms

The changes introduced in liturgical practice in response to the Tridentine liturgical praxis were codified by the Synod of Zamość in 1720. In order to present the decrees of the Synod and to have them endorsed, György Bizánczy convened meetings for deans in the deaneries of the Eparchy of Munkács / Mukacheve in the 1720s. However, there is no data available suggesting to what extent these liturgical regulations were discussed and treated seriously in those settings. It is nonetheless palpable that, in terms of altar design, conformity to Latin-rite practice would be remarkable thereafter: Lockable tabernacles would be used, altar pieces would emerge, the number of candlesticks would increase, steps would be built in front of and around the altar, and the altar would adopt a coffin-like shape. These alterations would become prevalent in the Eparchy of Munkács / Mukacheve, and, perhaps inspired by the Basilian practice of Galicia, side-altars would be constructed in front of iconostases (Munkács / Mukacheve, Máriapócs). The use of smaller tables (prestols), which may by no means be identified as altars yet, would also become wide-spread in front of the Sovereign Tiers of parish church iconostases. In the Church of Máriapócs, proper side-altars intended for Latin-rite liturgical use were also erected, although this was motivated by the need to satisfy the special demands arising from its function as a pilgrimage church. The side-altars were retained in the Church of Ungvár / Uzhhorod, along with some of the pews dating back to Jesuit times, which would become common in parish praxis only one century later (!). Therefore, the overall image presented by the interior of the Ungvár / Uzhhorod Church forecast the direction that the interior design of churches would take in the following century. Conversely, there would be no Latinisation of the magnitude already characteristic of Polish regions at that time (e.g. removal of iconostases, etc.).

There are no side-altars in the cathedrals of the Romanian eparchies at all, (their original altars are unknown), the iconostases show adherence to completely traditional forms, and the praxis typical of the Balkans appears to have continued to provide a point of reference.

The transformation of the pictorial idiom and formal system of icons is definitely a worthwhile issue to consider. During the second half of the century, the style of Spalinszky, still familiar with the Byzantine formal idiom but fully immersed in baroque painting traditions, would become dominant in Munkács / Mukacheve. In Balázsfalva / Blaj, painters occasionally declaring themselves to be Eastern Catholics but embracing traditional Byzantine iconography would also cherish the old stylistic traditions. It seems somewhat odd that the most western-like influence is represented by the art of the official Orthodox painter, Stefan Tenecki, who, thanks to his studies in Kiev, imported contemporary Eastern Slavic art wholly informed by western idiom and iconography!

Signs of loyalty to the sovereign: the employment of imperial symbols and royal portraits

As a token of gratitude and loyalty to the sovereign, certain imperial symbols were also displayed in the respective churches. In Balázsfalva / Blaj, the coat-of-arms with the two-headed eagle was placed above the main entrance. In Nagyvárad / Oradea, iron stands decorated with hidden portraits of the sovereign were meant to express the indebtedness of the subjects. In Ungvár / Uzhhorod, only a gilded marble plaque highlighted the merits of the monarch regarding the design and furnishing of the Cathedral; a similar feature was added to the facade of the Cathedral of Balázsfalva / Blaj. The personal representation of the bishops was also confined to the inclusion of their names in inscriptions (in Nagyvárad / Oradea, appearing even on the iconostasis). At the same time, Olsavszky also placed his own coat-of-arms above the main entrance of the Church of Máriapócs, whereas Bacsinszky had his bearings put on the Bishop's Throne in Ungvár / Uzhhorod.

The use of two-headed eagles in woodcarvings could serve as a reference to the contemporary monarch, but, being of a Balkan origin, its meaning was more complex than being an emblem bequeathed to the Patriarch: it could be simply interpreted as a symbol of episcopal power as well.

Summary

It seems patent that the bishops of the eparchies with Romanian and Slavic traditions approached Byzantine tradition and new influences in different ways during the 18th century. The former were characterised by a relatively high degree of traditionalism, whereas the latter could be described in terms of their receptiveness to Tridentine praxes. Differences in attitude are also evident in the artistic idioms defining the respective cathedrals.

Translated by David Veljanovszki

СІЛЬВЕСТЕР ТЕРДІК
Греко-католицькі єпископські центри Угорщини у 18 столітті
Мистецтво і представлення

РЕЗЮМЕ

Історична ситуація

Православні общини Королівства Угорського і Трансільванії, починаючи з середини 17 століття на чолі зі своїм духовенством вступили в союз із римо-католицькою церквою (1646 рік Ужгород, 1697 рік Дюлафегервар). Основу унії склали принципи «Кредо», прийнятого на флорентійському синоді 1439 року, в якому виділено 4 пункти католицької теології (зверхність папи, Filioque, існування чистилища, а також дійсне вживання прісного хліба). Громади, які прийняли унію, отримали гарантію на збереження візантійського обряду та інших церковних звичаїв без змін. Поруч з єдністю у вірі унія запропонувала іншу важливу можливість з погляду на священників, які приєдналися до унії, яка обіцяла поправити їх становище в суспільстві: імператриця хотіла розповсюдити на них ті права, якими користувалися католицькі священники протягом століть. Цілком зрозуміло, яке мало це значення для православного духовенства, яке знаходилося в другорядному положенні на рівні з кріпосними.

Греко-католицькі громади, які утворилися внаслідок унії, із-за важкого зовнішньо-і внутрішньополітичного становища змогли посилитися тільки в останні десятиліття 18 століття. Внутрішньополітичні труднощі кінця 17 століття, а також війни початку 18 століття не сприяли посиленню нової релігійної формації. Бачачи в діях імператриці, направлених на покращення становища кліру і наданні йому привілеїв, забезпечення яких вказувалося в умовах унії, наступ на їх одвічні права, суспільні верстви країни довгими десятиліттями перешкоджали здійсненню обіцянок, визначених умовами унії. Ускладнювало становище і те, що трохи інакше складалося і місце нового духовенства всередині римо-католицької церкви, ніж воно очікувалося на початковому етапі. Після об'єднання під впливом Tridentinum-а «грецького» партнера сприймали як абсолютно підпорядкованого. Це призвело до того, що греко-католицькі єпископи в якійсь формі стали залежними від місцевих єпископів латинського обряду. Хоча папа і канонізував в 1721 році для уніатів Трансільванії самостійну єпархію з центром в Фогараші, яка знаходилася під юрисдикцією естергомського архієпископа, але все ж стала самостійним єпископатом і незалежною від трансільванського єпископа латинського обряду, двір приписав для уніатського єпископа призначення так званої теологічної інституції, яка зобов'язувала при єпископові в єпархії присутність і утримання одного єзуїта для догляду за чистотою віри.

Становище, існуючого протягом кількох століть мукачівського єпископства складалося набагато важче, так як з кінця 17 століття його не вважали за єпископство, створене за латинськими канонами, тому компетенція його єпископа прирівнювалася до територіальної юрисдикції чергового вікарія ординарія латинського обряду, що в будь-якому випадку є меншою ніж єпархіальних архієреїв влади. Такою самою була структура вікаріату, який вважається попередником єпархії Надьварод, але так само діяли об'єднані вірники і в південних регіонах в Свидниці. На середину 18 століття це становище призвело до погіршення міжконфесійних відносин всередині окремих єпархій (особливо Мукачівській і Надьварод, і в ситуації, не застрахованій від скандалів, стало необхідним рішуче втручання імператриці. Не дивлячись на противоречиву позицію Папського престолу, Марія Терезія змогла таки довести до кінця канонізацію єпархій (мукачівської в 1771 році, надьвародівської і керешівської (Kőros / Krizevci) в 1777 році).

В середині 18 століття становище уніатського духовенства в суспільстві значно покращилося, антиуніатські рухи було ліквідовано (це відбувалося в значній мірі при допомозі держави) завдяки церковній політиці Марії Терезії і Йосифа II. В розпочатому наприкінці 17 століття процесі «церковної організації» громад, наскільки це було можливо здійснити в рамках католицької церкви, відбувся значний прогрес. На кінець століття в кожній греко-католицькій єпархії було створено відповідно до римо-католицького канону організаційні структури і матеріальні ресурси, які на даний момент вже не відрізнялися від звичних для єпархій латинського обряду форм, які викристалізувалися під впливом Tridentinum-а. Розбудову єпископських центрів (кафедральний собор, єпископська резиденція, семінарія, тощо) змогли розпочати після заспокійливої організації фіксованих доходів окремих єпархій.

Самовизначення і мистецтво

Уніатські священники були в нелегкому становищі, так як на них тяготила подвійна надія: з боку вірників в основному усвідомлення і збереження східних традицій, а з другого – потреби папського престолу і двора в тому, щоби збулися, затверджені Tridentinum-ом, очікувані католицькі реформи. Відповідність подвійній вимозі не була безконфліктною: місцеве католицьке духовенство часто піддавало сумніву справжню католизацію єпископів, бачачи виживання «розкольних» звичаїв, у той час свої віруючі вбачали в прийнятті західних форм, будь-яких традицій зраду вірі предків.

З цієї точки зору я зробив спробу розглянути мистецькі твори розбудованих у 18 столітті єпископських центрів, а особливо концентрував увагу на кафедральних соборах, шукаючи відповідь на те, як відображається в будовах і творах мистецтв, які знаходяться в них, утворення і зміни образу церкви і особисто релігійної общини під впливом унії. Я поспробував також вяснити, які точки зору визначали, а також які зовнішні і внутрішні обставини впливали на вибір орнаменту і майстрів у окремих єпископів. Мистецька програма зображена в кафедральних соборах відображає поза історичної ситуації ті ідеали, які даний єпископ з погляду на майбутнє вважав для духовенства і вірників гідним наслідування.

Обриси дослідження в просторі і часі

В книзі я займаюся дослідженням двох угорських і одної трансільванської єпархій (мукачівської, фогарашської і надьвародської). Керешську єпархію з одного боку через її периферійність, малого розміру і значимості, а з другого – через фрагментарність пам'яток періоду бароко.

Детального дослідження пам'яток, утворених у 19 столітті єпархій не відбулося, так як мистецтвознавчі дослідження утворених раніше єпископських центрів потрібно було розпочинати з фундаментальних досліджень. Це має частково історичні причини: всі три єпархіальні центри знаходяться за межами сучасної Угорщини, в таких державах-наступниках, де сталінський режим ліквідував у 1948 році греко-католицьку церкву і розпочалося її фізичне знищення. В такій історичній обставині єпископські кафедральні собори перетворилися у православні парафії, єпископські резиденції, семінарії використовувалися в інших цілях, а нерідко і знищувалися. Дослідження могло розпочатися лише після 1990 року, але з дуже великими труднощами через реституційні намагання відроджуваних греко-католицьких церков, так як донедавна окремі органи влади перешкоджали дослідженню зібраних державою архівних матеріалів. В публікаціях комуністичного періоду, навіть якщо і приводилися згадувані пам'ятки, то навіть не вказували їх конфесійну приналежність. Після зміни влади розпочалися нові дослідження, які тільки у випадку Мукачівської єпархії принесли нові, підтверджені новими мистецтвознавчими методами, результати, серед яких слід окремо виділити праці Бернадет Пушкаш і Ани Думітран.

Частково завдяки матеріальній підтримці в останні роки для мене відкрилася можливість поруч з дослідженням матеріалів угорських державного та церковних архівів досліджувати матеріали українських і румунських, а також віденського державних архівів. В результаті проведеної тут роботи вдалося знайти нові дані стосовно архітектурних пам'яток вищезгаданих церковних центрів, інтер'єру і походження декору, обробка і представлення яких є значною частиною даного дослідження.

Рамки репрезентації

Питання мистецької репрезентації, прив'язаної до світської і церковної влади, не залишила недоторканим і мистецтвознавство. Серед окремих областей єпископських репрезентацій хіба дещо можна віднести до діяльності греко-католицьких єпископів, адже ж їх суспільне, церковне становище значно відрізнялося від становища єпископів латинського обряду. Для їх сімейного, суспільного становища характерно те, що вони походили з сімей мілко-помісних дворян, вільновідпущених або священників. Серед них ми не знаходимо жодного священника велико-помісного дворянського, аристократичного або навіть міщанського походження. За таких умов не зустрічаємо ні сімейне майно, ні самовизначення, що виходить з історичної ролі сім'ї, ні джерела елементарного особистого представництва.

На відміну від єпископів латинського обряду вони не мали і світської влади, не знаходимо серед них ні іспанів, ні державних урядників. Під кінець правління Марії Терезії вони починають від імператриці отримувати різні титули і лише в кінці 18 століття ціною немалих зусиль вирішиться їй те, в якій формі вони зможуть приймати участь в роботі Державних Зборів.

Виконувати свої єпископські функції вони могли лише у сфері єпископських повноважень відповідно до його єпископського рангу в церковній ієрархії: представництво в літургії, літургічному полі, єпископській резиденції. Але в тогочасних джерелах знаходимо дуже мало даних про це. Ми навіть не можемо говорити

про греко-католицькі єпископські двори, адже ж єпископи, будучи монахами (хоча б до кінця 18 століття), взагалі жили в монастирі, або прагнули того, щоби їх центри були у василіанських монастирях або поблизу його. Лише в останній третині 18 століття утверджується незалежна від монастиря роль єпископського житла. Така ситуація відкриває нові можливості для репрезентації.

Я лише торкаюся репрезентативної ролі єпископської резиденції, так як, досліджуючи останні, не вдалося зібрати достатньо матеріалу для відповідних висновків. Проведені нищення останніх десятиліть торкнулися саме цих будов.

Організаційний/структурний розвиток єпископських центрів

Згідно візантійських традицій в ранг єпископа могли висуватися лише монахи. Якщо навіть обирався священник вдовець, то він мав скласти чернечий обіт, не дивлячись на те, що він ніколи не жив у монастирі. Від зачатків унії в Угорщині старалися дотримуватися цієї традиції.

Мукачівські єпископи, як правило, були ченцями Чину Святого Василя Великого і тому місце проживання в мукачівському Свято-Миколаївському монастирі їм було забезпечене. Ця рівновага почала розпадатися на початку 18 століття, коли ініціатива розподілу монастирських і єпископських доходів довела до того, що єпископу-монаху потрібно було покинути монастир і розпочати самостійне життя у місті. Єпископ Михайло Мануїл Ольшавський (1742 – 1767) очевидно відчував незвичність моменту, хоча прийняв до уваги, адже ж він розпочав будівництво самостійної незалежної єпископської резиденції, перед цим біля неї нещодавно відкрив школу, щоб розпочати підготовку єпархіальних священників на вищому рівні, так як відкриття семінарії вважалося одним із основних положень реформ Трієстського синоду. Оскільки він був витіснений з мукачівського монастиря, то він почав будівництво Маріяповчанського монастиря, до якого приєднано було прибудовано церкву – місце паломництва для вірників округи. Очевидно в побудові цієї церкви він бачив основну мету свого творчого життя (1756 р.), будівництво її розпочали ще його попередники в 1732 році. Ольшавський саме тут і похований, про що свідчить портрет на весь зріст (писаний олією на полотні) в нефі.

Значимість монастиря чину Василіан, який відносився до єпископського центру, відзначав в 1736 році Інокентій Міку Клайн, і єпископ офіційно заснованої фогараської єпархії, коли у 1736 році він розпочав переміщення резиденції в Болажфолву згідно програмного плану представленого віденському двору. Більш ніж через 20 років надвародський єпископ Мелетій Ковач розпочав процес заснування Василіанського монастиря на території своєї єпархії. Але значимість цього монастиря вони вбачали не лише з точки зору єпископської спадкоємності, але й відчували необхідність їх з точки зору діяльності єпархіальних шкіл, щоб можна було виховувати відповідного рівня священників відповідно до вимог сучасності. У фогарашській єпархії в новому центрі ця модель частково була здійснена, але пізніше напруження між особами єпископів і монахами, різниця у стилі життя привели до того, що роль василіан поступово зменшувалася. Головною причиною цього було те, що в єпископствах не звиклі до монастирського життя, в латинських семінаріях все більшу роль отримували виховані в єзуїтському середовищі целібатні священники і останні єпископи століття так дісталися цієї церковної привілеї, що їхнє монаше минуле відійшло на задній план.

Канонічна організація єпархій призвела до появи латинської організації єпархій, однозначно вводилися католицькі форми роботи, в мукачівській єпархії – в центрально-європейському контексті вперше – після 1771 року Марія Терезія заснувала капітулу, що однозначно означало перемогу організаційних реформ *Tridentinus-a*. Регулювали матеріальні джерела єпархій, так появилася можливість відкривати справжні гімназії, встановити регулярні матеріальні винагороди єпископам, капітулі, стипендіатам, єпархіальним канцелярським священникам. В надвародській єпархії з деяким запізненням в останніх десятиліттях століття пройшов той самий процес.

Відношення до традиції

Причини дотримування традицій.

Рано чи пізно організаційна перебудова повинна була вплинути на відношення до традицій. В єпископських пропозиціях досить часто зустрічається вираз, що дуже міцно потрібно притримуватися візантійської літургійної традиції та її рамок, так як бачачи зміни вірники можуть відійти, а противники унії для проведення пропаганди проти унії можуть знайти для цього вагомі аргументи. Цей аргумент був характерним для риторики єпископів Трансільванії і Парціума, але так аргументує і мукачівський єпископ Іоан Брадач (1767 – 1772), коли пояснює, чому не має бути *Filioque* у кредо літургійних книжок, виданих у Відні. Хоча Віденський синод виніс інше рішення, але фогарашський і надвародський єпископи, не дивлячись на це, не прийняли *Filioque* у своє кредо. Виходячи з їх географічного розташування, вони були в більшості православними, жили на територіях із значною православною ієрархією або поблизу них, і де на середину 18 століття під впливом анти-

уніатських рухів, які вибухнули тут, православ'я знову зміцнилося. Навпаки, в мукачівській єпархії на 1720-ті роки православ'я стало незначним фактором, антиуніатські рухи 1760-тих років теж не могли досягти значних успіхів. На території ж сусіднього Польського королівства існувала міцна уніатська церква. Тепер навіть російські літургійні книжки, які проникли сюди, не означали якоїсь загрози, як це уявляв собі віденський двір, результатом чого було видання візантійських літургійних книг, що під державним наглядом частково було здійснено у Відні.

Спроба збереження традиційної мови форм

Однозначно очевидною є прив'язаність до традицій у будівництві церков, кафедральних соборів та їх обладнанні. Мукачівський єпископ Георгій – Геннадій Бізанцій в 1731 році сформулював вимогу, щоби маріяповчанська церква була побудована на «рутенський манер», або прохання Інокентія Міку Клайна при розписуванні іконостасу болажфолвівської єпископської каплиці, щоби все було таким, як у Гурезбі і Гозії, вказують на те, що і у єпископів були свої конкретні уяви. Під час будівництва вони використовували роботу будівельників із навколишніх міст або делегованих палатою, що очевидно обмежувало можливості забезпечення цих потреб. Система креслень маріяповчанської церкви безперечно носить в собі елементи, які характерні для візантійського літургійного використання площі, так як і в болажфолвівському кафедральному соборі (1737 – 1754). В останньому випадку архітектором був віденський будівельник. Перша версія Йоганна Мартінееллі засвідчує нам поверхове знання майстром візантійської традиції. Ззовні в обох будовах домінує бароко, тільки в Повчі помітна потреба в зображенні давніх візантійських образів, а в трансільванських випадках – ні. В новому центрі мукачівської єпархії Ужгороді новий кафедральний собор уже мав визначену архітектурну форму, тому що уже побудований тут єзуїтський костел перебудували для використання у візантійському обряді (1775 – 1780). Архітектурна форма кафедрального собору Надьвардської єпархії (1800 – 1818) добре відображає рішення, характерні для місцевої православної архітектури, в той час як ззовні ледь відрізняється від католицьких церков. В оформленні інтер'єру церков, візантійська літургія мала свої чіткі вимоги і здається, що єпископи мали більшу свободу ніж державні органи управління, хоча в матеріальному відношенні вони і в цьому випадку все ж залежали від матеріальної підтримки імператриці. Але, посилаючись на особливі літургійні потреби, вдавалося запрошувати майстрів, добре знайомих з православними традиціями. Різьблення перших, виготовлених на три великі єпископські замовлення, іконостасів (Маріаповч, Болажфолва, Надьварод) доручили майстру балканського походження, вважаючим себе греком, уродженцем Константинополя, Константіносу Таліодоросу. Перший іконостас майстра був виготовлений в Маріаповчі у 1749 року, нажалі інші дві роботи великого формату (Болажфолва, Надьварод) прив'язати до неї можемо лише на основі стилістичної критики, так як ще не знайдено оригіналів договорів.

Перші мистці були також православної школи, як, наприклад, невідомий автор пророчого ряду маріаповчанського іконостасу (близько 1750-го року), творець купольних фресок болажфалвівського кафедрального собору (Іаков дін Разінарі, 1748). Православні майстри працювали і над створенням іконостасу болажфалвівського кафедрального собору: арадський живописець Штефан Тенецькій, а також Грігоре Раніте, який часом визнавав себе уніатом. Грецький майстер з Балкан розписував і перший іконостас надьвародського кафедрального собору в 1763 році. Очевидно, православних майстрів було запрошено ще в кінці 19 століття для закінчення іконостасу нового надьвародського кафедрального собору.

Місцеві католицькі майстри, найняті палатою, отримують ведучу роль у внутрішньому оформленні церков лише в останній чверті 18 століття, як було і у випадку з ужгородським кафедральним собором між 1775 і 1785 роками. Інтер'єр в стилі рококо виконали кошицькі різьбярі Франц і Йоганн Феки, а над настінними розписами працювало кілька майстрів з Верхньої Угорщини. До речі, для розписування маріяповчанської церкви перед 1750 роком теж було запрошено кошицького майстра Іштван Ізбелгі Вереш. На тлі церковного живопису в мукачівській єпархії визначної ролі набув найімовірніше галицького походження майстер, греко-католик Михайло Шпалінський, який час від часу отримував важливі єпископські замовлення (перероблення ужгородського іконостасу, маріяповчанського іконостасу 1783 року).

Сила нового

Часткове утвердження форм Tridentinus-a

В результаті тридентської літургійної практики Замоський синод 1720 року закріпив перейняті зміни в літургійній практиці. Для ознайомлення і прийняття рішень синоду Георгій Бізанцій Бізанці в 1720-их роках скликав в округах мукачівської єпархії деканські збори. Правда про те, наскільки там і тоді ознайомлювали

з цими літургійними положеннями і чи сприймали їх серйозно – даних не маємо. В усякому випадку добре видно те, що починаючи з цього часу в формуванні вівтаря чітко спостерігається адаптування до латинської практики: починають користуватися закритими *табернакулами*, появляються вівтарні образи, збільшується кількість підсвічників, будують сходи перед і довкола вівтаря, вівтар отримує форму труни. Ці зміни будуть характерними для мукачівської єпархії, де під впливом галицьких василіан почали формувати перед іконостасом побічні вівтарі (Мукачеве, Маріяповч), перед головними образами парохіальних іконостасів поширюються менші престולי, які правда ще не є вівтарями. В повчанській церкві здійснюють бічні вівтарі для користування в латинському обряді, хоча це спеціальна потреба, яка випливає з паломницької функції церкви. В ужгородській церкві зберегли бічні вівтарі, більше того ще й частину лав єзуїтських часів, які лише через століття почнуть перетворюватися на постійне явище в парохіальній практиці. Отже, загальна картина інтер'єру ужгородської церкви наперед показувала той напрямок, в якому буде змінюватися в наступному столітті оформлення церковних інтер'єрів. Але і не розпочнеться латинізація в такій мірі, яка вже була характерною на той час для польських територій (знесення іконостасів, тощо).

В кафедральних соборах румунських єпархій взагалі немає бічних вівтарів (їхні оригінальні вівтарі нам не відомі), іконостаси наслідують абсолютно традиційні форми, балканський напрямок наслідування залишається основним.

Цікавим є питання образної мови ікон, перетворення їх світоглядних форм. В Мукачеві в другій половині століття основним буде стиль Шпалінського, який ще знайомий був з візантійським стилем, але досліджував традиції бароко. В Болажфолві мистці, які часом признають себе уніатами, але наслідують традиційну візантійську іконографію, зберігають давні стилістичні традиції, і особливим чином найбільш західний вплив проявився тут у мистецтві Штефана Тенецького, який завдяки навчання в Кисві імпортує пройняте західними мовами форм і іконографії тогочасне православне східно-слов'янське мистецтво.

Знаки лояльності до володаря: символи влади, застосування портретів

Як знак вдячності і лояльності до володаря на церквах з'являються певні символи влади. В Болажфолва над головним входом було поміщено герб з двоголовим орлом. В Надьвароді виразом вдячності були залізні стени з прихованими портретами королів, розміщені перед іконостасом, в Ужгороді лише позолочена таблиця відзначила заслуги імператора в заснуванні єпархії, подібна до якої з'явилася і на фасаді болажфолвівського кафедрального собору. Особисте представництво єпископів і поява їх імен в написах обмежувалася (в Надьвароді і на іконостасі), але Ольшавський над входом в Маріяповчанську церкву, а Бачинський на єпископському троні встановили свої герби.

Використання двоголового орла в різьбі є актуальним для конкретного володаря, але так як він є балканським, значення його є набагато ширшим, як значок, що перейшов у спадок патріарху, по просту його розуміли як символ єпископської влади.

Висновок

Добре видно, що протягом 18 століття єпископи єпархій румунської і слов'янської традицій по різному відносилися до візантійської традиції і до нових впливів. Перших визначає великої міри традиціоналізм, а останніх – більша схильність до практики tridentinus-a. Різниця у відношенні однозначно видна в мові мистецьких форм, характерних для кафедральних соборів.

SZILVESZTER TERDIK
Centre episcopale greco-catolice în Ungaria secolului al XVIII-lea.
 Artă și reprezentare.

REZUMAT

Situația istorică

Comunitățile ortodoxe din Ungaria regală și Transilvania, conduse de preoții lor, au pășit, începând cu mijlocul secolului al XVII-lea, în uniune cu biserica romano – catolică (1646 Ujgorod, 1697 Alba Iulia). Baza unirii a constat în acceptarea profesiei de credință a conciliului de la Florența din 1439, prin accentuarea a patru teme teologice catolice (primatul papal, Filioque, existența Purgatoriului, respectiv valabilitatea folosirii pâinii nedospite). Comunitățile care au acceptat unirea au primit garanția că ritualul bizantin și alte obiceiuri bisericești vor rămâne neschimbate. Pe lângă unirea de credință, unirea a oferit încă o schimbare, importantă din punctul de vedere al preoțimii care a trecut la unire, acordându-le o îmbunătățire esențială a situației lor sociale: domnitorul a dorit să le asigure aceleași drepturi ca cele de care a beneficiat, deja de secole, clerul catolic. Este de înțeles ce importanță a avut această promisiune pentru preoții ortodocși considerați de rangul al doilea, tratați ca iobagi.

Bisericile greco-catolice înființate în cursul unirii au putut să se fortifice cu adevărat, din cauza situației interne și externe dificile, abia în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea. Este evident că dificultățile politice interne de la finele secolului al XVII-lea și războaiele care s-au desfășurat și la începutul secolului al XVIII-lea, nu au favorizat întărirea noilor formațiuni religioase. Introducerea privilegiilor care ar fi schimbat situația socială a preoților, asigurată de unire, au putut împiedica, decenii la rând, înfăptuirea lor de către stările țării care au văzut în măsurile domnitorului un atac la drepturile lor seculare. Situația a fost complicată și de faptul că locul noului cler în interiorul bisericii catolice a evoluat puțin diferit decât a fost de așteptat pe baza entuziasmului de la începuturi. Din cauza influenței tridentine, după înfăptuirea unirii, partenerul "grec" a fost considerat ca fiind complet subordonat celui latin. Acest punct de vedere a condus până acolo că episcopii greco-catolici au început să depindă, într-o anumită formă, de episcopul latin al locului. Deși în anul 1721, papa a asigurat pentru greco-catolici, din punct de vedere canonic, o episcopie autonomă cu scaunul la Făgăraș, care a aparținut de jurisdicția arhiepiscopului de Esztergom, dar totuși a devenit o episcopie autonomă și independentă de episcopul latin al Transilvaniei, curtea a impus episcopului unit acceptarea așa numitei instituții a teologului care a obligat ca alături de episcop să fie prezent, menținând lângă el un iezuit care să verifice puritatea credinței.

Situația episcopiei de la Mukacevo, existentă deja de secole, a devenit și mai grea, întrucât, începând cu sfârșitul secolului al XVII-lea, din punctul de vedere al canoanelor catolice, nu a fost considerată o episcopie înființată, așa că episcopul ei a fost considerat vicar ritual al ordinului latin corespunzător teritoriului respectiv, cu o sferă juridică mai redusă decât episcopul locului. În această structură a fost organizată și episcopia de Oradea, inițial un vicariat ritual, și în același sistem au funcționat credincioșii de la sudul Dunării, de la Svidnica. Această situație a condus, spre mijlocul secolului al XVIII-lea, în unele episcopii, la alterarea raporturilor dintre cele două rituri (cu deosebire în cea de la Mukacevo și de la Oradea), necesitând intervenția hotărâtă a domnitorului în situația care nu a fost scutită de scandaluri. În ciuda poziției sale contradictorii mult timp cu Sfântul Scaun, Maria Tereza a reușit totuși să obțină înființarea canonică a episcopiiilor (cea de la Mukacevo în 1771, cele de la Oradea și Križevci în 1777).

La mijlocul secolului al XVIII-lea, situația socială a preoților uniți s-a îmbunătățit considerabil, mișcările aniunioniste (cu ajutor substanțial al statului) au fost lichidate mulțumită politicii bisericești a Mariei Tereza și Iosif al II-lea. Străduințele de pe tărâmul "organizării confesionale" care au debutat la finele secolului al XVII-lea, a înregistrat un progres substanțial, în măsura în care așa ceva a fost posibil în interiorul bisericii catolice. Spre sfârșitul secolului în fiecare episcopie greco-catolică a fost înființat cadrul organizatoric instituțional și baza materială corespunzătoare care inițial nu s-a diferențiat de obișnuita formă cristalizată sub influență tridentină. Construirea centrelor episcopale (catedrală episcopală, palat episcopal, seminar etc.) au putut începe după ce veniturile fixe ale episcopiiilor au fost reglementate într-o manieră satisfăcătoare.

Identitate și artă

Episcopii uniți nu au fost într-o situație ușoară, întrucât asupra lor a apăsător o dublă așteptare: pe de o parte, în mod fundamental, din partea credincioșilor propagarea și păstrarea tradiției răsăritene, pe de altă parte cerința Sfântului Scaun și a curții imperiale de înfăptuire a reformelor catolice stabilite de conciliul tridentin. A corespunde acestei duble așteptări nu a fost scutită de conflicte: clerul latin local a pus frecvent sub semnul întrebării catolicitatea adevărată a episcopilor, văzând la ei supraviețuirea obiceiurilor "schismatice", în timp ce proprii credincioși au considerat că trădează vechiul rit prin orice preluare a formelor și obiceiurilor vestice.

Din acest punct de vedere, am încercat să trec în revistă producția artistică a centrelor episcopale constituite în cursul secolului al XVIII-lea și, în interiorul acesteia, concentrându-ne cu deosebire pe catedralele episcopale, căutând un răspuns la problema în ce fel s-a constituit în clădiri, în produsele artistice care pot fi găsite în interiorul lor, înfățișarea imaginii bisericii și imaginii proprii a comunității constituită sub influența unirii. Am încercat să descopăr ce puncte de vedere au determinat și ce factori interiori i-au influențat pe unii episcopi în alegerea unor modele și artiști. Dincolo de situația istorică, programul artistic care se reflectă în catedrale oglindesc și acele idealuri pe care, în cazul unor anumiți episcopi, trebuie continuate și de clerul și credincioșii săi.

Limitele în spațiu și timp a cercetării

În carte mă ocup de două episcopii din Ungaria și de una din Transilvania (cea de la Mukacevo, de la Făgăraș și de la Oradea). Am neglijat episcopia de la Krizevci, pe de o parte din cauza caracterului său periferic, a dimensiunii și importanței infime, iar pe de altă parte din cauza fragmentării materialului său documentar din epoca barocă.

Nu am procedat la prelucrarea amănunțită a amintirilor episcopilor înființate în secolul al XIX-lea, întrucât a trebuit să începem cu prelucrarea informațiilor artistice ale centrelor episcopale mai vechi. Aceasta are, parțial, motive istorice: centrele celor trei episcopii se află în prezent în afara granițelor actuale ale țării, în state în care regimurile staliniste au lichidat, după anul 1948, bisericile greco-catolice, încercând și distrugerea lor fizică. Într-o asemenea situație istorică scaunele episcopale au fost descalificate fiind reduse la rangul de parohii ortodoxe, catedralele episcopale și seminariile au fost folosite în cu totul alte scopuri, punându-se de mai multe ori și problema distrugerii lor. Cercetarea a putut începe abia după anul 1990, dar cu mari dificultăți, întrucât din cauza stăruințelor de restituire a bunurilor bisericilor greco-catolice care se înfiripau, cercetarea fondurilor arhivistice confiscate de stat s-a putut face cu mari greutate fiind împiedicată în mod conștient de diversele autorități până în ultimul timp. În publicațiile apărute în timpul comunismului, chiar dacă artefactele în chestiune au fost amintite tangențial, apartenența lor rituală nici nu a fost măcar amintită. Dintre cercetările care au debutat după schimbările de regim s-au obținut rezultate de istoria artei noi doar în cazul episcopiei de la Mukacevo, datorate cu deosebire activității specialiștilor Puskás Bernadett și Ana Dumitran care au aplicat metode de cercetare bine fundamentate.

În ultimii ani, beneficiind parțial de sprijinul unor burse de cercetare, am avut prilejul ca, în afara arhivelor de stat și bisericesti din țară, să cercetez și în arhivele de stat din Ucraina și România, precum și în arhivele de stat din Austria. Ca rezultat al muncii desfășurate aici am reușit să descopăr multe informații noi despre istoria arhitecturii bisericesti din centrele amintite, a instrumentarului cultic și a decorațiunilor interioare, a căror prelucrare și prezentare dau partea cea mai însemnată a cărții.

Cadrelor reprezentării

Problema reprezentărilor artistice legate de puterea laică și cea bisericească nu a ocolit nici istoria artei. Dintre unele domenii ale reprezentării episcopului abia dacă putem să extindem una sau două asupra activității episcopilor greco-catolici, întrucât situația lor socială și bisericească era complet diferită de aceea a unui episcop latin. Este caracteristic pentru starea lor familială și socială, că ei au fost mici nobili, libertini sau provin din familii de preoți, printre ei nu găsim episcopi de origine nobiliară înaltă, aristocrați, dar nici măcar de origine plebee. În aceste condiții nu găsim reprezentări personale ale unor indivizi cu averi familiale, sau cu conștiințe care izvorăsc din rolul istoric al familiilor lor.

În contradicție cu episcopii latini, nu au dispus nici de putere laică, nu găsim printre ei comiți supremi, funcționari de stat. Încep să primească diverse titluri la sfârșitul domniei Mariei Tereza și numai la sfârșitul secolului al XVIII-lea – nu fără dificultăți – s-a decis sub ce formă pot participa la activitatea dietei țării.

Practicarea reprezentării episcopilor poate fi înfăptuită esențialmente doar în domeniile legate de rolul de episcop al unei biserici: reprezentarea în liturghie, în spațiul liturgic respectiv în palatul episcopal. Însă în izvoarele contemporane găsim date prea puține și pentru acestea. Nici nu putem vorbi de curțile episcopale de la începuturi, căci episcopii fiind călugări (cel puțin până la sfârșitul secolului al XVIII-lea), practic au locuit în mănăstiri, sau cel puțin s-au străduit spre aceea ca reședința lor să fie într-o mănăstire bazilitană sau în apropierea ei. Doar în ultima treime a secolului al XVIII-lea s-a stabilit rolul reședinței episcopale autonome de mănăstire. Această nouă situație a deschis un teritoriu nou și pe seama reprezentărilor artistice.

Rolul reprezentativ al palatelor episcopale abia dacă îl ating tangențial, întrucât nu am reușit să adun suficient material documentar pentru concluzii satisfăcătoare. Distrugerile din deceniile din urmă au afectat mai ales aceste clădiri.

Formarea organizatorică/structurală a centrelor episcopale

Corespunzător tradiției bizantine, la rangul de episcop putea fi desemnat numai un călugăr. Jurământul de călugărie trebuia depus și dacă acesta a fost ales ca preot văduv și, înainte de aceea, nu a trăit niciodată într-o mănăstire. În Ungaria s-a încercat, chiar de la începutul unirii, să se respecte această tradiție.

De regulă, episcopii de Mukacevo au fost călugări bazilitani, așa că și reședința episcopului a fost asigurată în Mănăstirea Sfântul Nicolae din Mukacevo. Acest echilibru a început să se destrame la începutul secolului al XVIII-lea, ca urmare a defalcării domeniului mănăstirii și acela al episcopului, care a condus până la părăsirea, în anul 1751, a mănăstirii de către episcopul – călugăr și a trebuit să înceapă o viață autonomă în oraș. Bineînțeles că episcopul Mihai Manuel Olsavszky (1742 - 1767) a simțit starea nefirească a împrejurării, deși a luat-o la cunoștință, căci a început să își construiască în oraș o rezidență independentă de mănăstire, lângă care a deschis, mai devreme, o școală, pentru ca formarea preoților să pornească de la un nivel mai înalt, căci deschiderea unor seminarii era considerată una din reformele tridentine importante. Dacă a fost nevoit să părăsească definitiv mănăstirea din Mukacevo, a început construirea mănăstirii de la Máriapócs, la care a anexat și o biserică pentru pelerinaje de dimensiunile unei catedrale episcopale. Cu siguranță că a simțit că încheierea construirii acestei biserici (1756) a fost unul din scopurile vieții sale, chiar dacă ea a fost începută de predecesorii săi încă în 1732. Olsavszky a fost înmormântat în biserica de pelerinaj, amintirea sa fiind perpetuată de un portret în mărime naturală (pictură în ulei pe pânză) situat în nava bisericii.

În anul 1736, Inochentie Micu Klein, episcopul episcopiei Făgărașului întemeiată în 1721, a subliniat importanța mănăstirii bazilitane ce aparținea de centrul episcopal, atunci când a inițiat mutarea la Blaj al reședinței sale într-un plan de perspectivă înaintat de el curții de la Viena. Cu mai bine de 20 de ani mai târziu, episcopul orădean Meletie Kovács a inițiat și el întemeierea unei mănăstiri bazilitane pentru scaunul său episcopal. Desigur, ei au avut în vedere importanța decisivă a unei mănăstiri nu numai pentru perpetuarea episcopiei, ci și pentru funcționarea școlilor din episcopie, pentru a-și putea educa preoțimea la un nivel corespunzător. În noua reședință a episcopiei de Făgăraș, la Blaj, acest model a fost înfăptuit parțial, dar mai târziu, tensiunile dintre călugări și episcopi, diferențele de stil de viață, au dus la scăderea treptată a rolului bazilitanilor. Principalul motiv al acestei împrejurări este aceea că preoții celibi, educați în mediile iezuite din seminariile latine, neobișnuiți cu viața monastică, au primit un rol tot mai mare și, episcopii de la sfârșitul secolului au ajuns în aceste poziții eclesiastice în așa fel, încât natura lor monastică a ajuns într-un plan secund.

Întemeierea canonică a episcopioilor a condus la apariția formelor structurilor de funcționare catolice care au fost introduse în mod limpede, în episcopia de Mukacevo – pentru prima dată în mediu central – european – după anul 1771 Maria Tereza a întemeiat și capitulul, ceea ce a însemnat victoria clară a reformelor structurale tridentine. Au fost reglementate izvoarele materiale ale episcopioilor, ceea ce a permis deschiderea unor seminarii regulate și retribuirea regulată a preoților din episcopie. În episcopia de Oradea, același proces s-a desfășurat cu o oarecare întârziere, în ultimele două decenii ale secolului.

Raportul cu tradiția.

Motivele persistenței față de tradiție.

Până la urmă, transformarea structurală a avut influență și asupra raportului cu tradiția. În propunerile de episcopi a figurat frecvent condiția că trebuie să se țină cu tărie de tradiție și cadrele acesteia, pentru că văzând schimbările, credincioșii îi vor părăsi, iar așa, inamicii unirii pot găsi motive întemeiate, concrete în propaganda lor antiunionistă. Această argumentație a caracterizat mai cu seamă retorica episcopilor transilvăneni și din Partium, dar tot așa argumentează și episcopul de Mukacevo, Bradács János (1767 - 1772), când motivează de ce să nu figureze *Filioque* în cărțile liturgice editate la Viena. Sinodul de la Viena a decis totuși altfel, și totuși, în ciuda acestei hotărâri, episcopii de Făgăraș și de Oradea nu au preluat *Filioque* în profesiunea de credință. Aceasta din cauza poziției lor geografice, ei trăind în ținuturi majoritar ortodoxe, care au dispus de o ierarhie ortodoxă importantă, ori s-au învecinat cu acestea, unde, la mijlocul secolului al XVIII-lea, sub influența mișcărilor antiunioniste, ortodoxia s-a întărit. În schimb, în episcopia de Mukacevo, în anii 1720, ortodoxia a devenit un factor nesemnificativ, nici mișcările antiunioniste nu au putut obține rezultate importante. Iar pe teritoriul învecinat al regatului Poloniei a existat o puternică biserică unită. Atunci deja nici invazia de cărți liturgice venite de pe teritoriile rusești nu au mai însemnat un pericol atât de mare de cum și-a imaginat curtea veneză, ceea ce a rezultat parțial editarea la Viena, sub controlul statului, a cărților liturgice bizantine.

Tentativa de păstrare a limbajului tradițional

Atașamentul față de formele tradiționale în construcția de biserici și catedrale, amenajarea lor poate fi documentată foarte bine. Condiția pusă de Bizánczy György episcopului Ghenadie din Mukacevo în 1731, ca biserica din Máriapócs să fie construită după ”modul rutean”, sau cererea lui Inochentie Micu Klein la pictarea iconostasului capelei episcopale din Blaj, ca totul să fie la fel ca la Hurez și Cozia, arată că și episcopii au avut idei artistice concrete. În timpul construirii au fost nevoiți să apeleze la constructori din orașele din jur, ori delegați de cămări, ceea ce a limitat categoric posibilitatea de realizare a cerințelor episcopilor. Fără îndoială, planul bisericii din Máriapócs are elementele specifice explicabile prin necesitatea utilizării spațiului liturgic bizantin, ca și catedrala de la Blaj (1737 – 1754). În cazul din urmă, prima versiune a proiectantului venez Johann Martinelli mărturisește cunoașterea superficială a tradiției bizantine. Stilul baroc este determinant în aspectul exterior al celor două clădiri, numai la Máriapócs se poate sesiza dorința păstrării imaginii străvechi răsăritene, nu și în exemplul transilvănean. În noul centru al epis-

copiei de la Mukacevo, Ujgorod, noua catedrală a dispus de forma specifică de clădire pentru că aici au transformat în serviciul ritului bizantin o clădire deja existentă, a iezuiților (1775 – 1780). Forma constructivă a noii catedrale a episcopiei de Oradea (1800 – 1818), oglindește foarte bine rezolvarea caracteristică a arhitecturii ortodoxe din secolul al XVIII-lea din țara noastră atunci când forma exterioară abia dacă diferă de aceea a bisericilor catolice.

În organizarea spațiului interior al bisericilor, unde liturghia bizantină a avut prescripții foarte clare, se pare că episcopii au dispus de o autonomie mai mare față de instituțiile statului, deși din punct de vedere material au fost nevoiți să apeleze la sprijinul suveranului. În schimb, referindu-se la exigențele liturgice specifice, a reușit să impună meșteri care au cunoscut bine tradițiile ortodoxe. Primul, sculptarea la comanda episcopilor a celor trei iconostase mari (Máriapócs, Blaj, Oradea) au fost încredințate unui grec originar din Constantinopol, Konstantinos Thaliodoros. Primul iconostas al meșterului a fost realizat în anul 1749 la Máriapócs, din păcate celelalte două opere de mari dimensiuni (Blaj, Oradea) le putem conecta doar pe baza criticii stilistice, întrucât contractele originale nu au fost scoase la iveală încă.

și primii pictori au fost de învățătură ortodoxă, ca de exemplu pictorul anonim al șirului de profeți de pe iconostasul de la Máriapócs (în jurul anului 1750), și autorul frescelor cupolei din catedrala de la Blaj (Iacov din Rășinari, 1748). În anii 1760 meșteri ortodocși au lucrat și la iconostasul catedralei din Blaj: pictorul arădean Stefan Tenecki, respectiv Grigore Ranite, deși ultimul s-a declarat, din când în când, unit. Un artist grec venit din Balcani a pictat și primul iconostas al catedralei din Oradea în anul 1763. Probabil că la începutul secolului al XIX-lea au chemat meșteri ortodocși și pentru terminarea iconostasului noii catedrale din Oradea.

Abia în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea ajung în amenajarea interiorului bisericilor la un rol proeminent meșterii ce lucrau din împuterniciri locale, catolice sau camerale, așa cum s-a petrecut în cazul catedralei din Ujgorod între anii 1775 și 1785. Inventarul interior în stil rococo a fost sculptat de Franz și Johann Feck din Košice, la fresce au lucrat mai mulți pictori din Ungaria. Altminteri încă înainte de anul 1750, și pentru pictarea bisericii din Máriapócs a fost chemat un meșter din Košice, Izbélgly Veres István. În episcopia de Mukacevo, în domeniul picturii greco-catolic Mihai Spalinszky, foarte probabil originar din Galiția, a ajuns la o poziție determinantă, câștigând uneori comenzi importante (iconostasul din Ujgorod, repictarea din 1783 a iconostasului de la Máriapócs).

Forța noutății

Afirmarea parțială a formelor tridentine

Sub influența practicii liturgice tridentine au fost introduse schimbări și la noi modificări în liturghie stabilite la sinodul din Zamosc din 1720. Pentru propagarea și acceptarea practică a hotărârii sinodului, în anii 1720, Bizánczy György a convocat adunări în protopopiatele din episcopia de Mukacevo. Desigur, nu avem date în ce măsură au fost prezentate atunci și acolo aceste prevederi liturgice, sau în ce măsură au fost luate în serios. În orice caz, este sesizabil faptul că, din acest moment, organizarea altarului se aliniaza la acela al altarului latin: încep să folosească tabernacule închise, au apărut imagini de altar, crește numărul suporturilor de lumânări, în jurul altarului se realizează trepte și altarul primește forma unui sicriu. Aceste schimbări vor fi caracteristice episcopiei de Mukacevo, unde se realizează și altare laterale, probabil inspirate din practica bazilicană din Galiția (Mukacevo, Máriapócs). În fața icoanelor principale ale iconostasului s-au răspândit măsuțe (prestole), dar care încă nu sunt considerate altare. La Máriapócs au constituit altare laterale, precum cele destinate pentru practica latină, deși acest fapt își are originea în funcția specială de pelerinaj a bisericii. În biserica din Ujgorod au fost păstrate altarele laterale, ba chiar și o parte din băncile rămase din timpul iezuiților care, abia peste un secol mai târziu se vor generaliza și în bisericile parohiale. Deci imaginea de ansamblu a bisericii din Ujgorod a proiectat cu anticipație direcția în care va evolua spațiul interior al bisericilor în secolul următor. În schimb nici nu vor aborda o latinizare atât de mare cum a avut loc pe teritoriile poloneze (demonstrarea iconostaselor).

În catedralele românești nu există de loc altare laterale (nu cunoaștem altarele lor originale), iconostasele urmează complet forma tradițională, în care practica balcanică rămâne regula.

Transformarea limbajului imaginii și a formei icoanelor este o întrebare interesantă. La Mukacevo, în a doua jumătate a secolului, ea va fi marcată de stilul lui Spalinszky, care încă a cunoscut tradiția limbajului formei bizantine, dar s-a aliniat tradiției barocului. La Blaj tradiția stilistică veche a fost păstrată de pictorii care s-au numit pe sine uniți, dar au urmat vechea iconografie bizantină și unde, într-o manieră cu totul specială, arta picturii oficial ortodox Stefan Tenecki a impus stilul modern vestic, care mulțumită studiilor sale de la Kijev, a preluat din limbajul formelor vestice și din iconografie, arta răsăriteană slavă.

Semnele loialității față de domnitor: folosirea simbolurilor puterii respectiv a portretelor

Ca semne a recunoștinței și a loialității față de domnitor au apărut în biserici anumite simboluri ale puterii. La Blaj deasupra intrării principale și-a găsit locul vulturul bicefal imperial, la Oradea, grilajul din fața iconostasului este decorat cu schițele portretelor domnitorilor care exprimă recunoștința credincioșilor, la Ujgorod meritul domnitorului în ridicarea catedralei este evi-

dențiată de o tablă de marmură aurită, asemănătoare cu cea de pe frontispiciul catedralei din Blaj. Reprezentarea persoanei episcopului s-a limitat la texte scrise (și la Oradea pe iconostas), dar Olsavszky și-a expus blazonul pe frontispiciul bisericii din Máriapócs, iar Bacsinszky l-a plasat pe tronul episcopal din catedrala din Ujgorod.

Folosirea vulturilor bicefali care figurează pe sculpturi îl reprezentau pe domnitorul prezent pe tron, dar dar fiind de origine balcanică, semnificația este multiplă, mai ales ca pe un simbol transferat asupra patriarhului, fiind receptat ca simbol al puterii episcopale.

Concluzii

Este evident că episcopii români precum și cei de tradiție slavă din secolul al XVIII-lea s-au raportat diferit la tradiția bizantină și la noile influențe. Primii au fost caracterizați de un tradiționalism mai accentuat, în timp ce cei din urmă s-au arătat mai sensibili mai degrabă la practicile tridentine. Diferențele de atitudine sunt vizibile în mod clar și în limbajul formelor artistice care caracterizează catedralele.

Mutatók

Helynévmutató

Alsóhunkóc / Choňkovce SK 101
 Alsószombatfalva / Sâmbăta de Jos RO 133, 135
 Arad / Arad RO 171, 173, 187
 Áthosz-hegy 142
 Augsburg 103, 172

Balamuci 69
 Balászfalva / Blaj RO 13, 53, 69, 131, 136, 138, 140, 142, 146–148, 150, 151, 153, 154, 158–183, 194, 195, 197, 204, 206, 220, 221, 223
 Bárca / Barca, ma Kassa / Košice része 30
 Bártfa / Bardejov SK 93, 103
 Bécs / Wien 9, 13, 18, 27, 30, 31, 43, 80, 85, 86, 90, 91, 115, 118, 119, 133, 134, 135, 140, 142, 144, 147, 151, 153, 154, 155, 157, 182, 183, 203, 204, 208, 209, 222
 Belényes / Beiuș RO 12, 188, 214, 215
 Beregszász / Берегове [Berehove] UA 9, 20, 87, 100, 180
 Boboviscse / (Borhalom) / Бобовище [Boboviscse] UA 18
 Bogyan / Бођани / Bođani SR 177, 178
 Brassó / Brașov RO 69, 134, 141
 Buda / Budapest 9, 29, 30, 66, 69, 71
 Bukarest / București 20, 69, 70

Cozia 138

Daróc / Ungdaróc / Дравці [Dravci] UA 97
 Diószeg / (Bihardiószeg) / Diosig RO 205
 Dorog lásd Hajdúdorog

Eger 12, 27, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 56, 58, 73, 76, 93, 187
 Eperjes / Prešov SK 73, 74, 90, 106, 209
 Erdély 11, 12, 18, 20, 53, 131, 132, 135, 136, 151, 153, 157, 173, 175, 183, 187, 188, 190, 194, 222
 Esztergom 11, 85

Felsőszombatfalva / Sâmbăta de Sus RO 133
 Firenze 11, 131
 Fogaras / Făgăraș RO 11, 132, 133, 135, 136, 142, 221

Galícia 17, 19, 24, 39, 85, 99, 113, 118, 222, 223
 Grossweikersdorf 146, 148, 149

Gyöngyös 203, 204
 Győr 30
 Gyulafehérvár / Alba Iulia RO 9, 11, 132, 133, 135, 138, 152, 153, 154

Hajdúdorog 99
 Halics 17
 Havasalföld 20, 53, 131, 133, 138, 142, 152, 157, 163, 173
 Homonna / Humenné SK 87, 106, 123, 124, 126
 Hurez 138, 222

Jeszenő / Jasenov SK 87

Karlóca / Сремски Карловци / Sremski Karlovci SR 131
 Kassa / Košice SK 18, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 34, 44, 47, 48, 53, 59, 61, 73, 74, 75, 79, 87, 88, 94, 96, 97, 104, 107, 112, 222
 Kisberezna / Малий Березний [Málj Bereznij] UA 38, 39
 Kisfalu / (Sároskifalu) / Malá Vieska SK 30
 Koncháza / КОНЦОВО [Koncovo] UA 103, 112
 Konstantinápoly 222
 Kőrös / Križevci HR 12, 224
 Körösrév / Vadu Crișului RO 71, 165, 189, 206, 207, 208
 Krasznibród / (Laborcrév) / Krásny Brod SK 25, 38, 40, 112

Latorca folyó 17
 Lauka / (Lóka) / Лавки [Lavki] UA 18
 Lemberg / ЛЬВІВ [Lviv] UA 20, 33, 85, 107, 122
 Lengyelország 20
 Litvánia 17

Macedónia 187, 206
 Magyaromját / Великі Ком'яти [Veliki Komjati] UA 95, 96, 99
 Máriapócs 10, 14, 26–75, 98, 99, 107, 112, 113, 126, 154, 163, 165, 171, 180, 187, 194, 195, 197, 199, 206, 221, 222, 223, 224
 Marosvásárhely / Târgu Mureș RO 165
 Miskolc 43, 44, 115, 203
 Moszchopolisz / Voskopoje Albánia 202, 205, 206
 Munkács / Мукачеве [Mukacseve] UA 11–28, 32, 33, 35, 38, 41, 79, 95, 98, 99, 109, 112, 113, 115, 116, 126, 127, 221, 222, 223

Nagykálló 25, 29, 30, 31, 44, 115
 Nagykároly / Carei RO 24, 119
 Nagymihály / Michalovce SK 25, 89, 94, 99, 126
 Nagyszeben / Sibiu RO 134, 136, 142, 153, 155, 157
 Nagyszombat / Trnava SK 27
 Nagyvárad / Oradea RO 9, 11, 12, 14, 56, 61, 69, 86, 131, 135, 183, 186–218, 221, 222, 223, 224

Nyírbátor 27, 73

Ófehértó 73
 Olsavica / (Nagyolsva) / Olšavica SK 115

Pannonhalma 103
 Pécs 74, 75, 88
 Pest / Budapest 30
 Pócs lásd Máriapócs
 Pocsajev / Почаїв [Pocsajiv] UA 180
 Podólia 17
 Pomáz 202

Pozsony / Bratislava SK 24, 118, 147

Přemysl 18

Ráckeve 202, 203, 205

Rădeana 65, 67

Rakaca 24, 34

Rév lásd Körösrév

Róma 17, 19, 25, 32, 89, 103, 136, 141, 151, 153, 154, 157, 158

Sárospatak 20, 96

Sebes-Körös folyó 189

Siret-Mănăstioara 65

Szabadka / Суботица / Subotica SR 213

Szamosújvár / Gherla RO 132, 135

Szatmár / Satu Mare RO 31, 73, 88, 95, 187

Szécsény 88

Székesfehérvár 202

Szilvásújfaló / Slivník SK 74

Sztropkó / Stropkov SK 73, 74

Tárnokszentgyörgy / Sângeorge RO 205

Temesvár / Timișoara RO 140, 148, 183

Tihany 17

Tokaj 29, 30, 113

Topolyán / Topoľany SK 25

Trier 106

Ung folyó 21

Ungvár / Ужгород [Uzshorod] 8, 11, 12, 13, 17, 21, 22, 24, 27, 38, 47, 76–128, 131, 222, 223, 224

Várad lásd Nagyvárad

Várad – Újváros lásd Nagyvárad

Várad – Olaszi lásd Nagyvárad

Várad – Velence lásd Nagyvárad

Veszprémvölgy 17

Visegrád 17

Zamość 223

Zavadka / (Görögfaló) / Závadka SK 32

Személynévmutató

Aldea (faragó) 165

Almudir, Johann Georg 154

Althan Mihály Vencel 90, 93

Anasztázia, királyné 17

András, I., magyar király 17

András János 140

Andrássy család 89, 124

Andrássy István, gróf 119

Aron, Petru Pavel (püspök) 53, 137, 140, 151, 154, 155, 157, 188, 221, 224

Aspremont család 31

Avianói Márk 30

Bacsinszky András (püspök) 13, 14, 21, 71, 76, 86, 91, 93, 94, 96, 98–101, 103, 104, 106, 107, 109, 110, 113–115, 118–120, 126, 223, 224

Balajthy József 19, 23

Barkóczy család 89

Barkóczy Ferenc (püspök) 27, 37

Basilovits Joannicius 23, 58

Báthory Zsófia 18

Benkovich Ágoston (püspök) 187

Bethlen Gábor 18, 136

Bilges, Matthias de (festő) 106

Binder János Fülöp 23, 40

Biró József 190, 193, 212

Bizánczy György Gennadius (püspök) 19, 25, 27, 31–35, 38, 42, 76, 222, 223

Blazsovszky Gábor György (püspök) 24, 35, 36, 42, 115

Boksay József 47, 48, 52, 53, 107, 113, 115

Boy (faragó) 213

Bradács János (püspök) 26, 221, 222

Brâncoveanu, Constantin 133, 142

Bunea, Augustin 154, 163, 171, 172

Corbelli, Johannes Andreas von 29

Corvin János 17

Cotorea, Gherontie 172

Csáky Imre, gróf (érsek) 135, 215

Csáky István, gróf 106, 126

Csáky Miklós (püspök) 190

Csethe József 29

Damján András 29

Darabanth Ignác (püspök) 193, 210, 218

Dávid (ötvös) 114

De Camillis János József (püspök) 19, 25, 187

Dinczer Ferenc 36

Dobra Péter 136

Dominika asszony 19

Drágossy Mózes (püspök) 56, 187, 192, 193, 206, 210, 215

Drezmer, Daniel 104, 113

Drugeth Julianna Terézia 93, 94

Dudás Bertalan 47, 48, 52, 53

Duliskovics János 19

Dumitran, Ana 9, 13, 142, 163, 174

Éder, Jacob 192, 193, 210–212

Eleonóra, császárné 30

Eöry Mihály 29

Erdődy Gábor Antal (püspök) 32

Esterházy Imre (érsek) 158

Eszterházy Károly (püspök) 27

Feck, Franz (szobrász) 94–96, 104

Feck, Johann (szobrász) 95–97, 104, 107, 110, 112–114

Fenessy György (püspök) 29

Feninger, Franz 39

Ferdinánd, I., király 18

- Fichtel, Honorius 115
 Fisher von Erlach, Joseph Emmanuel 144, 147, 149
 Forgách Pál (püspök) 56, 187, 189, 190
 Forrai Kornélia 66
- Galambos Ferenc 88
 Galli Bibbiena (festő) 53
 Gersei Pethő Rozália, gróf 73, 74, 75
 Görög Miklós 206
 Grenner, Johann 80–87
 Grigore, zograf lásd Ranite, Grigore
 Gruntovics, Teodor Szimeonov (festő) 203, 205
- G. Györfly Katalin 74
- Haas, Franz 153
 Hajduk, Ion Petru 202
 Harrer Ferenc 24
 Hartmann, Joseph (szobrász) 74
 Hazl, Conrad 210
 Hillebrandt, Franz Anton (építész) 80, 85, 86
 Hirschlinger, Sebastian (festő) 106, 107, 127
 Hodermárszky János József (püspök) 19, 22, 24, 25, 31
 Hodinka Antal 17, 18, 25
 Hoffmann, Joseph 192, 193, 217, 218
 Homonnai Drugeth György 87
 Homonnai Drugeth János 87
 Homonnai Drugeth Zsigmond 87
 Horváth, Martin 155
 Hummelberger, Joseph 151, 152, 153, 154
 Hurta Lőrinc 29
- Iacov Zugraf lásd Răşinari, Iacov din
 Italus, Domenico 190
 Izbéghy Veres István (festő) 44, 46, 48, 52, 53
- Jakab (kassai kőműves) 25
 Jámborszky János 72
 János (munkácsi püspök) 18
 Jeremia 202
 József, II., király 12, 21, 22, 71, 122, 123, 124, 125, 126, 209, 210
- Kaiser Mátyás 36
 Kállay József 115
 Kállay Mária 88
 Kapossy János 147
 Károly, III., király 131
 Károlyi Sándor, gróf 24
 Keresztúry (ágens) 208
 Kiss János 31
 Kiss János Antal 31
 Klebelsberg Kuno 53
 Konstantin Serbán, vajda 20, 133
 Konsztantinosz lásd Thaliodorosz, Konsztantinosz 58, 59, 61, 68, 69, 98, 165
 Koriathovics lásd Koriatovics
 Koriatovics Tódor 17–19, 23, 24
- Kosztá (kereskedő) 205
 Kovács György 119
 Kovács Meletius (püspök) 187, 201, 205, 206, 215
 Kőszeghy Elemér 90, 93, 99, 100, 101–103
 Krasny, Piotr 33
- Lander, Lorenz 80, 84, 104, 116, 120
 Laucsák, Barsonuphius (festő) 75, 110, 112, 113
 Lehoczky Tivadar 19
 Liczky Nikodémus 14, 26, 31–33, 35–38
 Lipót, I., király 18, 30, 31, 61, 88, 187
 Lius János 193
 Lorántffy Zsuzsanna 18, 20
 Lotaringiai Ferenc, I. 122, 123, 126
 Löffler, Johann Franz 154
 Luchini, Domenico 190
 Lukács (presbiter) 18
 Lutskay Mihály 25
- Maior, Grigore (püspök) 151, 154, 155, 157
 Major Gergely lásd Maior, Grigore
 Major József 44
 Mária Terézia királynő 11, 12, 13, 19, 21, 25, 103, 113, 119, 122–126, 153, 209, 210, 221, 222
 Martinelli, Anton Erhardt 144, 149
 Martinelli, Francesco 153
 Martinelli, Johann Baptist 142–145, 147–149, 151–153, 155
 Matschego, Adalbert 153, 154
 Mátyás, magyar király 17, 18
 Merlini (építőmester) 133
 Mesmer, Thomas 203, 204
 Mészáros Mátyás 31
 Micu Klein, Inochentie (püspök) 131, 134–138, 141, 142, 144, 151, 154, 155, 221, 222
 Migazzi Kristóf (kardinalis) 140
 Miskolczy Ambrus 140
 Molnár János 31
 Mózes protopop lásd Drágossy Mózes
 Multyánszky Koszta lásd Konstantin Serbán, vajda
 Multyanszky Szilárd lásd Konstantin Serbán, vajda
 Murillo, Bartolomé Esteban (festő) 48
- Obermayer, Lorenz 153
 Ocnele Mari, Stefan de la (festő) 138, 140–142
 Okolicsányi János (püspök) 190
 Olsavszky Mihály Mánuel (püspök) 19, 21, 25, 26, 27, 34–38, 41, 42, 53, 56, 58, 59, 61, 72–75, 114, 187, 221, 224
 Olsay Mihály 34, 35
 Oratschek András 21, 22
 Orfelin, Zaharija 177, 179
 Orosz Illés 206
 Orosz Malakiás 202
 Orsenik, Wenzel 153
- Pálffy Károly, gróf 106, 157
 Palocsay Zsigmondné lásd Gersei Pethő Rozália

- Pap Miklós 206
Papp Dániel 209
Papp István 29
Papp Mihály 31
Parthén Péter (püspök) 18, 19, 20
Patachich Ádám (püspök) 182, 215302
Pataky János 133–135
Petika úr 56
Petneki Áron 13
Petrasovszky Manó (festő) 53, 74
Pettes András 29
Petz testvérek 90, 91
Piamens, Sztefan 20
Pozzo, Andrea 44, 46, 47
Prijmics, Mihajlo 95, 122, 123, 124, 125, 126, 128
Pobst (Propst), Jan 99
Popovics Vazul (püspök) 101, 107
Porumb, Marius 138, 141, 144, 194, 199
Puskás Bernadett 9, 13, 14, 20, 44, 99, 100
- Radu, Ion 202
Rákóczi Ferenc, II., erdélyi fejedelem 19
Rákóczi György, II., erdélyi fejedelem 20, 87
Ranite, Grigore (festő) 140–142, 174, 222
Rășinari, Iacov din (festő) 131, 157, 159–163, 220
Rednik, Athanasie (püspök) 151, 154, 155
Révai Miklós 213
Ricca, Giovanni Battista 190
Rusz (?) Mátyás 44
- Salmann, Andreas 103
Salmann, Matheus 103
Savoyai Jenő 30
Schadin, Adam 155
Schütz József 212
Schweitzer, Heinrich (festő) 74
Schwerdfeger, Johann 154
Siegwarth (rajztanár) 213
Siess, Paul 31
Sill, Stephan 153
Simmet, Joseph 76–79, 86, 87
Simon (protopop) 206
Spalinszky András (festő) 99
Spalinszky Mihály (festő) 39, 59, 65, 68, 71, 75, 97–101, 107, 112–114, 116, 123, 222, 223
Spalinszky Tádé (festő) 99, 101, 109, 112, 113, 222, 223
- Spisák Gyula (festő) 47, 57, 67, 70, 72
Spisák Imre (szobrász) 47, 57, 70, 72
Splényi Gábor 73, 74, 75
Stajrer János lásd Steirer, Johann
Steirer, Johann 191, 215
Strausz Tamás 36
- Szabalnizscky Miklós 104, 106
Szalman lásd Salmann
Szando 141
Szarnovszky Sámuel 47, 53
Szilágyi Péter 202, 206
Szirmai Antal (festő) 213, 215
Sztáray Mihály, gróf 89, 104
- Taraszovics Bazil (püspök) 18, 20
Tatai-Baltă, Cornel 140, 141
Telekessy István (püspök) 31
Tenecki, Stefan (festő) 171–174, 178–182, 223
Teodor 202
Thaliodorosz, Konsztantinosz (szobrász) 58, 59, 61, 68, 69, 98, 165
Theodorovics, Alexander (faragó) 214
Theodorovics, Arsenije (festő) 214, 215
Tritina, Andreas (festő) 106, 107
- Ulászló, II., király 18
- Vidra Ferdinánd (festő) 101, 107, 113, 115
Viller, Venceslaus 112
Villerozscky lásd Wellerovszky
Vitus mester 90
- Walbaum, Matthias 102, 103
Weisz János 212, 213, 215
Weisz, Johann lásd Weisz János
Wellerovszky, Wenzel 112
- Zalman, Matheus lásd Salmann, Matheus
Zavalnizky lásd Szabalnizscky Miklós
Zejkány János (püspök) 18, 20
Zékány János lásd Zejkány János
Zultner, Jacob 152, 153, 155
- Zsefarovics, Hristofor 203, 204
Zsigmond, magyar király 17

